

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

The image shows the front cover of a book. The cover is decorated with a complex marbled paper pattern featuring swirling, organic shapes in shades of deep red, dark blue, and black, set against a lighter, mottled background. In the center of the cover is a rectangular yellow paper label. This label is framed by a decorative border consisting of a series of small, black, star-like or cross-shaped motifs. On the label, the text "Ex bibliotheca" is printed in a small, black, serif font. Below it, the name "Steph. Quatremeri." is printed in a larger, bold, black, serif font. At the bottom center of the image, there is a small, dark, rectangular object, possibly a metal clip or a piece of tape, partially obscuring the bottom edge of the yellow label and the marbled paper.

Ex bibliotheca
Steph. Quatremeri.

<36614193360010

<36614193360010

Bayer. Staatsbibliothek

Epist. 609 h - 1

Miscellaneous

h

<36614828380011

<36614828380011

Bayer. Staatsbibliothek

MISCELLANEORUM
EX MSS. LIBRIS
BIBLIOTHECÆ
COLLEGII ROMANI
SOCIETATIS JESU
TOMUS PRIMUS

ROMÆ MDCCLIV.

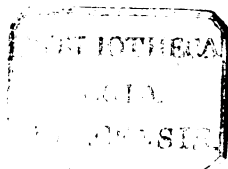
1754

APUD FRATRES PALEARINOS
PRÆSIDUM FACULTATE.

Prostant in Bibliopolio Palladis in Platea vulgo di Pasquino.

CLARORUM VIRORUM
THEODORI PRODROMI

DANTIS ALIGHIERJ. FRANC. PETRARCHÆ

GALEACII VICECOMITIS

ANT. DE TARTONA. COLUCII SALUTATI

LEONARDI ARETINI. CAROLI ARETINI. PORCELLI

JO: MANZINI DE MOTTA

ET

JACOBI SADOLETI
EPISTOLÆ

EX CODD. MSS.

BIBLIOTHECÆ COLLEGII ROMANI S. J.

NUNC PRIMUM VULGATÆ

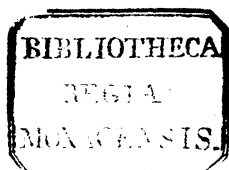

ROMÆ MDCCLIV.

EX TYPOGRAPHIA PALLADIS

SUMTIBUS NICOLAI. ET MARCI PALEARINI

PRÆSIDUM FACULTATÆ.

BENEDICTO XIV.

PONT. OPT. MAX.

NICOLAUS ET MARCUS PALERINUS
FELICITATEM.

*UÆ duo maxime ad litterarum
gloriam amplificandam pertinere
videbantur, ut optima præstantissimorum ho-
minum opera proferrentur in lucem, deinde ea*

a 3.

u8

ut quam politissimis formis excuderentur, ut lectorum utilitati comoditas esset adjuncta, honosque iis libris qui fieri posset maximus haberetur; ea si dicamus initio nobis fuisse proposita, cum edendorum librorum officinam aperuimus, non veremur, ne aut aperti mendacii, aut gloriose nimium predicationis, publico quasi testimonio convincamur. Etenim qualia Scriptorum opera sint hactenus a nobis representata, idest præclarissima, fructuosissimaque omnibus, & sapientum virorum communi consensu celebrata, illa in primis declarant quæ SANCTITATIS TUÆ XII. voluminibus vulgavimus; deinde aliorum hujus Urbis doctissimorum, præstantissimorumque virorum; quamque id nitide, atque eleganter, & emendate fecerimus, etsi malumus in aliorum judicio ponere, quam sermone ipsi nostro explicare; illud tamen gloriari possumus, per nos esse factum, ut nihil externarum regionum formis invideremus. Quod quidem eo majori animo aggressi sumus, quod tanta cura, tantisque impensis non dubitavimus assecuturos, ut SANCTITATIS TUÆ quæ optimarum artium patronum se & vindicem, Leonis illius X. & ceterorum præstantissimorum Pontificum exemplo,

præ-

proficetur, patrociniū demereremur; quo quidem sperabamus factū iri potestatem nobis, ut majora in dies atque ad Urbis & litterarum gloriā præstantiora moliremur. Et nunc quidem est, quo a proposito illo nequaquam nos discedere probaturi sumus. Cum enim invenissemus qui Bibliothecæ Collegii Romani opuscula quædam collegisset, quæ hætenus in paucorum manus pervenerant, aut nunquam fuerant educta in lucem, illorum edendorum curam lubentes in nos recepimus, nihil ut excellentium hominum aliquando deperiret, aut non quamprimum communi omnium commodo utilitatique efferretur. Atque instituto operi huic, præcipuo quodam jure, SANCTITATIS TUÆ præsidium deposcere nunc videmur. Nam præterquamquod malunt hoc illi ad quos ea pertinent, & qui horum colligendorum curam suscepit, impellitque argumentum ipsum quale tomi hujus magna parte continetur, Pontificum videlicet Romanorum nomine litteræ scriptæ, & Bononiensis historiæ particula quædam epistolis aliis nonnullis inclusa; ipsa operis ratio efflagitat, ut SANCTITAS TUA auctoritate illud sua & beneficentissimo in litteras animo, studioque tueatur.

tur. Nunc enim primum ex longo intervallo, Romæ ubi Bibliothecarum multitudo tanta, tam præclara Mss. Codd. supellex, ista breviorum quorundam omnis generis colligendorum monumentorum cura repeti videtur; ut accessurum sit hoc quoque felicitati eorum temporum, quibus cum Reipublicæ Christianæ universæ præes, tam vero Romanam Urbem sapientissimis legibus institutisque gubernas, ut Bibliotheca quæ in urbe est recondita nunc tandem opes efferantur atque evulgentur. Quod si impetramus, aut si operam curamque nostram non ingratham SANCTITATI TUÆ accidisse videbimus, speramus id magis magisque curaturos in dies, ut nec litterariæ Reipublicæ inutilem, nec Urbi huic indecoram probare possimus.

LECTORI.

NIHIL nunc quidem fieri frequentius vi-
 demus, quam ut clarorum Virorum
 scripta, quæ in tenebris diu jacue-
 rant, in lucem hominum efferantur;
 non sine gravi multorum querela, ea
 sæpius evulgari, quæ nulla bonarum artium, nulla
 litterarum jactura celari facile potuissent, & si id
 fieret, hominum etiam illorum quorum nomine pro-
 feruntur fame melius consuleretur. Verendum
 ergo mihi est, ne dum novam hujusmodi opuscu-
 lorum collectionem instituo, ætatis veluti genio in-
 dulgere, & morem hominum sequi magis videar,
 quam Reipublicæ & disciplinarum utilitatem; præser-
 tim cum ex una, eaque non satis magni nominis biblio-
 theca educantur. Dicam quod res est, & consilium
 hoc meum, quale sit, unde natum susceptumque fuerit,
 cum lectoribus communicabo. Cum antiquorum scri-
 ptorum aut recentiorum opera a doctissimis viris edita
 atque recognita in manus aliquando sumerem, & simul
 Bibliotheca hujus nostræ codd. mss. subsecivis præ-
 sertim horis evolverem, vidi nostra hæc præteriisse di-
 ligentissimos illos viros; quæ si viderent, potuissent
 ab istis in restituendis scriptorum locis adjuvari. Con-
 jecturam faciebam ex S. Cypriani operibus, quæ cum
 probatissimis codd. Beneventano præsertim antiquif-

ſimo collata habemus a Cardinali S. Crucis , qui poſtea Pontificatum adeptus Marcellus II. dictus eſt; ex Codd. antiquiſſimis S. Io. Chryſoſtomi Cardinali Ptolemaeo dono olim datis , in quibus commodior aliquando lectio extat , quam quæ in editis recentiſſimis curis exhibetur ; ex Mureti , Sadoleti ſcriptis , aliſque id genus plurimis , quæ avēxōra repræſentari facile , cum recens illorum ſcriptorum opera edita ſunt , potuiſſent . Quid ergo hæc diutius paterer occultari , & non in publicam hominum lucem utilitatemque prodire ? Nam ad id tempus referre , dum iterum eorum auctorum libri recognoſcantur atque edantur , longioris erit temporis , & fortasſe majoris operæ , quam ut id perſcindi occupatiſſimis hominibus noſtris facultas aut otium detur . Id ergo cum cogitarem , primum varias ipſas lectiones antiquorum ſcriptorum ex huiusmodi codicibus noſtris vulgare decreveram , & ceterorum ſupplementa quedam , ſiqua lucē digna viderentur . Hoc aggrediendi operis initium fuit : quod poſtea dies ipſa (ſunt enim meliores curæ poſteriores prioribus) atque amicorum conſilium aliquantum immutavit , ſive etiam expoliivit . Cum enim otium nactus aliquod , diligentius forulos noſtros excuſſiſſem , inveniſſemque alia præterea complura nondum adepta hominum lucem , viſa ſunt ea quoque hominum cognitione digniſſima . Itaque id operis moliendi conſilium ſuſcepi , quod eſt mihi cum ceteris commune ; ut quæcumque inveneram & ſepoſueram nondum edita evulgarem . Retinui tamen illud meum , ut ſeligerem pauca de multis , quæ ſcilicet juvandis bonis

nis artibus , expoliendisque hominum ingeniis magis conducere videbantur . Quo quidem , quam arctioribus finibus operam ipse meam concludam , quantum circumcidam inanium libellorum , sane video ; longioribus etiam operibus loco motis , substitutisque aliis minutulis quibusdam , lectionibus , adnotamentis , animadversionibus , quas librorum margines capiunt & interstitia versuum . Verum ut illa opus certe grandius efficerent , atque iis qui ingentia volumina amant atque admirantur , plurimum commendarent , malo tamen ceterorum utilitati , quam nomini qualicumque meo , & operis apud istos commendationi servire . Et vero illi qui sunt reconditioribus quibusdam litteris imbuti non ignorant , quantum sæpe acuti viri & docti adnotatiuncula præstet multorum libris . Nec illud quidem verum est , me collegisse adeo pauca , ut necesse non fuerit plura in volumina partiri . Itaque feci , placuitque in hoc quoque lectoris commodum & utilitatem spectare , ut ea haberet suis quaque libris & voluminibus distributa . Quamobrem primum omnia ad certa quedam genera seu capita revocaui , edenda separatim : ea sunt Theologica , Historica , Philosophica sive Mathematica , & Philologica . Deinde res ubi longiores visæ sunt , ut uno volumine comprehenderentur , in plura partiti sumus , atque in illis distribuendis tempus , sive argumenta rerum , sive aliquid spectavimus hujusmodi , quod ea sive legentem , sive quarentem juvarer . Ut a Philologicis exordirer , atque a Clarorum Virorum epistolis , non a Theologicis , feci alterius potius consilium secutus

2 6

quam

quam meum . Non enim possumus omnia agere arbitratu nostro , aut non etiam tempori , amicis , iis quorum sumptibus aut operis res agitur , serviendum est .

Hunc ergo primum nunc damus collectionis nostræ tomum , sive potius tomi , qui epistolas illustrium Virorum continet , partem primam ; quæ epistolas habet sæculo XI. XIV. XV. & XVI. scriptas . His paulo recentiores , partibus aliis ejusdem tomi reservamus . Ita autem has exscribemus , ut si qua obscura aut adnotatu digna aliquando occurrant ea in ipsa libri facie indicemus : de auctore vero ipso , si non est adeo pervulgatus , ejusque scriptis , & codicibus nostris , nos fusius aliquanto in præfatione dicamus . Audivimus enim de viris doctis , atque experimento ipsi aliquo nostro didicimus , nulla re alia juvari magis posse litterariam historiam , quam si iis tractandis non opera ipsi nostræ , non lectorum studio parcamus . Scribendi genus nostrum quale sit , quilibet vel me tacente videt ; quale esse cupiam , complectar brevi , nimirum ut fastidiosis præsertim lectoribus stomachum ne moveat , ne barbarum sit omnino : nihil vero me nisi latine dicere , nec ego spero , nec si ideo oratio obscuranda est , cupio , nec rerum ipsarum natura quas complectar patitur . Monumenta vero ipsa quod attinet , ita ea proferimus , ut summa fide ne dicam religione in his tractandis exhibendisque versetur . Mirari itaque lector non debet si librarii errores ipsos representemus . Hoc sapientissimi viri & artis critica magistri exemplo , & preceptis docuerunt ; quorum ut unum aliquem potissimum nominem,

Cl.

Cl. Muratorius ¹ Has ego, *inquit*, legitimas germanæ criticæ regulas reor; scilicet in Veterum monumentis primùm edendis nihil opus esse discedere a lectione codicis: immo rem pascere ut quantum fieri possit, eadem lectio retineatur, exclusis tantum apertissimis librarii mendis, quæ tamen distinguere omnium est. Si quid vero gravius editori immutare, delere, supplere animus est, id clanculum facere, lectoribusque minime consciis, nequaquam licet. *Placet etiam illud ejusdem viri docti, quod paulo ante posuerat; Mabillonio, mihi, ceterisque Anecdotorum editoribus unum plerumque consilium fuit, ac futurum est; nempe in litteratorum commodum quæ latebant in mss. lucè donare, non autem subsistere ad omnia expendenda meditatione rigida atque expurganda, suscepta veluti anatome exquisita vitiosi ac inordinati corporis: Est hoc hominum majori otio fruentium, immo omnium esse potest, qui beneficio per nos delato uti deinde velint. Nescio, an aliquid addendum sit de titulo ipso operis; quem primò feci, nullo exquisitiori nomine usus, quod nostras sive res, sive diligentiam commendaret, sed aperto & vulgari: quod in eo viri docti Stephani Baluzii consilio atque auctoritate duci malletm. Deinde ideo inscripsi Miscellanea, non Anecdota aut simili voce quapiam, quæ omnia primùm nunc vulgari declararet; quod quominus alia exhibeam, sive jam rariora, sive nunc emendatiora, prohibitum me minime volo.* Ad did-

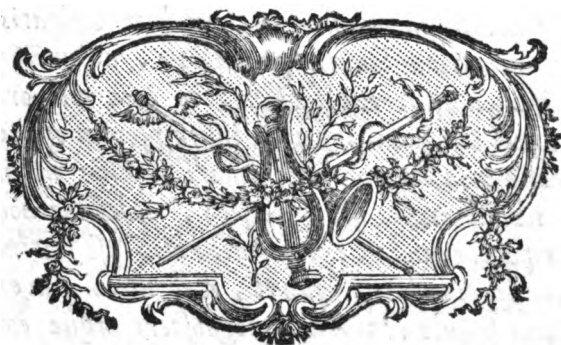
¹ *Antiq. med. æv. diss. xi.*

didi ex mss. libris Bibliothecæ Collegii Romani; quod ambitione fortasse quadam facere videbor, aut amore nimio adductus rerum nostrarum. Hic quoque sinceritate illa mea utar, dicamque aperte. Etsi nobis non liceat esse ita beatis, ut Bibliothecam hanc nostram cum celebrioribus Urbis conferre audeamus; non in eo tamen putamus esse reprehendendos, quod loco aliquo haberi aut etiam commemorari eam velimus; quam V. Cl. Apostolus Zeno in Italii Ephemeridibus¹ insignem esse docuit, & constare selectis libris numero sexaginta millibus; quam Hebraicis codicibus nobilem esse testatus est eorum scientissimus Bartoloccius²; cujus Græcos codices sive Latinos Possevinus sæpe, aliique compellarunt. Nimirum & antiquiores illi homines qui Sodalitati nostræ nomen dederunt, ad eam cum venirent, non doctrina solum, sed lauta etiam librorum suppellectile instructi, utramque in domum nostram intulerunt; e quorum numero Franciscus Turrianus Græcos codices multos ad nos comportasse dicitur a Possentino; & aliorum etiam externorum litterariæ opes postea huc commigrarunt: inter quos primo loco commemorandus vir sui temporis juris consultissimus, omnique doctrinæ, & eruditionis genere ornatus Io. Baptistæ Coccinus Sacræ Rotæ Auditorum, ut vocant, Decanus, qui nos plurimis cum editis libris tum vero manuscriptis codicibus multis auxit. Deinde M. Antonius Muretus vir omnium consensu doctissimus, cujus Bibliothecam adepti, multos & ipsius manu exaratos,

¹ Tomo 7. n. 1711. pag. 234.   ² Biblioth. Rabbim. part. 4. pag. 101.

tos, sive animadversionibus adspersos libros, & veterum Scriptorum codices nacti sumus. Accessit boni Geometrae & Historiae eximii cultoris Rogerii a Ventimilia litteraria supellex. Denique nostrae quidem Societatis, sed in amplissimum postea ordinem cooptati, Franciscus Toletus, Robertus Bellarminus, Joannes de Lugo, Sfortia Pallavicinus, Io: Baptista Ptolemaeus litterarias opes suas, hereditarias nobis esse voluerunt. Horum libris auctam Bibliothecam, qua praeterea Ioannis Lorini, Benedicti Justiniani, Iacobi Lainii, Francisci Turriani, Petri Possini, Humfridi, aliisque id genus hominum monumentis nondum vulgatis abundat; nuper etiam laxatis parietibus, adjunctoque majori adificio ampliorem factam; in qua vel ordinanda libris, vel curanda, multum insumpserim operæ atque temporis, non amem, aut amari ab aliis nolim? Verum, ubi ab amore isto discessero, video me hoc ipsum debuisse ponere; vel ut operis mei ratio ipso statim aditu, & prima libri fronte constaret, vel ut ea quæ exhibeo, ubi extent si quis requirat, cognoscere atque explorare possit. Postremo respondendum esset nonnullis reprehensoribus meis, qui consilio hoc audito, ad aliud me studiorum & litterarum genus vocabant. Quibus breviter repono, me, & alia quæ isti volunt non negligere, atque id interea facere, quod viri eruditissimi fecerunt; quos in præfatione ad tomum 1. Thesauri Anecdotorum recensuit, in hoc eodem pulvere diu versatus Edmundus Martene; Martenium vero ipsum secuti sunt tam multi, ut nihil verendum sit, qui idem studiorum

diorum genus sectetur , ne se tueri magnorum virorum nominibus atque auctoritate possit . Nunc sigillatim de operibus dicam quæ profero ; idque distinctis in locis ne longior in scribendo sim , & lectorum satietati occurrerem .

INDEX EPISTOLARUM

THEODORI PRODROMI

E

1. <i>Phoro.</i>	Pag. 19
2. <i>Logotheta Domino Stephano Meleti.</i>	22
3. <i>Lyzico.</i>	24
4. <i>Eidem.</i>	28
5. <i>Myrha.</i>	32
6. <i>Eidem.</i>	34
7. <i>Eidem.</i>	39
8. <i>Theodoro.</i>	39
9. <i>Eidem.</i>	44
10. <i>Metropolita Trapezuntis.</i>	46
11. <i>Orphanotropho & Nomophylaci.</i>	58
12. <i>Eidem.</i>	64
13. <i>Aristeno Nomophylaci & magno OEconom.</i>	72
14. <i>Domino Gregorio.</i>	76

DANTIS ALIGHIERJ.

<i>Ital.</i>	139
--------------	-----

FRANCISCI PETRARCHÆ

1. <i>Delfino primogenito Regis Francorum.</i>	145
2. <i>Cardinali Bononiensi.</i>	148

GALEACII VICECOMITIS

1. <i>Bononiensibus.</i>	150
2. <i>Responsio Bononiensium.</i>	151

ANTONII DE TARTONA

1. <i>Galeacio Vicecomiti.</i>	153
--------------------------------	-----

Co-

COLUCII PIERII SALUTATI.

Pasquino .

LEONARDI ARETINI.

1. *Senensibus .*

158

2. *Innocentio VIII.*

156

CAROLI ARETINI

Duci Mediolani .

160

PORCELLI

Principi Sfortie .

263

JOANNIS MANZINI DE MOTTA

1. *Pasquino de Capellis .*

173

2. *Galeacio Comiti Virtutum .*

176

3. *Frederico de Villa Franca March. Malespina.*

180

4. *Francisco Senensi Physico .*

184

5. *Spineta Marchioni Malespina .*

185

6. *Andriolo de Ochis Brixienfi .*

189

7. *Ioanni de Horologio Patavino Physico .*

195

8. *Rizaldo de Villanis .*

208

9. *Conrado de Dovaria Cremonensi .*

113

10. *Iacobo de Verme .*

219

11. *Responsio Iacobi de Verme .*

222

12. *Benedicto de Gambacurtis .*

224

13. *Laurentio de Gambacurtis .*

226

JACOBI SADOLETI S. R. E. CARD.

NOMINE LEONIS X. , CLEMENTIS VII.

ET PAULI III.

1. *Io. Galeatio Comiti .*

297

2. *Marchioni Montisferrati .*

298

3. *Ioanni Lascari .*

299

4. *Geor-*

EPISTOLARUM

XIX

4. Georgio Duci Saxonie .	300
5. Sigismundo Regi Polonia .	302
6. Rostanio Cantelmo .	306
7. Antonio Ianuario Neapolitano .	307
8. Marchioni Mantue .	308
9. Trojano Principi Melphis .	309
10. Regi Francorum .	310
11. Ludovico Francorum Regi .	311
12. Regi Catholico .	316
13. Regi Catholico .	318
14. Viceregi Neapolitano .	319
15. Pro Archidiacono Florentino .	320
16. Duci Sabaudie .	321
17. Patriarche Maronitarum .	322
18. Regi Francorum .	326
19. Duci Engolismensi .	328
20. Regi Portugallie .	329
21. Regi Francorum .	333
22. Cardinali Sedunensi .	334
23. Mutinensibus .	337
24. Iacobo Sabello .	338
25. Troilo Sabello .	339
26. Laurentio de Medicis .	340
27. Cardinali s. Sabina .	341
28. Episcopo Verulano .	342
29. Ludovico de Franco .	343
30. Oratori Florentino in Gallia .	344
31. Episcopo Parisiensi .	345
32. Imperatori .	346
33. Ge-	

33. <i>Regi Scotia :</i>	347
34. <i>In Scotiam .</i>	349
35. <i>Regi Francorum .</i>	354
36. <i>Episcopo Vespriemiensi .</i>	357
37. <i>Comiti Io. Corbaria .</i>	359
38. <i>Gubernatori Urbis .</i>	360
39. <i>Cardinali Eboracensi .</i>	360
40. <i>Domina Engolismensi .</i>	362
41. <i>Carolo V.</i>	364
42. <i>Duci Borboni .</i>	365
43. <i>Regi Hispania .</i>	366
44. <i>Eidem .</i>	368
45. <i>Henrico Regi Anglia .</i>	369
46. <i>Cardinali Eboracensi .</i>	371
47. <i>Petro Prisco Episcopo Lavellinensi .</i>	373
48. <i>Priori & Conventui s. Marci Florentia .</i>	374
49. <i>Viceregi Neapolitano .</i>	375
50. <i>L. P. Tolosa .</i>	376
51. <i>Viceregi Neapolitano .</i>	377
52. <i>Cardinali Campeggio .</i>	378
53. <i>Nunciis in Hispania .</i>	378
54. <i>Ægidio Cardinali .</i>	380
55. <i>Eidem Legato .</i>	381
56. <i>Eidem .</i>	383
57. <i>Eidem .</i>	386
58. <i>Eidem .</i>	387
59. <i>Eidem .</i>	388
60. <i>Eidem .</i>	389
61. <i>Eidem .</i>	390
62. <i>Ga-</i>	

EPISTOLARUM

XXI

62. Galeatio Butrigario ;	163
63. Carolo Duci Sabaudia & Philippo fratri	393
64. Priori magna Carthusia .	395
65. Erasmo Roteradamo .	397
66. Carolo V.	400
67. Cardinali Episcopo nobili .	407
68. Nobili vel Prelato .	408
69. Marchioni Brandeburgensi .	410
70. Officiali Trevirensi .	411
71. Cesari .	413
72. Electori .	416
73. Confessori .	418
74. Tudensi .	420
75. Georgio Duci Saxonia .	422
76. Francisco Clericato .	423
77. Pro eodem .	424
78. Henrico Regi Anglia .	426
79. Pro Francisco Clericato .	427
80. Eidem .	428
81. Eidem .	429
82. Pro eodem .	430
83. Eidem .	431
84. Eidem .	432
85. Regi Christianissimo .	436
86. Duci Genue .	438
87. Eboracensi .	439
88. Eidem .	440
89. Eidem .	441
90. Cardinali Moguntino .	445
61. Ma-	

91. <i>Matri Regis Christianissimi .</i>	44 ⁸
92. <i>Eidem .</i>	45 ^I
93. <i>Cæsari .</i>	45 ⁵
94. <i>Dominae Margaritæ .</i>	45 ⁷
95. <i>Carolo V.</i>	46 ⁰
96. <i>Duci Borbonio .</i>	46 ⁶
97. <i>Herculi Gonzagæ .</i>	46 ⁷
98. <i>Marchioni Mantuæ .</i>	46 ⁹
99. <i>Baroni .</i>	47 ^I
100. <i>Electori .</i>	47 ³
101. <i>Carolo V.</i>	47 ⁵
102. <i>Eidem .</i>	48 ⁷
103. <i>Regi Portugallia .</i>	48 ⁸
104. <i>Helvetiis .</i>	49 ⁷
105. <i>Cæsari .</i>	50 ⁰
106. <i>Archiepiscopo Trevirensi .</i>	50 ⁵
107. <i>Concilio .</i>	50 ⁸

EPISTOLÆ FAMILIARES.

1. <i>Nicolao Teupulo .</i>	51 ^I
2. <i>Francisco Victorio .</i>	51 ⁶
3. <i>N. N.</i>	51 ⁸
4. <i>Cardinali Ægidio .</i>	51 ⁹
5. <i>Hippolyto .</i>	52 ⁴
6. <i>Ferdinando Archiduci Austria .</i>	52 ⁸
7. <i>Archiduci Austria .</i>	53 ⁰
8. <i>Ejusdem Secretario .</i>	53 ²
9. <i>Sigismundo Regi Polonia .</i>	53 ³
10. <i>N. N.</i>	53 ⁵
11. <i>N. N.</i>	53 ⁷
12. <i>Præ-</i>	

EPISTOLARUM

XXIII

12. <i>Præsidenti.</i>	540
13. <i>Novo Præsidenti.</i>	542
14. <i>Præsidenti.</i>	543
15. <i>Præsidenti.</i>	545
16. <i>Relatori.</i>	546
17. <i>Confiliario.</i>	548
18. <i>Confiliario.</i>	549
19. <i>Confiliario.</i>	551
20. <i>Confiliario.</i>	552
21. <i>Episcopo Mirapoys.</i>	553
22. <i>Episcopo Pino.</i>	555
23. <i>Domino de Pira.</i>	557
24. <i>Magno Cancellario Francia.</i>	558
25. <i>Langeo.</i>	560
26. <i>Clementi VII.</i>	562
27. <i>Eidem.</i>	571
28. <i>Episcopo Concha.</i>	572
29. <i>Clementi VII.</i>	576
30. <i>Blosio Palladio.</i>	579
31. <i>Clementi VII.</i>	582
32. <i>Cardinali Carpenfi.</i>	585
33. <i>Paulo III.</i>	587
34. <i>Card. Carolo Lotharingio.</i>	592
35. <i>Ioanni de Lapis.</i>	595
36. <i>Annaeo Monmorancio.</i>	598
37. <i>Ludovico Castelvetro.</i>	603
38. <i>Eidem.</i>	605
<i>Fragmentum Operis de Rep. Christiana.</i>	608

THEODORI PRODROMI
EPISTOLÆ.

A

IN EPISTOLAS THEODORI PRODROMI

THEODORI Prodromi epistolae Graecae
cur vulgandas nunc primum censeam,
facit primo ejus hominis apud viros do-
ctos celebritas, deinde harum ipsarum
raritas. Nam si nostrum codicem exci-
pias & Vaticanum cccv., vix alium esse constat, quo
illa totidem numero contineantur. Montfauconius qui-
dem in recensione Bibliothec. Vindobonensis¹ ponit Theo-
dori Prodromi epistolae. Sed Lambecius, unde Mont-
fauconius illud sumpsit² epistolam unam tantum nominat
Prodromi ad Gregorium. Non ignoro Caveum (Caveum,
³ vero auctorem habent Fabricius⁴ & Oudin⁵) do-
cere, in Bibliotheca Bodlejana extare inter codices Bar-
roccianos epistolae Theodori aliquot: sed ea quae sint,
A 2 aut.

¹ Bibl. Biblioth. pag. 550.

⁴ Tom. 6. B. G. pag. 820.

² Lib. 5. pag. 2330.

⁵ Comm. de Script. Eccl. tom. 3. p. 976.

³ Tom. 2.

aut numerum illarum non docet. Facturum ergo me opera pretium existimaui, si epistolas quae apud nos erant, nec ita facile inveniiebantur, aliquando vulgarem, & viri celeberrimi opus hoc a tenebris vindicarem. Quantum enim nomen famamque hic Theodorus obtineat, testes sunt qui eum saepe appellant Graeci Scriptores; praeterea Gretserus, Possevinus, aliique qui celebriores Scriptores numerant, in primis vero Leo Alatius. Itaque alia ipsius quaedam jamdiu fuerunt edita a Ribisso, Gesnero, Morellio, Gaulmino.

Codex Bibliotheca nostra qui has epistolas continet est chartaceus, non ita antiquae scripturae, imo recentioris, sed probe plerumque; & praeter epistolas, alia quaedam continet ejusdem, quae hic commemorabimus, omis- sis iis, quae vel jam sunt edita, vel Fabricius recenset.

Εὐχαριστίας πρὸς Νομοφύλακι Προτεκδίκῳ, καὶ Ὀρφανοτρόφῳ κυρῷ Ἀλεξίῳ πρὸς Δεισινῷ Gratiarum actio Nomophylaci, Protec dico, & Orphanotropho Domino Alexio Aristeno. Prima verba sunt εἰπε- τραγοδοί.

Ὑπὲρ τῆς γλώττης τῆς Ὀρφανοτρόφου καὶ Νομοφύλακος κυρῷ Ἀλεξίῳ τῷ Δεισινῷ. De lingua Orphanotrophii, & Nomophylacis D. Alexii Aristeni ὑπὲρ τῆς τῆς Νομοφύλακος.

Εἰσιτιλίας πρὸς αὐτὸν Ὀρφανοτρόφῳ Προτεκδίκῳ & Νομοφύλακι δις τὴν τῆς Ὀρφανοτρόφου ἀξίαν λαμβάνοντι. Oratio in ingressu Orphanotrophii & Nomophylacis, cum iterum Orphanotrophii dignitatem adiret. Πότερα πρῶτον.

Εἰς

Εἰς τὸν Καῖσαρα ἢ ὑπὲρ πρασίης Ad Cæsarem, five pro prafini coloris factione. Χρωμάτων περὶ.

Πρὸς τὴν ἐξ' ἐνείκων βλασφημούντων τὴν πρόνοιαν. Ad eos qui propter paupertatem Providentiam blasphemant. Τιμολέων ὁ τημοδῆμυ.

Εἰς τὸ, ὅτι αὐτὸς προελάσσεται ἐνώπιον αὐτῆς ἐν πνέματι ὁ δυνάμει Ἡλίας. In illud; & ipse præcedet coram illo in spiritu & virtute Eliæ. Τὴν ἀμορίαν ἀρχὴν.

Ἀμαθῆς, ἢ παρ' ἑαυτῆς γραμματικός. Imperitus, five apud se ipsum Grammaticus. Μαρσύαν εἴ τις.

Φιλοπλάτων, ἢ σκυτοδέφης. Amicus Platonis, five Coriarius. εἰν ὦ παῖ.

Δήμιος, ἢ ἱατρὸς Carnifex, five Medicus. εἰ ἔν ἢ ὁ ἄνθρωπος.

Βίων πράσις πολιτικῶν, καὶ ποιητικῶν Venditio vitarum hominum politicorum, & poetarum. τὸν μὲν τόπον.

Εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κύριον Ἰωάννην. In Patriarcham CPis Dominum Joannem. πῶς πότε.

Μονωδία εἰς τὸν πορφυρογέννητον, καὶ σεβαστοκράτορα κύριον Ἀνδρόνικον τὸν Κομνηνὸν Monodia in Porphyrogenitum & Sebastocratorem Dominum Andronicum Comnenum. σκηναί, καὶ γραφαί.

Μονωδία εἰς τὸν σεβαστὸν καὶ λογοθέτην κύριον Γρηγόριον ὁ Καματηρὸν Monodia in Sebastum & Logothetam Dominum Gregorium Camaterum. Τίνι ὦ παρόντες.

Μονοδία εἰς τὸ ἅγιο Θεοδωρεῖτην κύριον Κονσταν-
τῖνον . Monodia in sanctum a Deo datum Dominum
Constantinum . εἰ πὺς ἀγαθὸς .

Ἐπιθαλάμιος τοῖς πᾶσι εὐτυχιστάς Καίσαρος υἱοῖς .
Epithalamium felicissimi Cæsaris filiis . εἰδένσε καὶ
τειχῶν .

*Hactenus recensita opera , si cetera deessent omnia , tempus ostendunt quo Theodorus noster vixit ; præsertim Monodia illa , quibus Porphyrogenito & Sebastocratori Andronico Commeno parentat . Est enim Andronicus hic Comnenus Alexii Comneni & Irenes Ducenæ filius , in bello contra Barbaros mortuus , ut Prodrômus ibidem postea significat , paulo ante patris excessum , idest MCXVIII. , ut recte Du Cangeius docuit¹ . In Codice Vaticano CCCV. ² extant Heroici versus ejusdem εἰς τὴν βασιλίαν κυρὰν εἰρήνην τὴν δέκαυαν ἐπὶ τῷ Σαυάτῳ πᾶσι σεβασοκράτορος υἱοῖς αὐτῆς . In Imperatricem Dominam Irenem Ducenam de morte Sebastocratoris filii ipsius . Idem conficitur ex eo quod scribit In Patriarcham CPis D. Johannem . Statuere omnino debemus hunc esse Ioannem IX. qui CPam sedem adiit A. MCXI. , tenuitque ad MCXXXIV. ut Gulielmus Cuperus³ , & Bandurius⁴ . Alia sunt quæ eidem Prodrômo adscribuntur in mss. Vaticanis , in quibus multa ejus carmina continentur ; Cod. CCCV. εἰσιτήριοι ἐπὶ τῇ νυμφόθρῳ ὅξ Ἀλαμανῶν τῷ Πορφυρογεννήτῳ κυρίῳ Μανὴλ καὶ Σεβασοκράτορι . In adventum Sponsæ
ex*

¹ Famil. Bizant. pag. 176.

² pag. 91.

³ In Traç. de Patr. CPis.

⁴ Tom. 2. Imp. or. pag. 915.

ex Alamannorum gente, & Porphyrogenitum Dominum Manuelem & Sebastocratorem: *praesertim vero de bellis a Ioanne Comneno contra Persas gestis, & oppugnata debellataque Castamone; ut, eis tñν ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κασαμόνος ἐπινίκιον πρόσδον τῷ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Κομνηνῷ δεκάσιχα πολιτικά τοῖς δήμοις.* In progressum D. Jo: Comneni post debellatam Castamonem decasticha politica, populis¹. De his Cinna-
namus², Nicetas³. Inveniuntur etiam *versus in ipsius Imperatoris sepulcrum*⁴ *eis τὸν τάφον τῷ αὐτοκρατορὶ Ἰωάννῃ τῷ Κομνηνῷ.* Sponsam illam ex Alamannorum gente, fuisse eam, quam Latini Bertham, Graeci, nomine, ut moris erat, commutato, Irenem vocavere, omnino liquet. Itaque a Cinnamo⁵ ἡ ἐξ Ἀλαμανῶν αὐτῷ ξυνοικήσασα dicitur. Eam Robertus de Monte⁶ Friderici Sueviae Ducis filiam facit, sed Vilhelmus Tyrius, *Gesta Lud. VI.*⁷ Godofridus Viterbiensis⁸ Berengarii Comitis Sulzpachensis in Bavaria. Ingressus ejus Constantinopolim & nuptiae ex eodem Cinnamo⁹ contigere Manuele jam Imperatore, circa ann. 1143. Quamobrem ad hunc an. ab a. 1118. floruit noster Prodromus. Aetatem hanc ex ejus scriptis confirmatam videtur dubiam facere quod illius pariter nomine legitur in eodem codice Vaticano cccv.¹⁰ *eis τὴν σοφωτάτην πορφυρογέννητον Καισάρισσαν κυράν Ἀνναν τὴν Δέκαιναν περὶ τῆς αὐτῆς.* In Sapientissimam Porphyrogenne-

A 4 tam

1. Cod. Vat. cccv. pag. 105. Cod. cccvi. pag. 50. Cod. cccvii. pag. 121.

2 Lib. 1. hist. pag. 7. 3 Pag. 13. 4 Cod. cccv. pag. 91. 5 Lib. 3. pag. 57.

6 ad a. 1142. 7 Cap. 10. tom. 4. script. Fri. Duchesne. p. 388.

8 Pag. 17. 9 Lib. 1. 10 Pag. 23.

tam Cæsariſſam Dominam Annam Ducenam de rebus ſuis . Nam eo quidem tempore quod Prodromo aſſignavimus vixit Anna Ducena nupta Georgio Palaologo Nicephori filio ex Anna Comnena in Alexiade ¹ (itaque lapſum puto memoria Du-Cangium ² dum Georgii Paleologi uxorem nominat Irenem Ducenam); ſed ea Porphyrogenita , cum ſit Andronici Duca filia , dici non poteſt , nec Cæsariſſa . Anna Ducena Constantini filia nimis antiquior eſt , quam ut huc transferri poſſit . Præterea quid illa laus ſapientiſſimæ ? Arbitror ergo pro Ducena legendum Comnena ; atque eſſe Annam illam ſcriptis & hiſtoria ſua nobilem ; niſi Ducenam dictam mavis , quod Constantino Duca Michaelis Duca Imperatoris filio , eam adhuc puellam pater deſponderat .

Eſt aliud Prodromi opus præcipuum in Vaticana , Barberina , Bibliotheca Regia Scoriaci &c. Ἐξηγήσεις εἰς τὰς ἐν ταῖς ἱεραῖς δεσποτικαῖς ἱεραῖς ἐκτεθῆντας κανόνας παρὰ τοῦ ἁγίου καὶ σοφῶν Ποιητοῦ Κοσμά , καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνῶ Expositio in Canones SS. & doctorum poetarum Coſmæ & Joannis Damasceni quos illi compoſuerunt in heriles ſive præcipuos ſacros & feſtos dies . Hoc opus laudare putatur Eſtathius Theſſalonicensis ³ item Nicephorus Blemmida ⁴ ; a quo poſtremo Theodorus vocatur ὁ Ἐξηγούμενος . . . τοῦ ἱερῶν κανόνων πρῶτος σαφηνις qui primus ſacros Canones expoſuit . Sunt hi ſacri Canones , hymni in ſacris Græcorum officiis decantari ſoliti qui novem odis

con-

¹ Pag. 55 .

² In famil. Byzant. pag. 230 .

³ In proemio ſuæ expoſitionis Canonis Ioann. Damasceni in Pentecoſtem .

⁴ Orat. 1. de Proceſſ. Spiritus S. Græc. Orthod. tom. 1. pag. 11 .

constant; graviterque lapsus est Petrus Possinus dum Theodorum dixit explicuisse Octateuchum Jo. Damasceni. Octoeuchum, opinor, dicere voluit, Ecclesiasticum Græcorum librum, qui troparia & Canones continet a primis Vesperis Dominica, ad Missæ finem canis solitos, & octo Dominicis pro tonorum numero finitur. Sed neque hunc librum qui alia aliorum continet, Metrophanis Smyrnæi, Anatolii CPlī, Theodori Studitæ, interpretatus est Theodorus Prodromus, sed Ioannes Zonaras. Gravius etiam imponere incautis posset quod ex Blemmida diximus; primum Canonum sacrorum Interpretem fuisse Theodorum Prodromum. Nam Conciliorum jurisque Ecclesiastici Canonum primus Interpres dicitur Theodorus Prodromus, quem multi Græcorum laudant. Verum necesse est hunc alium a nostro fuisse, si verum est quod Nicolaus Comnenus Papadopoli¹ affirmat, primum Græcorum aggressum esse Canonum interpretationem ante nongentos annos. Hinc Theodori Prodromi nomine Scriptorem hunc alium præter nostrum distinguit ex laudato Papadopoli Fabricius². Atque antiquior ille scripsit præterea de sacris Ecclesiæ Synaxibus, quem librum idem Comnenus³ nominavit.

An vero tertius quidam Prodromi sive Ptochoprodromi cognomine inducendus est Theodorus? Habentur codice Vaticano DLXXIX.⁴ Θεόδωρος τῷ Πτωχοπροδρόμῳ
 εἰχοι πρὸς τὸν βασιλέα κύριον Μανῆλ τὸν πορφυρο-
 γέννητον. Sunt autem Theodori hujus Ptochoprodromi

¹ In Prænot. Mystag. pag. 409.

² Vol. 9. pag. 231. & vol. XI. pag. 450.

³ Pag. 73. ⁴ Pag. 366.

mi carmina Politica ad Emmanuelem Comnenum in mores Monachorum sui temporis . Eundem hunc ac Prodromum nostrum arbitratus est Du-Cangius in Indice , quem Glossario mediæ & infimæ latinitatis subjecit , atque ex eo Oudinus ; item Petrus Possinus , qui expositionem illam Canonum sive hymnorum Prodromo pauperi idest Ptochoprodromo assignat . Contra alii eos distinguunt , ut Cave , qui annos etiam singulis diversos assignat . Sed vel unus vel plures fuerint , iisdem temporibus vixerunt . Quid vero statuendum de Prodromo ejus libri Auctore , qui in Indice Bibliotheca Regiæ Scoriacen-sis ita proponitur Θεόδωρος ἢ Προδρόμος Ἑλληνιστὶς εἰς τὴν γραμματικὴν ἢ Μοσχόπουλος : Theodori Prodromi explicatio Grammaticæ Moschopuli ? Hic pene tertius aut quartus enascitur Theodorus Prodromus , nisi sit Moschopulus alius Moschopulo Manuele antiquior . Sed viri docti norunt , quam parum sit hujusmodi librorum titulis , sive eorum indicibus fidendum . Simile quidpiam , ut infinita taceam , factum est in Theodoro Lectore , cujus historiæ extant ἐκλογαὶ ἀπὸ φωνῆς Nicephori , Excerpta ex ore Nicephori . Miraus ita hunc titulum descripsit quasi ea ex Nicephori ore Theodorus exceperit : itaque Nicephoro Callisti recentiorem Theodorum fecit , rejecitque ad seculum .xiv. atque ex eo hic error irrepfit in Indicem Generalem Bibliotheca PP. editæ Lugduni an. 1677. & tom. xxvi. Atque ob hanc causam Sagittarius ¹ collectanea hæc supposita esse judicavit .

Cate-

¹ In introd.

Ceterum, ex his quæ adscribuntur Prodromo nostro operibus, constat Grammaticum eum fuisse, Rhetorum facultate, & Dialectica mysteriis apprime eruditum. Grammaticum quidem ostendit opus quod modo descripsimus; sive ἑρωτήματα γραμματικὰ πρὸς τὴν βασιλίαν, quæ codice Vat. xv i. ¹ habentur, atque aliis in Bibliothecis; ut Montfauconius testis est ². Ioan. Meursius ³ laudat Theodori Prodromi Lexicon, & librum de Accentibus ⁴, quæ forte idem sunt nam extat Cod. Vat. 883. ⁵ λεξικὸν περὶ πνευμάτων. De Dialectica testes sunt libri ⁶ παράφρασις εἰς τὰ ὕτερα τῶ ὕστερον Ἀναλυτικῶν τῷ Δεισοτέλῃ. Paraphrasis in posteriora Analytica Aristotelis: item ⁷ τῷ αὐτῷ καὶ Δείοντος τῷ Μαργεντίνῃ ἐξηγήσις εἰς τὰ ὕτερα ἀναλυτικὰ τῷ Δεισοτέλῃ. Denique ⁸ Περὶ τῷ μεγάλῃ καὶ τῷ μικρῷ, καὶ τῷ πολλῷ, καὶ τῷ ὀλίγῳ, ὅτι εἰς τὸ πρὸς τι εἰσὶν, ἀλλὰ τῷ ποσῷ. Magnum & parvum, multum & paucum non pertinere ad relationem sed ad quantitatem. Eloquentiam ejus demonstrant Opuscula, quæ prosa præsertim oratione scripsit: nam carmina plerumque invito Apolline eum scripsisse, præsertim Heroica, neglecta etiam syllabarum ratione, fatentur quicumque legunt. Theologum erit qui non diffiteatur, quod expositionem Psalmorum scripserit, quæ habetur in Regia Scoriacensi Bibliotheca. Habetur etiam, quod nollem ab eo scriptum, περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τῷ ἁγίῳ πνεύμῳ.

¹ Pag. 21.   ² Biblioth. Bibl. pag. 432. 344. 346. &c.   ³ In Constantinum Porphyrog. de administr. Imp. cap. 51.   ⁴ In Glossario v. λήγον.
 ⁵ Pag. 15.   ⁶ Cod. Vat. 246. p. 92. & Cod. 304. p. 1.   ⁷ Cod. 1378. pag. 141.   ⁸ Cod. Vat. 243. pag. 37. & cod. 305. pag. 134.

πνεύματος καὶ Λατίνων de Proceſſione Spiritus Sancti contra Latinos: ubi primis continuè verbis errorem Græcorum Schismaticorum defendendum ſuſcepit, φανερόν ἐſτιν, ὅτι, ὥσπερ ὁ υἱός, ἔτω καὶ τὸ ἅγιον οἶεται ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον ἔχειν ὑπαρξιν. Maniſeſtum eſt, quia ut Filius, ſic & Spiritus Sanctus putatur ex patre ſolo habere ſubſtantiam.

Sed quis præterea qualiſque Prodrōmus fuerit, aut quod vita genus ſectatus ſit, difficile eſt ex illius aut aliorum ſcriptis extundere: CPlī tamen vixiſſe ex hiſ ipſis quas vulgamus ejus epistoſis colligere poteſ; item Orphanotrophio addiſctum fuiſſe: Hoc enim indicare videntur epistoſa ejus, & opuscula Orphanotropho inſcripta, qui tunc quidem erat Alexius Ariſtenius, vir apud ſuos nobilis, cujus extat collectio canonum in Bibliotheca Iuris Græco-Romani Iuſtelli¹ atque in Pandectis Beve-regii². Quin εἰσιτήριον ſive inauguralem orationem eidem Ariſtēno dictam, quam ſupra appellavimus, ita exorditur Prodrōmus, ut aperte ſignificet ſe ad Orphanotrophium ejusque curam pertinere: πότῃρα πρῶτον σοὶ θεόπαιε δέσποτα, τὸν εἰσιτήριον ἄσομαι, καὶ παιανίσομαι τὸν ἐπιβατήριον, ἢ ἑμαυτῷ τὸν ἐκ ἐξιτήριον, καὶ ἐκβάτερον, μὴ ὅτι γε καὶ μοὶ καὶ τοῦ οἴκου τῷ σωτήριον. Nimirum, ut Anna Comnena Orphanotrophium CPum deſcribit³, inerat litterarius ludus, in quo diſciplinis omnibus, omnibuſque doctrina partibus juvenes inſtituebantur; alebanturque cum diſcipulis

¹ Tom. 2. pag. 673.

³ Alex. lib. xv. pag. 482.

² Tom. 2. poſt pag. 188.

lis magistri , ut Zonaras ¹ quoque significat . Quin ex his magistris unum , Theodorum nostrum facimus ? Scholam rexisse indicare de se ipse videtur ad Lizicum scribens ² ; ubi βῆμα illud suum extollit , quod nos docentis cathedram interpretari maluimus . Notum est enim præter vulgatissimam illam partis in Ecclesia excelsioris sanctiorisque significationem , alia significare . Locum dicendi in concione , & locum dicendi in iudicio in antiquiorum Græcorum scriptis interpretatus est Budeus ; sed ad locum quemcumque alium excelsiorem transfertur : atque ita novimus Manichæos βῆμα appellasse festum diem , quo Manes occisus est , quod excelsa sede posita , ad quam per quinque gradus ascendebatur , celebraretur . Aliàs apud Nostrum sedes sive potestas cum Regia tum Ecclesiastica hoc nomine venit . Atque ita in illa inagurali oratione διχῆ γὰρ , inquit , τῆς καθ' ἡµᾶς ἀπάσης διηρηµένης ἀρχῆς , καὶ δυοὶ συνδιατεµνηµένης τοῖς βήμασι , τῷ ἱερατικῷ φηµὶ , καὶ βασιλικῷ : & in orat. ad Alexium Aristenum , eidem Nomophylaci & Orphanotropho tribuit τὸ συγκλητικόν τε ἔµα καὶ ἱερατικὸν βῆμα .

Plerique Monachum fuisse Teodorum nostrum volunt . Et profecto , si unum eundemque facimus , ac Ptochoprodromum illum de quo diximus , non possumus aliud statuere . In iis enim versibus , quos superius indicavimus , id de se aperte narrat , ubi de aliorum elegantia scribendi dixit ; ἐγὼ δ' ἔχ' ἔτιως γράφω , & ᾧ ἀγράµµατος εἰµι , καὶ νέος ρακενδύτης καὶ μοναχὸς τῷ δ' τε-
λῶν .

¹ Lib. VIII. num. 24.

² Epist. 3.

λῶν , ἢ μὴδὲν κεκτημένων . Congruere hac satis videntur cum iis quæ ad Lizicum scribit ¹ τὰ δ' ἡμέτερα ἀλατῶμεν &c. &c. ep. 1. de solitudine sua . Ut enim horum temporum scriptor Nicetas ² δέον ἐν τόποις δυσεννήτοις καὶ χωρείοις πανερήμοις ταῖς μονάζουσιν ἀποτάξαι τὸ σκῆνωμα . Quod si in Orphanotrophis postea vixit ; fuisse ibi καὶ μονάζόντων καὶ μοναζουσῶν καταγώγια , Zonaras & Anna locis allatis narrant . Contra vero, quid esset , cur Monachus de capillo tantopere quereretur , quod capite fluxisset , ut ipse facit epist. 10. ? aut qui monacho idem conveniret unguento delibutus , ut habet epist. 13. ? De Monachorum tonsura his temporibus , testis est Cedrenus , qui de Michaele Calephate a Zoe de imperio dejecto scribit , ἐν τῇ κατὰ τὴν νῆσον πρώτῃ μοναστηρίῳ τὴν κοσμικὴν ἀπαθήμενος τέλῃα & λοιπὸν τῆς ζωῆς δίνυσσε χρόνον : In insulæ Potes Monasterio mundanum deponens capillum reliquam vitam exegit . Verum , cum nunc quoque Græcos Monachos videamus capillo aliquanto longiore uti ; & cum apud Latinos , non id facere Ecclesiasticam tonsuram , ut crines refecandi omnino sint ; rem plane apud me constituere non possum : etsi , ut verum fatear , in eam partem inclinat animus , quæ ponit , a Ptochoprodro, qui se etiam Ilarionem monastico nomine vocat , fuisse Prodromum nostrum diversum .

Versus, quibus in Baream sive Baryn scribens , parentibus se ortum prebis narrat, optimisque disciplinis instructum , & de aunculo Episcopo loquitur , affert Fabricius .

¹ Epist. 4.

² In Man. Comm. lib. 7. num. 2.

bricius . Mirum est Koenigium , Prodromum ipsum nostrum Episcopum facere Cotyae in Phrygia ; & scribere , eundem floruisse saeculo v . Fabricius , quo auctore vel teste id ille dixerit , fateatur se ignorare . Arbitror tamen , in errorem inductum a Cyri nomine , quod nonnulli ei tribuerunt , quod legerent κύριος Θεοδώριος τῷ Προδρόμῳ : Cyrum vero illum celebrem sub Theodosio juniore olim CPlis Praefectum , postea Smyrnaeorum Episcopum , sunt qui Cotyae Episcopum fuisse volunt , ut Baronius ¹ tradit . Supervacaneum vero est admonere , κύριος pro κυρίως dixisse , maxime a vi sequioris Græcos , ad eoque titulum honoris esse illud , non nomen in Theodoro nostro , uti animadvertenterunt jam multi , Baribius , Gaublinus , Fabricius &c . Ceterum etas Theodori , præter ea quæ superius diximus , confirmatur ex his epistolis nostris ; ex postrema scilicet qua ad Gregorium scribitur ὅτι ἡλθε πρὸς τὸ νησίον ὁ ἀγιώτατος ἡμῶν δεσπότης ἀπὸ τῆς πατριαρχίας ἀρρῶσής τας καὶ παραινοδάμενος : quando ad Insulam venit Sanctissimus Dominus noster e Patriarchatu post morbum & abdicationem . Nemo hic non agnoscat Michaelem II. , Oxiten dictum ; qui cum an. 1143 . Leoni Styp-piota successisset , post annos duos , mensesque octo , quos ejus sedi Philippus Cyprius , atque omnes alii Patriarchatum catalogi tribuant , se Patriarchatu abdicavit , ut Niceetas ² , & Cinnamus ³ scribunt . Atque hinc confirmatur , quod erat ex aliis monumentis constitutum a nobis , floruisse Prodromum , usque ad an. 1143 . ; addere etiam possumus ad an. 1146 .

Hac

¹ Ad an. 446 .² Lib. 2 . num. 3 .³ Lib. 2 . &c .

Hac longius fortasse de Scriptore nostro, de quo sunt ferme omnia, ut vides, obscurissima: nec tamen nos aliquid non illustrare cupimus. Quod epistolas spectat, sunt illæ numero XIV. magnam partem officiosæ, quæque ab aliis acceptas epistolas laudant, aut easdem expetunt, non sine aliqua intermissionis earum querela. Eloquentia tamen hominis extat plane singularis, quæ in eodem argumento, eoque vulgari, habet nihilominus semper aliquid quod delectat. Morosis præsertim hominibus, qui genus illud fastidient redundantis & quasi lascivientis orationis, reputandum est, non aliter scribere hoc tempore consuevisse qui apud Græcos doctissimi atque eloquentissimi habebantur, imo Historicos ipsos, ut ex Niceta, Anna Comnena, aliisque constat. Restat ut de Interpretatione mea dicam. Et primum, cur Italice vertere has Prodromi litteras maluerim? Verum hoc ex me qui molestissimum hoc tricesimumque interpretandi negotium aliquando susceperunt, eos quaesituros non puto. Satis enim norunt, quanto commodius Græcis Italica respondeant, quam Latina. Cur igitur minus hoc mihi molestiæ non caperem? minus etiam lectoribus, quos ferme Italici sermonis non imperitos obventuros mihi sperabam, exhiberem? Postea tamen, cum essent qui latinam interpretationem flagitarent, totum id negotii amico dedi, qui nostram cum vidisset, e Græcis tamen suam adornavit. Itaque si hæc alicubi discrepat a mea, non recusa, quominus illi potius lector hæreat quam mea. Ego in Græcis exprimendis paulo fortasse liberius versatus sum. Nolebam enim, Ita-
lica

lica legentem , non tam Italica verba & sermonem nostrum invenire , quam Græcum seu barbarum . Sed ut in ceteris , ita hic multo magis sua cuique ratio & consilium placet . Ut Græca darem correctiora , ad Vaticanum Codicem cccv. quem superius descripsi , confugi ; attulit etiam opem aliquam in nonnullis quæ continebat , ejusdem Vaticanæ Bibliothecæ codex Othobonianus . In variantibus lectionibus exhibendis , sive emendandis nostris , primum indicavi littera C. , sive eum Codicem Vaticanum præcise appellavi , alterum O. idest Othobonianum . Admoneo tamen nonnulla adhuc videri corrupta in Græco textu , quæ ex codicibus his restitui nullo modo potuerunt ; & ex conjectura ipse mea sum interpretatus : in aliis etiam quæ sunt integra , non affectum me Scriptorem meum aliquando , credo . Sed nimirum ignoscet hoc mihi , qui recentiorum Græcorum libri , novis sæpe vocibus aspersi , exemplis , jocos , allusionibus quas appellant , aliisque hujusmodi referti , quam sint obscuri , non ignorant ; vel etiam credent affirmanti , festinanter hæc , aliisque districtum , occupationibus scilicet quæ muneris mei sunt , veluti ἐν παρώδῳ scripsisse .

ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΩΤΑΤΟΥ , ΚΑΙ ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ
ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

Ι. ΤΩ ΕΦΩΡΩ.

Μεῖς μὲν , ὀλβία μοι καὶ σοφωτάτη
ψυχὴ , τρίτην ταύτην ἡμέραν ὅλως .
ἀναπεπταμένοις ὥτιοις τῆς ἱερᾶς σε
χειλιδόνας ἱερυνόν τι μέλος παραδο-
κῆντες καθήμεθα . ἡδὲ ἐκ διδ' εἴτε
τὴν ἡμετέραν ἱερμίαν βδελυττομένη , εἰώθασι ᾧ χει-
λιδόνες τὸς πολυανθρωποτέρες τῶν χώρων μάλλον
περιλαλεῖν , εἴτε τὸ περὶ ἡμᾶς δυσχείμερον δυσχε-
ραίνουσα , σιγαῖν ἐθέλει καὶ ἐπὶ , καὶ πῃ μελωδία
διαναβάλλεται . διαφθονομένη μὲν ἡμῖν τὸ μέλος ,
ἐκ ἂν εἴποιμι , ἀναξίως δ' ἴσως κείνουσα τῆς ᾠδῆς .
ἀλλὰ μὴ σύγε ᾧ βελτίστη μοι χειλιδόνων , μακρὰ
σιγήσαις τὸν χειμῶνα ἡμῖν ἐπιτείνουσα . ἀλλ' ἄσον ,
καὶ τὸ τῆς θυμηδίας ἔαρ τῇ ᾠδῇ συμπάρενεγκαι . εἰ
ᾧ καὶ μίαν χειλιδόνα ἔαρ ἀνέομεν μὴ ποιεῖν , ἀλλὰ
σύ

LETTERE

DEL DOTTO ED ELOQUENTE SIGNORE

TEODORO PRODROMO

A D E F O R O .

SOno oramai tre dì interi passati , o felice e saggio amico mio; e noi colle orecchie tese stiamo aspettando il canto di primavera della sacra rondine tua . E questa , non so se fdegnando questo nostro deserto (perchè le rondini ivi sogliono parlare più ove è degli uomini la frequenza maggiore) ovvero patir non potendo il freddo , che fa quì tra noi , sì vuole essa tacere , e va procrastinando il canto suo . Perchè non dirò io , che sottraer ce lo voglia del tutto , forse noi di esso reputando affatto indegni . Deh non tacere o rondine più di ogni altra cara , allungandoci troppo l' inverno col tuo tacere . Deh canta , e col can-

B 2 .

tare

σύ γε ἔτι ποιήσης, ὅτι τοι ἐν τῷ λοιπῶν χειδόνων ὑπέρκεισαι. εἰ δὲ οἷς, μυρίαί, παρ' Ἡρακλήτῃ, ἐὰν ἄριστος ἢ πάντως, καὶ ἡ μία χειδὼν ἀντὶ μυρίων λογίζοιτο ἂν, ἐὰν κληρῶται τὸ ἄριστον. μυρίαὶ δὲ χειδόνες θᾶπτον πάντως ἑαυτοὺς ποιήσασιν, ὥς ἔγωγε ἤδη καὶ τὴν ἡμέραν ἑαρινὸν γελῶσασθ' ὄρω, καὶ τὴν βοτάνην ἡρέμα τῆς γῆς ὑποφουομένην, καὶ τοῖς ἄνδρεσιν οἷον τὰ δένδρα ἑξιχόμενα. μὴ τοιέπων σε τῷ ἐλπίδων, ὧς ἱερὰ σειρὴν, περιμένομιν· μὴ γὰρ ἐπὶ τῷ ἐλπίδων ἔτι καθῆσθαι ἡμᾶς ἀπολίπης, ἀλλ' ἄμειψαι γραφὴν τὴν γραφὴν, μὴ θυχεράνας, ὅτι τοι ἀντὶ χαλκίων δίδως τὰ χρύσια, ἀλλὰ μᾶλλον γέλης¹ ὑποπληθεῖς, ὅτι ψυχὴν ἀνακτᾶ μυρίων ἀνισαρῶν κατακωχυμένην² ἔρρωσο.

LET-

¹ γέλης Cod. Vat.² Ita in Cod. nostro : sensus satis manifestus, vera lectio obscura; forte κατακωχυμένην *plorantem*.

SAPIENTISSIMI ATQUE ELOQUENTISSIMI DOMINI
THEODORI PRODROMI EPISTOLÆ.

E P H O R O .

NOS quidem, o sapiens sælixque anima, post tertium ipsum diem, ar-
rectis auribus sacræ hirundinis tuæ carmen expectantes sedemus. Hæc
autem, nescio an nostram hanc solitudinem averſata (conſuevere enim hi-
rundines in frequentissimis locis esse loquaciores) an frigida hujus tempe-
statis pertæſa, tacere adhuc vult, cantumque suum differre pergit in dies.
Neque enim nobis illum invidere dicam, indignos forte nos eo esse cen-
sens. Ne taceas o hirundinum optima, silentio tuo hyemem nobis diutur-
niorem efficiens; imo cane, cantuque, veris nobis voluptatem repræſenta.

Etsi

tare il sollazzo a noi ne porta della primavera. Benchè udiamo noi dire, che primavera non fa rondine sola; ma sì che tu la farai, la quale le altre tutte avanzi: e se giusta Eraclito, uno il quale ottimo è, vale per diecimila; ed una rondine pure, dove ottima s'incontri essere, dovraffi per diecimila computare. E diecimila rondini faranno ben presto la primavera; sicchè io già ridente veda il giorno suo, e l'erba soavemente dalla terra spuntare, e gli alberi con quella come capellatura di fiori, coperti. Con tali speranze noi sì ti aspettiamo, sacra Sirena. Non permettere dunque, poichè abbiamo queste concepute, che restiam noi così; ma lettere cambia con lettere, nè ti dispiaccia, perchè debba tu dare oro per bronzo; riempiti anzi di gioja, che un anima ravnvi da mille afflizioni soprafatta. Addio.

B 3

II.

Et si enim dicere solemus; ver ab una hirundine nequaquam effici; facies tu tamen, quia reliquas hirundines antecellis. Si enim unus qui optimus sit pro decem millibus est, juxta Heraclitum; & una hirundo pro decem millibus computari debet, si eveniat esse illam optimam. Hirundinum vero decem millia celerius omnino ver facient; ut & ridentem vernum ego diem videre possim, & herbam e solo molliter erumpentem, atque in capillorum morem arbores floribus onustas. Hanc spem foventes te, o sacra Syren, expeſtamus. Ne ergo postquam hoc speravimus, adhuc ita morari sinas, sed epistolis epistolas repende; nec dedignere; quod pro aere tu aurum exhibeas; gaudere potius quod animum leves sexcentis ærumnis obrutum. Vale.

II. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΤΩ ΛΟΓΟΘΕΤΗ ΚΥΡΩ
ΣΤΕΦΑΝΩ ΤΩ ΜΕΛΗΤΙ.

Εἴτα σύ μοι λέγε τὸν ὕμνον, καὶ πῶς σαρῆνας
ἀείθρῃ, ἢ τὴν θηβαίαν¹ λόραν προστίθης, ο
εἰ βύλει² ἢ, καὶ τὰς³ αὐλὰς Ὀλόρῃ, καὶ τιμωδῇ,
καὶ τὴν κιθάραν Ἀείωντος, ἀ πάντα πάντως ἀνδῆτε⁴
καὶ ἄμυσσα πρὸς μίαν ταύτην ἐπιστολὴν συγχερόμενα.
ἡλίκον ᾧ⁵, ὃ μέγιστε ἀστέρων ἦλτε, τὸ ὑπερβάλλον
πῶς ἡδονῆς αὐτῇ ἐγκατέσπαρται. ὅση μὲν τῇ ὑψηλῇ
θεωρίᾳ διαγωγέται τὸν νῦν, καὶ μετατρέχεται; ὅσα
δὲ τῇ ἀττικουργεῖν τὴν λέξιν περιανθίζονται; ἐχ⁶ ἔπω
Μύρων⁷ καὶ χαλκεύπει, ἐκ ἔπω Φειδίας⁸ ἔχραφον⁹,
ἐκ ἔπος Ἀρχιτέλης¹⁰ ἐλάξδε, καὶ ὁ μὲν τὸν ἀνδριάντα,
ὁ δὲ τὴν εἰκόνα, ὁ δὲ τὴν σῆλην, ὡς εὐφυῶς ἄγαν
ἢ ὡς εὐρύθμως ἔδημιέργεν, ὡς σὺ τῷ λόγῳ πλατ-
ταις τὸν ἀνδριάντα¹¹, θεωρεσία μοι κεφαλὴ. ἀλλ' ἔλα-
θον ἑμαυτὸν, ἀνδριάντα λόγῳ τὴν σὴν ὀνομάσας γε-
φὴν. ὁ μὲν¹² ᾧ ἀνδριὰς τεχνιτῶς τὰ ἔξω περιπλα-
θεῖς, ἐκ ἔτι καὶ τὸ πῶς ψυχῆς κεκλήρωται χρῆμα. τῷτο
ᾧ ἡ φύσις μόνον πῶς τέχνης ὑπέρκειται. τὸ¹³ ἢ σὺν
ζάμμα καὶ σῶμα μὲν ἐραῖον ἔχων περιπέπλαστο,
καὶ ψυχὴν δ' εὐτύχει¹⁴ ἐνδοθεν μουσικῇ. ἔπος ἐα-
λῶ-

¹ Ο. θηβαίαν. ² Ο. βύλει. ³ Ο. ἐνδοθεν. ⁴ Ο. ἐχραφον.

⁵ Mirum est Nostrium, Phidiam pictorem facere, cum πλάσις vocetur a Plutarcho in *Pericle*: & opera quæ Pausanias aliiq. Phidiz memorant, statim sint. De Phidia Abh. Gedoyu tome xiii. *mem. des liter. des Ac. des Inscri.* ⁶ Ο. εἰς. ⁷ Ο. εὐτυχί.

LETTERA DEL MEDESIMO
AL SIGNORE LOGOTETA
STEFANO MELITO.

O Và , e dimmi ora d'Imetto , e conta le Sirene , e ponmi avanti la Tebana lira , e se vuoi pure , le tibie d'Olimpo , e di Timoteo , e la cetra d'Arione : le quali cose tutte , con una sola delle lettere tue paragonate , certamente che meno grate , e rozze totalmente saran riputate . O Sole delle Stelle maggiore , quanto di soprabbondante dolcezza vi è in quelle lettere sparso ! con quanto altissima vista vien la mente a Dio guidata e sublimata ! come l'Attico parlar vi fiorisce ! Non così Mirone in bronzo scolpì , nè così Fidia dipinse , ò Architele lavorò ; Mirone una statua , una imagine Fidia , una colonna Architele , e con maestria grande e proporzione lo fecero , come tu , o uomo divino , di un parlar virile l'idea rappresenti come in una statua . Sebbene ho io errato , statua chiamando lo scriver tuo . Perchè d' una statua l' artificioso lavoro , nell' esterno solamente consistendo , potere non ha di darle l' anima . Questo è quel solo , in cui è l' arte dalla natura avanzata . Ma la tua lettera , ed è nel corpo suo esteriore un bel lavoro , ed a questo con mirabile accordo l' anima di dentro corrisponde . Così legati
B 4 noi

λώκειμέν σε ταῖς μικραῖς συλλαβαῖς ¹, μεγίστη ψυχῇ.
 ἔγω σε τοῖς ὀλίγοις ἡνδραποδίσθημεν. ἔως ἐκ τῆς
 ὥτων δεθέντες εἰλκύνθημεν τὸν γλυκύν τῶτον ἐλκυσ-
 μόν καὶ δεσμὸν. ἄλλον ² μὴ διαλίπης, καὶ ³ ἐπὶ
 τῇ χρυσῇ σε τῇ ἐπιστολῶν μηρίνθω δεσμῶν καὶ ἔλκων
 ἡμᾶς. λυεῖς ὃ μᾶλλον ἔγω δεσμῶν, & ἔως ἔλκων ³
 ἑδραιότερας μᾶλλον ποιεῖς.

1 O. μεγίστη ψυχῇ, atque hanc lectionem secuti sumus in interpretatione.
 2 pro ἄλλω. O. ἄλλω. 3 C. ἔτι. (11) O. ἑδραιότερας.

EJUSDEM EPISTOLA LOGOTHETÆ DOMINO

STEPHANO MELETĪ.

Dicas mihi deinceps Hymettum, & numeros Sirenas, & Thebanam lyram
 proponas, & si vis etiam Olympi tibias, atque Timothei, necnon ci-
 tharam Arionis; quæ omnia omnino minus jucunda & dulcia judicabuntur,
 si cum una tuarum epistolarum conferantur. Quanta enim (per solem illum
 qui ceteris stellis præstat) effusissima voluptate aspersa sunt! quanto sublimi
 contemplatione rapitur ad Deum mens atque erigitur! quantum floret in eis
 Atticus sermo! non sic Myron ære scalpfit, non sic Phidias depinxit. nec sic
 Architeles polivit; ille quidem statuam, alter imaginem, hic columnam;
 atque

III. Τ Ω Λ Ι Ξ Ι Κ Ι .

ΟΥΚ ἀγαθόν σε παῖδα, μεγαλεπιφανέσατε Λίξιξ,
 ἡ φιλοσοφία, ὡς ἰοικεν, ἔξελκον, εἰ ὕπο παχὺ πῆς
 πὲρ μητρὸς, & τῆς, ἐκ οἷδ' εἴτε συναιμάτων εἴπω, εἴτε
 συντρόφων ἐπιλελήσειδαι ἔμελλες, καὶ καδυπερφρονῆ-
 σαι ὅλων προδρόμων, ὅξ ὧν πολλαῖς ἐναργῇ τὰ πῆς
 φιλίας ἐκομίσω πεκμήρια. ὅμως καλῶς ἐκείνο ἐρρέθη
 τῷ

noi siamo da poche sillabe , o anima grande , così con pochi periodi schiavi siamo fatti , e così per le orecchie presi , siam noi stati tirati da sì dolce attrattiva e legame . Seguita pure da quì innanzi così , e non lasciare di legarci e tirarci coll' aureo cordone delle lettere tue . Perchè più sciolti siamo , così legati ; e tirandoci così , fai che siamo più fermi .

---

aque egregie multum , & artificiose perfecerunt ; uti tu , o divinum caput , sermonis quasi statuam effingis . Verùm erravi statuam nominans quod tu scribis . Statua enim in externis partibus tantum fabrefacta , nihil habet quod animam attingat . Hic solum natura artem vincit . Quæ a te scribuntur & corpus habent externa specie venustum , & anima bene intus ei respondet . Sic captivi reddimur paucis a syllabis (o anima omnium maxima) , sic brevibus sermonibus devincimur : sic auribus ligati dulci impulsu vincoloque trahimur . Verum ne define , atque aureo funiculo litterarum liges nos atque trahas , Solvis nos magis si ita liges , & sic trahens nos firmiores reddis .

A L Y Z I C O .

NON sembra che molto buon allievo abbia in te fatto , o nobil Lizico , la Filosofia , se così presto dovevi , e della madre dimenticarti , e di quelli i quali teco hanno commune avuto , non so se dica o 'l sangue , o l' educazione ; ed eri per dispregiare sì altamente i Prodromi tutti , da' quali
li

τῷ Πριηνεῖ¹, ἀρχὴν ἄνδρα δείξει. ἧς δὲ πύπην καὶ σὺ πὴν ἀρχὴν, πὴν ἐκ οἷδ' ἡλίκεν καὶ ὅσιν, εἰδὲ μογο-
εῖχε γὰρ ἡμᾶς ἡξίωσας ραύματός. καὶ εἰκότως. ὁ
δὲ λόγων καὶ ραυμάτων καταφρονήσας, καὶ τῆς τιθινῆ
σοφίας πὴν τῷ παρὰ γμάτων τύρβην ἀνταλλαξάμενος,
καὶ πῶτο δὴ τὸ πῶ σοφώτατε ἰλατικῇ πὰ ζιγνείατε², καὶ
πὰ κυφώσειρα, πῶς ἂν ραύφοι πῶ περὶ λόγους καὶ
ραύματα. πλὴν ἄλλον καὶ σὺ πὴν λιζικὴν³ σημα-
σίαν παρώσω, ἄπιστός μοι φίλος γενόμενος, ἄλλ' ἐκ
ἐγὼ πὴν ποροδρομικὴν⁴. ποροτρέχω γὰρ πάνταυθα,
καὶ πὴν παρῆσαν ποροχαράττω ραυρὴν. εἰ μὲν ἂν ραύ-
φου ἔχεις καὶ σὺ ἀμείβεαι πὰ ραύματα ραύμασιν. εἰ
δὲ μὴ, παρὰ γμάτων ἀντικομίζεαι πὰ γράμματα, ρυύσεια
χαλκεῖων ἀλιταλατόμενος⁵ ἔρρωσο.

ΤΟΥ

- 1 Bias Prieneus ex Herodoto, Diogene Laertio &c. extat hæc ejus senten-
tia apud Aristotelem. V. Ethic. ad Nicomach. 2 Locus esse corruptus
videtur. 3 Ad amici nomen alludit. 4 Atque hic ad suum.
5 C. ἀνταλλαττόμενος.

L Y Z I C O .

NON bonum te alumnum, amplissime Lyaice, Philosophia, ut videtur,
educavit; si futurum erat ut adeo celeriter matris oblivisceris, atque
aliorum, quos nescio an cognatos compellem an convitores; contemneres
etiam Prodromos omnes, ex quibus sæpe manifesta retuleras amicitia argu-
menta. Egregie enimvero illud a Prieneo dictum est; Imperium hominem
ostendit. Nam tu quoque ob hoc imperium, quod quantum & quale sit,
ignoro, neque nos brevi epistola dignos esse putasti. Et jure profecto. Nam
qui loquendi scribendique artem contempsit, sapientiamque Præceptoris sui
cum negotiorum turba commutavit; idque quod crepundiorum & vanissimarum
rerum

li aveſti molto ſpeſſo d'amicizia chiari e manifeſti ſegni . Diſſe pur eccellentemente colui di Priene ; che l' impero dà a conoſcere l' uomo . Imperocchè tu pure per queſto impero ; che io non ſaprei dire e quale e quanto e' ſia , neppur ci degnai di un ſolo verſo . E con ragion lo faceſti : chi diſpre-
giò e 'l ſaper parlare , e 'l ſapere ſcrivere ; e la ſa-
pienza del maeftro ſuo cambiò colla turba de' ne-
gozj ; e queſto , perchè ſtimava coſe frivole e da
nulla quel che era coſa d' uom ſavio , ma quieto e
poſato ; come ſcriver potrà a chi ſta ſempre in-
torno a lettere ed orazioni occupato ? Ma benchè
tu ti ſia del tuo cognome di Lizico dimenticato ,
e divenuto a me infedele amico , non già così ho
io fatto del mio di Prodroſo . E ſi avanti io cor-
ro , e queſta io il primo ti ſcrivo . Se dunque hai
tu che ſcrivere , corriſpondi a lettere con lettere :
ſe da ſcrivere non hai , ricevi in vece de' negozj
lettere , cambiando così oro con bronzo . Addio .

AL

---

rerum loco haberet quæ viri erant ſapientis & modeſti ; qui ſcribere
ad illum poterit qui in orationibus & litteris aſidue verſatur ? Sed quamvis
Lyzici cognominis tui oblitus fueris , amicus mihi infidelis factus ; non ta-
men ego mei cognominis Prodromi . Præcurro ergo , atque hanc primus
tibi ſcribo epistolam . Si igitur habes quod ſcribas , litteras litteris com-
muna ; ſi non habes , pro negotiis epistolâ accipe , aureis ærea commu-
tans . Vale .

IV. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΑΥΤΩ.

ΥΠΕΦΑ¹ ΔΙΖΙΞ, ΕΞ ὅσης ἡμᾶς συναφείας καὶ
 συζωίας, εἰς ὅσον ἡ παλαμναία τύχη διέσῃσε;
 πάλαι μὲν ᾧ, καὶ ἡ πᾶν πάλαι παρὰ τοῖς αὐτοῖς τῷ
 λόγῳ καθηγεμόσι τὰ αὐτὰ τῷ παιδιδυμάτῳ πελέμενοί
 τε καὶ συντελέμενοι, καὶ ἀλλήλους εἰς φιλοσοφίαν σομῶν-
 τε, ἡλίκον, βαβαί, καὶ ὅσον εἰς ἀλλήλους τὸν πό-
 θον ἐθρέψαμεν; μικρὸν ᾧ τῷτο ἐκείνο τὸ βιαίότερον,
 καὶ ὅτι μητέρες ἡμῖν καὶ μὴ μήτηρ ἡγασάκηκαμεν.
 τὰ μὲν ἔν τιναυῶτα τοιαῦτα. τὰ δὲ νῦν οἶα; σοὶ
 μὲν ἔν ἡνοικται βῆμα, καὶ θρόνος ἐπῆρται, καὶ δημο-
 κοπεῖται τὰ λογοθέσια, καὶ τῶν ἐδήτων πῆν μὲν χλι-
 δῶσαν περικείμεναι, πῆν ἡ μαλακὴν² ἐγκαταδάπτεις
 τῷ κιβωτίῳ, καὶ ἐπὶ ἔσφραγῶν πομπῶεις τῷ ἡμιόνων,
 καὶ τῷ ἀργυρηλάτῳ φαλάρων τοῖς μὲν ἐπιθεατερίζεις,
 τὸς ἡ, πλεῖον ἄχθος, ταῖς ἡμιόνοις ἐπιτεχνᾷ. καὶ
 φλεγμαίνει σοι μὲν ἡ ἔσπεζα. περιρρεῖται δὲ θα-
 μινὰ τὸ σῶμα τοῖς καθαρτηρίοις λαβροῖς. τὰ δ' ἡμέ-
 τερα ἀλετῶμεν, αὐχμῶμεν, πεζόδομεν. ³ τί τὸ ἐπὶ
 τῷτοις ἀνέσπασας πῆν ὄφρυν, μεγάλα περὶ σαυτῆ φαν-
 τασάμενος, καὶ ἡμῶν μικρότητα καταψιφισάμενος;
 ἔχομεν⁴ οἷς αὐχήσομεν καὶ ἡμεῖς, τὸν περίπατον, πῆν
 ἀκαδημίαν, τὸς ἐν φιλοσοφίᾳ ἐνθεασμὸς τῷ βίβλων,
 ἃς τε ὠδινηθείσας τοῖς παλαιοῖς ἡγασάμεθα, καὶ
 ἃς ἐκεῖθεν ὠδίναντες ἀπετέχομεν. ἔστιν ἡμῖν εἰς σεμ-
 νολο-

¹ Cod. ἐπέρφειν.² C. ἐγκατάπτεις.³ C. τῷ.⁴ C. ἔχομεν.

AL MEDESIMO DELL' ISTESSO.

A Hime , ahime , Lizico , dall' esser tanto vicini , e congiunti che insiem vivevamo , come ci ha tanto difuniti la malvagia sorte ! Tempo fa , e non è molto tempo passato , sotto i maestri medesimi di eloquenza , cogl' insegnamenti medesimi eravam noi ammaestrati , ed insieme ammaestrati , e vicendevolmente imboccandoci le filosofiche cose , oh quanto e quale amore nutrivamo insieme ! Poco n' andava che non desse in eccesso e divenisse fuore : e ci adiravam , che diversa madre e non una stata fosse di ambedue . Così andavan le cose allora : ma quali ora sono ! Si alza da te cattedra , e si ascende trono , e lavori divine orazioni da recitarsi pubblicamente ; e delle tue vesti una ne tieni splendida indosso , ed un' altra delicata serbi nella cassa sepolta ; e fai pompa de' grassi muli ; e de' larghi fornimenti d' argento altri n' esponi alla pubblica vista , altri ancora più pesanti vai ideando da porli alle tue mule ; ed abbondante sopra modo è per te la mensa ; ed è il tuo corpo da spesse lavande bagnato e ben pulito ; noi ce ne stiammo sudici senza esser così lavati , e facciamo a piedi i nostri viaggi. Perchè fu di tali cose prendi un certo sopracciglio , e gran cose vai di te fantastificando e dispregiando la picciolezza nostra ? Abbiamo pur noi di che gloriarci , e 'l Peripato , e l' Accademia , e gli Oracoli de'

νολογίαν καὶ Πλάτων Θεολογῶν, καὶ Αἰριστέλης φυσικολόμος, ὁ Ἰταλικὸς διδάσκων καὶ χράφων. ἔχω βῆμα κατὰ πολλῶ τῷ σὺ σεμνότερον βήματος, ὅσω τὸ μὲν σὸν περὶ τε βάρβαρα καταγίνεται, καὶ βαρβάρους, ὡς τὸ πλεῖστον, ἐκκλησιάζεται¹. τὸ δ' ἐμὸν², φιλοσοφῶν τοῖς εὐδοκίμοις συναπαρτίζεται, καὶ πᾶς τῶ ὄντων φύσεις σκοπεῖ. τί σοι κατεπαύθη τὸ³ επισκήνιον; ἀνεμνήθης⁴, ὀμιλεῖ, τῶ ὅν φιλοσοφία διατείνων, καὶ πῶς σπινθὴς ἀρχαίας ἐκείνης, καὶ ἑρασάγει τῶ ἀποτέρων διατείνων ἐκείνης, φανταζομαι. ὡς γένοιτό σε καὶ ἔργῳ τὸν ἔρον παρεμυθήσασθαι. ἔρρωσο.

V.

1 C. φιλοσόφων.

2 C. ἐπισκύνει.

3 C. ἀνεμνήθης.

E J U S D E M E I D E M .

H Eu, ben, Lyzice, ex quanta accessitudine & conjunctione nos fors iniqua distrahic. Pridem, neque ita pridem apud eodem eloquentiz duces iisdem praeceptis informabamur, simulque informabamur, & matuo Philosophica in ea veluti inferentes, quantum (pape!) quantum inter nos amorem nutriebamus: parum aberat quin in furorem evaderet; indignabamur etiam, quod non ex una eramus matre progeniti. Hæc quidem tunc erant: qualia autem nunc? Tu quidem scholam aperis, & thronum erigis, & divinas orationes publice habendas scribis: vestium vera splendidam aliam induis, delicatam aliam arca quasi sepelis, & pingues mulos ostentas; phalerarum vero ex magna argenti vi comparatarum alias quasi in theatro exponis, alias majoris etiam ponderis machinaris; atque instructissima tibi mensa est. Assidue tibi

cor-

de' Filosofici libri , si quelli che ammiriamo già dagli antichi dati alla luce , come quelli , che indi noi mandiamo . Abbiamo per le scienze più severe, e Platone Teologo , ed Aristotele Fisico , ed Italico , che insegna e compone . Ho ancor io cattedra , tanto più della tua considerabile , quanto che dalla tua di cose barbare si tratta , e per lo più a' Barbari si ragiona . La mia da' migliori Filosofi la perfezion sua prende , e delle cose considera la natura . Perchè s' inarcano da te le ciglia ? Ti ricordi pure , siccome io credo di quelle filosofiche esercitazioni , e di quelle occupazioni serie ; m' immagino , che ti venga pure il desiderio di quegli antichi studj . E Dio voglia che colle opere tu venga questo amore a confermare , Addio .

AL

---

corpus lotionibus manat , qua illud mundent ; nostrum vero aret ; & pedibus iter facimus . Quid grave in his supercilium inducis , magna de te cogitans , nos vero humiles despiciens ? Habemus & nos quibus gloriemur Peripatum , Academiam , librorum Philosophicorum oracula & quos ab antiquis patros admirati sumus , quosque ipsi parturientes emisimus in lucem . Est & nobis ad gravitatem dicendi Plato Theologus , Aristoteles physicus , Italicus doctor & scriptor . Et ego tribunal habeo , quod est tuo multo gravior tribunal ; quod nimirum tu circa res barbarorum versaris , Barbarisque ut plurimum conconaris . Meum a probatissimis Philosophorum perficitur , & rerum causas festatur . Quid supercilium contrahis ? Recordaris , opinor , illarum in Philosophia exercitationum , desiderasque , puro , graviora illa studia , & pristinas exercitationes : utinam desiderio opus respondeat . Vale .

V. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΜΥΤΑ .

Φασίν οί πεπειραμένοι , καὶ ἐγὼ πείθομαι , θε-
 σπεία μοι τῷ ὄντι ψυχὴ , μικρὸν ἀφίνδιον
 πολλῶ ἐγχεθέν καὶ ὑμηττίῳ τῷ μέλιτι . ἀττικῆς δὲ
 ὄρος οἶδας τὸν ὑμηττὸν μελιτεργόν , καὶ μέλιτος τῷ
 ἀείσει . ἀλλοιοῦν τέ τὸν ἐκείνῃ χυμὸν , καὶ τῷ ἑαυτῷ
 συγχομοιοῦν . καὶ τὴν αἰτίαν ἐκ ἀγεννῆς , ἐδὲ ἄλογον ,
 μὴ ὅτι γε καὶ πάνυ σοφωπάτην ἀποδιδόασιν , ἐκ οἷδ'
 εἴτε οἰκοθεν ἐλόντες , εἴτε πόθεν δανεισάμενοι . ῥᾶον
 ᾗ φάσι κακίας μεταδιδόναι ἢ ἀρετῆς . νῦν ᾗ τὸ
 ἐναντίον ἅπαν ἐνήργηται . τὸ γὰρ μικρὸν τῷ ἐπισολίῃ
 σε μέλι τὸ ναὶ μὰ τὸν , καὶ πέρα τῷ ὑμηττίῳ γλυκύ
 εἰς τὴν κακώχιμον πικρίας καὶ ἀφινθάδι με ψυχὴν
 ἐμβληθέν , ἐκ ἔσιν ὅσα ταύτην κατεμελίτωσεν .
 ὥς με καὶ ἀντιστρέφοντα δύνασθαι λέγειν , ῥᾶον με-
 ταδιδόναι ἀρετῆς , ἢ κακίας . καὶ χαίρῃ σοι μὲν ὁ
 τηλικύτων γεννήτωρ νοσημάτων νῦν . ψαιρέτο ᾗ καὶ
 ἡ τοιαύτη τῷ νοσηθέντων γλώσσα μνηστῆρα . καὶ τὸ
 συνάμα χαῖρε μοι σε¹ χαίρησιν οἶδα , καὶ τὸν πα-
 ρόντα ποιήσω τῇ παρασώσει τῆς ἡμεδαπῆς ἀξιώ-
 σεως . ἔρρωσο .

VI.

¹ οὐ .

E J U S D E M M Y T E .

Dicunt qui experti sunt , atque ego credo (o anima mihi vere divina) , pa-
 rum absinthii multo infusum Hymettio melli (Atticæ montem nostri esse
 Hymetium ubi mel conficitur , & optimum mel) immutare eum succum , atque
 in proprium convertere : causamque non ignobilem neque absurdam afferunt ,
 immo sapientissimam , nescio an domo eam proferentes , an aliunde mutantes
 faci-

DEL MEDESIMO A MITA.

DIcefi da chi fatta ne ha la prova, ed io lo credo, o amico veramente divino, che poco assenzio infuso in molto mele, comechè mele fosse d'Imetto (e tu dei avere inteso che Imetto è dell' Attica un monte che ha del più prezioso mele) il sapor di quello tramuta, e nel suo lo cangia. E cagione non dispregievole n'assegnano, nè dalla ragione lontana, anzi che faggia molto, non so se dal proprio ingegno cavandola, ò pigliandola altronde in prestito. Dicono che più è facile, del vizio partecipare che della virtù. Ma ora certamente il contrario si manifesta. Perchè la piccola lettera tua, mele certamente, e più che quel d'Imetto, dolce, nel cattivo liquor gettata dell' amarezza e come assenzio dell' animo mio, dir non si può, quanto abbia quello addolcito; sicchè in contrario rivoltando quel detto, posso io dire; esser più facile, anzi che del vizio, partecipare della virtù. E ne goda la tua mente di tali pensieri produttrice, e ne goda la lingua che è di quelli ministra, e godine insieme tu ancora (e so che ne goderai) facendo vedere agli altri l'onor che noi abbiam ricevuto.

C

AL

facilius esse, ajunt mali participem fieri quam boni. Nunc vero contrarium omnino fit. Exiguum illud epistolum tuum, mel profecto, & Hymettio melle dulcius infusum in amaritudinem, quæ absinthium æquabat, animæ mez, dici non potest quanta mellis dulcedine eam perfuderit; ut contrarium dicere possim; facilius esse boni participem fieri quam mali. Gaudcat ergo mens tua talium genitrix cogitationum; gaudet & lingua talis ministra cogitatorum; & simul tu mihi gaude (atq; id facturum te bene novi) presentem exhibens iis qui adsunt, domi nobis honorem natæ. Vale.

VI. Τ Ω Α Τ Τ Ω .

ΤΟὔτο ἐκεῖνο , γλῶσσα πνέουσα μένος ἀθηναίῃς πυρός , πυρός , ἔ κὶ τὴν φύσιν διῖδέσθαι ἐκ ἔχω . οἷς ᾧ ἂν ἐμπέσῃ , ποθεινότερον φαίνεται . Ἐ μᾶλλον πῦρ , ἢ δρόσος , τῶις δοκεῖ , ὡς κὶ τῇ χαλδαϊκῇ τᾶπο τὸ μέρος ὀξισϋῖναι καμίνω , ἥς τὸ πῦρ ὡς πνέοντα δρόσος ἔχασυρίζειν τοῖς θεολόγοις παισὶ μεμαθήκαμεν ¹ . ποιῶτόν σε τὸ ἀπὸ τῆ σόματος πῦρ . ποιῶτοι δι' ἀπὸ τῆ γλώττης ὀχαισίοι κεραυνοὶ . τῇ μὲν οὖν παροιμίᾳ , μὴ πυρὶ πῦρ ἐπάγειν δοκεῖ . ἐγὼ δ' ἐναγτίως , ἢ ἐκείνη βέλεται , φαίλω , ἂν σε πρὸς τὴν σοφίαν γλῶσσαν καὶ κεφαλῶν . πυρὶ πῦρ ἐπαγε , καὶ πρὴς ἡρσι πρὴς ἡρας προστίθισο . ἐκ ἀφθισόμεθα , μὴ δέδιθι , ἔ πυρπολησόμεθα . δροσιθισόμεθα ἢ πολὺ πλέον , Ἐ αναφυχθισόμεθα . ὡς αἶθερ ² , κὶ ὁ τῷ ρεάμματος κομιστῆς , ἀλλὰ μὴ εἰς μακρὸν γε μὴ ὧ πρὸς τῷ βίβλων . ἔρρωσω .

ΤΟΥ

¹ Dan. xli. 50. ἢ ἐπιμένει τὸ μένον , τῆς καμίνης ὡς πνέοντα δρόσος διασυρίζον . ² C. αἶθε , pro εἶθε ut aliàs aliquando : ceterum obscurus locus vel etiam corruptus .

E I D E M .

ΗΟC nimirum illud est *lingua spirans ardorem Atheniensis ignis* : ignis inquam , cuius naturam pernoscere non possum . Quibus enim incidit , desiderabilem se esse ostendit ; nec magis ignis quam ros his apparet ; ut exaqua-
re

AL MEDESIMO.

Questo è quello che dir si suole ; *Lingua che spirava ardore di fuoco Ateniese* , cioè fuoco , di cui intender non so ben la natura . Imperocchè a quello sopra cui cade amabile comparisce , e non più fuoco , che rugiada : sicchè uguagliare si può in parte alla fornace Caldea , della quale sappiamo , che il fuoco a' Divini garzoni come leggiera aura di rugiada spirava . Tale viene dalla tua bocca il fuoco ; tali dalla tua lingua escono fulmini non più veduti . Secondo quel proverbio , par che non debba aggiugnersi fuoco a fuoco . Io direi anzi il contrario di quel che egli vuole , rispetto alla tua savia lingua ed alla mente tua : aggiugni fuoco a fuoco , ed accumula a fulmini fulmini . Non temer , che non bruceremo , nè incendiati faremo ; faremo anzi maggiormente irrugiadati , e refrigerati . Dio voglia che ciò faccia il portator della lettera , e tu , o uomo dottissimo , non vadi ciò mandando più in lungo . Addio .

C 2

AL

---

re aliquam partem videatur Chaldaicam fornacem , de qua ¹³ ~~hominum~~ ¹³ ~~ignis~~ ¹³ ~~prodit~~ , ignem , ut roris spiritum affluisse divinos pueros . Talis ex ore tuo ignis prodit ; talia ex tua lingua singularia quædam fulmina , Juxta paroemiam illam , ignis igni addendus non videtur . Ego vero contrarium , quam illa paroemia vult , dicere de sapiente lingua , & mente tua . Adde igni ignem , & fulminibus fulmina appone : non premur , ne time , non incendemur . Multo autem magis rore perfundemur & refrigerabimur ; utinam tabellarius hoc faciat , & tu vir doctissime , rem in longum non protrahas , sive ad libros amandes . Vale .

VII. ΤΩ ΑΥΤΩ.

ΣΤ' μὲν ἡμῖν τὰς παρυπάτας καὶ τὰς ὑπάτας,
 εἰ βέλαι ᾗ, καὶ τὰς ῥήτας, καὶ τὰς ὑπερβολαίνας,
 καὶ τὰς λύρας, καὶ τὰς κινύρας ἐπίγραφει, καὶ τὰς
 χρυσείας γλώσσας καὶ αὐθις τὰς βροντοφώνους προσί-
 δειο . ταῦτα δὴ τὰ σὰ καλλωπίσματα, φιλίας ᾗ
 καὶ τῶ πρὸς πρεσβείας, τῶ οἰκείων χαρίων τοῖς φί-
 λοις κοινέμενος . ἐγὼ ᾗ ταῦτα παραλιπὼν, καὶ ἀπό-
 χρε γὰρ σοι μέλιττα μέσης πρὸς πᾶσαν σεμνολο-
 γίαν τὰ πράγματα . ἐκεῖνο ἐπὶ σοὶ τὸ παροιμιώ-
 δες προσφώραται μεταλήφομαι . τὸ ποῖον ἐρεῖς;
 τὸ ἀναμιξ ἀγκύλων ἱππότας ἀποκρινέμαι . γένος
 ᾗ οἱ ἀγκύλοι φάλαγγος πεζικῆς, τῆς ἱππικῆς προ-
 μαχομένοισι . τῶ ὄντι ᾗ ἀναμιξ ἀγκύλων τῶ πραγ-
 μάτων εὐφῶν, ἐσκολιοτήτων ἱππότας ὁρῶ σε τὴν
 λόγους, ὡς μὲν ἰδεῖν σοβαρὸς, ὡς ᾗ δραμεῖν ταχι-
 νὸς . ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶ στρατοπέδῳ ἀταξίαν, ἢ τοι-
 αύτην τῶ ἀγκύλων καὶ τῶ ἱππῶν ἐμφαίνει ἀναμι-
 γνῆναι ἐπὶ ᾗ σὺ καὶ τάξιων τῶ ἀρίστῳ, καὶ ὑπερ-
 φρεσάτῳ, ἢ ᾗ² ὡς πρὸς τῶ λόγων ἐ πέρα θαύ-
 ματος, ἄνθρωπον λογίσμασι, καὶ δημοκοπήμασι,
 καὶ βασιλικοῖς ὁσημέραι δὲ πονέμενοι πράγμασιν,
 ἔπειτα ἔγω μὲν ἡφελῶ τῶ διάνοιαν, ἔτι ᾗ ἀττι-
 κερῇ τῶ λέξιν ἐντιθέσθαι τοῖς χράμμασιν, ὡς ἂν
 εἰ μόναις³ ταῖς βίβλοις τὸ πᾶν τῶ βίαι ἀπονενέμη-
 κεν . ἐγὼ μὲν οἶμαι, καὶ ἐ πόρρῳ ἴσως οἶμαι σκο-
 πῶ,

1 ἢ ἀναμιγνῆ .

2 forte ἴδω .

3 forte ἐν .

A L M E D E S I M O .

DAcci quel nome pure che a te maggiormente piace, di corde le più alte, e delle vicine alle più alte, e se vuoi, delle più basse ancora, e di tuoni i più acuti; e di pur noi lire e cetere; e aggiugni i titoli di lingue d'oro, e voci di tuono. Questi sono gli ornamenti tuoi, e così l'amicizia dimostri, facendo agli amici parte delle famigliari grazie tue. Io lasciando queste cose tutte (che a te per scrivere ogni bella cosa basta la dolcezza, e come l'ape della tua musa), un proverbio scoglierò adattatissimo a te. Quale è egli questo? *Rispondiamo insieme ed ancili e Cavalieri*. Sono gli ancili, specie di pedoni, i quali insieme colla cavalleria combattono. Veramente insieme cogli ancili de' negozj impleffi e tortuosi vedo come cavalieri i tuoi discorsi, sublimi al mirarli, al correr veloci. Ed oltre l'affollamento de' pedoni, questa mescolanza apparisce e di ancili e di cavalieri. Perchè in te oltre l'ottima ed eccellente qualità tua, e delle tue squadre, certamente io vedo un uomo, il qual non solamente attende a comporre ammirabili orazioni, ma e ne' consigli vien occupato e ne' pubblici trattati, ed ogni giorno ne' regali negozj; e di più poi vedo una sublimità di pensare ed un Attico parlare nelle lettere intrecciato come se a' libri tutta la vita tua solo avessi assegnata. Io per

πῦ, ἀλλ' ἔδει παντὸς καὶ πᾶς παρόντας ἡλίους καὶ νύκτιν
 τίνα φύσιν τῶ βίῳ παρενγκεῖν. καὶ δὴ καὶ παρή-
 γεγκαν τὸν κάλλιπον καὶ λόγοις ἐπράγμασι σέ, ὡς
 γένοιτό σε ἐποῖς καλοῖς ὑέσι καὶ φύσις, καθάπερ
 εἴ τι κληροδότημα παραπόμπιμος, ἢ ἔμμελλον
 ποῖς σωματικοῖς χαρακτῆρσιν, ἢ τοῖς ψυκικοῖς
 ἰδιώμασι τὸν γεννησάμενον ἀποσώζουσιν. ἔρρωσο.

E L D E M.

TU quidem nobis inscribere supremis chordis vicinas, & supremas, si vis
 & iustas, & acutissimas, & lyras ^{9^{ae}} cytharas, & titulum nobis appone
 aurearum linguarum & rursum vocum tonitru. Hac quidem ornamenta tua
 sunt; amicitiam autem sic declaras, domesticas charites cum amicis commu-
 nicans. Ego hac linquens (etenim sufficit tibi apud musae tuae ad graviter qual-
 cumque res tradendas) illam paroemiam tibi convenientissimam accipiam.
 Quae ea est? Respondemus simul ancytes & equites. Sunt autem Ancytes ge-
 nus pedestris phalangis, quod cum equitatu pugnat. Vere enim una cum An-
 cylibus negotiorum implexorum, tortuosorumque, quasi equites video ora-
 tiones

VIII. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ Θ Ε Ο Δ Ω Ρ Ω .

Ω Φειλον, ἀδελφική μοι καὶ φίλη ψυχή Θεόδωρε,
 ἐνώπιος ἐνώπιόν σοι καὶ πάλιν ἐς ὧς γε ἢ ἐκα-
 διζόμενος ² ἐπυνθανόμην τέ σε περὶ τῶ κατὰ σέ, καὶ
 τὰ κατ' ἐμαυτὸν ἀντεδίδασκων. εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης με-
 σιτῶειν ἡμῖν διδάσας ἐμελλον, ὦφειλον τὸν ὁμό-
 ζυγον τῶτον πηλὸν ὑπερπαβὰς, καὶ γυμνῇ τῇ ψυχῇ
 διαζῶν

1 C. Φειλον.

2 καθιζόμενος.

me stimo , e non lungi forse dal vero io stimo (e così necessario era) che una nuova natura sia a' dì nostri , alla vita dell' uomo somministrata . E tu a noi sei stato concesso in comporre eccellente ed in trattar negozj esperto, acciocchè a' tuoi figliuoli come appunto un ereditario dono questa qualità tua tramandassi, e non più de' lineamenti del corpo, che delle proprietà dell' animo il seme si conservasse e mantenesse . Addio .

---

tiones tuas, sublimes aspectu, cursu veloces. Sed præter pedites sparfos, hi ancyles & equites mixti apparent: nimirum præter tuas optimas excellentissimasque turmas, hominem profecto video non solum admirandis orationibus, sed operam dantem consultationibus, & publicis actionibus, & rebus quotidie negotiis: deinde adeo sublimia sensa, atque atticam orationem litteris inspersam, quasi libris solis omne vitæ tempus distribuisset. Equidem censeo, & fortasse non longe a veritate censeo (sed sic omnino necesse erat) præsentem diem novam naturam vitæ hominum attulisse. Te vero orationibus scribendis, negotiisque tractandis excellentem tulere, ut fiat, & filiis tuis, hæreditarium veluti quoddam donum transmissum, hæc natura; ut non solum in corporis lineamentis, sed in iis quoque quæ animæ sunt propria progenies servetur. Vale.

LETTERA DEL MEDESIMO A TEODORO.

OR voleffe Iddio , fratello ed amico carissimo Teodoro , che ora pure fanciulli insieme fossimo un'altra volta, e così sedendo io te delle tue cose interrogassi , e t' informassi ancor delle mie . Che se così era necessario di separarci ed allontanarci , oh voleffe Iddio che formontando questo comune fango , e colla pura e nuda anima vivendo , e sollevato

C 4

colle

ὄζων τοῖς τῷ νῦν πτεροῖς ἐπιλαφειδαίς, ὥτο δὴ
 τὸ ψαλτωδόμενον ἐπιτάθῃ, καὶ κατέπαυσα παρὰ
 σε. ἐπεὶ ὅτ' ὁ σκῆνος ὥτο καὶ τὸν πῆλινον ἀνδριάντα τῷ
 σώματος πρὸς κακῇ περιήρμοσεν ἡμῖν ἡ φύσις, καὶ οὐκ
 ἐξόν πεζοῖς γε ἐστὶν ζωοῖς τῶν μὲν γλῶττι ὑπεραν-
 βῆναι, καὶ τῷ πτερῶ τὸν αἶρα ὁρᾷμεν καὶ γε-
 νέσθαι κατὰ τὸν φίλτατον, τὸν δὲ ἄλλον ἐξ ἀνάγκης
 ἐρχόμεθα πλεῖν, καὶ μέλαινα καὶ χάρη τὰ τῆς πο-
 σηγορίας, καὶ τῆς ὁμιλίας πιστεύομεν. ὥτο δὴ τὸ
 παρὰ τῷ σοφῶν ἐξωδρημένον τοῖς φίλοις τῷ ὁρᾷ-
 σαι φάρμακον, ἅτε σε καὶ ὁρᾷν ἤδη δοκῶ ὡς ὁρᾷ
 πτερῷ τῷ χάρτι πρὸς σὲ πεμφθεὶς ἀπαιτῶνται, δη-
 μοκοπεῖνται, λογιζόμενοι, ὅτι οἷς μὲν ἡπιωτέρως, οἷς
 ὅτι ἰταμωτέρως τῷ ὑποπελῶν προσφερόμενον. ἐστὶ ὅτι
 ἐπὶ ἑκάστῳ ὡς εἶδαι κελύοντα καὶ ἀπτεῖσθαι,
 καὶ καὶ κόρης ῥαπίζεσθαι. ταῦτα δὴ τὰ τῆς φορολογίας
 τοῖς πένησιν ἐπιτίμια. ἀλλὰ μὴ σύ γε ὡς πρὸς τῆς
 τιθηνῆς σοφίας, τυφωνικὸν ἐπιπνέεις τοῖς πτωχοῖς
 βαρὺ. ἀλλὰ τίς τέ ὡς ἡπία τίς αὖρα περιπνέει καὶ
 μαλακὴ. καὶ πρὸς ἡμᾶς ἀντιπτερός σε διὰ τῷ ἴσως
 πτερῷ, πάντως δ' ἐπὶ τῷ βίβλων ὄρης καθιξημέ-
 νος καὶ νῦν μὲν Ἀριστοτέλει γε, ἢ Πλάτωνα ἐντυγ-
 χάνοντας, νῦν ὅτι καὶ οἰκοδέν τι τῇ τῷ λόγῳ σκηρῇ προσ-
 κομίζοντας, καὶ νῦν μὲν ἀπορᾷντας, νῦν ὅτι τὰ ἀπο-
 ρέμενα λύοντας, καὶ νῦν μὲν ἐποποιῶντας, νῦν ὅτι
 πεζογραφεῖντας. καὶ ἐστὶ μὲν ὅτι τῷ ὁμιλητῇ τοῖς τῆς
 ῥήτω-

1 forte ἀντιπτεροῖς οὐ.

colle ali della mente come il psalmo dice , volassi e riposassi presso di te . Ma poichè per nostra disgrazia la natura questo ingombro ci adattò intorno e questa immagine di fango del corpo , e non è lecito a que' viventi che per natural condizione camminano su' loro piedi sollevarsi sopra la terra, e colle ali leggieri fender l' aria ed andare a visitar gli amici ; è necessario che facciamo quest' altro tragitto , e comettiamo all' inchiostro ed alla carta il salutarci e l'abboccarci . E questo è il rimedio che i savj hanno trovato per gli amici della lontananza loro : sicchè quasi a te mandato per le ali di questo foglio parmi di vederti ed esigere , e parlare pubblicamente , e tener ragione, ed a taluni de' tributarj farti a parlare placidamente , ad altri con impeto e con ardore, Vi son di quelli che comandi , sieno per la gola tirati in giudizio , e legati , e con schiaffi percosi . Questi son per gli poveri i gastighi delle esazioni . Ma tu (o grande sapienza di chi ti ha allevato !) non così superbamente ti porti quasi impetuoso turbine co' mendichi ; anzi spiri verso di questi qual aura placida e mite . Verso di noi poi quell' aura spiri, che viene dall' eguale sbattimento delle ali ; verso di noi , dico , i quali t' avvien di trovare continuamente su' libri , ed or con Aristotele conversando ò con Platone , ed ora in atto di portare tal cosa fuori di casa alla publica mostra di eloquenza ; ed ora muovere dubbj , ora i dubbj sciogliere , ed or lavorare orazioni , ora comporre versi :
talora

ρήτορικῆς θεισμοῖς ἐμβιβάζοντας. ἔστι ᾧ ἕς παρὰ τὴ φι-
λοσοφίας μυστικῶς ἀπόρρητα. ἀνεμνήθης, οἶδα, πᾶ
ἱερῶ συνειδὲς, καὶ τὴ διδασκάλου γλώττης, καὶ πᾶ
συρρήτορός σοι καὶ συμφιλοσόφου συλλόγου, ἕς καὶ
ἄχθεταί σε ὄχθιδεῖς, καὶ τῇ διδασκάλῳ τὴν ἀνίας
ἐπαύξει. ὁ δὲ καλὸς Κω¹ μικρῶ, καὶ δακρύει γέ,
καὶ ἐκ ἔστι μὲν ὅσα καὶ ἔραται σαλῆναι τὴν περὶ
σέ. ἐπέχετ² ᾧ ὑφ' ὑμῶν, ἄχρεις ἂν αὐτὸς τὸ σω-
θῆμα δῶς. δὸς δὲ τὰ χεῖρον² ἐκ ἄχαρης ᾧ εἰδὲ ἄχαρει
ὑποδέξῃ τὸν φίλον. ἔρῳσο.

IX.

1 forte Κωνσταντῖνος.

2 forte τάχιστα.

EJUSDEM EPISTOLA THEODORO.

Utinam, fraterne mihi atque amicæ anime, Theodore, infans tibi infanti
& iterum adstans, & simul sedens, de te tuisque sciscitarer, & mea per me-
met docerem. Si autem, quod necesse esset abesse, disjunctio futura erat, utinam
sompne quod ferimus lutum supergressus, nudaque anima vivens, mentis alis
sublata, juxta psalmi illud, volaret hæc, & requiesceret apud te. Quoniam vero
tabernaculum hoc ac luteum corporis simulacrum infausse nobis apravit natu-
ra, & non licet animantibus, qui naturæ necessitate pedibus ingrediuntur, ter-
ram supergredi, levi autem ala, aerem secare, & esse apud amicum; alterum
hunc necessitate cogente cursum incamus, atque atramento & chartæ salutatio-
nes colloctionesque committamus. Hoc vero a sapientibus inventum est
amicis absentia remedium. Quare te videre jam videor quasi per alam chartæ
alicujus ad te missus, exigere, publice concionari, rationes putare; & cum
his

talora alcuni ne' precetti introdurre della rettorica , e talora altri iniziare ne' reconditi arcani della Filosofia . Io credo che tu ti ricordi e di quel sacro confesso , e dell' eloquenza del maestro nostro , e di chi rettorici e filosofici discorsi faceva teco ; il quale ora si duole essere da te diviso ed al maestro accresce malinconia e dolore . Il buon Costantino poco men che non piange , nè si può dir quanto desideri essere a te mandato . Noi lo trattenghiamo ancora, finchè ne dia tu al venire il segno: dallo tu presto ; che uno riceverai al pari di te caro amico . Addio .

DEL

---

his quidem mansuete , cum aliis vestigalium acriter agere . Sunt quos jubet vi in judicium rapi , atque alapis percuti . Ha exactionum pauperibus potius . Sed non tu (o educatoris tui sapientiam !) procellosi venti more spiras & gravis es pauperibus ; sed hos lenis instar auræ ejusdam & placidæ aëlis ; erga nos vero statu adspiras , qui ex æquali alarum motu provenit , quos quidem reperis libris incubantes ; & nunc quidem Aristoteli operam dantes vel Platoni , nunc autem domo orationem in scenam proferentes , & nunc dubia quædam moventes , nunc eadem solventes , modo prosam orationem , modo versus elaborantes . Et sunt quos congregredientium videas ad Rhetoricæ leges introducentes ; sunt quos cernas Philosophiæ arcanis initiari . Recordaris , novi , sacri confessus & magistri linguæ , ejusque qui tecum de Rhetoricæ aut Philosophiæ colloquebatur , qui & dolet a te distractus , & magistro tristitiam augeat . Pulcher Constantinus vix lacrimas cohibet , nec dici potest quantum aveat mitti ad te . Nos adhuc eum cohibemus donec ipse veluti signum des . Da hoc continuò ; non injucundus enim amicum non injucundum excipies . Vale .

IX. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΑΥΤΩ .

ΤΟΥΤ' ΕΚΕΙΝΟ , ΦΙΛΕ ΘΕΟΔΩΡΕ , ΚΑΠΙ ΣΟΙ ΠΕΡΙ-
 ΗΛΘΕ ΜΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΗΣΑΙ ΚΑΙ ΦΘΕΓΞΑΘΑΙ , ὃ ΠΑΛΑΙ
 ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΙΣ ΕΡΡΕΪΘΗ ΣΟΦΟΪΣ , ὡς
 ἄρα χρῆμα τί ἐστι θεότατον ἢ υγεία , τὰ παρῆναι μὲν
 ἀγνοούμενον , τὰ ἀπεῖναι ἢ χυλαμβανόμενον . ἀντικρυς
 πῶπο καὶ ἐπὶ σὺ . παρῶν μὲν ὃ μεθ' ἡμῶν καὶ ξυνδύ-
 τείβων , καὶ τὰ καθήκοντα ¹ φίλοις διδὼς , καὶ ἀν-
 τιλαμβάνων , καὶ τὸ σῶπον αἰδῆσιν παρῆ χθές ² σαρ-
 πῆ , ἐκδημίας ἢ νυῦ καὶ μακρύνας , ὡς ἐπίπαν πα-
 ρέχες κατανοεῖν . οἷος ὦν ἡμᾶς ³ ἐλελήθης , καὶ ὃν
⁴ ἔχουσιν ἐκ ἐγνώσκωμεν θησαυρὸν , ἀπὸ τ' ζημίας
 ἐπέγνωμεν . ἀπαρηγόρητα ὃ τῶ λοιπῷ καὶ ἀνδύτεκτα ⁵
 τὰ ἡμέτερα , καὶ εὐδαίς ὁ πραΰας ἐπιδημῶν , ἢ ἐσ-
 πέρας φοιτῶν πρὸς ἡμᾶς , πρὸς ὃν τὸς τ' καρδίας
 ἀναφλέξωμεν ἀνδρακας , καὶ ὃ τὰ τοῖς ἄλλοις ἀπόρ-
 ρήτα κοινωσόμεθα . τίς ἔν ἐσαι τέτων καὶ πηνίκα ,
 καὶ πόθεν ἀπαλλαγῇ ; ἢ εἰ ρεάφοιμέν τε ἄλλοις καὶ ἀν-
 ταγράφωμεν θαμινωτέρως . καὶ ἐξ ἡμῶν μὲν ἰδοὺ
 σοι δούτερον πῶπο ρεάμμα δὲ κεχάρακται . ἐκ δὲ σὺ
 οὐδ' ἡμιρεαμμάτιον . καὶ τοι νῆ τὸν φίλον ἀπορῶ , καὶ ἐκ
 ἔχω συμβαλεῖν τὴν αἰτίαν , εἰ μὴ πε δὲ μέλλεις ἴσως
 οἰκονομούμενος συμμίξει τῇ ἐπισολῇ τὰς ἀποσολὰς .
 καὶ τοι καὶ ὃ με καὶ δὲ πῶπο διέλαθεν . ἀποσολαὶ πρὸς
 ἑτέρους

¹ an καθήκοντα ? ita nos interpretati sumus .   ² C. παρῆχας .
³ forte ἐλελήθης .   ⁴ C. ἔχοντες .   ⁵ C. ἀντίτυκτα .

DEL MEDESIMO ALL' ISTESSO .

MI è sorto nell' animo , o amico Teodoro , quello di te pensare e dire , che già dagli antichi savi fu della sanità detto ; che divina cosa era la sanità , non curata quando era presente , stigmata allorchè partiva . E questo per l' appunto in te succede ; che quì stando con noi presente e con noi conversando , ed i soliti uffizj ricevendo e compartendo agli amici , non ci cagionavi quel gran sentimento , e quella specie , che ora , quando stando fuori e prolungando il tornar da noi , quale tu ti sia ti abbiain conosciuto . Così quando eri presente non ti conoscevamo , ed ignoravamo il tesoro che era con noi : dalla mancanza l' abbiain noi ben conosciuto . Del resto fiam noi inconsolabili ed è irreparabile il nostro danno , e niuno v' è , che ò la mattina ò la sera venendo da noi , con lui possiam riaccendere le fiamme del nostro cuore , ed a lui comunicare quel che vogliamo agli altri segreto . Vi sarà egli mai , ò in alcun tempo , ò per qualche cagione mutazione di questo stato ? Almeno scriviamoci e riscriviamoci spesso . E questa è la seconda lettera che io ti scrivo ; e tu neppure una mezza hai scritta a noi : onde io dubito forte che non sii più nostro amico ; nè io ne so trovar la cagione ò motivo : se pure non vuoi usare questa economia di unire alle lettere i tuoi regali . Io so bene ancor questo;

εἰτέρας ἐγένοντο , ὅτε καὶ ἀρνοβάχης , ἡ χοιροβάχης ἐκ τῆ πράγματος ἡμῖν ὠνομάδη . ἀλλὰ τῷ μὲν σοι κείδω ἀφορμὴ μειδιάματος . ὁ δὲ καλὸς Κω ἐπισπύδων ἐλθεῖν παρὰ σέ , καὶ ἡμῖν ἐπὶ τῷ δι' ὅχλῳ γινόμενος ὀνάδω τ' ἐπισπύσεως . σωπαρεῖται ᾧ σοι τῷ πόνων ἐλθὼν καὶ τὰς πρὸς ἡμᾶς ὑπομνήσει ἐπιστολὰς . οὐχ ὅτι καὶ αὐτόθεν ἐκ ἔχεις τὸν μνήμονα , ἀλλ' οἶδας ἐκεῖνο γὰρ τὸ ὀμηλικόν , σύντε δὴ ἐρχομένῳ , καὶ τε πρὸ ὃ τῷ ἐνόησεν . ἑρρώσο .

1 Iliad. l. 10. v. 224.

EJUSDEM EIDEM .

HOC illud est, amice Theodore, quod mihi accidit cogitare & dicere de te ; quod nimirum de sanitate dictum est olim ab antiquis sapientibus ; rem divinam esse quamdam, sanitatem, quæ cum adest, ignoretur, cum abest vero, magni æstimetur . Prorsus hoc & de te dici potest : cum aderas & nobiscum versaberis mutuaque officia accipiebas reddebaturque amicis, non tantum tui sensum ciebas ; nunc quando peregre profectus reditum differis, omnino te cognoscendum præbes . Talis cum esses, nos latebas, neque habentes thesaurum agnoscebamus : eo mulctati cognoscimus . Ceterum nostra damna nec solari nec levare possunt, & nemo mane aut vespere ad nos venit, quocum cor incendere possimus, & communicare quæ aliis indicata volumus . Quæ igitur horum erit,

X. ΤΟΤΑΤΤΟΤ ΤΩ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ .

ΤΙς εἰμὶ ἐ τίνων , ἱερὲ μὲ καὶ θεότατε δέσποτα , ἵνα σοι καὶ μνήμης καὶ προσρητικῶν ἀξιοθῶ συλλαβῶν . συλλαβῶν ἐκείνων ἱερῶν μὲν , καὶ τὰ ἐν Διελφεῖς , καὶ Πυθία προγράμματα . χρυσῶν δὲ ἡ τὰ Πυθα-

questo ; che si mandano tali regali chiamati dalla cosa stessa *agnibacchi* , e *porcibacchi* . Ma lasciamo ogni motivo di ridere . Il buon Costantino affrettandosi di venire a star teco , ed avendoci questo dispiacere arrecato , goda pur ora il frutto della celerità sua . Ti ajuterà egli venendo , a deporre l'afflizion tua , e ti ricorderà lo scrivere , non perchè per te stesso non fossi per ricordartene ; ma sai quel d' Omero : *ove son due , un pria dell' altro vede* . Addio .

---

erit , & quando , & unde mutatio ? Saltem scire inter nos mutuo scribamur & rescribamur ; & a nobis quidem en tibi altera hæc epistola exarata est ; a te vero ne epistolii quidem dimidium . Et profecto an amicus sis dubito , & causam nescio : nisi forte hac usus œconomia es , ut litteris munera permisceas . Neque hoc me laret ; munera mitti quæ *agnibacchi* , *porcibacchi* ex re ipsa dicuntur . Sed hoc quidem ridendi argumentum dimittamus . Pulcher Constantinus festinans ad te venire , cum nobis hoc molestiæ creaverit , gaudeat festinationis suæ fructu . Veniens dolores auferet tibi , & de epistolis ad nos admonebit ; non quòd per te non futurus esses horum meminisse , sed nosti illud . *Homicum ; duobus simul euntibus etiam alter ante alterum animadvertit* . Vale .

DEL MEDESIMO AL METROPOLITANO DI TRAPEZUNTE.

E chi , e quale persona io mi sono , o sacro e divino Signor mio , che sia da te degnato della memoria e delle lettere tue ? lettere dico , più di quelle , sacre , che in Delfo e da Pitia sono pubblicamente

Πυθαγόρου χρυσᾶ καλέμενα ἔπη . μεσικῶν ᾗ , ἡ τὰς
 σειρῆνας οἱ μῦθοι γράφεσι . γλυκερῶν δὲ ὑπὲρ μέ-
 λι φαλμικῶς ἔ κήριον . ἀλλὰ μέλι μὲν τὸ ὑμήτ-
 τιον , κήριον δὲ γε τὸ Τραπεζέντιον . ἡ πάντως ἡ συν-
 ῥοφός σοι μετριοπάθεια , καὶ ἡ σωαυξηθεῖσα , καὶ
 ἡδὴ συγγρασκεισα ἐπιείκεια , καὶ μέχρῃς ἡμῶν ἢ
 ἢ γραφῆς σε περιωπλῶ ἡνάγκασε κατελθεῖν . σοὶ
 μὲν ἔν πολλῶν μυρίων τε ἄλλων καὶ τέτων ᾗ ἔ μείον
 ὀφλω τῶν χάριν . ἡ δὲ πασῶν ὀτυχέστερα τὸ ἐπὶ
 σοὶ τῷ πόλεων Τραπεζῆς , εἰς τί μοι , τὰς ἐαυτῆς
 διὰ τὴ σῆς χειρὸς χρυσίνης ἐκπέπομφεν ; ἡ πε τὴν
 πρὸς με διὰ τέτων μηχανᾶν ἀποδῶν . ἡ πείσομαι
 γε ταύτη ἔδ' εἰγ' αἶδαο . ἴωσαν οἱ πάντες ἀστέρες ,
 καὶ ὁ τέτων ἔξαρχος ἥλιος . ἔ δ' ἂν μοι πλίνθας
 ὅλας χρυσᾶ κομιεῖ καθὰ τῷ πυθίῳ τὸν Κροῖσον
 φασί . τὸν ᾗ ἐμὸν ¹ ὠφελομένη με θησαυρὸν , ἢ
 μόνῳ ἐν ταῖς συμπιπτάσαις ἀνίαις θυμηρεσάτω
 παραψυχῶν , τὸν γλυκὺν καὶ ἰδεῖν καὶ εἰπεῖν Τρα-
 πεζέντος . εἴπειθ' οἷον ἐκ μεταμέλει συκίας μοι
 ταῦτας παραμυθίας ἐπιτεχνᾶν τὴ συμφορᾶς . πα-
 ραπλήσιον ὥσπερ εἰ τις με ἐξορύξας ἄμφο τῷ
 ὀφθαλμῷ ἢ ἐκκρεσάμενος τὰς ὀδόντας , ἔπειτα κοι-
 νωνῆσαι οἱ ἀλῶν ἡξίη καὶ ὕδατος . τί μοι τῷ σῶν
 λαμπάδων καὶ τῷ κηρῶν ἀδικωτάτη πόλεων Τραπε-
 ζῆς ; τὸν ἐμὸν ζιτῶ θεάσασθαι ἥλιον . πᾶ μὲν ᾗ
 νυκτὸς καὶ σκότεις ἐξέδρεθη ² βοηθήματα , ὁ δ' ἡμέ-
 ρας ὅλης ἐστὶ δημιεργός . τί μοι τῷ σῶν σατήρων
 καὶ τῷ χρυσίνων ; τὸν ἐμὸν ἀπαιτῶ θησαυρὸν . ἡ
 ταῦτα

¹ Cod. ὠφελομένη.

² Cod. βοήθημα.

camente proposte ; lettere d'oro come quelle che d'oro dicevanfi di Pittagora; lettere armoniose, più di quelle , che le favole scrivono essere state delle Sirene ; lettere dolci sopra il mele, come dice il Salmo ed il favo ; ma mele d'Imetto e favo di Trapezunte. Certamente la moderazion degli affetti teco allevata, e la clemenza teco cresciuta ed invecchiata ti costringe a portare fino a noi lo sguardo delle lettere tue. A te dunque io debbo e di mille altri favori, e di questi non minori , obbligo grande. Trapezunte poi, Città , per te più d' ogni altra felice , a che fine mi ha per le mani tue , mandate monete d' oro ? certo per mezzo d' esse macchinò un' alleanza meco ? non lo permetterò fin alla morte ; lo sappian tutte le stelle, ed il Sole di queste Re. Neppur se mi porterà tutti i mattoni d' oro , come ad Apolline Pitio dicon che li portasse Creso . Il mio tesoro , la sola gioconda consolazione mia nelle incidenti angustie è vedere , è parlare al dolce mio Trapezuntino . E poi , quali , come pentita va a me fabricando vane consolazioni della calamità mia ? come se appunto cavandomi uno i due occhi ed i denti rompendomi , di poi voglia che io seco conviva . Che ho io fare , o Trapezunte ingiustissima Città , delle tue lampadi, delle cere tue ? Io cerco il mio Sole di vedere ; son quelli fuffidj per la notte trovati e per le tenebre; questo è quello che fa il pieno giorno. Che m' importa delle tue monete, ò stateri, ò scudi d' oro ? io chiedo il mio tesoro . Sono questi tra-

D. bocchi

παῦτα μὲν ἀνιαμένης εἰσὶ ψυχῆς ἐρυγαὶ καὶ ἡ ἐγ-
 καρδίᾳ φλογὸς ἔξατμίσματα. σὲ ᾧ τὸ θεὸν ἡ πο-
 λυμέρες ἐκείνης κακώσεως οἰκτισάμενον, τὸν σὸν
 πέπομφέ σοι ποιμένα, ὃς ποιμανεῖ τὸν λαόν σε
 ἐν πραότητι καὶ δικαιοσύνῃ. ἀλλὰ τὰ μὲν σά,
 θεοῖοι δέσποτα, ἕως ἐμοὶ καὶ ἡῦκται καὶ πεπί-
 σῶται ἔχειν, ὡς ἂν, ἡ ἀγνώμων ὑδὸς, ἡ ἀχάρι-
 στος μαθητὴς ὑπὲρ πατρός, καὶ διδασκάλης γε ἀ-
 ξαιο. τὰ δ' ἐμὰ, τί ἂν σοι κινῶμι τὴν καμάριαν;
 τί ᾧ ἀναμετροῖμι τὴν ἰλιάδα, καὶ πολλῆς ἀνδρίας
 τὴν φαιδρὰν σε καὶ γεγανωμένῳ πληροῖμι ψυχῇ.
 τὰ μὲν γὰρ μοι περὶ τὴν τύχην ἕως ἔχει καὶ νῦν
 ὡς ἄρα καὶ πρότερον. ὅπως ᾧ πρότερον, τὸν σὸν
 ἐκ ἑλαθεῖ μνήμονα. εἰδὼ γὰρ ἡμῖν ἡ τύχη προ-
 σεμερίσασεν, εἰδὲ τὸ κατεσπασμένον ἔλυσεν τῆς
 ὀφρῦος. ἐπέκεινα ᾧ τόπων, ἔλκει με πονήρῳ¹ δι'
 ὅλης τῆς σώματος. κατὰ τὸν ἀυσίτλῳ² ἔπαισεν ὁ θεός.
 τῇ γὰρ αἰσχίσῃ μὲν ἰδεῖν, κακίσῃ ᾧ παθεῖν λοιμώ-
 ξει. ὡς μὴ ὠφελον, περιπέπτωκα. ὅξ ἥς ὅσα ἂν
 καὶ οἷα συνέπιπεν τὰ δεινὰ, τί χρὴ καὶ λέγειν; τρι-
 ἡμέρον με ὅλαι φλόγες εἶχον ἔξαισιοι, καὶ ὅλοι
³ ἔξετέφρην πρηνήριοι κεραυνοὶ, ἐφ' οἷς χολωμι-
 σία πάνυ πολλὴ καὶ ἕως ἄμετρος, ὥστε με καὶ φό-
 βῳ περιχεθῆναι μήπως καὶ τὼ σοιχεῖάδῃ σωτε-
 ξιμέσας χολῶν, ἀχολος τῶ λοιπῷ καὶ τὰς ἐλάφους
 ἀπολειφθῆσομαι. προσκύζανε ᾧ τὴν νόσον ὁ ἀπ-
 χνος ἰατρός, τὴν μὲν ἡλικίαν, ἡ βραχύ τι τῷ
 δημο-

¹ sic in cod.² de terra Hms.³ C. ἐξιτρίφην.

bocchi d' animo molto angustiato , e subite evaporazioni della fiamma interna del cuore . Te Iddio mosso a pietà di questo lungo travaglio , mandò suo pastore il quale pascesse il popolo con clemenza e giustizia . Queste tali cose , o divino Signore , io pregai e credèi , che così fossero , come essere le desidererebbe amoroso figliuolo , e grato discepolo , del maestro suo , del suo padre . Quanto alle cose , mie , a che questa smuover quasi fecciosa palude ? e perchè debbo io questa Iliade ricantare , e la tua anima giuliva e festante riempier di noja ? Così è ora la mia fortuna , in quello stato medesimo , in cui prima si trovava : e qual fosse prima non t' è di mente uscito . Non mi ha essa mai mediocrementemente trattato ; non ha mai per me deposto il sopracciglio suo severo . Oltre di queste tali cose , co' dolori mi crucia per tutto il corpo . Mi ha Iddio con una piaga per tutto il corpo , come Giobbe percosso ; son io caduto in quella infermità che è fame canina , vergognosa a vedersi , a patirsi dolorosa : ed or volesse Iddio , che così caduto non fossi . Quindi in quanti e quali mali io ne sia venuto , che occorre ora dire ? Tre giorni stetti come da tutte le infauste fiamme posseduto , e consumato dagli accesi fulmini , da' quali tanto gran vomito ne venne e così eccessivo , che temei , non forse tutto io venissi a vomitare il fiele a un fiato , e così come i cervi rimanessi nel tempo avvenire di fiele privo . Accrebbe d' assai la malattia il poco sapere del medico , il quale ed era di

δημοκρετείων ἀτόμων , ἢ τῷ σημείῳ τῷ γεωμετρικῷ
διεννηνοχῶς , ψυχρολογῶν ἢ πολλὰ καὶ σφυγμομα-
χῶν , καὶ τῇ παλαιπώρῳ χειρὶ δι' ὅχλου γινόμενος,
εἰς τοσούτον δὲ παρὰ θύρας ἀπαντῶν τῇ ἀφηνιάσει τὸ
ἄχθῆσθαι , ὡς διπλὴν τριπλαῖον ὀνομάσαι τὴν λοι-
μωξίν . τοιούτοι τοῖς καλοῖς βυζαντίοις πρόσκεισιν
ἰατροὶ . καὶ προσεῖεν γὰρ ὦ θεῷ ¹ παντοδερκεῖς ὀφ-
θαλμοί , καὶ ἔφορε πρόνοια . τέπαρτος ἐπὶ τέτοις
ἀνέτελλεν ἥλιος , καὶ συνανέτειλάν μοι περὶ τὴν τὸ
σαρκὸς ἐπιφάνειαν ἀνασημάτια μικρὰ καὶ ὑπέρυ-
δρα , ἃ καὶ παρὰ μικρὸν πρὸ χρόνῳ συναυξανόμενα
ἐβδομαπαῖα , παλαμναῖαι φλυκτίδες ἐγένοντο . ἰώ-
ρακας , ἐπὶ τινος λίμνης ὁμβρῶν ῥαγδαίως καθυπο-
μένε ὅπως ἡ σύμπασα ἐπιφάνεια ταύτης ταῖς πυκ-
ναῖς πομφόλυξιν ὀξοιδαίνεται . τοιαύτῳ οἰήθητί
με καὶ τὴν δειλαίαν σάρκα τηνικαῦθα γενέσθαι .
ταῖς γὰρ ἐπὶ τέτοις ἀσιτίας καὶ ἀγρυπνίας , καὶ τὸ τῇ
καὶ τῇ δυσμωπύπτωτον ² , καὶ τὰ βέλη τῶν πόνων ,
καὶ τὸν πολοφῶνα τὸ λύπις , τὸ καὶ τοῖς φίλοις αὐ-
τοῖς ἀπαίσιον νομίζεσθαι θέαμα , δίδωσί σοι ὁ
λόγος συνεννοεῖν . ἔγω . γέγονε ταῦτα καὶ ἀπογέγο-
νε , καὶ εἰδείς ἡμῖν τῶν παρελθόντων ὁ λόγος , ἐπεὶ
παρήλθοσαν . ταῖς γὰρ λείξανα ³ τὸ νόσος καὶ ἀποβάμ-
ματα , οἷα ὦ πρὸς φιλίας εἶναι οἷε καὶ τίνα ; ἢ
μὴν λόγοι γὰρ μαρτυρεῖνται πρὸ λόγῳ , πολλῶν τὸ νόσος
δεινόπρα . οἶδας με τὴν κόμην ἐκείνῃ , καὶ ἐ
συγχωρεῖ με τὸ δάκρυον προχεθὲν ⁴ περαιτέρω
προ-

¹ C. παντοδερκεῖς .

² C. δυσμωπύπτωτον .

³ C. λείψανα .

⁴ f. προχέειν .

una statura degli atomi di Democrito poco minore, ò poco differente da un Geometrico punto, e facendo lunghissimi e freddi discorsi, del polso litigando, e colla disgraziata mano tormentandomi, cognizione sì poco giusta acquistò dello stato mio, che terzana doppia chiamò quella che era rabbiosa fame. Tali medici anno i grandi uomini di Bizanzio; e li abbiano pure, o occhi che tutto vedete, e providenza di Dio che tutto governate. Dopo queste cose nacque il quarto giorno, ed a me nacquero visibili per tutta la vita piccole bolle e rosse, le quali a poco a poco col tempo crescendo, il settimo di diventaron pustule pestilenti. Hai tu veduto come in una palude, al cadere di furiosa pioggia, tutta la superficie con spesse bolle si gonfia. Figurati che tale allora divenne la povera carne mia. Oltre di ciò le inedie, le vigilie, la difficoltà di voltarsi a questa ò a quell' altra parte, e le punture de' dolori, e per colmo dell' afflizione, il pensare di essere spettacolo miserabile agli amici medesimi, lo puoi tu da quel che io dico immaginare. Ma via, sono queste cose passate ed arcipassate; e non si ha da parlare più delle cose che già passarono, per questo perchè passarono. Le reliquie del male, e l' infezione lasciata, quali, per l' amicizia nostra, stimi tu che sieno, e di che considerazione? certamente che a discorrerci sopra, si vede queste essere del male stesso peggiori. Tu hai pur veduto una volta quella mia chioma (ahi che le lagrime le quali spargo non mi permettono di tira-

προβῆναι τῷ γράμματος, ἔξερρύνηκε σύμπαντα ¹ πρὸ
 τῷ ὥρας, καὶ τὴν κεφαλὴν προλιπῆσα, ἐλθεινῶς τῇ
 ἐδάφει προσέκειπται. καὶ ἵνα μὴ τοῖς καθέκαστον
 ἐπεξίω, καὶ τὴν ἐπιστολὴν αἰχύνω τῇ αἰχρὶ τῇ διη-
 γήσεως, ἀλλοκοτόν τι πέρας κατὰ τὰ τῷ Εμπεδο-
 κλέος ² ἀνδρόπρωρα τὴν βυζαντίδα περιέειμι, δι-
 κας ἴσως τινὺς ὧν εἰς τὰς γελοίας πολλαχῶ πε-
 παράφηκα. ἀλλ' ἀντιβολῶ σε, χρυσὴ κεφαλὴ, δι-
 ξαι τῇ ἐπωνύμῳ ³ τῇ σῆς μητροπόλεως χρυσοκεφά-
 λῳ τῇ θεομήτορι χρυσωθῆναι μοι καὶ αὐτὸς τὴν
 κεφαλὴν ταῖς θειξί. καὶ μή μοι χαλεπανεῖς πο-
 λὺν ὑπὲρ τῆς τρυχῶν τιθεμένῳ τὸν λόγον, εἰδὼς
 ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ ἐδὲν ἄλλο τοῖς εἰς τὸ μαρ-
 τύριον ⁴ εἰσιῶσι πρὸς θάρσους ἔφησεν ἀφορμῶν.
 ἀλλ' ὅτι καὶ θειξί ἐκ τῇ κεφαλῆς ὑμῶν ἐ μὴ ἀπό-
 ληται. καὶ περὶ μὲν τούτων ἄχει τοσούτω. τὸ δ' ἔσσι
 γεῖμα τί ποτ' ἄρα καὶ προσειπῶν, μὴ ἐχὶ τῇ τῷ
 πράγματι ἀξίας ἐλαττωθῶ. καλῶ δὲ αὐτὰς δρό-
 σον αἰερμῶν ⁴ καταβαίνουσιν ἐπὶ τὰ ὄρη σιῶν,
 καὶ λαδικηδὲς φάρμακον, καὶ ἀμβροσίαν καὶ νέκ-
 ταρ, ἔ μέλιτος ἀπορρώγα, ἢ τὴν τῷ πυλίε λε-
 νουσι γλῶσσαν, καὶ ἀλκινόε κῆπον καὶ πέδιον ἡλύ-
 σιον. ὃν μοι τῷ μόνον τὸ πολὺ τῇ ἡδονῇς ὑπέ-
 μετο, καὶ μέγα μέρος τῷ γήθους προσεζημίωσεν,
 ὅτι μετὰ καὶ αἰ ἱεραὶ σε χεῖρες τῇ γεφυρῇ διηκόνη-
 σαν,

¹ f. σύμπαντα.

² forte ad Empedoclem spectat, cum se in Æthina Hammis deiecit, legendum-
 que ἀνδρόπρωρα.

³ celebris fuisse videtur Trapezuntina Deipara effigies, de qua nihil legi.

⁴ Luc. xxi. 18.

re avanti la lettera) è caduta tutta prima del tempo, ed avendo miseramente il mio capo abbandonato, è stata in un campo sepolta. E per non andar tutto minutamente narrando, e non funestar coll' infausto racconto, la lettera; ecco che io vado girando per questo paese di Bizanzio come uno non più veduto mostro, simile all' affumicato viso di Empedocle, pagando forse la pena di quelli che io ho bene spesso derisi. Ma te, aureo capo, io prego a porger per me suppliche al capo d' oro della tua metropoli, che ha l' istesso nome, alla Madre d' Iddio, che di nuovo al capo i capelli d' oro mi torni. E non voler sdegnarti, che io faccia tante parole di questi capelli, sapendo che il Salvator medesimo per argomento a suscitar la fiducia in quelli, i quali entravano alla sua sequela, null'altra cosa disse, se non, che c' non anderà a male un capello del capo vostro. E di queste cose basta fin qui. Circa poi le lettere tue, con qualunque nome io le chiami, sempre tale ne userò, che sarà della cosa stessa minore. Chiamo quelle rugiada d' Ermon che su' monti di Sion discende, chiamole rimedio che obliare fa tutte le cure, ed ambrosia e nettare e scaturigin di mele: chiamole lingua di Nestore, e giardino d' Alcinoò, e campo Eliso. Quanto piacere mi è stato in questo solo tolto, e di quanto godimento sono io stato spogliato, il quale poi le tue sacre mani collo scrivermi
mi

σαν, ἥν ὡς ἐν κατόπτροις τοῖς γράμμασι τὴν σὺν
καταθεῶμαι ψυχῇ, νῦν δ' ἄλλ' ἢ μὲν ἐκδῶσα φω-
νὴ, φωνὴ Ἰακώβ τῷ λέει σὺ, καὶ ἀπλάσσει, ἐ-
ῖρ. αἱ ἃ γράψασαι χεῖρες, χεῖρες Ἡσαΐ, ἐκ οἷδα
μὲν ἔτινος τέως γε μὴν ἀνδρὸς πολὺ πλείον θη-
ρδῆεν, ἢ γράφειν εἰδότος. τὸ νῦν τῷ ποθὲν τὸ τῷ
ἀποσόλῃ, ἔχομεν τὸν θησαυρὸν ἡμῶν ἐν ὁσρακί-
νοις ἐχὶ σκεῖσιν ἀλλὰ γράμμασιν. ἀλλὰ τί; ἢ
μοι παῦτα φίλος διελέξατο θυμὸς, ἐῖλαθεν ἐαυ-
τὸν ὑπὲρ ἐπιστολὴν ἀποτεινόμενος ἢ ἐπιστολῇ. χαῖ-
ρε μοι πανάγει δέσποτα, καὶ μετ' ὀλοκαρδίας τῆς
διδαιμονίας πρὸς ἡμᾶς ἐπ' ἀναζωγῆς. ἔρρωσο.

EJUSDEM, METROPOLITE TRAPEZUNTIS.

QUis ego qualisque sum, sacer & divine domine, ut dignus a te habear
memoria tua litterisque tuis, litteris illis sanctioribus quam oracula
Delphorum & Pythiæ; aureis etiam magis quam sint aurea vocata Pythagoræ ver-
ba; magis etiam musicis, quam fabulis perhibeantur illæ Syrenarum; atque ut
Psalmi verbis loquar, dulcioribus super mel & savyum; sed mel Hymetti,
savyum vero Trapezuntis. Profecto temperantia tecum educata est; crevitque
& tenuit tecum benignitas, teque coegit ad nos usque litterarum aspectum ex-
tendere. Tibi igitur multam debeo gratiam & sexcentorum aliorum benefi-
ciorum, atque horum non minorem. Trapezus vero omnium per te felicissima
civitas cur suos aureos nummos mihi manu tua misit? sedus sane mecum per
tuos molitur. Non hoc patiar etiam mors subeunda sit. Norint stellæ omnes &
stellarum Rex Sol. Neque si mihi lateres omnes aureos portet, ut Pythio A-
pollini dicunt tulisse Cresum. Meus qui me juvat thesaurus, sola me demul-
cens in presentibus angustiiis consolatio est, dulcem videre & alloqui Trape-
zuntium. Deinde quales, veluti pœnitentia ducta vanas mihi consolationes
hujus calamitatis apparat. Similiter facit ac si quis, postquam ambos mihi
oculos eruit dentesque perfregit, deinde mihi secum comunem esse convictum
velit.

mi anno arrecato, onde poteffi nelle lettere, come in tanti fpecchi rimirar l' animo e 'l cuore tuo . Ed ora pure è vero , che la voce fuori mandata , voce è di Giacob , di Giacob lifcio , e femplice , e benedetto : le mani ch'è anno fritto , mani fono di Efau , non fo fedi quello , il quale abbia per l' avanti faputo molto meglio che da frittore, fare da cacciatore. Dirò ora quel dell' Apostolo , che abbiamo il noftro teforo non in vafi di creta, ma nelle lettere . Ma che fo io ? Quefte tali cofe va un animo amico dicendo; e non fi accorge, che i confini ha di una lettera oltre-paffati . Addio benedetto Signore mio , e pregoti con tutto il cuore che felicemente a noi ritorni. Addio .

---

velit. Quid mihi cum tuis lampadibus, tuique ceris, civitatum injuftiffima Trapezuntina? meum videre Solem quero: fubfidia funt illa nocti & tenebris lavata: Hic vero eft diei omnis effektor. Quid mihi cum ftercoribus & aureis nummis tuis? meum quero thefaurum. Sunt hi afflicti animi rudus quidam, flammæque cordis evaporationes. Te vero divinum numen, diuturnam illam calamitatem miferatum, fuum mifit paflorem, qui palceret populum fuum in manfuetudine & iuftitia. Sed hæc quidem, domine divine, fic orari fe habeant, itaque prorfus fe habere credidi, quemadmodum probus filius, gratusque difcipulus, patri & magiftro effe precaretur. Quod mea pertinet, quid Camarinam ego moveam? quid Iliadem recantem; animumque tuum latum gaudentemque triftitia perfundam? mea fors ea tunc eft quæ prius fuit: quæ autem prius fuerit, opinor, meminifti. Nunquam nobifcum fortuna medioeriter egit, nec fupercilium depofuit. Præterea male vexat corpus omne; ut Aufitem illum *Iobum* percuffit Deus. In eam quæ vifum miferabilis eft, experiendo vero peffima caninam famem incidi; Utinam non incidiffem: ex qua, quanta & qualia venerint mihi mala quid attinet dicere. Triduum me flammæ omnes horrendæ habuerunt, atque ignita fulmina confumpferunt; quæ fecutus eft vomitus tantus ut timerem ne fel omne ftatim effunderem & in cervorum morem deinceps abfque felle effem. Auxit morbum imperitus medicus qui ea erat ftatura, qua parum diftare a Democriticis atomis, vel

Geb-

Geometrico puncto : frigide autem multa loquens , & de pulsu contendens , infelici autem manu totum corpus pertentans , adeo levem morbi mei cognitionem suscepit , ut tertianam febrem esse diceret qua erat canina fames . Tales magnis Byzantinis medici sunt ; sunt vero , per Dei oculos qui omnia vident , & providentiam qua omnibus præsides . Quartus post hac venit dies , perque totam corpus oborta sunt mihi parva visu tubercula , & rubra ; quæ cum paulatim tempore crevisset , die septimo die pustulæ factæ sunt . Vidi sine unquam , cum in paludem decideret violentus imber , ut superficies hujus omnis crebris turgescit bullis ? Sic puta & infelix corpus evasisse meam . Præterea inedias , vigiliis , difficultatem in corpore versando in aliam partem , & dolorum aculeos ; & quod doloris colophon erat , opinari amicis ipsis miserabile spectaculum evasisse , ex sermone hoc meo cogitare potes . Ego hæc jam præteriere , & nemo nobis eorum quæ præterierant sermo habendus est , quod jam evaserint . Morbi reliquias & vestigia quæ & qualia per amicitiam nostram , esse putas ? certe si hæc sedulo affirmemus multo sunt morbo ipso deteriora . Nosti illam comam (& non sinunt me lacrymæ epistolam persequi) cecidit tota ante tempus , & caput deferens misere humo condata est . Atque ut ne singulis describendis epistolam producam & pudenda narratione pudefaciamzen
cgo

XI. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΧΟΥΣΑΝ
ΛΟΙΜΩΞΙΝ ΤΩ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΩ
ΚΑΙ ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΙ .

ΕΚ κοιλίας ἄδω¹ , ἤτο δὴ τὸ προφητεύμενον ,
καὶ ἡμεῖς σοι πᾶς ὀλίγας παύτας ὑπηχῶμεν ,
δέσποτα , συλλαβὰς , ἡ τριταῖοι κατὰ τὸν Ἰωᾶν
ἢ τοιαύτη φρυγᾶ ἐνταλαιπωρούμενοι , ὅτι μὴ ἢ τύ-
πος ἴσμεν ὡς ἐκείνος χειρᾶ . ἀλλ' ἡ ἢ μὲν τοι τε-
ταρταῖοι , κατὰ τὸν Λάζαρον , ὅτι μὴ ἢ φίλοι κατ'
ἐκεῖνον Χειρᾶ . ἀλλ' ἐκταῖοι μὲν τὸ μέτρος δῶρο ,
τὸ δὲ ἐντὸθεν , ὁ κατὰ γὰρ εἰς ἄδω καὶ ἀναγὰρ
ἐπίστατο . πῶς ἢ ὑπηχῶμεν ἀδρανεῖ καὶ λεπτῷ , καὶ
οἷον ἔχειν εἰκὸς τὸν ἐξ ἄδω λαλῶντα , κεχρημένοι
τοῦ

¹ de Ventre Inferi clamaui Jon. 11. 3.

ego nostrum veluti quoddam Empedoclis vultui simile Byzantium pariterro; per-
nas forte luens eorum quos sapius irrisi. Verum rogo te, aureum caput, ut
preces fundas ejusdem nominis metropolis auro capiti Dei matri; reddat
meo iterum capiti aureos capillos. Nec mihi succenseas, tam multa de capillis
loquente: nosti enim, ipsum hominum servatorem nihil aliud sibi testimonium
dare agredientibus, ut fiduciam excitaret, dixisse, nisi quia & capillus de capi-
te vestro non peribit. Et de his quidem haecenus. Epistolam vero tuam
quocumque nomine appellem, erit illud rei merito inferius. Voco eam rorem
Hermion descendente super montes Sion; & pharmacum quod curas delet,
& ambrosiam, & nectar, & rivum mellis vel quam Pylli linguam dioune, &
Aleynoi hortos, & campum Elysium. Quantum in hoc uno, mihi voluptatis
abstulerunt, & quanta gaudii parte multarunt, quod postea sacre manus tuae
scriptis attulerunt; ut possem veluti speculis contemplari animum tuum.
Nunc autem exiens vox Iacob est, tui nimirum politici, & sinceri, & sacri ho-
minis; scribentis autem manus, manus sunt Esau; nec novi an illius qui
antea aut venari mellus, aut scribere potuit. Proferam nunc Apostoli illud;
habemus thesaurum nostrum non in vasis fictilibus sed in litteris. Sed quid
ago? haec amicus quidem animus dixit; nec sensit excedere epistolae fines:
Vale sanctissime Domine, & cum felicitate animi omni ad nos redi. Vale.

DEL MEDESIMO ALL' ORFANOTROFO
E NOMOFILACE, SOPRA LA MALATTIA
DA CUI E' TRAVAGLIATO DI RABBIOSA
F A M E.

DAL più profondo dell' inferno, queste profe-
tiche parole, e le poche nostre sillabe faccia-
mo a voi o Signor risuonare, non da tre di, come
fu Giona, in questo carcere miseramente ristretti,
perchè figura noi non siamo, come egli fu, di Cristo;
neppur da quattro di, conforme Lazzaro, perchè
amici come egli, noi non siam di Cristo; ma di sei
giorni è il tempo passato fino ad ora: quel che da
qui avanti verrà, lo sa colui che nell' Inferno disce-
se, e dall' Inferno fece ritorno. Trattanto una sottile
e leg-

τῷ ἄδματι . χθές μὲν ᾧ ἔμικρῷ πρό ταύτης ,
 αὐτοὶ τὸ ὄρος τε ἀνιόντες , καὶ εἰσιόντες τὸν γνόφον ,
 καὶ ἐνώπιοι ἐνώπιόν σοι παρεστῶτες , καὶ τὸ καθήκον
 τὸ ἐντυχίας ἀποτινῦντες ὅλοι Μωϋσείας ἡμεῖς θεό-
 πται , μικρὰ καὶ καλύμματος δέομενοι περὶ τῷ μορ-
 φῷ , ἵνα μὴ τῇ ἀπό σε θειαυγείᾳ τὰς τῶν ὁρώντων
 ὄψεις κακῶς διαθώμεθα . νυνὶ δὲ τῆς θεοφανείας
 ἐκείνης ἀποπεσόντες , καὶ τῷ γνόφῳ πόρρω γενόμε-
 νοι , καὶ μετὰ τῶν παντελῶς ἀμυήτων μόνης φωνῆς
 ἐπαίοντες μικρὰ καὶ ταύτης καὶ παροδὶε καλύμμα-
 τός τε καὶ αὐτοὶ δέομενοι περὶ τῷ μορφῷ πλὴν
 ἔχῃνα τὸ φέγγος ἐκείνης συσείλωμεν , ἀλλ' ἵνα τῷ
 αἰχμητῷ καλύψωμεν . εἰκότως σοι διὰ τεπωνὶ τῶν
 γραμμάτων ποιῶμεν ἐξάγγελμα ὅποσα ἡμᾶς ἢ ἐπ'
 ἐκ ἀγαθῇ τύχῃ πειραχῆσα ἔχτιθέῃ λοίμωξις , ὡς
 διὰ τὸ ἐπάρατον πάντως ὀλογωνυμεῖν εἰώθισαν
 ἄνθρωποι . ἵν' εὐφορωτέρα καὶ γὰρ ἀπὸ τῶν σε-
 μνωθυμίας τοῖς κάμνεσι γένοιτο . ὥσπερ ἀμέλει καὶ
 τὸ δηλητηριώτατον τῶν φαρμάκων παῖδες ἰατρῶν ἰε-
 ρωνυμῆσι , καὶ τὸν σπινθηριῶντα σίδηρον κρυερη-
 γοῦσι , ἔπερ περὶ τῷ ἔδρῳ ὅσῃν , ἱερὸν ὀνομά-
 ζουσιν . ἐγὼ ᾧ ἐβδόμῳ πρὸς ταῖς ἄλλαις πληγῇν
 τῇ αἰγύπτῳ πῦρ ἅμα καὶ χάλαζαν κατενεγκεῖν ἀ-
 κέων τὸν μοῦσέα ἐπεθήπειν τὸ πρᾶγμα . καὶ ἐχὼς
 τε ὡς δίκωλως ξυυθέσθαι τῷ λόγῳ , καὶ πῶς ᾧ ὡ
 φύσις ἔδωκε τῷ παντός , ἔλεγον . ἔτε τὸ πῦρ τῇ
 ἐαυτῇ θερμότητι τὴν χάλαζαν εἰς ὕδωρ διέλυσεν ,
 ὥσπερ καὶ τὸν ἥλιον ὀρῶμεν τὰς πάγας ἔχτιθέμε-
 νον ,

e leggier voce noi mandiamo , quale mandar può uno che dall' Inferno parla , e con difficoltoso respiro . Jeri e poco prima salimmo noi il monte , e nella caligine entrammo , ed arrivammo a stare a faccia a faccia con voi , e prestandovi , com'era di dovere , riverenza ed ossequio , tutti come Mosè diventammo , che vide Iddio , bisognosi di un piccolo velo alla faccia , acciò dallo splendor tuo divino non restasse la vista offesa de' riguardanti . Ora perduta quella felicità di così vedere cose divine e dalla caligine fatti lontani , ed insieme con quelli i quali del tutto sono profani sentendo la sola voce , e questa con difficoltà e di passaggio , abbiain pur noi bisogno di velo intorno la faccia , ma non per impedire lo splendor di quella , ma sibbene per nascondere la nostra vergogna . Dunque egli è ben dovere che ti facciam per questa avvisato , quanto per mala nostra ventura ci abbia una rabbiosa fame affaliti , la quale per essere affatto esecrabile fogliono gli uomini con un buon nome chiamarla ; acciocchè così divenga a tolerarsi più facile da chi la patisce : come ad un amaro e dispiacevol medicamento pongono i medici un sacro nome , e l' ferro rovente chiamano freddo , e sacro l' osso vicino alla parte per cui si fiede . Io sentendo che fra le altre la settima piaga che portò Mosè all' Egitto , fu insieme e grandine e fuoco , sorpreso rimasi ; nè facilmente potevo dar fede al racconto . E come mai , io diceva , va la natura e la bella disposizion dell' universo?

ρον, ἔθ' ἡ χάλαζα τῇ οἰκείᾳ ὑγρότητι τὴν τῷ πυ-
 ρὸς ἀπέσβεσε δύναμιν. τῷτο δὲ τὸ μέτρον νυν̄ μι-
 κρῷ μοι καὶ ἀπισθόμενον, ἐπὶ τ' ἐμῆς καταθεῶμαι
 σαρκὸς ἐνεργούμενον, χαλαζοβολεῖται μὲν γὰρ μοι
 τὸ σῶμα μέγχις ὀνυχῶν ἐκ κορυφῆς ταύταις χαλά-
 ζαις ταῖς δυσδολογούμεναις. ναὶ γὰρ χαλάζας ταύ-
 τας δικαίως καλῶ, διὰ τε τὸ χεῶμα, λελάκωνται
 ᾧ, διὰ τε τὸ χῆμα, ἐσφαίρωνται ᾧ. διαπίμπρα-
 ται ἡ ἀρησῆρσιν ὅλοις ἐξαισίοις τοῖς ἐκ πυρετῶ,
 καὶ ἔτι διαλύει τὰς χαλάζας τὸ πῦρ, ὡς ὄφελόν
 γέ, ἔπε ἐκείναι τῷτο ἀποσβεννύουσιν, ἐν ποσὺ τῷ
 κακῷ, καὶ ἐν τηλικύτῃ πάθῳ ἀκμῇ ἐσήκαμεν, δέ-
 σσωπα, καὶ τὸ μείζον περὶ τοῖς μέλλουσιν ἀγωνιῶμεν,
 καὶ τὴν μαρδίαν πατάσσομεν. τίς ἔν ἀρωγὸς ἡμῖν
 ἔσται, καὶ ἐπαμύντωρ, ἢ μετὰ θεὸν ἢ τ' σῆς ἀγίω-
 σύνης εὐχή. ἐρρώσω.

EJUSDEM, DE VEXANTE EUM CANINA FAME,
 ORPHANOTROPHO ET NOMOPHYLACI.

DE ventre inferi propheticum hoc & pauca verba nostra nos tibi mittimus,
 Domine, non triduanī ut Ionas hoc carcere gementes, quia typus non
 sumus, ut ille, Christi: sed neque quatruiduanī ut Lazarus, quia non ami-
 ci, ut ille, Christi; sed dierum sex intervallum est quod hactenus egimus;
 quod deinceps futurum est, novit ille qui in infernum descendit atque inde
 rediit. Interea infirmum subtilemque sonum & qualem habere par est ex in-
 fero loquentem, emittimus, spirandi etiam difficultate impeditum. Heri
 quidem & paulo ante, ipsi montem ascendentes & ingredientes caliginem, & co-
 ram tibi nos sistentes, & debitam tibi reverentiam præstantes, omnes Moysi
 in-

verso ? nè il fuoco col suo calore risolve in acqua la grandine , come vediamo che il Sole risolve il diaccio , nè la grandine colla propria umidità la forza estingue del fuoco . Questo temperamento , pur ora a me quasi incredibile , lo vedo nella mia carne effettuato . Il corpo mio è da capo a piedi da tal forte di grandine percosso , che non si può ben dichiarare . Certo che con ragione , grandine io la chiamo , perchè bianco è il colore , ed è la figura tonda . Egli è poi da tutte le infauste fiamme che vengono dalla febbre acceso ; e non scioglie questa grandine il fuoco come sciogliere la dovrebbe , nè quella questo estingue . In tanto gran male , ed in sì viva afflizione siamo noi posti , o Signore ; ed il maggior nostro affanno , è rispetto a quel che verrà , e questo ci percuote , e trafigge il cuore . Chi farà dunque il sollievo ed ajuto nostro , se non l' orazione presso Dio della santità vostra ? Addio .

---

instar Deum videntes , & ferme veli indigi , quo faciem cooperiremus , ne a divino tuo splendore videntium acies laderetur ; nunc vero divino aspectu cum deciderimus , & a caligine longe facti , & cum his qui omnino profani sunt solam vocem atque cum vix atque obiter audientes , veli tamen , quod faciei superinducamus , indigemus , non ut illius splendorem impediamus , sed ut celemus opprobrium . Iure ergo hac tibi epistola nunciamus quanta nobis , instantio omine inciderit canina fames , quam , quod execrabilis omnino sit , consuevere homines bono nomine nuncupare ; ut tolerabilior a nomine hujusmodi agrotis fiat : quemadmodum amaro ingratoque pharmaco Medici sacrum nomen ponunt ; candensque ferrum , frigidum vocant , atque os sedis ,
sacrum

sacrum appellant. Equidem audiens inter alias septimam plagam, quam Moyses Ægypto intulit, ignem cum grandine fuisse, rem mirabar; nec facile narrationi acquiescebam, dicebamque: Quomodo se natura atque Universi ordo habet; nec ignis fervore suo grandinem in aquam solvit; ut solem videmus gelu solvere; nec grandio proprio humore ignis vim extinguit. Temperamentum hoc, nunc etiam ferme mihi incredibile, mea in carne accidisse video. Corpus enim ex capite ad ungues grandine hac quæ explicari viz

XII. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΑΤΤΩ.

ΠΟτε ἤξω, θιασίσι διασπα, καὶ ὀφθήσομαι πρὸ προσώπου σου; πότε σοι κυκῶνα κερᾶσω δακρύων καὶ γέλωτος; σιγματίας μὲν ὀφθαίς τὴν μορφὴν, καὶ ὅλος κατάγραφος, ὡς πρὸς τὰς βασάνους ἰερῶμεν, καὶ τὰς χαλκίς ὑπὸ τῷ ἀσβολῷ σημειωμένους τὰ πρόσωπα, ἢ, εἰ βύλει, κατὰ τὰς ὀφθαίς λεβηριδωτὸς, καὶ φολιδωτὸς, δίχα μὲν τοι γὰρ τῷ ἰῷ, ἢ κατὰ ποίμνιον Ἰακώβ ῥαντὸς καὶ ἀποδοειδῆς, τὴν ἡμέραν ἰερώμενος καὶ ἀπειχὸς ἐς τὸ ἀκριβὲς, καὶ ἀντὶ τῆς ἀμβροσίας ἐκείνης, καὶ χυσοχαίτιδος κεφαλῆς, ἡμῖν τι κάρηνον ὑπὲρ τῶν ἑσπερίων φορῶν, καὶ τὸν Ἐλισαῖον ἔχον ἐπὶ τῇ κεφαλῇ καὶ τὸν Παῦλον, δίχα τῆς προφητείας καὶ τῆς ἀποστολῆς. πότε σοι διὰ τῶν χειλέων αὐτῶν τὸ νόση τὴν ἀδικίαν ἀνακαλύψομαι; ἐγὼ δὲ διὰ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἐπαράτη ταύτης λοιμώξεως, ὅσα τε ἦδη ἔχω, καὶ ὅσα ἐν ἐλπίσιν ἔκειτο, ὀλίγα δέων καὶ αὐτῷ ἐναπορρίπτειν

1 C. βαναύους.

2 Genes. xxx. 39. *maculosa, & varia, & diverse colore respersa.*

3 C. ἰψιλωμένους.

4 ἡμῖν τι.

5 Reg. i. v. 21. 23. De S. Paulo Lucianus in Philop.

vix potest, percussus est. Et jure profecto grandinem voco; cum albo colore fit, figura vero rotunda: omnibus autem exultum insaufis ignibus qui ex febrili accidunt; neque ignis, ut debebat, grandinem hanc solvit, neque illa hunc extinguit. Hac in calamitate, atque in hujus morbi veluti acie positi, o Domine, fumus, ac de futuris magis etiam angimur, atque animo laboramus. Quis ergo adjutor nobis erit columenque, nisi apud Deum, sanctitatis tuae preces. Vale.

DEL MEDESIMO ALL' STESSO.

QUando verrò io, o sacro Signore, e farò da voi veduto? Quando (*col racconto del mio caso*) mescerò una bevanda di lagrime insieme e di riso? visto da voi così nella mia persona segnato, e tutto scritto, come segnati vediamo gl' inquisiti e tormentati, ed i ferrari segnati in faccia dalla fuliggine; e come pure è, se volete questo aggiugnere, la pelle e 'l dorso de' serpenti (ma non ho già io il lor veleno), ovvero come la greggia di Giacob macchiata e di diversi colori. E son di più nella testa calvo senza affatto un capello, ed in vece del capo ornato di capelliera d'oro aspersa d'ambrosia, come un posticcio capo porto sopra il collo; ed ho così nella testa dell' Eliseo e del Paolo senza le doti di Profeta e d'Apostolo. Quando sarà che colle mie labbra la violenza io vi racconti della mia infermità? Io oltre gli altri mali di questa funestissima malattia, tutti i beni ho perduto, ò che già avevo ò che speravo di ottenere; e poco n'è andato, che non mi è l'anima dal corpo fuggita. In questo solo

E io

ῥόζαδαι τῷ κακῷ τῷ ψυχὴν ἐνὶ τέτρῳ μόνον ὑπε-
 θαλπόμην, ὅτι μοι ¹ καὶ τὸ πελῶρε, καὶ ἀμφιλα-
 ξὺς ² ὑπὴνης ἄψαιτο τὸ δεινὸν ταυπότητος ³. καὶ πρὸς
 ἑμαυτὴν ὡς πολλὰ μὲν ἔλεγον, ὃ ἄθλιε δυσυχεῖς,
 τὸ τὸ μορφῆς αἶχος, τῷ ἱερῶν ξιχῶν τῷ ἀπύθισιν,
 τὸ ἀφορίτον, τὸ ἀνέντολκτον, τὸ καὶ τοῖς φιλτάτοις
 αὐτοῖς κατὰ τὰς ἑπορφάδας ἰδεῖν ἀποξόπαιον. ἀλλ'
 αὐτάρκησος τούτων πάντων ἡ ἀντισήκωσις, ὅτι τοι
 καὶ τῷ παλαμναίῳ ἡ νόσος ἐπελάβετο πώγωνος.
 ἀποτίθεις, ὃ τῷ λοιπῷ τὸ ἄχθος, καὶ τὸν ρεῖσσαν
 ἀποσκιάζῃ, καὶ ἀντὶ πανικωτέρου ἀνθρωπικώτε-
 ρος ἀναπέφανσαι. τῷτ' ἔλεγον, καὶ ἅμα τῷ γένει
 τοῖς δακτύλοις ἐγεωμέτρουν. ὡς δὲ παντάπασιν
 ὄξωδιτο καὶ πεφλέγμαντο, ἐκ εἰς ἀλλ' ὅτι καὶ ὑφ'
 ἡδονῆς γένομαι. ἔδυσον μικρῇ τῷ πάθει τὰ χαρι-
 στήρια, καὶ σώτηραν ⁴ τῷ νόσον ἀνεκαλέμην, καὶ
 μάλιστα ὅτι μοι καὶ τις σύρα γραῦς ὀμφαλητόμος
⁵ τε κριδομάντης ἐπεμαρτύρει τῷ λόγῳ αὐτῷ διο-
 μυμένη τῷ σεληναίαν, μὴ ἂν μὴ ὃ μίαν ὑπολη-
 φθῆναι τείχεα ταῖς γένουσιν. ἐλάνθανον ὃ ἄρα ὁ μά-
 ταιος ἀγαθυνθῆναι παρὰ τῷ κακύνειν πεφυκότος ⁶ τὸ
 πάθος πισδύων. αἱ μὲν ὃ μοι εἶχες ὡς ἐπίπαν
 κατερρύηκεσαν, καὶ ὡς ἐν μετοπῶρῳ τὸν οἰκέον
 κόσμον ἡ κεφαλὴ ἀπεσκιάσαι. ὁ ὃ πῶγων ὡς ἐν
 ἀκμαίῳ τῷ ἔαρι τέθλη, καὶ κατὰ τὰς τῷ Ἀλκινόε
 κήπῳ ἀγῆρῳ τῷ ⁷ ἀνεσιν ἐκ δύτυχῶς δύτυχεῖ,

ἐκ

1 puto μὴ. 2 forte ἀμφιλαφούς. 3 ταυτότητας.

4 C. σώτηραν. 5 καί. 6 C. πάθους.

7 ἀνέστην, vel ἀνέστησιν in Cod.

io mi lusingavo , che non mi avesse il male a toccare questa sì lunga e folta barba : ed o quante volte sono andato io meco stesso dicendo; oh povero uomo, sei pur infelice con questa figura , cascati così i capelli , non potendo uscir fuori , e nulla potendo operare , col vederti di più fatto oggetto esecrabile, secondo che sono gl' infauti giorni , ancora a' più amici . Si che vi è di tutto questo un adeguato compenso; perchè l' infermità che me infelice assalì , mi ha pur la barba lasciata . Sei libero dal peso del resto , cioè de' capelli ; non hai più il sudiciume che quelli portavano , ed in vece di una figura di Pane comparisci più simile ad un uomo. Questo io dissi ed insieme colle dita misurai e toccai il mento ; e poichè il mento pien di barba, così stretto sgonfiò , e tornò poi a rigonfiare , non so altro far che godere . Poco meno che non ho offerto sagrifizj di ringraziamento all' infermità , e chiamavo la malattia salute ; massimamente che una certa Sira vecchia raccogliatrice ed indovina attestava, chiamando con giuramento l' istessa Luna , che neppure un pelo sarebbe dalle gote mancato. Non sapevo io stolto, e credevo, che buona cosa fosse quella che era naturale cattivo effetto dell' infermità . I capelli mi son del tutto cascati, e la testa è come in un autunno spogliata del naturale suo ornamento . La barba sì che è come in una rigogliosa primavera fiorita, ed a guisa del giardino d' Alcino, lieta , ma per me funesta , sempre germoglia;

E a

non

ἐπ' ὀχνίῳ ἐπ' ὀχνη , ἐδ' ἐπὶ σύκῳ σύκον προβε-
 βλημένος , ἀλλὰ ἔίχας ἐπὶ θειξίν , ἀδράς ἐφ' ἀδ-
 ραῖς , καὶ ἐπὶ κιναύρα¹ κινάυραν ἀνθηφορῶν . τίς
 ἔν , εἰπέ , σχετλιώτερος ἡμῶν , θεασέσσι δέσποτα ,
 ὧν ὑπέρῳ μὲν ἡ κεφαλὴ , λόχμῃ ᾗ τὸ γένειον ἔοικε .
 καὶ ταῦτα διήλθον ἔχ' ὡς δίκαιος ἐν πρωτολογίᾳ κα-
 τηγορῶν ἑμαυτῷ , ἀλλὰ καθάπερ οἱ ὀνομαστότατοι
 στρατηγῶν , νικῶντες μὲν , αὐτοὶ πρὸς ἐναντίους κτιν-
 ρύουσιν . ἡττώμενοι ᾗ ὑπ' ἐκείνων ἀναιρεθῆναι ἔ-
 μένουσιν , ἀλλὰ πρὸς οἰκείας μαχαίρας κατὰ τῷ σπλάγ-
 χνων ὠθῶντες , ἢ ἄλλῃ πῃ τῷ σώματος διελαύνον-
 τες , σφῶν ἑαυτῷ αὐτόχειρες γίνονται , κατακαυ-
 χήσασθαι τῷ αὐτῷ αὐχένος δυσμενῇ παλάμῳ μὴ
 ἀνεχόμενοι . ὁποῖοι Κάτων , καὶ Βρῦτος , καὶ Κάσιος .
 ἔτω δὴ καὶ αὐτὸς , ἕως μὲν ἀγαθῶς εἶχε μοι τὰ περὶ
 τὸ σῶμα , καὶ ἀβρῶς μὲν ἡ θειξ ἔσαλτο , καὶ κομ-
 ψῶς , συμμέτρως ᾗ , καὶ ἐκ κατὰ φιλοσόφους καθῆτο
 τὸ γένειον , πλατύν' μυκτῆρα τῷ ἐν τέτοις δυσυχέν-
 των κατέχειον . ἐκ ἔστι ᾗ ὅς με φαλακρὸς ἐκ δίδυς
 ἰδὼν ἡλιγγίασεν . ἐκ ἔστι δὲ ὅς μοι βαθυπώγων
 πειριτυχῶν ἐκ ἡυξató οἱ χανεῖσθαι τὴν γῆν . νῦν
 δὲ εἰς ἐμὲ τῷ τ' ἀσχημοσύνης κύβη μεπαρρίφέντος ,
 ἔπειμείνας πρὸς ἑξ' ἄλλων λισχασμῆς , καὶ πρὸς
 βλασφημίας , ἑαυτὸν αὐτὸς καθ' αὐτῷ κατηγορον
 ἵσημι , καὶ τ' ἐμῆς ἐμφορεῖσθαι χλδύης πῶς ἐθέλῃσι
 δίδωμι . καὶ τοι καὶ Συνέσιον οἶδα τὴν φαλάκραν
 καλλωπιστάμενον , καὶ Ἰελιαρόν γε ἐκ ἀγνοῶ τὸν οἰ-
 κῆτον

¹ κινάβρα κινάβραν .

non mettendo pera sopra pera, e sopra un fico l' altro, ma peli sopra peli, e facendoli più folti, ed accrescendo il mal odore che da questi viene. Chi dunque, dite o divino Signore, chi misero è più di me, di cui il capo simile è ad un pettello ed il mento ad un cespuglio? E vi ho io queste cose dette, non come fa il giusto, che comincia il discorso dall' accusarsi, ma come i più rinomati guerrieri; i quali se rimangono vittoriosi, sono essi quelli, i quali uccidono i nemici; vinti da loro, non aspettano di essere da quelli ammazzati, ma spingendo le proprie spade verso le viscere, o taluna altra parte del corpo passando, si fanno di se medesimi uccisori, non sofferendo che possa mano nemica gloriarsi di avere la loro testa recisa. Tali furono Catone, e Bruto, e Cassio: e così pure di me è avvenuto, che fino a tanto che ho la sanità del corpo goduta, ho pur i capelli vagamente, e conforme l' ornato portava, spartiti, e la barba pure tenuta al mento con simetria, e non a modo de' filosofi, ridendomi assai di coloro che avversa in ciò avevan la fortuna. Ogni uom calvo che mi vedesse, subito smarriva: ogni uom che incolta avesse la barba, incontratosi in me, avrebbe voluto che gli s' aprisse avanti la terra. Ora essendo contro di me rivolta questa carica d' ignominia, non aspetto che mi vengano dagli altri le derisioni ed i maledici motti; io sono che me medesimo accuso il primo, e metto fuori per chi deridere mi volesse io stesso la derisione mia. E so bene

κεῖον ὡς ἐν προσχήματι ψόγε σεμνύναντα πώγω-
να, τί ἐπὶ τέποις ἐκάγχασας; ἐμφόρου τῷ γέλωτος,
ὡς ἂν ἔχῃ οἷος τε ἥς ἐπὶ τῇ ραφῆς ταῦτα ὅν κ' ἡ-
μεῖς ἐ πόρρῳ φιλοσοφίας διακονομησάμεθα, ἵν'
ἐπὶ τῷ ραμματῶν τῷ ἰχύν τῷ καγχασμάτων κε-
νώσας, μεθ' ἥττονος ἡμῖν αὐτοπροσωποῖνσι τῷ γέ-
λωτος, ἔρρωσο.

XIII.

EJUSDEM EIDEM.

Q Uando veniam, divine Domine, atque a facie tua conspiciar? quando
tibi poculum miscebo lacrymarum, & risus? cum speciem meam vide-
bis stigmatum plenam, meque totum inscriptum, ut viles artifices fabrosque
ferrarios videmus a fuligine faciem notatos, & si vis, ut exuvias pellemque
depositam serpentis, veneno eorum excepto; vel ut gregem Iacobi maculo-
sum & varium, Capire calvus absque capillo ullo, & pro ambrosia illa at-
que aurea coma, debile caput quoddam collo impositum ferens, Eliseum refero
& Paulum, excepta eorum Prophetia & Apostolatu. Quando tibi labiis meis
scelus morbi mei referam? Ego enim præter illa etiam mala hujus execrabi-
lis famia, quæcumque habebam & quæcumque sperabam amisi; parum absuit
quin ipsa fugeret hoc morbo anima. Hoc unum sperabam, nequaquam fore ut
ingentem hanc & densam barbam malum attingeret; & sæpius necum ipse
ita loquebar; o infelix, ærumnosus es, hoc formæ dedecore, cum jam sacri
crines deciderint, non in publicum prodicens, nihil agens, ipsos amicitissi-
mos, ut infausa sunt, a te videndo avertis. Sed hæc omnia satis com-
pensantur, quia execrabilis morbus barbam retinuit; deponis enim reli-
quum pondus, atque auferis sordes, & pro specie panis, homines nunc
magis refers. Hoc dixi & simul digitis mentum dimensus sum. Ut au-
tem detumuit, cumque rursus, nihil aliud novi quam gaudere. Parum
absuit quin morbo in gratiarum actionem libarem, & salutem morbum voca-
bam; præsertim cum Syra quædam anus obstitrix & vates testaretur, ipsam
jurans

che Sinesio lodò la calvizie , e so che Giuliano col pretesto di vituperarla lodò la sua barba . Perchè di queste cose vi ridete ? ridete quanto volete di questa lettera . Noi abbiám queste cose regolate non dipartendoci da' dettami della Filosofia , acciocchè votando sopra delle carte i più forti dileggi , minore sia il riso in faccia nostra , Addio

jurans Lunam , ne unum quidem genis capillum subtractum iri . Nesciebam enim demens , ut res erat , credebamque bonum esse quod morbi natura malum ferebat ; capillus omnino defluxit ; caputque , veluti Autumno , proprio ornamento caret . Barba vero , ut lato vere , viruit , & veluti Alcinoi horti flores senii expers emitte (nec tamen prospere) non cessat , non piam piro superinducens nec ficum fico , sed pilos pilis , eos densans & fœtorem fœtori addens . Quis ergo , dic divine domine , me miserior , cujus caput pistillo simile , mentum vero fruticeto . Et hæc quidem dixi , non ut justus , qui est initio *sermonis accusator sui* , sed veluti ducum gloriosissimi ; qui si ipsi quidem vincant , hostes occidunt ; victi vero , non ab illis occidi sustinent , sed proprios enses in viscera adigentes , vel aliam corporis partem ferientes , se ipsos interficiunt ; non passi inimicam manum gloriari posse præcidisse eorum caput . Tales fuere Cato , Brutus , & Cassius . Sic & ipse ; donec corpus valuit , capillum delicate discevi , & ornate barbam alui mento , non philosophice , eos subannans qui in hoc aversam fortunam experti erant . Nemo calvus erat qui me videns statim non æstuarer , nullus inornata barba qui in me incidens non præoptasset hiscere terram . Nunc vero in me hoc irrisoris pondere inclinato , non expecto ex aliis subannationes & probra ; me ipse accuso , & meam producere volentibus irrisorem præbeo . Synesium quidem novi calvitie laudibus ornantem ; & Iulianum non ignoro suam per vituperantis speciem barbam laudasse . Cur ista rides ? rideas quantum libet epistolam istam , & cachinneris . Hæc nos non longe a Philosophia excogitavimus , ut super litteris acriores exhauriens cachinnos , minus præsentem rideas . Vale .

XIII. ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΑ,
ΚΑΙ ΜΕΓΑΝ ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΗΝΟΝ.

ΤΗν χθές, θεοειδέσατε δέσποτα, ἐκ τῆ δημοτε-
λῆς καὶ λαμπρᾶς, τῷ μεγαλοπρεπεῖ σε πρε-
πέτης παλινოსῶν ἱερῷ καὶ ¹ παρὰ τὸν ἱερὸν καὶ σο-
φὸν μητροπολίτῃ Νικομεδείας γεγόμενος, καὶ λο-
γικῶς αὐτῷ συγγεγόμενος, ὅθεν τὸ ἥκοιμι ἐρωτη-
θεὶς καὶ εἰπᾶν. καί τοι συνιδεῖν ἐκείνος εἰσέειπε τὸ
πράγμα, καὶ παρὰ τὴν ἐρωτήσεως. αἱ γὰρ μοι ἔρι-
δες ἔτι τῷ μύρῳ κατέρρυνον, καὶ τῷ χρωτὶς ἥδισον
ἀπέπνει, καθάρησι περὶ τῷ μακεδόνης ὁ χαίρωνδης ²
καὶ ὁ χιτῶν ὡς ἐπίπαν κεκήρωτο θυγματοῦ ὅλος ὑπὸ
τῷ τῷ κηρῷ σαγόνων γεγόμενος. ἐπεξάπλω ³ παρὰ
τὴν αὐτῶν ἱερότητος. ἀλλὰ πῶς ἂν τὰ τὴν λαμπρᾶς ἐκεί-
νης γλώττης φλεγμαίνοντα ῥήματα διὰ τὴν ἐμῆς ἀχ-
θῇσεται βεγλωτίδος ἀναδιδάξαι τῷ αὐθεντεῖαν σε;
ὡς ἐδ' ἐκείνος ἀπολειφθεῖν τὴν πανηγυρεως ἀπαντή-
σοι τε ὅτι καὶ τὸ καθῆκον σοι καὶ τῇ ἀγίῳ ἀφοσιώ-
σαιτο. ἰδὼν ὅτι ὡς πολὺ τὸ γερυσιον ⁴ συνεγήγερτο,
καὶ ἐχ' ὅπως θρόνος ἀλλ' ἐ' ⁵ σκιμπόδισκος ἔτι κενός
⁶ κατελείπτο, ἔτι τε ὡς συνερρώγεσαν ὁ λαὸς ὑπὲρ
ἐθνεα

¹ Ο. περὶ.

² Plutarchus in Alex. ὅτι δὲ τοῦ χρωτὶς ἥδισον ἀπέπνει, καὶ τὸ σῶμα κα-
τιγχνεῖν ἐννοεῖται καὶ τὴν σάρκα πᾶσαν, ὥστε πληροῦσθαι τοὺς χιτῶ-
νις ἀνέγνωται ἐν ὑπομνήμασιν Αἰριδοξενίου.

³ Ο. περὶ. ⁴ Ο. συναγέρτο. ⁵ Ο. οὐδέ. ⁶ κενεκαταλείπτο.

XIII. AD ARISTENO NOMOFILACE
E GRANDE ECONOMO.

R Itornando io jeri , o divinissimo Signore dalla bella , e superba festa , e tale quale alla vostra magnificenza si conveniva , mi portai dal sacro e dotto Metropolitano di Nicomedia , e messomi a ragionare con lui, m' interrogò, donde venissi : ed io gliel dissi, e mi parve che egli prima ancora della mia risposta l' arrivasse a sapere . Imperocchè i capelli seguitavano ancora a gocciolare unguento , e spirava il corpo soavissimo odore , quale il Cherronefe Istoric del Macedone Alessandro racconta ; e la veste piena era tutta di gocciole di cera . Ho io da lui commissioni . Ma come le ardenti parole di quella graziosa sua lingua potranno da questa mia imperita lingua ridirsi alla Signoria vostra ? come egli non lasciasse la festa , satistacendo a voi sempre come era dovere, ed al sacro suo ministero. Vedendo che erano molti vecchi adunati , e non era lasciato vuoto non che il trono , una piccola sedia , e che ancora cresceva a furia la folla , come il numeroso popo-

ἔθνηα πυκνά μελισσάν ἀδινάων¹, καὶ ἑρέσας ἑ μικρά² περὶ τῷ μανδύῳ³, μὴ διετρώγῃς⁴ παρὰ τῷ συνερράγῳτων, ἐπεὶ χρεῖαν παράσχηται, εἰς ἔξω πε παρὰ τῷ φρονάῳ καὶ⁵ ὁμαδᾶς πενύτων ἀμφ' αὐτὸν συνερράγῳτων πῆξαι ὅλοις ὀβολοῖς ὡς ἔφη δεξιωσάμενος, καὶ προσκυνηθεὶς καὶ φανητιάσας αὐτὰ τῷ ἀγίῳ Ἐ σοὶ ἀπασαδὸν συναξάμενος ἔτω τῷ οἴκοι φέρονσαν εἴλωται. ταῦτα δ' καλὸς Νικομηδείας δὲ ἡμετέρας ἀπαγγέλει σοι⁶ γλώττης. εἰ ὅ τι πρὸς ταῦτα Ἐ αὐτὸς ἔχεις ἀπαγγέλειν⁷ ἐπίμνη καὶ πρὸς τῷ ἐσιν⁸ διάκονος.

XIV.

1 Homer, Il. 2. v. 86.

ἔθνηα ἔθνηα ἔθνηα, ἐπιδιόστω δὲ λαοὶ
ἔθνηα ἔθνηα ἔθνηα μελισσάν ἀδινάων.

2 O. μικρῶς. 3 O. μανδύα. O. τὸν μανδύαν. 4 περὶ.
5 O. ὁμαδον. 6 O. ἀγίττης. 7 O. ἐτοίμος. 8 O. ὅ.

AD NOMOPHYLACEM ET MAGNUM
OECONOMUM ARISTENUM.

H Eri, sanctissime Domine, rediens ex sacra pompa publica & splendida, & qualis magnificentiam tuam decet, pergensque ad sacrum & sapientem Metropolitam Nicomediam, cumque ipso colloquens, interrogatus sum unde venire; respondi, visusque ille est rem nosse antequam me percontaretur; mihi enim capilli adhuc unguento manabant; halabatque suaviter cutis, ut Cheronensis de Macedone narrat, & vestis cerearum guttarum stigmatibus plena erat. Habeo quæ ab ejus sanctitate mandata sunt. Sed quomodo diserte
lin-

popolo delle folte api , e temendo non poco che la sacra veste fosse dal popolo stracciata , prese un altro partito . Stando fuori presso del portico , ed intorno a lui la turba affollandosi de' mendichi , disse che avrebbe quattr' oboli dati a ciascuno , ed avendo orato , e fattosi vedere , e sodisfatto così da lontano a te ed al sacro suo ministero, tornò a casa . Queste cose per mezzo mio ti fa sapere quel di Nicomedia: se ad esse hai tu da far risposta, ecco il ministro pronto a portarla .

XIV.

---

lingue illius ardentia verba poterunt ab imperita mea lingua potestati tue declarari ? ut neque ille panegyrim reliquerit , & ubique tibi , & sibi uti conveniebat , & sacro ministerio satisfecerit . Videns autem multos senes esse congregatos , & non modo thronum sed ne parvam quidem sedem reliquam esse vacuam ; adhuc autem populum irrumpere ; veluti frequentia examina apum confertarum prodeunt ; valde etiam veritus , ne sacra vestis ab irrumpente populo laceraretur , ad aliud se vertit . Stans foris apud templi porticum , prementi eum pauperum multitudinì dixit , omnibus quatuor obolos daturum eumque orasset , seque ostendisset , atque ita sacro ministerio & tibi simul satisfecisset , domum reversus est . Hæc magnus Nicomedia Antistes meis verbis tibi nuntiat , Si autem quid ad hæc & ipse habes , paratus est hic minister .

XIV. ¹ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΥΡΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ
 ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ἐπισολὴ πρὸς τὸν αὐτὸν
 Κύριον Γρηγόριον, ὅτε ἦλθε πρὸς τὸ ρησίον ὁ
 ἁγιοῦτατος ἡμῶν Δεσπότης ἀπὸ τοῦ πατριαρχίᾳ
 ἀρρώσθησας, καὶ παραιτησάμενος.

Οἱ μοι Θεοτέσιε, καὶ σοφέ με πάτερ καὶ σωτήρ
 μέγα Γρηγόριε, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὁσῖος ἀφ' ἡμῶν.
 μᾶλλον δὲ ἔχῃ εἷς, ἀλλὰ δύο κατὰ ταυτὸν ἐκλελοί-
 πατε. οἴμοι ὅτι μακρὰν ἀπὸ ἁμαρτωλῶν σωτηρίαν.
 οἴμοι ὅτι ἐγενήθημεν ὡς τὸ ἀπαρχῆς. ποῦ ποτε φυ-
 γαδεύων μακρύνεις, καὶ πρὸς ποίαν αὐλίζει τὴν ἔρη-
 μον; ἔρημον βοηθείας τὸν Πρόδρομον προλιπὼν.
 ἄμπελον ἐξ αἰγύπτου μετῆρας τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἐκ τῆς
 ἁμαρτίας, καὶ τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας αὐτὴν ἐνερρί-
 ζωσας, καὶ τῇ θειῇ σου τῇ διδαγμάτων τῇ ἡλικίᾳ
 ἦλπε, κυκλόθεν περιεφάγμωσας. ἵνα τί σοι αὕτη
 καταλείπει; νῦν καὶ λυμαίνεται αὐτὴν ὡς ἐκ δρυμὸς
 ὁ ἀντίπαλος. τί ἔτι ἐκ ἐπιβλέπεις ἐξ ἑρᾶν τὴν ἡμέραν
 κατὰ σέ; καὶ καταρτίζεις τὴν ἄμπελον ταύτην, ὡς
 ἡ δεξιὰ σου ἐφύτῳσε. φιλιππησίος εἰμι, κορίνθιος
 εἰμι, γαλάτης, ἐφέσιος. διὰ Παύλου προσῆλθον, ὅρα
 Παύλου πεπίστευκα. Παύλου τὴν θείαν ἀπολάβειν ἐκ ἔχων.
 τί μὴ; καὶ τῷ Παύλῳ ἀπολάβω ἐπισολῶν. ἀλλ'
 ἡμεῖς μὲν τὸν ὑμῖν Θεόν, καὶ βασιλείαν Ἰησοῦ
 μισησάμενοι, τὸν ἐξ αἰδίου μὲν ποῖς πατριχοῖς
 ἐπα-

¹ Cod. Græcus Vat. 573. pag. 43.

XIV. LETTERA DEL SIGNOR TEODORO PRODROMO Filosofo all' istesso Signor Gregorio , quando il Signore nostro santissimo all' Isola venne dalla sede Patriarcale , dopo l' infermità sostenuta , e dopo la rinunzia fatta .

O Imè ! divino , e saggio Padre mio , e salvatore , o grande Gregorio , perchè si è *da noi il santo dipartito* ; o più tosto , non uno , ma nel tempo istesso due sono partiti ? Oimè ! perchè *lontana si è ora fatta da' peccatori la salute* ? Oimè , che siamo al primiero stato di una volta tornati . E dove lungi in esilio andate ? e in quale solitudine vi portate ad abitare , solo lasciando e privo d' ajuto Prodromo vostro ? *Avete dall' Egitto traslatata la vigna* , cioè dal peccato l' anima mia , e l' avete nella terra di promission radicata , e col riparo de vostri insegnamenti (quanti o Sole !) intorno intorno cinta . Perchè questa dunque voi ora lasciate ? *la disvasta l' inimico cinghiale della selva* . Perchè dal Cielo non mirate , dal cielo dico dell' Isola vostra ? e raggiustate questa vigna , che ha la vostra destra piantata . Io son di Filippi , io son di Corinto , io di Galazia , io di Efeso ; per Paolo sono io venuto , per Paolo ho creduto : di Paolo non posso ora goder la vista . E perchè no , comechè di Paolo le lettere io riceva ? Più tosto imitar noi dobbiamo il nostro Dio , ed il Re nostro Giesù , il quale fin dall' eternità riposando

ἐπαναπαυόμενον κόλποις ἐν ἑρανοῖς . καπελθόντα
 δ' ὕστερον καὶ περὶ τὴν γλῶ . καὶ μεθ' ἡμερῶν ὀλί-
 γων ὁρῶντες ἀπὸ τῆς γῆς ἐπανελθόντα πάλιν εἰς
 τὰ ἑράνια , καταβάντες ὡς ἀπ' ἑρανοῦ τῆς νῆσε τῆς
 περὶ ὑμᾶς καὶ αὐτοὶ . καὶ ὀλίγα ταῖς περὶ ἡμᾶς ἐνδια-
 τετριφότες πράγματα , περὶ τὸν ὑμέτερον , καὶ πάλιν
 ἑρανον ἐπιτάσθητε . τὸ δὲ ἐξῆς ἐκ ἐτι συναγεῖν
 ἔχω . ἐδὲ τοῖς τῷ Χριστῷ συνεξομοιοῦν τεσσαράκοντα
 γὰρ ἡμέρας , καὶ ὑπὲρ ταύτας μικρόν . μετὰ τὴν τῷ
 πρώτῳ παραλήτῃ ἀνάληψιν . Ἐ δὲ αὖτε ὑμῖν ὁ ἄλ-
 λος παράκλητος ὡς εἴθε μοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ , καὶ
 ὁ δεύτερος μετὰ τὸν πρῶτον καταπταῖν παράκλη-
 τος . καὶ λαβὼν ἐκεῖθεν ἀναγγελεῖ καὶ μοι τὰ σωτή-
 ρια . καὶ γλώσση πυρίνῃ λαλεῖν με παρασχευάσειεν .
 ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὁ ποι τῷ θεῷ φίλον , αἰγοῖτο . τὸ δὲ
 νῦν ἔχον , λειποφύεμεν , μάλλον ὃ ἀφύεμεν σο-
 φοπία φυχῇ . ὁσῶραι τῶν μεμνημένοι ἀπορρήσεων τε
 καὶ ἀγαπήσεων , ἐπὶ θεῷ Ἐ ἀγγέλων , τὴν ζημίαν τὴν
 κοσμητικὴν διαμαρτυροῦμεθα μαχοῦμεθα ταῖς ἀχαί-
 ροις γλώσσαις . πρᾶγμα μηδὲ εἰς ἐλπίδας ὅλως
 πιστὸν ἀνθρώπων νῦν ἔχοντι . τὸ πρῶτον τέπων Ἐ τε-
 λωταῖον , τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἀποσερέμεθα .
 φειδοῖ τῆς αὐτοῦ ζωῆς καὶ τῆς σοφίας . ἵνα μὴ τὰς τόπας
 ἐκείνας τὰς ποῖς ἀγίοις ποσὶν ὑμῶν περιπατηθέντας
 καταθεώμενοι , αὐτῶν πε τὴν φυχὴν ἅμα ταῖς μνή-
 μαῖς¹ ἀπορῶγοίμεθα . προσκινῶ τὰ ἴχνη τῶν ἱερῶν
 ποδῶν

1 ἢ ἀπορῶγοίμεθα .

do nel seno del Padre in cielo , finalmente venne ancora in terra , e dopo aver pochi dì in terra dimorato , di nuovo tornò in cielo . E così voi pur discendete come dal cielo dell' Isola vostra , e dopo aver poche cose con noi trattato , sì al vostro luogo vi tornate allora , e volate di nuovo al cielo . Io non ho dopo questo che dire e raccogliere di più , nè che recar di simile agli esempi di Cristo , il quale quaranta giorni e un poco più si rimase in terra . Dopo la salita del primo Consolatore noi un secondo paraclito ò consolator non abbiamo . Voglia Iddio che dal medesimo cielo , e dopo il primo scenda il paraclito secondo , e di lì annunzi ancora a me la salute , e mi disponga a parlar con lingua di fuoco . Ma questo si faccia , quando sia a Dio in piacere . Per quel che spetta al presente , noi siam fuor di noi , o per meglio dire , è fuor di noi l' anima , o anima sapientissima ; e ricordandoci ogni dì delle vostre parole , e del vostro affetto , rendiamo avanti a Dio , ed agli Angioli testimonianza del danno di tutto il mondo . Ma noi questi sforzi facciamo con lingue le quali non sono accette . E' tale la cosa , che neppure può sperarsi da uomo di senno . Questo è il principio , questo il fine , siam noi privi della maggior chiesa . Conservi Iddio a voi la vita , e la salute , acciocchè vedendo que' luoghi da' santi piedi vostri una volta calpestati , non siamo una volta della vita insieme e della memoria privati . Io adoro le orme de' sacri piedi del mio
fan-

ποδῶν τῷ ἁγιοπάτε με δεσπότῃ, καὶ ἐργέτῃ. ἀσπάζομαι καὶ σοῦ τὸ ἅγιον τρύχινον καὶ τῷ μανδύῃ τὸ ἄκρον εἰς ἁγισμὸν ποῖς ὁφθαλμοῖς περιτίθηναι. καὶ τῷτο εὐχομαι πρὸ τοῦ ἁλῶν. τῇ σῇ μετὰ Θεὸν δεξιᾷ, τὴν πελάταιαν παραθῆναι πνολῷ.

ὁ τοῦ ἁγίου ἀχῶν σε δῦλος καὶ παῖς
Θεόδωρος.

Philosophi Domini Theodori Prodomi epistola ad eumdem Dominum Gregorium, quando venit ad parvam insulam sanctissimus Dominus noster a Patriarchio post morbum & abdicationem.

H EI mihi, Pater mi divine, & sapiens & servator magne Gregori, quia defecit a nobis sanctus, sive potius non unus sed duo eodem tempore defecerunt. Hei mihi, quia longe a peccatoribus salus; hei mihi, quia ad pristinum statum rediimus. Quò te longe exul confers? & in qua degere vis solitudine? destitutum ab auxilio Prodromum tuum linquens. Vincam ab Ægypto transtulisti, meam animam a peccato, ipsam in terra promissionis plantasti, & septo documentorum tuorum (quanta fuere o sol!) circumvallasti. Cur ergo nunc ea a te deferitur? vastabit eam inimicus aper de silva. Cur non aspicias e cælo? insula inquam tuæ; & non perficis vineam quam plantavit dextera tua. Ego Philippenfis sum, Corinthius ego, ego Galata, Ephesus; per Paulum veni, per Paulum credidi; Paulum nunc aspicere non possum, cum Pauli epistolam accipiam? Imo nos quidem Deum nostrum & Regem Jesum imitemur, qui eternum Patris in sinu requiescens in calis, tandem & in ter-

ram

fantissimo signore e benefattore , bacio l' estremità , e l' orlo santo della vostra veste , e per mia salute sopra gli occhj la pongo , e desidero questa cosa sopra ogni altra , che in Dio , e poi sulla vostra destra io spiri l' ultimo fiato .

Servo e figlio delle sante preghiere vostre
Teodoro .

ram venit , & paucos dies commoratus , e terra iterum in celos rediit . Sic e celo insula tu quoque descendē ; ut inter nos sis ; ubi vero parum hīc commoratus res nostras curaveris , vola iterum ad cælum tuum . Quod deinceps , addam non habeo ; nec quid comparem Christi exemplis , qui quadraginta dies & aliquid amplius hic fuit . Post primi Paracliti ascensum non est nobis alius Paraclitus . Utinam ex eodem celo alter post primum Paraclitus descendat & inde accipiens , & mihi quæ salutis sunt nunciet , igneaque lingua ad loquendum idoneum reddat . Sed hæc quidem , quando Deo placitum erit , fiant . Quod rem præsentem spectat , animo deficiamus , sive potius anima caremus ; sapientissima anima , cum quotidie in mentem venit verborum atque amoris tui , Coram Deo & Angelis testamur orbi universo illarum damnum . Pugnamus tamen ingratissimis linguis . Res est quam prudens vir omnis desperatam putet . Hoc primum , hoc ultimum ; magna Ecclesia orbamur , Parcat Deus eorum ipsorum vitæ & salutis ; ut loca illa quæ pedes vestri olim calcarunt , videntes , non vita simul & memoria privemur . Colo ego vestigia sacrorum pedum sanctissimi mei Domini & bene de me meriti , osculor etiam oram sanctam sacre vestis tuæ , extremamque ejus partem ad salutem meam oculis superpono . Atque hoc in primis precor , ut secundum Deum dextera tuæ extremum spiritum committam .

Sanctarum precum tuarum servus & filius
Theodorus .

E P I S T O L Æ

**DANTIS, PETRARCHÆ,
COLUCCJ SALUTATI, LEONARDI ARETINI,
CAROLI ARETINI, PORCELLI,
MANZINI DE MOTTA &C.**

ALGEBRA

BY

JOHN F. STODOLSKY

OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

BERKELEY, CALIF.

DE LATINIS ATQUE ITALICIS EPISTOLIS

SÆCULO XIV. ET XV. SCRIPTIS .

§. I. De Epistolis Dantis .

GRÆCIS Theodori Prodrumi epistolis subnectimus alias item antiquas (vel mediævi potius, ut dicere eas solemus) Latinas epistolas, sive Italicas: quamquam, ut verum loquamur, una est Italica quam vulgamus, nimirum Dantis Aligherii; idque ut faceremus, ea potissimum ratio impulit, quod in recens editis Dantis operibus atque a Cl. Biscionio illustratis eam non inveniremus: & digna visa est quæ in manus hominum aliquando veniret. Non ambigo latine eam a Dante scriptam. Nam præterquamquod Boccaccius in Vita Dantis cap. 25. opera illius recensens latinas dumtaxat epistolas memorat, tacet de Etruscis; fecit ancora questo valoroso Poeta molte pistole prosaice in Latino delle quali ancora appariscono assai: quod pariter in ejus-

dem vita indicat Leonardus Aretinus ; vestigia quadam deprehendere mihi visus sum Latini sermonis ; praesertim cum in Augusti voce ludit , & aucturum eum res Italas non perditurum affirmat : quod in his quidem Latinis verbis , propter affinitatem eorum , leporem aliquem habet , in Italicis nullum. Io. Villanus IX. 135. tres precipuas commemorat Dantis epistolas , easque latine scriptas : E in tra l'altre fece tre belle pistole , l' una mandò al reggimento di Firenze dogliendosi del suo esiglio senza colpa , l' altra mandò all' Imperadore Arrigo , quando era all' assedio di Brescia , riprendendolo della sua stanza , quasi profetizando ; la terza a' Cardinali Italiani , quando era la vacanza dopo Papa Clemente , acciocchè s' accordassero ad eleggere Papa Italiano , tutte in latino con alto dettato , e con eccellenti sentenzie , e autoritati , le quali furono molto commendate da' savi intenditori . *Alia nostra est ab his tribus quas Villanus indigitat , scripta nimirum ad Romanos Senatores , virosque Italia principes vivo Clemente , ut Henricum Lutsemburgicum lubentes volentesque reciperent . Scriptam credo A. MCCCXI. cum Clemens V. Cardinalem a Prato Episcopum Ostiensem Legatum suum Romam , Henrico postulante , misit , ut eum coronaret Imperatorem . Narrat hac Villanus IX. 21.*

Nunc dicam de codice ubi eam epistolam scriptam reperi . Est hic chartaceus in quarto eleganter & nitide scriptus . Continet autem primò librum Dantis de Monarchia , non latinum , qualis apud Scharidium in Syntagmate reperitur , editumque non multos ante
annos

*annos Geneva, sed Italice versum a Marsilio Ficino, præfixa hac epistola, quam visum est hic exhibere; Dante Alinghieri*¹ per patria celeste, per habitatione Fiorentino, di stirpe Angelico, in professione Philosopho poetico, benchè non parlassi in lingua con quel sacro padre de Philosophi, interprete della verità, Platone; nientedimeno in ispirito parlò in modo con lui, che di molte sententie Platoniche adornò i libri suoi. Et per tale ornamento maxime, illustrò tanto la città Fiorentina, che così bene Firenze di Dante, come Dante di Firenze si potrebbe dire. Tre regni troviamo scripti nel nostro rectissimo duce Platone; uno de beati, l'altro de' miseri, l'altro de' peregrini. Beati chiama quegli che sono alla città di vita restituti: miseri quegli che per sempre ne sono privati; peregrini quegli che fuori di detta città sono, ma non giudicati in sempiterno exilio. In questo terzo ordine pone tutti i viventi, & de' morti quella parte, che a temporale purgatione è deputata. Questo ordine Platonico prima seguì Virgilio: questo seguì Dante dipoi col vaso di Virgilio bevendo alle Platoniche fonti. Et però del regno de' beati & de' miseri & de' peregrini di questa vita passati, nelle sue commedie elegantemente tractò: & del regno de' peregrini viventi nel libro da lui chiamato Monarchia; ove² prima disputa dovere essere uno giusto Imperadore di tutti

F 4

cti

¹ Sic

² Ob doctrinam quam liber hic continet inter eos recensetur, quorum legatio est Christianis hominibus interdicta.

ti gli huomini ; dipoi aggiunge questo appartenersi al popolo Romano ; ultimo prova che detto Imperio dal sommo Iddio senza mezzo del Papa dipende . Questo libro composto da Dante in lingua latina , acciocchè sia a più leggenti comune , Marfilio vostro, dilectissimi miei, da voi exortato, di lingua latina in Toscana ad voi tradotto dirizza . L' antica nostra amicizia & disputatione di simili cose intra noi frequentata , richiede che prima con voi questa traductione comunichi ; e voi agli altri dipoi, se vi pare, ne facciate parte. *Deinde habet epistolam ad Henricum Imperatorem ; quæ tamen discrepat aliquantò ab ea quam a Cl. Biscionio editam vidi ; quod etiam argumento est, latine fuisse a Dante scriptam. Notabilis est subscriptio quam edita non habet ; Scripta in Toscanella facto la fonte d' Arno nell' anno primo del corrimento ad Ytalia del divino & felicissimo Arrigo nel mcccxi. Atque hinc scilicet novimus , eo anno primum ad Italiam cum exercitu venisse Henricum , de quo Io. Villanus lib. ix. cap. 14. Hanc epistolam sequitur illa quam vulgamus ; subjiciuntur loca quadam ex Vita nova partim prosa oratione , partim versu ex pag. 19. 26. 38. 40. 82. tom. i. oper. Dant. edit. Venet. 1741. Denique Dantis , Petrarche , Boccatii vitæ a Leonardo Aretino scripta .*

§. II. De Epistolis Petrarchæ.

Francisci Petrarchæ epistolas sapius editas fuisse nemo ignorat: sed illud quoque viri eruditi norunt, complures extare præterea, quæ necdum lucem viderunt; non quod digna habita non sint, quæ aliis ejusdem adjungerentur, sed vel earum copia (sunt enim profecto multa) vel negligentia aliqua, qua ii qui ejus opera ediderunt, in docti hominis scriptis recognoscendis usi esse videntur. Non temere me hoc de illis affirmare, sciunt qui sunt paulo in iis legendis aut investigandis versati. Nam quod primum præcipuumque esse solet vulgantibus aliorum scripta, ut celebriores saltem editiones peruestigent, ne minus ipsi suam perfectam exhibeant, & laboris atque opera impendium majus faciant quam necesse est; id epistolarum sive etiam operum Petrarchæ editores omnino neglexerunt. Ac de editione quidem illa loquor operum Petrarchæ, quæ est in manibus omnium, Basileensi ex Henrici Petri officina a. 1581. Quid enim illa sibi volunt Io: Hoechstetensis, quibus, sudandum sibi profecto multum fuisse ait, Petrarchæ operibus colligendis. Atqui antea collecta & vulgata fuerant per Simonem Papiensem dictum Bevilaquam A. D. MDIII. die xv. Julii Venetiis: nec ipse ferme alia exhibuit, aut majori est diligentia usus. Quin etiam, epistolas (nam de his nunc loquor) earumque collocationem quæ utrobique est, si quis conferre inter se malit, videbit multo fortasse Venetam commodiorem esse

esse Basileensi. Cur enim ceteris quæ de Petrarchæ laurea agunt epistolis, & in Veneta editione post epist. 3. libri iv. Familiarium collocantur omnes, una in Basileensi distracta reperitur a reliquis post ep. i. lib. v? Cur epistola Clementi V. Febris tua, quæ est in Veneta editione ultima libri v. familiar. omissa est eo loco, & in alium rejecta post Apologiam contra Galli calumnias pag. 1086? Cur ultima epistolarum sine titulo, Præcipitium horret epistola representata tomo i. pag. 531? Nec vero scio, an opportunius quæ est in Veneta illa editione 7. & 8. libri v. Senilium, atque harum prima adjectam in fine habet salutationem; utraque perpetuæ unius epistolæ modo & titulo, salutatione illa omissa, data sit tom. i. pag. 547. ? qua etiam ratione i. ep. libri iv. Senil. Venetæ editionis Non vereor ne me invidetas, in Basileensi inter Tractatus recensetur tom. i. pag. 386. Proferri possunt id genus præterea multa. Nec vero ita Venetam editionem illam laudamus quasi nihil habeat quod reprehendatur, imo reprehendi nonnulla possunt ex eo peccatorum genere quod nemo facile ignoscat: ut cum idem bis positum nec locis adco distantibus reperitur. Ita epistola libri viii. Familiarium 122. tota quanta est rursus inculcatur libro xi. Senilium ep. xi. Item epistola xxi. sine titulo, licet sane longior, denuo exhibetur libro xv. Senilium ep. 6. Epistola vero 5. lib. xiii. Senil. est nuncupatoria libri de sui ipsius & multorum ignorantia, quæ rursus locatur cum eo libro in ejus tomi fine. Ut omittam quod peccatum ipse a se fatetur, cum libro vii. Familiar.

miliar. discescuit epistolam unam in duas 120. & 121. atque extremam præterea partem omisit, quam representat post epistolam 56. ex iis quas subjecit epistolis Senilium. Placuit hæc adnotare si forte usui aliquando futura sunt, & simul ut vicem summi viri doleam, qui nec diligentes editores librorum suorum invenire potuit, nec, quod multis ex locis cognosci potest, satis peritos. Vidi, præter has operum latinorum omnium editiones duas, duas etiam epistolarum. Prima Familiares tantum complectitur libris VII. in quarto uti dicere solemus, atque in fine habet temporis notam adscriptam; Impresso in urbe Venet. operi per Joh: & Gregor. de Gregoriis fratres foelix imponitur finis. Castigatum est autem qua fieri potuit diligentia a Sebastiano Manilio Romano civi, viro haud illiterato, humanæ restorationis anno MCCCCLXXXII. Idib. Sept. Augustino Barbadico Serenissimo Venetiarum Principe remp. tenente. Altera est epistolarum omnium editio in octavo Coloniae Allobrogum apud Samuelem Crispinum MDCI. Additur in ejus commendationem; opus non paucis mendis repurgatum & multis epistolis auctum ex vetusto codice Bibliothecæ J. Chalassii J. C. Additæ vero dicuntur in epistola ad lectorem epistola numero LXV. Primam harum editionum secutus videtur Venetus alter editor A. MDIII. nam addita reperitur tantum ultima, idest libri VIII. 122. ea nimirum, cujus postea oblitus, iterum eandem representavit lib. VI. Senilium; cum ibi fortasse in earum epistolarum editione antiquiore reperisset. Præterea
cum

cum hanc editionem sibi proposuisset; quæ una erat epistola dispecuit in duas 120. & 121. relicta extrema parte, ut diximus; prorsus ut in Veneta illa antiquiore factum fuerat. Quare hanc editionem, opinor, ille designavit, cum erratum hoc suum emendans scribit; Primi qui has epistolas Venetiis & in Germania imprefferunt, malorum scriptorum secuti copiam, imperfecte posuerunt. Germanicam hanc aliam, quæ hic appellatur, eam puto, intellexit quæ aliqua continet opera Petrarchæ hoc titulo: Librorum Francisci Petrarchæ Basileæ impressorum Annotatio: hi vero libri sunt, Eclogæ XII., de vita solit. lib. 2., de re mediis utriusque fortuna libri 2., libri de consuetu curarum suarum, colloquium trium dierum, de vera sapientia dial. 2., de rebus memorandis libri 3., contra medicum objurgantem in vectivarum libri 4., epistolarum de rebus familiar. libri 8., Epistolarum sine titulo lib. 1., ad Carolum IV. Romanorum Regem epist. 1., de studiorum suorum secessibus ad posteritatem ep. 1., septem Psalmi Pœnitentiales, epitome illustrium virorum, ejusdem supplementum, Benvenuti de Rambaldi supplementum. Atque in hujus fine legitur; Explicit liber Augustalis Benvenuti de Rambaldi cum pluribus aliis opusculis Francisci Petrarchæ impressis Basileæ per Magistrum Johannem de Amerbach a. salutiferi virginalis partus 1497. Epistolæ vero sic se habent ut in antiquiori edit.: Vidi postea in Barberina Bibliotheca Basileensem editionem operum Petrarchæ anno 1554., quam memorat etiam Du-Pin tomo XI. Bibl.

Bibl. Editionem vero operum omnium Petrarchæ Lugdunensem a. 1601. apud Samuelem Crispinum, Thomas Pope pag. 434. quam veritus aliquando sum, ut ea esset epistolarum dumtaxat, de qua jam dixi.

Codex, ex quo litteras Petrarchæ duas exhibituri sumus, est chartaceus in folio sæculo ipso XIV. scriptus, & res multas variasque continet, quas ad usum suum collegisse quidam ejus sæculi vir non indoctus videtur; extremam vero libri partem uni Petrarchæ reservavit. Et primo sententias ejus quasdam ex Bucolicis collegit, præfixo titulo; Utiliora Petrarchæ in Bucolica. Deinde idem in epistolis aggressus est titulo simili; Moralia utiliora extracta de epistolis editis per laureatum Petrarcham. Atque ex his quæ ipse excerpfit duo colligimus I. epistolarum familiarium Petrarchæ fuisse in mss. codd. libros XXIV., quot etiam continere codicem in Bibliotheca Colbertina 842. testis est Oudin. in supplem. Non ita vero numeratas, quod octo familiarium adderentur libri XVI. Senilium, ex recensitis postea ipsius Senilium litteris constat, & ex titulis qui hic pariter nonnullarum epistolarum præscribuntur, ut libri XVII. 3. Guidoni Archiepiscopo Januensi, quando Janua fuit devicta; ex I. XX. Ad Cæsarem gratulatio de adventu; quæ in Senilibus nequaquam numerantur; hac vero postrema posita est in editione Colonienſi prima libro X. Familiar. Epistolas etiam ad viros quosdam ex veteribus illustriores habuisse nostrum. saltem numero XII. ex eo patet, quod ex hac duodecima excerpfit quadam. Deinde eruitur ordo

do ipsarum epistolarum; exempli causa primam fuisse numeratam, Quid vero nunc agimus frater, ut in antiquiori Veneta editione 1492., quæ in Basileensi Præfationis nomine præponitur prima libro III.; quæ nunc tertia numeratur, fuisse secundam; quartum vero librum multo plures complexum quam nunc recenscantur; quoddam enim excerpfit ex XV.; & quæ nunc XI. numeratur Delectari te hic est XVII. &c. Post hac ex epistolis Petrarchæ collectanea interseruntur rhythmî qui editi dicuntur ab Iulio Casare de lamentatione Oedipi Regis Thebarum super filiis mutuis vulneribus occisis. Redit deinde ad Petrarchæ epistolas quas integras descripsit; & prima Ad Nicolaum Azarolum magnum Regni Siciliae Seneschallum: est inter Varias XXIX. edit. Basil. pag. 1015. Sed alium titulum habet (uti etiam in Coloniensi editione) Nicolao Florentino Regni Siciliae Seneschallo: In Veneta Ad magnum Regni Siciliae Seneschallum: Senilium vero tertia in Basileensi & Veneta Nicolao magno Regni Siciliae Senescalpo. Sed utrumque nomen convenire in eundem hominem potest, cum sepe hoc maxime seculo a patria, a parentibus, aliis aliunde petitis nominibus nuncuparentur. Atque hic a Florentia Florentium (nisi legere mavis Florentinum) dici Azarolum suspicatus sum olim, & nunc plane credo, ex titulo antiqui Codicis Ambrosiana Bibliothecæ quem refert Cl. Saxius in Hist. Typographica litter. Mediol. col. cccLXXV. Francilci Petrarchæ Poetæ Laureati ad D. Nicolaum de Azajolis de Florentia, magni Regni Siciliae Senescalcum,

scalum , de regimine Principum libellus aureus incipit feliciter. *Atque hoc opusculum non aliud esse quam ipsam hanc epistolam idem vir doctus denique cognovit. Occurrit deinde in codice nostro absque ullo titulo fabula Boccatii ultima latine a Petrarcha versa edita tom. I. Basil. edit. pag. 541. hoc titulo de obedientia ac fide uxoria mythologia . De hac interpretatione latina fuisse Dominicus M. Manni in hist. Decam. Tertiò epistola Altissimum hujus regionis montem in utraque editione Veneta & Basileensi I. libri IV. uti hic etiam numeratur , inscriptione tamen prorsus diversa . Nam cum in editis legatur Joanni Columnæ , in codice hoc nostro titulum habet Epistola ad fratrem Dionysium de Burgo S. Sepulcri. Huic magis quam illi, mihi quidem convenire videtur. Ioanni enim dum scribit, non dicam magis eum appellare familiariter , sed ita certe , ut minus convenire in illum videantur quæ præcipue in extrema epistola posuit . Vide eam si lubet & 8. lib. II. Basileens. edit. . Quid illa ? universa percurram , præfatus illud Augustini tui . Nonne hominem Augustinianæ familiæ designat qualis erat Dionysius ? Alia sunt quæ inscriptionem illius epistolæ restituendam persuadent , ex codice nostro ; atque hanc aliis annumerandam quæ Petrarcha sunt ad Dionysium eundem , & recenset Gandolphus de Scriptor. August. pag. 123. Nec vero dubito , qui diligenter eam legerit mihi esse consensurum . De Dionysio hoc, ejusque præensione rerum futurarum egregium extat testimonium Io: Villani lib. x. cap. 87. idque idem Petrarcha significat de illius morte scribens ad Robertum Regem*

Solamen vitæ quoniam Rex optime perdis
 Non mediocre tue , quis tecum consulat astra
 Fatorum secreta movens , aut ante notabit
 Successus belli dubios, mundique tumultus :
 Fortunasque ducum varias &c.

Atque ibidem patriam Dionysii designat

Nobilis hunc igitur fato spoliata decore

Aufonia, hunc Burgus sancti gemit ipse sepulcri.

Carmen aliud Petrarchæ inscribitur Dionysio de Burgo Sepulcro tom. 3. operum. edit. Basil. pag. 80.

Familia de Rubertis fuisse illum ajunt. Additur in eodem codice nostro dies scriptæ epistolæ & locus, Kal.

Majas Malaufanæ. Quarto est ibidem epistola Præcipitium horret, quam diximus in Basileensi editione tom. I. pag. 531. esse positam, atque hoc quidem ti-

tulo de pacificanda Italia exhortatio ad majestatem sacrosanctum Principem Carolum IV. Rom. Imp.

In editione Veneta ultima ea est epistolarum sine titulo Francisci Petrarchæ ad Invictissimum Cæsarem Dominum Karolum IV. Romanorum & Bohemiæ Re-

gem illum, eò quod tardius Italicis rebus providerit incusantis, & ut bonis consiliis moram nullam fa-

cere dignetur exhortantis, simul ex antiquitate virtutem & excellentiam Urbis Romæ describentis.

In codice nostro hunc titulum habet; Epistola missa Karolo Imperatori ante ejus coronationem: Additurque

epistola inscriptionem hanc esse; Invictissimo Cæsari nostro D. Karolo Dei gratia Romanorum Regi. Extat

vero in fine subscriptio Tuus Franciscus de Petrarcis

Laurea-

laureatus de Florentia. *Quintò habet idem codex epist. in Basileensi editione XVIII. epist. sine titulo, hac inscriptione Amico: in Veneta bis, ut diximus, invenitur inter epistolas sine titulo XXI. & Senil. lib. xv. 6. inscriptione tamen diversa; nam est primo loco Ad quemdam doctum adolescentem & eloquentem; in altero Ad fratrem Ludovicum Marsilium ord. S. Augustini. Postremam hanc inscriptionem probat noster codex in quo est hic epistola titulus; Epistola Domini Francisci Petrarchæ missa cuidam fratri Ludovico fratri carissimo suo. De Ludovico hoc præter Gandelphum & ceteros Augustiniani ordinis historicos; item Florentinorum Scriptorum laudatores Bocchium p. 13. Pocciantum, Nigrum; fusa vir doctus qui ejus epistolas una cum epistolis B. Joannis Cellarum vulgavit Florentiæ an. 1720. in Præfatione pag. XXI.: subscriptio vero huic epistolæ in ms. codice nostro similis superiori. Sequuntur vero Psalmi Poenitentiales qui in Veneta editione positi sunt post epistolas sine titulo, in Basileensi tom. I. pag. 369. Post Psalmos epistola duæ quas representavimus, quod necdum editas esse suspicemur. Deinde extat quæ in Veneta editione est prima epistola libri IV. Senil. Non vereor: in Basileensi tom. I. p. 386. hoc titulo; De officio & virtutibus Imperatoris liber. Atque epistola huic (nam ita eam malumus appellare) hæc adjicitur in codice nostro subscriptio Franciscus tuus, se. Patavii Kal. Aprilis, ac deinde, A tergo vero scriptum est. Assignetur viro insigni Domino B. (Benintendio) Cancellario Venetiarum*

G

mit-

mittenda Domino Luchino de Verme magnifico capitaneo felicitis exercitus Venetorum .

Magnifice Domine . Ecce quantum multo pluris facio, quam aurum, equos, vel arma, quaecumque vobis conferri vel dari a quovis rege vel principe potuissent . Mitto insignem epistolam mihi missam de Patavio per reverendum meum Præceptorem & dominum, Dominum Franciscum Principem poetarum , ut vobis quantocius mitteretur . In qua multa utilia & decora legetis , immarcescibilem vestris titulis addicentia gloriam , & calcar maximum ad virtutem . Christus , quem cum aliud nequeam , pro felicibus vestris successibus frequens oro , optatam conclusionem injuncti vobis negotii , vosque victorem & incolumem cito nobis repræsentare dignetur sua ineffabili pietate .

Datum Venetiis XXI. Aprilis

Benintendi Cancellarius Venetiarum totus
vester si quid est .

A tergo vero . Egregio & potenti militi & Domino suo Domino Luchino de Verme honorabili Capitaneo generali exercitus terrestris Venetorum contra Cretenses .

Ex quo quidem discimus , Petrarcham epistolam illam suam (atque epistolis bene olim fuisse annueratam vel hoc Benintendii testimonium probat) Luchino de Verme per Benintendium misisse . Benintendus satis est celebris Petrarchæ ad ipsum litteris atque ipsius ad Petrarcham & Modium Parmensem. Variar. Petrarchæ 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

De-

Denique in codice nostro legitur epistola Bene habet libro IV. Senilium 2. in Veneta editione ; in Basileensi 1. ; insigni errore inscriptionis Muchino Veremio. Hic vero titulum habet hujusmodi . Ad egregium & insignem virum Luchinum de Verme militem Veronensem , Venetorum adversus rebellantem Cretam belli ducem , congratulatio super feliciter ac celeriter parta victoria . Subscriptio vero, Franciscus Petrarca tuus , Venetiis IIII. Id Junias . Ex rerum Venetarum Scriptoribus liquet, bellum hoc Creticum susceptum an. 1464. qui etiam de Luchini virtute et dexteritate in re militari multa ; ceteris brevius Io. Baptista Verus lib. 2. ad h. 2.

Sed ut ad litteras a nobis vulgatas aliquando veniamus ; sunt illa due quae Petrarchae tribuuntur in codice nostro , & scribuntur nomine Io. Galeacii Vicecomitis , altera ad Delphinum , altera ad Cardinalem Bononiensem ; cum nunciatum esset, Galliae Regem proelio cum Anglis in captivitatem venisse una cum filio natu minore . Rem narrant rerum Gallicarum Anglicarumque scriptores ; ex nostris diligentissime Matthaeus Villanus lib. VII. cap. 18. : consignant autem omnes anno 1356. Quamobrem dubitandum non est errorem irrepsisse in codicem nostrum , ubi diserte annus ponitur 1366., egregio documento ; ab hujusmodi librorum vitiis , praesertim in numeris describendis , nihil esse intactum . Ad Delphinum ergo scribit id. Carolum Normanniae Ducem, qui regnum Galliae postea adeptus, Sapientis cognomen sortitus est : Rex vero erat Ioannes

nes II. Philippi VI, filius . Boloniensis Cardinalis , ad quem est altera epistola , erat Guido Roberti , ex Comite Bolonia & Arvernæ ortus & Blanca filia Roberti Comitis Claromontani, filii natu minimi S. Ludovici Regis . Cum ergo propinqua adeo cognatione Regem attingeret , legatione sæpius functus est , aliisque negotiis gerendis præfectus . Extat inter notha Petrarchæ tom. II. Basil. edit. pag. 1123. Nicolai Tribuni Romani ad Guidonem Boloniensem S. R. E. Cardinalem oratio. De eodem Ciacconius tom. 2. col 493.

§. 3. De litteris diffidantiæ Communis Lucæ ,
Colucj , Leonardi Aretini , Caroli
Aretini , Porcelli .

Non antiquorum modo temporum , sed horum etiam fuit, solempni quadam ratione , & quasi formula uti in bellis indicendis . Voce sæpius denuntiata sunt ; quæ denuntiationes verbis factæ , non vetustissimis modo temporibus de quibus Servius narrat ¹ , sed istis etiam, Clarigationes dictæ ; unde & clarigarius armorum vox ipsa hac etate usurpata . Aliquando chirotecham , sive quantum , aut vanthum , ut tunc dicebatur , adhibebant . In chronico Dominici de Gravina ² ; Voyvada militibus convocatis hæc dicens inducitur ; Ecce per dominum Lodovicum Latinorum Regem ad prælium invitamur per quantum in campo . Et in Annali-

¹ Ad Æn. IX. 53. & X. 14.

² Tomo. XII. scripl. RR. It. Murator. col. 647.

valibus Mutinensibus¹, ad a. 1297. Eo tempore Marchio Estensis misit Dominum Ludovicum de Petrezanis equitem & armigerum probum ad diffidandum Commune Bononiæ, & misit quantum bataliæ: nec tamen hujusmodi mos ita certus erat belli indicendi, ut quandoque idem etiam, foederis atque amicitiae indicium non esset, ut ex fabula IV. D. IV. Boccatii liquet, Epistolis saepe missis bellum indictum est, quæ diffidatoriae, aut præcise diffidantiae dictæ. In eodem codice nostro multæ descriptæ sunt hujusmodi diffidantiae Galeacii nomine; I. Francisco Carrariensi, quam recitant quoque Annales Mediolanenses², & Chronicon Regiense³. II. Antonio Scaligero. Hanc cum superiore vulgavit etiam Corius in historia Mediolanensi; atque huic alteri responsionem quæ in nostro quoque codice reperitur. Dies tamen non congruunt, quibus data illæ litteræ dicuntur a Corio, cum nostris. Nam altera apud Corium adscriptum habet diem 21. Aprilis; hæc 17. Aprilis; quod magis convenit diei quo responsio facta est, atque utrobique ponitur d. 21. Aprilis. Annus utriusque 1387. Prima habet præterea in codice nostro subscriptum Cancellarii nomen, Pasquinus. Sequitur 11. diffidatoria ejusdem Galeacii Bononiensibus; quam vulgamus cum Bononiensium responsione. Denique alia Florentinis. Hanc recitat Leonardus Aretinus⁴ inveniturque inter epistolas Colucii salutati editas a Rigaccio⁵. Aretinus summam etiam responsionis refert, non

¹ tom. XI. col. 74.² tom. XVI. col. 804.³ Tom. XVI. col. 97.⁴ Flor. Hist. lib. IX. pag. 208.⁵ P. I. ep. 8.

responſionem tamen ipſam, ut *Recanatus ad Poggii hiſt.*
¹ indicare videtur. Utramque, diffidantiam nimirum ipſam & responſionem habent, *Annales Mediolanenſes* ² vulgavitque ³ Martene. Sed miratus ſum, virum eruditum, Ioannis Galeatii Comitis Virtutum hac referre ad a. 1490. & ſeculo integro poſthabere. Illud etiam vereor, huic ut convenire epiſtola poſſit quod a Boninſegnio traditur ⁴, ſcriptam a Galeacio Florentinis Majo menſe. Eſi enim reſponſio facta eſt die 11. Maji; diffidantia data legitur apud Martene Papiæ 18. Aprilis; in Cod. noſtro die ultimo Aprilis. Ceterum de bello indicto Bononiensibus, litteris, quas hic exhibemus, fuſe Chronicon Bononiense ⁵ deſcribens praconum veſtes ipſas atque ornamenta; ex quo forte ſua de iisdeſ ſauſit Pompeus Viſanus ⁶ Gaſpar Bombaci ⁷, Ghirardaccius ⁸. Sed poſtremus hic nonnihil addit, quod ad rationem pertinet belli denuntiati per chirotechas una cum diffidatoriis litteris. Mentre adunque in Bologna ſi facevano queſti apparecchi, entrarono Antiani Nanne Gozzadini, Egano Lambertini Cavaliere, Giovanni di Michele della Seta, Galvano Balduini dottore di Legge, Bruno Baldino, Andalo Bentivogli, Biaggio di Dino, Azzone de' Bualelli, e Michel de' Sclaſſi. Nell' entrata de' quali comparvero in Bologna

¹ Lib. 3. pag. 95.

² col. 815.

³ Tomo 1. amplifi. colle&. col. 1612.

⁴ Lib. 4. H.

⁵ tom. xviii. ſcript. Muraror. col. 540.

⁶ Lib. 5. pag. 247.

⁷ Lib. 2. vitæ Jo: Gozzadini pag. 149.

⁸ Hiſt. Bou. tom. 1. pag. 417.

logna tre Trombetti uno del Conte di Virtù , l' altro del Marchese di Ferrara , ed il terzo del Signore di Mantova : e ciascuno di loro presentò al Senato le lettere de' suoi Signori , con le quali sfidavano i Bolognesi a sanguinosa guerra ; sebbene nelle dette lettere si scusassero essere forzati da giuste cause (il che non era) a muovere l' arme contro la città di Bologna . Lette le lettere con lieta fronte accettarono li guanti infanguinati , ed avendo fatti vestire li tre trombetti con tre arme ricamate , della libertà di Bologna , del Re di Francia , e della Repubblica di Fiorenza fu loro comandato sotto pena della forza che in termine di tre ore avessero sgombrato il territorio di Bologna .

Ad Galeacium pertinet epistola Reip. Lucensis quam scripsit Antonius de Tortona , atque ei gratias agunt pro Legatis humaniter receptis . Scripta videtur postquam Lucenses in libertatem se asseruerant a. 1370. Et forte ad a. pertinet 1388. aut 1387. quando, ut Bonincontrius scribit in Annal. ¹, erat ea tempestate in omni Italia Galeacii potentia & robur , plurimum formidanda , præsertim a liberis Etruriæ civitatibus .

His epistolis subjecimus epistolam Colucj Pierii Salutati , quam inter alias necdum editas ejusdem scriptoris selegimus , quod Pasquino scripta sit Ioannis Galeacii , quem modo nominavimus, Cancellario . Virum hunc , quem illustribus eorum temporum necesse est
G 4 *fuisse*

uisse annumeratum, mirum est fileri ferme ab omnibus, qui ceteros luculenter celebrarunt; vel ab Arisio ipso Cremonensium litteratorum hominum erudito laudatore in Cremona litterata: quamquam scripsisse illum nonnulla ex codice ipso nostro planum est, in quo ejus nomine Diffidatoriae Galeacii, ut diximus subscribuntur. Illatam tamen hominis mentionem invenimus in historia Montisferrati Benevenuti de S. Georgio ¹. L' anno millesimo trecentesimo octuagesimo settimo alli otto del mese di Aprile l' Indizione decima, nella città di Pavia, in casa dell' abitazione di Madama Bianca madre di Gio: Galeazzo Visconte Conte di Virtù, dopo lungo trattato, fu conchiuso il matrimonio tra madonna Valentina figliuola di predetto Gio: Galeazzo, e Ludovico Duca di Turonia &c. la costituzione della cui dote si contiene nell' istrumento sopra di ciò rogato da Pasquino Capello figliuolo di Baldeffarre Cittadino di Cremona. Sequitur instrumentum ipsum, in cujus fine; Ego Pasquinus de Capellis filius D. Baldaffaris, civis Cremonæ, publicus Imperiali auctoritate notarius, constitutioni & ordinationi Procuratoris superius nominati, & omnibus & singulis præsentis instrumenti insertis interfui, & hoc instrumentum per me rogandum, traditum & abbreviatum ad redigendum in publicam formam dedi infra scripto. Andreæ de Marinis notario Cremonæ, aliis occupatus, & solitum meum signum & nomen apponens

¹ Tom. xxiii. script. Murat. col. 611.

nens in testimonium præmissorum publice me subscripsi . *Subjicitur ipsius Andrea subscriptio* ; Ego Andreas de Marinis natus quondam Nicolai civis Cremonensis , publicus Imperiali auctoritate notarius hanc cartam rogatam , traditam & imbre-
 viatam per publicum Pasquinum Notarium ac præ-
 dicti illustris D. comitis Virtutum secretarium , de
 ipsius Pasquini imbreviatura seu protocollo , ex
 mandato suo fidelitate sumpsi , extraxi , & exem-
 plavi . *Eadem ferme habet in subscriptione sua* ¹ *Ioan-*
nes Dempia . *Ex quibus constat, Pasquinum hunc eum-*
dem fuisse & Notarium, & Galeacii Secretarium, sive
Cancellarium , uti tunc etiam appellare mos erat ; qui
tamen aliorum , minorum scilicet Notariorum opera
uteretur . Nam, ut cl. Muratorius ² *honorificum olim*
fuit , & laudabilius etiam quam nostris temporibus
habitum est illud munus : qui etiam nobilibus tan-
tum viris licuisse eo fungi , aut saltem liberis , & non
ignobilibus, docet . Itaque , ut idem admonet
interdum Iudices sacri Palatii , qui simul utimur
notarios se inscribunt ; imo qui simul dicatur notarius
& missus domini Regis . Quamquam qui hujusmodi
essent viri insignes aut majoribus rebus occupati , alio-
rum sibi in scribendo notariorum operam adsciscabant ,
ut hic noster , vel his , quæ scribenda erant , dictabant .
In Chronico Vulturvensi ³ *de diplomate Grimoaldi Ducis*
Beneventani ; Quam vero membranam concessionis
 di-

¹ *ibid.* col. 627.   ² *Dissert.* xii. *Antiq. med.* vii .

³ *Com.* 1. part. 2. script. Mur.

dictavi ego Wiso Subdiaconus, ex jussione supra-
dictæ potestatis tibi Pergoaldo notario scriben-
dum. *Ut ad Pasquinum redeam, floruisse illum pru-
dentia & doctrina fama, ac liberalibus disciplinis fuisse
imbutum, etsi ex iis quas subnectemus Manzini epistolis
abunde constabit; placet hic testimonium afferre Modii
Parmensis, ejus scilicet, quem celeberrimum faciunt
Petrarchæ litteræ, quibus hominem ad convictum
suum institutionemque adolescentis cujusdam vocat,
& scriptorum suorum judicem esse vult; Cupio e-
quidem te, non ignarus magnorum tibi ac præ-
potentum hominum aulas patere &c. Si quæris igi-
tur, ad quid te vocem, jam respondi, ad amici-
tiam, ad convictum... in studii mei partem veni:
mea mihi magis probabuntur si tuo scripta sint di-
gito. Sperabo, si quid mihi, vel oblivione, vel
incuria sit elapsum, subterfugere manus tuas inge-
niumque non posse. Hic igitur Modius versus quos-
dam ad Pasquinum mittit quibus honorificentissimum
ei testimonium perhibet, fusus vero Galeacii victorias
persequitur. Etsi fortasse aliàs de Poesi horum tempo-
rum dicturi sumus, hic tamen Modii versus illos in co-
dice nostro repertos describemus. Nam una cum Pasqui-
ni cognitione aliqua, poeseos illius temporis, quam, uno
excepto Petrarcha, male nonnulli omnino jacuisse cen-
sent, specimen extabit.*

Ad

r Var. xix.

Ad litteratissimum virum , suumque Dominum
singularem , Dominum Pasquinum Illustrissimi
Principis & excelsi Domini Mediolani &c. Co-
mitisq; Virtutum Cancellarium dignissimum.

Deliciæ Domini , Domini dignissime Scriba ,
Undique cui noster supplicat orbis , ave .
Forsan & in Modio damnas oblivia , damnas
Otia Phoebeis invidiosa sonis .

Quod mea sopitis mutescunt ora camœnis ,
Nulla per Aonias fistula stridet aquas .
Otia cur tanto patiar torpentia somno ,
Arguis ? oblitum nec meminisse tui .

Parce , tuum quæso , si fas est dicere , vatem
Non expectatis insimulare notis :
Per sacra , quæ comptis veneratur Roma sacellis,
Jura , si quis adhuc sanctus Osyris erit .

Absentem video ; totus mihi visceris absens :
Te , quem non possum corpore , mente sequor .
Arcus & arma meæ , mea sunt & spicula , musæ ;
His tuus armato pectore miles ero .

Miles ero , te bella geram verbosa jubente ,
Bellica pacificæ cedit & ira lyræ :
Et prius emeritum Titana recondet Hydaspes ,
Devius occiduo sol orietur equo .

Certius a Ticino remeabunt flumina nostro
Ad fontem , versis Abdua curret aquis ;
Quam tuus e nostro labatur pectore vultus ,
Hospite quo nostri cordis abundat amor .

Fert

Fert animus, fateor, modo sim tibi grata daturus
 Carmina, de nostro Principe multa loqui,
 Cui tria felices iusserunt numina fusos
 In sua perpetuos vertere vota dies;
 Cui favet invicti miranda potentia fati¹
 Omnibus optatur terris. Clementia quantos
 Allicit, & justī principis imperium!
 Cernis ut accessit nostris Verona triumphis?
 Moenia conspicuis anguibus² alta micant.
 Militat & nobis Athesis; jam flumine pulchro
 Ducit velivolas per vada nostra rates.
 Angue rubente stupent omnes a gurgite ripæ;
 Adstupet Adriaci quælibet ora maris;
 Mirantur pueri, trepidant juvenesque senesque,
 Dum tulit ad Venetos imperiosus iter;
 Nostraque non ullo Vincentia facta tumultu
 Diluit Euganei spem bene docta ducis,
 Stravit iter nobis, aditum patefecit in omnem
 Pannoniæ gentem, Theutonicamque domum.
 Dum cæli, dum fata vocant, properemus & ipsi,
 Protinus Illyricos exsuperare sinus
 Sic Anthenorei superabimus ora Timavi
 Se vectigalem Dardana tota dabit (bam
 Carmina sic quam multa tibi, quam plurima scri-
 Otia dum tempus, dum locus apta dabit.

*De Colucio ipso nihil dico, quod fuisse de ipso ejus-
 que scriptis Laurentius Mehus³. Illud admonebo dām-*

taxat

¹ Abest pentameter in cod.   ² Stemma Vicecom.   ³ par. 1. epist.

taxat eodem hoc codice nostro contineri Colucii declamationes, sive declamationem potius pro Lucretia, item ipsius accusationem.

Proximum Colucio locum dedimus Leonardo Aretino, ei qui Cancellarii Florentinae Reip. munus obtinuit aliquot. post Colucium annis; estque ab eodem latinis litteris eruditus, sive ad eas penitus cognoscendas excitatus, ut ipsemet ad Colucii liberos scribit. De eodem (uti antea de Colucio fecimus) nihil dicemus; quod & vulgo noti sint, atque utriusque epistole non ita pridem Florentia prodierint: Editor vero earum accurate sane & diligenter de hominibus ipsis & scriptis agit, & novissime de Leonardo Cl. Apost. Zeno¹ item Philippus Bonamici² qui ejus etiam epistolam quamdam vulgavit. Rem tamen non ingratam facturum me lectoribus meis confido, qui gustum aliquem habeant litterariae historiae; si cod. nostros describam quibus Leonardi opera continentur. Litterarum ergo habemus cod. duos, ut ego quidem arbitror, Leonardo ferme aequales. Primus complectitur partem primam omnem earum epistolarum, quas diximus Florentiae editas a. 1741. , ac praeterea I. 2. & 5. libri v. quae in alteram partem rejectae sunt ejusdem editionis. Atque ordo quidem epistolarum mss. ita procedit ferme ut editarum ad quartam usque libri II. Nam post eam interseritur 3. libri decimi; post 16. quarta ejusdem libri; & post. 21. quinta: deinde nuntupatoria Phedonis latine conversi quam hic vulgamus,
7. libri

¹ Dissert. Voss. tom. 1. num. 21.

² De claris Pontif. epist. scriptor. pag. 159.

7. libri VIII. nuncupatoria fabula ultima Boccatii latine pariter facta de qua n. 58. Mehus. Cetera ordine eodem procedunt quo in editis ad tertiam libri V. nam ea & sequens 4. omittuntur; quinta vero postrema est codicis nostri, ut diximus. Alter codex continet tantum selectas; nimirum libri I. 3. 9. 12. 14. 15. II. 11. 14. 20. III. 1. 5. 7. 8. IV. 5. 10. 22. 23. V. 4. 7. VI. 5. 6. 7. 8. 9. VII. 2. 7. 8. Ex VIII. libro posita est epistola Senensibus, quam cum in editis non inveniremus, vulgandam censuimus, deinde 2. 4. 7. 8. IX. 1. 6. 8. 5. Habetur postea epistola Caroli Aretini, quam pariter exhibemus. Sequuntur Exempla exordiorum super arte rhetorica Ciceronis edita per Gasparinum oratorem Pergamentensem, quae multa sunt; Poggii contra Laurentium Vallam Invektiva, Denique epistola Senatus Veneti Pontifici Sixto scripta d. 24. Januar. 1483.

Quod alia pertinet Leonardi opera, De bello Punico libros, tribus in codd. habemus. Primus est membranaceus in fol. majori; continet Livii decadem primam, deinde Leonardi de bello Punico libros tres; rum L. Florum. Ad finem Liviana decadis legitur, Tito Livio Patavino Historiographo praeclarissimo finem imposui ego Johannes de Gayrardis de Mediolano die 21. Julii 1445. ad honorem & laudem omnipotentis Dei, & Beati Bernardini: eadem vero manu scripta sunt omnia. Alii sunt codices duo membranacei pariter, in minori folio; atque in eorum uno post tres libros (quorum initium I. non vereor; II. Responso M. Attilij; III. Finito primo bello) adscriptum est; Expli-

Explicit bellum conductorum Charchaginensium , & rebellium post primum bellum Punicum cum Romanis : atque additur titulus libri sequentis Bellum Gallicum. *Initium fit a verbis* Post pacem . *Alter nihil notabile habet .* Codex IV. chartaceus in quarto continet librām de institutione adolescentium ad Ubertinum Carrariensem sine titulo . Sunt vero prima ejus verba, Franciscus Senior avus tuus. Ad finem adscribitur, Pauli Vergerii de ingenuis adolescentibus singulare opusculum feliciter explicit scriptum per me Matthiam Antonii MCCCCLIII. *Adjudicatum esse opus hoc aut simile quoddam Aretino, animadvertit cl. Mehus. Sed hic quoque codex testis est, librum esse Vergerii . Sequuntur versus nonnulli Latini; deinde Isagogicon sine titulo . In fine, Leonardi Aretini Philosophi cl. Isagogicon explicit. Denique consolatio filio pro patris obitu, cujus initium est, Res digna memoratu. Codex v. chartaceus in quarto continet multa Ciceronis, aliorumque, atque inter hæc opusculum hoc titulo, Leonardi Aretini contra versutos hypocritas invectiva; de quo opusculo cl. Mehus n. 24. Sequuntur Oeconomicorum Aristotelis libri duo latine versi cum epistola ad Cosmum Medicum. In fine apposita est exscriptoris adnotatio quedam, quam hic juvabit describere ; MCCCCLXXIV. Baroli trascripti . In Epiro Civitas Santaren Venetorum a Turchis acriter dum oppugnaretur, Sixtus IV. P. M. me Silvestrum de Datiariis Venetum, cubicularium Apostolicum, ad illas partes non cum parvis muneribus*

ribus commissarium suum destinavit, dumque Regis Fer. mandato in Apulia res frumentaria expediretur, nactus ocium, hunc conscripsi libellum Baroli. Inde navim conscendens, aliis onerariis sequentibus; ventis maximis agitatus, tandem post duos & decem dies in Liricum transfretavi, gentes illas populosque, poene fractos repulsoque, Religionem Christianam defendentes, ad eorum salutem suam opinionem confirmavi. Anno Dom. MCCCCLXXIV. De hoc quoque opere cl. Mheus nu. 51.

Leonardum Aretinum laudavit Carolus Aretinus versibus quos leges tomo VI. carminum illustrium Poetarum Italorum editorum Florentiae 1720.¹ cum aliis quibusdam, ex quibus multum profecisse Latinam poesim, postquam superiori saeculo quasi postliminio revocata est, videbis. Eidem successus est Reip. Florentinae Cancellarius ann. 1443. eloquentissimo ac clarissimo viro, ut Blondus equalis scriptor² narrat, vir Graecis & Latinis litteris eruditissimus. Denique mortuus mense Aprili ann. 1453.³ e regione Leonardi tumultum habuit in ade S. Crucis. Multa de eo Florentinorum praesertim scriptorum laudatores Pocciantus & Niger; quod nimirum Gregorius ejus Pater Dominici f., Minuccii Marsupini n., decrepita aetate, postquam aliquot annos Cancellarii munere functus fuerat Caroli VI. Galliae Regis, & ejus nomine rexerat Genuae urbem, Florentiam familiae
suae

¹ Pag. 267.   ² In Ital. illustrata pag. 309. edit. Froben. 1559.

³ Non a. 1576. aut 1472. ut niger.

sua sedem delegit . Eum quoque cum laude commemorat Aeneas Silvius¹ Politianus² & teste Ficino , Antonius Calderinus & Bindaceius Ricafolanus . Sed multo luculentius Carolum ejusque scripta illustrasse audio virum clarissimum Franciscum Collasum , necnon eruditissimum Equitem Baccium Franciscum Bacci³ . Nos eam epistolam producimus , quæ ejus eloquentiæ , & Latini etiam candoris testis sit ; in qua Francisco Sfortiæ Duci Mediolani gratias agit , quod se in doctorum hominum coetum cooptaverit quibus ipse delectabatur . Ex quo quidem colligimus , numerum prestitutum virorum aliquot , qui litterarum laude florerent , & Ducis benevolentia aut etiam liberalitate uterentur , etsi abessent , aliisque essent , ut Florentinorum Carolus , negotiis occupati . Potest ergo hæc Mediolanensis inter litteratorum hominum Academiæ quas vocant , antiquissimas nominari ; etsi hanc Mediolanensem Quadrius , qui de Italicis hujusmodi coetibus fuse agit⁴ tacet ; tacet etiam cl. Saxius in Hist. Typographico-litter. ubi in Prodrom. cap. 9. de Francisci Sfortiæ in litteras & litteratos viros multa ; alibi vero de Academiis hujusmodi institutis , inter quas vetustissima quam Franciscus Petrarcha IV. ab urbe lapide Linterni fundavit , omisitque Quadrius in recensione sua .

De Porcello (cujus epistolam Caroli epistola subjunximus) Vossius fuse , & ubi Vossius peccavit , cl. Apost. Zeno⁵

H

inter

¹ In Hist. Europæ cap. 55.

² In Epigr.

³ In Indice ms. scriptorum Aretinorum .

⁴ In Hist. poet. lib. 1. p. 48.

⁵ Tom. 9. ephemer. litt. Venet. & in Dissert. Vossian. tom. 1. pag. 15;

inter alia demonstrans, unum hujus nominis scriptorem fuisse non duos, uti suspicatus Vossius fuerat, & Vossium secutus Bailletus¹ quod præter hunc sæculi xv. alterum induceret æqualem Danti atque Petrarchæ. Idem cl. Muratorius in Præfat. ad ejus commentarios² ex locis scriptorum ipsius Porcelli, probat. De eodem Porcello præter laudatos scriptores & Toppium necnon Paulum Cortesium³, Eminen. Card. Quirini in Diatriba præposita epistolis Francisci Barbari, & Hieronymus Tartarottus, cujus verba de Porcello habes in monito præfixo libro II. Commentar.⁴ ubi ex Montfauconio scripta Porcelli recenset. Nunquam tamen epistola sive disputationis hujus quam vulgamus de vita activa & contemplativa, utra uti præstet, mentionem reperi factam. Et illa quidem nobis non inelegans omnino videtur, quicquid alii judicent de Porcelli oratione. Itaque probamus cl. Muratorii iudicium qui in Præfat. de qua diximus, quod poeticam facultatem attinet, Volaterrano, Gyraldo, aliisque consentit, non magnam illi laudem tribuentibus; At in historia contexenda, inquit, ita me Deus amet, nemo illi contendat elegantiam sermonis, facilitatem atque facundiam. Adde ad extremum, Porcellum hunc inter Historiæ Venetæ scriptores numerari a viro nobilissimo eodemque doctissimo Marco Foscareno⁵.

S. 4.

¹ In Jud. erudit. tom. 3. pag. 15.

² tom. xx. script. rer. Ital. pag. 68.

³ In Dialogo de hominibus doctis.

⁴ tomo xxv. script. Murat. pag. 1.

⁵ in Hist. littérar. pag. 229.

§. 4. De epistolis Joannis Manzini de la Motta .

Ignoti ferme scriptoris epistolas producimus , nec illas quidem satis elegantes aut latine scriptas , sed tamen meo iudicio , historiæ præsertim litterariæ utilissimas . Multæ sunt in eodem illo nostro codice quem superius nominavimus ; de multis tamen selegimus paucas . Nec vero de ceteris quas omisimus visum est prorsus tacere , ut non saltem eos ad quos scriptæ sunt (hominum enim illorum cognitio temporum cognitioni conducere aliquid potest) , & argumentum singularum indicemus . Sed primo de his agemus , quas in lucem proferendas esse duximus .

Prima ad Pasquinum, laudes complectitur Io: Galeacii Comitis Virtutum ; præcipue vero Patavinam Urbem ejus ditioni nuper accessisse narrat ; unde eliciamus , scriptam epistolam a. 1388. aut proxime sequenti. Nam Annales Mediolanenses ad h. a. ¹ Eodem anno Christi die 24. Nov. antequam exercitus Domini Comitis Virtutum se in aliquo removeret a partibus Paduanis , dictus Comes habuit dominium dictæ civitatis Paduæ & totius domini dicti D. Francisci de Carraria &c. quæ totidem verbis leguntur in Chronico Placentino ². Quod de felici Patavinorum statu sub Galeacio narrat , potuit de primo illo tempore quo Patavium adeptus est, vere dici ; nam postea , male habitos Patavinos, Petrus Paulus Vergerius Iustinopoli-

H 2

tannis

¹ tom. xv. script. Murat. col. 805.   ² Ibid. col 551.

tanus narrat in oratione ad Franciscum Carrariensem Iuniorum.

Altera est consolatoria ad eundem de matris obitu, Blanchæ videlicet Amadei VI. Sabaudie Comitis filia, ut in Chron. Azarii¹ & in Chronico Bononiensi². Guicheron³ mortuam ait a. 1386. atque ex eo, puto, idem annus irrepsit in librum inscriptum Les Genealogies historiques⁴. Sed ex hac epistola habes 1. mortuam postquam Verona Galeacius potitus est. 2. nato jam eidem filio. Iam vero potitus est Verona a. 1387. mense Octobris; Dicto an. 1387., ajunt Annales Mediolanenses c. 149., de mense Octobris cives Veronæ unanimiter & concorditer dictam civitatem Veronæ tradiderunt gentibus dicti domini Comitis. Idem eisdem verbis Chronicon Placentinum⁵. Auctor additamenti II. ad Cortus. Chron.⁶. MCCCCLXXXVII. di XVIII. di Ottobre la zente del conte di Virtù per traimento have la città di Verona. Filius vero ei nascitur die 7. Septembris an. 1388. Annales Mediolanenses⁷. Anno Domini MCCCCLXXXVII. die 7. Septembris natus est in Habiate Grasso Dominus Johannes Maria, filius legitimus & de præsentis primogenitus domini Comitis Virtutum ex domina Catharina secunda ejus uxore, & filia quondam Domini Barnabovis patruus dicti Comitis. Et Chronicon Placentinum⁸. Eodem anno Christi 1388. die 7. Septem-

1 Tom. 16. Script. Murat.

2 Tom. 1. pag. 327.

3 Col. 549.

7 col. 804.

3 Ibid. tom. 18. col. 419.

4 Tom. 2. pag. 60

6 Tom. XI. Mur. col. 588.

8 tom. 16. col. 531.

bris natus fuit in Abiate Grasso comitatus Mediolani Dominus Jo: Maria filius legitimus primogenitus dicti illustris Domini Comitis Virtutum. *Addes Chronicon Bergomense*¹ ad a. 1388. Die Lunæ 7. Septembris suprascripti anni natus fuit unus filius illustris Principis Domini Comitis Virtutum &c. Mortua est ergo post hoc tempus. Mense Ianuario fati concessisse narrant laudati *Annales Mediolanenses* & *Chronicon Placentinum*, atque annum indicant 1388. sed cum a Martio annum exordiantur, ejus obitus statuendus mense Ianuario, ut communis nunc ratio fert, a. 1389. Atque hoc eodem anno scripta videtur hac epistola. Non pigebit hic admonere, male in eodem illo opere Genealogico² Galeatii nuptias referri ad a. 1390., etsi Io: Maria a. 1388. natus statuatur.

Tertia Epistola adjungi potest reliquis insignibus testimoniis quæ Urbanum VI. legitimum Pontificem virumque probum fuisse tradiderunt. Horum nonnulla *Annalium* scriptores protulerunt Abrahamus Bzovius & Odoricus Raynaldus, aliud Papebrochius³. Videtur epistola nostra scripta ante annum MCCCCLXXXIX. quo Urbani res statum aliquem magis quietum obtinuerunt.

Quarta Scripta est Francisco Casini Bartholomæi filio quem Urbanus VI. Medicum sibi allegit a. 1380. ut Ugurgierius⁴. De eo etiam Mandosus⁵.

Quintam Epistolam non ingratis opinor leget qui

H 3

Ray-

¹ ib. col. 256.   ² Tab. pag. 196.

³ In Propylæo pag. 95.

⁴ Pomp. Senens. part. 1. pag. 503.

⁵ In theat. Archiat. pag. 69.

Raynaldum Firmensem Tyrannum in ea commemoratum videbit, quem ait malo fine vitam conclusisse: De eo Franciscus Adami¹. Ab amicis proditus cum filiis aliisque earum partium, asino insidentes circumducti per urbem; publice deinde Raynaldus & filii securi percussi, ceteri laqueo suffocati. Illorum etiam capita lapide sculpta columnæ affixa fuerunt cum hac inscriptione, in qua Raynaldus loquens inducitur

Tiranno fu² pessimo, e crudele:

Sol per mal far di me, e di Luchina

Cari miei figli patesti disciplina.

Erit præterea curiosis hominibus non injucundum videre jam Seculo XIV. inductum eum morem, qui frequens est in Hetruria urbibus aliisque in locis, vulgoque dicimus battere il ceppo, die qui diem Christi natalem antecedit.

Sexta Epistola Andriolo de Ochis, etsi barbære scripta, ut ceteræ; quod non tam hominis quam temporum illorum vitium fuit; nonnulla habet unde proficere historia litteraria possit. Seni enim & in litteris illa ætate viventi scribens, eos enumerat qui natu grandiores aut senes jam decrepiti nondum se abstrahere a litteris potuerunt. Magnum eorum numerum invenies inter eos quos mortuos majores annis LX. recensuit initio Chronologia suæ Ricciolius; nec tamen omnes. Hos inter Nicolaum Lyranum mortuum ait natum annos CXX. quod quidem nec Waddingus aut in Annalibus aut in Bibliotheca

¹ Lib. 2. fragment. histor. Firm. cap. 62.

² Id. sui.

theca, nec Trithemius, aut alii, qui de Ecclesiasticis Auctoribus scripsere, narrant, & uni nostro debetur, qui id facile de homine celeberrimo nosse potuit, ea ætate mortuo qua ipse vivebat: obiit enim Lyranus a. 1320. Sed præcipuus fructus hujus epistolæ habetur in narratione mortis Francisci Petrarchæ. Multos fuisse qui doctissimi hominis vitam contexerent, nemo ignorat; atque amplius xxv. id esse aggressos cl. Apostolus Zeno testatur¹. Horum nonnullos appellat cl. Muratorius in Petrarchæ vita, quam Italicis ejusdem versibus præposuit. Iacobus Philippus Tomasinus in Petrarcha redivivo vitam illius scriptam a Paulo Vergerio, ab Anonymo, Iannozzo Manetto, Leonardo Aretino, Ludovico Beccadello edidit, vitamque aliam a se compositam. Postea etiam Ludovicus Muratorius aliam suam, ut diximus, in versibus iisdem edendis; Ludovicus Baudinius suam; uti antea operibus Petrarchæ cum in Basileensi editione, tum in antiquiori Veneta adjuncta fuerat viâ composita a Hieronymo Squarzacico: Italis vero carminibus editis ab Antonio a Tempo, Gesualdo, Daniello, Vellutello alia pariter adjecta Petrarchæ vita. Iam vero hi alique omnes, quos quidem legere potuerim, parce satis de ejus morte loquuntur, aut ita varie, ut vix certum aliquid exculpere possis quod sequaris. Galeatius Gatarus² fuscè Petrarchæ funus describit, mortem paucis litteris; Nelli anni del nostro Signor Messer Gesù Cristo 1374. alli 18.

H 4

di

¹ Ephemer litterar. tom. 8. art. 5. num. 2.

² tom. xvii. script. Murato col. 213.

di Luglio piacque all' Altissimo di richiamare a sè l'anima benedetta dell' eccellente corpo di Messer Francesco Petrarca laureato Poeta, la cui fama, come si fa, di santa vita, non bisogna che io ne scriva, che l'è sì pubblica per l'universo mondo; ma dinoterò dove il detto corpo fu messo &c. *Ita & ejus filius Andreas*; Appresso gli altri danni della nostra città di Padova occorse nel detto millesimo, alli 19. di Luglio, che passò di questa vita il famoso e laureato Poeta Messer Francesco Petrarca, il qual era Arciprete del Duomo di Padova, e morì nella villa d' Arqua, ed al suo cesequio andò il Signor Messer Francesco da Carrara &c. *Mantissa Monachi Patavini, postquam Petrarcam laurea donatum narravit*¹ Et decessit postea A.D. 1374. die 19. Julii ætatis suæ lxx. , & ossa ejus clauduntur marmoreo saxo, & in castro Arquadæ quiescunt in Euganeis montibus. *Leonardus Aretinus*; morì il Petrarca ad Arquate castello del Padovano, dove in sua vecchiezza ritraendosi per sua quiete a vita oziosa & separata esser gran merito di virtù. *Ita in editione Tomasini. Cod. ms. noster, in quo multa aliter scripta legimus, in hoc quoque discrepat atque ultima verba commodius sane habet*, vita otiosa & separata da ogni impedimento, aveva eletto sua dimora. *Atque obiter illud etiam admonere fas erit, non Petrarcam sed Petraccam dici eundem initio vite ab Aretino: quod cl. Apostoli Zeno emendationem confirmat*

¹ Tom. 8. Scriptor. Murat. col. 740.

*mat Poccianto adhibitam*¹, Atque hì nihil de genere mortis Petrarchæ. Sequuntur alii, qui in eo tradendo, discrepant inter se. Anonymus a Tomafino editus, quæ vitam illam scripssisse dicitur a. 1463. Mortem vero, quo solebat interdum vexari morbo tandem apoplectico obiit xiv. kal. Sextilis anno post natum J. C. 1374. Sic & Vergerius; Arquadæ rure montano apoplecticus, quo morbo sæpenumero laboraverat, defunctus: nec non Squarzacicus; Cum jam septuagenarius minus una die esset, apoplexiæ morbo, quo interdum vexabatur, in sinu doctissimi viri Francisci Aserici spiritum suo creatori reddidit. At Beccadellus, quem commodius ceteris vitam Petrarchæ conscripssisse, affirmat Muratorius, eamque cl. Vulpus editis a se versibus Petrarchæ Italicis præposuit; Et fatto il suo testamento da vero & umile Cristiano, com' anco si vede, presi gli ordini della S. Chiesa, essendo aggravato di febbre nella detta villa d' Arquato, tra persone a lui care & amorevoli alli 18. di Luglio 1374. due giorni avanti il suo natale rese l' anima a Dio di età appunto di 70. anni. Febri etiam obiisse Petrarca dicitur in vita præposita Italis ejusdem carminibus editis a Gesualdo; atque in alia adjecta iisdem & a Bernardino Danielli vulgatis Venet. a. 1549. In ea vero quam cl. Bandinius edidit; Sopraggiunto da febbre cessò di vivere ai 18. ò come altri vogliono ai 19. di Luglio 1374. . . . Il Monaldi nel suo diario non solo va errato per difetto di

¹ Diss. 1. Vols.

chi copiollo in ordine al tempo , ma eziandio discorda dagli altri nella qualità del male , mentre così ne parla ; Adì 18. d'Agosto ; morì M. Francesco Petrarca del mal di gocciola . *Tomasinus , non febri , non apoplexia , sed epilepsia sive comitali morbo , ut eum vocant , aut sacro , obiisse affirmat pag. 154.* Rebus suis ita in tranquillum reductis , cum jam LXX. attigisset annum Petrarcha A. repar. sal. 1374. die 18. Julii , sacri morbi (non ut voluit Brivius , & alii , apoplexiæ , vitæ præter inducias nimium perniciosæ) insultu sæpe familiari correptus , solito vehementius , in sinu doctissimi viri Francisci a Serico beatam Creatori reddidit animam . *Epilepsiam sive comitalem morbum , necem attulisse Petrarchæ narrat , & vita Antonii a Tempo & Vellutelli. Quod vero Tomasinus expirasse ait in sinu Francisci a Serico , uti & antea tradiderat Squarzacicus , hauserunt id opinor , a Iannozzo Manetto , qui tamen testimonium proferens Lombardi ipsius (nam Lombardum vocat) rem ita narrat. ut subolfacere mendacunculæ aliquid seu affabre compositæ fabellæ quivis possit ; Peregregium namque discipulum suum nomine Lombardum quem ipse unice diligebat , in cujus sinu moriens expiravit , hæc de eo paulo post obitum suum retulisse perhibent , ipsum icilicet moribundum in extrema ultimi spiritus sui effluatione , aercm quemdam tenuissimum in candidissimæ nubeculæ speciem exhalasse , qui intar incensi thuris , utque ad laquearia tabulati altius elatus , ibidem vel paululum*

lum requievit, postremo in aerem limpidissimum paulatim resolutum evanuisse. *Vidi etiam postea cl. de la Bastie*¹ cum quæcumque de Petrarchæ vita dici possent diligentissime collegisset², eadem de febre, & Francisco a Serico, in cujus sinu Petrarcha expiraverit, inclulasse³. Auctorem nostrum qui rem aliter narrat nemo inficiari potest antiquiorem esse his omnibus; atque hæc scribere elapsis a morte Petrarchæ vix annis XIV. quibus quidem memorandi casus memoriam par est existimare, nondum omnino excidisse. Adde id referre, quod verosimillimum omnino est, hominem morbo sæpe tentatum, quo mortuo similis concidebat (id enim sibi aliquando accidisse ipsemet fuisse narrat⁴ Urbano V. scribens), tandem mortuum repertum. Sic enim noster habet; in bibliothecæ suæ penetrali cubanti similem compertum exanimem super libro. An vero à poplexia an epilepsia percussus obierit, nec scriptor aste narrat, & difficile fuit sine exquisita aliqua medicorum diligentia, quæ forte absuit, dijudicare. Atque hinc nimirum diversæ illæ discrepantesque de eo morbo opinioniones. Ceterum illa Lombardi sive Francisci a Serico fabella, quam ut illustriorem amici mortem redderet, fortasse commentus est, aperte ex Scriptore nostro refutatur.

Se-

1. Memoir. de l'itter. de l'Academie Royale des inscript. t. 15. 17.

2. tom. 15. & 17.

3. tom. 17. pag. 474. Une petite fièvre qui le minoit peu à peu ne lui laissoit que de courts intervalles de santé... il mourut à Arqua entre le bras d'un de ses amis nommé Francois de Serico

4. Libro XI. Senil. ultima

*Septima longissima epistola est ad Johannem de Horologio Patavinum. Esse hunc Ioannem Dondum nemo dubitabit. Verum quod hic de horologii singulari opere narratur; unde & Dondorum domus cognomen accepit De Horologio, Angelus Portinarus¹ Iacobo hujus Ioannis patri tribuit. Habuit hoc ille opinor, ex Bernardino Scardeonio, qui² hæc scribit; Novum & admirabile per ea tempora Horologii opus, quod super turrin nobilissimam in media civitate extare conspicitur, Jacobo Dondo immortale nomen, & posterius ejus cognomen sempiternum dedit, ita ut quæ Donda prius familia dicebatur, deinceps Horologia appellari coëpta sit; & mox Adinvenit hic quoque primus, ut dixi horologii opificium admirandum, quo non modo horæ diei ac noctis, sed & annuus solis cursus per xii. signa Zodiaci, Lunæ menstruæ aspectus, singulis diebus, sicut in cælo cernitur; mensium quoque ac festorum dies fabрили operatione Antonii Patavini solertissimi artificis, & acuto hujus ingenio, aperte conspici possunt, cujus operis singulæ conversiones idem efficiunt in Sole & Luna & præcipuis Stellis errantibus quod in cælo singulis diebus ac noctibus fieri videmus. Hinc ergo (ut proxime dicebam) a tam nobili invento ipse primus, antiquato priore cognomine, ab Horologio deinceps est appellatus, & postmodum tota ejus familia &c. *Vides profecto quam*
hic*

¹ Felicit. Pad. lib. 7. cap. 7. pag. 372.

² De antiqu. Patav. lib. 2. d. 9. tit. de Jacobo Dondo sive Horologio.

hic Scardeonius habet Horologii hujus descriptionem, eamdem ferme esse, atque iisdem subinde verbis, quam epistola illa noster facere instituit, ut dubitare non possimus, de una eademque re utrumque loqui. At noster Ioanni eam tribuit, Scardeonius Iacobo. Atque hic postea addit, Ioannem Iacobi filium librum ipsum scripsisse Planetarii titulo tribus voluminibus distinctum, lineisque & figuris mirabili arte signatum, quo id scripto docetur, quod pater antea in horologio suo effecerat. Verum de libro hic non queritur, sed de opere ipso, quis ejus auctor dicendus sit. Scriptoris nostri auctoritas mihi quidem esse videtur hujusmodi, ut decidere rem possit & debeat. Addam tamen ejusdem hujus ætatis testem Michaelem Savonarolam; quem Scardeonius ipse eumque secutus Portenarius, a. 1431. diem suum obiisse tradit unum & septuaginta annos natum; Muratorius ætatem produxisse scribit ad ann. 1461. Hic ergo in Commentario de laudibus Patavii, quem idem clarissimus Muratorius edidit ¹, illustres Patavinos homines in genera dispescens, ubi sextum ordinem fecit illustrium Artium & Medicinæ Doctorum; & primum locum tribuit Medicis de domo S. Sophiæ, alterum Jacobo Forlivienfi; subdit ² Neque in hoc litterarum genere parvum extitit nostræ urbis fidus Domus de Dondis ab Horologio appellata, de qua post; quæ tot illustres Medicinæ viros habuit, quorum doctrina & fama adhuc superextat. Et in primis tertio loco Johannem ab Horolo-

¹ Tom. 34. Script. Ital.

² Col. 1164.

rologio aggredior, virum, ut intelliges, pemitus divinum, qui in medicinæ lectura omnipotenter valuit. Hic orator magnus, hic medicus praticus, hic mathematicus summus, hic manuum admirandus operator. Cujus sapientiam, doctrinam, ingenium quum Petrarcha Franciscus contemplaretur, & quadam sua in epistola hujus admirandi viri dotes gloriosas discurreret, ait; nullum in orbe doctiorem virum esse. & quod omnibus his detrahebat, fervile & minime ejus liberale exercitium fuit. Hic Papiæ horologium suis manibus & ingenio fabricatum edidit, cujus admiranda est speciositas, in quo est firmamentum, & omnium Planetarum spheræ ut sic siderum omnium motus, veluti in cælo, comprehendantur: festa edicta in dies monstrat, plurimæque alia oculis stupenda; tantaque fuit ejus horologii admiranda congeries, ut usque modo post ejus relictam lucem corrigere, & pondera convenientia assignare sciverit Astrologus nemo. Verum de Francia nuper Astrologus & fabricator magnus, fama horologii tanti ductus, Papiam venit, plurimisque diebus in rotas congregandas elaboravit; tandemque actum est, ut in unum, eo quo decebat ordine, composuerit, motumque, ut decet, dederit. Existimo quidem, mi Antoni, ipsum inter præclaras mundi res digne collocari aggregarique debere. Res certe auditu stupenda, in sæculo autem prius nunquam audita, neque individuum aliud par, aut quasi par reperiri contingit. Ab hoc qui-

quidem horologio domus gloriosa de Dondis cognomen accepit. Tanti autem viri ossa apud primam Cathedralis Ecclesiæ portam, arca quadam in altum elevata, ornata cum magno tenentur. *Hactenus Savonarola, qui Iacobo deinde quintum locum, sive sedem, ut ipse ait, assignat. Quinta sit admirandi viri Jacobi de Dondis qui admirandum & laboriosum opus congregavit, Aggregatorem de Dondis dictum; cujus theoricæ & practicæ non mediocris doctrina fuit. Hic autem Aggregator liber, ita Italis & Germanis carus existit, ut qui practicae sunt, absque eo non nisi magno cum labore operentur. Quod si famæ, ut litteris, locus daretur, eum tertio in loco collocare minime dubitarem: ossa cujus in elevata tumba arci Johannis contigua jacent. Nullam Horologii ab ipso constructi mentionem facit, atque ejus celebritatem omnem, qua vicisse indicat superiorem, ab opere medico quod Aggregatorem dictum narrat, repetit. Præterea, cum utriusque sepulcrum describat, sibi ignotum non fuisse illud manifeste significat. Itaque quas horum sepulcrorum inscriptiones Scardeonius commemoravit, & scriptorum testes esse voluit, aut additæ postea, exemplo non infrequenti, aut in errorem legere festinantem induxerunt. Nam quæ de Ioanne est, illa quidem spheram sive machinam quamdam qualem hic querimus significare potest, in qua siderum conversiones exprimantur*

Hic recubans Patavi supremaque sidera terris
Cælicis hic septem confecit mystica Stellis

De

De Iacobo vero quid habet inscriptio ?

- Quin procul excelsæ monitus de vertice turre
Tempus, & instabiles numero quod colligis horas,
Inventum cognosce meum, gratissime lector.

Horologium nimirum quod horas dumtaxat indicet, ab eo fabrefactum narrat, idque Patavii; cum sphaera illa celebris Ticini constructa sit. Moneo ad extremum, legi in Ioannis Epitaphio obitus diem MCCCLXXX. die XXVII. Septembris; cum ad eum hic Manzinus litteras det d. XI. Julii 1388. Itaque inscriptionum, ut dixi, fides labascere videtur.

Octava Rizardum de Villanis, quem Galeatius a consiliis sibi esse iusserat, laudat, eique commendat avunculum suum exulem, ut reditum in patriam consequatur: lectu digna visa est, quod viros nonnullos ejus temporis doctissimos appellet, atque in his Crentensem Presulem.

Nona, ejus temporis quo Manzinus scribebat (serpebat autem pestis omnium teterrima jam quadragimum annum) imaginem quamdam representat; necnon ipsius Manzini vitæ atque occupationis, qui in Pa-squini filio erudiendo maxime versabatur.

Proximas huic duas Decimam, & Undecimam ideo vulgandas censui, ut his quasi exemplis specimen extaret exercitationum sive provocationum id temporis, quibus litterati homines uti solerent, cum se scriptis litteris sive etiam versibus laceffebant. Et viros quidem ipsos principes petebant aliquando, ut ex Petrar-chæ aliorumque litteris constat. Scribit autem Manzi-nus

nus ad Iacobum de Verme, qui dux erat copiarum Galeatii anno, quo hic Patavium recepit. Chronicon Bergomensè ¹ ad a. 1388. Die Veneris 11. Novembris pugnatum fuit per gentes Principis præfati Domini Comitis Virtutum, existente pro capitaneo generali Domino Iacobo de Verme, ad plebem de Saccho Episcopatus Paduæ. . Die Dominico 21. suprascripti accessit Bergomum D. Franciscus Novellus de Padua f. Domini Francisci de Padua, eundo Mediolanum ad præsentiam Illustris Principis D. Comitis Virtutum, pro offerendo dominium Patavinum suprascripto Illustri Domino. Et facta fuerunt fallodia super tures, tribus noctibus continuis, mandato prælibati D. Comitis Virtutum. *Est hic idem epistolæ annus. Vivebat adhuc a. 1391., atque hoc anno a Bonincontro in Annalibus ² nominatur Jacobus Vermes unus ex Galeatii ducibus missus cum equitibus, ut Senensibus esset præsidio; additurque, sub hoc duce fuisse duodecim millia equitum, & quatuor millia peditum. Iacobo de Verme extat Petrarchæ epistola ³ de Luchini patris obitu.*

Duodecima, & quæ eam sequitur ultima scripta sunt Benedicto & Laurentio de Gambacurtis. Fuit uterque Petri, ejus qui Pisis dominatus est, filius, Et Benedictum quidem ducem a Patre constitutum a. 1374. referunt Pisana Chronica ⁴. Ad 18. di Ferrajo lo ditto M. Pietro Gambacorta si era forte

¹ Tom. 16. Script. Murat. col. 857.   ² Tom. 221. Murat. col. 59.

³ Senil. v. 111. 5.   ⁴ Tom. 25. Script. Murat. col. 1065.

aggravato della persona : di che la parte delli Bergulini, che governavano Pisa insieme con lui, si fanno a consiglio con li Anziani , e fecero Benedetto suo figliuolo maggiore capitano in suo piè . *Laurentio Pater , contra Appianum insidias sibi struentem, custodiam veteris pontis commisit : commisso proelio vulneratus ad Ecclesiam confugit ; aditum praeluisse Beatam Claram sororem , narrant . Paulo post una cum patre ab eodem Appiano occisus ann. 1392 . Posterior harum epistolarum priorem aliqua ex parte, illustrat . Primam vero ideo precipue vulgavi , quod narret tragoediam a Io: Manzino scriptam de Antonio Scaligero . Nunc si Albertinum Mussatum excipias, quæ Ezelinum tragoediam scripsit , a Felice Ofio primum , deinde a Muratorio editam ², atque aliam Achilleidem quam edidit pariter Ofius , vix ad seculum xvi . ulla , quod sciam, tragoedia extat ; nec ullus Auctor , qui eas scripserit nominatur . Tragoedias dictas quæcumque carmina sublimi stylo scripta essent , admonet cl. Laurissus Tragiensis ³ . Sed fuisse hanc Manzini Tragicam poemam significare ipse videtur choro illo quem ex ea protuli .*

Nunc earum epistolarum quas omisi inscriptiones atque argumenta breviter indicabo , quemadmodum me facturum , superius recepi .

1. Nobili Francisco de Dallo Bonon. studenti fra-

¹ Tom. 15. Scriptor. Murag. col. 1087. V. Paulum Tronci Annal. Pisan. pag 474. Additam. ad Chron. Pisan.   ² Tom. x. Script. rer. Ital. col. 785.

³ De vizje de i dif. del Mod. Teatr. pag. 186.

fratri carissimo . *De vita sua , & peregrinationibus Manzinus narrat .*

2. Præclaro & inclito viro Laurentio de Gambacurtis domino mihi quam præcipuo . *Refert Benencasam , ejus domus familiarem , legatum venisse ad Lombardorum Principem , atque huic perferendos ad Laurentium dedisse versus , quos ibi habet .*

3. Baptista de Marzasio. *Officiosa epistola tota est.*

4. Domino Spineta Marchioni Malespinæ . *Continet sapientie laudes , eumque vehementer ad studia litterarum hortatur , propositis etiam virorum principum exemplis ; inter quos numerat Robertum Sicilia Regem , de cujus Regis scientia etiam Io: Villanus ¹ . De ipso vero Spineta , habet ; Cumque sis armorum facinoribus experientiam rerum magnam adeptus , per Apulos agros , terram Laboris , Abrutium , & Calabros militando peragrans , cumque limen lethi pene pluries sis ingressus , cumque carcerem , exilium , & quæque hujus mundi incommoda sis perpeffus &c.*

5. Epistola transmissa Domino Johanni Manzino Secretario , per D. Magistrum Johannem de Travesis de Emona , Trivii (*idest primarum trium artium Grammatica , Rhetorica , & Dialectica*) Doctorem &c. cum aliquibus carminibus . *Est id genus , quo antea diximus , viros litteratos se mutuo provocasse ; atque huic adjungitur Manzini responso .*

I 2

6. Ma-

6. Magnifico & potenti militi Domino Benedicto de Gambacurtis præcipuo Domino meo. *Navigationem suam quamdam describit. Subscribit epistola; Papiæ xvii. Januar. 1388. Johannes Manzinus de Motta.*

7. Magistro Ypolito Parmensi Grammaticæ professori. *Hic quoque de vita sua narrat, quam in castris agit Galeacii.*

8. Insigni ac claro viro Pasquino de Capellis honorando Secretario Domini Med. *Fabulam narrat de ponte quodam, qui ut reficeretur, singulis erat nummus pro vitio quolibet corporis solvendus.*

9. Magistro Bartholomæo de Regno Bonon. Grammaticæ professori. *Iterum de vita sua; data est autem epistola Papiæ xxi. martii 1388. Huic scribit & Coluccius Salutati¹.*

10. Ad Matthæum de Piscia collateralem Domini Galeaz. Illustrissimi Principis Lombardorum. *Describit Nebulæ vallem nobilem in Etruriæ partibus Pistorio interjacentem Lucanæque urbi, ut primis continuo verbis eam regionem appellat. Vallem nebulam appellat & Bonincontrius in Annal.² nunc Valdinievole, a fluvio Nievole, a quo alluitur. Vallis nebulæ meminit præsertim Salutati³ qui in ea natus. Ammiratus⁴; Coluccio Salutati nato in un ignobile castello di Valdinievole detto Stignano. Sed hujusce rei & patriæ Colucii egregium tetimonium habet hic noster hac ipsa*

¹ Ep. 2. part. 10. editarum ² Rigaccio ³ T. xxj. Script. Murat. col. 59.

³ Part. 2. ep. 12. ⁴ Lib. xi. 11. H. Fl.

ipsa epistola, in qua, ubi de vallis nebula amœnitate egit, Matthæum tandem alloquens hæc scribit; Veniam tamen ad id, quod principaliter intendebatur per tam longæ fermocinationis præambulationem præmissam. Dum eis diebus unâ cum quodam de Orlandis in platea Piscia deambularem, ab ipso primitus nomen tuum commendabile tunc audiui, fratrisque tui, & Coluccii Stignanensis; & primus omnium trium validus amoris stimulus me invasit, & vere animo meo fabar; o felix hæc patria, talium producturâ virorum!

11. Perito viro Johanni Belhardo Parmensi. *De se suisque studiis.*

12. Antonio de Luschi Vincentiæ Musarum tyroni egregio. *Respondet epistolæ de vera amicitia.*

13. Philippo de Valle Hastæ amico dilecto. *Officiosa epistola.*

14. Generosæ sobolis & memorabilium virtutum viro fulgentissimo Andreasio de Cavalcabobus, militiæ cingulo, & legum laurea decorato, domino præcipuo. *Ad eum scribens, qui uxorem nuper duxerat, de conjugio fuse disputat.*

15. Pasquino de Capellis Patri honorando. *Præsentia continet de puerulo Pasquini, suæ curæ commissæ.*

16. Domino Gulielmo de Dulcis de Aragonia. *De vitæ hujus arumnis.*

17. Magistro Ugoni de Regno medico, dulcissimo fratri meo, brevis consolatio de fratris obitu.

18. Antonio Manzini fratri meo. *Hortatoria ad virtutem.*

19. Magistro Thebaldo de Cumis de familia Stupanorum, Medico & Physico. *Respondet officiose illius epistola, subscritbitque sua* Johannes Manzinus de Motta de Lunifana.

20. Bartholomæo de Oradinis, de Carraria, avunculo venerando & carissimo. *De vite calamitatibus.*

21. Ypolito Parmensi *De imitatione celebriorum scriptorum.* Se ejus discipulum appellat; quatenus Johanni discipulo tuo quicquam scribas.

Nunc de Manzino ipso dicam, & perissimum ex his ejus epistolis; ut ignotum hominem & cognitione ceteroquin non indignum in lucem aliquam producam. Patriam suam ipsemet narrat, cum ep. 10. ex prætermis- sis a nobis, advenam inducit interrogantem. Quisnam & cujas es? Respondet vero: Johannes mihi nomen est; ortum traho de macra quadam & montana provinciola, quam Lunifanam vocitant ab urbe Luna, olim maris in litore, juxta montem Cornum, ad modum Lunæ cornuum interjecta, longissimis diruta temporibus; nominata, cujus iterum est inane nomen & modicæ reliquæ. Itaque epistola ex iis 19. subscritbit, Johannes Manzinus de Motta de Lunifana. Occurrunt etiam inter has Manzini epistolas aliæ ad eundem scriptæ; estque inter illas quæ hanc inscriptionem habet; Facundæ, & scientiæ magnæ viro, Domino Johanni de Lunifana amico caris-

carissimo , *Arque hoc etiam , puto , significat alia inscriptio epistola ad eum a Petro Parmensi missa ; Ad Johannem Lunensem sapientia & eloquentia circumfultum . Luna tamen oppidum , cujus vix reliquias extare dixit , ejus patria fuisse non videtur , imo se Fuzani natum indicat ep. v. Hinc adolescentulus Sarzanam missus est , pro Grammaticæ scientia capeßenda , ut eadem epistola testatur . Postea septennium Bononiæ litteris vacavit . Hoc idem significat ep. i. ex prætermiſſis , de peregrinatione sua scribens ; Vere , vere plus exemplorum didici in unius anni spacio peragrans per plurifarios variosque casus , quam in septennio , quo Bononiæ studiis insudavi . Audivisse Hippolytum Parmensem Grammaticæ professorem , testis est epistola ad ipsum scripta , qua est præterm. 8. , coepi meditari tempus , quo puerilia gymnasia dereliqui , tuis Grammaticæ doctus uberrimis fundamentis : tunc mihi florentissima stabat ætas . Deinde versus recitat quosdam ab Hippolyto sibi scriptos , quibus se ille ad litterarum studium repetendum hortabatur ; ex quibus quidem versibus , qualis Bartholomæi esset poetica facultas , idest nulla , aperte cognoscitur ; ubi tanta , inquit Manzinus , per te incutiebatur studii solertia , quod mirande pudebat . Sic eleganter , Præceptor mi , paterno me dulcore monebas , consulebas , & etiam hortabaris : sic namque dixisti ;*

Inclita te videat properando Bononia , care :

Dignus eras dudum , differs accedere , quare ?

Opponens forsan ; calor obstat , tempus ineptum

Estque bonum Junio tenuem pessundare lectum .

At nego : nam Juvenes non debent dura timere ,

Sed decet hos semper , algore , calore , studere .

Iurisprudentiæ quoque operam dedisse quinquennium
 ep. II. præterm. indicat ; A quietis Dirçæi fontis
 vadis , & apricis Heliconiæ silvæ jugis ad discrimi-
 nosas & undantes pelagi procellas ingenii mei navi-
 culæ , progenitores , carbasa tendere coegerunt ,
 sperantes quod mercibus usquequaque coacervatis
 locuples & onustus reverterer ad penates , omnem
 domum meam ditiose refarciens . Sed o spes mor-
 talium ! contra enim naturam meam protractus ad
 leges , pravo usu , & infecto mihi ingenii natura
 mutata est . Pater , quoniam ferme per quinquen-
 nium fulcaveram legum fluctus , ut saltem contingam
 litora gradus ejus qui pellis potitur suffulctione
 candentis , rogat ; *His postremis verbis Doctoris*
gradum qui dicitur significare velle videtur . In ea-
dem epistola ad Hippolytum , a litteris & schola ad ca-
stra militiamque traductum se , refert ; Hujusmodi si-
 quidem ætate quæ proximior cursum explevit , me
 repperi in expeditione nostri summi Principis con-
 tra Antonium de la Schala , cujus excidium & rui-
 nam bene sensisti . Deferueram , enim , pater , ut bene
 nosti , togalem scholasticumque habitum , & cir-
 cum circa , ut de me fama , imo infamia tenuit ,
 pervagabar . Inter gentes efferas , nullius fidei vel
 pietatis altrices deviatissimus obversabar . . . Hæ
 taque scholæ meæ , instabilis locorum discursus ,
 armo-

armorum strepitus & collisus, vociferatio faccar-
dorum, lituorum clangor pariter & tubarum &c.
*Galeatii castra cum sequeretur, navigasse ventis parum
secundis narrat in epistola ad Benedictum de Gambacur-*
tis præter. 6. Ululatus nauticos mutuatus pro scho-
lastica lectione: transfretabam enim Hystem caput,
umbriteræ nimbosæque noctis expavens teterrimam
tempestatem: carina super undarum apices ad side-
ra levabatur; vota Nicolao Barenfi quot illa nocte
fuerunt absque solemni stipulatione promissa! Ma-
ne vero, desinente procella Hystem pontus trana-
vimus; paulo post gratiores sortiti plenius undas
æquoris, ad arces regredimur Venetorum. Ad Ve-
netorum imperiosam urbem, ad Antenoreum Pa-
tavium, Euganeosque agros me transtuli, guerra-
rum sævientibus pugnis inter Scaligerum Antonium
Veronæ urbis & Cimbricæ tunc tyrannum, vete-
ratumque Franciscum Paduæ, illiusque Tarvisanæ
Marchiæ monarcham, ubi cum gentibus armiferis
ferme trimestri spatio resedi. In eo quidem belli
conflictu, quo rutilanti cruore Castagnarii campi
rubuerunt & Athesis sanguineus naufragantium ca-
davera demersit, habui me repertum, ubi revera
victorem sibi Scaliger Catulus infausto persensit in
puncto. Ad hæc in exercitu victoriosissimi Galea-
tii, magnificentioris Principis Lombardorum, in
perniciem & ruinam everisionis nominati Antonii,
& a primo castrametatu ejusdem felicitis exercitus,
ad ipsam captivitatem Veronæ, & præcipitem ejus
fugam

fugam, magnis incommodis & laboribus vitam traxi. Cum aliquamdiu in Galeatii castris fuisset, militaris hujus vitæ pertæsus, de litteris rursus atque ociosa vita & tranquilla cogitare cœpit. Eam mentem sibi injectam, narrat epistola illa ad Hippolyrum Parmensem, cum Deipara ad eam non procul a Benaco in Cavajono colle invenisset, atque ejusdem ara supplex accidisset; ac deinde Apocalypsim S. Ioannis in manus sumpta incurrisset in ea verba cap. 6. Sol factus est niger tamquam faccus cilicinus; quæ ad se ipse retulit; Quid enim Sol, inquit, niger factus aliud figurate demonstrat, quam meum competentem splendens ingenium, hujus sæculi vanitatibus obumbratum &c. Contulit se ergo rursus ad studia, & Pasquini de Capellis filium erudiendum in litteris suscepit. Scribit Ptolemæo de Regno, quem sibi amicitia & studiorum, communione a pueritia junctum ibidem testatur ep. 9. præterm. Apud Ticinensem urbem Papiam scilicet vitam ducō, imo verius mortem sequor, otium studio subigendo. Hinc ea de Pasquini filio præsentia quæ diximus ad ep. 15. Atque hætenus quidem de se ipse in epistolis suis, idest ad a. 1388. Quid illo deinde factum sit, aut quem vitæ cursum tenuerit, nobis est prorsus ignotum.

EPISTOLÆ

SÆC. XIV. ET XV. SCRIPTÆ.

I.

Ad tutti & ad ciascuno Re d' Ytalia & a' Sanatori¹ di Roma, & Duchi, Marchesi, Conti, ed a tutti e' popoli lo humile Ytaliano Dante Allighieri di Firenze & confinato non meritevolmente priega pace.

ECco hora el tempo acceptabile nel quale furgono i segni di consolatione & di pace. In verità el nuovo dì comincia a spandere la sua luce, mostrando da Oriente l'Aurora, ch'affottiglia le tenebre della lunga miseria. El cielo risplende ne' suoi labii, & con tranquilla chiarezza conforta gli augurii delle genti. Noi vedremo l'aspectata allegrezza, e' quali lungamente dimoriamo nel deserto. Imperòchel pacifico Sole si leverà, & la giustizia, la quale era senza luce al termine della retrogradatione impigrita, rinverdirà incontanente ch'apparirà lo splendore. Quelli che anno fame, & che bere desiderano si satieranno nel lume de' suoi raggi, & coloro che amano le iniquitadi faranno confusi dalla faccia di colui che riluce. Certamente il leone del tribo di Giuda porse e' misericordiosi orecchi, havendo pietà de' mughi² dello universale carcere; il quale ha suscitato un altro

¹ Senatori.² mugghi.

tro Moysè che libererà el popolo suo da' gravamenti degli Egiptii, menandogli ad terra, el cui fructo è latte & mele. Rallegrati oggimai Ytalia, di cui si dee havere misericordia, la quale incontanente parrai per tuoto il mondo essere invidiata etiamdio da' Saracini; però che el tuo sposo che è letitia del secolo & gloria della tua plebe, il pietosissimo Arrigo chiaro accrescitore ¹ & Cesare, alle tue nozze di venire s' affretta. Asciuga o bellissima le tue lacrime, & gli andamenti della tristitia disfa: imperò che egli è presso colui, che ti liberrà della carcere de' malvagi, il quale percotendo gli peccatori ² delle fellonie gli dannerà nel taglio della spada, & la vigna sua allogherà ad altri lavoratori, e' quali renderanno el fructo della giustitia nel tempo che si miete. Ma non arà egli misericordia d'alcuno? anzi ad tuoti quegli perdonerà, che misericordia chiederanno: perciò ch'egli è Cesare, & la sua pietà scende della fonte della pietà. El giudicio del quale ogni crudelità arà in odio, & toccando sempre di qua dal mezzo, oltre alla metà meritando si ferma. Or dunque inchinerallo frodolentemente alcuno malvagio huomo? overo egli dolce & piano apparecchierà beveraggi presumptuosi? No: imperoch'egli è accrescitore ³, & s'egli è Augusto non vendicherà e' peccati de' ricaduti, & infino in Thesaglia perseguirà Thesaglia, ma perseguir-

¹ *Augustus*.   ² Hic quoque *latinizare* Interpres videtur.

³ Lusus in Italicis verbis non adeo bene succedit ac in Latinis *Augustus, Augco*.

guiralla di finale dilectione . O sangue de' Longobardi pon giuso la sostenuta crudeltà , & se alcuna cosa del seme de' Troyani , & de' Latini avanza , dà luogo allui , acciò che quando l' alta aquila discendendo ad modo di folgore farà presente , ella veggia e' suoi scacciati aguglini , & veggia el luogo della sua propria schiatta, occupata da' giovani corbi . Fate dunque arditamente natione di Scandinavia, si che voi vogliate la presentia, in quanto ad voi appartiene, di colui al cui advenimento meritevole doctatene . Non vi sottragga la ngannatrice cupidità , secondo il costume delle Serene ¹ ; nè non so per qual dolcezza mortificando la vigilia della ragione . Occupate dunque le facce vostre in confessione di subgectione di lui , & nel saltero della penitenza cantate ; considerando che chi resiste alla podestà , resiste all' ordinamento di Dio , e chi al Divino ordinamento repugna è eguale allo impotente che recalcitra ; & duro è contro allo stimolo calcitrare . Ed a voi ² , e' quali soppressi piangete , sollevate l' animo : imperciò che presso è la vostra salute ; pigliate rastrello di buona humilitade , & purgate el campo della vostra mente dalle composte zolle della arida animosità , acciò che la celestiale brina adoperi alla semente, anzi il gittamento , venendo ³ indarno dell' altissimo caggia , nè torni in dietro la gratia di Dio da voi , siccome la cotidiana rosa d' in su la pietra , ma come valle fecunda

CON-

¹ Sirene .² E voi .³ E venendo non indarno .

concepete & producete verdi germi ; io dico .
verdi fructiferi di vera pace , per la quale verdeg-
gia fiorendo la vostra terra . Il nuovo lavoratore
de' Romani e' buoi all'aratro più desiderosamente
& più confidevolmente congiungerà . Perdonate ,
perdonate oggimai o carissimi , che con meco avete
ingiuria sofferta , acciò che el celeste pastore noi
mandra del suo ovile , al quale & la divisione tem-
porale da Dio è concessa ancora , acciò che la sua
bontà spanda l'odore . Dal quale, si come da un pun-
to, si biforca la podestà di Pietro & di Cesare , de-
siderosamente la sua famiglia corregge , ma più
volonterosamente misericordia tribuisce . Adun-
que se vecchia colpa non nuoce, la quale spesso vol-
te come serpente si torce & in se medesima si tra-
volge , quinci potete vedere , & all' uno , & all'
altro pare ad ciascuno essere apparecchiata , & di
disperata letitia già le primizie assaggiare potete .
Vegghiate adunque tutti & levatevi incontro al
vostro Re . O abitatori d' Ytalia non solamente
serbate a lui ubbidienza , ma come liberi , el reggi-
mento ; nè solamente vi conforto acciò che vi le-
viate incontro , ma altresì , che voi el suo aspetto
abbiate in reverentia , voi che bevete ne' suoi fon-
ti , & per li suoi mari navigate , & che calcate le
reni dell' isole & le sommitadi dell' alpi , le quali
sono sue , & che ciascuna cose publiche godete ,
& che le cose private non altrimenti che con lega-
me della sua legge possedete . Non vogliate si come
ignari

ignari ingannare voi stessi , sì come sognando ne vostri quori & dicendo; Signore non habbiamo l'arco del quale exaltato è , sì che cerchia el cielo . Or non è di Dio el mare , & egli il fece ? Et non fondarono le sue mani la terra ? Non riluce in maravigliosi effecti Iddio havere predestinato el Romano principe ? E non confessa la Chiesa con la parola di Cristo , essere poscia confermato in veritade ? Se della humana creatura appare , essere inteso per le corporali le invisibili cose di Dio ; egli s' appartiene alla humana apprensione pervenire per le cose conosciute in sua natura , sì che per lo moto del cielo colui che muove conosciamo , & il cuore del quale è la predestinatione lievemente agli adguardatori sieno chiare . Imperciò , se dalla prima favilla di questo fuoco noi rivolgiamo le cose passate , cioè dall' ora in qua che l' albergheria ¹ a' Greci da' Trojani fu negata , & insino da triumphi d' Octaviano , vaghi di rivisitare le cose del mondo , molte cose di coloro al postutto ² vedremo havere trapassate l' altezza della humana virtude , & vedremo Iddio per gli uomini , sì come per nuovi cieli , alcuna cosa havere operato . Et in verità non sempre mai noi operiamo ? anzi continuamente avamo fatture di Dio & humane volontadi . A quali è naturalmente la libertate ancora de' soctani effecti , e' quali non nocevoli alcuna volta aoperano , & alla non colpevole volontade eterna spesse volte colo-

ro

¹ Helena apud quam Paris hospitatus :² In tutto e per tutto .

ro ancillano sconoscentemente . Et se queste cose sono sì come cominciamenti a provare quel che si cerca non bastano ; chi è costretto dottare della conceduta conclusione , per tali cose , innanzi passando la pace , cioè per ispazio di dodici anni interamente haverà abbracciato il mondo ; la quale la faccia del suo filogizzatore figliuolo di Dio , siccome per opera di Dio dimostra . Et costui , conciosioscossachè ad rivelazione di spirito huomo facto evangelizasse in terra , la quale dividendo due regni , & ad se & ad Cesare , tutte le cose distribuendo , & all' uno & all' altro comandò che fosse renduto quello che a lui s' apparteneva . Ma se 'l contumace animo addimanda più innanzi , non consentendo ancora alla veritade , le parole di Cristo examini etiamdio quand' egli era legato . Al quale conciosioscossachè Pilato alla sua signoria contrapponesse la nostra, Cristo, luce egli di sopra essere affermò , la quale colui si vantava , che in quello luogo per vicaria auctorità di Cesare egli teneva ufficio . Adunque non andate , siccome le genti vanno , in vanitade , i cui sensi sono oscurati con tenebre , ma aprite gli occhi della vostra mente : imperoch el Signore del cielo & della terra ordinò ad voi Re . Costui è colui el quale Pietro, di Dio vicario honorare ci admonisce ; el quale Clemente hora successore di Pietro perluce l' Apostolica benedictione all' humana ; acciochè ove il raggio spirituale non basta , quivi lo splendore del minore allumi.

II. Do-

II.

*Domino Delfino Viennensi primogenito Domini Regis Francorum, ex parte Domini Galeacii Vicecomitis, super captione ipsius Regis capti per Anglicos in prælio commisso anno 1366. die XII. Septembris*¹.

URget hinc animum dolor, serenissime Principum, in lamenta, præcipitat hinc silentium, jubet & attonitum hinc stupor, dum durum fortunæ jugum cogito, cui conditio est subjecta mortalium. Quid homini tutum? aut quis omnino fortunæ imperio sit exemptus, quoniam summus hominum, illustrissimus pater vester, ac dominus meus Rex, ex altissimo solio tam repente, rotæ volubilis dejectus impulsu, quod sine lacrimis meminisse non possum, in manus hostium dicitur pervenisse? & quod non parva doloris accessio est, secum una minor filius amantissimus frater vester, ut irrecoverabiles fileam jacturas, strages procerum, quos quasi totidem regni lumina una tristis, præceps, & calamitosa dies obruit & extinxit²; mœsta, inquam, & flebilis & obscurior qualibet nocte dies; quæ utinam pereat, ut illius sancti senis³ utar verbo, & vertatur in tenebras, non requirat eam Deus desuper, & non illustret eam lumine; obscurant eam tenebræ, & umbræ noctis; occupet eam caligo, & involvatur amaritudine; non computetur in diebus anni, nec connumeretur in mensibus.

K

Vere

1 V. Præfationem 2 Indicem habes ap. Daniel ad 2. 1356. 3 Job

Vere enim caliginosa dies & infelix, & de numero temporum abradenda, quæ clarissimum regni Solem ac stellas tam fusca nube circumdedit, & quam tanti doloris vespera, tantorumque fletuum vox consecuta est. Hujus ego tam insoliti & tam magni moeroris particeps sum, inclite Princeps; Deum & conscientiam meam testor, & quamvis a longe positum¹ pars pervenit lacrimarum: Nam præter communem & publicum dolorem qui ad tantæ ruinæ sonitum, haud dubie omnium & in primis regum ac magnatum corda tenuerit, cogitantium nihil in suum caput non ausuram sævam illam memorabilemque fortunam, quæ verita non sit manu sacrilega sacrum Franciæ diadema contingere, est mihi privati gemitus ac doloris causa justissima. Nolo enim vestra Majestas existimet, me illius forsitan humanitatis immemorem, quam in me olim invictissimus avus vester² exhibuit; quam idem vester genitor³ multis & variis benevolentiae regiae auxilii indicibus; quam vestra quoque jam tunc venerabilis pueritia & præclara indoles fronte lætissima & suavissimis cumulavit affatibus. Hæc singula equidem sic in animo sedent, atque imis penitus sunt affixa præcordiis, ut eorum lucidam radicatumque memoriam nulla unquam ullius ingratitude nubes tegat, vel convellat oblivio. Quinimo cum avitæ, vel paternæ, vel vestræ benignitatis insignia, quibus me certatim omnes hominem vix

tenue-

¹ sic: forte *ad me*   ² Carolus Valesius Comes   ³ Philippus vi.

tenuerunt vobis cognitum, honestatis multa & magna tunc merito judicarem; deinde certe memorata atque aucta sunt tempore, meoque tantum crevere judicio, ut quæ tunc magna visa sunt, nunc maxima videantur, & prorsus omne meritum meum vincant. Quæ quodam tempore mecum reputans, una cum reliquis fidelibus & amicis vestris queror & lugeo tanti Domini mei casum. Verumtamen cogitans statum vestrum & juvenilibus humeris¹ regni pondus impositum, postremo cuncta circumspiciens, quoniam dolori meo ægre impero, vestrum cupio temperare, & lugentium unus e numero, consolatoris partes, fide valida cogente, suscipio. Dedit adolescentiæ vestræ Deus, quod vix raro virorum illustrium senio dare solet, ut ætate hac, vanitatem rerum humanarum & fortunæ vim ac perfidiam agnoscatis, quæ profecto nullis aliis artibus vinci potest, nisi summa stabilis animi virtute. Illam vobis natura contulit, experientia firmavit, studium meditatioque perficiet: cujus ope vel hostium vel fortunæ vincetis insidias. Remoto patre, regni salus & publicæ spei anchora in vestra virtute fundata est; quam Deus ideo belli casibus præservavit incolumen, ut esset, per quem & sperari possent tanti patris vel liberatio vel vindicta, & tanti regis gubernacula regerentur. Onus grave, sed, Deo auxiliante, possibile; & quod ætatem vestram excedat, fateor, non virtutem.

K 2

Sed

¹ erat annos natus XIX, aut forte XX.

Sed quoniam & recentis damni memoria , & præsens occupatio vestra multiloquio staret adversa , finem verbis imponam ; hoc adjecto , quod si vestris regnique vestri laboribus opem aliquam mea devotio fere possit , quicquid sum aut possum affero pura fide vestræ inclitæ Majestati ; quam mei memorem consolari , patre inclito libertati ac gloriæ propriæ restituto ; quamque feliciter serenare & stabilire divinitus ac victoriosam facere dignetur Altissimus .

Composita per dictum
Franciscum Petrarcam

III.

*Domino Cardinali Bononiensi¹ super eadem captione ex
parte præfati Domini Galeacii Vicecomitis .*

Reverendissime Pater & Domine . Audito rumore flebili ac stupendo super casu miserabili & inaudito Illustrissimi Domini mei Regis , tanto sum moerore simul ac honore concussus , ut vix aliquid loqui sciam . Quis enim sibi hanc vitam ac incertam fortunæ aleam tutam speret , quando in summo ac unico Francorum Rege tantum facinus ausa est ; quem glorioso e solio ad terram & usque ad manus hostium detrahere manu impia & temeraria non expavit . Lugere debet , nisi me fallit amor , totus terrarum orbis , atque omne genus hominum , maxime qui in altiori aliquo statu sunt . Singularis autem

3 V. Prefat.

tem dolor , & inconsolabilis est suorum , quorum ego me numero adscribere audeo , quin etiam teneor , recolens quam benigne , quamque suaviter visus atque tractatus fui olim , tam per ipsum dominum meum Regem , quam per inclitæ memoriæ patrem ejus , necnon etiam per hunc filium ejus primogenitum , quem Deus omnipotens ad salutem regni , & tranquillitatem fidelium reservavit : qui , quantum in illa tunc puerili ætate sua fieri potuit , tanto me favore complexus est , ut imaginem suam præcordiis meis affigeret perpetuo duraturam . Illi nunc igitur , ut dignum est , sincera fide compatiatur : de ipsius tamen egregia indole ac virtute confido , quæ divino fulta præsidio & patrem liberet , & destituti regni gubernacula moderetur . Et sibi ergo devotionis ac fidei meæ testes litteras misi , & vobis , quos post ipsum solum , moestos his rumoribus & turbatos scio . Hoc , quod inter luctum & occupationes meas licuit , scripsi , quo me vestri doloris participem indicarem . Persuadere sibi dignemini , ut me suo in omnibus fiducialiter velit uti . Altissimus vos promoveat & conservet .

Composita per ante dictum
Dominum Franciscum ,

I V.

*Copia diffidantia Illustris Principis ac magnifici Domini
Domini Galeacii Vicecomitis , Comitis Virtutum ,
Mediolani , & Imperialis Vicarii Generalis
missa Bononiensibus .*

*A tergo . Egregiis viris . Ancianis . Consulibus .
Civibus & Comunitati Bononie .*

DOlemus & compatimur, cives egregii, quod alienis demeritis, contra civitatem vestram, quam semper claræ memoriæ Dominus Genitor noster quadam speciali cordialitate dilexit, quamque nos paterna in hoc sequentes vestigia, firmaveramus in animo, & in comuni semper, & in particulari diligere; cogamur nunc bellica arma movere, quæ in solos auctores pertinacissimos tanti mali, salva re vestra publica, si foret possibile, libentius, ceu in benemeritos) verteremus. Arciguelfos videlicet Florentiæ paucos intelligo, qui civitatis Florentiæ regimen sub specie libertatis usurpant; quive non contenti civitatem illam destruere in qua nati sunt, nunquam cessarunt, quousque feminatis suspicionibus subdolis, vos non solum ad imitandum ipsorum voluntatem, sed ad quamdam servitutem secum, sub coloratæ & longe impari confederationis velamine, seduxerunt. Et vos calliditatibus suis illaqueari adeo permisistis, ut necesse sit, quod si,
prout

prout propofuimus, contra ftatum ipforum, per ultionem condignam illatarum offenfarum magnificis filiis noſtris Senenſibus & Peruſinis, violatis per eos evidenter capitulis univerſalis ligæ, agere bellicoſe debemus, contra vos etiam & ftatum veſtrum pariter agamus; ne quieſcentibus vobis, intactiſque rebus veſtris, poſſitis eos ullis favoribus vel ſubſidiis ſuſtinere. Proinde, non ut ulciſcamur injurias aliquas vel offenſas; nullas enim huc uſque inter vos & nos interveniſſe fatemur, cum tam multa intervenerint beneficia, quæ ne videamur improperare, filemus; ſed ut Arciguelſis auxilia veſtra deficiant, vos & ftatum veſtrum a die præſentationis harum noſtrarum litterarum in antea, coacti plus quam voluntarii diffidamus.

Data Papie die ultimo Aprilis MCCCLXXXX.
Indict. XIII.

Galeacius Vicecomes Comes Virtutum
Mediolani & cameræ Imperialis Vicarius generalis.

V.

Reſponſio Bononiensium

A tergo. Magnifico & excelſo Domino Domino
Galeacio Vicecomiti Mediolani &c. &c.

NON expectavimus uſque ad horam noviffimam, vir magnifice, qui in malicia gloriamini tamquam potens in iniquitate, cognoscere verſutias mentis veſtræ, quibus ab improvifo plurimos sedu-

K 4

xiftis,

xistis . Etenim jamdiu fictiones vestras agnovimus , & contra illas ad præparationem pugnae nos , digno suffragante consilio , duximus esse muniendos . Et ut dimittamus fallacias virulentas , quibus non tantum minari conamini Communitati nostræ , quantum & satagit nos a contracta cum magnificis & potentibus fratribus nostris carissimis Dominis Florentinis , inviolabili usque ad exitum confederationem disjungere ; diffidantiam vestram exultanter accepimus . Et confisi de justitia illius , qui dissipat consilia reproborum , quique est Deus exercituum , & Dominus ultionum , ad defensas nostræ populicæ libertatis & offensas vestras , promptissimis propositis concessam nobis a Domino potentiam ostendimus . Sperantes quod hæc erit lætissima dies Judith contra Principem Olofernem , in qua pensata & machinata fidelibus dispendia , in celebritatem presentium , & extirpata radicitus tyrannica pravitate in posterum , longissimam requiem convertetur .

Data Bononie die tertio Maii XIII. Indiction. MCCCCLXXXX.

Priores artium & populi & comunitatis Bonon.

Vexillifer Justitiæ & totus populus Bononien.

V I.

*Epistola Antonii de Tartona destinata magnifico Domino,
Domino Galeacio &c.*

*A tergo . Illustri Principi magnifico & excelso
Domino, Domino Galeaz. Vicecomiti, Comiti
Virtutum, Mediolani &c. Imperiali Vicario
generali, Principi & benefactori nostro
præcipue honorando .*

Illustris Princeps, magnifice & excelsæ Domine .
REdeunt ad nos Oratores nostri ad vestram
Celsitudinem destinati; plurima nobis gratissima
retulerunt . Retulerunt siquidem eorundem apud
clementissimam dominationem vestram nostræ civi-
tatis intuitu , benivolam , & hilarem receptionem;
retulerunt exhortationes oblationesque dulcissi-
mas, ea benignitate prolatas , quasi a patre piissimo
ad obsequiosos filios emanassent . Quid multa ? Re-
tulerunt quæ mentibus nostris quamdam lætitiæ
suavitatem & gaudii dulcedinem impresserunt .
Nec est parvitatæ nostræ propterea tam sublimi
Principi posse persolvere dignas grates ; cum minus
futurum esset quicquid circa exhibendas gratias di-
cere niteremur . Pro nobis igitur fidejussor paupe-
rum Deus & gratias referat , & præmia digna com-
penset , & gloriosum statum vestrum conservet , &
in longum augeat , ut optatis ; quia quanto subli-
mior

mior fuerit , tanto de libertate nostra confidimus , & illam stabiliorem credimus , & speramus . Quam libertatem , Commune nostrum , & nos ipsos ad honores & vestra beneplacita præparatos Celsitudini vestræ totis nostris mentibus & affectibus commendamus . Datum Lucæ xv. Decembris .

Sub littera Anciani & vexilles Justitiæ populi
& Communis Lucæ .

V I I.

*Epistola una D. Collucii Pierii Cancellarii Comun.
Florent. missa Pasquino Cancellario
Illustr. Dom. Comit. &c.*

V Ir conspicue, amice carissime . Cum virtuosis , quorum profecto ingens ætate nostra caritas est, favores omnes quos possumus debeamus, a quibus convenit illos petere , nisi quos videmus multorum cumulo præpollere ? Norunt etenim sapientes , hominem ad hominis auxilium esse creatum ; cui inter cunctas animantes non est inventus adjutor similis ejus. Memini & illum rerum omnium opificem Deū nihil homini salubrius , nihilque etiam abundantius injunxisse quam caritatem , qua cum proximi dilectione Deum coleret & amaret . Novit & quilibet cui flumen sapientiæ datum est , difficillime posse virtuosos emergere , nisi quos voluit majorum benignitas sublevare . Quorsum hæc ? ut recorderis , quia cum te virtus tua extulerit , tum omnibus ,
tum

tum maxime virtuosus obligatus es: non quia te possint convenire iudicio, sed ut ipsorum preces tum rationabilius, tum sperantius tuis auribus ingerantur. Proinde, vir optime, quamvis te circumstant supplicantium greges, & aures obtundant tuas usque ad importunitatem, præbe rogationibus quæ de longinquo porriguntur auditum, & exaudi precor amicum pro amico, non tam ob amorem, quam ob ejus merita deprecantem. Et fac obsecro, si me diligis, si me carum habes, aut si unquam meis precibus moveri debes, quod pro egregio legum doctore Domino Rolandino de Campia de Regio, compatre & amico meo taliter intercedas, quod aliquod officium incipiendum de mense Julii vel postea, quam citius fieri potest impetres & procures. Non enim pigebit, ut arbitror, in ejus promotione operam impendisse. Vir equidem est bonus, non illa vulgata bonitate, qua carentes malitia bonos appellamus, sed illa bonitate, quæ, ut inquit Cicero, innumerabilibus meritis & laudibus continetur. Non sum animi dubius, quod post experientiam, & amicitiam tuam merebitur, & sibi majoris gradus eminentiam quamvis tacitus impetrabit. Vale felix; & illustri Domino meo, Domino Comiti Virtutum, quem mente tota veneror & adoro, si dignum putas humilitatem meam in conspectu suæ Celsitudinis nominari, me devotissime recommenda; Et de hac rescribe quid sentias

tias & quid speres . Florentiæ xxv. Novembris .

A tergo litterarum . Insigni viro Pasquino Cancellario Illustris Principis Domini Comitis Virtutum , fratri meo carissimo & amico honorando .

Sub littera . Tuus quidquid est Coluccius Pierius
Cancellar. Florent.

VIII.

Leonardus Aretinus Magnificis Dominis Senensibus .

Magnifici ac potentes Domini , Dñi mei singularissimi post recommendationem . Non sum oblitus , magnifici Domini, quanto me honore affecerit Civitas vestra dudum , cum essem ad balnea Petriolana valetudinis causa profectus . Dona siquidem ac munera vel magno alicui domino congruentia Antecessores vestri tunc in Magistratu amplissimo constituti, summa cum humanitate , summaque benevolentia significatione usque ad ea loca mihi transmittere dignati sunt , ac tanto me honore afficere, quantus est pusillum hominem a civitate maxima publice honorari . Cum igitur & antea per me ipsum toto afficerer animo erga splendidissimam civitatem vestram , tum insuper tanto beneficio obligatus atque obstrictus mihi visus sum ad reverentiam & amorem eidem civitati perpetuo exhibendum ; quod præstiti continuo ac præstabo , quandiu mihi vita supererit . Cogitanti vero
mihi

mihi jampridem, quemadmodum reddere aliquid viceversa possem, non occurrebat sane aliquid ante hoc tempus, quod dignum esset Excellentia vestra. Nunc autem, quoniam noviter libros Politicorum Aristotelis in Latinum transtuli; & est judicio meo luculentissimum opus, plurimum utilitatis afferre valens gubernatoribus rerum publicarum (nam ejus doctrina tota est de gerendis, gubernandisque civitatibus) volumen unum illius pulcherrimi operis vestræ Magnificentiae mittere constitui, quasi signum & recognitionem amoris devotionisque meæ. Vestra igitur excellens magnitudo non deditur hoc parvum munus recipere, existimans non exiguitatem doni, sed affectionem mittentis, ac jubete, ut ejus legendi copia fiat civibus vestris. Plurimum enim interest Reip. ut cives sanctissimis præceptis imbuantur, ac non casu, neque fortuito, sed certo legitimoque calle per disciplinam incedant ad civitatem gubernandam: hic est enim finis hujus præclaræ disciplinæ. Nam, ut medico quidem sanitas, gubernatori autem navis cursus secundus, Imperatori victoria; ita gubernatori Reip., felicitas civitatis sua proposita est, tamquam finis & intentio ad quam omnis operatio dirigatur. Hæc tamen non ad emendationem aliquam; nam optime gubernari Remp. vestram judico; sed ad incrementum rectæ gubernationis dicta intelligo; recommendans me ipsum sublimati vestræ, cujus sum vere devotus. Florentiæ VIII. Kal. Decembr. 1438.

IX. Leo-

IX.

Leonardus Aretinus Innocentio Papæ VIII. salutem & humilem recommendationem.

QUI laudant tuam Sanctitatem , Beatissime pater, opus certe bonum agere pergunt, sed contra tamen atque ipsi volunt efficere videntur . Rem enim supra suas vires aggressi , cum magnitudine ejus parem orationem præstare non possint , tantam adhibentes , illam faciunt quantam ipsis verbis queunt inferre , cum veritate longe sit major . Ego autem summas ac veras laudes in ipsis operibus tuis abunde petere arbitror , nec eloquentiæ omnino indigere ; qui in summo fastigio rerum , summaque letitia constitutus , ita salubriter omnia gubernas atque moderaris, ut universi homines te magnopere admirentur . Hæc cum per se illustrissima sunt , tum ea de causa magis elucent , quod exolverant jam a sæculo nostro nec multis annis in Ecclesiam Dei reduci posse videbantur , quæ a te intra paucos menses summa animi prudentia videmus reducta . Te vero Antistite , nihil ambitionis , nihil iniquitatis , nihil omnino sordis auditur , aut cernitur : Tu omnem pompam , omnemque indignam potentiam repulisti : Tu non vi nec armis , sed lege & legibus valere voluisti : Tu domum orationis reddidisti . Pro quibus profecto rebus universi fideles , si modo esse volunt , optare dicunt immortalem fieri

fieri ut omnes animæ tam optimo pastore diutissime
 pascerentur. Sed cum inter ceteras tuas laudes
 doctrina quoque sit rerumque scientia, putavi tibi
 fore non ingratum, si aliquid studiorum meorum
 in tuo nomine ostenderem. Itaque rem preciosam
 & valde luculentam, sanctissime & beatissime Pater,
 ad te mitto, Platonis librum de immortalitate ani-
 morum. Nam cum illum Græcum legerem, multa-
 que in eo libro pie & salubriter dicta intuerer; di-
 gna mihi res visa est, quam in latinum converterem,
 & majestati tuæ destinarem; ut cui anima nostra est
 mandata, intelligere posset quid summus Philoso-
 phus de animo ipse sentiret. Erit igitur hic liber
 tibi, ut opinor, viro doctissimo & humanissimo
 non ingratus; ceteris vero hominibus valde utilis,
 cum ad doctrinam & intelligentiam, tum ad rectæ
 fidei confirmationem: nec enim minima pars Reli-
 gionis est, quæ ad animas nostras post mortem per-
 tinet. Qua in re, licet Christiana doctrina nullo in-
 digeat adjuvamento; cum omnia usque adeo firma
 & plana sint, ut in neminem penitus, nisi omnino
 insipientem ulla dubitatio cadere jam possit; tamen
 erit ad recte credendum non mediocris excitatio,
 si videbunt homines, Philosophum ex omni genti-
 litate acutissimum ac sapientissimum idem quod no-
 stri de anima sensisse. Quamquam non in hac dum-
 taxat parte rectæ atque veræ fidei Plato consentit,
 sed in aliis multis; ut minime equidem admirer,
 fuisse jam nonnullos qui opinarentur Hebræorum
 libros

libros huic Philosopho non fuisse incognitos . Cernentes enim tantam doctrinarum convenientiam , nullo pacto sibi persuadere poterant , ex proprio sensu Platonem illa dixisse sed aut ex externa Philosophia didicisse , cum in Ægyptum profectus est ; aut in sacris libris , quos septuaginta interpretes in Græcam linguam transtulerunt , legisse arbitrantur . Quod si temporum supputatio non patitur ; tamen ex hoc intelligi potest , id quod nunc ostendere volo ; me scilicet eum Philosophum ad te mittere , qui a vera religione , cultuque divino nequaquam abhorreret , sed tantam haberet convenientiam , ut fundamenta sententiarum suarum ex nostris libris sumpsisse videatur .

X.

Epistola Karoli Aretini ad Ducem Mediolani .

Illustrissimo Mediolani Duci Karolus Martropinus¹ se commendat . Si quid Reges , aut quovis alio imperio constituti , felicissime & gloriosissime Princeps , ad sua regna tuenda , civitatesve gubernandas viros ingenio præstantissimos , moribus juvatissimos sibi adjungendos putant , nostro iudicio præclare agunt . Nam & eorum vitæ iucundissimos comites parant , & suis hominibus eos gubernaturos præficiunt , quibus obtemperantes , si divino Platoni creditur , merito beatissimi sunt nuncupandi . Non satis prudentis Principis foret , malle inter indoctos ,
quam

¹ Sic. in Cod. *Marsupinus* .

quam inter doctos ætatem agere , & vocibus scur-
 rarum , quam sapientium suas aures quotidie cir-
 cumsonare . Siquidem parens Philosophiæ Socrates
 vel in conviviiis , psaltriis atque omni musicæ va-
 rietati voces eruditorum anteponendas censuit :
 nec certe de suo imperio gubernando satis pensi
 habere videretur , qui id mallet temeritate fieri ,
 quam sapientiæ obtemperari . Quid enim absurdius
 fieri posset , quam si nostræ vitæ curriculo ducem
 quidem optarem stultitiam , aspernarem vero
 prudentiam ; præsertim cum hac felices , illa vero
 miseri efficiamur . Quis in navigando , navi guber-
 natorem imperitum ? quis gregi tuendo , pastorem
 incautum præficiendum putat ? navis namque ma-
 gistro malo facile naufragium facit : grex pastore
 improvido perit ; universa verò res temeritate gu-
 bernante evertitur : quæ sententia & apertissima
 est , & a Majoribus , non solum verbis comprobata ,
 sed re ipsa magis usurpata . Quid enim aliud causæ
 fuit Pericli Athenarum Principi ut Anaxagoram ;
 quid Scipioni ut Panetium , quid Dionysio ut Pla-
 tonem ; quid denique tot Italiæ principibus ut Py-
 thagoram accerferent ? nisi quod haud satis sine do-
 ctissimis illis viris se felices arbitrabantur . Quo in
 loco si evagari vellem , non solum Fulvium , & En-
 nium , Catonem , Athenodorum ; verum & Cæ-
 sarem , Alexandros , innumerosque alios in medium
 adducerem , qui suas fortunas mancas esse quodam-
 modo censuerunt , si ejusmodi hominum moribus
 L & do-

& doctrina non fruerentur . Itaque, clarissime Princeps , quòd tuum imperium recte gubernari ducas , a viris gravibus , qui prudentia , qui doctrina , qui longo rerum usu ceteris præstent ; quemadmodum tua ad nos humanissima epistola testatur , vehementer tuum judicium approbo : quamvis & tuum divinissimum ingenium , non minus consilio & togæ quam bello & armis aptum existat . Hujusmodi tamen viri , cum ob vitæ suavitatem , tum ob imperii dignitatem & amplitudinem nullo pacto sunt repellendi . Nam & Ajax ille Homericus Ulißem focium non est aspernatus , & Agamemnon , si plures sibi darentur , Trojam facile perituram existimabat . Quod vero in tam præclaro virorum coetu me & cooptari & numerari non indignum esse putes , in eo tuam inauditam humanitatem , summamque in nos benevolentiam facile recognosco : & quamvis nulla vox laude , ut inquit Xenophon , sit jucundior ; quamvis , ut Nævianus ille Hector a Priamo Rege & patre laudatissimo se laudari cupiebat , sic ego ab illo Principe laudari cupiam , qui est militiæ splendor , decus Italiæ , omnium denique virtutum domicilium atque ornamentum ; tamen amore hujusmodi laudis non ita cæcus feror quin videam , quantum tam gloriosissimi ducis in nos humanitas & benevolentia de veritate detraxerit . Hoc certe fateor , me tali honore honestatum , cui , tamen pro tui fortunatissimi imperii amplitudine vitam profunderem , nulla tamen ex parte respon-

sponderem ; cui & nullæ gratiæ satis dignæ referri possunt . Nam cum id agere meditor , stupet ingenium , lingua hæret , eloquentia vero nostra quæcumque est , muta quodammodo efficitur ; omni denique ex parte vires nostræ infirmæ reperiuntur . Non igitur satis tanto tuo in nos officio agi puta , si verbis quod fieri non potest explicetur , sed , quod facilius est , si tacitis animis pandatur ; nec eò me ingratum existimes ; sed potius tributum velim magnitudini beneficii tuæ Celsitudinis : cui me , universamque nostram familiam iterum atque iterum diligentissime commendo , quam æternus Deus faustam , felicem , incolumempue tueatur ; eandemque suis omnibus in cœptis secundet , fortunetque . Florentiæ XII. Kal. Martias .

Illustrissimo ac gloriosissimo Principi & Domino
Domino Francisco Sfortiæ, Vicecomiti , Duci
Mediolani, Domino suo præcipuo,

X I.

*Porcellus Poeta & Orator Illustri Principi Sfortiæ
inclito militum Duci felicitatem .*

I Nstituenti mihi quippiam ad te , humanissime Princeps , soluta oratione perscribere , post divinum illud epigrammatum meorum munusculum ¹ , digna quidem res mihi visa est , ea ipsa de re
L 2 dicere,

¹ Porcelli epigrammata nonnulla habes rursus vulgata Florentiæ inter carmina *illustr. Poet. t. 7. p. 497.*

dicere, quæ maxime ad incredibilem virtutem tuam, & auctoritatem, si qua est, meam convenire videatur. Et quamquam non una est hominum utraque de vitâ sententia, activa videlicet & ociosa; id ipse auxilio ac favore tuo fretus audenter aggrediar, ut & quid hac de re sentiam intelligas, & tuum deinde quale sit futurum iudicium, tua pro liberalitate edisseras. Persæpe enim, a negotiis & rebus te bellicis transfers ad studia litterarum, & ab ocio te ad negotium, militaremque disciplinam traducere consuevisti. Idque eo libentius facio, quod & res, mea quidem sententia, quæ in medium deducatur dignissima est, & dignitati tuæ, ut antè dixi, non inconueniens. Et ut quid exorare velim facile possis intelligere, nunc de re ipsa differere incipiam, quam non modo aperire litterarum monumentis institui, sed me apud quemvis æquum iudicem defensurum non solum rationibus & exemplo, verum & summa hominum auctoritate, cui refragari poterit nemo, & id præcipue apud Illustrissimum germanum tuum Francisc. Sfortiam inclitum militiæ Imperatorem & Mediolanensem Ducem, pollicear. Hoc mihi nihil gratius, nihilque iucundum magis esse poterit; ut & ille, non oportere magis ocio quam negotio indulgere, intelligat.

Non ignobilem arbitror, Princeps Illustrissime, nec improbandam quidem, cum per vetustam illam ceterorum virorum Illustrium consuetudinem, tum & in primis lautissimam divinamque Romanorum

manorum consuetudinem, qui rem omnem quamvis arduam ac periculosam fortiter & infatigata agere maluerunt, quam aliorum facta in ocio scribere; idque ea ut opinor ratione persequi consuevere, quod negotium ocio semper anteponendum iudicarunt; tametsi alterum ita alterius eget auxilio, ut ab alio aliud corroborari videatur. Nam & arma consilio regi oportet, & consilio investigata armis exequi necesse est. Quid enim Solonis Ariopagus tantum Atheniensibus profuisset, nisi clarissimis Themistoclis victoriis, & rebus Milciadis filii Cimonis bene gestis, eorum patria fuisset illustrata? Licet idem de Pausania, deque Lyfandro ducibus Lacedemoniis dicere, quorum rebus gestis, & dilatatum est urbis imperium, & nomen ita adauctum, ut vivant Lacedemoniæ res memoria hominum semperpiterna; etsi Lacedemoniorum Lycurgus auxerit gloriam legibus & disciplinis. Prætereo ex eadem lingua & natione reliquos, Pyrrhum qui bello Tarentino primus elephantes in Italiam duxit, & Alexandrum Philippi Macedonis filium, qui subacta omni Græcia atque Asia, in extremas Indiæ regiones penetravit; quos fama ad hoc tempus, cum rebus optime tempore suo gestis, tum vel maxime scriptorum indulgentia unà cum illorum laudibus immortalitati consecravit. Sed ad divinos illos Romani imperii viros, ut sapientia, moderatione, liberalitate, ac iustitia, ita & animi excellentia & corporis fortitudine præstantissimos pedetentim ve-

niamus. Quis L. Apuleium Tr. Pl. sapientem virum a Populo Romano habitum Furio Camillo audeat comparare, qui armis salutem patriæ stabilierat, & felicitatem, trucidatis Gallis Senonibus, ita auxerat, ut secundus pater patriæ cognominari mereretur? cum ille hunc, ferreâ, ne dura dixerim, sententia, ob prædam Vejentanam minus bene divisam, falso crimine in exilium misisset. Qui duo Petilii, habiti in Senatu sapientes in accusatione Scipionis Africani? qui apud Linternum moriens ejus cineres in male gratam¹ transferri minime passus est. Et tamen ejus virtute & animi magnitudine Urbis Romæ imperium creverat, & ita creverat, ut Africani nomen sibi vendicans, victo Annibale, fractis Pœnorum opibus, omnem Africam omnemque Hispaniam Romanæ ditioni adjudicaret. Quæro abs te, Princeps Illustrissime, nunquid suis illi consiliis tantæ patriæ profuerunt, quæ sine Africano, Carthaginensium incendio ac ferro; fuisset in cineres absque dubitatione collapsa? At quem mihi Julio Cæsari parem dabis, ne superiorem dixerim, qui oceano imperium & astris gloriam terminavit? Summa fuit in M. Catone sapientia, & incredibilis tanti viri auctoritas. C. Lælius vir quidem maximo consilio & singulari prudentia in Rep. habitus est. Sed si hunc vel illum ad divinam Cæsaris majestatem & animi magnitudinem, si ad clementiam & pietatem, si ad bellorum & patriæ glo-

¹ Urbem.

gloriam ; denique si ad augendum & stabiliendum imperium , comparaveris ; nihil est sane quod in medium afferri queat : cum ne ulla quidem in re Cato , nec Lælius , divinitati Cæsaris comparari possit . Quorsum hæc ? ut intelligas , Princeps Illustrissime , semper ocio negotium anteponi , vel ad conservandam humani generis societatem , quod a mundi principio æternus Deus voluit , ut terram repleret (unde est illud Domini , crescite & multiplicamini , & replete terram) , vel ad unius principis utilitatem , vel ad usum rerum publicarum ; quæ armis , justiciâ , liberalitate , misericordia , ceterisque virtutibus , & cum moderatione sapientia , non modo conservantur , verum etiam augentur , & ita augentur , ut ceteris mundi Regibus eo dare leges & imperare videantur . Non enim solum nobis , ut est apud Platonem , nati sumus ; ortusque nostri partem patria vendicat , partem parentes , partem amici . Quis neget omnia ab immortali Deo in usum fuisse creata ? hominem autem ad usum ipsius ? unde illa est Philosophi definitio ; homo est animal sociabile per naturam . Præterea quis est tam mentis expers , qui privato bonum publicum anteponat ? Atqui actio communem & publicam affert utilitatem ; ocio vero nihil habet commune cum societate humana ; solum sibi vivit : unde est illud D. Hieronymi ; sancta quippe rusticitas soli sibi proudest . Q. Fabius Maximus ne privatos quidem honores salutis publicæ anteponit . Dicet fortasse

quispiam : nunquid , caussa est effectu suo nobilior , ac digna magis ? Ocio forum vita est hujusmodi , ex qua activa oritur : quam quidem ob rem ex Philosophi sententia in argumentatione concluditur , ut ocio forum vita negotio anteponatur ; quandoquidem contemplatio negotiorum causa esse ostenditur . Isthæc disputantis propositio non semper meo judicio recte concludit . Persæpe enim filius , qui est patris effectus , est ipso patre nobilior , ac dignus magis . Sed alio quodam modo respondendum censeo ; quod hic de utiliore ac fructuoso magis ad usum humanæ societatis , non de nobiliore dignioreque effectu contendimus . Activam vitam utilio-rem Reip. & fructuosam longe magis ad conservationem humani generis , hoc certe scio nemo audebit inficiari . Inquirant igitur ociosi , quod verum , simplex , sincerumque sit , & habeant simpliciter ista studia Philosophiæ sine invidia . Meum semper hoc erit judicium ; intelligentiæ studia perparum humano generi profutura , nisi ad actionem & communem utilitatem conferant . Recte igitur ac prudenter Cicero ; contemplationis enim laus omnis in actione consistit : abduci enim ab usu publico propter studia Philosophiæ contra officium est .

At dices , Princeps Illustrissime ; Non mehercle quid velis intelligo ; apertius post hac si placet ; ut in omni hominum corona ea de ipsa re disputare possim . Dabo equidem operam , & libenter , ut Claritati tuæ sim mea hac oratione dilucidius . Est
sermo

sermo quidam in ore hominum, sane imprudenter, parumque inconsiderate loquentium; qui ociosos his qui se ad negocia cujuscvis honesti generis conferunt, anteponant. Sed respondeant, obsecro, aut desinant olanculum minus bene loqui, ne invidi potius & detractores habeantur, quam veritatis inquisitores. Est enim boni viri proprium, nolle fallere, ac sapientis, ut A. Gellius refert, non posse falli. Adde, quod neque bonum, neque sapientem virum decet, malle se videri quam esse sapientem. Nostris itaque aut rationibus acquiescant, aut eorum opinionem defendant: quandoquidem vel victi mihi cedent, vel ipse victus mutabo sententiam, & ipsi militabunt. Quæro primum an non perfecta est rerum cognitio, tametsi rem inchoatam nulla actio consequatur; si eam virtutem deferat, quæ pertinet ad tuendum humani generis societatem, in quo est iustitia? quis neget hoc? fides sine opere nihil, ut D. Paulus inquit. Accedit quod Majores nostri actionem tanti æstimavere, ut probante Cicerone, pluris, agere inconsiderate putarent, quam cogitare prudenter. Præterea quæ esset illa animi magnitudo sine hominum communitate quæ in actione consistit? Quid scientia militaris? Quid cura triumphandi, etiam cum sint omnia bene, prudenter, moderateque considerata & cognita? Dices, quod est apud Ciceronem; Parva sunt arma foris, nisi est consilium domi. Imò nullum

a. Vim negandi habet.

nullum est pæne sine armis consilium. Ubinam con-
 fisteret illa humanarum rerum & utriusque fortunæ
 contemptio? quod est proprium fortis magnique
 animi, & bene a natura constituti. Ubi esset quoque
 gratissima illa cùm ceterorum hominum, tum vel
 maxime Rerumpublicarum ac Principum liberali-
 tas? Qua ratione pietas in parentes, amor in libe-
 ros dignosceretur? Quo pacto sanctissimum illud
 vinculum amicitiae intelligeremus? Quomodo Deo-
 rum immortalium religiones & ceremonias? Tace-
 ant, obsecro, iniqui tales rerum æstimatores, qui ne-
 gocio ocium anteponunt, si de rerum utilitate con-
 tendant. Sed quid te moror, humanissime Princeps?
 Num quid ipsa prudentia, quæ in rerum cognitione
 per se muta est? Quis est enim tam perspicaci tamque
 acute ingenio, qui cum rectissime omnia noverit,
 omnemque rerum naturam intellexerit, non subito
 quærat, quicum quæsitæ & investigata conferre,
 quem erudire ac docere possit? Socrates Philosopho-
 rum parens Platonem erudiit; Lyfias Pythago-
 ricus Epaminundam, Dionem Plato, Alexandrum
 Aristoteles, Trajanum Plutarchus, atque alii alios
 erudierunt, quò meliores fierent & doctiores. At
 dicit quispiam. Inquirant ociosi volo; habeant
 quoad vixerint rerum omnium cognitionem sine
 hominum societate: ubi e medio excefferint, relin-
 quant monumenta litterarum. O miram hominis
 sapientiam! o incredibile acumen ingenii! o inau-
 ditam

z Dionysium.

ditam docti hominis inventionem ! Hunc profecto hominem audire semper velim , qui novum sane hominem fingit nunquam visum , nusquam inventum . Ego disputandum de his rebus censeo quæ sunt , non de his quæ esse possunt . Sed si ita est , nihil quidem refert roganti respondere : illi facile responderunt ; quod non sine ratione suas ille rationes perscripsit . In ea enim scribendi ratione actio est , sine qua nihil altum , nihil magnificum , nihilque ad usum humani generis accomodatum esse potest . Rogat quis denuo , quid de his dicendum sit , qui divinitatem contemplantes sine litterarum monumentis soli vivunt . Quapropter Christiana religione consecuti sunt gloriam sempiternam : Ego id sacris Theologis inficiari non audeo ; propterea quod intellectus & animæ bona bonis corporis anteponenda judicamus : hæc est & Aristotelis sententia . Sed si velim in certamen descendere , eorum ratio longe abest a proposita questione , quæ usum concernit rerum publ. & humani generis comunitatem . Erit igitur nobilior ac tutior mentis agitatio , non utilior ; nos vero de utilitate & necessitate certamus . Sed dic , obsecro te qui causam adversarius suscepisti , quis inficiabitur ; sanctissimos illos patres , & contemplationi indulgentes aliquid agere ? At quid , si quis roget ? orant , contemplantur , mentes agitant , quas res in actione dubitat esse nemo . Nam orare sedulo & contemplari quodammodo impossibile est . Ne igitur

tur in ocio id temporis consumant quod contemplationi superest, aliquid agunt; ut in vitis Patrum legimus; aut calathos & fiscellas intexunt, retexunt; aut stagnant rivulos; aut hortis & oleis indulgent. Hoc pacto vivendum est illis, quos necesse est, ministros esse sibi in rebus ad cultum vitæque necessariis. Id utrum ita sit, humanissime Princeps, sapientissimo judicio tuo differendum relinquo. Ad utrumque enim quam aptissimus, sed ad rem militarem longe promptior, & Majorum tuorum more inclinior: tamen, ut antea commemoravi, altera alteri auxilio est, actio tamen utilior, mentis vero agitatio tutior, quæ fortunæ volubilitatem contemnit, & periculis non ullis subjecta est. Quare perge ita ut facis, magnanime Princeps, ac gerendis rebus cum pro regnorum amplificatione & paterni avitque nominis claritate, tum & pro tuo, proque posteritatis honore & gloria, ac seorsum¹ pro conservanda humani generis societate incumbas. Et cum ocio litterarum suppeditare non possis; res abs te magno fortique animo gestas mandare litteris & æternitati potero in tuo ipse nomine consecrare: quod facturum vel metrica vel soluta oratione speres. Ita enim me velle ac debere, pro summis beneficiis in me tuis, profiteor; pro virili debitum erga te meum obfolvam. Vale Italiæ militiæque decus, spes mea & temporis nostri gloria.

JOAN-

¹ Sin gillatim præcipue,

JOANNIS MANZINI DE MOTTA

EPISTOLÆ SELECTÆ.

I.

*Pasquino de Capellis honorando Secretario
Principis Lombardorum.*

Pincipem nostrum gloriosissimum Joannem Galeacium, Virtutum Comitem, earum domicilium, Christianitatis reparatorem, & Imperatorem Serenissimum Lombardorum, quanto nunc, & quam ingenti fastigio summus rerum pater, & opifex exaltavit? Et quali voce, quibusque operationibus, aut qua saltem imaginatione cordiaca, gratiarum ad debitas lationes ipsi omnipotenti Deo precumbere debeamus, nec mens ulla posset æstimare, nec facunda quævis & fertilis fermocinatio propalare. Multas quidem præstantissimas & laudabiles victorias, grandiaque beneficia, non indigne translatis tempestatibus, suæ magnificentiae contulit ille princeps altissimus; quæ omnia in sui laudem, nomenque benedictum, sese recepisse fassus est. Præ omnibus autem earum, præfens trophæum supradici ratio ipsa me cogit; cum excellat omnia mirabilia opera quæ nostris temporibus contigerunt; ut antiquum & nobile Pattavium, ipsius victorioso cooperante sceptro, dudum sibi sublatam receperit libertatem, sub tuto
tantæ

tantæ tuitionis imperio pacificam tranquillitatem de cetero possessorum . Quam sævis & quam trucibus modis audiebamus & videbamus miserandos & infontes cives , qualibet humanitate postposita , immanissime lacerari ? Hos usu vivendi intempestive præciso , vario exitiorum genere singultantem deformiter spiritum exhalare ; hos funditus vulsis luminum orbibus vitam in tenebris tædiosam agere ; hos mutilatis trunco tenus membris , ad nullum amplius vitæ commodum degere se descentes : hos linguis recisis radicibus oppressionis suæ poenas compassionabiliter lugere : alios plurimos utriusque sexus aut turpiter prostitui , aut per alias dispersos terras gravi exilio profugari . Sed victoriosissimus princeps noster has omnes miseras propria virtute discussit , libertatem restituit , lapsos erexit , tyrannidem prostravit , superbiam conculcavit , & pacis commodum lætifica nuntiatione reduxit . Quo igitur voto , vel qua lingua gratiarum debitas actiones Domino nostro Jesu Christo , a quo omne datum optimum donumque perfectum , rependere valeamus ? Dicamus itaque canticum Moysi servi Dei ; Magna & mirabilia opera tua Domine Deus omnipotens , justæ , & veræ viæ tuæ Rex sæculorum . Quis non timebit te Domine , & magnificabit nomen tuum ? quia solus pius es ; quoniam omnes gentes venient & adorabunt in conspectu tuo , quoniam judicia tua manifesta sunt . Gloria in excelsis ,

1 Hæc de Ezeliño narrantur : sunt tamen his temporibus paulo antiquiora .

celsis , gratia & benedictio Deo nostro in sæcula
 sæculorum , quoniam vera & iusta ejus judicia sunt.
 Accusata etiam est inveterata malorum dierum ne-
 quities , perveneruntque peccata ejus usque in sum-
 mum , & recordatus est Deus iniquitatum ejus .
 Regi autem nostro virtuosissimo , honor , virtus ,
 & victoria , & fortitudo potentissima , & corona
 aurea stellarum duodecim in capite ejus ; quia est sa-
 lus magna populorum Dei ; qui habet in manu fal-
 cem acutam & colubrum ante se : immittat igitur
 ipsum & falce metat , quoniam venit hora ut me-
 tat , quia messis aruit , quia ipse solus potest colli-
 gere . Irrumpat igitur more Cæsareo ; & status or-
 bis reformetur in melius sub regimine suo . Quam
 modica enim manu , totius orbis sibi Julius subegit
 imperium ? Quam pusillo principio Alexander Rex
 Macedonum climata tanta subegit ? Historias tibi
 omnium ipfarum refertissimo allegare supervacuum
 est . Nulla sit mora tam mirando principio : non
 tepeat ; quoniam ad summum pervenire , postquam
 plusquam prima tenentur , est facile . Sibi non de-
 sunt arma , non stipendia , neque consilia , neque
 tempus . Cum secum habeat Camillos , Fabricios ,
 Regulos , Scipiones , Marios & Catones . O Bono-
 nia quæ olim Matrecula dicebaris huc advoca Præ-
 fidem , Regemque tuum , & non irrigaberis quoti-
 die tuorum incolarum cruore . Quanta enim laten-
 tia odia in te civium mentes rodunt ? Quot redem-
 ptiones obscenas singulis annis socialium officinis

ex-

exburſas ? Hæc omnia quantocius ceſſarent, & non Bononia pinguis, ſeu pinguiffima dicereris, ſi ſub huius feliciffimo principatu te dares. Domine mi, non ita meritum unquam egit Dominus noſter, quam Bononiam liberare; quia non ab uno Tyranno ſed a mille canibus devoratur. Unum dicam; quod non ambigo, quoniam breviori tempore de ipſa voti compos extaret, quam Patavii fuerit: cum meminerim ea tempeſtate qua Bernabos Princeps ruit¹, me illic ſtudiorum cauſa degentem hauſiſſe mille voces optantium, ſub domini noſtri clementiam devenire. Prodeant igitur vexilla ejus, quia nihil ei reſiſtet, & faciliter poterit ad Imperiale faſtigium exaltari.

Joannes Manzinus de Motta.

I I.

*Illuſtri Principi Lombardorum Domino Galeacio
Virtutum Comiti, materni obitus conſolatio.*

Felix namque prædicaris in orbe, ſublimiſſime Princeps, nec immerito. Nam te Deus præpoſuit gentibus gubernatorem, & in brachii tui potentia, & in dexteræ tuæ robore populos ſub juſtitiae regula, clementi ſubmiſit imperio. Te natura parens præſtantiori ſtructura membrorum, & decora

¹ Forte cum captus eſt a Galeacio fratre a. 1385. Caſum illum ejuſdem ruinam vocat Sazomenns Piſtorienſis t. 18. Mur. col. 1128. antiquius tamen tempus aliquod hic indicari poſſo, ſive inſignem aliam calamitatem.

decora corporis elegantia gloriosissime perdotavit.
 Te fortunam suis affluentis copiosum, famæ præ-
 dicatione per exteras nationes procul motas, Re-
 ges & Principes, excelsum, victoriosum in po-
 pulis, gemmarum preciositate fulgentem, equis
 & phaleris, asturibus, falconibus, canibus, de ulti-
 mis regionibus barbarorum, ab Arabum & Indiæ
 Præsidibus muneratum, suum alumnum fecundius
 educavit in terra. Habes porro inclitarum urbium,
 ingentium castellorum, munitarum arcium &
 ædium regiarum preciosissimas possessiones, virida-
 riorum septa, & silvas conspicuas, ferarum variet-
 te conclusas. Imperitas, Heros clarissime, ei valli,
 qua in orbe terrarum nullam se opulentio-
 rem, nullam arvis pinguiorem, nullam lacunarum pisci-
 nis gratio-rem se sentit. Ipsa etenim Lombardia de
 Europæ provinciis, pro quantitate quam lustrat,
 fama pinguedinis glebæ, structura urbium, incola-
 rum gregibus & virtute, amnium meatibus & ri-
 vorum, & denique qualibet præstantia, & fru-
 ctuum productura, ceteras antecellit. Huic itaque
 dignum Principem tuis meritis & virtute voluit
 Altissimus te præesse; ad majorum tamen culminum
 apices reservatum multiplicabilibus incrementis.
 Nolo præterea illustres & præcipuas serenitatis tuæ
 dotes negligenti silentio præterire. Tu enim con-
 sortia virtutum eminenti fastigio comitaris. Te to-
 tum Prudentia circum lustrat, Magnanimitas for-
 tificatione præfulcit. Justitia, quod cuique conve-

M

nit

nit, te reddit munificentissimum largitorem. Te Temperantia modestiæ retinaculo propulsores, præbet urgentium voluptatum. Te denique Spes optima, te Fides orthodoxa, & te perfecta Caritas confectantur. Ideo bene meritò Comitem Virtutum¹ te prædicant universi. Præter hec eloquentiæ tam lacteo dulcore auditorum reficis aures & mentes, & quam dulcissimis tui colloquii pabulis omnes avidissime saturantur. Sed ecce nihil potest esse sub Sole continua sui totalitate jucundum, nec potest dulcissimum mellis nectar absque muscarum mixtione gustari - Nec potest libari dulcedo, quam non inficiat aliqua fellea permixtura; sed qui amplius de jucunditatis participat portione se debet felicissimum recensere. Hæc ideo, serenissime Princeps, presenti oratione conscribo; quoniam nequaquam sum dubius, quod te multum diebus iisdem carnis teneritudo momordit, tuo congerens cordi gemitus & amaricationis aculeos, tuis incutiens præcordiis mœroris spicula dolorosa, tuisque propinans oculis scaturientes rivulos lacrimarum. Cum scilicet placuit illi Deo principi omnium creaturarum suas cælestes ad arces trahere tuam mellitissimam & dulcissimam genitricem, cujus tantæ sunt laudes & benemerita divulgata, quæ longam requi-

¹ In verbo illo ludit; cum notum sit *Comitem Virtutum* dictum, quod regionem *Verdus* dotis nomine a Galliz Rege accepisset: quare *Procuratorium* Valentini filii ap. Benevenutum a. S. Georgii tom. 23. script. Mur. col. 615. nominat Bertrandum Guaschum gubernatorem *Comitatus Virtutum*.

quirerent prolixitudo scripturarum. Eam ergo mitissimam & præstantissimam matronarum Italiæ, imo mundi ad se felicissimam traxit Deus, melioris vitæ & felicioris letitiæ Christi gaudiis mancipandam. Et oro Illustrissime Domine, quæ unquam legitur hera, quæ auditur matrona tantis gaudiorum cumulis floruisse? Hæc etenim longæva cursum vitæ satis amplum explevit, linquens post se filium tantæ dominationis celsitudine prominentem. Vidit ipsa pro majore suæ consolationis augmento, ante sui spiritus recessum a corpore, post multas magnificentiæ tuæ palmas, gloriosissimosque triumphos, vidit, inquam, felicem de alma civitate Veronæ victoriam, & tanti tui principatus augmentum. Et quis infitiri præsumeret, talem matrem felicissimam extitisse? & ab hujus ergastulo vitæ objisse contentam, quæ talem tamque celsum foret natum post sua funera relictura? Quemadmodum enim te cernere potuit in dominio magis altum, cum ut Rex vel Imperator vel monarca unicus sis in orbe? Et ad pleniorē lætitiæ suæ summam recessit cum inexhausto gaudio de præsentī, spem ferens amplissimam de futuro. Quare, celsissime Princeps, non plus de ejus debes funere profligari, quam, quod felix & beata decessit, gaudiose lætari. Naturæ tamen ordo reposcit, ut humaniter lugeatur; nec ficci maneant oculi, nec etiam diu fluant. Satis igitur mœsticia suo jure functa sit, abjiciantur luctus & lacrimæ. Vides enim

M 2

quod

quod æternus opifex Deus te magnopere diligit. Abtulit longævam & dulcissimam genitricem; contulit dulcissimum puerum tibi natum. Abiit mulier jam vetusta; infans masculus tributus est. Vento corruit arbor sicca; sed ex firmissimo stipite & radice solida tellus novum pullulavit arbutum. Eja ergo heros solennissime, cognosce & adverte, quod es filius Dei dilectus, in quo bene sibi complacuit, quem præposuit populo suo, potentia, viribus & decore. Solare Princeps, solare, quoniam magnificabit Altissimus thronum tuum & præficient te regnis & urbibus; & beatus es, & bene tibi erit. Et sentient gentes colubrum tuum mordentem, si a tua majestate divertant. Ponat igitur Deus in brachio tuo fortitudinem suam & in vertice tuo virtutes suas; ponat hostes tuos scabellum pedum tuorum, & subjiciantur tibi fines terræ.

Joannes Manzinus.

I I I.

*Strenuo, & claro juveni Frederico de Villa
Franca Marchioni Malespina &c.
majori suo¹.*

HEU quando dabitur malorum finis? heu quando navicula Petri per Scillæas rabies, Charybdimque disjecta, per fluctuososque turbines, vada latebrosa, atque discriminosas insidias piratarum; quando,

¹ Id est Domino suo.

quando , inquam , portum fortietur quietum ?
 quando cessabunt circumdantia dolorum pericula ?
 & aconitum nocuum & vipereum virus, afflare non
 desinens nigrantes nebulas , & ligurientes locustas,
 Dei Ecclesiam funditus conquassatam sævo tibi vi-
 rore perurentes , & indigna manducatione vastan-
 tes ? Quando reformabuntur tempora in priscos
 mores laudandos , & imitabiles , per nostros san-
 ctissimos patres traditos , & usque ad orbis finem
 vehementi religione servandos , nisi prava gentium
 scelera obstitissent , Christicolarumque degene-
 rantium crimina , rapinis , libidinibus , ambitioni-
 bus , simoniis , superstitionibus , & denique scele-
 ribus quibusque commixta . O mala semina ! o ne-
 quissimæ nequitiarum sordes ! o pudenda rerum di-
 scrimina ! o pestis infandissima ! o hydra immanior
 & truculentior Herculeæ ! ad quid ventum est ? Tu o
 summe olympi rector , o bone Jesu humani gene-
 ris redemptor, jam finem statue tantis malis : tolle
 de medio , tolle, disjice hos truculentissimos homi-
 nes derelictos ab humanitate , Christianos dereli-
 ctos ab omni Christi religione , qui portant vesti-
 menta pastorum , sed corda & operationes crude-
 lium vespertilionum , qui gestant induvias ovium ,
 rapacitatem Lycaoniam intrinsecus palliantes . Di-
 viferunt agrum tuum , ut desolaretur populus tuus .
 O summe tonans qui pulcherrima facie tua , omnia
 conspicias & illustas , intende & converte prospe-
 ctum ad tuum populum decerrantem , & reduc ad

unius verticis debitam unitatem, fluctuantem Ecclesiam. Cymbam Petri quassatam sævis ventorum turbinibus ad portus placeat reducere quietos. Abjice de viventium coetu dissidentes turbatores, subdolosque pomparum & libidinum sectatores, non imitatores frugalitatis Christi. Fac omnes nationes orbis terræ se converfas faciant mente fidei tuæ ad Urbanum tuum sanctissimum Vicarium; qui quantum propter nomen tuum passus est, ipse novisti. Quis unquam Petrus, quis Silvester, vel quis alius tuus successor, tuique vicarius ingentiores persecutores habuit? quis graviora perpessus est? Quis Paulus majora per discrimina latronum, homicidarum, raptorum, & gentium efferarum transgressus est? Quis pelagi fastidia, terrarum exilia graviora sustinuit? Hic quos præfecerat, contra se sævientes infanda rebellione persensit. O ingratitudo, servitiorum ingluvies, profunditas oblivionis, & beneficiorum absorptio, & omnium facinorum fundamentum! o ingens desperationis impulsio! contra se sentire mordentes tamquam viperas venenosas & aspides mortiferas, quos suis beneficiis ipse celsò erexerat in culmine constitutos. Habuerunt alii magis tolerabiles persecutiones, ab hostibus, ab idolatris, ab infidelibus persecuti: hic vero a suis filiis, a suis ovibus, a suis servis pulsus est, & enormiter est impulsus. Heu contra naturæ legem, insurgere filios in parentes, contra dominum suos servos? Quis vero legem professus, talia

fando

fando non prorumpat in fluvios lacrimarum? Heu quotiens ipse mecum gemui, dum adolescentulus percipiebam vicarium Christi, imo Christum in vicario suo iterum cruciari, iterum obsideri, iterum laqueari. Quid restabat amplius, ni quod cruci figeretur Urbanus noster beatissimus, columen Fidei Christianæ, cæli Atlas, luminare majus in mundo? Dixit ipse tamen, cujus verbum non deficit sed impletur; nolite tangere Christos meos: dixit; mihi vindictam & ego retribuam. Quæ enim de ipso per ipsum miracula fecit Deus? Et non amplius tremur exemplis? non mutant animum terræ gentes? Et ecce nihil vidimus, majora cernemus. Justum est namque, ut in vespera hujus vitæ recipiat magnam cenam, qui tam longam diei mensuram tanto sudore, tanta fatigatione discriminis laboravit. Quot enim ventosos montes transegit? Quantum fluctuantis maris emensus est? Quantis curarum ponderibus fuit graviter oneratus? Sed Dei munere faciente, mirabilis emicuit, tamquam leopardus illæsus transiliens per tela & venabula venatorum. Audiebam hæc non sine magno cordis angore & compassione gemebunda. Et utinam talismodi mentis & animi forent ceteri baptizati! nequaquam enim ejusmodi Summus Pontifex & nostræ Religionis vere Rex turbine quateretur; sed ad solitum & condignum imperium animarum & mundi restitueretur in integrum. Deus tamen, cujus judicia sunt inscrutabilia, faciat voluntatem suam, dum incline-

tur ad populi sui restaurandam salutem. Strenue juvenis, ut compertum tibi scio, tuam domum Majores semper mei sibi principem & dominam habuere. Sic ego genitorem & fratres tuos, teque habeo; dumque vita dabitur, constanter habebo. Quare satis quantum decuit gratulatus sum, percipiens te penes dominum nostrum Summum Pontificem esse carum. Scripsi prædicta nobilitati tuæ, volens aliquid scribere; hocque primitus se menti, & calamo primitus obtulit. Demum te hortor, & tibi supplico, ut promptissima, & fidelissima sedulitate te sustineas, subicias, & assistas omni famulatu domini nostri Papæ: Et si quando dabitur modus pro mea aliquali promotione, memoriæ præsentatum habeas, & teneto. Vale mei memor. Datum Papiæ xx. Februarii.

Johannes Manz. de Motta tuus, Papiæ studens.

I V.

Ad excellentem Physicum, & artium egregium professorem M. Franciscum Senensem domini nostri Papæ medicum, primumque regentem studium Perusinum, Patrem colendum.

R Epente, pater colende, me tempus curtum & spacio carens scribere nunc coarctat. Ideo notas animi brevibus explicabo. Puto, me habueris excusatum, si in habitu tuo de civitate Papiæ, te, uti fuit debitum, non utique visitavi. Quam-

Quamvis enim nequaquam jungamur præsentia corporali, contiguus tamen continuè mentis affectibus copulamur. Et hoc haud dubie tibi non ambigor persuasum. Præterea conspice, si de te spem habeo, si tibi fiduciam tantam figo. Nedum enim me ipsum, sed alios, mihi tamen caros & benevolos recomendare sum audens. Est iste præsentium gestor, nomine Lanzarotus, patria Mediolanensis, studio Scolaŕis, facultate Legista, carus quidem mihi. Quare te, Pater, quæso, quod sibi director assistas juvamine, consilio, & favore. Demum de tuo, quem summe in omnibus cupio valde summum, statu, me certum, precor, effice. Hoc pro extremo corollario colligens & recordans, quod amor infima summis mira parilitate coæquat. Vale mei memor. Pasquinus dominus meus, tuique dilector & proborum, valitudinem jucundam sortitur. Datum Papiæ xxv i i i. Martii.

Johannes Mans. vester totus,

V.

*Celeberrimo militi Domino Spineta Marchioni
Malespina¹ Domino meo.*

MAnzinus genitor meus, quem tibi optime notum scio, me adolescentulum Sarzanam transmiserat pro Grammaticæ scientia capeſſenda. Jam venerat Nativitatis vigilia, cujus solemnitatem

¹ Filio Gabrielis Maleſpinae fratri Azolini Maleſpinae.

tem hodie veneramur . Expectaveram gaudiosus, quod pro me pater mitteret , ut secum Paschales agerem dies & cum dilectissima genitrice . Sed videns me de meæ spei conceptione frustratum , anxiosus & cogitabundus extabam . Exiveram namque solum valvam inferiorem , scilicet eam quæ ducit ad Macram , & animum secundum diuturnas morulas gemebundus suspiriis exhalabam . Et ecce quidam de meis cœvis consortibus disciplinæ, scilicet genitus tonsoris de Gassano , tunc accolæ Funzani , hærentem me reperit , & gementem . Et quidnam , inquit , frater hic hæsitat plorabundus ? Cui ego : huc usque præstolabar patris nuncium , quo ad ipsum pergerem, dies Paschales acturus . Sed spes lapsa est ; nec spero , quod amplius ullum mittat . Hæc est igitur causa , frater , cur tibi videor fletu plenus . Tunc ipse : non , inquit , frater , taliter crucieris . Accingamus iter patrios ad penates ; te etenim avidissime comitabor . Inimus consilium ambulandi : erat autem hora decimanona , vel circiter . Conscendimus itaque voluntarie , sudantes & fessi montuosum iter & asperum versus oppidum Fosdenovi tuæ dominationi subiectum , & tui incliti congermani ¹ . Ubi tandem cum fuimus, campanæ pro vesperis tintinnabant . Hinc abimus versus Pulicam gradientes . Poteramus tamen per Tendolam compendiosius pertransire . Sed in-
 experientia juvenilis , ignorantia cæcitate animum
 obum-

¹ Azolini

obumbrat . Jam sol plurimum declinabat , & villarum tecta fumabant . Cum prope Pulicam jam essemus , deliberationem invicem captamus in Pulica nocturnare : umbræ etenim noctis plurimum properabant . Ingredivimur igitur Pulicam ferme funditus disruptam per nequissimum Raynaldum Firmensem , qui malo fine vitam suam vidit : iniquitates enim suæ capiunt impium , & suorum laqueis constringitur peccatorum ; licet ad vindicem impetum lento & tardo itinere procedat altissimus Deus , tarditatemque , supplicii gravitate compenset, Valerio comprobante . Hospitatur pene quemdam Branchinum indigenam loci . Jam omnes murmurabant infantuli , cælo stellas aspici , & congregabantur vicini , scilicet vetuli , seniculi , adolescentes , & pueri , ut focum redimplerent . Truncus quidam arboreus de oliva hærebat ad ostii latus dextrum , cum aliquibus fasciculis palmitum viridantium , & omnis generis virgultorum . Et , ut mos est , patrum , per patrem familias capitur anterius ligni robur ; alii circumjuvant , portatur in casam , rogant , susurrant , & parant agnellos & porcellos , infantulos quoque mares , postea cum magna lætitia combibentes . O felix & benedicta petitio ! non petunt regna , non opes & faturas , petunt diminutius agnulos & porcellos . Parabile enim est quod natura desiderat ad vivendum ; ad supervacua desudatur . Refecti igitur potu , dehinc lustramus tuguria vicinorum identidem facientes .

Po-

Postea discumbentes cum Branchino, lucerna bachalatio pensa lumina mutuabat. Non illic lautiori ambitione olba ligni nigra, seu nitida potum ministrabat. Consedimus igitur disculo: adest quidam panis crassitudinis eminentis; scinditur per bucellas: primò sua portio datur trunco; pauperi sua portio reservatur. Uxor fusca non colore fucata, lagana cum nucibus & pane, contrito simul caseo ministrabat. Non illic Carpio carus erat, non Lucius, non Torentina, non Tentata. Erant rapæ decoctæ sub prunis. Mandimus igitur gaudiose & pariter fabulamur. Denique castaneas comedimus pizutellas de Pupignachi silva conspicua, vel aliunde collectas: mandimus quoque dulcia poma. Saturamur igitur illis epulis atque Baccho. Postea dudum vigiles, circa focum stratulo discumbimus valde duro, subjectis lintheaminibus & mirica: fuit, ut clarius loquar de genista. Mane vero, aurora prodeunte, discedimus montivagi: per terras tuas, & in hora merarii attigimus nostros lares, cum nostris parentibus lætos dies agentes. Hæc autem tibi Domine nunc scripsi, quoniam heri, dum forem in cena, memor fui moris nostræ fidelissimæ vetustatis, variis modis & ritibus in diversis partibus observati. Vale Domine xxv. Decembr. 1388.

Johannes Mans. vester famulus.

V I.

Andriolo de Ochis Brixienſi.

E Minentium verborum edita ſenſibus , excelfi necnon ingentis ingenii vera index epiſtola tua , colende vir , ſuccinta admodum , ſed mutuosa , verum credulitatis de me acceptæ fama linguaci at non veraci referente , fallacia decepta nimirum , ad me venit . Hanc itaque quantocius habitam totam legi , ſummam intentus miſſoris deliciens concluſive ¹ , cujus iterata denuo lectione particulariter totam cœpi . Rebar hercle cœvum mihi aliquem ex ephebis egreſſum , ſeu mei familiarum amicitiam capere meditatum , ſive me pro reſponſo tentaviſſe pungentem , aut utriuſque rei de cauſa , ut aliunde mihi plerumque accidit , tam alto ſtilo & blandiloquo , mearum ironicarum laudum præconio , talia conſcripiſſe . Solent enim juvenes , quorum ingenio viſ fervida ineſt , peregrina , magnaſque quæritare vocabula , & huiuſmodi ſententias altæ mentis incude malleare , & malleatas in formam egregiam figurare . Convenerat epiſtolæ tuæ lator , mei notiſſia carens , virum doctiſſimum phyſicæ & artium , in poetica ſublimem , virorum optimum & mei amantiſſimum Johannem

de

¹ Barbari ſermonis ſenſum viſ elicias , qui tamen iſ eſſe videtur ; *ut intentus nunciis verbis , ex his deliceret* , id eſt eliceret , quò res tandem verteretur , atque hinc relegens ſingulas partes epiſtolæ , quid tandem vellent , intelligeret .

de Travesis Cremonensem, qui illico pro me misit, multarumque & eximiarum de te laudum, solum proprio nomine non expresso, pronuntiatione promissa, ab ejus qui gesserat manu, mihi tuam litteram præsenteravit. Qua perlecta, ut ajebam: quisnam, inquam latori, te oro, hujus elegantis eloquii fuit auctor? quis est qui tam dulciter possibus meis excit? Est, inquit ille, Andriolus nomen viro, d'Ochis cognomen, seu mavis agnomen, patria Brixienfis, habitu honestissimus, vita tractabilis & jucundus, ætate septuagenarius vel circiter, & omnium denique virtutem scientiasque colentium ferventissimus prædilector. O inquam, benedictus vir! o, Dii ipsum beent, salvent, & diutius vivum reddant. O felix patria tali viro! Et septuagenarius est? Est, inquit ille. Profecto, pater, stupui, & lætatus sum, quod iste talis & tantus adhuc vigeat fervor ingenii. Post addidit ille, hic venderet fundum, venderet domum, venderet conjugem, venderet sese, causa emptionis librorum; quorum tamen habet copiam inexhaustam. Tunc ego, satis superque de te gratulans & admirans conticui. Et valefacto illi meo venerabili Præceptori jam dicto, latorique, in Bibliothecam meam illico me conjeci, paternitati tuæ meditans aliquid respondere. Ecce igitur arrepto graphio, non quæ tibi iusta esset, sed quæ de conceptibus erumpet meis, ordiar responsivam. Primum quidem, rectissimum juxta arbitrium Cicero-

ceronis nil censeo laudandius attribui posse seni, quod quò morti propinquior efficitur, eò magis ferventiùsque hæreat & incumbat rebus. his quæ pariunt immortalitatem. Quod fecisse reperimus Philosophorum Doctores & magis authenticos, sanctissimosque viros & amicos Dei. Quorum aliquot exempla, gratia jucundæ rememorationis adducam. Salamon, cui data est omnis sapientiæ plenitudo, apud Hebræos omnium doctissimus, nobilissimam discendi cupiditatem, prætextu ingravescentis senii, non abiecit, imo novum aliquid semper addiscens, mortem oppetiit senescendo. Plato Academicus, mundi plagas omnes fiti obambulans addiscendi, per multa variaque terræ, marisque pericula profectus, a Ponti prædonibus venundatus, tandem quod optaverat, Tarantinum veniens ad Architam, regressusque demum patrios ad lares, supremo, suoque natali, ut ajunt, die, seu legens, seu scriptioni insidens hinc spiravit. Utque non incongrue mixtim nova veteribus coacervem, nostri sæculi gloriosum jubar, nostræque ætatis speculum, laureatus Petrarcha Franciscus, post tot librorum volumina a se compilata, unius & septuaginta existens annorum, diem clausit extremum¹, bibliothecæ suæ penetrali, cubanti similis, compertus exanimis super libro: cujus obitum ejus domus non fuerat ita e vestigio suspicata. Acciderat enim quandoque
huic

¹ V. Præfat. Multa horum exempla habet & Petrarcha Senil. x. 11. 1. librum de longæv. is hominibus scripsit Jamnottius Manettus.

huic studiosissimo vati, ut dum studio daret operam, tamquam foret ad cælum, more Apostoli Pauli raptus, die una naturali vel plusculum, mortuo simillimus immobilis teneretur. Huic novo, de veteribus est Carneadem adjicere non absurdum, cibi dum discumberet, prehensio jam bolo, non reminiscens: Archimedes quoque tanta cordis adhæsiōe suo cuidam confixum operi, ut se negligeret. Qui inter quasdam designationes suas, profecto, ut credo, non sentiens, mortem hausit, gladio saucius hostili. Prudentissimus ille Cato Latinas litteras jam senescens, Grajas vero jam veteranus addidicit. Varro, ut perhibent, doctissimus Romanorum centesimum explens annum, legendo semper aut scribendo, studiorum amorem pariter cum vita consumpsit. Livius autem Drusus senio & cœcitate confectus juris civilis Reipublicæ commodissimam fecit interpretationem. Idem fecisse legimus Appium Claudium, qui severissimam de poenīs sententiam senex cœcusque dixit, se familiamque suam & Rempublicam rite gubernans. Homerus apud Danaos in pœsi primus, eodem casu laborans, & affectu, senissimus obit. Socrates jam senex capularis, ut cantum disceret, insistebat musicæ melodiis. Chrysippus in ardore medio ætatis inchoatum opus altissimum, in senectute longæva complevit. De Oratorio Isocrates volumen nobilissimum; Sophocles vero jam senissimus præstantissimas edidit tragoedias; quorum primus & centesimum

refinium agens annum , & alter prope centesimum. Cleanthes apud illos , apud nos vero Plautus , pauperie primò pressi , demumque senio , preciosa a se volumina reliquerunt . Philemon quidem meditabundus , ac libro super incumbens , sociis ipsum opperientibus , Pieriam animam exhalavit . O dulcissima mors , quam profecto opto , quando placuerit illi principi Deo qui totum regit , me dissolvere . De his contentus sum : possum namque amicos Christi numerare quamplurimos . Sed Nicolaum de Lyra , qui Theologiæ maximus declarator super totam Bibliam latissima & amplissima fecit commentaria , quanta fortis non portaret asellus , tacendum fore non operæ præsentium reor. Hic xx. & centum annorum & plurium¹ , tamquam robustissimus juvenis , voce clarissima adhuc nodos sacrae paginæ declarabat . Nunc ad te venio . Gratulor igitur , pater , tibi , quod senex ita **vix** tenes tenax ingenium , & tam perspicacem possides intellectum , & tantum ardorem contines apprehendendi , & tuis validioribus epistolis reliquos fatigandi . Et quod tibi nos juvenes facturos fore decet , incipis ipse primus . Procedo ad reliqua . Quæ de me scribis , sub decipibili credulitate **cepisti** ; ego cuperem judicio tuo stare . Quid me **comparas** aquilæ , quæ ad mensas Deorum rapuit Ganymedem , cui ritissime Johannem Evangelistam

N

no-

¹ Ad oram codicis antiquæ manu ; mortuus cum centesimum jam com-
pleisset .

novimus comparari . Te tamen more humilium , modicæ & incapacis intelligentiæ fore dicis . Sed tuum verbum , tuumque præstans eloquium te longe alium indicarunt : moſtrant enim verba plerumque mentis penetral ; nobiſque ait Plato ad hoc datum fuiſſe ſermonem . Demum ; quod mordacibus ſtiparis viris , dolenter afficio ; & optarem , ut Atlantem juvit Alcides in poli rectione , tuarum ſic potens forem curarum participem fieri , & te ab hoc quo premeris onere relevare . Multiplicitas namque curarum quod intenditur impedit ne agatur ; veluti ſata creberrima arcto in loco conſecta ſeſe præpedire noſcuntur . Sed , o curæ hominum frivolæ , metus inutiles , ſpes inanes ! torquemur & minimis quibuſque proſternimur . Ideo miſerabiliter humana conditio , niſi rationis virtutumque ſuſtentaculo , relevatur . Quare cum ſis prudentia comitatus , ut video ; cum ſis temporis experientia perdoctus , ut audio , ſolare in eo qui ſolus eſt omnium ſolatium , & ſalutare noſtrarum remedium jacturarum , & dede te libris , & has mundi vanitates poſterga ; & præſertim cum non habeas filios , qui cor patrum plerumque mordacioribus eradicant curis , ſeſe filiorum amore , perditioni corporis & animæ , ut eos dites linquant , indigne ſubruentium ; Et ut tandem claudam epiſtolæ meæ metam , me tuum , precor , habe ; deincepsque ut filio me potire . Vale 1388. prima Julii .

Johannes Manz. de Motta .

VII. Ad

VII.

*Ad Iohannem de Horologio Patavium
insignissimum Physicum.*

Speculum quoddam, qualibet retrolapsi temporis ætate rarissimum, mirandissimum in nostra virorum sapientia pollentium inanissima penitus, interque clarissima illorum veterum ingenia, quos imperitantis Augusti tempestate floruisse, veridica quadam tua, nec non facunda epistola, quæ priscorum merito intellectuum præstantiores prius natis excellentias præconizat, elegantissime nominasti, locabile non indigne, splendidissimum ingenii tui lumen, laudatissime vir, omnibus virtute & humanitate consortium diligentibus percolende, verum mihi strictiori quadam reverentia præferende, per diem digressus a te secreta mente, sed jucunda consideratione mirabar. Et scito, pater, quod dudum, postquam hanc urbem introgressus sum, quemadmodum claris plerisque viris faciebam, ad te quoque aliquid scribere meditabar. Sed clariori, imo clarissimo litteraturus viro, singularius aliquid intendebar. Merces enim quælibet suorum sunt valorum precii distinguendæ. Lana nobilis, non ignobili fuso, sed murice precioso, colore quoque præstantissimo tingi debet; regum corpora fulgentissimis vestibus induenda. Viri sapientissimi, non nugacibus, sed ponderatis, ma-

turisque sunt alloquiis adeundi . Quare , quando me rebar impotentem scribere tibi huc usque , vir præstantissime , deses fui : non enim mihi æquum videbatur , sed absonum ; quod ignotus & indoctus ego , quique sim juvenis imperitus , te viro-
rum doctissimum , reverenda jam canicie colendis-
simum & maturissimum in omnibus , sic inconfide-
rate , & præcipitanter affarer : præsertimque cum ferme per quadriennium a studio vacavissem . Ad hæc , (ita mihi superi auxilientur) ostentandi de me cuiquam suspicionem ingerere non optarem . Novi enim aliquot , qui ut mirabiles appareant dictatores & famosi Rhetores , prædicant , scripti-
tant undequaque : qui cum sese autumaverunt fa-
mam nactos , fastidium ingerentes , indoctissimi sunt reperti . Quorum de acie nollem fore ; post-
quam de te jam indelebilem cordis mei concep-
tibus compressi fiduciæ cicatricem , quam cau-
terio caritatis impressi , & ubi intus mentis in me-
dio sumpsi tuæ venerandæ dilectionis emblemata , teque habendum fore dum vives ; postque fata , si tibi superstes mansero , absentem , præsentemque pro meæ intentionis prospectibus proposui semper pro eo bono & spectabili viro quem dicit Annæus , ut tamquam te conspiciente convivam , teque meis in actibus semper reverear : & quoniam silentium modo rupi & audacem stylum coepi , non ut tibi blandiar vel me ostentem , quoniam a me utrumque abesse curavi , sed ne muta caritas introsum tor-
peat

pêat & vileſcat . Nifi enim carbuñculus ſub acervo cineris conſopitus admotis combuſtibilium materialium aridis nutrimentis excitetur in flammam , reſolutus in ſe ipſum , inter cineres penitus extinguetur ; ſic amor tacitus , non expreſſus (niſi aliquibus juſtis & honeſtis fomitibus agitetur in flammam) paulatim deficiet & vaneſcet ; ubi vero flamma , fomitibus undique coacervatis ad ipſam , excreverit in vaporem , non valet ullius aquæ reſpergine comprimi vel extingui . Ampliatur enim amicitiae principium , tametiſi requirat in virtutum mutuo ſubſtantiali fundamento primitus radicari , morumque ſimilitudine , coaugetur inquam & accenditur ignibus veri amoris , cõmmunicatione ſecreti cordis , dolci colloctione verborum , morum habitibus honeſtorum , decoris geſtibus honeſtatis , utriuſque participatione fortunæ , ſuavium viſitationibus ſcripturarum & hujuscemodi . Eſt quippe aliquid , nec id evanidum , neque leve , cernere perlucenſes ſplendidi cordis præcones , & indices amitantium radios oculorum ora gratiſſima contueri ; veras audire & reddere voces , inquit Maro , in quibus ſæpe patet animi pulchritudo & conformitas voluntatum . Speculum enim mentis plerumque reſulget in verbis , ait Ambroſius . Præterea jucundum eſt valde , litterarum figuras aſpicere , non volantium ſicut umbra , ſed durabiliter impreſſarum , manu ejuſdem quem maxime diligimus exaratas , & de ſuæ mentis fonte ſcatentes .

His igitur aliisque modis exfufcitatur flammæ indefinentis taliter incrementum , quod nullis flaminibus turbinum , nullis fufionibus undarum mortificabitur vel defifitet . Quare poft dulce colloquium jam tecum peramœne fufceptum , cum fis ætate venerabilis , imo pater prudentiæ , & fcientiarum excellentia dominus , & magifter, vera bonitate & humanitate gratiffima , multipliciter reverendus , propter fe ftabilitæ amicitiae glutinio quadam caritativa parilitate domesticus (æquat enim amor etiam eos qui gradu difpares funt , ut nofti) , calamum fumpfi audentius , ut tibi aliquid qualitercumque notarem ; nec curavi fcribere tam amœne , quod nefcio , quàm amanter , quod vellem , fpeciem de te , pater , non ambiguam gefans , quod infufa recondies , refecabis fuperflua , & inconfonis vocem dabis . Nec tamen putato , ut te incitarem ad calamum , me nunc fcribere : abfit . Nullo vellem te labore vel tædio affici ; fatis mihi eft , quod hoc legas ; fatius enim eft quod tibi non ingerat tædium , vel faciat occupatum , vel aliquatim te difturbet , fatifimum denique mihi erit , idque permaximum quod me ames . Ad rem igitur nunc accedo .

Affatu nudius tertius tua de veneranda paternitate jam habito , ejus quidem merfæ jam lucis tenebris noctis obumbrantibus fuperficiem terræ , vix oculos quivi faporofa quiete concludere , fed id longe ultra noctis inedium parum feci : de te enim
dum-

dumtaxat, & tui intellectus mirabili profunditate mea cogitatio volvebatur, & de tuæ præstabilitate sapientiæ, quam tibi donavit qui potest omnia Deus, quamque industriæ tuæ nobilibus & laboriosis studiis adauxisti. Quæ quidem cogitatio mire dulcis, quamquam sopito mihi nulla somni gravedine decussa est: quin posteaquam obdormivi conversa est in jucundissimam visionem. Revidebam enim sphærilogium tuis fabricatum manibus, deque tuæ profundissimæ mentis altitudine protrahatum in formam; opus hercle ingentissimum, opusque divinæ speculationis, opus denique hominum ingenio non dabile, neque operabile, & nullis unquam diebus antelatis plasmatum: quamvis dicat Cicero, Possidonium sphæram effecisse, cujus singulæ conversiones efficiebant in sole & in luna, & quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus & noctibus. Non equidem reor, tantam illi operi infuisse rationem artis, non id ingenii magisterium quod in isto. Nec per posterorum quemquam credo unquam factibile erit, vel saltem superabile; cum non videamus in ætatum successione tam excelsas ingeniorum auctelas. Sed quid labor? Decentius quippe foret hujusce rei silentium figere, quam exiguum loqui, ut de Carthagine Crispus inquit. In hoc enim opificio artificiorum plenissimo, tuis manibus elaborato, elimato, atque adeo mire sculpto, quod nullius artificis docta manus ipsum quiret agere, cernere datur

certis discriminatos metis septem stellarum , quæ ab incessu dicuntur erraticæ , circos sese orbiculata circinatione urgentes ; quorum altior est is qui dicitur Saturni , quem ajunt in æthere minimum videri , sed ipsum maximo ambitu circumagi ; hicque tardivagus anno triceno ad metam a qua digressus fuerat regressum inchoat , & orditur ; hic influentiam confert gelidam & rigentem . Post hunc Juppiter vertiginem suam rotat , volucriore tamen motu , annis scilicet duodecim complens cursum . Tertium Mars mox globum sortitur , bino peragens viam anno , cujus ardore protenso & superstantis pulpito primo senis rigore , qui falce recurva priscis temporibus pingebatur , temperatum Jovem utrique interpositum ; salubrem influentiam dare constat . Sol autem lucis maximus lator , solus omnium generabilium post Omnipotentem Deum productor , & similiter propagator , medius existens perlucidissimis & amplissimis mentibus , annuo per Zodiacum transitu complet orbem ; cujus ascensum pariter & descensum , temporum vires , mensium ordinem , signorum respectum , dierum augmenta , nec non decrementa , horarum denique spatia & momenta , & totum ejus officium subtilissimis figurationibus exemplorum per singulos gradus & puncta , perspicacissime designasti . Post hunc Veneris sidus , loca quod alterno perambulat . ita ; nam Solis ortum præcurrens ut egregius præco , primo Lucifer nuncupatur : ab occidente

dente vero lucem prorogans est nomen Vesperis consecutum. Hujus sideris influentia cuncta gignit in terris. Nam, ut inquit Plinius Veronensis, in alterutro exortu genitali rore conspergens, non modo terræ conceptus implet, verum animantium quoque omnium genituram stimulat. Signiferi autem ambitum peragit diebus illis totidem quibus Phoebus, ab ipso numquam absistens partibus sex & quinquaginta longius, ut Timæo libet. Penultimum situasti descensive Mercurium, illi proximum sed non ejus virium, non etiam quantitatis. Hic fertur novem diebus circulo ociore; modo autem solis exortum, modo radians post occasum, ab eo nunquam XXII. partibus amotus, ut placuit Sotigeni. Phoebem, quam Lunam, Dianam, Dictynnam, Proserpinam, & Cynthiam nostri prisce vates variis respectibus nominarunt, Planetarum ultimum, terræ magis proximum demum sistis; quæ nocturnarum tenebritudinum antidotum, variationis ambiguae, nunc exiguam & inanem, nunc imbutam & bene pinguatam se offert, nunc arcuatam cornibus, nunc circumflexam orbibus, nunc nitentem juvena, nunc languentem senecta, nunc rubore suffusam ventorum bajulam, nunc tinctam pallore nunciam pluviarum, nunc alba serenitate perlucidam tranquilli temporis quod a nobis mundo degentibus frequentius exulat hortatricem, quandoque latentem, quandoque serius, quandoque ocius apparentem; nonnunquam corolla præ-

cin-

cinctam, puri coloris aliquando, aliàs denique rutilantis : hæc est aliquando sanguinea magnarum perterritrix jacturarum, excelsa plagis in ætheris aliquando, contigua montibus aliquando; aliquo tempore vergitur erecta in boream, nonnunquam dejicitur versus austrum: ambitum quippe suum minimum obit; vicenio namque septenisque diebus, & tertia diei portiuncula tantumdem ætheris emittitur, quantum gelidi senis sphaera trigesimo lustrat anno. Fratrís ista fulgore suum radium occulit & assumit, amplificat ac extinguit; hujus ob interventum eundem etiam Solem nobis occultari compertum est, ipsamque Lunam terræ obice: radii enim Solis, Lunæ interposito opacati, splendorque Lunæ, terræ objectu, tenebras invehunt repentinas. Quæ quidem omnia singulaque intuentibus perspicaciter, materiali exemplo vivo mirabiliter demonstrasti. Sed de his satis superque per me nescium siderum perstrictum sit; de quibus cum alio penitus siluissem, tecumque, ni fidens audacia de te sumpta me intimidum fecisses & promptum; cujus & non alterius in manus fore perventura, tam temerariis ut sinerem non essem ausibus, quia possem facillime subsannari, ut in Oratore suo Cicero risum narrat ab Hannibale Phormionem, tanto tamque probato bellorum imperatori scientiæ militaris monitus ingerentem. Porro circulus ille inferior in opere hoc tuo locatus, in quo dies singula mensis cujusvis, & totius anni computus, & kalen-

lendaria seriate noscuntur, & rimatæ sese offerunt fenestrellæ, festi solemnitatem, si quam ea luce celebrari contingat, ostendenti, pandentique cancellulo Sancti nomen designatum in circulo; non parum admirationis ignorantibus causam affert, intelligentibus vero delectationis ingentis. Atque ut paucis expediam, nullum magnis temporibus tam egregium, tam mirificum, tamque præstantis artificium ingenii non fuisse repertum. Quod ædè pol si fuisses tempestate priscorum, ante scilicet quam Verbum, & Unigenitus Dei Christus ex utero Virginis carnales sumeret induvias, te coli fecisses, & transtulisses in Deum. Si enim Apollinem cithara, si Æsculapium & ipsum Apollinem medicina, si Saturnum Bacchumque & Cererem agricultura, si Vulcanum fabrica, si linum Osirim; si denique, ut fileam ceteros, oliva Minervam munere Divinitatis beavit, & in culturam celebrem posteris suggessit, cur non te tam mirabilis horologii inventorem, in Astronomia ceteris eminentem, naturasque rerum omnium, & arcana rimatum, utque testabatur in quadam magna quam tibi scripsit epistola laureatus noster Petrarcha¹, heu dum vixit amantissimus tui, principem medicorum, cum ipso superstitute tot florentiores qui modo vigeant reperti forent medici, te tamen præponentis omnibus non indigne; cur non, inquam, te in Deum merito posterì coluissent? Verum te vere divinum, orbis-

orbisque ad finem usque nominandum , Christi Jesu crucifixi pro nobis veri Dei fides perfecta , tuis visceribus ab utero genitricis radicata , virtusque tua clarissima , quæ te tale vexit in culmen , & nominis gloriam tam sublimem perenni fama celebrabilem facient infallenter. Es præterea , ultra prædicta , tam dulcis & amœnæ facundiæ , quod quasdam epistolas tuas cernens casualiter his diebus , stupidus satis fleti , & vehementer admiratione commotus. Nam si semper eloquentiæ operam impendisses , equidem satis foret . Est igitur ingenium tuum ad omnia versatile. Unde de te , non secus ac quod de Julio Cæsare scribitur , dici potest : videtur namque te natum fore ad ea sola quibus applicas mentem tuam , cum in omnibus , & singulis emineas singularis . Ad hæc studium poësis & amorem , quomodo nunc in senectute sectaris , quantas laudes mereantur , explicare non possem . Facis præcipue ex tua elegantissima scientia medicinæ , mundo commoditatem immensam , quod post orbi commodissimam legum editionem , Grajorum sapientissimus Solon , ut nosti recitare Timæum , legitur effecisse : unde itidem de te dicendum putem , quod de Solone nuntiatur ibidem . Quod si non perfunctorie , sed dedita opera fuisses Poeticam executus , profecto non opinor , te minorem Hesiodo vel Homero ; utque de nostris adjungam , Virgilio , Statio , vel Petrarcha fuisse ; sed in ea maximus atque famosissimus evasisse . Quantum autem rapacibus dilectionis uncinis præter

ter cetera trahat me hoc tua senescentis in Poeticam ferventissima mentis adhæsiō, æstimare non posses. Hæc est enim jucundissima cura & cupido laude dignissima, hocque tam præstabile studium, quam Catonis senis capularis; Danaum litteras insequentis; quamque Archimedis suo cuidam operi designando a supervadentis hostis gladio crudeliter occumbentis; quamque senis Carneadis obliti buccellam ori, dum discumberet, apponendi. Est tam etiam senibus rerum earum quæ immortalitatem ipsis morientibus propagent & pariant commendabile studium, qualecumque sectantur. Quale legimus de Platone, Varrone, Livio, Druso, Appio Claudio, Socrate, Chrysippo, Isocrate, Sophocle; quorum atque ceterorum consimilem his plurium historias te non ambigo non ignorasse; quale etiam vidisti de illo fulgentissimo Sole mundi Petrarcha, sæpe mihi dicto, sæpiusque dicendo; quale denique præprimis de Nicola de Lira, qui centennis existens, voce vivacissima, & rejuvenescentibus gutturis arteriis, & repullulantibus mentis ramis, disputando, respondendo, legendoque patefaciebat scrupulos Scripturarum, extricabatque nodos sacratissimæ Theologiæ, quam studens continue, de Hebræo perfidoque Judæo factus Christicola perfidelis, x. & centum moriens annorum¹, supra totam Bibliam lecturas solennes & immensæ amplitudinis dereliquit. Horum itaque, colende

¹ V. epist. super.

colende pater , senectus , rebus non fuit momentaneis & morticinis attributa : horum cupiditas , habendi siti , nec avaritiæ stimulis puncta fuit ; horum denique cura omnis , rebus eminentibus extra terram , & splendore subjecti nobilis , nec unquam extinguiibilis , est versata . Quorum tu , virorum optime , virorum doctissime , imitaris vestigia , imo tua , quo non alius evidentius novit res mundi qualibet , casuum præcipitiis subjacere ; virtutem vero & scientias alte tolli , perpetuitatemque mereri : hæc enim virtus sola felicitat homines ; hæc virtus de gradu ascendentes in gradum nos tamen perducit in montem Sion , ubi est fons vivus , & præ aquarum opulentia saliens in vitam æternam . Tu igitur , ut ad feriem revertar , Poeticam diligis , eique , dum tempus datur , invigilas . Vera solet esse sententia ; delectatio perficit operationem ; vestrum etiam solet esse consilium ; ut animus gaudens sit , & animi moeror absit , & humores melanchonicos abigitis , ne cor suffocent & obumbrent . Et recte quidem , cum Salamon ipse dicat ; Spiritus tristis exsiccat ossa , animus vero gaudens floridam vitam facit . Et alibi legitur ; Tristitiam non des animæ tuæ , & non affligas te metipsum in consilio tuo : jucunditas cordis , hæc est vita hominis , & thesaurus sine defectione sanctitatis ; & exultatio viri est longævitas ; misere-re animæ tuæ placens Deo & contine , congrega cor tuum in sanctitate ejus , & tristitiam expelle a te :
multos

multos enim occidit tristitia , & non est utilitas in illa ; zelus & iracundia minuunt dies , & ante tempus senectam adducit cogitatio . Quamobrem sane & consiliariter facis , dulcedini Poeticæ tete dare , ubi reperis mysteriosa colloquia , per amœna vocabula , & tegumento incredibili, rerum veritatem, profundasque sententias palliari ; unde cor tuum non dubito horum dulcedine gratissime delectari , & senectutis tuæ dies absque aliquo tædio fastidio pertransire . Demum hujus multiloqui tecum sermonis finem facturus , inter , imo super ea , quæ mihi vita tradidit cariora , tuam amicitiam , & paternam notitiam superaddo ; cum non solum ego rudissimus & dejectioris fortunæ , studioque oblectatus , & monitorum indigus gestire pro posse debuerim , ut tibi succederem in dilectum ; verum magni Principes & Physici doctissimi . At nimis degeneramus , & omnis ætas declivius deteriusque præcipitat a colle virtutum in vitiorum abyssum . Legimus de ultimis Hispaniæ Galliarumque finibus venisse Romam nobiles , conspecturos eloquentiam convicini concivisque tui Titi Livii Patavini : legimus Reginam de Saba Hierosolymam usque profectam , ut contemplaretur prudentiam Salamonis : Legimus denique Alexandrum Macedonum Ducem ad Diogenis dolium , & Pompejum Magnum ad Possidonii fores fuisse progressos : legi audivique magnos & Prælatos , & Antistites ad Sorgam usque delectanter gressos , ut nostrum Petrarcham cerne-

rent ;

rent ; teque nedum semper virtutis amantissimum , sed illum Paduæ Tyrannum pluries ipsum visitasse Petrarcham , in Arquadi rure inter colles Euganeos habitantem : Sed minus solito virtus nostris temporibus æstimatur . Curat quisque de ambitione , curat de pecuniis , vel de fraude , & violentiis inferendis : unde qualiter mundus eat & Christi Religio , bene vides . Ipse autem , cujus est , Christus provisionem adhibeat , qui nobis suam salutiferam gratiæ largitionem præbeat , & a linguis dolosis & infandorum hostium artibus nos prohibeat truculentis , vitamque in hoc sæculo peccatorum exortem præbeat , tandemque secum nos sui famulos & apud suam redhibeat majestatem , & scientiam nostram caritate cohibeat ne frangatur . Vale Pater & parce linguaci . die XI. Julii 1388.

Johannes Manz. de Motta .

VIII.

Rizaldo de Villanis, laudatissimo Regum Consulto.

Clarissimum splendorem visus intrinseci tibi dedit Altissimus , procusitque tibi natura parens tenacissimum recordationis antrum , in quo profundissima sacræ & inæstimabilis civilis sapientiæ jam dudum proscripta possessio cohabitat radicata , quæ sub æquitatis pensatur examine , consiliis regulata rectitudinis . Te prudentissimum legum interpretem , jurisconsultum insignem , orator-

rem-

remque facundissimum ille sacer ordo conscriptorum Patrum, qui nostri Principis interfunt consultationibus, reverenter attendit. In te, pater colende, sedet reverenda canicies stipata studiis laudabilibus juventuris. Et in sacro numero Consultorum Principis nostri, ut olim in Romano Senatu Scævola, tam conformiter ad proposita dans responsum, atque Papinianus, quem Divus Justinianus acutissimi memoravit ingenii. Et quantum putas gaudenter admiror, cum problemata singula, scientiæ quæstiones cujusvis, tam perspicaciter, legum discussione dissolvīs, confestim enunciando leges, sic in tuæ memoriæ antro pervigiles & paratas, forsā non promptas, & ut ajunt, illotis manibus numerato non habitas? Ad quæstionis articulum, uter intellectus, femineus an virilis sit aptior ad suscipiendam litterarum doctrinam & impressionem, pridie tibi in conspicua nostri Principis Bibliotheca objectæ; legum allegationes idoneas effudisti. Cum supervenit ille venerandus Antistes de nobili & famosa Cretæ Insula profectus ad illustrandam Italiam (ut olim legitur de Saturno, qui sationis frumenti usum ad has oras adduxit) qui est unicus paginæ sacre doctor insignis; contra quem non inamoena vivis rationibus roborata disputatione leges facerrimas merito tuebaris. O felicem nostri temporis ætatem, si tales aliquot & tam egregios protulisset, qualem te legali tulit in scientia! qualem hunc venerabilem Præsulem in sanctissima

O

Theo-

Theologia ; qualem & illum , supra quam vires mei faminis promere quirent de me benemeritum , & laudandum patrem meum & dominum singularem, Bartholomæum de Jacobo Januensem , tanta scientiarum omnium capacitate præfultum , & perfectum , in successione Tullianæ facundiæ , nisi me fallit amor , nulli nostri temporis comparabilem ; qualesque alios , tam armorum quam scientiarum & legum præstantia renidentes , quos serenissimus noster Princeps suis lateribus coadjunxit , ut scripsi perdiu cuidam docto viro ; *Fulgida quem tamquam circumstant sidera Regem, Consiliisque altis florida corda gerunt* ; quos omnes ad præsens numerare admodum foret prolixum . Et nempe , ut clementissimus est Principum , sic sapientissimum fore compertum est , qui utraque duarum rerum , quibus Imperatoria Majestas & Respublica gubernantur , præstantiores viros & sani consilii , secum trahit . Hoc fecisse legimus summos Principes Romanorum . Ante alios Augustus Cæsar M. Tullium , Asinium Pollionem , Valerium Messalam oratores summos ; Virgilium Maronem , Flaccum Horatium , Nasonem licet postea propter ejus incontinentes mores relegatum in Pontum , Varum , & Tuccam Cremonensem, poetas ; M. Varronem, ut ajunt, doctissimum Romanorum , & T. Livium summarum scriptorem historiarum , legitur habuisse : Hadrianus Juvencium Celsum , Salvium Julianum, & Metratium Priscum peritissimos legum consultos ;

Anto-

Antonius Scævola; Severus Papinianus; Alexander qui fuit Romanus Imperator (non dico illum ducem Macedonum) Domitium Ulpianum, Fabiumque Sabinum, & Julium Paullum; qui omnes quales fuerint, tu ipse novisti. Hi sunt, pater, quibus Principes & Reges primi floruerunt. Hi sunt, quibus assistentibus Imperator tutissime gubernatur: hi sunt quibus magis Resp. indiget, quam armorum præsidio, ut Cicero disputavit & alij docti viri. Quare dominus noster, refluentes alpis sensibus viros & sancta virtute pollentes satis superque gloriabitur, si habeat, & hoc suis urbibus & regno fructuosum fuerit. Nam, ut ait Ælius Lampridius, Resp. est melior, & prope tutior, in qua Princeps malus est, ea, in qua amici Principis sunt mali, quia unus malus potest a pluribus corrigi, multi autem mali non possunt ab uno quamvis bono ulla ratione superari. Ideo Alexander optimus fuit, qui apud se, licet esset bonus, bonos, tenebat viros, sanctos, venerabiles, non malitiosos, non furaces, non fictiosos, non callidos, non ad malum consentientes, non bonorum inimicos, non libidinosos, non crudeles, non circumventores sui, non irrisores; sed sanctos, venerabiles, continentes, religiosos, amantes sui Principis, & qui de illo nec ipsi riderent, nec eum risui esse vellent, qui nihil venderent, nihil mentirentur, nihil fingerent; nonque diriperent existinationem Principis, ut se amaret: Hæc ille. Tales ergo Vir-

tutum Comes , illustrissimus Principum viros tenet, Jurisconsultos, Theologos, & peritissimos alios scientiarum , religiosos & divinos , & qui ament Deum , & diligant honestatem , & æquitatis & justitiæ respectum semper retineant ante conspectum . Ipse igitur optimos viros habens in suo venerando virtutum sodalitie, grandis & indeficientis imperii gubernacula possidebit , sub cujus tranquillitate clementiæ totus orbis serenabitur & floreat. Accedo ad id demum, ob quod principaliter & impulsive paternitati scribendum tuæ concœperam ; licet præscripta, quæ primitus animo styloque congegesserunt sese, longius me traxerint in sermone . Ecce igitur quod nunc te quæso . Est mihi vir probus valde in avunculum , quem semper patris loco tenui , & expertus sum . Is jam vergens in senium; qui profecto , dum robusta fuit ætas , & corporis valitudo jucunda , sese magnis & altis negotiis implicuit ; podagrica tam male quassatur ægritudine, & aliorum cum senectute venientium morborum gravedine , quod quilibet ipsum cernens , si quid pii vel humanitatis haberet , sibi compateretur immense . Ipse ferme circiter annos xx., cum non modicis amicis suis qui vicini fuerant ejectus de solo natali , per alienas exulat terras & urbes ; quem profugum & expulsam fecit ille olim truculentissimis Bernabos , ob infandissimas illas partes , quæ quasi urbes Italicas funditus obruerunt , ad postulationem suorum partialium vicinorum . Nunc etiam

tiam meum avunculum ubique insequabatur tyrannus antedictus, tamquam perniciosissimum hostem. Quare cum supplicet illustri Principi nostro, magna cum spe quam in ipso semper habuit, pro restitutione in patriam unde traxit originem; te quæso teque precor virorum optime, ut pietatis & miserationis intuitu, pro senectutis suæ morborumque solatio, sibi assistas, ipsum juves; & hoc obtestor te, per eum quem legibus sacris gestas amorem, per superos omnes, & si qua fides de te mihi umquam debeat esse, quatenus suadeas, quod gratiam obtineat, ut unde corporis originem sumpsit thalamo gaudeat sepulcrali; & resectis dirutarum funditus domorum habitaculis, natos & amicos sub umbra clementissimi Principis, reduxisse & linquere gloriatur. Deus autem qui est omnium dator bonorum, adversis illibatam tibi tribuat senectutem, quæ raro sine magnis venit incommodis, & tandem animæ quietem det, & vitam sempiternam. Vale.

Johannes Mans. de Motta.

VIIII.

Nobili viro Conrado de Dovaria Cremonensi.

B Imestris cursus, vir generose, jam fluxit, quo facundis epistolæ tuæ visitationibus me decue-
rat rescripsisse. Quo pacto, quoniam hoc non egi,
de harum rerum alterutra quires non immerito me
cul-

culpae; scilicet aut ignaviæ torpore languisse, vel ob superbam arrogantiam despexisse. Nam qui scitanti responsionis debitum non rependit, est vel ignarus, vel arrogans, vel ignavus. Ignorantiam, quam tamen mihi novi reliquis duabus vehementius dominatam, jam tuis (utinam sic veris ut velles, sicque meritis ut scripsisti!) laudibus exclusisti. Restaret igitur quod mihi posses objicere dumtaxat, superbiam vel teporem. Atque, vir clare, minus vellem de superbia, seu desidiæ marciditate posse redargui, quam de ignorantia remorderi: quia superbia est detestabilius vitiorum, abominabilis Altissimo, & mortalibus detestanda. Nil autem enervatius, nihilque quod magis virum qui velit se humo tollere, & ut ait Ennius, virum volitare per ora, dedecet, quam desidiæ luriditate consternari. Videmus enim animantes egregias laboribus enutriri. Est utique excusabilior ignorantia; cum proficiscamur ab utero matris coecitate nescientiæ caligantes. Superbiam vero & vitia cetera vendicamus postea nobis usu pravissimo. Verum non juste desidiam in me neque superbiam causare. Nam remoratae sunt me variae occupationes & vagi locorum discursus; unde mens equidem raro, non sistente corpore stabili, est ipsa composita vel quieta: & in tranquillo existentibus animi motibus; quis consonos & conformes meditari poterit intellectus, utque congruit electis sensibus explicare? Variantibus quippe animi ductibus, ut
verba

verba vacillent, necesse est; sicut navis magistro titubante, nec amplius volvendum animadvertente, cymba circumagitur in discrimen. Quamobrem; maxima de te concepta fide, temporis opportunitatem, qua valerem ocium studio suppeditare, hactenus præstolabar; persuadens mihi, dignam abs te, nec non excusabilem indulgentiam promereri. Quam mihi quæso ut impertiare, persuadens tibi, sic fore veluti scribo. Suscepi, fateor, apud urbem Ticini tuam epistolam. At hæc tabida & epidemialis lues, quæ retrolapsis pluribus quadraginta cursibus annorum¹ Hesperiam vexare non cessat, quæ civitatem illam nunc exhaurit, plerasque Liguriæ urbes infectans; cum Melchior nato ejus quem patris loco carum habeo Pasquini, me coegit abire librorum immunem, & multa curarum anxietate completum. Belzojosum primum tetendimus post Sereniss. Principem nostrum cum eodem colendissimo patre nostro; demum ad hanc conspicuam civitatem, ex qua stirpem suam oriundam nobilitat & extollit, nominis sui præconium longe lateque notum præstans: fuique semper aut rurivagus, aut in motu. Quapropter commoditatem non habui bene aptam in exhibitione responsi. Nunc autem tempus obtemperat; sed cum librorum suppetentia deficit, opus est ut sparsa recolligam, & exigitur quod memoriæ cellulas investigem, corrogando qualequale rescriptum, tamquam anus paupercula quæ lignorum

O 4

rum

¹ Celeberrima pestis est a. 1348. Jo. Boccacii descriptione.

rum strue non fulta, stirpulos & stipulas per semitas usquequaque recolligit, ut rogulum excitet. Veniamus igitur ad concepta. Epistola tua submissa humilitate primordians ferebat, te nequaquam de Musarum fonte gustasse, nec Eliconis silvas, nec aprica lustrasse Parnasi; ideo non te hexametris exaraturum sed prosa; mox dat, me fore doctissimum, futurumque decus Italorum, cum sim fertilis quarumlibet scientiarum, hyperbolice meis laudibus insistens. Porro hæc eadem consulit, hæc hortatur, ne deficiam ab hærentia mei Patris, meique singularis a fili spectabilis Cremonensis¹; in cuius expressione virtutum asseveras, non indigne, linguarum affabilium elegantiam defecturam. Denum hæc antipositorum faciens, dicit, cordiale incendium caritatis, quo mihi sic indefinenter innecteris, ut quater ad me scriberes impulisse, mei status salubritatem sciscitans avide nunciari; errorum mendas, si quas forsan scribendo commissas vel omissas cernerem, postulans humiliter emendari. Hic est, ni fallor, vir colende, totius epistolæ tuæ sensus strictim collectus. Itaque complexis his adhibeo diligentiam, seriatim portioni cuilibet respondere. Cum ergo inquis, tibi complandi grandiloquorum versuum notitiam non adefesse, idcirco prosaica scriptitatione functurum; respondeo, quod rarissimum hominum genus legimus qui altiloqua carmina panxerunt; sed rarius excel-

¹ Pasquini.

cellentium oratorum, qui elegantissime & aptissime texuerunt sententias sermone soluto . Maximum enim est, electis verbis, vitioque carentibus ad omnem dicendi genus prosam scribere; adeo ut fons eloquentiæ Marcus inquit, nullus unquam fuit cui ipsa facultas oratoria tota contingeret. Inspice quæso, nonne quasi totius sapientiæ plenitudo prosaico textu patet? Sacratissima Theologia, legum sacerrimæ sanctiones, totius Philosophiæ volumina, tam moralis, quam etiam naturalis, & denique tota vis facultatis Rhetoricæ, uti sunt orationes Demosthenis, & facundissimi Ciceronis, Senecalia documenta, historiarum memoranda recordia, non metrorum regula, verum prosaica compagine gloriantur. Quare parvi non videatur cuiquam, se esse dumtaxat in prosarum editione præstantem, cum juxta testificationem Annæi in suarum primordio declamationum, Cicero ipse Latini maximus Princeps & auctor eloquii, solum promineat in sermone soluto, & Crispus Sallustius in historiarum scriptione præcellat. Hi tamen eadem gratia in carminibus caruerunt, quæ tota Maroni finitimo tuo cessit, quæ prosa incomparabili & demissiori valde facundia moliebantur. Quamobrem tua eloquens prosa, & electis compacta vocabulis de intimis sapientiæ progressa penetralibus, mihi incomparabiliter placuisset, si non tam meis institisset laudibus, sed de alio quoquam viro laude tanta digno & tantos titulos promerito loqueretur;

cum

cum tuus homuncio juvenis, de quo tam gloriaris, de his quæ scribis nil tale minimum possidere se noscat . Sed summa dilectio fervorque calientissimi zeli , quem mihi gestas , te ad scribendum hujusmodi præconia compulerunt . Verum amantium sunt coeca judicia ; & quanto strictius amant , est eo minus laudantibus fides danda . Nam si veridice centena earum rerum, quas mihi tribuis, particula contigisset , me fore felicissimum judicarem . Consilium autem tuum salutare admodum , paternumque sapiens omnino dulcorem (scilicet quod non abeam ab eo , quem in patrem retineo singularem , Pasquino virorum clarissimo , cujus jucundi nominis memoria me fomentat) humilitate quanta possum accepto . Quid enim melius , quidque præstantius , quidque suavius hominis vitæ , quam cum his convivere & morari , qui sese struxerunt summa bonitate , clementia , & virtute , vitia spernentes , & honestatem summopere diligentes ? Est quippe tantorum virorum conversatio optantius requirenda , quod nos efficiat meliores ; ipsorumque vitandum sodalitium , qui in deteriora & probrosa labuntur, delectantes colluviem vitiorum . Et nisi reverens filialis amor, & purissima caritas, quam ad ipsum habeo , me fallat ; revera hic noster Pasquinius singularior & optimus est virorum , cujus glorificum nomen , quemadmodum cupiunt leges , rerum consequentiam imitatur . Unde decrevi ; suam me facere & factum esse creaturam , dum vivam , nec unquam

quam, nec ullatenus a sua voluntate discrepaturus .
 Demum perfectum & intimum dilectionis vincu-
 lum, quo mihi copularis arctissime, jamdiu stabili-
 tum habui persuasum; & nunc planius patuit tam
 salutiferi datione consilii. Quod autem impetras
 corrigi quod dictabas, nec scaperem ego, nec me
 doctior, ut videre videor, alter posset. Demum
 vale, & parce, si fui nimium in responsione tædio-
 sus. Sospes sum; itidem de te, tuisque avidissime
 semper ardens. 1388. die VII. Octobr.

Johannes Manz. tuus.

X.

*Ad insignem militaris dignitatis, præclarissimumque
 virum Iacobum de Verme.*

Quid dicam, ignotum; non est mihi dicere
 promptum. Hinc enim juris civilis me stu-
 dium distrahit; illinc vero suppetens materia me
 retardat, & illinc unius adolescentuli Pasquini
 proba indoles, doctrinæ præceptionisque indigens
 incremento, me excitat ut insistam. Cupiens tamen
 morem gerere voluntati Domini mei Spinetæ Ma-
 lespinæ celebris utique militis, quod tibi quic-
 quam scriberem, rogitantis; obtempero, nequa-
 quam ornandi gratia, ut incultum monstrabit elo-
 quium, verum ut primùm notus calamo, demum
 præsentia, tuorum aggreger dilecto ministerio ser-
 vitorum; utque idem Spineta me suum prorsus
 ha-

habet, sic confidentissime me jure non impari fungiqueas. Quo pacto nil in præsentiarum scribendum censeo, neque possum, quod dignum tanto, tamque præclaro viro sistat. Aliàs enim, quando dabitur tempus uberius, & materia suberit amplior, excogitatus forsan loquar, cultiusque scribam tuæ spectabili claritati. Atque dum scribere ordior, verborum congeries sese multiplicat & impellit: ea namque, ut ajunt, vicem obtinent cerasorum, qui suorum pediculorum connexionibus & amplexu, catervatim se ingerunt manibus capientium. At hoc unum sat sit nunc tuæ clarescere notioni; quod quidem primum præcipuumque in captanda amicitia doctissimi viri veteres censuere; virtutum columen, quod animos coagulat, & mentes indissolubili catena connectit. Tua etenim, vir insignis, virentissima virtus multiplex, quæ dudum absentis aures corque meum delectabili quadam permulsit dulcedine, majorumque tuorum, præcipueque præcipui & illustris genitoris tui fama posteris excolenda, quodam me flagrore perducens; ad hæc his accedens ingentius stimulans argumentum, scilicet tui intellectualis visus delectabilis illustratio scientiarum; quæ secundum sententiam meam, imo Platonis, est causa maximi commodi; hæc, inquam, præclare vir, me urgenter incutiunt, me vehementer impingunt; imo volentissimum libentissimumque nobilissimæ tuæ pedissequæ me perducunt, quatenus toto mei cordis circino,

cino, tamquam punctum penitus & tenacius impressatum, medio circuli mentis meæ complectar; & teneam irrevocabiliter permanfurum. Fungere igitur deinceps me tuo quodammodo libenter: nec verba me putes & ineffectualia pervulgare. Experi; nam invenies me perpusilla mei potentia; perfecto syllogismo totum effectualiter tuum fore. Quid enim frustrabilius & prorsus enormius, quam alicubi bono viro cumuloſa faminis prolatura imprimere ſpem coſtantem; mox autem, cum opus eſt, fallaci deluſione mentitam? De Kalendario viventium deleantur linguarum pſeuſtes, frigentis olei pelago mortem paſſi. Vale vir ſublimis & me certiffime inter caros ſervulos tuum loca.

Mentem conſpicuam florida gaudiis

Virtus imbuit alma.

Fulgidus morum præit, itque ceſſus

Culinine famæ.

Laudari cupiant viribus impii.

Alti divite pompa.

Vestit hoſdem purpura, ſævientes

Turpia patrant.

Orco clauditur intus, Flegetonicis

Undis mergitur atris,

Pessimus, trux, horridus, acer

Crimine ſævus.

Mandari mihi, juffuque tuo loqui,

Si quid utilis eſto.

Si

Si boni quicquam cupio ; tuus sum
Jacobe clarens .

Johannes Manz. de Motta

1388. die XIII. Januar.

X I.

*Responsio Domini Jacobi de Verme ad litteram
præcedentem .*

FAcunde vir , amice dilectissime . Suscepi gratanter affectionis vestræ gratissimas simul & facundissimas litteras , quibus erga me sinceræ dilectionis conditis caritatem , tanto me decorantes honore , quanto nec ipse me digner , nec ab aliis dignus arbitror me censerî . Verùm in hoc , ardoris vestri benivoli cognoscitur vis amoris , qui nobili seductus errore , dum quidem cæcus est , vera non cernit , dignitatem virtutis ac laudem plerumque illis tribuit qui tam sublimia nomina non merentur : quamquam error hic vester animorum nobiliorum sit communis , qui de re amata bene cogitant , & sibi sic esse persuadent ; amatum qualem cupiunt talem credunt . Sed quamvis error ipse sit nobilis , & ejus adversarius , qui ex odio nascitur , sit infamis , & mundo damnosus ; utriusque tamen affectus & amoris & odii æquis spatiis a veritatis paritate remoti sunt , tametsi est alter honestior . Sed quoniam , ut ait Cicero , in hac vita vivitur cum non perfectis hominibus ; & ut Petrarcha sæculi nostri
d ecus ,

decus ; reprehensionibus irascimur , laudibus delectamur ; utque Terentius , obsequium amicos , veritas odium parit ; ego ex hoc errore vestro honesto vobis & nemini damno delector , licet ipse de me humilior sentiam , nec vos peritius errare voverim , sed mallet esse quod videor : sic enim & mihi , cui multum negotii superest ad virtutem , & vestro consultum esset errori . Sed quoad amicitiam meam , cum ob Domini Spinetae honorabilis mei fratris intuitum , & amicissimi mei Pasquini respectum , cum quo in rebus omnibus unam habeo voluntatem , vos in amicum carum meum animo libenti suscipiam , & cum vestra virtus ingenii vestrum me alliciat in amorem , per quam fit , iuxta sententiam Ciceronianam in Lælio , ut eos quos nunquam vidimus quodammodo diligamus . Quare juxta morum incomparabilem præceptorem in rem præsentem veniatis oportet , ut cujus stylium nosco , miror , & diligo , faciem non ignorem . Et quoniam ex litteris magnam suscipio voluptatem , non sit vobis grave mihi sæpe rescribere .

Quisquis es in nostros adeo succensus amores ,
 Ut celebres nostras lyrico modulamine laudes ,
 Te nimis jam fallit amor , malus arbitrer æqui .
 Non ego virtutum specimen si prædicet orbis .
 Me fore crediderim bene , si non hostis honesti .
 Sed postquam tamen est nostri tibi fixa cupido ,
 Noster eris , nosterque veni , contingere dextras
 Fas

Fas sit, ut hic inter nostros numereris amicos,
Jacobus de Verme.

XII.

*Spectabili & præclarissimo militi Domino Benedicto
de Gambacurtis, Domino meo præ ceteris
singularissimo¹.*

DE reliquiis tamen epistolæ pridie Magnificentiæ tuæ per Vannem² de Appiano præsentandæ aliquid scribere restabam; veruntamen quoniam in præsentiarum non superfluit bonum tempus; ex tragoedia quadam in expeditionibus militaribus, decursa ætate conscripta, tuoque cœpta nomine, & Deo finienda favente, chorum unum ne vacuus ex me redeat Benencasa transmittito. Qui si placuerit, rescribito, quia dum totam completam contexero, ut ad unguem perfectius corrigatur, dominationi tuæ lætius & alacrius destinabo. Quantum autem pro proposito: capta civitate Veronæ, & dedita sponte Vicentia³ Scaligero Tyranno ad Illyricos sinus, Venetamque urbem profuge profecto, gaudio populus pariter admirando, ut subinterea fluctuabat, talium verborum congratulans fusione;

Ful-

¹ V. Præfat.

² Meminit hujus Bonincontri in *Annal.* ad a. 391. cum inter captos a Florentinis recensetur; *Thaddæus Verme ducis hostium propinquus* & *Vannes Appianus Fisanus* &c.

³ A. 1387.

Fulgor militiæ , dogmate clarus
 Heros fulgide , morumque nitens , tibi
 Dî dent gaudii summam ,
 O jubar splendens , Latiiq;ue fidus
 Mi Benedicte .

Ne mihi jam fluxus temporis efflet
 Torpens , castra quidem Principis abiens
 Scripsi carmina spectans
 Ruinam , qua Scaliger altus olim ,
 Infima tendit .

Ecce fugit , quem chorus ovans , Veronaq;ue tota
 Miratur gaudens , cum fugit ille ferox

Chorus : Vah , quantus volucris vertitur orbis !
 Sors hunc præcipitat , celsaque tendit
 Abjectus , scandens curribus altis
 Cespitat hic quidem , prominet alter .

Fortunæ varios cernite motus ,
 Turbinibusque agitur fortiter unus ,
 Flatibus hunc totis concutit illa ,
 Verberat hunc tristem qui jacet infra
 . Qui dolet ex multo turbine fractus .
 Hæc altum summis dotibus implet ,
 Tranquillas tribuens æquoris undas &c. ¹

Johannes Manfinus vestræ dominationis
 devotissimus obsecutor cum reco-
 mendatione se totum .

Die XIII. Februarii 1388.

P

XIII.

¹ Sequuntur plurimi alii versus, quos ne tedium lætori afferamus , & quod illorum conjecturam facere possit ex istis , præterimus.

XIII.

*Praclaro & inclito viro Laurentio de Gambacurtis¹
Domino mihi quam præcipuo.*

INsignis vir Benencasa familiaris domus vestrae præcipuus, promptus, sedulus, & devotus, cum pro parte magnifici genitoris vestri legatus venerit Illustrissimo Principi Lombardorum, nil mihi avidissime sciscitanti gratius aut acceptius referavit, quam vos omnes, in quibus omnem spem meam tenaciter fixam & indubiam teneo, perfecta valetudine & incolumi jucunditate potiri. Ipsum etiam, hæc rudia quædam metra, sed ex mentis devotione prolata, vestrae ut præsentaret magnificentiae, sum precatus, quæ supplico, qua soletis benevolentia, perlegatis.²

JACOBI

¹ V. Prefat.

² Versus quosdam subjungit, quos hic producere nihil attinet.

JACOBI SADOLETI
EPISTOLÆ
PONTIFICUM ROMANORUM
NOMINE SCRIPTÆ.

DE EPISTOLIS JACOBI SADOLETI

§. I. De Epistolis quas hoc libro vulgamus .

Nihil libentius facimus , quam ut Jaco-
bi Sadoleti viri doctissimi atque eloquen-
tissimi litteras evulgemus : ita sunt
ejus omnia scripta in pretio habita-
ta ; ita quæ lucem nondum viderunt expe-
ctata atque exoptata . Et epistolarum quidem aliæ ,
quas nomine ipse suo conscripsit , sæpius edita sunt vel
seorsum , vel una cum ejus operibus omnibus . Quæ
Romanorum Pontificum Leonis X. , Clementis VII. ,
Pauli III. nomine exaravit , ea nondum hætenus in
conspectum hominum data . Quod mirum sane est ; cum
eorum temporum historiam multum omnino juvare
possint : & sunt latino illo sermone , non fucato , non cor-
rupto ,

rupto, sed nativo atque ingenuo scripta. Nec vero ita erant omnibus omnino, ignota ut non sit de iis edendis sapius cogitatum. In Trevoltiensibus monumentis A. MDCCI. ¹ consilium hoc suum eruditis hominibus aperuerat Dominicus de Colonia ². Consilium vero Colonia illud quid impedierit, feceritque, ut nondum Sadoleti hujusmodi littera in manus hominum venerint, vel ab eo, vel ab aliis (nam in Boxhornii monumentis lego cl. Graverol volumen habuisse epistolarum Sadoleti, atque istud fortasse, quod memoravimus) vulgata, nos quidem ignoramus, latamurque, hanc occasionem oblatam esse nobis, de latinis litteris, atque horum etiam temporum historia, benemerendi.

Edimus ergo has epistolas ex codice Bibliotheca nostra, quem suspicor ex illa Colonia descriptum. Etenim cum illo congruit hic numerus epistolarum; epistola etiam quas Colonia nominavit, inveniuntur omnes; ac praeterea diserte titulus narrat, ex ms. cod. Sado-

¹ Sept. & Octobr. pag. 358.

² J' ay depuis quelque tems entre les mains un manuscrit singulier, dont je fais beaucoup d' état & dont j' espere que l' edition fera beaucoup de plaisir aux sçavans. Ce sont les lettres que le fameux Cardinal Jacques Sadolet a écrites à diverses personnes au nom de Leon X. dont il étoit Secrétaire avec le Cardinal Bembo. Ont a déjà imprimé les lettres que Sadolet a écrites en son nom; mais on n' a jamais imprimé celles qu' il a écrites au nom de Leon X. Le manuscrit étoit entre les mains de Monsieur Beauchamp Gentilhomme d' Avignon qui a beaucoup d' érudition & une tres-belle Bibliothèque. Il contient environ cent lettres, dont quelques unes sont corrigées de la main meme du Cardinal Sadolet. Il y en a à Francois premier, à Charles Quint, au Roy de Portugal, au Duc de Savoye, à l' Eveque de Paris, à la Republique & au Doge de Genes, aux Nonces, à presque tous les souverains de ce tems là. Outre que ces lettres sont tres bien écrites en Latin, elles renferment beaucoup de choses curieuses pour l' Histoire & pour la Religion.

Sadoleti ipsius manu emendato exscriptas fuisse. Hoc etiam amplius invenimus in nostro; ut sciremus, nihil propius factum esse, quam, ut nescio cujus negligentia sive imperitia, litteræ illæ interirent; jamque ad salarii tabernas delatæ fuerant atque inter rejectanea chartarum abjectæ. Narratur hoc in epistola nuncupatoria epistolis his præposita, post Sadoleti ipsius laudes; Tale fuit de hoc Leonis X. popularis tui judicium, a quo una cum Petro Cardinali Bembo accitus est, ut ab epistolis & secretis esset, cumque ambo apud eum eodem munere fungerentur, multas ad diversos Principes & Europæ Reges, nomine hujus Pontificis epistolas conscripserunt. Quas Bembus scripserat, subinde cum aliis ejus operibus in lucem prodierunt. Quas autem Sadoletus, nunquam apparuerunt, sed post centum & viginti circiter annos in propolæ apotheca, inter vastam papyrorum molem, quæ vestiendo halec aut piperi destinata erat, repertæ sunt, cura & studio viri de re litteraria benemeriti; quas ab imminente periculo non minus curiose quam feliciter eripuit, & ab interitu vindicavit. *Hæc in ea epist. ad Florentinum hominem scripta, cujus tamen nomen reticetur: quam integram non protuli, quod nihil habeat præterea dignum cur proferatur.*

Ceterum, quod epistolas ipsas pertinet codice nostro comprehensas, eas non ita desideratas dicimus, ut latuerint omnes omnino, bibliothecarum tenebris occultata. Erat enim epistola ad Bembum, cum ei orationem mitteret Agidii Cardinalis quam in Lateranensi Conci-

lio habuit . Hanc cum oratione ipsa Conciliorum editores vulgarunt ut Labbaeus ¹ , Harduinus ² , &c. epistolam vero solam Veronensis editio representavit . Duæ præterea aliæ 1. epistola Carolo V. Imperatori, cum Caroli ipsius litteris quibus illi respondet, edita fuit hoc titulo Epistolæ duæ , altera Clementis VII. Papæ ad Carolum V. Imperatorem Aug. &c. Altera Caroli V. Imp. Aug. Clementi respondentis . Legisse juvabit . A. D. MDXXVII. mense Martio . 2. epistola Ludovico Engolismensi legitur tom.2. Historiæ Sabaudicæ a Guicheron scriptæ ³ . Ex his primam , quod tam facile querenti occurrat, prætermisimus ; alteram & tertiam maluimus iterum representare , quod licet editas , non tamen ita facile reperire sit, præsertim ad Carolum illam . In eodem codice nostro , quo huiusmodi epistolæ continebantur , erat & oratio In promulgatione generalium induciarum habita XIX. Kal. April. MDXVIII. in B. Virg. ad Minervam . Hanc invenies in novissima editione operum Sadoleti Veronensi a. MDCCXXXVII. Ideo ab ea etiam abstinuimus . Feci tamen, ut quod omisi (atque omittendum omnino videbatur) alto Sadoleti præclarissimo scriptorum genere sarcirem . Nam subjeci illius epistolis , ejusdem proemium in opus , quod aggressus ille erat , sive meditabatur , de Rep. Christiana ; quod nimirum multa ibidem de vita sua habeat , de studio ad mores corrigendos ; & quod intercidere , aut non efferri foras egregium monumentum cum studii, tum pietatis scri-

¹ Tom. xiv. col. 18.   ² Tom. 2. col. 1575.

³ Pag. 456.

scriptoris nostri nefas esse videretur. Dubitavi aliquando, an idem esset hoc opus atque illud quod Dionysio Cardinali scribens, & ¹ Marcello Cervino ² vocat de ædificatione Catholicæ Ecclesiæ, in epistola Ioanni Salviato ³ de extructione Catholicæ Ecclesiæ; in litteris vero Ambrosio Catharino ⁴ De ordinibus & constructione Catholicæ Ecclesiæ. Et congruere quidem argumentum videbatur quod sive hac operis inscriptione significat, sive indicat epistola illa ad Dionysium, cum eo quod in proemio habet. Verum omnino tempus repugnare videtur. Nam illius quidem de ædificatione Ecclesiæ duos jam libros confecerat A. MDXXIX.; restabant vero alii duo; atque in tertio lucubrando occupabatur A. MDXLI. nec laboribus nec vigiliis parcens, ut Cardinali Dionysio scribit & Cardinali Ravenna ⁵. In proemio vero quod nos vulgamus opus se aggredi affirmat senectute jam gravem; quippe qui ad LXX. annum accesserit: erat autem ei annus LXX. R. S. MDXLVII. qui fuit etiam vita postremus. Quod si quis contendat, libris jam confectis, proemium scripsisse in quo illa dixerit, non magnopere repugnabo; dolebo solum, pancula hæc tanti operis ad nos pervenisse. Atque hæc de codice illo nostro quibus Sadoleti epistola continebantur.

Non omnes quas Sadoletus scripsit eo fuisse contentas facile judicabit, qui noverit, quam multa quæstidie ejus generis epistola Romanorum Pontificum nomine

¹ Lib. xiii. ep. 15.   ² 17.   ³ ep. 4. lib. xiv.   ⁴ lib. xiv. ep. 10.
⁵ ep. nov. edit. Veron. lib. xiii. 7.

ne conscribantur. Nos XV. earum quibus Sadoleti nomen subscriptum est, invenimus in Bullario Dominicano¹, in Bullario Cassinenfi IV.² nec dubitamus plures repertum iri ab eo qui diligentius exquirat. Quas quidem omittendas esse duximus.

Magna tamen accessio facta est nostris, primo ex codd. quibus monumenta insigniora quæ ad Concilium Tridentinum pertinet describenda curaverat Cardinalis Sfortia Pallavicinus, cum se ad scribendam historiam appararet. Ex iis epistolas sumpsi anni MDXXI. omnes, quæ multæ sunt: deinde ab Archivio Vaticano, unde ut plurimas Sadoleti epistolas habere possem, præfertim quæ suo ipse nomine ad amicos conscripsit, factum est Eminentissimi Cardinalis Silvii Valenti Gonzagæ patrociniò, studioque in bonas omnes litteras; & præterea Clariss. Comitiss. Iosephi Garampi Archivi illius Præfecti & Canonici Vaticani humanitate & diligentia. His ergo debemus quæ anno MDXXIV. scriptæ sunt 89. 90. 92. 94. 96. 97. 98. & privatas fere omnes. Nec moleste, opinor, feret lector, in eo nos deseruisse consilium nostrum, edendi ea dumtaxat quæ Bibliothecæ Collegii Romani forulis asservabantur. Cur enim accessionem tantam huic operi factam nollem? cur historia & litteris tantum, illis epistolis, subsidium allatum inviderem? Quapropter animati etiam sumus, si qua deinceps offerentur similia, quibus locupletare collectionem

¹ Tom. 4. pag. 296. 301. 317. 318. 323. 329. 332. 341. 345. 360. 381. 387. 433. 437. tom. VII. p. 127.

² Tom. 1. pag. 113. 121. tom. II. p. 446.

lectionem nostram possumus, ea non repudiare; magnamque habebimus iis gratiam, qui ita velint de opere hoc qualicumque nostro benemereri. Atque, ut hoc etiam moneam, non latinas tantum epistolas nobis aliorum liberalitas atque humanitas subministravit, sed Italicas duas in causa Ludovici Castelvetrii viri docti scriptas. Aliam nos edidimus ex monumentis Ribier, quod licet vulgata fuerit, non adeo frequens sit in manibus hominum ille liber, & a Veronensibus omittatur. Præterire illos quoque epistola Italica duæ quæ inter litteras Principum, ut vocant, inveniuntur¹. Has, cum facile ex libris istis peti possint, omisimus.

Ex tam insigni litterarum additamento coacti sumus duas veluti in classes litteras omnes partiri; atque harum primæ assignare publicas, idest a Sadoletto conscriptas Leonis aut Clementis aut Pauli Pontificis nomine; ad alteram vero rejicere privatas, sive ejusdem familiares. Cum vero Codicis nostri illas tumultuario nulloque certo ordine dispositas invenissem, visum est ita collocare ut temporis quo scriptæ sunt rationem haberemus: ita enim fructus, qui ad historiam eorum temporum cognoscendam hauriri posse videbatur, facilius multo constabit. Quamobrem his interposuimus alias, quas sive nostri, sive Vaticani codd. subministrarunt. Nihil vero hic de illis præfabimur longius; nec enim historiam eorum temporum exequi volumus, quod longissimum esset, & a collectore monumentorum nullus æquo jure postulat. Si quid tamen in iis colligendis describendis-

que

¹ Tom. I. p. 136. edit. Venetæ a. 1581. & tom. 2. pag. 2.

que succurrit, quod visum sit ad ea quæ dicuntur intelligenda necessarium, id veluti aliud agentes & intranscursu adnotavimus, addidimusque plerumque epistola summam sive argumentum. Ante ergo denuncio, ut nemo exquisitum aliquid, aut non ubique obvium expositumque ex adnotationibus illis nostris se hausturum putet. Si quis Bembi duntaxat eas leget, quæ Leonis nomine scriptæ sunt, magnum ex illis ad hæc intelligenda subsidium auferet; uti ad illas ex nostris.

§. II. De rebus gestis Card. Sadoleti.

Iamque manum cohibueram; nec ubi de epistolis illa dixeram, dicendum mihi esse aliquid de scriptore ipso arbitrabar. Nam præterquamquod Cardinalium vitas qui scripserunt homines eruditi ac diligentes fuisse egere de Sadoletto; vitam ejus omnem elegantissime Florebillus persecutus fuerat, ac deinde Ribierus virtutes ejus cum magna hominis commendatione, magna cura & diligentia, explicarat. Admonuere tamen amici, neminem eorum omnium vitam ita descripsisse, ut temporis rationem habendam esse duceret, annosque, quibus insigniora saltem facta consignanda erant, adnotaret. Secutus illorum consilium, quod experimento sæpe ipse meo didiceram, neglectum illum temporum, magnam historiæ lucem eripere, tenebras etiam offundere aliquando; non Sadoleti quidem vitam, sed insigniorum annorum ejus vitæ descriptionem exhibeo; quod existimem ad epistolas quas vulgamus facilius intelligendas plurimum posse conferre.

Ann.

A. MCCCCXXVI. Iacobus Sadoletus, ex Io-
 anne Sadoleto Iuris civilis ac Pontificii scientia clarif-
 simo, natus ponitur a Ciacconio ¹. Sammarthani in
 Gallia Christiana ², quod pariter in novissima Gallia
 Christiana descriptione a Dionysio Sammarthano factum
 est ³ a. MCCCCXLVIII. ortum narrant; idemque ha-
 bet Bailletus ⁴ Dupinius &c. Cum autem in Sadoleti
 epitaphio legatur, vixit annos LXX. M. III. D. VI. &
 decessisse eum constet XV. Kal. NOV. MDXLVII. ve-
 rus Sammarthanorum annus esse non potest: Fatendum
 quidem est, annum ejus mortis ita tradi a multis atque
 in primis a Florebello, ut nondum ille atatis annus de-
 cursus ab eo fuisse videatur: Obiit annum agens se-
 ptuagesimum, ait Florellus; Septuagesimum an-
 num agens obiit, scribit I. C. Capacius ⁵; atque ita
 etiam Spondanus ⁶; & Ghilinus ⁷ Mori in Roma or-
 natissimo di tutte le virtù del mese di Ottobre dell'
 an. 1547. nel 70. anno dell'età sua. Disertius etiam
 Boissardus ⁸. Hos tamen omnes, & qui annum ejus na-
 talem posuerunt a. 1476. aut 1478. convincere erro-
 ris videtur Sadoletus ipse in ep. Angelo Collozio ⁹ af-
 firmans, annum se atatis attingisse quinquagesimum, cum
 Romana direptio accidit atque ipse Roma excessit. De-
 deram, inquit, satis principibus, dederam satis
 amicis, dederam Reip., mihi quando darem? Si
 jam quinquagesimum attingens annum non ex illis
 flu-

¹ Tom. 3. col. 61a. ² tom. 2. pag. 497. ³ tom. 1. col. 910.

⁴ J. dic. erudit. tom. 4. p. 3. n. 1280. ⁵ in Elog. p. 265.

⁶ ad a. 1547. n. 27. ⁷ Theatr. vol. 1. pag. 76. ⁸ Icon. tom. 1. n. XLIV.

⁹ lib. v. 186

fluctibus in portum & ab terrenis ad cælestia & curam & animum meum revocarem? His ego de causis urbi salutem dixi &c. Iam vero cum ex epitaphio allato, dies fuerit ejus natalis IV. Id. Iulii; & Romanam cladem accidisse constet pridie Non. Maji, quando jam viginti diebus ante Roma Sadoletus discesserat, necesse est, si quinquagesimum annum non quidem expleverat sed attigerat, natum fuisse a. MCCCCLXXVII. Hoc ergo anno IV. Id. Iulii ut diximus Sadoletus ortus est Mutinæ, quemadmodum Florebellus etiam testatur. De Majoribus suis Sadoletus ipse¹ Hyppolito Estensi narrat; Maximum porro illud meæ in te observantiæ & voluntatis vinculum, quod sub ditione familiæ vestræ omnes mei fere & nati & educati, neque solum hi qui nunc sunt, verum etiam antea qui fuerunt, & suam ipsi fidem constanter atque integre vobis præstiterunt, & a vobis civilibus sæpe honoribus & præmiis, virtutis causa, sunt honestati. Præcipua vero Pater, Ferraria apud Herculem Ducem gratia & auctoritate multum valebat, magnisque præmiis jus civile docuit, teste Florebello. Hic Præceptore usus est Nicolao Leonicensi, condiscipulo vero Bembo, ut Bembus eidem Sadoleto scribens² narrat; & in Philosophia ab eo fuisse institutum, ex eo conjectare possumus, quod Bembum de eo illam hausisse Leo X. sive Bembus potius³ affirmat; atque id expresse Florebellus asseruit: Cum ætate, ait idem Florebellus, jam aliquantum processisset, & ipsam ætatem vir-
tute

¹ Lib. xii. ep. 19.   ² lib. i. ep. 21.   ³ lib. x. ep. 27.

tute ac doctrina longe anteciret, patris voluntate Romam se contulit, Alexandro VI. P.M. Pontificatum Alexander tenuit ab anno. MCCCCLXXXII. ad MDIII. Non multo ante hunc postremum Alexandri annum Romam eum venisse puto. Fuit enim Ferraria Bembus annis MDLXXXVIII. & MDLXXXIX., postquam e Sicilia redux, a. MDLXXXIV. & MDLXXXV. Patavii & Venetiis commoratus est, us ex litteris ejus familiaribus constat; Sadoletum tamen Romam venisse ante a. MDIII. liquet ex Bembo ejusdem litteris¹. Romæ ergo cum esset, Scipioni Carteromacho, quem latino nomine seu potius Italico Fortiguerram se appellare voluit, seu alii nominarunt (cujus hominis extat oratio de laudibus litterarum Græcarum præposita Thesauri Henrici Stephani Græco) Græco doctore operam dedit. Id ipse scribit² Angelo Colotio, cujus familiaritate & convictu, uti ceterorum omnium doctorum hominum amicitiiis, floruisse eo tempore constat; inter quos credo eminuit Bembus. A. MDXXXVII. cum nunciis de ejus obitu ad Sadoletum perferretur scribit Gabrieli Paleotto³, Nihil mihi potuit evenisse acerbius, quam divelli ab eo, cujus ego amicitiam fraternamque conjunctionem quatuor & quadraginta annos in-violatam tenueram; nimirum ab A. MDIII. Ita ergo Romæ diversatus est sub Alexandro; & qui cum Pontifices secuti sunt Pius III. & Iulius II.

A. MDXIII. v. Id. Martii Pontifex renuntiatus est Leo X. Hic cum ad fovenda optimarum artium studia

¹ Ep. 21. lib. III.   ² lib. v. ep. 18.   ³ lib. xvi. ep. 14.

dia animum convertisset , Cosmi proavi , & patris Laurentii exemplo ; ante omnia , ait in vita Leonis¹ Iovius , ab epistolis singulari iudicio sibi desumpsit Petrum Bembum & Jacobum Sadoletum , qui ceteros omnes litteratos Romanæ eloquentiæ laudibus anteibant . Fecisse hoc Leonem antequam e Conclavi exiret testatur Bembus in fine Venetæ historiæ ; Joannem Medicem annos natum triginta septem Pontificem Maximum creaverunt ; isque , priusquam e conclavi exiret , me & Jacobum Sadoletum , qui Romæ tunc eramus , sibi ab epistolis adscivit . Hic est honestissimus ille locus , quem tenuisse se apud Leonem Georgio Duci Saxonie narrat² & in proemio quod vulgamus ; Sequuta sunt tempora cum a Leone X. primum , deinde a Clemente VII. Pontificibus maximis ad negotia publica vocatus , tactusque Epistolarum principalium h. e. earum quæ , vel ad Reges a Pontifice , summis de rebus mitterentur , vel a Regibus eisdem ad Pontificem afferrentur , & lucubrador & custos . Quod munus magni sane in urbe & honoris & nominis , superioribus temporibus magisterium scrinii , nunc a populo Romano Secretarium Domesticum appellari video . Atque ab hoc quidem anno litteræ incipiunt quas vulgamus ; quibus subduntur consequentium annorum Leone Pontifice , MDXIV. MDXV. MDXVI. MDXVII. MDXVIII. Unam tantum invenimus anni MDXIX. , anni MDXX. nullam , multas vero anni insequentis MDXXI. qui fuit
po-

¹ Lib. 3. p. 67. edit. Torr. 1549.   ² lib. xi. ep. 1.

postremus Leonis . Causam etsi affirmare non poteram existimabam tamen fuisse itinera quaedam ab illo suscepta , ex quibus celebre est Lauretanum quod voti & religionis causa aggressus est . De eo Ioanni Toletano scribens ¹ , narrat , se absentem renuntiatum esse Carpentoractensis Ecclesiae Episcopum : Postea , inquit voti causa ad Lauretanum divinae Virginis templum profectus , cum absens a Leone Episcopus pronuntiatus essem , ut primum in Urbem redii , onus illud a me , quoad potui , excutere conatus sum . Accidisse id a. 1517. Dionysius Sammarthanus ² tradit . Recusanti collatum , cum Leo aliis flagitantibus eum Episcopatum denegasset , scribit & Florebellus ; & Sadoletus idem Paulo III. ³ Pronuntiatus sum a Leone Episcopus cum essem absens . Hoc quoque meminit profecto Sanctitas tua , recusasse me illud onus quoad potuerim , & quietam ac privatam vitam honoribus semper præterre cupiisse . Cum tamen novum Episcopum Leo a se dimittere nollet , quanta maxima potuit absens diligentia commissam sibi Ecclesiam per idoneos homines rexit , teste Florebello .

An. MDXXI. Kal. Decembr. Leo obiit , & sequente anno v. Id. Ianuar. creatus est Pontifex Hadrianus VI. Statim , rebus Romanis relictis Carpentoracte migrasse Sadoletum , Florebellus affirmat . Sed vereor ne tempore hic aberraverit , & ad annum 1523. reji-

Q

cienda

¹ Lib. xv. ep. 8.

² Tom. 1. Gall. Ch. col. 910.

³ Lib. xii. ep. 12.

*cienda sit Sadoleti hujusmodi migratio. Rem enim ver-
luri instantem describere videtur Hieronymus Niger
VII. Idus April. MDXXIII. quo die hac M. A. Michae-
li scribit¹ cum praeclaro Romanae Urbis in Sadoletum
benevolentiae testimonio; Pur il nostro amantissimo
Monsignor Sadoletto se ne va con sommo dispiace-
re di questa Corte. E credo che se in questi tempi
si servasse l' usanza antica di mutar le vesti per me-
stitia, egli non trovaria forse manco di ventimila
huomini, che lo facciano, si come trovò M. Tullio.
Pare ad ogni huomo da bene, che la bontà e la vir-
tù di Roma se ne vada insieme con sua Signoria, &
in vero così è. In litteris Card. Aegidio, quas hic vul-
gamus, narrat se Carpentoracte venisse post quartum
& trigessimum diem quam Roma discesserat, additque
de amore civium erga se & voluntate incredibili. Scri-
pta est epistola, ut legenti constabit, cum recens Carpen-
toracte venisset, dies tamen adscripta est Idus Iunii
MDXXIII.; quod quidem paulo ante statutum a nobis
de anno Romani discessus confirmat. Mansit vero Car-
pentoracte Sadoletus, quoad mortuo Hadriano Ponti-
ficatum adeptus est Clemens VII., quod accidit XIII.
Kal. Decemb. a. MDXXIII. Factus est Clemens Pon-
tifex, scribit in epistola quam nominavimus Paulo III.
is statim vehementer a me contendit, ut me ad eum
conferrem. Itaque Romam reversus sum. Non po-
tui enim Pontifici optime de me merito operam &
obsequium meum denegare. Idem ferme, & in alia
epi-*

¹ Tom. I. epist. Princ.

epist. ad Io. Toletanum, nisi quod & conditionem quamdam siue pactionem memorat. Facto, inquit, Pontifice Clemente, statim ab illo evocatus sum, cui optime antea de me merito fidem operamque meam denegare non potui. Hoc cum eo tamen pactus, ut operam illi meam triennium navarem; quod reliquum vitæ meæ tempus, non jam hominibus, sed uni Deo in Ecclesiæ meæ custodia tribuere statuissem. Quod ille, ut erat natura bonus, & mihi pollicitus est & præstitit. Hinc ergo rursus ab Anno MDXXIV. exordium sumunt epistolæ nostræ, sequunturque annis MDXXV. & MDXXVI.

Triennium operam suam Pontifici navasse Sadoletum Florellus quoque scribit. Sed necesse est liberalius aliquanto tempus supputare. Cum enim Leo in Pontificatu consecrerit annos octo, & menses insuper octo diesque 20. Sadoletus in Proemio quod nunc vulgamus, annos XIII. epistolarum Principalium Incubratorem custodemque fuisse, Pontificibus Leone & Clemente affirmat. Anno Clementis IV. in Ecclesiam suam rediisse, idem Paulo III. scribit. Anno ergo MDXXVII. Urbem reliquit, paullo antequam, funesto illo miseroque casu, diriperetur. Roma igitur profectus, Julio Tolesano scribit, viginti diebus ipsis antequam urbs caperetur, eo animo Carpendoracte redii, ut hic domicilium non solum corporis & fortunarum, sed omnium rationum consiliorumque meorum, totius denique meæ vitæ perpetuum collocarem; Et in litteris Duci Saxonie¹. Hic ego, spe erepta, pos-

Q 2

se am-

¹ Lib. XI. ep. I.

se amplius per me Reip. consuli ; privatum autem meum commodum , neque in honore , neque in fortuna admodum quærens , potiusque eligens & Deo , & mihi , & peculiaribus populis meis satisfacere , trans Alpes me meam ad Ecclesiam Carpen-
 ctoraacte contuli , adjutus tum etiam singulari Deo beneficio, quod viginti diebus ipsis ante Roma sum egressus quam clades illa horribilis ac direptio huic Urbi incideret . *Incidit ea clades Pridie Nonas Maj. MDXXVII. irrumpentibus in Urbem hostibus per Sixti pontem sub occasum solis : ergo xv. Kal. Maji Roma excessit Sadoletus . Carpenctoraacte venisse ad diem v. Non. Maji, scribit ipse Matthæo Giberto ¹, Lazaro Bonamico ², Bembo, aliisque . Atque audita quidem Romana clade ingemuit, cum Urbis ipsius causa, tum Romani Pontificis ; cum & is Pontifex, ait ³, in crudelissimorum hostium venisset potestatem , quem ego summe amarem , & ea urbs oppressa esset ac direpta , a qua ego essem & fortunæ meæ subsidia , & artium optimarum ornamenta, si qua modo sunt in me , omnia consecutus . Plura de hac re scribit Hieronymo Nigro, Io: Francisco Bino, ⁴ aliisque: addit etiam de privatis calamitatibus suis atque amicorum ; nam me, etsi eadem quæ tam multos pessundedit , fortuna afflavit , quod meis & meorum familiarium non tam fortunis quam reliquiis veterum fortunarum amissis , omnes ad me nudi atque egentes convola-*

¹ Lib. 1. ep. 1.² Epistol. 2.³ Ep. ad Bembum 3.⁴ Epist. inter Italic. edit. Veron. 1.

volaverunt &c. *Idem ferme Card. Cajetan*¹: atque *Erasmus ad eum scribens*² dolet periisse magnam partem Sadoleti ipsius, ut ipse scribit, videlicet Bibliothecam utriusque linguæ monumentis exquisitissimis opulentam; imo id *Erasmo narrat Sadoletus*³, meas quidem fortunas omnes acerba mihi Urbis fortuna eripuit. In his ipsam Bibliothecam, quam ego Græcis, & Latinis libris magna diligentia undique comparatis referferam, quæ omnium fuit ut & tu existimas, & ipse sentio, jactura gravissima. *Falsum hunc direptorum librorum rumorem ad eum pervenisse dicerem, quod contrarium scribat Nigro*⁴, nisi viderem *Erasmi epistolam post epistolam ad Nigrum fuisse scriptam. Utrumque sit, hæc Nigro*; Cum direptis rebus ceteris, libri soli superstites, ab hostium injuria intacti, in navim conjecti, ad Galliæ litus jam pervecti essent, incidit in rectores & in ipsos familiares meos pestilentia; quo metu ii permoti, quorum ad litora navis appulsa fuerat, onera in terram exponi non permisere. Ita asportati sunt in alias & ignotas terras; exceptisque voluminibus paucis quæ deportavi mecum huc proficiscens, mei reliqui illi tot labores, quos impenderamus Græcis præsertim codicibus conquirendis, & undique colligendis, mei tanti sumptus, meæ curæ omnes iterum jam ad nihilum reciderunt. *Idem fusius in epistola ad Bembum*⁵. Ceterum iter ipse suum ita descri-

Q 3

bit

¹ Lib. 11. epist. 13.² Lib. epist. Erasmi. xx11. epist. 25.³ Lib. 1. epist. 11.⁴ Lib. 1. epist. 5.⁵ Lib. 1. 8.

*bit*¹. Nos a portu Centumcellis Nicæam usq; navibus pervecti fuimus, nihil ipsa illa, quod appareret, maris agitatione offensi; cum ceteri omnes fere qui erant mecum gravi nausea conflictati essent. Nicæa duos dies mansimus; inde digressi a Valdemontio, cujus mihi humanitas magnæ voluptati fuit, jumentis pretio coactis iter terra fecimus. Septimo die Nicæa pervenimus Carpençtoracte ad diem v. Non. Maji. *Magna populi lætitia & gratulatione exceptum frequentibus in epistolis narrat.*

Decennium Carpençtoracte vixit. Sic enim Ioanni Toletano scribit; In hac mihi jucundissima & vere beatissima conditione vitæ cum decem annos fere exegissem &c. & Duci Saxonia; Jam quemadmodum in Ecclesia mea per decem annos manserim &c. Idemque habet in Proemio, quod superius nominavimus: ab anno nimirum MDXXVII. ad MDXXXVI. Atque ab eo quidem anno littera ejus familiares leguntur amicis scriptæ: litteris vero publicis Pontificum Romanorum destituimur.

*Anno ergo MDXXXVI. postquam Pontifex creatus fuerat Paulus III. anno secundo, ut idem scribens Sadoletus narrat, atque eum Massilia salutandi gratia convenerat; acceperatque ab eo diploma, quo Paulus adjutor illi in regenda Carpençtoractensi Ecclesia dabatur,*² *Autumno Romam venit. Nam de itinere suo scribit, ex Urbe v. I. Non. Novemb.*³ *item v. & iv. Non.*⁴ *testatus*

¹ Epist. 10.

³ Epist. 13. lib. 120.

² lib. 111. c. & Epist. 7.

⁴ Epist. 14.

status, venisse Romam accersitum a Romano Pontifice; & in litteris Georgio Duci Saxonie scriptis quas superius saepe nominavimus; Illud commemorabo, me, cum animo obfirmato constitutum haberem, nunquam amplius abire ex eis locis, in quibus essem Deo quasi consecratus, nec stationem illam relinquere, in qua me volens ipse libensque collocassem, coactum tamen Concilii nomine, & binis hujus sapientissimi & optimi Pontificis litteris ad Urbem me evocantibus, per causam, quæ erat adscripta, ut tractarentur ante & deliberarentur ea quæ mox in Concilio agi expediret, & ut morum Ecclesiasticorum honestati ac decori consuleretur; Romam revertisse moerentem quidem & invitum si spectentur cetera, hoc uno me consolantem, quod tantæ causæ Dei omnipotentis pro mea parte non adesse, alienum mihi ab officio, & pietate Christiana esse videbatur. Ex quibus quidem causam Paulo III. evocandi Sadoletum quæ fuerit plane cognoscimus, quod item ipse docet in proemio. Vocatus enim ad Urbem a Paulo III. P. M. qui Clementi successerat, ac eo nomine vocatus, ut una cum aliis nonnullis electissimis viris, corrigendis moribus Sacerdotum, qui negligentia superiorum temporum a veteris curriculo innocentiae deflexerant, operam & partes meas impenderem. Præter Sadoletum accitos a Pontifice alios quinque, qui deliberarent, quibus novis legibus soluta Sacerdotum disciplina astringenda videretur, quibusque sublati eorum, quæ a superioribus

Pontificibus Romanis instituta fuerant , sanctior institui posset ratio gerendi summi Pontificatus , tradit Florebellus ; additque agitatam eam rem fuisse compluribus diebus , atque eo tempore Sadoletum etiam iisdem diebus , aliquot orationes scripsisse , quò Pontificis Maximi animum acrius ad id perficiendum incenderet. De hoc conventu Pallavicinus ¹ atque ejus ætatis monumenta. Verum tota res postea cum propter difficultates quasdam refrixisset , Sadoletus Carpentoracensem Ecclesiam suam cogitans , Roma discedere parabat (de quo reditu suo scribit ² Accolto Cardinali iI. Kal. Decembr. MDLVI. & iII. Kal. Cosmo Gerio ³) cum ignarus , & incogitans ut idem narrat Mario Maffeo ⁴ , in amplissimum Cardinalium ordinem cooptatus est xi. Kal. Januarii . Nam x. Kal. scribens Herculi Duci Saxoniæ ⁵ Heri , inquit , nihil cogitans ac ne cupiens quidem , sed præter omnem opinionem meam , creatus sum Cardinalis . Rem totam fusius narrat Germano Brixiio ⁶ . Cum ignarus omnium & nihil minus cogitans nocte ea primùm quæ antecessit comitia , certior Pontificis voluntatis ipsius nuntio factus essem , nec temporis haberem ad deliberandum satis ; animo autem incredibiliter æstuarer , quod neque res tota admodum mihi placebat , & tamen tantam voluntatem Pontificis erga me , illudque quod de me faciebat judicium repudiare atque aspernari , superbum existimabam ; detuli rem ad amicos , non tam

¹ Lib. iv. Hist. C. T. cap. 5.

² Lib. 9. Epist. 17.

³ Ep. 16.

⁴ Lib. x. epist. 5.

⁵ x. 1.

⁶ Lib. x. epist. 16.

tam quidem de re , ut sententias illorum exquire-
rem (eram enim prorsus ad recusandum paratus)
quam ut recusandi modum honestiorem quærerem,
quem ego animo perturbato videre satis non pote-
ram . *Addit , cum illi qui consulti ab eo erant graviter
illum increpuissent , quod resistere conaretur vocanti
se Deo , oblato honori ac dignitati tandem consensisse .*
Romæ ergo substitit toto anno MDXXXVII. , quo incidit in
gravem morbum , eoque quatuor pene mensibus oppres-
sus , periculum vitæ adiit non semel , ut ipsemet scri-
bit Georgio Duci Saxonie IV. Kal. Ianuarii MDXXXVII. ¹

A. MDXXXVIII. Paulus III. veritus , ne bellum
quod inter Carolum V. & Franciscum I. Gallie Regem
exarserat , foedus turbaret contra Solimanum superio-
ri anno decretum , ut Nicæam colloquium accederent
curavit , quò idem etiam gravi atate conferre se voluit,
profectusque ex Urbe est Majo mense. Necesse fuit Sado-
leto quoque Pontificem qui antecesserat sequi , ut idem
scribit eidem Georgio ². Atque eo in itinere morbo gra-
viter est confectatus , ut Iulio Peflugo narrat , ex-
cusans tarditatem litterarum suarum ³. Cum enim in
illo ipso nostro ex Urbe Roma discessu , quo Ni-
cæam omnes contendebamus , eas accepissem , ne-
que tum spatium habui rescribendi , & toto illo
itinere incertis febribus , doloribusque intestino-
rum gravissime vexatus vix vitam potui retinere ;
quæ certe fuisset àmissa , nisi Dei summa bonitas &
clementia opem mihi tulisset . *Addit Georgio Duci*

Saxo-

¹ Epist. 2. lib. XI.

² Epist. 4. lib. XI.

³ Lib. XI. Epist. 5.

*Saxonia*¹. Nicæam veni quomodo quidem potui, delatus lectica, omni ratione adnitens ut interesset consiliis in quibus de summa Reip. agebatur; cum tamen quotidie aliquot horas levi febricula laborarem, essetque invalidus, qua in valetudine adductus non sum ut desisterem a muneribus publicis. Refert vero ibidem; *Nicæa cum regrederetur renovatum esse Placentiæ morbum & se ad interitum poene perductum. Cum vis ergo morbi remississet, ut plane ex eo recrearetur, Carpençtoracte venit, quemadmodum subiungit in litteris ad Peflugum. In epist. scripta Alberto Pigbio*² narrat, se Carpençtoracte, quo Nicæa venerat, ut ex longo & difficili morbo perditam prope valetudinem recrearet, hyemem oppressisse: & fusius aliquanto in epist. Io: Cochlaeo idem exequitur³; Summum Pontificem ad conciliandos Principes Nicæam proficiscentem ego ex urbe profecutus, toto illo itinere, Placentiæ præsertim graviter ægrotavi. Nec tamen destiti quin pervenirem Nicæam, illisque sanctis & salutaribus negotiis interesset. Post, conventu soluto, locorum vicinitatem, & cæli salubritatem secutus, Carpençtoracte meam ad Ecclesiam me recepi, ubi etiam nunc commoror, nec ante proximum ver in Italiam, rediturus sum. Veniam scilicet dederat, tempore tamen præstituto, Pontifex quo abesse posset. Itaque⁴ Pontifici scribens, narrat, se litteras accepisse III. Id. Octobr. Cardinalis Farnesii; qui-

¹ x1. 4.² Lib. x11. Epist. 1.³ x1. 6.⁴ Lib. x11. Epist. 8.

quibus ille me, *inquit* hortatur, & admonet, ac Sanctitatis tuæ verbis etiam mandat, ut jam exacto fere eo tempore, quod meæ absentiae a te præstitutum fuerat ad urbem quam primum me recipiam: *petit tamen a Pontifice facultatem longius ibidem in Ecclesia sua commorandi. De hac etiam re extant ad Cardinalem Farnesium litteræ*¹. Atque impetrasse quidem videtur; & triennium atque aliquanto amplius Carpenctoracte fuisse. Cum enim illa scriberet Id. Octobr. a. MDXXXVIII., indidem scribit Io. Cochleio eodem anno prid. Kal. Decembr.² atque anno sequenti eidem VII. Id. Iulii, & pridie Id. Novembris; quarum quidem litterarum primis ait; Cum hæc ad te scriberem aberam ab urbe, deque meo illuc reditu nondum quippiam certi constitueram: *in alteris vero, ubi doluit, suas ad illum litteras non esse redditas, subdit*; cum tamen absens adhuc & in Ecclesia mea manens Carpenctoracti, meis qui in urbe sunt, præcepissem, ut omnes meas ad te litteras per Ambrosium Theutonem, quem tu mihi nominas in litteris, ad te mittendas curarent .... Si Romæ essem plura polliceri tibi possem; nunc cum sim in his locis, neque illuc (ut nunc est) me conferre cogitem, causis & multis & necessariis adductus &c. *In eandem fere sententiam scribit Francisco Fregepani, item VII. Id. Iulii ejusdem anni MDXXXIX.*³ Qui si Romæ essem, lacefferem te crebro meis scriptis. Nunc longe gentium absum, neque sane mihi constat,

¹ Lib. XI. 2. 3. 5.² Epist. 6. lib. XI.³ Lib. XI. Epist. 84.

stat , quod ad tempus sim in Urbem reversurus .
 nam neque quicquam adhuc video quod me illuc
 attrahat , & multa sunt hic quæ me detineant .
 Proinde scito labare meum illud primum consilium
 Romam redeundi . *Eidem scribit Carpençtoracti* x.
Kal. August. MDXL. ¹ *Continuum ibi fuisse usque ad hoc*
tempus significat ² *Io. Archiepiscopo Upsaliensi; Ad xv.*
Calend. Januarii; cum essem in mea Ecclesia Car-
pençtoracti , quò post discessum a Nicæa Summi
Pontificis me contuleram, accepi tuas litteras xiii.
Kal. Novembris Venetiis datas . Scriptæ sunt autem
he litteræ Carpençtoracti ix. Kal. Jan. MDXL. *Hoc*
tempore munus ei collatum est Pontificio diplomate, ut in
Lutheranos inquireret atque animadverteret. De eo gra-
tias agit Cardinali Farnesio ³ *epistola scripta iv. Kal.*
Aug. MDXXXIX. A. MDXLI. vii. Kal. Decembris Car-
pençtoracte pariter scribit Paulo III. ⁴ *, atque eo-*
dem anno , antea , xvi. Kal. Septembris Antonio Flore-
bello scripserat Ex Feliciano nostræ Dioeceseos . Hæc
paullo fusius explicui , quod Florebellus in vita , nihil
aliud habet , nisi commoratum Carpençtoracte esse Sado-
letum; ut rem familiarem plane constitueret ali-
quanto diutius quam se facturum ostenderat . Non
est prætereundum hoc loco in signe officii sive pietatis
exemplum in Asinum Episcopum ; cujus testamento
heres relictus , etsi jactura potius aliquid quam com-
pendii fecerat , tamen sepulchrum ei in Minervæ facien-
dum

¹ Epist. 16. lib. xi.

² Epist. 18.

³ Lib. xii. Epist. 5.

⁴ Lib. xii. 10.

dum locavit a. MDXXX. atque hujus curam in amicos suos Binum & Molzam confert ¹.

A. MDXLII. Romam se venisse accersitum a Paulo III. testatur idem Sadoletus in litteris Guglielmo Duci Bavaria scriptis VI. Id. Maji ² : Cum ab Carpenctoractensi Ecclesia mea Romam rediissem, Pontificis Max. jussu, non modo evocatus, verum etiam compulsus. Carpenctoracti tamen erat XIII. Calend. Martii. Nam eo die indidem scribit Guglielmo Pojeto ³, significans tamen, se cum aliis Cardinalibus evocatum; Puto te audisse nos omnes qui de Cardinalium Collegio sumus, Summi Pontificis litteris ad urbem esse accitos. Itaque etsi ægre ab Ecclesia mea divellor, mihiq; cum hoc iter, tum vero in Urbe mansio in omnem partem incommoda futura est, tamen, quando excusatio qua usus fueram accepta non est, ea quæ huic itineri necessaria sunt comparo, meque his viginti circiter diebus profecturum hinc arbitror. Causam evocandi hanc fuisse indicat Florebellus, ut deliberarent, quid facto opus esset, cum renovato bello inter Carolum V. Casarem, & Franciscum I. Gallorum Regem, iterum in maximum discrimen, Turcico bello impendente, Christiana res adduceretur. Extant tamen litteræ apud Raynaldum ⁴ quibus Cardinales ad urbem accersuntur, causaque profertur precipue illa quod Concilij instaret celebratio; Superiore anno consideran-

tes

¹ Epist. inter Italic. edit. Veron. VII. ² Lib. XI. 10.

³ Lib. XII. Epist. 9.

⁴ h. a. num. 47.

tes quod S. R. E. Cardinales ad id creantur , ut Romano Pontifici in participatione curarum præsentes assistant , eaque esse tempora , ut si quando antea illorum opera & consilium cuiquam nostrorum prædecessorum opportuna fuissent , nobis maxime necessaria tunc essent , cum universalis Concilii instaret celebratio , ac de summa rerum totius Christianitatis , maximoque illius periculo ageretur , vocavimus ad suum officium Circumspectionem tuam &c.

A. MDXLIII. Cum Tridento , ubi ad concilium convenerant , Caesaris oratores discessissent , causati bellum quod ardebat inter Carolum & Franciscum I. Gallie Regem ; cum monitus etiam Pontifex esset , promississe Casarem , ni intra menses XVIII. haberetur Concilium generale aut Germanica nationis , conventum Imperialem coactum iri , in quo de rebus Religionis decerneretur ; Paulus III. Casarem ex Hispania venientem convenire decrevit , ut eum cum Rege Gallorum conciliaret . Bononiam ergo venit , ubi v. Id. Maji pro constituendis Concilii rebus Cardinales aliquot designavit . Postea certior factus , nolle Casarem Bononiam venire , concilium Cardinalium habuit , ut viderent ; congruumne esset majestati Romani Pontificis , quoniam ad se venire Casar recusasset , ut ipse se ad Imperatorem conferret ; qui id decere omnino Romanum Pontificem negarunt . Aberat tunc Sadoletus . Florebellus narrat , postquam revocatus fuerat Romam , vixdum ibi constitisse , atque ob eorum Principum dis-
scor-

scordias componendas Legatum missum a Pontifice ad Gallie Regem; mature in Galliam pervenisse, & post congressus aliquot, ad pacem eum flexisse, quæ profecto constitisset, si modo alterius Legati qui in Hispaniam ad Carolum missus fuerat felicior legatio fuisset. Addit cum a Rege discessisset, venisse Carpençtoracte, quò reliquam ibi hyemem maneret, seque ex assiduis laboribus reficeret; idque ei Pontificem maximum, ætati hominis & valetudini parcentem, permisisse: insequenti æstate in Italiam non sine maximo Carpençtoractensium dolore discessisse; atque eò cum venisset, interfuisse colloquio Pauli atque Caroli qui in agro Parmensi congressi sunt. Hæc Florebellus; quæ ipse Sadoletus indicat in epistolis suis. Nam Gallicam quidem legationem commemorat Ioanne Morono Cardinali scribens¹, præcipue vero litteris ad Paulum. Atque in horum x. Anceps igitur, ait, animi, & dubius, quid casurum esset, Bononiam perrexi Nonis ipsis Juniis; diverti ad Paleotos quorum vetus hospitium nobiscum, hac nova familiaritate renovatum est. Postridie mane Pontificem Summum conveni. Acceptus sum ab eo perbenigne; laudavit operas nostras legationis Gallicæ, adventum nostrum ad sese sibi imprimis gratum esse affirmavit. Accersitum se a Pontifice fuisse Bononiam iterque suum narrat ad eundem². Decimo octavo die postquam a te discefferam Mutinam veni Idibus ipsis Majis: ibi Alfonso fratrem offendi valentem... sed illi pene inopi-

¹ Lib. xv. ep. 3.² ep. 9.

inopinatus fuit adventus meus. Etsi enim imperium noverat, quo ego accersebar, de mea tamen voluntate fuerat dubius. . . Ego illo triduo Florebellum Bononiam misi, & ad Farnesium litteras nihil dissimulans de moestitia mea, & simul exponens, quam mihi grave extitisset venire in Italiam, & alienissimo meo tempore iter illud suscipere. Petebam autem, ut transacto cum Cæsare colloquio, liceret mihi Carpenctoracte reverti, quod jam unum atque solum a Summo Pontifice expeterem beneficium. Erat & illa excusatio in litteris, me non continuo Bononiam profectum esse, quod de via fessus, aliquot dierum quiete, reficiendi mei causa, indigerem; me tamen quod ipsi imperassent esse facturum. Responderunt, posse me Mutinæ ipsorum voluntate residere, donec vocandi adesset opportunitas. Quo ego nuntio accepto in Cornelianum nostrum me contuli, ubi sextum diem jam ago &c. *Subjicit de adventu Cæsaris, adhuc illum in expectatione esse, nilque de eo certi allatum; dici tempestatibus retentum, conficere cursum non potuisse; esse tamen qui nuncient, pervectum eum ad insulas quæ supra Massiliam sunt. Denique addit quod religionem ejus summam indicat, & explicatur ex Florebelli vita. Narrat enim Florebellus; cum extremo Legationis tempore, integri mensis sumptum accepisset, atque ante exactum mensem Carpenctoracte pervenisset, decem dierum sumptum, quot reliqui fuerant, referri ad Quæstorem Pontificis Maximi, quamquam dissuadentibus*

dentibus amicis , & nimiam ejus religionem accusantibus jussisse . Hoc in ea epistola Sadoletus innuit , cum refert sumptum itineris Bononiam accepisse ; Viaticum , inquit , hujus itineris pro ratione dictum qui in itinere consumpti sunt , nisi ad Carolum nostrum Gualteruccium uti peteret : res æqua & legitima nihil habuit difficultatis : trecenti statim numerati sunt , in quo opera Ardinghelli eximia , & amor erga me singularis . Illud ex hac mea postulatione mihi accidisse gaudeo , quod desierunt mirari ac reprehendere , quod ducentos illos reddidissem , postquam viderunt , me trecentos reposcere : non enim jam illa morositas mea sed religio judicatur . Bononiam ergo cum ad Pontificem venisset , commemoratis causis quibus ad veniendum effectus fuerat difficilior , institit eadem petere , qua petiverat antea per litteras , ut redire ad Ecclesiam suam liceret , ut idem ¹ significat . Pontifex rei constitutionem in aliud tempus distulit . Postridie , sic enim cetera ipse refert , qui fuit dies v i. Id. Junii Senatus iterum vocatus est . Causa conveniendi fuit , quod cum superioribus diebus fuisset de Consilii sententia decretum , si Cæsar Bononiam venire recusaret (properare enim dicebatur , nec spatium habere tam longe ab itinere declinandi) ut ne ulterius procederet Pontifex , sed vel illum Bononiæ exciperet , vel si id non contingeret , inappellatum abire pateretur ;

R

cum

1 Ep. 10. ad Paulum .

cum tamen , si quid in congressu agendum esset , id mittendis nuntiis facile posset sarciri . Ratio autem ita decernendi fuerat , quod videbatur hoc dignitati & gravitati Sedis Apostolicæ maxime convenire ; simulque ætatem Pontificis pergrandem tot itinerum laboribus objici non placebat . Ergo hæc eadem res iterum adducta erat in disceptationem ; placeretne ulterius obviam procedi , necne . Nam Cæsar quidem Parmæ , se ostenderat Pontificem libenter conventurum . Hic quinque ante me rogati in sententia pristina permanserunt ; cum exceptione tamen , nisi certa spes aliqua de pace esset oblata , quæ iter suaderet ; tum enim ire oportere censuerunt . Ego rogatus , contrariam sententiam dixi ; de valetudine & incolumitate corporis ad Pontificis iudicium rejeci . *Postquam sententiam hanc suam qua eundem esse decernebat , latius explicavit , subjicit ;* Hac a me sententia dicta ab omnibus deinceps in eandem est discessum . Itaque Parmam venimus , herique Pontifex ingressus urbem est ; cras vero aut perendie Cæsarem expectamus . *Parma hæc scripsit xv. kal. Iul. cum incertum adhuc esset, utrum Parmam Cæsar esset venturus . Venit tamen , atque illum Sadoletus quoque ad pacem hortatus est : etsi tunc quidem nihil profectum , postea Cæsar paci aures præbuit . Florebellus nihil præterea de Sadoleti rebus gestis ante obitum ipsius narrat . Videtur tamen, cum enixe adeo reditum ad Ecclesiam suam flagitasset*

gitasset, obtinuisse. Itaque Carpentoracte scribit Cardinali Morono IX. Kal. Jul. MDXLIV.¹ v. Id. Junii, atque anno eodem Cardinali Cortesio & Iacobo Sabello². Carpentoracti erat quoque anno insequenti v. Id. Novembris, unde post pacem factam, orationem qua gratias Cesari communi Christianorum populorum nomine agens ad res tanto Principe dignas gerendas adhortatur, se misisse Imperatori, scribit Episcopo Atrebatensi Antonio Perrenoto³.

A. MDXLV. Romam iterum a Paulo III. evocatus est: itaque eidem Pontifici se excusat⁴; Accepi Sanctitatis tuæ litteras, per quas illa dignum me duxit, quamquam nullius admodum pretii hominem, perinde tamen ac si momenti alicujus futura sit præsentia istic mea ob hæc Reip. tempora, ad Urbem Romanam accersere &c. Scripta est epistola XII. Kal. Febr.⁵ Eandem excusationem biduo ante attulerat in litteris Ioanni Toletano⁶, affirmans, tot itineribus, tam multis & crebris ultro citroque prætervectionibus ex Urbe in Galliam, & ex Gallia rursus ad Urbem, consumptis plane rebus omnibus atque detritis, non solum equis, mulis, veste, instrumento ad illud iter idoneo, nullo munitum esse, sed ne spem quidem videre, aut rationem ullam reliquam instruendi sui. Romam tamen advenit, ubi eidem Paulo III. scribit de clarissima femina obitu consolationem VII. Kal. Jun.⁷; idest paulo post quam Urbem fuerat ingressus. Nam IX. Kal.

R 2

Octo-

¹ Lib. xv. ep. 3.   ² eodem lib. ep. 4. 6.   ³ lib. xv. ep. 7.

⁴ lib. xii. ep. 12.   ⁵ xii. 12.   ⁶ xv. 8.   ⁷ lib. xii. ep. 13.

Octobr. Donato Rullo narrat¹, quantum menssem agi ex quo tempore retulerat se Romam. Georgio vero Bavaria duci² excusans tot itus reditusque suos & domicilii commutationes, non sua sed aliorum & maxime Romani Pontificis voluntate factas, postremi hujus adventus ad Urbem causam exponens; Proxima, ait, causa illinc me extrahendi & Romam evocandi, Concilii habendi necessitas fuit, & cogitatio. Hac Kal. Aug. Fuisse illum Romam ineunte Majo constat ex litteris Io. Baptist. Speciano³ scriptis, in quibus etiam fusius de causa itineris sui, ubi se Pontificis Maximi accersitu Romam venisse narravit, omnino & tempore & itinere sibi perincommodo. Sed non potui, inquit, vel auctoritati illius bis terve me magnopere vocantis, vel ei causae, propter quam vocabar non parere. Prætendebatur enim huic vocationi comparatio propinqui Concilii, quod diu ante indictum, posteaque intermissum, nunc pace inter Principes facta concordiaque constituta, omnium consensione expecti, in primisque necessarium Christianæ Reip. esse videbatur. Quod ego publicis consiliis interessem, ageremque & sentirem pro mea parte ea, quæ judicarem esse Reip. utilia, iccirco huc accitus, iter meum, & adventum, ut ante dixi, nec Deo, nec Reip. negare potui. Romam ubi venit ibi ad obitum suum permansit, ut vel litteræ testantur hoc anno scriptæ⁴, & sequenti⁵, atque anno MDXLVII., qui fuit ejus

¹ lib. XVI. ep. 9.   ² XI. 12.   ³ lib. XVI. nov. edit. Veron. 9.
⁴ XV. 9. 11.   ⁵ XV. 10. 14. 15.

ejus vita postremus¹. Decessit enim ut diximus xv. Kal. Novembr. Nihil vero de morte sanctissime obita, uti de laudabiliter transacta vita, & doctissimi integerrimique viri laudibus dicimus; quod non ut eum laudaremus, aut virtutes illius exequeremur (quod alii, praesertim Ludovicus Donius D'Attichy, & Ribier² faciunt) hanc instituimus narrationem, sed, ut temporibus ejus vita digestis, lux aliqua epistolis quas vulgamus accedat. Atque ex his quidem, ab illo exacta jam aetate, idest anno ante mortem scriptas vulgamus duas CVI. & CVII.

§. III. De Scriptis Sadoleti.

Postquam de rebus gestis Sadoleti dixi, visum est aliquid & de scriptis ejus dicere, atque hanc provinciam, non quidem eam ut ornemus, sed ne relictam ab aliis nos quoque omittamus, attingere. Quamquam enim opera ejus recensuere nonnulli, inter quos Boxbornius & Ghilinus, parce nimium nec satis diligenter, ut nobis videtur, sunt in eo argumento versati; & hanc historia litteraria partem semper existimavimus dignam, quae patienter atque exactius etiam aliquanto excoleretur. De Sadoleti igitur libris nunc dicemus. Atque is quidem adolescens cum esset, poemata elaboravit; ex quibus intelligi licet, ait Florebellus, gravem eum & quasi grandiloquum poetam evasurum fuisse. Veram fuisse hujus vocem

R 3

osten-

¹ xv. 12. xvi. 14.² monument, tom. 1. pag. 107.

ostendunt virorum doctorum de Sadoleti poematibus iudicia, ex quibus Giraldus ¹ ita Iulium Iacobi fratrem alloquitur, ubi dixit, neminem meliora attulisse ad eam diem Ioviano Pontano; Nisi si quis fratrem tuum, Juli, Jacobum Sadoletum attulerit, cujus poemata Laocoon, Curtius, necnon ocii & tranquillitatis carmen, mirabilem illius gravitatem ac singularem modestiam declarant, quem in hac facultate auxerunt & reliqua bonarum artium, & sapientiæ studia, quæ ab unguiculis ille pleno pectore hausit. Neque enim in præsentia ejus solutam orationem, in qua supra ceteros excellit, commemoro. Hunc oppenas Rapino ²: etsi dum ibi Rapi-
nus Sadoletum Fracastorio, Sannazario, Vida æquat, nihil habet, quod non sit cum Sadoleti laude conjunctum. Florebellus Curtius quod inscribitur nominatim appellat, affirmans, scriptum ab eo fuisse antequam Romam se conferret, idest ante annum MDIII. Hoc, aliaque præterea carmina De Lacoontis statua, & ad Octavium & Fredericum Fregosos edita sunt tom. 2. Carmin. illustrior. Poetarum, quæ Io. Matthæus Toscanus recensuit ³. Item in Delit. Italor. Poetarum collectore Ranutio Ghero ⁴ & Carmin. Illustrior. Poetarum Italor. edit. Florentiæ 1721. ⁵ Eadem reliquis Sadoleti operibus accensentur editis Moguntia ⁶ & Verone ⁷. Atque in hac recentiore editione Veronensi additur etiam

¹ De Poet. sui temp. Dial. 1.   ² Reflex. Poet. p. 1. n. 321

³ pag. 113. edit. Paris.   ⁴ part. 2. pag. 582.   ⁵ tom. 8. pag. 228.
⁶ 2. 1607. in 8.   ⁷ in fol. 2. 1738. tom. 3.

etiam epigramma ex libro Coryciana . Verum non est prætereundum, Curtium poema illud a Sadoletto missum fuisse Angelo Ubaldo , adjecta epistola , quam nescio, cur, Sadoleti opera qui ediderunt præteritam in eo poemate proferendo vellent . Eam , ut latinarum litterarum studiosi habeant, malo hic ponere . Præfixa autem est poemati edito a Veneta Academia in libro qui inscribitur ; Duo tum gravissima tum lepidissima poemata Heroica Illustrissimi Jacobi Sadoleti & Francisci Sfondrati , quorum alterum inscribitur Curtius , alterum vero De Raptu Helenæ . In Academia Veneta MDLIX.

Jacobus Sadoletus Angelo Ubaldo S. P. D.

Quanti faciam te , etsi antea multis de rebus cognosse te arbitror , tamen hoc argumento etiam, perspecta erit erga te voluntas mea. Nam cum propter diutinas occupationes longum jam tempus mutum mihi a litteris præteriret ; idque , quod quandoque daretur , in studiis gravioribus consumere essem meditatus , tibi tamen aliquod a me hujusmodi quasi benevolentiae testimonium , hanc operam negare non potui , quamquam genere scribendi pæne a me alieno : scis enim quod me raro ad Poetas dare solitus sim . Sed si amicitiae nostræ familiariter excipere , tuæ tamen dignitati non debere hoc munus non licebat . Cui enim tua & virtus & auctoritas non afferat recusandi verecun-

R. 4

diam ?

diam ? M. itaque Curtium nuper absolutum tuo nomini dedicavi ; consilio etiam inito si inciderit , ut commode possimus clariss. quodque ex veteri memoria factum , aut militiæ aut domi , hexametro carmine deinceps persequi . Sed hoc postea : Curtium quidem nunc meum , ut olim Lucilius , quominus legatur a mediocriter peritis non impedio ; doctorum judicia vereor , ac ne in ipso limine offendam , pertimesco . Opponis enim tu mihi summam doctrinam , singularemque ingenii & provinciæ gravitatem maximi viri Francisci Soderini Cardinalis . Quoniam autem ad benevolum nobis arbitrum me vocas , non mihi fugiendum compromissum est , sed cum tantum tibi debeam , quantum perdifficile sit uno nomine expedire ; advocabo mihi æquitatem probatissimi hominis Matthæi Ubal-di patris tui . Is enim , ut Juris civilis & Pontificii scientia clarus , XII vir causis judicandis , atque in eo munere præstantis scientiæ est : ita profecto ex æquo & bono decernet , magni æris alieni , quod mihi cum tota familia vestra contractum est , non fugitivum me debitorem videri . Vale .

Quod in hac epistola Franciscus Soderinus Cardinalis appellatur (dictus est autem Cardinalis a. MDIII. mense Maj.) facit ut dubitem verumne sit , quod Flo-rebellus affirmarat , scriptum poema a Sadoletto antequam Romam veniret . Est & aliud ejusdem Sadoleti quod neglectum doleam , etsi paucis litteris continetur . A. MDXXII. M. Antonius Columna a Francisco Rege Gal-

Gallorum in belli administrationem vocatus, sub ipsis Mediolani moenibus ictu aerei tormenti occubuit. Parentarunt forti viro doctissimi ejus ætatis homines; extatque integer liber inscriptus Lacrymæ in M. Ant. C. In eo primo loco, post Marcelli Palonii nuncupatorias litteras Archiepiscopo Cosentino, ponitur epitaphium a Sadoleta scriptum, quod hic pariter describere non pigebit.

Deo . Imm. S.

Manibus ac memoriæ M. Antonii P. Antonii filii, Columnæ, viri clarissimi, nec solum domi & inter cives ob vetustam familiæ dignitatem, omneisque egregias & veræ nobilitatis socias virtutes, liberalitatem, prudentiam, magnitudinem animi, comitatem, fidem, sed quod belli item atque militiæ maximus dux & æmulus antiquorum gloriæ, præclaris sæpe operibus consilio & manu editis, pluribus victoriis partis, nullaque non Italiæ regione suis trophæis & laudibus inlustrata, Latino nomini priscam virtutis ac bellicæ disciplinæ opinionem restituit.

Prosper Columna Imp. Cæsaris Caroli Augusti in exercitu Præfectus, ipsius auspiciis Cæsaris, suoque ductu ac vigilantia, Gallis Italia pulsus, & Mediolano Sphortiadum ditioni recuperata, hoc victor monumentum fratris filio benemerenti non sine lacrimis ex sua pecunia fecit. Vixit &c.

Scri-

Scriptum hoc a Sadoletto est, cum Leone mortuo adhuc Roma esset, necdum ad Carpentoracensem Ecclesiam suam se contulisset. Antea, Leone Pontifice, orationem habuerat vulgaveratque a. MDXVIII. hoc titulo in antiquissima editione quam in Bibliotheca Barberina vidimus; Jacobi Sadoleti E. Carpent. Leonis X. Pont. Max. a Secretis in promulgatione generalium Induciarum oratio in Beatæ semper Virginis ad Minervam habita decimonono Kal. Aprilis MDXVIII. in 4. Adnectitur in eodem libro huic orationi oratio alio (aliis formis edita ut videtur) Jacobi Sadoleti de bello suscipiendo contra Turcas ad Ludovicum Regem Galliarum oratio in 4. Est tertia oratio de pace ad Carolum V. quam editam vidi Venetiis ab Aldo una cum oratione Cardinalis Campegii: quare huic libro titulus est, Orationes duæ clariss. & ampliss. virorum, altera Jacobi Sadoleti S. R. E. Cardinalis de Pace ad Imp. Carolum V. altera Jo: Baptistæ Campegii &c. Venetiis MDLXI. in 4. Multo serius hanc scriptam arbitror, ubi & legationis suæ ad Gallorum Regem mentionem facit, quam anno obiit, ut diximus, MDXLIII. & aliquid postea temporis effluxisse significat. Quare de ea scribit v. Id. Jul. MDXLV. De meis scriptis nihil sane erat quod tibi pollicerer: habebam equidem inchoata nonnulla, sed nihil erat perfecti; nisi forte orationem libenter lecturus es, qua ego Cæsari pro pace Christiano nomini concessa, superioribus mensibus gratias egi. Ejus ego
ora-

orationis describendæ, si id voluerit, faciam Mar-
supino nostro potestatem. *Nondum ergo erat edita.*
Præter has orationes, quas diverso tempore, scripsit, nac-
saris de eo tempore constat; est Ad Principes populosq;
Germaniæ exhortatio gravissima ut desertis & ab-
jectis pestilentis. hæresium insaniis, in gremium
Catholicæ & Apostolicæ Christi Ecclesiæ redeant
ante annos aliquot quibusdam privatim missa, nunc
vero primum in lucem edita opera & studio M.
Stephani Agricolæ Augustani cum gratia & privi-
legio Cæs. Majest. Dilingæ apud Sebaldu Mayer
sumptibus Christofori Schick. Anno MDLX. De
hac sive oratione sive exhortatione scribere cum puto
Cardinali Simoneta¹, unum tantum exemplum adhuc in
Germaniam misisse ad Georgium Saxoniam Ducem². Io-
anni Cochleao narrat, una cum epistolis misisse ad Du-
cem illum oratiunculam quamdam; quam ego, in-
quit, Romæ conscripseram, antequam inde profi-
ciscerer, ad hæc ipsa negotia videlicet & Germa-
niæ & Lutheranorum pertinentem; de qua oratio-
ne tum Georgii ipsius optimi, doctissimi, religio-
fissimi Principis, tum tuum etiam judicium ex-
quirebam, edendane esse videretur; Hæc pridie,
Kal. Decembr. MDXXXVIII., idemque ferme repetit ep-
sequenti. Litteræ Duci Saxonie datæ XI. Kal. Octobr.
MDXXXVIII.³ hæc habent: Nunc tibi mitto oratiun-
culam quamdam meam, quam ego Romæ confeca-
ram ante discessum; modo Carpenctoracte rele-
cta

1 Lib. XIV. epist. 7.

2 Et lib. XI. epist. 6.

3 Lib. XI. 4.

cta ea a me est & aliquot locis commutata. Ea con-
 tinet sane modestam, mihi ut videtur, & cuilibet
 recte judicanti probabilem S. R. E. & totius Sacer-
 dotii defensionem adversus probrosas & pæne quo-
 tidianas Lutheranorum vituperationes. De qua
 oratione aut continenda aut in vulganda tuum ju-
 dicium potissimum expecto, si eam utilem, si pro-
 futuram existimas. Namque ego irritare neminem
 prorsus volo, nec ferere contentiones; hortator e-
 nim sum pacis & auctor; id scribere opto, quod nec
 Lutherani iniquo omnino animo ferant, & Catho-
 lici accipiant æquissimo. *Epistola vero IX: scripta*
prid. Id. Novembr. MDXXXIX, accepto nuntio mortis
Georgii, significat se jam illi de sua ad Germanos
oratione non vulganda rescripsisse. Scripsit ergo eam
orationem Sadoletus, postquam evocatus Romam fuerat
a Paulo III. a MDXXXVI. atque antequam Roma disce-
deret an. MDXXXVIII., eaque ut vulgaretur non con-
cesserat: itaque nil mirum, si primum vulgata dicitur
a. MDXL. Et Florebellus quidem eo potissimum tempore
Sadoletum scripsisse orationes alias quasdam, cum in
consilium cum ceteris adhiberetur, ad modum invenien-
dum restituendæ Sacerdotum disciplinæ, narrat. Iisdem
litteris, quas modo nominavi, Cochleō scriptis¹ memorat
epistolam quamdam suam Sturmio; Dederam sane ego
quoq; ad Sturmium litteras, cum leviter objurgans;
quarum exemplum misi ad te, ut si tibi etiam vi-
derentur invulgandæ, tuo arbitratu statueres. Du-
plex

¹ Lib. XI. epist. 6.

plex earum litterarum jam editarum exemplum vidi in Bibliotheca Barberina hac titulo; Epistola R.D. Car. Jacobi Sadoleti Episcopi Carpentoractensis &c. ad Johannem Sturmium. Ex quibus quidem litteris apparet, Sturmium libellum scripsisse in commentarios, sive Consilium, quod de restituenda disciplina elaboratum fuerat a Sadoleta ceterisque ad id consilium adhibitis; Legi, inquit, librum tuum quem in eos commentarios edidisti, quos corrigendis moribus rebusque Romanis vos a me & ceteris qui hanc unam ob causam tunc vocati convenimus conscriptos affirmantes, consilium (quid hoc sit omnes norunt, & supra indicatum est a nobis; itaque non fortasse recte in editione Veronensi in qua tom. 4. hac epistola edita est, concilium substitutum) appellatis. Et paulo post eorum scriptorum tempus declarans; Agitur annus jam XI. cum ego scribebam commentarios illos. Hic, nisi mendum in anno sit, scrupulus heret aliquis de temporum numeratione. Nam A. MDXXXVI. de disciplina Sadoletus consulebatur; litteris autem ad Cochlaeum scriptis a. MDXXXVIIII. epistolam illam Sturmio jam exaratam significat: qui ergo dici in ea potuit XI. jam annum agi? Solicitius hac, cui majus ocium sit, pensabit, vel alias ad Sturmium litteras editas quæret. Tota vero epistola lenius cum illo & ceteris hereticis hominibus agit, more illo suo, de quo nonnulli eum reprehenderunt, alii excusarunt laudaruntque; & ipse in illis ad Cochlaeum litteris de eadem ad Sturmium epistola: Decet nos istorum insolentiam

tiam non exasperare conviciis, quo in genere maxime exultant ipsi, sed mansuetudine retundere, quod proprium officium Christiani hominis est; *fususq; in eandem sententiam Georgio Duci Saxonie*¹.

*Similis est orationi illi postrema seu exhortationi pro Germanis scripta, scripta Epistola Genevensibus. Jacobi Sadoleti Romani Cardinalis epistola ad Senatum Populumque Genevensem, qua in obedientiam Romani Pontificis eos reducere conatur Lugduni apud Sebast. Gryphium MDXXXIX. in 4. Hoc titulo seorsum edita extat in Bibliotheca Barberina; atque eodem anno fuisse scriptam, ipsa epistola inscriptio declarat, xv. kal. April. MDXXXIX. Hoc etiam anno Card. Contareno scribens*² *nonnulla quae ille in eadem notaverat se accepisse affirmat, totamque rem cum Polo communicasse. His adjungenda Homiliae duae; cujus alteri titulus est, Jacobi Sadoleti Tit. S. Callixti Presb. Cardinalis & Episcopi Carpenct. de Regno Hungariae ab hostibus oppresso & capto Homilia. Lugduni ap. Sebast. Gryphium MDXLI. in 4. Alterius vero, Jacobi Sadoleti Ep. Carpenct. S. R. E. C. de obitu optimi ac praestantissimi Cardinalis Federici Fregosii Homilia. Lugduni apud Sebastianum Gryphium MDXXXXI. in 4. De hac opinor, postrema oratione scribit Lazaro Bonamico XII. kal. Octobr.*³ *Et tantum doloris acceperam ex morte summi viri, mihi collegae, omnibus & amoris & officii vinculis conjunctissimi Federici Fregosii, ut*
adhuc

¹ Lib. XI. ep. 3.

² Lib. XII. ep. 2.

³ Lib. XV. ep. 2.

adhuc animus illo vulnere æger, ex mœrore & tristitia recreari non posset; cui tamen vulneri paulum quid medicamenti lenioris induxit tui absentis recordatio. Nunc revivisceret dolor, nisi eum ego ab hujus argumento epistolæ penitus exclusum vellem; præsertim cum alia quædam mea lucubrationuncula tanti viri obitum satis sim lamentis profectus. Eam schedam ad te perferet Paulus Sacratius meus. *Primam illam homiliam scripsit in illa Ungariæ calamitate quam etiam memorat* ¹ *Gulielmo Duci Bavariæ. Orationes has atque homilias habes in Veronensi editione omnes, partim tom. 2., partim tom. 3. In Moguntina editione de Pace ad Carolum V. vol. 3. ac deinde aliam de bello Turcis inferendo; denique exhortationem ad Principes populosque Germaniæ. Alteram de bello adversus Turcas atque homiliam de Hungaria a Turcis capta Reusnerus conjecit in collectionem suam Orationum Turcicarum* ³.

Nunc duo opera Sadoleti commemoranda sunt, purissime si ullum aliud, & latine scripta. Primum inscribitur Jacobi Sadoleti de liberis recte institutendis liber. MDXXXIII. Hoc in fronte libri antiquissima quam nancisci potuimus hujus editionis in 8. ad calcem Venetiis per Jo. Antonium & fratres de Sabio sumptu & requisitione D. Melchioris Sessa Anno Domini 1533. mense Julio. Alia item Venetiis per Joannem Antonium & fratres de Sabio an. MDXXXIV. in 8. item Parisiis apud Simonem Colinaeum.

MDXXXIV.

1 Lib. xi. ep. 11.

2 Pag. 672.

3 Vol. 3. p. 240. vol. 3. p. 13.

MDXXXIV. in 8. item Lugduni apud Sebastianum Gryphium MDXXXV. in 8. &c. Alterum opus Jacobi Sadoleti de laudibus Philosophiæ libri duo. Lugduni apud Sebast. Gryphium MDXXXVIII. in 4. Iterum apud eundem Gryphium ann. MDXXXIX. in 8. & Venetiis per Bernardinum de Bindonibus Mediolanensem. Sumptibus vero D. Melchioris Sessæ Anno Domini MDXXXIX. in 8. *Primum horum operum mirifice extollit Polus Sadoletus ipsi scribens*¹. Quis enim te ipsum melius exprimere potuit, quam tu, quam scripta tua, quam liber ille tuus, quem per me Bembo reddi voluisti? in quo prudentia tua, gravitas, doctrina, quibus maxime delectabar, elucent &c. *Conqueritur tamen aliquantulum, cur non ultra Philosophiæ studia prætervectus sit, & de Theologia fileat; præsertim cum, inquit, ad Langeum scribas, quem scio, quoties e negotiorum fluctibus, quibus aula veriantem jactari necesse est, emergere licet, in nullo libentius, quam in Theologiæ portu conquiescere. Est enim liber ille Gulielmo Bellaio Langeo inscriptus qui uxorem nuper duxerat. Huic expostulationi ita satisfacit Sadoletus*² ut dicat, ideo nominatim de Theologia nihil scripsisse, quod ea in Philosophiæ nomine continetur; deinde quod, cum adolescentem sic instituatur, ut eum dumtaxat, deducat ad annum ætatis quintum supra vigesimum, post id autem, suo eum arbitrio permittat, non visum sibi fuisse, convenire accuratius ad ætatem illam de Theologia

¹ lib. VII. ep. 10.   ² ep. 20.

logia verba facere; cum hæc ars una, inquit, atque scientia senectuti inmaxime & sedatioribus annis apta sit: Denique se in Hortensio distinctius de Philosophia acturum esse, eamque in suas partes omnem distributurum, veluti de qua proprius ibi sermo habendus est; non duxisse autem, ejus dialogi ornamentum quod in laudatione Theologia vel præcipuum futurum est, in hoc prius libro delibari convenire, cum id jucundius tum futurum sit, si ad hominum aures novum atque integrum accedat. Scripta est Sadoleti epistola III. Non. Decembris MDXXXII. Atque idem de Hortensio fere¹ Polo eidem scribens IX. Cal. Decembr. MDXXXIV.: ex quo apparet jam editum fuisse eum librum, Hortensium vero, sive de Philosophia nondum elucubratum. Hoc alterum & Bembus testatur Sadoletus scribens Patavio v. Id. Aug. MDXXXII.² Arripui autem libentissime quod adscripsisti: eo opere confecto te ad Hortensium tuum reversurum. Quod ut facies, neque te finas aliis instituendis operibus ab isto consilio avocari; etiam atque etiam abs te peto. Incredibile est, quanta me cupiditas eum legendi librum teneat. De utroque etiam anno MDXXX. testimonium perhibet Lazarus Bonamicus³ scribens XVIII. Kalend. Sext. MDXXX. hæc Sadoletus; De Hortensio cave ne longius tam præclarum opus ducas, quam in dialogo de educatione puerorum promissisti. Sadoletus vero diserte Bonamico Nonis Julii MDXXXIV.⁴ Hortensium, de quo instas, absol-

S

vere

¹ Ep. 4. l. 8.   ² lib. I. l. 11, ep. Bemb. 26.   ³ lib. 5, ep. 12.   ⁴ lib. v, ep. 10.

vere adhuc non potui: fui enim maximis occupationibus impeditus, & idipsum diu. Retuleram me autem ad eam cogitationem atque curam ut conficerem; sed jam calores me obturbant. Enitar tamen ut & fidei in eo meæ & vestræ expectationi satisfiat. Tandem anno sequenti perfectum id opus & ad amicos, explorandi gratia eorum judicia, missum narrat Bembus Paulo Sadoletoscribens prid. kal. Ianuar. MDXXXV.¹ quibus litteris, quoniam egregium de eo præconium continetur, earum particulam hic describam; Quod mihi duos Jacobi Sadoleti patrui tui libros miseris; quorum in altero accusatio, in altero Philosophiæ defensio continetur; magnas tibi gratias Paule habeo. Dedisti enim mihi eas disputationes cognoscendas; ex quibus tametsi plurimum voluptatis me percepturum confidebam (quid est enim illius viri cum ingenio & eloquentiæ splendore, tum doctrina & facultate in omni optimarum artium & disciplinarum genere præstantius?) multo plus tamen quam putaram, sum earum lectione delectatus. Nam, & Phædri oratio, a qua Philosophia in magnam invidiam populi adducitur, habuit & copiam mirificam atque appositam ad persuadendum, & urbanitatem, atque aculeos ejusmodi, ut insitam de illa in hominum mentibus opinionem vehementer eluderet; & Sadoleti defensio tam elegans, tam docta, tam gravis, tam vere denique sapiens & plena divinorum consiliorum fuit, ut

¹ lib. 6. ep. Bemb. 76.

ut non tam hominem quempiam ea hominibus reliquis tradentem, quam illum ipsum mundi & rerum omnium fontem & effectorem Deum sub illius persona sese nobis suamque vim & maiestatem ostendentem, eque cælo nos alloquentem mihi plane videar audivisse. Itaque, quod ad eam partem attinet tuarum litterarum, in qua meum de illis iudicium tam diligenter exquiris, hoc tibi unum verissime respondeo, nihil me unquam legisse, post illa Augusti & Romanorum Imperatorum sane per paucorum tempora, prosa oratione conscriptum, quod putem recte posse cum horum librorum elegantia, splendore, dignitate comparari. Quamobrem spero fore, ut cum in manus hominum venerint, maximum Sadoletus atque uberrimum suarum vigiliarum fructum capiat, nomen atque gloriam scilicet, quam nulla temporis atque annorum volubilitas sit deletura. Atque hic toto de opere meus quidem est sensus atque iudicium. Neque tamen habeo ulla in operis parte non modo quod reprehendam, sed de quo ne suspicer quidem an possit melius dici; tamen si bis jam eos perlegerim libros. Sed aveo etiam sæpius. Id fiet, cum ad me redierint. Misi enim eos Venetias ad Polum legendos, vel si volet etiam describendos; scripsi que ad illam, me id tuo iussu facere, sed ita, ne in vulgus exeant. *Quamobrem extremo anno MDXXXV, nondum erant editi. Nec quemquam moveat, quod opus hoc ipsum quod nunc ex primo libro sive ex Actoris in*

eo persona Phadrus inscribitur, Hortensium alias compellatum reperiatur. Cum enim ad Hortensii, quæ de eodem argumento Ciceroniani operis compellatio fuit, imitationem scripserit; modo ejus, cujus emulatione fecit, nomine compellat, modo proprio & suo. Quod pertinet ad judicia eruditorum hominum de altero libro, eum laudat Io. Petrus Crassus Episcopus Viterbiensis in epistola ad Sadoletum¹; multo vero copiosius Bembus, ad quem se eum recognitum descriptumque a librariis mittere velle, antequam edatur, scripserat Sadoletus². Bembus ergo³; Librum de recte instituendis liberis tuum a Reginaldo Polo mihi Venetiis redditum legi magna cum voluptate. Cognovi enim te in eo perscribendo sane omnia præstitisse summi, & Doctoris, & Oratoris, & Philosophi hominis officia atque partes. Nam & in tenuibus præceptis, ut sunt multa ætatis primæ tempora consentanea, amabilitatem, & in puerilibus diligentiam; in reliquis cum doctrinam, tum dignitatem ita tuis scriptis aspersisti, easque virtutes omnibus artis & ingenii coloribus atque luminibus perpolitæ reddidisti; nihil ut illis fieri possit splendidius, probatius, consideratius. Multa tu quidem de Græcis scriptoribus sumpstisti quæ percommode in tuum migraverunt: sed ea omnia tanto intervallo fecisti meliora; ut jam non minus tua esse, quam illorum videantur. De latinis perpacula. Neque enim erat præclarum quippiam fere quod sumeres, præter illa

Te

¹ lib. ix. 6.   ² lib. 3. ep. 6.   ³ lib. 3. ep. 27. Bembo

Terentiana, de quibus quidem aptissime meministi. Nam Petrum Paulum Vergerium, qui eadem prope qua tu de re librum conscripsit, posthac qui legat neminem futurum esse arbitror. Est enim nullo ordine, nulla propositione, nullis partibus, doctrina non multa, eloquentia quam illa ætas tulit. Tuus vero ordo, tua rerum, quibus de rebus dicendum erat, capita, tum eorum partes, ac suo facta loco repetitio, quam prudenter, quam docte singula? quanta monitorum & sententiarum, quanta orationis cum dignitate? Quam multa denique in humili ac prope jejuno scriptionis argumento atque persona copiose, subtiliterque tractas, eaque complecteris, quæ maximam secum afferunt cum ubertatem & varietatem, tum vero etiam atque in primis quidem gravitatem atque constantiam. Quid etiam perpetua tua illa & continens in Paulo fratris tui filio, tecumque illius colloquutio, quam apposita, quam suavis? Itaque gratulor lucubratiunculae istæ tuæ; sic enim malo dicere quam labori. Scio enim quam facile, quamque celeriter soleas conscribere. Sed tamen, quam nullus aliorum hominum in scribendo, vel labor, vel mora consequi & æquare possit. Eoque magis etiam gratulor, quod quemadmodum ipse tuo in libro suavissime scripsisti, non sine Deorum immortalium fortasse numine, hunc te librum ante Hortensium confecisse; erit hoc illius ædificationis quoddam quasi atriolum, in quo se apparent

i qui ad intimos Philosophiæ thalamos atque adyta erunt admittendi . . . . Sed de tuo libro finem faciam scribendi si unum prius addidero , me cum singulæ ejus partes libentissime tenuerunt ; valde enim mihi probabantur ; tum vero sum præmio illo tuo, librique ad Bellajum missione incredibiliter delectatus: est enim rei toti ita conjuncta, ita decens, ita verbis illustribus declarata; ita etiam, quod caput est, & prudens & gravis, ut omnino nihil supra &c.

Avebat sane vir cum doctus tum etiam sanctus & Catholica religionis studio flagrans , sacris se litteris ac disciplinis totum dare ; præsertim vero divinis libris cognoscendis atque explicandis . Quare Hieronymo Nigro¹. Ego perfecto Hortensio, in quo quidem nunc elaboro , si tamen , ut perficiam magnitudo rei patietur , totum me daturus sum ad sacras litteras, in quibus & animi nostri voluptas plenior multo est & ceteris utilitas paratior . Idem Bembo² ; In hæc totus immineo , perfectoque Hortensio quem habeo nunc in manibus , etli negotii ejus magnitudo pene ut desperem facit (est enim res prorsus maximi operis) sed tamen eo , aut perfecto , aut abjecto , non facile aliud agere me , neque alibi uspiam quam in sacris litteris versare cognoscēs . Hæc Anno MDXXXI. Antea etiam quo tempore Clementis VII. nomine litteris conscribendis operam navabat , interpretationem scripsit sive enarrationem Psalmi I. Est in Bibliotheca Barberina

¹ ep. 8. lib. VII. ² lib. II. ep. 3.

na liber in 4. hoc titulo; Jacobi Sadoleti Episcopi Carpentoracensis Interpretatio in psalmum Miserere mei D. S. m. m. t. ad calcem vero. Romæ in ædibus Francisci Salvi Anno MDXXV. cujus libri alie sunt posteriores editiones, quales ea quam Bibliotheca nostra servat. Apud Seb. Gtyph. Lugduhi MDXXXIII. item ibidem alia Gryphii ejusdem, quæ annum præfert MDXXXVII. Cogitasse Erasmus hanc Ps. l. interpretationem in Germania excudere, ipsemet narrat, scribens Sadoletæ postridie Kal. Jul. MDXXV. ¹ & mirifice eam laudans. Ubi enim nondum eam perlegisset dixit, sed degustasse, subdit; Primo statim gustus mire me cœpit candor ac facilitas, simplicitasque dictionis cum summa pietate conjuncta. Nihil abs te prætermisum, quod ad eruendos explanandosque Prophetæ sensus pertinet; qui Græcos etiam nonnunquam consulis, interim & Hebræos. Si tales libellos nobis subinde mittat Roma, confido futurum, ut plerique mortales aliquanto melius sentiant de vestra Urbe, in qua perspiciant esse viros, qui libros arcanos non eloquenter solum, verum etiam sancte pieque tractare norint. . . . Gestio libellum hic typographis excudendum committere, quod latius per orbem sparsus plures accendat ad studium pietatis. Sed scrupulum injicit libello annexa excommunicatio, quam arbitror tamen nihil aliud sentire, quam ut Salvus isthic a damno vindicetur. Eadem inscribitur *Matthæo Giberto ob eas causas, quas in præmio aperit:*

S 4.

funt

sunt autem precipue, quod ad Psalmorum aggreddendam interpretationem Sadoletum incitaverat Gibertus, ipse vero illius iusto desiderio & benevolentia adductus exemplum interpretationis edere volebat, ad quod suo iudicio omnem huiusmodi interpretationem tractari oportebat; deinde quod eidem Pontifici Maximo ambo operam navarent, cuius mens precipue ad res sacras propensa esset.

Hanc Ps. l. interpretationem secuta est alia interpretatio Psal. XCIII. missa Friderico Fregosio Archiepiscopo Salerni, quem quidem alloquens indicat, se eam aggressum esse postquam exsoluto Reip. curis & eis occupationibus, qua se nimium diu in Romana urbe apud summos Pontifices districtum tenuerant, aliquando licuit in ocio esse, & sacrarum litterarum omniumque artium optimarum studio ac vera delectatione perfundi. Nimirum esse ab eo scriptum cum primum a. MDXXVII. Roma digressus Carpenctoractensem Ecclesiam suam adiit, in epistola ad Iacobum Simonetam indicare videtur data VI. Kal. Iun. MDXXIX., ubi etiam narrat, sustulisse se vetus proemium, atque omne argumentum alia quadam ratione explicavisse: Ut primum, inquit, litteras tuas legi, statui esse nefas non parere sapientissimi atque amicissimi hominis auctoritati, vetusque sustuli proemium, atque omne argumentum alia quadam ratione explicavi. Quod ipsum, librumque totum una inscripsi, atque mihi homini summa virtute ac omni dignitate ornatissimo Federico Fregosio Archiepiscopo Salerni, quocum magnus mihi usus & omnium officiorum summa necessitudo in-

terce-

tercedit, qui nunc in Italiam proficiscens Venetiis imprimendum curaturus est. Quod esset vetus proemium illud suspicari non possumus; quod nunc legatur post sermonem ad Fregosum, est de Episcoporum oneribus, eorumque moribus & vita; ubi illa de Clemente VII. Quin vidimus ipsi Pontificem max. eum qui nunc est voluntate & natura eximie propensum ad publici boni providentiam; cum corrigere mores prolapsos, pacemque referre, & revellere tela e corpore Christianæ Reipublicæ summopere conaretur, quæ varia multorum culpa infixæ erant; cumque illi plures ex ordine amplissimo, & ceteris deinceps ordinibus doctrina prudentiaque insignes assisterent, nos quoque ipsi tunc adessemus, ablatum tamen, hominum pacem aspernantium tumultu atque turba, suorum optimorum consiliorum exitus nullos reperire potuisse. Quibus quidem verbis ærumnas annorum MDXXVI. & MDXXVII quasi digito connostrare videtur. Scripta ergo post eos annos atque ante a. MDXXIX., ut diximus, hæc interpretatio est. Et a. quidem MDXXX. XV Cal. Aug. Alberto Pio Carporum Principi scribens¹ hæc habet; Confeci his mensibus commentarium quemdam in psal. xciii. sane quam laboriose; quod enim meum tenuius est ingenium, hoc mihi major in scribendo cura ac diligentia adhibenda est. Sed cum viderer in psalmo illo multa perspicere lumina justitiæ, & providentiæ summi Dei; ætatem

au-

¹ lib. v. ep. 4.

autem nostram intuerer, dubitatione credo & quasi diffidentia rerum divinarum, in tanta & scelestum & hæresum ac propterea etiam calamitatum velut tempestate jactari, suscepi negotium, ut quoad possem, Deo adjuvante, aliqua de ipsius altissimis consiliis explicarem, quæ & veritas magis hominibus illucesceret, & qui jam aberrassent a via recta ad iter, si vellent, tutum converterentur. Qui meus labor quid aliis profuturus sit ignoro; me quidem certe non parum consolatus est, valdeque confirmavit. Tibi vero ipsi, quamquam domi tuæ ista jam trita sunt, vel uberiora etiam & præstantiora multo, quæ tu in tuis habes doctrinæ & sapientiæ thesauris recondita, tamen unum volumen pro amicitia duxi esse mittendum. Eodem a. MDXXX. eandem interpretationem Erasmo se misisse significat¹ ac de eo ut puto etiam narrat sequenti epistola eo anno MDXXX. scripta, cum de Erasmi annotationibus in psalmum suum loquitur. Item alibi² cum in Germania psalmum suum de integro impressum ait, atque ab Erasmo ceterisque mirifice probatum. Quod verum fuisse, Erasmi epistole restantur³, ubi etiam Sadoletum vocat insigne Præsulum hujus ævi decus; atque inter multas ejus laudas; Equidem sic existimo unicuique tuum commentarium si quis attente legat ediscatque, ad omnem vitam recte pieque instituendam sufficere. Ac eundem librum, opinor, intelligit⁴ scribens de Bembo & Sadoleto; utriusque dotes eximias

¹ lib. IV. ep. 1.   ² lib. I. ep. 4.   ³ lib. XXV. ep. 11.   ⁴ lib. I. ep. 15.

mias semper amavi; tuas autem non solum ex amicorum prædicatione, tuisque ad nos litteris cognovi, verum etiam ex absolutissimo libello, quem nunc ubique vix credibili studio complectuntur omnes, quibus cordi est bonam mentem cum bonis litteris conjungere. *Scripta est hæc ep. MDXXX. prior illa anno superiori, atque eodem, Hieronymo Negro XVI. Kal. Junii MDXXXIX.*¹ narrat, psalmum illum misisse se Friderico Fregosio, qui in Italiam proficiscens librum imprimendum Venetiis ab Asulano curaturus sit; atque addit quidem, quasi de eo gloriatus; Ego hic habeo cum Musis rationem, verum diviniorem, jamque commentarium scripsi in psalmum xciii. quem cum legeris cognosces, posse res sacras etiam latine ornatèque perscribi; non quod id a me perfectum sit, sed ejus rei certe simulacrum quoddam est a nobis, & imitatio adumbrata. *Editionem hujus quam vidi (præter eas quæ omnia Sadoleti opera complectuntur) est a. MDXXXIV. in 8. Jacobi Sadoleti Episcopi Carpentoractis in psalmum xciii. interpretatio. Lugduni apud Seb. Gryphium MDXXXIV. Asulani aut aliam antiquiorem quam ipse indicat non vidi. Le Long memorat editionem Lugdunens. MDXXX. Ex Erasmo, cui editum Psalmum misisse Sadoletus videtur, elici potest, antiquissimam esse editionem A. MDXXIX.*

Post hanc Psalmi hujus interpretationem, dedisse operam explanandæ Pauli epistole ad Romanos, liquet ex epistola Bembi² scripta v. Idus Aug. MDXXXII, in qua
ita

¹ Lib. viii. epist. 6.

² Lib. 3. epist. 26.

ita ad eum scribit . Amavi te de celeritate ejus ipsius epistolæ quam mihi Capellus reddidit manu tua scriptam , in quam tamen nihilo tu minus tuorum studiorum rationem conjecisti , te scilicet in Pauli priore declaranda epistola occupatum nunc esse . Quamquam vero de eo scribendi genere ipsi gratulatur , subindicat tamen malle se illum aliud sequi , & Hortensio , quem dialogum nondum absolverat , operam dare ; in quo quidem se a Poli judicio dissentire epistola sequenti narrat ; Quod reliquum est , multa mecum Polus de te , de tuis scriptis , quæ habes nunc quidem in manibus ; de Hortensio etiam tuo ; de quo , deque Pauli epistolis interpretandis cum sermo esset inter nos ut aiebat , institutus ; quod tibi ille quærenti in utro potissimum scriptionis genere tuam tibi operam esse ponendam existimaret , in Paulo responderit , sane non probo . Confici enim illum abs te dialogum quam primum tua interesse valde puto . Scripta est Epistola VII. Kalendas Novembris eodem anno . Atque eo pariter Card. Prato ¹ . Ego hoc tempore versor in opere omnium difficillimo ut D. Pauli epistolam interpreter ad Romanos . Matthæo vero Giberto anno superiore ² ; Nos hic commentarios in epistolam ad Romanos scribimus , opusque difficile & arduum ita tractamus , ut in eo præcipue laboremus , quò extare possit tibi , quod jam pridem sumus polliciti , obscuras ancipitesque sententias in ea epistola permultas nostra cura & diligen-

¹ Lib. VI. epist. 7.   Lib. III. epist. 9.

līgētia dilucidiores fore . Addit in epistola illa ,
Card. Prato , tres in libros totam divisam esse com-
 mentationem , cumque illac iter haberet *Franciscus*
Card. Turnonius petiisse , ut primum librum ubi confe-
 cisset ad eum mitteret ; id se fecisse , & misisse ipsum
 volumen omnium doctorum judicio examinandum . Nam
 quod ad me attinet , inquit , paratus ad utrumque
 sum , & probari , & reprehendi : quæ etiam reprê-
 hensio si fuerit iusta , mihi futura est utilior , quando
 per illam melior & consideratior fiam . Quam ve-
 re hoc atque ex animo dixerit , fidem ipse facit in episto-
 la *Card. Contareno*¹ , significans se ejus humanitate
 ita esse conclusum , ut neque unde incipiat ; neque ubi
 desinat statuere satis possit : atque hanc in eo maxime
 clarissimeque extitisse , quod ingenue , aperte , ac fa-
 miliariter quæ in scriptis suis desideret exposuerit . Quo
 quidem loco multa *Sadoletus* de Interpretatione illa sua ;
 atque accurate *Contareno* de eo etiam respondet , quod ab
 eo objectum erat , parciolem scilicet fuisse in præve-
 niente Dei gratia explicanda quam par esset . De qua
 etiam re nonnulla scribit *Fregoso* & ubertim de Inter-
 pretatione hac sua² . Atque hanc eandem notam *Sa-*
doletus inussere postea alii , de qua eum purgare ag-
 gressus est inter ceteros *Ludovicus Donius de Attichy*³ .
 Id ipse quasi præfagiens subindicasse videtur in
 proemio ad *Franciscum Gallia Regem* ; quod quidem
 proemium in *Moguntina* editione retentum , nescio
 cur in *Veronensi* omittere voluerunt . Ceterum hu-
 jus

1 lib. ix. 9.

2 lib. i. l. ep. 5. & 6.

3 Vit. num. 105. &c.

jus Interpretationis duplex editum habeo exemplum; primum, Jacobi Sadoleti Episcopi Carpentoractis in Pauli epistolam ad Romanos commentariorum libri tres. Ad calcem, Venetiis per Joann. Anto. de Nicolinis de Sabio, sumptu vero & requisitione Melchioris Sessæ. Anno Domini MDXXXVI. mense Majo in 8. Alterum, eundem in prima fronte libri titulum habet; atque ibidem præterea; Ad Lectorem. Exeunt iterum a nobis Lector, Jacobi Sadoleti commentarii multa diligentia ab Auctore nunc demum recogniti, & locis quamplurimis ab eodem tum aucti tum immutati. Tu viri tam integri & religiosi tam sanctis religiosisque lucubrationibus frui, & nostram tibi deditam operam atque laborem ama. Sebastianus Gryphius Germanus excubabat Lugduni Anno MDXXXVI. Antiquiorem editionem aliam indicat hoc titulo Gryphius, quæ nunc fuerit emendata atque aucta. Idem ex eadem epistola Sadoleti Contareno, atque alia quæ eam sequitur, constat. Scribit enim; Sed si id prætermisum est, alio loco Deo juvante, ut tu prudentissime consulis, reponetur, vel potius jam ut reponam cogito. Scripsit enim ad me Lugduno Gryphius, se librum meum iterum impressurum esse. Atque in altera epistola; Veniamus ad ea quæ rem ipsam continent; in quibus illud primum de commentariis meis, qui quod missi aliquanto ante Lugdunum erant, quam inter me & hominem illum res convenisset, iccirco non fuerunt correctæ omnia loca, quæ ab eo adducta in
con-

controversiam sunt. Sed quòd tu me admonuisti, de eo missa est ad Gryphium additio: & erant alia nonnulla quæ ego mutaveram. *In his locum Esaja correxisse significat atque alia prætere.* Hæc ut dixi A. MDXXXV. & XXXVI. A. MDXXXV. xv. Kal. Sept. scribens Sadoletus Erasmus¹. In eamdem (ait de epist. ad RR.) tres libros edidit hujus ætatis decus Sadoletus, admirabili sermonis nitore, & copia plane Ciceroniana, nec deest affectus Episcopo Christiano dignus. Ergo ante hanc diem editi erant illi libri. Addit Erasmus, non probatum iri ab omnibus, quod & nunciatum postea est a Damiano Goes² qui eos non probarent. Inter hos recensendus Richardus Simon³. Ad hanc divinorum librorum interpretationem pertinet explanatio loci cujusdam Lucæ de duobus gladiis inscripta ipsa quoque Francisco I. in Veronens. edit.⁴ ex ms. cod. eruta Ambrosiana Bibliotheca. Nescio an hunc quoque in sacrorum librorum censum referendum sit opusculum, quod reliquis adnexum est in recentioribus editionibus, antiquius vero editum reperi in Barberina Bibliotheca, hoc titulo: Philosophicæ consolationes & meditationes in adversis Jacobo Sadoletto & Joachimo Camerario Pabepergensi Auctoribus. Accessere & ejusdem argumenti Jo. Sambuci Medici & Historici Cæsarei, & Joachimi Joach. f. Camerarii epistolæ & carmina, omnia nunc primum in lucem edita, neque

¹ lib. xxvii. ep. 38.   ² lib. xxx. ep. 72.

³ Crit. N. T. cap. 38.   ⁴ Tom. 3. pag. 377.

que antehac uspiam excusa. Francofurti apud Andream Wechelium MDLXXVII. in 8.

Atque hæcenus quidem de iis Sadoleti operibus diximus quæ nunc extant & vulgata sunt; restat ut aliquid de iis quoque dicamus, quæ nondum edita sunt in hominum lucem, aut affecta ipse necdum absoluta reliquit. Et primò quidem, in elencho Sadoleti operum præfixo tom. I. Veron. edit. commemorantur, Carmina Græca & Latina adhuc inedita, quæ servantur in Bibliotheca Regis Galliarum. Orationem in Iudeos scripsisse Sadoletum Florebellus testatur; & eam quidem omnium quæ ab eo scriptæ sunt disertissimam. Scribenda illius causam habes epist. 33. familiarium quas hic exhibemus. De eadem ipse Bembo¹ Credo te memoria tenere confectam a me olim, cum Romæ etiam essem, orationem quamdam in Iudæos, quam ego causam in duas actiones partiri institueram; sed prior fuit pars tantummodo absoluta; si tamen absolvere est quod parum polite efficias: eam ego nunquam duxi edendam, neque hercule nunc in alia sum voluntate. Non hanc, sed aliam, opinor orationem intelligit eidem Bembo scribens²; Me vero in illis cum valde delectavit iudicii tui testimonium quod mihi de mea oratiuncula das, plenum, ut ego perspicio & fidei & amoris, tum vero gravis illa & sapiens admonitio &c. Admonuerat enim Sadoletum Bembus, asperius aliquanto eum inuictum in quemdam quem neuter nominat; Sadoletus vero argumen-

tum

¹ lib. II. ep. 3.   ² ep. 5.

tum orationis satis explicat cum subdit ; Sordes porro & amentia vel feritas potius quædam hominis illius in quem invehebamur , sustinere illiusmodi orationem videbantur ; præsertim cum tractarem eum locum , nihil magis perniciosum esse Reip. quam Principum avaritiam ; & nimiam pecuniæ coacervandæ cupiditatem . Is autem in quem scribebamur infinitis in eo genere sordibus , non solum commaculasset famam sacerdotii , verum omnia omnino non æquitatis modo , verum etiam humanitatis jura conturbasset . Priorem orationem contra Iudeos Sadoletum appellare puto ¹ , Herculi Gonzaga missam significans . Id enim se fecisse testatur. Bembo scribens ² . Deinde ³ opus quoddam suum nuncupandum Ioanni Salviato significat ; Quod autem scribis gratum tibi a me fieri quod nomen tuum meis scriptis celebrare sim aggressus ; non est de eo cur mihi gratiam debeas . . . Nec me tamen oblitum existimes velim ejus orationis , quam habui tecum cum tu apud nos Carpentoracti esses . Non enim si in alio argumento nunc versor , illud propterea abjeci quod tibi ostenderam me suscepturum esse . Sed cum & difficilius illud opus , & longioris multo temporis existeret , nostra autem festinatio amoris mei erga te aliquo indicio tibi declarandi moram tantam non ferret , ad id elucubrandum me converti , quod videbatur mature confici posse . A quo tamen ipso & hyemis asperitate , & tenuitate

T

meæ

¹ lib. 1. ep. 8.   ² ep. 3.   ³ lib. 3. ep. 3.

meæ valetudinis aliquandiu sum retardatus . Sed repetam cursum , ut opinor ; hœcque acrius instabo & connitar , quò major mea cupiditas perficiendi facta est . *His , quæ iv. Kal. April. scribit a. MDXXXVI. indicari puto librum de Gloria , de quo¹ eidem Salviato ep. data v. Id. Septembr. MDXXXIX. Ne me forte putes tui oblitum esse , & quoniam de Gloria librum, quem tuo nomine scribendum susceperam, non sum persecutus . . . accipe argumentum multo gravius, ut ego arbitror, & utriusque nostrum personæ accommodatius , quod ego de extructione Catholicæ Ecclesiæ exorsus sum, tuoque id nomini dicavi ; ut quoquomodo possem , tuis erga me meritis gratiam aliquam referrem . Hujus ego operis duos jam libros confeci : sed cum prior liber aliquanto videretur esse limatior , non duxi procrastinandum quin mitterem eum ad te , ut perspicere primo quoque tempore posses Salviatè amplissime , quam in intimis meis sensibus fortiter inhæreres .*

De alio opere quod hic appellat De extructione Catholicæ Ecclesiæ superius locuti sumus . Sunt alia ejusdem opera , De peccato originis , & de Purgatorio . De utroque hæc scribit Card. Gregorio Cortesio². Cum enim , ut tute scis , commentarium quemdam de peccato originis jampridem confecissem , hacque maxime re & ratione , facultatem in has regiones revertendi a Summo Pontifice essem con-

¹ lib. xiv. ep. 4.   ² lib. xv. ep. 4.

consecutus: quod me, quoad possem, otium & tranquillitatem nactum, litteris & scriptis sanctam Fidem Catholicam, decusque & auctoritatem Apostolicæ Ecclesiæ defensurum pollicitus essem; statui mihi, ut primum huc me retuli, eundem esse librum accuratius retractandum. Quod cum diligentissime fecissem, addidissemque non pauca quæ mihi ad rem uberius explicandam idonea visa sunt: illum tamquam meæ diligentiae testem Pontifici ipsi Maximo auctori mei otii mittendum putavi, scripsique ad amplissimum Cardinalem Farnesium, ut eum quibusdam ex Collegio nostro, tibi in primis legendum & considerandum traderet. Quod factum fuisse etsi certi nihildum scio, ut confidam tamen adducor. Nunc alterum *ὁρόπνημα* jam elucubratum, in manibus habeo, nondum illud quidem expolitum, quemadmodum & res ipsa & mea diligentia postulat, sed tamen ejusmodi ut ex eo quamquam imperfecto intelligi possit, quid ego habeam de Purgatorio persuasi atque certi: quæ res una omnium maxime, hoc perturbatissimo tempore, ab Ecclesiæ, ut scis, hostibus oppugnatur. In quo ego Catholicæ suffragor Ecclesiæ; quod sane mihi in omnibus meis & curis & actionibus semper est propositum. Eum ego librum statui mittendum ad te esse &c. *Scribit hæc Sadoletus v. Idus Iun. MDXLIV. quibus¹ respondet Cortesius; elegantem (ita enim eum appellat) se de purgatorio loco libellum accepisse, cur*

T 2

jus

1 ep. seq.

*jus maxima apud omnes expectatio jam antea concitata erat, quòd Sadoletus, dum Bononiæ esset, de ea re amicis & doctis viris nonnihil significaverat; additque in libri commendationem; Ex eo tamen, quod primis, ut ajunt, labris gustare licuit, intellexi maxime obscurum locum, & a nullo antea satis diligenter tractatum, & nescio an omnium qui nunc præcipue in controversiam venire longe difficillimum, a te & tractari commode & luculentissime explicari. De primo illo libro scribit & Isidoro Clario Sadoletus XIII. Kal. Febr. MDXLVI. narrans, se ad eum mittere correctum aliquot in locis, simulque ejusdem de illo judicium exquirat atque aliorum quorundam, in primisque Ambrosii Catharini. In eo vero libro & suam de Prædestinatione sententiam explicasse ibidem affirmat. Equidem ignoro, an hos inter libros recensendus sit commentarius de sacris rebus de quo Bembo scribit¹. Fredericus Fregosius his proximis diebus in Italiam profectus est, matris etiam ipse morte evocatus. Ei ego misi commentarium quemdam, in quo de sacris agitur rebus Venetiis imprimendum. De quo siquid tu audieris (nam non sum ausus hoc genus scriptorum ad tuum judicium deferre, tamquam a lenioribus studiis alienius) peto a te pro nostra amicitia, ut aliquam curam adhibeas, quòd sine mendis edatur &c. Ac de eodem². Commentarium meum plane nolo Venetiis imprimi ab illo ἀρχαιό-

cis,*

¹ lib. 2. ep. 1.   ² ep. 2.

cis. Tum Lugduni imprimendum curavimus, cujus mittimus tibi volumen unum, verius aliquantum nos quidem existimantes, non placitum illum tibi, nec tui fore stomachi, nec tam mehercule quod non præclaræ in eo agantur res, sed quia barbara multa & obsoleta necessario aspersa sunt; nosti enim morem hujus scriptionis. *Verum omnino censeo, hunc esse commentarium illum in Psalm. XCIII. quem alibi quoque, ut superius ostendimus, se Fregoso inscriptum eidem dedisse imprimendum Venetiis significat, ac postea in eo sublato veteri proemio aliud effinxisse. Addam potius interpretationes duas locorum Evangelii, quas tamen an scripserit incertum mihi est; scribere cogitasse constat*¹ ex epist. Fregoso data Id. Novembr. MDXXXIII. Scito datum mihi negotium a Pontifice maximo, quem nos visum & salutatum Massiliam accessimus, ut totum illum sermonem interpreter qui est a Christo habitus cum Nicomedeo cap. 3. Jo.; si rite recordor, in quo de Spiritu spirante ubi velit, & quamquam vox ejus audiatur, ignoratur tamen unde veniat; item & alter locus in extremo Evangelio exponendus est, qua Christus Magdalenam ipsum agnoscentem, prohibet ab amplexu.

*Præter hos quasi justos libros sive volumina de Theologicis rebus, alia Sadoletus conscripsit cum in consilium præcipue adhiberetur. Testatur hoc ipse*². Ambrosio Catharino; ubi de ejusdem Ambrosii libro De perfecta

T 3

justi-

¹ ep. 6. lib. III.   ² ep. 13. lib. XIV.

justificatione, & scriptis suis pagellis quibusdam; Cum legissem, ait, iterum tuum de perfecta justificatione librum, atque eodem ferme tempore binæ ad me ab Urbe essent allatæ schedæ, in quibus erant præscripta capita, de quibus in conventu Ratiponensi inter Theologos nostros & adversarios convenisse videbatur; facile intellexi tuam sententiam ab ejusmodi concordia discrepare. . . . Et scripseram quidem ipse quoque ad Urbem quod mihi sentiendum in hac causa esse videbatur: cujus meæ pagellæ misissem ad te exemplum, ni omnia in tuo libro multo diligentius enodata declarataque reperissem.

Hac de Sadoleti scriptis longius persecuti sumus primò quidem, ut docti viri industria studiumque præsertim Catholica Religionis extaret, quem quidem tam multa scripsisse in maximis occupationibus, & peregrinationibus, addo etiam morbis, omnino mirum videtur. De morbis quibus tentabatur, etsi superius aliquid diximus, sapius ipse in epistolis¹. Deinde etiam id feci, ut si quid uspiam apud quemquam eorum scriptorum lateret, quæ nondum prolata sunt in lucem, hæc veluti commemoratione eorum admonitus, nolit aliquid viri docti ceterorum utilitati invidere. De epistolis ejusdem nihil hic, ubi de scriptis agimus, diximus, quod de iis primò, cum sermonem de Sadoleta ingressi sumus, fuse differuimus. Tantum hic addimus familiarium epistolarum libros XVI. atque alio adjecto litterarum
ad

¹ ut lib. XIII. §. 6. Sec.

ad Paulum fratris filium, editos fuisse a. MDL. nuncupatosque ab eodem Paulo Alexandro Cardin. Farnesio: est autem titulus operis; Jacobi Sadoleti Episcopi Carpentoracti Sanctæ Rom. Eccl. Cardinalis Epistolarum libri XVI. Eiusdem ad Paulum Sadoletum epistolarum liber unus, Vita ejusdem Auctoris per Antonium Florebellum, Apud Seb. Gryphium Lugduni MDL. in 8. Easdem simili forma ab eodem Gryphio editas vidimus a. MDLIV. Præterea Colonia apud Petrum Cholinum a. MDCVIII. Ante has editas, appendiculæ cujusdem loco ad Christophori Longolii lucubrationes editas Lugduni apud Sebastianum Gryphium a. MDXLII. in 8. accesserat epistolarum Sadoleti ad Longolium liber unus. His libris epistolarum XVI. accessit in Veronensi editione XVII. & epistolarum scriptarum Italice liber unus; quas quidem epistolas antea etiam indicaverat, atque unde petendæ essent commostraverat Fontaninus in Bibliotheca Cardin. Imperialis libris recensendis. Atque ibidem Sadoleti esse affirmat opusculum De laudibus Italiæ, quod nomine Gab. Barrii Francicani reperitur in Thesauro Antiqq. & Historiarum Italiæ Grævii, & Burmanni¹.

JACOBI SADOLETI

S. R. E. CARDINALIS

ET EPISCOPI CARPENCTORACTENSIS

EPISTOLÆ

NOMINE LEONIS X., CLEMENTIS VII.

ET PAULI III. SCRIPTÆ

ANNO MDXIII.

I. IOANNI GALEATIO COMITI².

DILECTE Fili. Accepimus a multis id quod nobis gratum vehementer fuit, te ex hac nostra ad Apostolatus apicem assumptione summum quoddam gaudium & incredibilem coepisse lætitiā; quod quidem nos ita fore speravimus. Vel enim noster erga te, dum in minoribus essemus, amor, vel tua perpetua in nos observantia dabat nobis tale testimonium tuæ voluntatis. Nunc, quan-

² Respondet epistolæ quam Galeatius scripserat ipsi Pontifici creato. Ille ille esse videtur Jo. Galeatius Corrigii & Castellatii Comes, quem Leo litteris datis hoc ipso anno Maximiliano Mediolanensi Duci commendat *lib. III. ep. Bembi* 25. Joannes alter, sive Jo. Paulus Galeatius Sfortia a Julio II. de Pisaurensi urbe exturbatus est; in eum, etsi hoc tempore viveret, ista convenire non possunt.

quando in eum honoris gradum divinâ providentiâ sublati sumus, ex quo homines de virtute, de Religione, deque nobis benemeritos liberaliter accipere possimus; debes existimare, in iis rebus, quæ ad commodum tuum, & honorem pertinebunt omnia nos propense & libenter esse facturos. Te itaque in Domino hortamur, ut illi agas gratias, qui omnium bonorum auctor, & largitor est: ceteris in rebus quæ a nobis erga te, salva Romanæ Ecclesiæ Majestâte, proficisci poterunt, omnia tibi parata esse confidas. Datum Romæ anno primo.

II. MARCHIONI MONTISFERRATI¹.

Dilecte Fili. Gratae litteræ tuæ fuerunt, quæ declararunt tuum gaudium, summamque lætitiâ, quam ex nostra ad Apostolatus apicem assumptione coepisti; quæ res tamen nec nova nobis, nec inexpectata fuit. Nostra enim, dum in minoribus essemus, erga Nobilitatem tuam affectio, tuaque in nos observantia, hoc nobis de te promittebat, ut quæ ad nostram dignitatem pertinerent, ea tibi tantæ lætitiæ esse existimarem, quantæ alicuique. Quare Nobilitas tua existimet, nostrum erga te animum talem esse, qualem antea semper intellexisti, quæque ad

¹ Ejusdem argumenti est hæc epistola ac superior; atque hunc quoque Guillelmum Marchionem Montisferrati magnopere Leo diligenterque commendat eidem Maximiliano *lib. 3. Bembo. ep. 3. & lib. 6. ep. 3.* significans, eum esse sibi familiarique suæ omni necessitudine conjunctissimum; quod item scribit Raimundo Cardonæ *lib. 3. ep. 4.* Eundem laudat *lib. 6. 4. & 15. & 6.*

ad commodum, & dignitatem pertinebunt, omnia nos libenter, & propense esse facturos. Datum Romæ anno primo.

III. JOHANNI LASCARI ¹.

Dillecte Fili. Cum hæc ad te scribenda mandavimus jam fore existimabamus, ut tu, bona parte itineris confecta, ad nos appropinquare; tamen volumus has litteras ire tibi quasi obviam, significantes, te, quod scribis gaudere & gratulari vehementer hac amplificatione nostræ dignitatis, jure ac merito id agere: non enim amiciores, vel tibi ipsi nominatim, vel iis artibus optimis atque honestissimis, quibus tu egregie præditus, atque ornatus es, audire potuisti sublatum esse ad summum fastigium tantæ potestatis. Quare, si Deus, cui omnia nostra semper accepta tulimus nostris cogitatis adfuerit, intelligent omnes boni, fortunam atque potentiam bene institutis mentibus rectisque animis dare facultatem benignitatis potius, quam temeritatis

EXER-

³ Ejusdem argumenti est, nisi quod & Romam eum arcessit; hominem genere apud Græcos admodum illustri, ut idem scribit *lib. xi. ep. 3. Bemb.*, & doctrina optimarumque artium & litterarum præstantia & agendis rebus experientia, & morum probitate, omnisque vita comitate plane insignem. Eo homine mire delectatum esse Leonem, & hujus etiam patrem Laurentium, constat, imo viros alios principes, quorum Legatum Cæpius egit. Multa de eo Jovius *in eleg. part. 2.* Aldus Manutius *in epist. nuncupat. Rhetorum Græcorum edit. a. 1508. Græc.* Multum ei Roma & Græcæ litteræ debent, cum nobilibus pueris e Græcia adductis ludum aperuerit in Exquilis, ex Jovio; forte ubi Cardinalis Sedunensis habitabat, cujus domum Leo Joanni petit scribens Cardinalis Procuratori *lib. xii. ep. 19.*

exercendæ . Sed hæc speramus nos coram propediem collaturos . Tu si valebis , nosque cito invises , rem pergratam nobis feceris . Datum Romæ anno primo .

IV. GEORGIO DUCI SAXONIÆ¹.

Dilecte Fili. Binas à te litteras quas ad felicis recordationis Julium II. Prædecessorem nostrum Nobilitas tua direxerat, nobis post eundem in apice Apostolatus, licet immerito constitutis, reddidit dilectus filius Thomas de Vio Cajetanus Ordinis Prædicatorum Generalis Magister, idemque suo sermone mirifice subsecutus est humanitatem, & prudentiam litterarum tuarum, necnon animum tuum integrum ac fidelem, perpetuamque in hanc Sedem voluntatem plane exposuit. Quæ omnia nobis grata admodum fuerunt, atque hoc etiam magis, quod eadem nomini, & nobilitati tuæ sint consentanea. Quanquam enim, & splendore Majorum tuorum, & animi virtute, amplissimisque fortunis abun-

¹ Respondet binis litteris quas Georgius Prædecessori suo Julio II. scripserat, ne quid in Misnensi Ecclesia novatum veller, & ut Thomam de Vio tunc O. P. Generalem Magistrum procuratorem suum esse sineret in Concilio Lateranensi. Hoc postremum vix aliunde quam ex hac epistola notum. Georgium hunc mire laudat in litteris ad eum datis Sadoletus *lib. xi. 1. 2. 3. 4.*, Clemens etiam VII. in litteris apud Raynaldum *ad a. 1530. n. 169.* Inimicissimum fuisse Lutheranis hominibus notum est, & testatur Georgius Spalatinus in *collekt. Script. Germ. Menckenii tom. 2. col. 2128.* Hujus obitum pariter Sadoletus deplorat in litteris Jo. Cochlaeo scriptis *vii. Id. Jul. 1539. lib. xi. ep. 8. & 9.* atque historici omnes nostri Surius, Spondanus, Raynaldus &c.

abundes, & polleas, tamen nullam habemus quam tibi justiore, & veriore tribuamus laudem, quam hanc in summum Deum pietatis, & in sanctam matrem Ecclesiam venerationis. Quare quod alteris litteris ab eodem Prædecessore nostro suppliciter postulas, ut ne quid novetur quod ad Misnenfem Ecclesiam pertineat, neve a vetere consuetudine ejus civitatis, & a jure per Capitulum Antistitis eligendi recedatur; præsentique Episcopo, si contra fas moremque Majorum, successorem sibi a S. Sede coadjutoremque concedi postulaverit, ut ne concedatur; Nos hac tota de re te animo soluto & pacato esse volumus, nihilque omnino à Nobis iniquæ novitatis expectare: quod etsi omnibus in rebus, Deo largiente, observaturi sumus, tamen in hac ipsa causa tua quò libentius id agamus, facit persona tua virtusque animi tui singularis, necnon nostra erga Nobilitatem tuam paterna affectio, quam tibi omnibus in rebus, quæ ex Deo erunt perpetuam tribuamus. Alteris vero in litteris quod scribis, audita fama Concilii Lateranensis, quamquam tibi nihil nominatim de eo indictum & denuntiatum fuerit, tamen a Congregatione fidelium, & Coetu eorum Principum, qui de Ecclesiæ unitate recte sentiunt, abesse nolle, teque idcirco, & Procuratorem constituere, & litteras mittere obedientiam ac fidelitatem tuam eidem sacro Concilio indicantes, plane cognoscimus omni ex parte fidem, & religionem tuam, teque in Do-
mino

mino valde commendamus; nec solum egregiam hanc tuam voluntatem, sed & Procuratorem tuum nobis dilectum Filium Fratrem Thomam supradictum, alioquin etiam nobis propter virtutes suas, & excellentem litterarum scientiam vehementer gratum, litterasque tuas benevolo animo suscipimus, quas & in proxima sessione, postquam pervenerint, si Deus permiserit, legi, divulgarique curabimus, tuamque optimam mentem sacro Concilio præsentē, digna commendatione prosequemur. Te quidem hortari & paterno affectu monere non desinimus, ut in hac bona voluntate, & erga hanc sanctam Sedem devotione perseveres, eaque agas semper, & cogites, quæ a tua virtute, tuoque genere, quæque a Dei maximi honore non sint aliena; a nobis ea speres, & expectes, quæ ab indulgentissimo Patre sperare debet is, qui neque iniquum quidpiam petiturus, & omnia honesta impetraturus est. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus

V. SIGISMUNDO REGI POLONIÆ¹.

Charissime in Christo Fili noster. Cum more Majorum nostrorum, & solemnī ritu S. R. E. institutum sit, ut quotannis in sacratissima die Domini-

¹ Scripta est hæc epistola cum ei Leo sacrum ensē & pileum mitteret. Eidem aliam epistolam scripsit Leo *lib. ix. Brmb. 3.* Uladislaum fratrem Regem Pannoniæ commendans. Sacrum ensē misit postea Leo viris aliis principibus, præsertim quinquennio post Maximiliano Imp., narrationemque ejus re i omnem executus est Jacobus Manlius, atque ex Manlio recitat Ciacconius in vita Alberti Cardinalis Brandeburgensis *tom. 3. col. 415.*

minici Natalis ensem, & pileum benedictum Romanus Pontifex, cui visum fuerit ex Christianis Principibus, aliqua tamen præstanti virtute, aut meritis erga hanc sanctam Sedem insignito jubeat destinari; eosque, qui proximis Domini Nostri Jesu Christi natalitiis consecrati fuerunt, felicitis recordationis Julius II. Prædecessor noster tuæ Serenitati dicaverit, nec tamen miserit: Nos qui nuper divina providentia ad summum Apostolatus fastigium provecti sumus, ejusdem Prædecessoris nostri voluntatem, & judicium attendentes, tuamque animi magnitudinem maximis in rebus cognitam intuentes, nullam moram interponendam putavimus, quin ipsos ensem, & pileum transmitteremus tibi, vel tamquam præmium tuæ virtutis, vel tamquam testimonium nostræ in te opinionis. Quanquam quidem tuæ res gestæ, quarum fama per omnes gentes, nationesque pervagata est, eò gloriæ, & celebritatis provectæ sunt, ut humanis præmiis non apte decorari posse videantur, quæ sunt semper in divinis honoribus augendis, fideque, & Religione nostra propaganda fortiter simulque feliciter versatæ. Sed tamen si non tam munus ipsum, quam muneris mysterium interpretari volueris, intelliges profecto nihil esse tam amplum a magna virtute expectandum, quod non tibi in eo ipso dono aut aperte datum aut mystice significatum sit. Nos enim qui vicariam Dei potestatem in terris obtinemus, pileo te quasi in participa-

cupationem Sacerdotalis dignitatis adsciscimus, tibi que nobiscum una patronum, ac defensorem adoptamus: Ensem vero cum porrigimus, satis aperte denunciamus, ut eo uti velis, tum ad propugnationem eorum, qui tibi fide, ac religione, veroque Dei cultu conjuncti sunt, tum ad excisionem illorum, qui obsint ipsi sanctæ Fidei, & omnibus Fidelibus hostes inimique sunt, ac semper fuerunt: ita, quod ad meritum tuæ pietatis pertinet, te in Dei omnipotentis sinu, ac patrocínio collocamus; quod ad fortitudinis laudem, tibi propugnationem sanctissimæ Fidei committimus: in altero te a Deo, in altero nos a te adjuvari velle significamus, & poscimus. Sed hujus totius doni atque mysterii vim atque sententiam sic pro tua prudentia facile cognosces. Nos quidem una cum supradicto Prædecessore nostro, cur te potissimum in hoc munere tradendo ceteris antetulerimus, facilis ad reddendum ratio. Nam ut omittamus nobilitatem generis & sanguinis, qua tibi pares multi sæpe extiterunt; ut nihil de regia potestate dicamus, quæ fortunæ plerumque est, non virtuti debita; illa certe nullis laudibus æquari possunt, quæ tu adversus Scythas Christianæ Fidei hostes pro vero Dei honore atque gloria magna præclaraque egisti, agisque, ut audimus, prope quotidie; ita aures nostræ crebris atque insignibus victoriis tuis jam caluerunt. Ea porro propria sunt tui; a Deo tamen auctore omnium bonorum ad te profecta, cui tu soli, nec ulli præterea

terea debes. Nam, & is fecit ut præclare de eo posses promereri, & idem faciet, ut laborum, & periculorum omnium, quæ pro illius nomine defendendo subiisti, sint tibi, & in cælo, & in terris parata præmia sempiterna. Nos ad Serenitatem tuam Patris affectu, & nova quadam charitate erga virtutes tuas inflammati, perscripsimus, ut te in Domino nostro Jesu Christo hortaremur, nihil deflectere ab instituto itinere tantæ virtutis, & pietatis, sed considerare Deum, eaque agere, quæ illi grata, & probata esse intelligas. Dilecto quidem filio Paulo electo mandavimus, ei qui ad teensem, & pileum supradictos attulit, ut in eis consignandis, Missa solemniter celebrata, plenariam indulgentiam omnibus qui præsentibus adfuerint de nostra, & Beatorum Apostolorum Petri, & Pauli auctoritate confisus concedat, & largiatur. Ceteris in rebus, quod ad dignitatem & commodum Majestatis tuæ pertinebit, nostram cum Domino sanctæ Apostolicæ Sedis liberalitatem, & benignitatem tibi paratissimam fore prompto animo pollicemur. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus

VI. ROSTANIO CANTELMO¹.

Dilecte Fili . Non erat dubium nobis , pro privata nostra , dum in minoribus effemus , erga virtutes , & nobilitatem tuam dilectione , quin omnino nostræ dignitatis amplificatio tibi esset futura jucundissima ; sed tamen hunc animum tuum erga nos , plenum amoris & devotionis dilecti filii Sanctius , & Fabricius Nuncii tui , quos nobis nomine tuo gratulaturos misisti , suis verbis declaraverunt ; quos nos quidem libentissime vidimus , grateque suscepimus . Neque enim obliti sumus , nec vero unquam obliviscemur , nostram veterem inter nos benevolentiam , atque adversis aliquando in rebus maximorum periculorum societatem . Nunc , quando divina providentia , licet immeriti in tanto culmine constituti sumus , potes existimare , quæ ad tuum commodum , laudem , honorem pertinebunt , modo si eadem sanctæ Romanæ Ecclesiæ honesta , & utilia sint , nos tua causa libenter propenseque facturos . Sed nostrum animum erga te bonamque voluntatem iidem Nuncii ad te referent , qui nobis multa de te retulerunt . Te nos in Domino adhortamur , ut valetudini consulas , tuamque istam senectutem diligenter conserves . Datum Romæ anno primo .

Sadoletus .

VII.

¹ Hæc & quæ sequitur epistola responsionem continet gratulationi acceptæ de Pontificatu .

VII. ANTONIO IANUARIO NEAPOLITANO.

Dilecte Fili . Etsi dubium Nobis non erat , quin hæc nostra per divinam providentiam , licet impares essemus , ad summum culmen Apostolatus provectio tibi magnam lætitiā esset allatura ; tamen jucundum nobis fuit ex tuis litteris agnoscere , & quamdam in illis quasi effigiem intueri veteris tuæ erga nos observantiæ perpetuæque amoris , cujus nos quidem præteritis temporibus non mediocria multis in rebus testimonia accepimus . Quapropter , si eo animo sumus , quo debent esse ii , qui ad omnem fortunam præsidia in se ipsis habuerunt parata , ut profecto esse cupimus ; potes existimare nos nequaquam oblitos esse veterum necessitudinum , neque horum hominum , quorum nobis opera , & benevolentia fidelis præsto semper fuit . Itaque , quantum cum Domino licebit , neque bonorum virorum vetera erga nos merita immunerata patiemur , neque nova promereri nostra liberalitate cessabimus : tantum omnipotentem Deum deprecamur , ut quemadmodum nobis nihil tale meritis maximum beneficium tantæ potestatis præbuit , ita facultatem tribuat ea cogitandi , eaque agendi , quæ ad bonorum virorum utilitatem atque decus cum ipsius honore , & sanctæ Sedis Apostolicæ dignitate sint conjuncta . Datum Romæ anno primo .

Sadoletus .

V 2

VIII.

VIII. MARCHIONI MANTUÆ¹.

Dilecte Fili. Nihil ad nos novi, atque inexpectati attulit dilectus filius Aloysius Gonzagæ tuæ Nobilitatis Orator, qui ut litteras tuas nobis reddidit, & ipse dexteritate, & prudentia sua expressit plane nobis effigiem amoris erga nos, ac veteris observantiæ tuæ; quantumque ex hac nostra ad summum culmen Apostolatus per divinam providentiam assumptione, gaudii lætitiæque suscepisses, nobis exposuit: nos vero inemores tuorum erga nos officiorum, quæ nobis variis nostris temporibus multa, & magna præstitisti, tuamque mentem paterna benignitate prosequentes, quam semper cognovimus huic sanctæ Sedi Apostolicæ devotam, & deditam fuisse; tibi his nostris litteris significavimus, jure te ac merito lætari omni amplificatione nostra, quæ ad tuum commodum, quantum cum Domino in honorem sanctæ Sedis Apostolicæ poterimus, reditura sit: teque adhortamur, ut, servata tua pristina erga nos, & S.R.E. volun-

¹ Franciscum II. Gonzagam Mantuæ Marchionem certiorum fecerat Leo, se Pontificem creatum *ep. l. 1. 2. Bem.* nunc ejusdem gratulatoriæ responder. Hic ille est Franciscus, olim a Venetis copiarum dux etiam juvenis constitutus, ut *Bembus Hist. lib. 2.*, *Guicciard. l. 2.* estque in horum temporum historia notissimus, cui etiam officium *Gonsaloneriarus* S. R. E. collatum fuerat litteris Apostolicis Julii II. dat. V. Non. Octobr. 1510. *ap. du Mont Corp diplom. tom. 4. part. 1. pag. 131.* Eundem *signiferum suum* vocat Leo *ep. 15. libri 2. Bem.* Ad Leonem etiam officii causa venisse Francisci filium Federicum Gonzagam constat ex *ep. 13. lib. 3. Bem.* Mortuus Franciscus *æ. 1519.*

voluntate, ex nobis expectes, quæ justus gratusque Princeps, bene de se, & privatim, & publice merito potest tribuere. Datum Romæ anno primo. Sadoletus.

IX. TROIANO PRINCIPI MELPHIS¹.

Dillecte Fili. Gratae Nobis admodum fuerunt litteræ tuæ: nam, & animum amicissimum tuum, studiosissimumque nostri, & non mediocre, quam circa nos suscepisti, lætitiâ nobis significaverunt, quorum utrumque nobis admodum jucundum fuit. Neque enim obliti sumus quemadmodum nos, dum in minoribus essemus, amaveris semper, atque observaveris; nec vero tibi indubium venire potest, te a nobis diligi, & paterna in Domino charitate amari. Illud quidem etiam recordamur, nos in nostris adversis fortunis socium habuisse, non te quidem, sed effigiem animi atque ingenii tui filium tuum: cujus infesti, quoad Deo placuit, casus & eventus nostri recordatio, si non mediocre vinculum esse solet benevolentiae conservandæ, existimare debes, nos & consuetudine nostra, & tuis plurimis officiis adductos tibi fore semper propitios: quam quidem erga te mentem nostram, paternamque voluntatem dilectus

V 3

filius

¹ Idem argumentum hujus quoque epistolæ. Dux Melphitanus copiis præerat Senensium qui Pontifici hoc tempore adharebant; de eo Varchi *l. 9. Hist. El.* Alius ab hoc *Princeps Melphitanus* cujus filius doctorem volebat Sadoletus Lazarum Bonamicum *ep. nov. edit. Veron. lib. xvi l. 6.*

filius Caracciolus, qui nobis tuo nomine gratulatus est, tibi vicissim referre, & significare poterit. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

X. REGI FRANCORUM¹.

Dilecte Fili. Postquam nobis renuntiatum fuit, dilectum filium Bartholomæum de Alviano, quem antea Majestas tua sub diuturna custodia retinuerat, a te propemodum restitutum esse in libertatem, latioresque illi, & liberiores fines ad vagandum esse concessos; quamquam illi forti viro, nobisque multis rationibus conjuncto, omnia semper optavimus, quæ illius commodum honestatemque attingerent, tamen in hoc tuo facto, non minus in gerendo modus, quam ipsa res gesta nobis lætitiæ ac jucunditati fuit. Sic enim ad nos fuit allatum; te, cum ultro admonente nemine, illius liberandi mentem induxisses, tum addidisse, nostra præsertim causa te & sedulo, & libenter id facere; ut quem nobis gratum esse intelligeres omni indignitate custodiæ liberares. Hæc tua singularis, & regia liberalitas a nobis intellecta facile declaravit

¹ Ludovico gratias agit quod Bartholomæum de Alviano ex arcis custodia, qua detinebatur, eduxerit. Liberatum omnino fuisse & Venetorum exercitui deinde præfectum, tradit Nani *lib. 1. ad a. 1513.* aliique Venetarum rerum scriptores, Guicciardinus *lib. x1. &c.* ejusque res in bello gestæ ab iisdem fuscè narrantur. Obijt a. 1515, dum, Bergamo recepto, ad Brixiam recuperandam se apparabat.

vit cum magnitudinem animi tui, tum erga nos optimam voluntatem, quorum alterum commendatione, atque laude, alterum grata tanti officii memoria prosequimur. Quod si ii sumus, qui quidem esse cupimus, ut imitatione Salvatoris nostri nihil majoris æstimemus, quam bonam voluntatem, potes existimare, nos tuum hoc non mediocrè munus, non solum hominis nobis cari, atque grati nostra causa liberati, sed multo magis animi tui adversum nos in optimam partem spectati & cogniti, pari aliquando munere, cum Dominus dederit, repensuros. Illud quidem interea Majestati tuæ significandum duximus, hoc tuum beneficium in hominem esse collatum dignum tua omni humanitate, non modo propter virtutem, & fortitudinem, verum etiam propter fidem atque constantiam. Quacumque enim tibi conditione fidem suam obstrinxerit, in ea cum certe confidimus permansurum esse. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

XI. LUDOVICO FRANCORUM REGI¹.

Dilecte Fili. Ex eis litteris, quas Julianus de Medicis noster secundum carnem germanus ab Oratore Florentinorum, qui apud Majestatem tuam Legati officio fungitur, ad se scriptas nobis misit,

V 4

¹ Inducias cum Ferdinando Rege ad annum factas laudat. De his induciis Daniel Hist. Gall. ad a. 1513. Guicciardinus lib. xi. &c.

misit, intelleximus id, quod nobis maximæ lætitiæ ac jucunditati fuit, inducias inter te, & carissimos filios nostros Ferdinandum Aragoniæ, & Siciliæ Regem Catholicum ad annum factas, in quibus Massimilianus electus Romanorum Imperator, & Henricus Angliæ, & Jacobus Scotorum Reges, aliique nonnulli Principes comprehenderentur; pactaque ac capitula, quæ inter vos convenissent, ad nos missa studiose legimus. In quibus illud optimum, & sanctissimum exordium (vos scilicet idcirco laborare, ut, ad unitatem Christiani nominis conficiendam, sanguinisque fidelium nimis diu, ac largiter effusi rationem habendam, perfidosque Turcas comprimendos, ut sepulchrum Domini nostri Jesu Christi aliquando ex impiis infidelium manibus eripiat, viam nobis, atque aditum aperiat) nostrum animum ita affecit, ut sublatis continuo in cælum manibus Deo omnipotenti gratias infinitas ageremus, qui diuturnas Christianorum inter se discordias, & dissensiones, in viam aliquando speratæ atque exoptatæ pacis perduceret. Itaque in tantam spem venimus concordiæ universalis constituendæ, ut vix gaudii nostri atque lætitiæ modum inveniremus. Nam, si, dum in minoribus essemus, quantum potuimus semper, non solum consilio atque sententia, sed votis precibusque institimus, ut arma inter Fideles Principes ponerentur, adversus impios fumerentur; postquam illius providentia sine cujus nutu, ne folium

lium quidem in arbore moveri credimus, in hunc altissimum gradum fumus evecti, quid nos agere, aut quantum hujus rei causa laborare oportet, non solum nostro perpetuo judicio ac desiderio accensos, sed etiam Dei ipsius maximo beneficio obligatos. Hanc tamen, ut vere fateamur, spem nostram, lætitiæque conceptam illud imminuit, quod sequebatur, Majestatem eandem tuam a domesticis periculis vacuam tandem & liberam, conversuram arma ad Italiam, suumque jus, ita enim scribitur, in suis rebus ablati bello recuperandis persecuturam, neque existimaturam in eo, aut cuiquam iniuriam, aut nobis molestiam aliquam posse inferri. Denique (ea enim aliquantum a supradicto capitulorum exordio discrepabant) non omnino Majestas tua velle arma deponere, sed potius transferre videbatur, ut cum una ex parte otio, & quieti tuæ prospexisses, libentius in altero bello indulgeres. Sed per summi Dei bonitatem, & erga te beneficentiam, qui tibi tantum potentiæ & dignitatis tribuit, ut populo suo fideli defendendo, ac conservando esset aptior; confer te parumper in eam curam, & cogitationem, ut intelligas, si arma tibi tantopere placeant, longe honoratiorem, & gloriosiore militiam a te expectari. Nam in rebus quidem Italiæ, si quemadmodum credimus, a jure, & æquitate discedere non cogitas, quanto facilius ratio atque explicatio ad tuum jus perveniendi, per viam tractatus, & honorificæ compositionis

tionis proponitur ; in qua nos utilitatem , & commoditatem tuam non modo adjuvare , sed omni nostro studio , quantum cum Domino & justitia poterimus , procurare sumus parati : neque id solum commodo , sed honori etiam tuo atque existimationi vehementer consulere ; per vim vero , atque arma rem velle gerere , tumultusque denuo maximos concitare , non solum a Dei voluntate alienum longe esse , sed etiam ab optimi Regis dignitate . Ac nos quidem , quoniam in memoria versantur ea , quæ tot annos continuos magno cum dolore vidimus , misera , & calamitosa detrimenta Italiæ , nihil mirum est , si & pro pastorali officio , quod sustinemus , & pro amore patriæ , cui tanquam homines , & non ingrati alumni affecti sumus , metu impendentium malorum commovemur . Vidi-
mus enim , nec commemorare possumus sine dolore , maximas sæpe cædes , atque strages Christianorum fieri , virginibusque , & matronis nefariam vim inferri , urbes non paucas prædæ gladiisque subjici , templa Deo immortalis consecrata sanguine , & acerbissimis rapinis violari ; quæ talia , & tam acerba qui perpessi sunt , perpetuum moerorem ; qui vero egerunt , brevem adepti sunt lætitiā . Atque hæc si iterum expectanda , & perpetienda essent , quæ armis rursus commotis , instare , & imminere necesse esset , sane miseram , & calamitatibus nimium addictam existimarem esse Italiam , quæ cum propter nobilitatem , & principem inter omnes
natio-

nationes Imperii ac veræ Religionis gloriam, immunis omnium malorum esse deberet, tantis ultra cladibus, & calamitatibus est afflicta, ut nihil addi ad deteriore conditionem videatur. Quare iis omnibus rebus adducti, & quæ dictat nobisque inspirat maximus auctor pacis, & charitatis Deus, tibi quoque persuadere cupientes, Majestatem tuam quanto possumus studio, per viscera misericordiæ Dei nostri adhortamur & enixe oramus, ut suum Christianissimum nomen cogitet, velitque sua in Deum pietate, nostraque erga ipsum benevola & propensa voluntate, imitari illum summum Regem, qui se inter cetera nomina pacificum appellari voluit; armisque omissis sibi periculosus, Italiæ perniciosus, legitimam juris, & honestissimam compositionis viam persequi: in qua nos illi non modo æquitatem nostram, si eam requisierit, sed etiam benevolentiam paratam fore promittimus, ut intestinis inimiciis dimissis, ea consilia quæ inchoata sunt omnino communis concordie conciliandæ, sanctissimique in crudelissimos Christi hostes belli suscipiendi ad debitum, & optatum finem perducantur. Quibus nostris paternis, & amantissimis monitis si Majestas tua animum adhibuerit, cum ceteris quoque Principibus agere non cessabimus, ut hujusmodi optatæ pacis societate, non solum Italia, sed omnes, quæ ubique Crucem Christi agnoscunt gentes nationesque jungantur. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

XII.

XII. REGI CATHOLICO¹.

Dilecte Fili. Jucundissima nos delectatione affecerant tuæ binæ litteræ, quarum una die 6. Aprilis, altera 26. ejusdem mensis die scriptæ fuerunt. Pertulerunt enim ad nos tanquam vivam quandam, & loquentem effigiem, cum maximi, & præstantissimi Regis, tum nobis amicissimi, & in sanctæ Sedis Apostolicæ observantia, totiusque Christianæ Religionis propugnatione cum summa virtute gloriaque versati: quæ omnia non quidem nova nobis, sed tamen grata, & peroptata acciderunt. Itaque eas libentissime legimus, veteremque amorem tuæ erga nos Majestatis, cujus jam plurima, & maxima indicia ad nos profecta sunt, in eis recognovimus; teque absentem, tanquam præsentem nostra benevolentia, nostro animi studio, & paternæ charitatis affectu sumus amplexi. Memores enim sumus, quod a tua Majestate acceperimus; & quantum tibi debeamus non obliviscimur. Atque hoc privatum nostrum officium est: publico vero Christianæ Reipublicæ nomine; cui pro boni Pastoris, & communis omnium Parentis officio magis

¹ Officii benevolentiaque plena & redundans epistola erga Ferdinandum; ut & 17. lib. 1. *Bemb* Qui ibi *Hieronimus Vicus Regis legatus* appellatur, atque alibi sæpe in iisdem *Bembi* epistolis, in his atque aliis deinceps *Hieronimus de Vicht* nominatur, cujus frater Guillelmus Cardinalis creatus a Leone a. 1517. V. Ciacconium de utroque scribentem multa *col. 399. tam. 3. Guicciardinum lib. xi. &c.*

gis affecti esse debeamus , quam tibi , habemus profecto neminem . Nunquam enim frustra , neque hæc sancta Sedes , suis difficilibus temporibus , auxilium tuum , nec Fides Christi universa patrocinium requisivit . Sed hæc clara sunt , neque testimonio egent : quæ vero ad nos scribens amantissime & sapientissime admones , sunt penitus infixa in curis , & cogitationibus nostris ; quæ quamquam sua sponte placerent , tamen tua auctoritate majorem nobis curam injecerunt : quare omnem nostram operam , & voluntatem ad illa convertemus . Quod vero successus habeamus secundos , Deus ille scrutator cordium , & sublimator humilium , qui nos nihil tale meritos , nec opinantes ad suum honoris gradum advocavit , efficere pro sua clementia dignetur : quanto enim minus nos & virtute , & sapientia valemus , tanto erunt manifestiora opera Dei Altissimi . Verum hæc , re magis , quam verbis præstanda sunt . Illa vero , quæ extra litteras tuas communicavit tuo nomine dilectus Filius Hieronimus de Vicht tuæ Majestatis apud nos Orator , studiose audivimus , planeque intelleximus , tibi que vicissim per eundem Oratorem tuum , & Nuncium nostrum nonnulla significanda mandavimus , cui omnem fidem poteris adhibere . Quod reliquum est , Majestatem tuam certiore facimus , nos erga te ita affectos esse , ut quantum cum Deo nobis licebit , nihil sit neque in amore tam magnum , quod
non

non tibi debeamus, debiturique perpetuo sumus.
Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

XIII. REGI CATHOLICO¹.

Dilecte Fili. Licet intelligamus ex hoc summi Pontificis, & omnium Pastoris loco, ad quem quamvis immeriti, divina providentia vocati sumus, patrocinium justitiæ & æquitatis nobis ante omnia suscipiendum; tamen libentius id facimus, cum vel eorum hominum quibus prodesse cupimus dignitas, vel eorum apud quos auctoritatem nostram interponimus, nota & multis in rebus spectata in hanc sanctam Apostolicam Sedem voluntas, nobis fiduciam dat ipsius obtinendæ æquitatis: quod quidem Nobis nunc accidit, tum in persona Ven. fratris nostri S. Episcopi Albanensis, Cardinalis Arborensis, Ecclesiæ Burgensis perpetui Commendatarii, cui hujus Ecclesiæ Burgensis possessionem ad hunc illi diem interdictam, & prohibitam tradi, & concedi, postulamus; tum verò in tua, qui nihil quod justum æquumque esset nobis, & Prædecessoribus nostris negare consuevisti. Quapropter, si hujus supradicti Ven. Fratr. Episcopi

¹ Ut Burgensis Ecclesiæ possessionem tradat Arborensi Cardinali Episcopo Albanensi; nimirum Jacobo Serra, de quo Ciacconius *tom. 3. col. 191*. Quod vero ibi dicitur; Episcopum Albanensem primò, mox Tusculanum sub Julio II., denique Prænestinum sub Leone fuisse, emendandum ex hac epistola esse censeo.

pi Albanensis, & vitæ integritas, & sacrarum litterarum scientia, & in primis senectutis veneranda quædam antiquitas, quibus omnibus honorificum S. Romanæ Ecclesiæ membrum existit, nos valde moverunt, ut illius commodi curam cogitationemque susciperemus, Serenitatem tuam paternâ affectione requirimus, ut te eadem ipsa moveant, adjuncta præsertim nostra intercessionem, velisque homini in extrema ætate constituto, meritis, & virtutibus eminenti, antequam ei ex hac vita migrare necesse sit, dare hanc lætitiâ sui optati juris & captæ Burgenfis Ecclesiæ possessionis: hoc nec justius quidquam, nec nobis gratius efficere potes. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus

XIV. VICEREGI NEAPOLITANO².

Dilecte Fili. Dileximus semper etiam cum in minoribus effemus constituti dilectum filium Troilum de Rubeis propter illius quidem erga nos observantiam perpetuamque voluntatem, quam omnibus nostris in rebus promptissimam ostendit; sed non minus etiam ob multas egregiasque virtutes: quare quod altiori in gradu positi sumus, majorem

¹ Raimundus Cardona Proregis Neapolitani munereungebatur hoc tempore, ut vel ex Leonis ejusdem litteris constat a Bembo exaratis *lib. 1. 7. 15. 20. 25. 111. 2. 4. 16. 66*. Troilum de Rubeis ei commendat. Troilo Rubeo Parmensi epistola scripta invenitur ejusdem Leonis nomine a Bembo hoc ipso anno *lib. vii. 27*.

jorem quoque rationem habere debemus nunc, cum accepimus, quod nobis valde molestum fuit, cum quibusdam tuorum venisse graves in controversias, ita ut periculum sit, ne tuorum militum conspiratione, & impetu gravius aliquid in bona, & fortunas antedicti Troili comparetur. Quocirca nos, & homini nobis caro consulere cupientes, & tui quoque honoris non minus quam illius salutis habita ratione, petimus a te, quanto possumus studio, ut respectu ad nos habito ipsum Troilum nostra causa velis salvum atque incolumem esse. Quamquam hoc fortasse abs te non est difficile impetrare: neque enim tibi, & laudi tuæ quicquam aptius quam nobilibus viris favere. Sed illud etiam, quod aliquanto majoris est negotii, tamen te facturum confidimus, ut milites tuos a direptione bonorum dicti Troili contineas, neve permittas ejus res atque fortunas prædæ, & rapinæ esse: hoc nobis gratius Nobilitas tua facere nihil potest. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus

XV. *PRO ARCHIDIACONO FLORENTINO* ¹.

UNiversis, & singulis, ad quos hæ nostræ litteræ pervenerint salutem. Propter quædam negotia nostra, ut ea recte & prudenter administraren-

¹ Franciscus Minerbettus Archiepiscopus Turritanus ex. X. sive XI. Legatus a Republica Florentina ad Clementem VII. ut de Pontificatu gratula-

strentur, destinamus dilectum filium Franciscum Minerbettum Archidiaconum Florentinum Camerarium nostrum secretum, cujus fidei, & dexteritati valde confidimus. Cupientes autem, ut munus, & iter sibi mandatum commode faciat, reliquos hortamur, & requirimus in Domino, nostrarum vero provinciarum atque urbium Præsidibus, Præfectis, Gubernatoribus, Magistratibusque mandamus, ut hunc ipsum Franciscum ita recipiant, atque tractent, ut nostram in eo gratiam possint promereri; eumque & commodis diversoriis & ducibus, si opus fuerit, directoribusque itinerum, equis etiam commutandis, quod celerius, & melius, si ei videbitur, iter suum peragat, studeant adjuvare, nullamque ei moram quovis in loco ulla ratione inferant: quod sub nostræ indignationis poena volumus diligenter observari. Datum Romæ 15 13. anno 1.

Leo X.

Sadoletus.

XVI. DUCI SABAUDIÆ.

Hortamur in Domino Nobilitatem tuam, pro nostra reverentia, & Apostolicæ Sedis honore, ut per te gratiam, ac beneficium,

X

quod

tularentur missi sunt; atque eorum ipse primus, ut Varchi *init. lib. 2.* narrat; item ex Legatis IV. sive V. Alexandro Duci ex *eod. lib. 1.* & Ammirato *l. xxx.* Antea cum esset Archidiaconus Florentinus idem manus obivit, cum Leo Bononiam se conferens Florentiam venisset, ex Ammirato *lib. xx. ad annum 1515.*

1 Andream commendat nescio quem, de quo etiam in alia epistola egisse se significat.

quod dicto Andreæ contulimus, illi stabile, ac pacificum obveniat; ne lis eidem vel Procuratori ipsius ad capiendam dictæ Præposituræ possessionem inferatur, ad eamque pacifice, remotis impedimentis omnibus, obtinendam, tuam & humanitatem, & operam præsidio atque adjumento velis esse: in quo faciet nobis Nobilitas tua rem gratissimam, & ei observantiæ, quam semper S.R.E. præstitisti maxime convenientem. Datum Romæ 1513 anno 1.

Leo X.

Sadoletus.

XVII. PATRIARCHÆ MARONITARUM¹.

Vener. Frat. Ex litteris dilecti filij Marci de Florentia Ordinis Minorum Observantiæ loci S. Salvatoris Siruthi in Syria Guardiani, cognovimus ea, quæ nobis summo gaudio, & incredibili lætitia fuerunt, te unum præsidem nationis Maronitarum gentis Christianæ, atque Catholicæ & a vero Dei cultu, quem sancta Romana servat Ecclesia in nullo aberrantis regere eos populos non solum prudentia; sed integritatis, & probitatis, & Religionis exemplo illos ad verum iter salutis dirigere, cujus

¹ Respondet petenti confirmationem dignitatis suæ, mitram, & cetera ornamenta. Tempus quo scripta est epistola incertum; nec quis. sic constat Marcus ille de Florentia. Nam quem Waddingus nominat *ad a. 1438.* antiquior est quam ut hæc in illum convenire possint. Notum est quod de Maronitis legitur in Concilio Lateranensi. Epistolam aliam Patriarchæ Maronitarum ad Leonem recitat Raynaldus *ad a. 1514. n. 38.* Videtur omnia illa hæc epistola præcessisse; ideo hic eam collocavimus.

cujus tuæ in Domino Nostro Jesu Christo rectæ voluntatis magnum indicium habemus , quod tu misso ad nos data opera nuncio tuo , nos tanquam Dei Vicarios in terris , Beati Petri Apostolorum Principis successores , in capite universalis per totum orbem terrarum Ecclesiæ divina providentia , licet imparibus meritis , constitutos , quemadmodum decet, venerari , & debita tuo ac nationis illius nomine obedientia recognoscere te velle, cupereque a nobis confirmationem hujus dignitatis, in qua nunc es , ostendis , atque ut ejusdem Guardiani litteræ significabant , petis , ut tibi mitram & cetera ornamenta elargiamur . Nos Fr. nost. chariss. simul atque hoc intelleximus , frugemque illam tantam fidelium animarum , quam veteres illi sanctissimi viri , Deo inspirante , seminaverunt , nostris diebus nos collecturos speravimus ; sustulimus manus ad cælum , ac pro zelo Fidei , & Dei omnipotentis amore , cujus honorem & gloriam multo vita nostra cariorem habemus , egimus ipsi Deo , & Domino nostro Jesu Christo gratias , qui in eisdem pene locis , in quibus ut nos salvos faceret , ipse nec salutis suæ , nec corpori pepercit , & ut nos ad æternam vitam vocaret , ipse temporalem mortem suscepit , non permiserit penitus suum sanctissimum , & gloriosissimum nomen aut aboleri omnino , aut perversa superstitione coli ; sed te Fr. nost. populosque illos , qui te præsidente in Fide Catholica illius nomini deserviunt voluerit

veræ cognitionis divini nominis in eis ipsis locis esse successores . Cum igitur inflammati ardore Religionis , & amore erga Fraternitatem tuam ; omnesque illos Maronitas populos fideles atque Catholicos in gremium nostræ paternæ charitatis , ut dilectos filios accipientes , vellemus ac cuperemus non solum ea , quæ idem Guardianus suo nomine a nobis postulat , tradere , & concedere , sed etiam augere auctoritatem , & dignitatem tuam , re in Concilio Ven. nostr. S. R. E. Cardinalium multum agitata ; quoniam hujus sanctissimæ Sedis gravitas ex more Majorum & institutis solemnibus , nihil nisi mature & summo consilio agere solet , & ne quoque temere prolabatur , multis in tantis rebus decernendis & testibus , & rebus , & argumentis niti ; tuas autem litteras nullas habebamus , & is homo , quem ad nos misisti , licet & bonus , uti possumus judicare , & prudens , tamen unicus , plenam nobis fidem ex inviolabili cerimonia Sedis Apostolicæ non faciebat ; visum est nobis , & eisdem Fratribus nostris remittere eum nuncium ad Fraternitatem tuam , & has litteras nostras conscribere , quibus tibi plurimam salutem , & Apostolicam benedictionem nostram impartiamur . Deinde te Frat. nost. charissime de hac mente & optima in Deum voluntate summo opere commendamus . Postremo te in Domino adhortamur , ut rem Spiritu Sancto cooperante bene per te coeptam omni studio perficias , teque ut membrum Dei Ecclesiæ

clesiæ sanum , & integrum , capiti , & nobis , & sanctæ Romanæ Ecclesiæ universali adjungas . Et quoniam nos ardemus desiderio , non solum ornandi Fraternitatem tuam eis honorum insignibus , quæ a nobis petita sunt , sed aliquanto majora elargiendi , ut id salvo more , & instituto Majorum nostrorum tutius , & uberius faciamus , nos , & litteris authenticis , etiam lingua tua conscriptis (in hac enim urbe Orbis princeps , & omnium doctrinarum studiis florentissima multos habemus Arabicarum notarum peritos interpretes) & Nunciis , plenissime de tua & nationis illius tuæ ad Catholicos ritus S. R. E. conformatione instruas , quibus etiam de rebus omnibus ad supradictum Guardianum scribimus ; is enim , si difficilis tibi erit , aut periculosa tuorum Legatorum missio , per Fratres suos ad Capitula generalia convenientes nos poterit instruere , ad quem Fraternitas tua omnia poterit sua consilia , & desideria transmittere . Nos eo animo sumus , ut si Fraternitas tua adhæserit , sicut jam cœpit , eis consiliis , quæ orthodoxæ Fidei congruunt , & ad salutem animarum sunt necessaria ; omnes Sedi Apostolicæ divinitus datos ex Spiritu Sancto thesauros tuis honoribus , & commodis patefacturi simus , Deumque oraturi , ut te nobiscum unâ incolumem in sua sancta Ecclesia , atque in bono proposito perseverantem conservet . Datum .

Sadoletus .

X 3

XVIII.

ANNO MDXIV.

XVIII. REGI FRANCORUM¹.

CUM superioribus diebus , laborante in extremis quondam Petro de Brignac Monasterii S. Salvatoris de Rotono Ordinis Sancti Benedicti Redonensis Dioecesis perpetuo Administratore , nos dictum Monasterium nostræ , & Sedis Apostolicæ dispositioni in pectore reservavissimus , ac deinde ipsum, ejusdem Petri obitu extra Romanam Curiam defuncti vacans , de quo tunc nullus præter nos ullo modo poterat disponere , dilecto filio Ludovico de Rossis, nostro secundum carnem consanguineo , & Camerario Secreto , motu proprio perpetuo commendavissimus , existimavimus semper nostram ejusmodi provisionem rite , & canonicè factam , pro nostra , & hujus sanctæ Sedis auctoritate , & reverentia , nullum non modo impedimentum , sed nec retardationem quidem ullam habituram . Itaque ob hanc causam scripsimus antea Majestati tuæ tùm provisionis nostræ prosecutionem , tùm ipsius Ludovici consanguinei nostri ,
quem

¹ Ludovico Regi commendat Ludovicum de Rubeis ut Abbatiam in minori Britannia positam adipiscatur . Ludovicus hic Rossius , sive de Rubeis , Leonæo Rossio & sorore Leonis natus , ac Leoni eidem carissimus Cardinalibus adscriptus est 1. Jul. 1517. Sammartani *tom. 4. Gall. Christ. pag. 801.* inter Abbates Rotoni Redon ordin. S. Benedicti post Petrum de Brignac recensent hunc Ludovicum de Rossis . In Dioecesi tamen Venetenſi eam Abbatiam collocant . Ejusdem argumenti est epistola quæ sequitur XIX.

quem paterno affectu diligimus , commodum commendantes . Nunc autem cum præter nostram nobis expectationem eveniat , ut ejus Monasterii possessio , & fructuum provenientium perceptio ipsi Ludovico adhuc assignata , traditaque non fuerit , Majestate tua , non uti speravimus , & optavimus , favente , ac dilecto filio Guillelmo, Confessore , ut intelleximus , tuo , impediante ; non possumus non aliquantum mirari , præsidium , ac liberalitatem Majestatis tuæ , quam nos in maximis rebus promptissimam sperabamus , in his , quæ non ita magna sunt , nobis esse interclusam . Ipsum autem Guillelmum credidissemus pro sui Ordinis professione , & virtutibus aliis , quibus ornatus esse dicitur , non iturus obviam nostris , & Sedis Apostolicæ decretis , quibus ipse melius quam ceteri obtemperare debuit , cum & nos non parvam aliàs ipsius meritorum habituri essemus rationem . Hoc autem in negotio , cum & nos alio modo deliberaverimus , & ipse ex alieno Ordine existat , dolemus nostram de illo opinionem esse aliquantulum labefactatam . Ac si nulla inter nos ipsos atque te alia officia ac merita intercederent , tamen erat pietatis , & virtutis tuæ , habere respectum ad nostram , & sanctæ Sedis Apostolicæ dignitatem auctoritatemque , & quæ per nos decreta fuissent inviolata esse jubere . Nunc in tanta nostra conjunctione atque amicitia , nihil minus expectari debuit , quam quicquam nobis a charissimo in Christo filio nostro Ludovico Fran-

corum Rege Christianissimo esse negatum. His de rebus omnibus locuti sumus largiter cum dilecto filio Joanne de Rupeforti nuncio tuo a nobis ad te redeunte, cui etiam mandamus, ut ad te nostrum hujus rei desiderium perferret. Majestatem tuam hortamur in Domino, & enixe requirimus, ut hac in re gratificari nostræ voluntati studeat; cum, & apud Regem nobis conjunctissimum, & pro homine charo, atque grato affine nostro, de nobis benemerito, optimis ornato partibus, tuæque amplitudinis studiosissimo postulemus: erit hoc nobis vere gratissimum. Datum Romæ 15 14. anno secundo. Leo X. Sadol.

XIX. DUCI ENGOLISMENSI¹.

CUM superioribus diebus &c. &c. *ut supr.* Itaque ob hanc causam, & scribimus ad charissimum Francorum Regem Christianissimum, & ad Nobilitatem tuam scribendum duximus, te in Domino plurimum hortantes, ut pro nostra, & hujus sanctæ Sedis reverentia, & ex pietate ac Religione tua, ex qua valde commendaris, velis adesse & favere, ut dictus Ludovicus affinis noster, quem propter ejus merita paterno affectu diligimus, charumque habemus, remotis omnibus obstaculis, pro debito justitiæ, ejus monasterii pacificam possessionem,

¹ Francisco Valesio qui Galliarum Rex fuit anno insequenti; dictus autem Dux Valesius & Comes Engolismensis ab obitu patris sui Caroli a. 1496.

nem, tua Nobilitate interveniente, consequatur: quod erit omnino nobis gratissimum, nostraque erga Nobilitatem tuam liberalitate compensandum. Sed de hac re tota cum dilecto filio Joanne de Rupesforti regio apud nos nuncio sumus locuti, cui mandavimus, ut rediens, tecum nostrum ejus rei desiderium communicaret. Ei Nobilitas tua fidem circa hoc adhibebit. Datum Romæ 1514. anno II. Leo X. Sadolet.

XX. REGI PORTUGALIÆ¹.

Postea quam Serenitas tua, suis Legatis, viris lectissimis ad nos missis, id, quod Regi Christianissimo fuit consentaneum, veram & sinceram obedientiam Deo optimo maximo, nobisque Dei in terris vices, licet immeritis, gerentibus, ac Sedi Apostolicæ præstitit; cum munus eorum publice cum magna dignitate actum, habitamque luculentam orationem læti auscultavissimus, & quæ visa nobis fuerunt ad tuam singularem laudem, & commendationem pertinere, respondissimus; fuimus ab iisdem Legatis tuis appellati, ut privatim eis copiam, & potestatem nostri faceremus, quod habere se dicerent mandata, & munera, de quibus tuo nomine essent nobiscum acturi: quod nos
cum

¹ Emmanueli Regi gratias agit pro magnificentissimis muneribus missis. Legati fuere Tristanus Cugna, Jacobus Paciecus, Ioannes Faria. Historiam hujusce rei habes ab Hieronymo Osorio *de reb. Emman. lib. 9. pag. 298. edit. Colon. Aldebr. 1574.*

cum illis libenter concessimus (antecesserat autem rumor , & hominum expectatio non mediocris , propter famam , & nobilitatem eorum munerum , quæ abs te missa esse dicebantur , quò esset tua liberalitas testator) die constituta advocavimus nobis Venerandum Fratrum nostrorum S. R. E. Cardinalium Coetum universum ; magnamque præterea multitudinem & copiam ornatorum ac præstantium virorum tanti spectaculi celebritas concitavit . Itaque constituti in Conventu pleno summæ dignitatis excepimus adeuntes Legatos tuos , eorumque orationem de tua erga nos benevolentia , de muneribus missis , de animo in sanctam Sedem Apostolicam , ac in Dei fidem egregio & præstanti jucundissime accepimus , neque mediocri cum voluptate , munera ipsa aspeximus , Elephantum unum Indicum incredibili corporis magnitudine , & Pardum unum aliquanto specie ipsa venustiore virgato corpore , & maculis distincto : sed in Elephantum omnium admiratio major , vel propter memoriam antiquitatis , quòd apud veteres hæc bellua Romæ frequens , tanto sæculorum intervallo , visa non fuerit , postquam videlicet hujus maximæ , & nobilissimæ civitatis veteres illæ imperii , & potentiae opes conciderunt ; vel propter docilitatem belluæ atque disciplinam , ita obtemperantis monitis , & præceptis rectoris sui , ut fides fieret non falso fuisse a gentilibus nostris , litteris proditum , esse quandam illi belluæ cum genere humano societatem .

tatem. Atque hæc hujusmodi animantium productio, & nobis jucunditati fuit, & popularem in primis habuit admirationem. Sed cum hoc spectaculo transacto, in medio eorundem Fratrum nostrorum, & in gravissimorum, atque ornatissimorum hominum corona consedissemus, explicaverunt eo in loco ministri Majestatis tuæ vestem destinatam rebus divinis, ac vere tantummodo dignam, quæ in thesauris Dei omnipotentis censeatur, cum nemo mortalis tam sit arrogans, qui se tanto illo ornatu dignum putare queat. Sed ejus fulgor simul atque, involucris rejectis, ad oculos intuentium est oblatus, silentium primum, & tacita admiratio omnes tenuit: neque enim aut oculi ad aspectum, aut vox ad laudem sufficere posse videbatur; idque non injuria. Erat enim ea species, ea pulchritudo nobilissimi operis, qualem nec vidissemus antea unquam, nec videre expectavissemus; is splendor, qui ex candore, & copia tot gemmarum esse debebat; artem autem in eo, & varietatem operum omnes plane confitebantur etiam pretiosorem esse materia, cum diuturnus labor nobilitatem summi artificii, ordine, & contextu mirabili margaritarum, antecellere omnibus Indicis, atque Arabicis opibus coegisset. Hoc dono conspecto, in quo, & magnitudo animi tui, qui dedicasses, & summi Dei, cujus honori dedicasses, erga te beneficentia perspiciebatur; lectæ sunt litteræ tuæ, scriptæ incertum elegantius, an religiosius; te, quod primi-

primitiæ omnium rerum Deo dicandæ sunt , primitias Lybiæ , Mauritaniæ , Æthiopix , Arabiæ , Persidis , atque Indiæ in Dei honorem , nobis ipsius vires sustinentibus dare , ac dedicare . Quorum omnium , & verborum , & operum magnificentia , a tanto & tam illustri Rege profecta , inusitata quidem nobis & mirabilis visa est , animo percurrentibus , quas tu provincias , quas regiones , quas oras tam terrestres quam maritimas virtute ac victoria , Deo comite , peragresses ; ut te præstantissimum Regem non solum nostra , sed etiam antiquitatis memoria præbuißes . Sed multo clarior , atque admirabilior visa est in tanto Rege , & optima erga Deum voluntas , & summa Religio : animus vero , & benevolentia erga nos , ceterarum rerum omnium nobis accidit jucundissima . Quamquam enim maximas , ac præclarissimas res nobis dono misisti , tamen multo habemus gratiorem amorem erga nos tuum , quam cunctarum opum , & divitiarum apparationem . Itaque munera quidem tua , ut nobis charissima , in sacrario nostri delubri Palatini conservaturi sumus , te vero ipsum ac præstantissimas virtutes tuas in corde , atque animo nostro perpetuo conservabimus . Utinam quas vellemus gratias tuæ Serenitati agere possemus : agimus quidem maximas ; sumusque , si occasio feret , aliquando relaturi . Sed reteret Deus ipse , qui nec pietatem tuam cælestibus suis præmiis , quæ maxima sunt , irremuneratam , nec nostram cupiditatem refe-

referendæ gratiæ , ut confidimus , irritam esse finet . Nos quidem , quod nostræ est potestatis , & singularem benevolentiam tuæ erga nos voluntati perpetuo habituri sumus , & summum honorem virtuti . Datum Romæ die XI. Maji 1514. anno II.
Leo X. Sadol.

XXI. REGI FRANCORUM¹.

Charis. &c. Cum ad nos allatum sit , inter ceteros Genuenses cives , qui Lugduni jussu Majestatis tuæ detenti fuerunt , dilectum quoque filium Jacobum de Saulis, dilecti filii nostri Bandinelli Cardinalis de Saulis patruelem fuisse , statim , & dicti Cardinalis , & ipsius Jacobi causa commoti , quos ipsorum merito paterne diligimus , suscepimus curam scribendi ad Majestatem tuam : & quoniam Jacobi salus nobis admodum cordi est , te in Domino enixe adhortandi , ut cum nobis persuadeatur , nullam gravem hujusmodi detentionis in eo subesse causam , neque ipse de Majestate tua tam male commertus sit ; velis eum intuitu nostri , qui hoc abs te studiose petimus , ut tamen tuæ Majestati convenire arbitremur , esse clementem adversus quidem omnes , sed præsertim eos qui abs te Cives tui creati , & in numero tuorum habiti sunt , ex quibus est
omnis

¹ Ludovico scribit pro Iacobo de Saulis patruele Bandinelli de Saulis Cardinalis , Leonis olim carissimi ; quam tamen benevolentiam obortæ postea gravissimæ suspiciones extinxerunt , de quibus Guicciardinus lib. 13. Jovius, Cabrera , Folleta &c. V. & litteras Bembi lib. 17. c. 3.

omnis Saulorum familia , quæ non magis Genuensis naturaliter , quam tuo beneficio : Gallica facta est , & est omnis tibi dedita . Denique Majestas tua , si hunc liberum nobis , & saluum condonaverit rem nobis gratissimam faciet . Romæ 15 14. anno secundo .

Leo X.

Sadol.

XXII. CARDINALI SEDUNENSI¹.

Dilecte Fili noster . Amavimus semper dilectos Filios Galeatium , & Antonium Mariam eorumque Fratres de Pallavicinis , totamque illam domum & familiam , tum propter splendorem generis , hominumque virtutem , quod ipsi inter primos Italiæ ornatissimi , ac in rebus gerendis strenui semper existimati sunt ; tùm vero quod nos ipsos etiam ante constitutos in minoribus , domumque

¹ Cardinalis Sedunensis , cui a Sadoleto atque a Bembo multæ litteræ Leonis nomine scriptæ sunt , est Matthæus , seu Marcus Schiner , in horum temporum historia celeberrimus . Nomen in dubio videtur ex Bembi epistolis . Nam *lib. 2. ep. 17.* legitur *Matthæo Cardinali Seduno Helvetio* . Eodem libro *epist. 56.* eodem anno scripta initium habet hujusmodi *Ex litteris Marci Cardinalis Seduni & libri 21. epistola 29.* inscribitur *Marco Cardinali Seduno* uti 35. 12. & 21. V. In aliis prima littera dumtaxat legitur *M.* , unde ambiguitas fortasse orta . Ceterum Matthæum eum vocat Iovius in vita Leonis , *Hist. lxxv.* &c. atque alii vulgo . Cardinali ergo Sedunensi commendat Galeatium , & Antonium M. de Pallavicinis , quos laudat , affinesque suos dicit . Antonio scribit *lib. 11. epist. 4.* Bembo suam in eum fratresque benevolentiam significans , promittensque honestissimum in militia locum , quem jam dedisse , indicat in litteris ad Thomam Campegium , quas Ciacconius etiam recitavit in *Vit. Jo. Baptistæ Pallavicini* ; extat *Cl. 12. ep. 5.* ad Galeatium vero *¶ 11. 15.* , ad utrumque *rx. 11. &c.*

que nostram non mediocri benevolentia sunt prosequuti. Accessit ad illum amorem pristinum, etiam affinitas nobis cum ipsis Pallavicinis per nostros conjunctissimos contracta, quod vinculum benevolentiae etiam alienas voluntates conciliare ad conspirationem amoris atque amicitiae solet, veteres autem amicitias arctiore nodo adstringere. Quare, si hae causae graves ad illos fovendos, & a nobis nostra ope, ac patrocinio complectendos tuae Circumspectioni¹ videri debent, potes etiam exist-

¹ *Circum- & Circumsp.*, nimirum *Circumspectio circumspectus*, saepe occurrit in his litteris. Est honoris titulus hoc tempore. *T. 4. pars. 1. diplomat. I. du Mont. pag. 182. A. S. 1513. d. 23. Mart. ante Pascha in Blesis. . . Renovatio amicitiae confederationis & liga perpetuo duratura, facta, inita, & conclusa exiit & est in. er. prafatum Christianissimum Regem Franciae & magnificum, & clarissimum D. Andream Gritti Procuratorem Sancti Marci, & circumspectum Aloysium Petri secretarium &c.* Thomas de Herrera in Alphabeto Augustiniano litteras Leonis profert Cardinali Aegidio, quarum hoc est exordium; *Cum nuper apud nos, doctis quibusdam adstantibus, sermo de tua Circumspectione incidisset &c.* Leo Viterbium se collaturus a. 1515. epistolam scripsit singulis Cardinalibus absentibus. Exemplum ejus epistolae, quae data est Cardinali Bononiensi Achilli de Grassis recitat Raynaldus *ad h. a. n. 25.* in qua haec habentur. *Nunc autem cum existimaremus ad eorundem Sedis & Reip. dignitatem magnopere pertinere, ut de tota re ejusque partibus Circumspectionem tuam ceterosque fratres nostros S. R. E. Cardinales quamprimum consulamus, ut quae agenda deinceps sint, communi omnium sententia discutiamus, Circumspectionem tuam hortamur in Domino &c.* Quamquam Bembus a vocibus omnibus abhorrens, quae latini sermonis candorem contaminare videntur, hunc honoris titulum omittat in exemplo suo *lib. 21. ep. 7.* Aliud exemplum in Sadoleti vita posuimus Clementis VII. tempore: *Leges idem nomen in epistola Bernardo Bibienae Cardinali ap. Raynaldum ad a. 1518. n. 39. Cum hodie Circumspectionem tuam pro sanctissima, & pernecessaria contra Christi nominis hostes expeditionis negotio &c.* Nescio, an tituli loco vox haec sit posita in epist. Gregorii IX. ad Archiep. Brem. & Verd. (*tom. 21. p. 1. collect. Labb. col. 350.*) *De vestra igitur circumspectione plenam in Domino fiduciam obtinentes &c.*

stimare , quo animi studio petere a te instituerimus , ut illos omnibus eorum in rebus , ac negotiis , quæ non modo commodum illorum , sed honestatem etiam , dignitatemque familiæ attingant , habere velis commendatissimos . Quod , ut nobis postulantibus sedulo ac libenter tribuas , confidimus , nos quidem in tua egregia erga nos maximis in rebus perspecta voluntate meritisque singularibus , quæ tu pro tui animi virtute , atque constantia velles augere quotidie debes ; sed tamen arbitramur amplitudini quoque tuæ convenire , habere in fide & clientela tam illustrem familiam , quæ quali studio te sibi propitium , & propugnatorem adoptat , tali animo sese , opus , vires , ornamentaque sua omnia tam dignitatis quam fortunæ tuis honoribus commodis , temporibus offert , ac pollicetur . Nos quidem qui tuam erga illos inclinatam , & propitiam voluntatem , & studiose petimus , & concupiscimus vehementer , affirmamus Circumspectioni tuæ , te quid in illos studii , operæ , liberalitatisque tuæ contuleris , in hominibus gratissimis tibi que de ditissimis positurum , futurumque id tibi non modo honori sed etiam commodo , ac jucunditati ; nobis vero rem ita gratam facturum , ut ad multa tua & præclara erga nos officia hoc in primis charum , & jucundum simus habituri . Datum Romæ 15 14.

Leo X.

Sadoletus

XXIII. MUTINENSIBUS¹.

Dilecti Filii. Multis nunciantibus, sed præcipue dilecto filio Fabiano de Lippis Juris utriusque doctore, Commissario nostro ad nos scribente cognovimus; vos singulari quodam studio, & amore status Ecclesiastici incitatos egregiam operam navasse, ut istius nostræ civitatis nobis charissimæ possessio, quam nonnullorum fraus ac improbitas tergiversando impediēbat, a nostris facilius acciperetur: quod fuit nobis admodum gratum. Nam cū civitatem ipsam nostro, & S. R. E. imperio accessimē optabile nobis est, tū vestram tantam hujus rei voluntatem, & studia flagrantia erga dignitatem nostram prospexisse etiam jucundius. Quamquam quid Sedis Apostolicæ causa vos semper volueritis, nos non latet. Comendamus

Y

¹ Mutinenses laudat, quod egregiam operam navaverint, ut civitatis possessio facilius acciperetur a suis. Mutinam ergo hoc tempore libentibus civibus in potestate Pontificis fuisse, ex hac epistola apparet. Die 19. Aug. 1510. Julio se Mutinenses tradidisse, scribit Bembo *Hist. Venet. lib. 10.* cñ alii aliter rem narrant. Postea tamen hoc eodem anno Mutinam Maximiliano Imperatori subjctam fuisse, constat ex *epist. lib. 11. 29.* Leonis prid. Cal. Junii scripta, necnon anno qui proxime secutus est, ex *ep. ult. lib. VIIII.* data non. Jul. anno secundo. Sed eodem anno prid. Id. Novembr. Vito Frusto Præfecto Mutinæ Leo scribit *ep. 11. lib. x.* Et mihi & Massimiliano Imp. designato fœdus initum est, pascique sumus, ut is Mutina oppidi, ejusque agri jus omne mihi cederet atque remitteret; quemadmodum ex diplomate quod ea de re confectum est, poteris cognoscere. . . . Quare velim ut Fabiano Lippo familiari meo jus, & possessionem oppidi Mutina cui præs, ejusque arcis, agri, virorum omnium des, tradasque liberaliter. . . V. Ammirat. *Hist. Flor. lib. 29. ad a. 1514.* Fabianus Lippus idem qui hic *Fabianus de Lippis*.

damus itaque in Domino devotionem vestram, & hortamur, ut perseverare in eodem animo studioque velitis, detisque operam pro vestra parte, ut ista civitas a nobis, quemadmodum optamus & cupimus, pacifice, & recte gubernari possit: nos enim pro nostra erga vos paternæ charitate sumus curaturi, ut tam benemeritis de nostra dignitate civibus, omnia a nobis cum Domino & iustitia, jucunda, & commoda procedant; quod ita intelligetis, ut vos, nec status Ecclesiastici, nec nostræ erga vos voluntatis poeniteat. Datum Romæ 15 14. Leo X. Sadol.

XXIV. IACOBO SABELLO¹.

Dilecte Fili. Quod, & virtus tua, & genus pollicentur, te in honore sanctæ Matris Ecclesiæ, ac nostro, ubi opus fuerit, defendendo egregiam fidem, & fortitudinem præbiturum; idcirco prefecturam equitum septuaginta cum titulis, & præeminentiis dari consuetis, tenore præsentium concedimus, atque te cum eo ipso equitum numero ad nostra, & ejusdem Ecclesiæ stipendia conducimus, cum aliisque nostris Præfectis, & Ductoribus equitum annumeramus, te in Domino hortantes, ut fide, & virtute tua promere-

¹ Inter hujus temporis nobiles Duces recensetur V. Ammiratum *lib. 28. ad a. 1504.* De eo Varchi *in orat. funebr.* Jo: Baptista Sabelli, quem Jacobus ex Camilla Farnesæ suscepit. Huic ergo præfecturam equitum. xxx. concessit Leo.

mereri studeas, quò nostra erga te liberalitas his terminis contenta esse non possit: volumus autem quod hujusmodi Præfecturæ tuæ tempus a data præsentium inchoare intelligatur. Datum Romæ Julii XI. 1514.

Leo X.

Sadoletus.

XXV. TROILO SABELLO¹.

Dilecte Fili. Venit ad aures nostras, te una cum quibusdam aliis ea agere, & moliri perantem, quæ minime sunt æqua; statum civitatis Senæ, & dilecti filii Burgesii Petruccii, ac illius Reipublicæ pacem, & quietem perturbare velle; quod nequaquam credere possumus. Hujus enim pravi consilii nullam videmus esse rationem; nec vere quicquam est hoc tempore, quod gravius, & molestius accidere possit. Quamobrem primum quidem optamus falsa esse ea quæ ad nos de te sunt perlata; si autem in ea cogitatione, & apparatu verferis, denunciamus tibi, nos ea acturos per quæ hujus te consilii poeniteat. Nam cum dictam

Y 2

civi-

¹ Ne Senarum civitatem turbet. Harum turbarum auctores *ep. sequent.* fuisse declarat Sabelum ipsum & Laurentium Comitem Petilianum. Troilus Sabelus a. 1503. equitibus Senensium præfuit, ut Malavolti *part. 3. lib. 6.* Lucensibus deinde militasse a. 1506. Admiratus narrat, postea sub Renalio, ex Guicciardin. *lib. 13.* Conspirasse hos cum exulibus quibusdam tradit *ep. sequent.* De turbis his ab exulibus excitatis, Malavolti *ad h. a. Leo ep. 26. 27. 28. lib. viii.* in quibus ad eos tumultus compescendos Pindarum Sanctijum familiarem suum misisse significat, vicariumque suum eum facere, suamque auctoritatem illi attribuire. Notum est, mortuo Pandulpho Petruccio, patris auctoritatem in Burghesium filium translatam.

civitatem , & Burgesium ipsum in nostra fide , & cura habeamus , honoris nostri potius quam alienæ temeritatis ducemus rationem . Te monemus igitur , sub poena acris indignationis nostræ , tibi que mandamus , ut hac cura , & apparatione omnino desistas . Datum Romæ 1514.

Leo X.

Sadoletus .

XXVI. *LAURENTIO DE MEDICIS* ¹

Dilecte Fili . Molestè admodum , & graviter ferimus , si modo , quod non credimus , vera sunt quæ nunciantur , dilectos filios Troilum Sabellum , & Ludovicum Comitem Petiliani conspirantes cum exulibus Senæ , eum qui nunc est istius Reipublicæ statum velle perturbare . Cum autem Rempublicam illam , & dilectum filium Burgesium Petruccium in nostra fide habeamus , existimemusque , non solum honori nostro conducere , sed etiam utilitati istius Reipublicæ & civitatis Florentinæ nobis patriæ charissimæ conferre , habere finitimos amicitia , & benevolentia conjunctos ; idcirco Nobilitatem tuam summopere hortamur , ut omni studio , atque opera intervenire velis , quò dilectissimi filii Priores libertatis Florentinæ Reipublicæ , ceterique Magistratus , quorum hæc cura erit efficere , velint , quò Senensis civitas & is status , qui nunc est , incolumis & illæsus conservetur , omnibus-

¹ Idem argumentum hujus epistolæ ac superioris .

nibusque subsidiis etiam militum, & armorum, si opus fuerit, defendatur; in quo Nobilitas tua rem faciet se dignam, nobisque admodum gratam. Anno sec. 1514.

Leo X.

Sadoletus.

XXVII. CARDINALI SANCTÆ SABINÆ¹.

Dilecte Fili. Dudum cupientes, ut dil. fil. Elzeario Genesio familiari nostro, ac capellæ nostræ Magistro, de Canonicatu, & præbenda Ecclesiæ tuæ Bajocensis providere posses, tibi ut de Canonicatu, & præbenda hujusmodi, quæ tunc post unius mensis spatium vacare contingeret, juxta illius, olim Pont. fel. rec. Gregorii VIII. Prædecessoris nostri ad tunc Episcopum Novionensem directæ, quæ incipit, *Mandatum* & aliarum duarum illam immediate sequentium Decretalium formas provideres, per alias nostras litteras mandavimus, prout in illis plenius continetur; cumque postea non absque admiratione acceperimus nonnullos Canonicatus, & præbendas Ecclesiæ tuæ vacasse, quæ præfato Elzeario juxta tenorem earum litterarum conferre non curasti; hortamur te, ut intuitu nostro, qui præfatum Elzearium, propter ipsius virtutes, & nobis assidue impensa servitia non mediocri prosequimur amore, de Canonicatu

Y 3

catu

¹ Renato seu Reginaldo de Prie Bajocensi Episcopo scribit ut Elzearius Genesius Ecclesiæ Bajocensis Canonicatum adipiscatur.

catu & præbenda hujusmodi providere cures : quod erit nobis gratissimum , & majori erga te , cum occasio fuerit , liberalitate compensandum . 15 14.

Sadoletus .

XXVIII. EPISCOPO VERULANO ¹.

Venerabilis Frater . Concessimus dilecto filio nostro de Pistoris , qui istic tecum negotia , & commissa gerebat , ut ratione valetudinis , qua affectus est , redire suo arbitrio posset . Cum autem de Fraternitate tua eandem , quam prius , fiduciam in Domino habeamus ; volumus , ut tu optimo animo , & alacri studio nostras & hujus sanctæ Sedis apud dilectos filios Helvetios res gerere , & tractare non desistas , in omnibusque dilecto filio nostro Julio Cardinali de Medicis , & dilectis item filiis nostris secundum carnem fratribus , eorumque litteris , & informationibus obedias , & quæ ipsi tibi denunciabunt exequaris , dareque perseveres diligentem operam , ut dicti Helvetii nostram erga eos optimam voluntatem , & paternam dilectionem in dies cognoscant . Datum Romæ 15 14.

Leo-X.

Sadoletus .

XXIX.

¹ Ennio Philonardo , ut restum Helvetiis Ecclesiasticæ libertatis defensoribus administrare pergat : quod munus ipsi demandatum scribit idem Leo ep. 37. & 38. lib. vi. Bembi Legatum suum eundem appellat lib. vii. ep. 33. Ad eundem extant & Matthæi Giberti epistolæ . A. 1536. Cardinalis creatus a Paulo III. postquam hoc eodem munere functus fuerat sub Clemente VII. V. epistolam hic nostram trv.

XXIX. LUDOVICO DE FRANCO¹.

Dilecte Fili. Mirati admodum sumus, te, qui noster, & sanctæ Romanæ Ecclesiæ subditus existis, ac dilecto filio nobili viro Francisco Marchioni Mantuæ deservis, relicto eo ad cujus latus honestius adhærebas, ac nullo respectu ad nos & Sedem Apostolicam habito, eo animo advenisse, ut quietem, ac tranquillitatem civitatis nostræ

Y 4

Fir-

¹ Ne Firmanam urbem perturbet. Magnas hoc anno turbas in Piceno fuisse, constat ex epistola Leonis ejusdem *Municipio Firmano lib. ix. 32.* Sciscitatus virum doctum de Ludovico Franco, hanc ab eo conjecturam, postquam excussit omnia patriæ suæ monumenta, abstuli; esse nimirum cum quem *Ludovicum Firmanum* Jovius vocat *lib. H. xv. (pag. 305. edit. Basf. 1578.)* & brevius postea *Firmanum*; alii *Ludovicum de Firmo*, uti hic quoque legendum suspicor: apographum enim nostrum in nominibus describendis præsertim, mendosum esse experimento didici. Fuit hic e familia Guerreria, sed cui proprium Gonzaga cognomentum Marchio Mantuæ tradidit; quæ causa esse potuit, cur solo hic proprio & patriæ nomine nuncuparetur. In Epitaphio apposito eidem, Mantuæ in Ecclesia O. P. legitur; *Vixit a. 47. fuit cum Francisco IV. & cum Federico Gonzaga a. 34., ab altero civitate donatus, & quæ amplissima in ea sunt, rebus omnibus ornatus, ab utrisque in comitem belli susceptus.* Duobus exercitiis præfuit, alteri Reipubl. Venet., alteri S. R. E. & Reip. Florentina. *Ob. A. S. 1530. Extat S.C. Firmanorum, propter adventum magnifici viri D. Ludovici Guerrerii de Gonzaga, Patritii Firmani.* Ex quo constat ad conciliandam urbi tranquillitatem accitum, atque inter cetera studuisse dicitur, *Illustrissimis Mantuæ Principibus inserviens Firmanæ civitati gratificari, & in novissimis perturbationibus, ac Tyrannorum oppressionibus, etiam cum magna impensa consulere. . magno Primatum civitatis ac Comitatus consensu, qui metu Tyranni exulabant exoratus, in quo cum minus profecisset, audita Pontificis mente Leonis X. qui Tyrannum fovebat, in hunc usque diem juvanda Patria consilium suum distulit: nam licet opprimendorum hostium iusta daretur occasio, quod sine jactura prædicta fieri non poterat, universorum civium suorum precibus placuit acquiescere &c.* Has viri eruditi conjecturas visum est hoc loco ponere, ut quantum ejus diligentie debeam significarem: nomen etiam indicassem nisi, quominus id facerem, omnino vetuisset.

Firmanæ perturbare coneris : si modo ea vera sunt, quæ nobis de te nunciantur . Quod cum nos permiffuri nullo modo fimus , neque velimus pacificum statum illius civitatis turbari , aut carere domo quemquam , & propria fatisfactione , nisi auctoritas nostra , & culpa demerentis intercefferit ; monemus te , ut hoc confilio , atque hac opera defiftas . Quod fi tibi injuriam aliquam factam , aut te ulla re violatum effe putas , fi nobis significaveris , ea remedia adhibebimus , quæ tibi , & incolumitati tuæ fuerint opportuna : fin autem ulterius , quod non credimus , tumultus ac turbas concitare procefferis , erit nobis neceffe id agere , quò te hujus temeritatis poeniteat . Datum Romæ 15 14.

Leo X.

Sadoletus .

XXX. ORATORI FLORENTINO IN GALLIA ¹.

Dilecte Eili . Quo ftudio fcribamus ad chariffimum Ludovicum Regem Francorum Chriftianiffimum , ut Majestas fua favere dilecto Filio nostro Ludovico Cardinali Sanctorum quatuor , & ejus Procuratori in apprehendenda poffeffione Ecclefie Venetenfis velit , ex interclufo noftrarum litterarum exemplo poteris cognofcere . Cum autem

¹ Ut Ludovicus Card. tit. SS. IV. Coronatorum poffeffionem aflequatur Venet. Ecclefie . Quis Ludovicus ifte fit tit. SS. IV. Coronatorum , non equidem fcio; fed vereor ut pro *Ludovico* legendus fit *Laurentius*. Laurentius Puccius Card. creatus a Leone a. 1513. tituli SS. IV. Coronatorum appellatur fæpius hoc tempore , & Venetenfem Ecclefiam rexiffe dicitur a Ciacconio *tom. 3. col. 337*. Simile libraril erratum fufpicati fumus inefle ep. fuperiori .

tem ipsum Cardinalem singulari nostra dilectione merito prosequamur, resque ipsius non secus ac nostras cordi habeamus, devotionem tuam hortamur in Domino, petimusque instanter, ut omni studio, ac diligentia dare operam apud præfatum Regem velis, quò dictus Cardinalis sui iusti desiderii compos efficiatur; sicut ex litterarum nostrarum ad eum missarum copia poteris instrui: erit hoc nobis gratissimum. Datum Rome 15 14.

Leo X.

Sadoletus.

XXXI. EPISCOPO PARISIENSI.¹

Venerabilis Frater. Nota sunt Fraternitati tuæ virtutes, ac merita dilecti filii nostri Ludovici Cardinalis Sanctorum quatuor, quibusque nos illum plurimis, ac iustissimis causis adducti impensius in Domino diligamus. Cum igitur cupiamus eum Ecclesiæ Venetensi, cui de ipsius persona per nos fuit provisum, favente Rege, consequi liberam, & expeditam possessionem; Oratoresque præfati Regis apud nos existentes, Majestatem suam contentam esse, assensumque præstitisse dicant, unum est adhuc, quod deesse videtur, videlicet, ut Rex ipse regias suas litteras ad Consiliarios Ducatus Britanniae mittat, eosque moneat, ut Procuratori dicti Cardinalis opem, & operam in appre-

¹ In idem argumentum. Episcopus hic Parisiensis est Stephanus de Poncecher; atque hoc tempore regiorum etiam Sigillorum, ut vocant, custos erat.

prehendenda possessione præbeant opportunam . Cum autem intelligamus quanta sit autoritas tua apud ipsum Regem , & quantum tu ipsius Lud. Card. causa , qui Fraternitati tuæ studiosus admodum , & benevolus est , debeas , eandem Fraternitatem tuam hortamur in Domino , ut sua prudentia , & apud ipsum Regem dexteritate efficere velit , quò & ipsius Ludovici Cardinalis justo desiderio , & nostris intercessionibus satisfiat ; quod erit , & Fraternitatis tuæ bonitate , & prudentia dignum , & nobis valde gratum . 15 14.

Leo X.

Sadoletus .

XXXII. IMPERATORI¹.

Chariss. &c. Majestatis tuæ litteræ scriptæ humanissime , quibus dilectos filios nobis secundum carnem affines , fratres Malaspinæ per te restitutos in fraternum & familiare feudum , ac , quod potius multo est , in gratiam tuam , nobis significasti , gratissime nobis fuerunt . Nam cum eorum commodum , quos charos , & acceptos habemus , tum vero nobis quidem non incognitam , sed jucundam tamen summam , ac singularem clementiam Imperatoriæ Majestatis tuæ in se continebant ; ob quam gratias agimus Serenitati tuæ quas possumus

¹ Massimiliano Imp. gratias agit quod Malespinis affinibus suis feudum restituerit . Affines suos dicit , quod Ricciarda filia Alberici Malespina , & Lucretia Elitenfis Laureatio Cybo nupsit , filio Magdalene Mediceæ sororis Leonis .

mus magnas. Etsi enim gratum nobis admodum est, nostros affines, & domesticam utilitatem, & Principis sui obtinere benevolentiam; tamen quia ita aperte præters, id te dare illorum quidem fidelitati & virtuti, sed etiam magis auctoritati & intercessioni nostræ; videtur nobis hoc beneficium directe abs te erga nosmetipsos proficisci. Quare illi quidem tuo nomini, & imperio devoti semper futuri sunt; habent enim causas, & plurimas, & maximas: sed quod ad nos pertinet, quibus Majestas tua etiam eos, qui sese rei Ecclesiasticæ dediderunt, affines nostros commendat; nos ad eam voluntatem, quam erga ipsos habemus, dabimus operam, ut Majestatis tuæ commendatio magnum momentum attulisse videatur; quod data opportunitate cognoscent. Datum Romæ x. Septembris 1514. Anno II.

Leo X.

Sadol.

XXXIII. REGI SCOTIÆ¹.

Charissime in Christo Fili noster. Ex litteris tuis quinta Octobris datis cognovimus, Celsitudinem tuam de suorum omnium Procerum consensu ad regni regimen evectam & in folio regali stabil-

¹ Gratulatoria Jacobo V. quod Procerum suorum consensu Rex fuerit salutatus: Accidit id, patre Jacobo IV. in prælio cæso sub Autumnam a. 1513. Hujus necis mentio fit in *ep. Leonis 19. lib. v.* data v. Id. Octobr. 1513. In A2. Rymer *vol. xi* 11. litteræ sunt Leonis X. 29. Nov. scriptæ quibus Henrico Angliæ Regi annuit ut sacro in loco Jacobi corpus sepeliat.

bilitam fuisse , accedente ad id quoque chariss. in Christo fil. nost. Henrici Angliæ Regis Fidei defensoris avunculi tui auxilio , quem nos semper cupidum status , & amplitudinis tuæ agnovimus ; quod nobis auditu perjucundum fuit . Nam cum tuæ favemus dignitati , quam justam & debitam in te , Majorum quoque tuorum præclaris virtutibus , & erga hanc sanctam Sedem officiis responsuram non dubitamus ; tum gaudemus omni nomine pacis atque concordiae , cujus fundamenta inter duo ista regna Angliæ & Scotiæ jam esse jacta , & firmata jucundo accepimus nuncio . Utinam ea quoque in universa reliqua Christianitate constitui , & componi posset ; in quo nos equidem ita laboramus , ut neque diurnæ quietis partem ullam , neque nocturnæ capiamus . Sed adhuc durioribus animis bel-lantium, nostris consiliis , & paternis monitionibus non est obtemperatum : pro quo , ut Deus , & Dominus noster sua cælesti providentia actionibus nostris tendentibus ad pacem favere dignetur , tuæ quoque Celsitudinis est , & orare eum , & orandum ceteris tuis omnibus mandare . De te vero , quam existimemus , tua sponte recte , ac juste acturum omnia , innixum cum præstanti natura tua , tum ejusdem avunculi tui Angliæ regis prudentissimi consiliis ; tamen nostrum quoque est , monere , atque hortari , ut in hoc regni tui primordio gratus primùm illi summo Regi , & regnorum omnium largitori Deo studeas esse ; deinde te ita temperate

perate geras , ut justitiam tuam , necnon in meritis beneficentiam omnes intelligant ; pacemque in primis retineas , sine qua nihil stabile & tutum tenere potes . De tuis vero , & Majorum tuorum quæ ad nos perscribis privilegiis , nihil sumus , nisi quod erit rectum & debitum , facturi ; & cum in illis conservandis , tum in ceteris omnibus , ad status tui firmitatem pertinentibus ita acturi , ut Celsitudo tua intelligat , curæ nobis esse & salutem , & dignitatem tuam . Datum Romæ die XXI I I. Novembris 1514.

Leo X.

Sadoletus .

XXXIV. IN SCOTIAM.¹

Charissima in Christo filia nostra , & dilecti filii . Accepimus per manus dilecti filii Thomæ Nudiæ notarii , & Cubicularii nostri vestras litteras

¹ Reginz Scotiæ responderetenti ut nominationes regias Leo recipere ; significat autem Ecclesiam S. Andreæ cum commendasset primo Innocentio Cardinali Ss. Cosmæ & Damiani *nepoti suo* , eam postea Andreæ Archiepiscopo Bituricensi concessisse . Is est Andreas Forman domo Scotus , Episcopus Moraviensis , qui cum esset Regis Scotiæ Legatus Ludovico Gallorum Regi electus est Archiepiscopus Bituricensis a. 1513. anno vero elapso Archiepiscopatum hunc S. Andreæ obtinuit . *V. Gall. Christ. to. 2. col. 94.* Innocentius vero ille , est Innocentius Cybo , Francisci Cybo Anguillariz & Magdalenz Leonis sororis filius , quem Leo Cardinalem fecerat die 21. Sept. a. 1513. Idque Ferdinando nuncios Hispaniæ Regi *ep. Bem. V. 7. ; Scies*, inquit, *me ad 11. kal. Octobr. , fratribus meis E. R. Cardinalibus consentientibus , Laurentium Puccium familiarem meum a dandis litteris , & Julium Medicem Archiepiscopum Florentiæ designatum , patruelem meum , & Bernardum Divitium Bibienam Quaestorem , atque Innocentium Cybum sororis* mea

ras XXII. die Junii proxime datas, quibus nobis, & Sedi Apostolicæ supplicatis, ut, servatis Majorum vestrorum privilegiis (quod felic. memor. Romanos Pontifices prædecessores nostros fecisse, & nos pollicitos esse, affirmatis) Ecclesiam Sancti Andree, ac reliquas deinceps Ecclesias, ex petitione, & postulatione vestra, in personas vestris litteris comprehensas transferre, & nominationes vestras admittere vellemus; inque ea re, & vestra & totius regni saluti commoditatique consulere. Quibus nos litteris respondemus; nos ab initio nostri Pontificatus, cum eam personam a Deo nobis impositam suscepissemus, ut tanquam communis, & universalis omnium fidelium pater curam salutis filiorum nostrorum gereremus, spectasse semper, & cogitasse, quonam modo maxime illius regni commodis, & utilitati consuleremus. Admonebat autem nos, & ad peculiarem quandam, erga vestram nationem, benevolentiam incitabat virtus, & pietas, & in hanc sanctissimam Sedem Fidemque Christi universam, claræ memoriæ Jacobi Regis quondam vestri

mea filium, Innocentii Papa VIII. nepotem, plurimis maximisque de causis in Cardinalium Collegium cooptavisse .... De Innocentio autem spero fore ut volumus: habet enim egregiam indolem conjunctam cum optimis moribus, quos ornat litterarum & bonarum artium studiis, ut nihil jam sit adulescente illo probius, elegantius, charius. Rexisse cum inter ceteras Ecclesias, Ecclesiam S. Andree in Scotia, narrat Ciacconius tom. 3. col. 341. cui adversari epistola hæc videtur, effectum circa possessionem non secuto. Regina hæc Scutiæ, est Margarita Jacobi IV. uxor, mater Jacobi V. cui (marito in prælio necato) in regni generali conventu, in quo filius biennis Rex salutaris, regnum regendam traditum est, una cum duobus regi Proceribus. V. ep. sup.

vestri voluntas, ac observantia, quem & nos vivum patrio amore dileximus, & defunctum sumus pio dolore, & misericordia prosecuti. Cum autem is, sicut Deo placuit, excessisset rebus humanis, ac mox Ecclesia S. Andreæ vacavisset, existimavimus, cum eam dilecto filio nostro Innocentio Sanctorum Cosmæ & Damiani Diacono Cardinali, nostro secundum carnem nepoti commendaremus, futurum illud vinculum quoddam majoris conjunctionis inter nos, & vestram nobis dilectam & charam nationem, quo ad majorem erga vos benevolentiam suscipiendam incitaremur; sicut nos ad vos tum scripsisse recordari potestis. Sed illius provisionis, & commendationis nostræ effectu circa possessionem non secuto, cum intelligere nobis videremur, vos malle dictam, & alias istius regni Ecclesias vestræ nationis hominibus conferri, vertimus curam, ut ea in re, & desiderio vestro, & honori Sedis Apostolicæ consuleremus, qui bene de se meritis, gratam se, & beneficam solet exhibere; nec diu tamen cogitandum nobis fuit, quin Venerabilem Fratrem Andream Archiepiscopum tunc Bituricensem hoc honore dignum statuere-
mus; cum præsertim ad illius dignitatem, & merita, multa accederent extrinsecus adjumenta, quæ nobis id maxime suaderent. Nam & quanto amore illum Rex vester defunctus, ob fidem, & integritatem in eo cognitam, semper dilexerit, in memoria habuimus (ejus autem Regis judicium, & voluntas
magni

magni a vobis fieri debet) & quia de ejusdem Andree Archiepisc. prudentia , & virtute conscii eramus , sciebamufque quantum ille pro communi pace , & bono Sedis Apostolicæ laborasset , aliquam gratiam per nos , & Sedem Apostolicam illi debere fatebamur . Tertio cum hominem vestræ nationis vestris Ecclesiis , & Prælatiis præficiendum esse videremus , non habuimus hominem , qui & sua virtute potior , & nobis gratior , & vestro isti regno , ac nationi utilior esse possit . Quin pro amore erga vos , & illam patriam nostro ; ut ad eam longe a nobis sitam benevolentia , & beneficiis propius accederemus , præter dictam Ecclesiam S. Andree , & alia Monasteria , quæ prefato Archiepiscopo contulimus , etiam nostrum de latere Legatum in isto regno Scotiæ eum creavimus cum iis facultatibus , quas vobis proficuas , & salutare fore ob spirituales gratias , & emundationes vestrarum conscientiarum non dubitamus . Atque hæc omnia egimus de ven. fratrum nostrorum S. R. E. Cardinalium consensu , & consilio , in quibus si ex vestra natione aliquis promovendus fuit ; hic , præterquamquod vester est , & vestra ex natione , nobis quoque & Sedi Apostolicæ gratissimus semper fuit . Si fides quæsitæ est , hic sicut Regi vestro defuncto usque ad mortem fidelissimus extitit , ita vobis summam fidem præbiturus est ; si istius regni utilitas spectata , habere non potestis hominem usu , & experientia rerum , & gratia , & auctoritate

tate sua vobis & ibi in regno , & hic in curia ad vestra commoda procuranda utiliore . Quare si hæ causæ & rationes vobis , ut sunt , etiam justæ videntur , & si intelligitis in his omnibus perficiendis illius regni honorem , & commodum nobis ante oculos fuisse propositum , debetis etiam vos , pro vestra perpetua in sanctam Sedem Apostolicam reverentia , nostris , & ejusdem Sedis sanctis , & bene consultis deliberationibus acquiescere . Ac nos quidem , & hoc fecimus , ut dictas Prælatias ab hominibus vestræ nationis non amoveremus , & in futurum , si vestram voluntatem ad nostram in hoc negotio conformabitis , ostendemus vobis , magnæ curæ esse nobis ; non solum servare privilegia vestra , sed majoribus in dies donis vestram nationem honorare . Et hæc quidem translatio , & promotio nostra præfati Archiepiscopi ante erat in Consistorio nostro facta , quam nos vestras litteras accepimus : sed etsi integrum nobis fuisset , non potuissimus melius , & ex judicio nostro , & ex utilitate vestra providere ; & cum jam res bis mutata sit , pro honestate , & gravitate Sedis Apostolicæ , turpis jam esset alia permutatio . Itaque in hac sententia persistimus , ut bene per nos vobis consultum , vosque gratulari potius ob hanc provisionem nostram , quam eam labefactare debere judicemus . Eos autem Prælatos , quos nobis nominatis , homines dignissimos esse arbitramur : sed , quod nunc non possumus , aliis occasionibus libentissime sumus factu-

Z

ri ,

ri, ut eos, quibus Dominus dederit, muneribus illustremus. Nunc te hortamur charissima in Christo filia, & devotiones vestras dilecti filii, in virtute illius sanctæ obedientiæ quæ cælum credentibus aperit, ut provisionem Apostolicam de persona præfati Archiepiscopi factam libenter admittere, & acceptare velitis: in quo & rem Deo acceptam, & nobis gratissimam facietis, & magis etiam in posterum nostram erga vos paternam & singularem benevolentiam cognoscetis. Sed de his latius ad vos supradictus Thomas de mandato nostro referet, cui fidem indubitatam habebitis. Datum Romæ VIII. Decembris 1514.

Leo X.

Sadolet.

ANNO MDXV.

XXXV. REGI FRANCORUM¹.

Charissime. Etsi obitu claræ memoriæ Ludovici, tui nuper Prædecessoris audito, non medio-crem animi dolorem concepimus, quod magnum Regem, & nobis, ac Sedi Apostolicæ, præsertim extremis his temporibus, amicissimum judicabamus

¹ Francisco Valesio, qui Ludovico mortuo Kal. Jan. a. 1515. successerat, gratulatur Leo de regno; petitque ut assentiatur, Julio Mediceo fratri patruelli suo Ecclesiam Narbonensem dari. Assensum esse Franciscum, constat ex ep. 15. & 16. lib. x. Bembi. Hinc diem correximus adscriptum tunc epistolæ: legabatur enim xi. Jan. sed legendum xxi. Jan. facili descriptoris errore constet; cum illa Bembi data sit 11. Non. Febr. a. 1515. V. tom. vi. Gallia Christ. col. 112.

mus amisisse; tamen, cum esset ad nos perlatum Majestatem tuam continuò, ut quidem decebat, summa omnium lætitia, & voluntate ad regale solium evectam fuisse, nova gratulatione mitigavimus dolorem. Itaque commoti nostra erga te paterna benevolentia & charitate, quam etiam, cum tu esses in minoribus, susceptam, magnis & mutuis inter nos officiis nos aucturos speramus, has ad tuam Majestatem litteras direximus, nuncias cum nostræ ex tua amplitudine susceptæ lætitiæ, tum singularis erga te studii, & amoris. Nos te, charissime fili, semper judicavimus cum ceteris virtutibus omnibus, quæ magno Principi conveniant, ornatum, tum præcipua quadam præditum erga summum Deum pietate, in illius sanctam Fidem & Romanam ac universalem Ecclesiam religione & observantia; ejus quidem rei egregiam aliàs laudem, nunc maximum ab ipso Deo præmium es consecutus, cum ejus recens in te tantum beneficium possis agnoscere. Eo enim auctore, & largitore, Reges, & Principes nationum constituuntur, quos tam præclaro munere devinctos, ad referendam Deo gratiam, & illius sanctissimam propagandam fidem, omnis & diurna, & nocturna cura debet excitare. Hac igitur de te spe, & opinione imbuti, gratias agimus primùm Deo, deinde tuæ Majestati gratulamur, omni affectu & amore hanc dignitatem tuam complectentes, quam non solum optamus, sed etiam speramus toti Christianæ Reipublicæ

cæ fore salutarem; nobis vero, qui te in nostræ
visceribus charitatis gerimus, ac Sedi Apostolicæ,
quæ in te filio suo primogenito acquiescit, jucun-
dam etiam, & honorificam. Illud certe Majesta-
tem tuam pro nostra affectione paterna breviter
admonendam putamus, ut consideratis secum dili-
gentius superiorum temporum, & rerum eventibus,
nullam actionem velit putare, nisi quæ cum
Deo, ac pietate, & cum Christianæ Fidei commo-
do conjuncta sit, dignam Christianissimi Regis aut
virtute, aut nomine: cum cetera, quæ ab hoc fine,
consilia aberrant, & plena semper sint ingrata
solicitudinis, & eventus plerumque non habeant
secundos. Quamquam hæc tu, Deo inspirante,
tua prudentia diligentius cogitabis. Nos nostri
erga te amoris fiducia parem nobis tuam volunta-
tem repromittentes, hac primo in re abs te cupi-
mus nobis satisfieri, ut de Ecclesia Narbonensi (que-
madmodum nos destinavimus, & sicut ad claræ me-
moriæ Prædecessorem tuum scripseramus) velit Ma-
jestas tua libenter assentiri, ut dilecto filio nostro
Julio Cardinali de Medicis provideamus; cum præ-
sertim Prædecessor tuus recompensam Ecclesiæ Al-
bienfis ei pollicitus, Vaurensem obtulisset, dictus-
que Cardinalis neutram sit assecutus, & utrumque
illarum cedere in tuam gratiam sit paratus. Cujus
quidem Cardinalis tum virtus, & integritas, tum
erga Majestatem, & ipsius statum observantia, &
affectio digna est, quæ hanc suam erga se cognoscat
li-

liberalitatem : nobis quidem , qui eum & pro suis summis virtutibus , & pro consanguinitate ipsa vehementer amamus , Majestas tua faciet rem gratissimam cui perpetuam gratiam debebimus . Die XXI. Jun. MDXV. Anno 2.

XXXVI. EPISCOPO VESPRIMIENSI

Baroni Croatia .

Venerabilis Frater . Retulit nobis Venerab. Frater Episcopus Octociensis Prælatuſ noster domesticus , Fratritatem tuam in his periculis , & terroribus , quæ a perfidissimis Turcis , & patriæ tuæ , & universæ fidei Christianæ imminebant , ea opera gessisse , quæ & persona tua , & eo sacerdotii honore , quem geris , fuerunt dignissima . Sic
 Z 3 enim

1 Laudatur de his quæ in Hungaria Turcarum terrore percussa pro rep. Christiana gesserat: est enim Vesprimium Hungariæ inferioris oppidum, ejusque Episcopus subest Archiepiscopo Strigoniensi. Baro autem Croatiae Episcopus dicitur qui *Præfatus Croatia*, ep. 24. lib. x. *Bemb.*, ubi & Vincentium Octociensium Episcopum Leo memorat una cum Ghilio Cortonensi, vocatque *Interpretes & Procuratores suos*, „ quos, inquit, ad certa Illyrici Croatiaeque municipia, ut scis, firmanda & munienda, ad Turcarum impetus sustinendos mitto, petente maxime & monente te „. In sequenti epistola nostra Octociensem Episcopum missum significat ad pecunias *pro s. Petri fabrica*, collectas, comportandas. Extant multæ ad Episcopum Vesprimiensem epistolæ *Bembi lib. xi. 27.*, *lib. xi. 4. 23.* &c. Hæ scriptæ videntur antequam Roma Leo discederet. Dies tamen in apographo nostro adscripta est *prima Novembris*; cum ex narratione Paris ap. Raynaldum *ad a. 1515. n. 24.*, & ex litteris datis ad singulos Cardinales, quarum exemplum unum ibidem Raynaldus profert, extatque *lib. xi. ep. 9. Bembi*, colligatur, Viterbii eo die fuisse; ac deinde Florentiam, Bononiamque venisse, litteræ quæ sequuntur Bembi indicant, & Scriptores testantur. Forte ergo *Novemb.* mensis pro *Septembri* positus.

enim intelleximus, tuis consiliis diligentiaque tua maxime effectum, ut res Christiana bene, & feliciter gereretur. Visum igitur nobis est, cum te de præteritis tuis laboribus commendare in Domino, tum ad futuros adhortari, ut in eodem perseveres, bene de Deo nostro, deque Fide Catholica promerendo, & studio, & voluntate: cui rei, etsi magna in cælo præmia ab omnipotente Deo proposita sunt, tamen nos quoque quantum in Domino poterimus, tuo honori, & commodis indulgebimus. Quò vero meliore animo, qui tecum in Turcas militabunt obire pericula pro Deo possint, tibi ac omnibus tecum in Turcas arma capientibus, de Dei omnipotentis, & Beatorum Apostolorum Petri & Pauli auctoritate confisi plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam elargimur, promittentes, si eos in bello tam pio obire contigerit, paratam illis fore gloriam cum Beatis sempiternam. Supradictum autem Episcopum, quem ob nostra negotia in eas partes mittimus, Fraternitatem tuam hortamur, ut studiose adjuvare velit, & ei de omni opportuno auxilio adesse. Datum Romæ die 1. Novembris 1515.

Leo X.

Sadolet.

XXXVII. COMITI IOANNI CORBARIÆ.¹

Dilecte Fili. Virtus tua, & animus in iis rebus excelsus & eminens, quæ ad verum honorem & Dei & tuum maxime pertinent, facit, ut te singulari in Domino benevolentia, & charitate complectamur. Quare & munera tua ad nos missa gratissimo animo accepimus, & de iis & tibi, & Deo nostro omnipotenti gratiam habemus, quam maximam possumus. Ac aliorum sæpe munerum pretia, aurum, & divitiæ faciunt; tua autem munera ob tuam virtutem pretiosiora fuerunt. Gratiam autem aliquam referre volentes, mandavimus Ven. Fratri Episcopo Octociensi Prælato nostro domestico, quem ad pecunias in iis locis ob fabricam B. Petri exactas ad nos comportandas mittimus, ut Nobilitati tuæ ex iis pecuniis DC. Ducatus auri condonaret, ut ea tua castra munires, quæ in finibus prope impios hostes sunt posita: atque etiam, ut de spiritualibus donis te honoremus, harum litterarum tenore, & Nobilitati tuæ, & eis omnibus, qui tecum unâ contra Turcas arma capient, adversusque eos pro fidei tutela belligerabunt, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam, & remissionem, Dei omnipotentis, & Beatorum Apostolorum Petri & Pauli auctoritate confisi elargimur. Datum Romæ, *ut supra*.

Leo X.

Sadol.

Z 4

XXXVIII.

¹ Ejusdem ferme argumenti est hæc epistola ac superior.

XXXVIII. GUBERNATORI URBIS¹.

Venerabil. Frater . Commisimus superioribus diebus Venerabili Fratri nostro F. Episcopo Tiburtino in alma Urbe nostra nostro , & Sedis Apostolicæ Legato , ut cum Fraternitate tua ageret, quò in causa dilecti filii Laurentii Crassi Canonici Lateranensis Venerabilem item Fratrem almæ urbis nostræ Vicarium adjunctum haberes , ut cum eo pariter procederes : quod factum non esse miramur . Quare cum nostræ constantis intentionis sit , ut ambo simul , ac neuter seorsum causam eam cognoscatis , mandamus tibi , & expresse præcipimus , ut juxta tenorem supradictarum litterarum nostrarum præfato Legato directarum, adjuncto tecum Vicario nostro, procedas jusque facias, non obstantibus quibuscumque . Datum Bononiæ XVII. Decembris 1515.

Leo X.

Sadol.

XXXIX. CARDINALI EBORACENSI².

Dilecte Fili . Mittimus ad Cir. tuam exemplum litterarum , ad filium Regem charissimum, de congressu cum charissimo in Christo filio nostro
Fran-

¹ Ut unà cum Episcopo Tiburtino Camillo Leonino causam expediat Laurentii Crassi Canonici Lateranensis .

² Quid in colloquio cum Francisco Gallorum Rege egisset , cum Leo , scriberet Regi Angliæ ; exemplum earum litterarum Cardinali Eboracensi Thomæ

Francisco Rege Francorum Christianissimo per nos habito, deque deliberationibus nostris scriptarum; in quibus, cum magna spe nobis oblata sanctissimarum in Turcas expeditionum, ipsius Majestatem enixe adhortamur, ut suscipere patrociniū pro parte sua Christianæ fidei velit; sicut aliōs nobis benignissime pollicitus est. Tuam ergo Circ. in cuius virtute, & erga nos benevolentia magnam spem hujus præclarissimi operis perficiendi locavimus, summo studio requirimus, & hortamur, ut, si unquam aliās nobis rem gratissimam fecit aut factura est, & si Dei causa, & sanctæ Matris Ecclesiæ, in qua ipse tantam dignitatem obtinet, sibi elaborandum esse putat; nunc illius Regis mentem, animum, studium, voluntatem, opesque, quibus abundat, virtutem, magnitudinem animi, qua summa præditus est, ab omnibus aliis curis, & cogitationibus ad tam præclarum, & sanctum opus revocare diligentia, auctoritate, precibusque contendat, & denique efficere, ut nos hujus optimi, & ardentissimi desiderii compotes efficiamur. Res longam orationem desiderat, sed noster paternus amor erga te, & tua erga nos observantia paucis contenta est. Dedimus autem in mandatis Ven. Fr. Sil. Episcopo Unigornienſi istius Regiæ Majestatis

Thomæ Vulceo misit. ut constitutam expeditionem in Turcas sermone ipse suo adjuver apud Regem. Notissimus hic Cardinalis in Henrici VIII. historia. De eo & Ciacconius *tom. 3. col. 342.* Episcopi Unigornienſis, Regis Britanniæ Legati mentio fit in epistola *lib. v. 19. Bemb.* Collocutus est Leo cum Francisco I. Bononiæ a. 1515. mense Dec. *V. ep. 12. & 17. lib. xi. Bemb.*

statis apud nos Oratori, ut ad tuam Circ. plenissime perscriberet, cujus litteris fidem habebis. Nos, iterum enim repetemus, si tuum studium in hac voluntate nostra nobis respondere cognoverimus; quemadmodum tamen certe expectamus, omnem nostram spem, & opinionem virtutis tuæ cumulatissime expletam reputabimus, tuæque Circ. hoc immortale officium in animo semper conservabimus. Datum Bonon.

Sadoletus.

ANNO MDXVI.

XXXX. DOMINÆ ENGOLISMENSI¹.

Dilecta in Christo Filia. Etsi certi sumus, famam ipsam, quæ malarum præcipue rerum velox & festina est, ad ceteros tuos omnium rerum labores, gravem etiam nuncium de periculis Ungariæ ad paucos dies tibi allaturam . . . . . Sed in tuam Nobilitatem in primis oculi, & mens nostra conversa est: Scimus enim, & novimus virtutem & Religionem tuam, quæ in difficilibus, & duris rebus

¹ Est hæc Alkyfia a Sabaudia mater Francisci I. Gallorum Regis. Ad eam autem Leo scribit de Hungariæ periculis. Pericula, opinor, ea dicit quæ filio Francisco Regi *lib. xi. ep. 24. Bemb.* data Id. Maji 1516. Leo narrat, & Episcopo Vespriemensi *ep. 23.* scripta v111. kalend. Jun. & de quibus Iſthuanus. Tempus tamen huic epistolæ adscriptam non convenit, cum anno 111. nonis Febru. dederit Leo Florentia litteras *lib. xi. 26.*, & indidem est xv11. kal. Mart. (*lib. xi. 27.*) annus autem tertius Leonis ad Martium usque mensem 1516. procedebat. In mense ergo adscribendo erratum puto.

bus exercitata, nusquam tamen a Deo pietateque deflexit, meritaque est, ut lætiore jam vultu divina benignitas res tuas respiciat. Nec tu certe hoc tempore ullum sacrificium sanctius, ullum obsequium gratius potes offerre, quam ostendere re, & factis, illius fidem sanctumque nomen, ne ab impuris violetur, maximæ esse curæ. Ac cernimus quidem ipsi, atque etiam a te, & isto inclyto opulentoque regno expectandum est, filia charissima, ut partem oneris in Religione Christi adjuvanda, & populis ab interitu fidelibus vindicandis, prompto, & alacri vultu suscipiatis; quò idem Deus omnipotens pristinam nobis felicitatem, id quod facturum confidimus, referat. Et quidem his ipsis diebus venerant rumores de pace satis constantes, quæ inter Cæsarem, & Christianissimum filium tuum conciliata diceretur, cujus optatissimi nuncii voluptas, si ut speramus, vera est (nam ad nos litteræ nullæ adhuc erant missæ) in ipso temporis articulo publicata erexit omnium mentes; ut cum ex una parte iracundiam, & severitatem summi Dei metueremus; ex altera misericordiam, & benignitatem experiremur, qui in maximis periculis Christianitatis haberet remedia suæ clementiæ tam parata. Hanc ergo pacem & concordiam inter eos, quam nos pro nostra parte semper procuravimus, atque suasimus intercessimusque apud Cæsarem pro ea tam sæpius; siue factam vehementer gratulamur; siue futuram esse non dubitamus: cujus fausto, & felici

felici nexu, si modo nunc aliquantulum salus Ungariæ sustineatur, audemus sperare Deo freti, impium hostem, quæ consilia nunc versat, & in perniciem Ungariæ ac Christianitatis totius machinatur, ea propediem in caput suum conversa esse sensurum: quod ut contingat, atque hujus singularis gloriæ atque virtutis maximam filius tuus, & idem noster ferat partem, eundem Deum, misericordiæ Dominum supplices deprecamur. Datum Romæ die XI. Februarii 1516.

Leo X.

Sadoletus

Charissimo in Christo filio nostro Carolo Castellæ,
& Legionis, ac Aragonum Regi illustri.

XLI. LEO PAPA X.¹.

Charissime in Christo fili noster, salutem & Apostolicam benedictionem. Devotionem tuam in nos & hanc sanctam Sedem Apostolicam plurimum in Domino commendamus; quod, prout litteris tuis nobis innotuit, dilectum filium Hieronymum de Frescobaldis civem & mercatorem Florentinum Commissarium super exigendis proventibus, occasione Indulgentiarum, pro reparatione aggerum loco-

¹ Carolo gratias agit quod Hieronymum de Frescobaldis Commissarium super exigendis proventibus occasione Indulgentiarum, admiserit, eumque eadem commendat. Successerat Carolus (qui adeptus Imperiū postea est a. 1519.) hoc eodem anno Ferdinando Regi mortuo xv 11. Kal. Febr. Jam superius meminimus, Bembi esse hanc epistolam non Sadoleti.

locorum maritimorum tui temporalis dominii inferioris Germaniæ per nos concessarum, & decimarum in eodem Domino impositarum, nos & Cameram Apostolicam concernentibus, a nobis deputatum, ad requisitionem nostram, & juxta nostrarum tibi super hoc directarum litterarum tenorem libens admiseris; quod profecto nobis gratissimum fuit, cum hujusmodi proventus per eum cujus fides & probitas nobis nota est, ac ab eo deputandos dumtaxat exigi statuerimus. Hortamur igitur Majestatem tuam, ut nostra contemplatione eundem Hieronymum nobis gratum & acceptum, ac ab eo deputandos circa hujusmodi exactionem jugiter foveas, ac eis sic tuo favore assistas, ut sibi commissæ, sublatis quibusvis impedimentis & perturbationibus, omnino exequi possint, nosque ad complacendum eidem Majestati tuæ in reliquis amplius invitentur. Datum Florentiæ sub annulo Piscatoris die 25. Februarii 1516. Pontificatus nostri anno tertio.

XLII. DUCI BORBONI¹.

Dilecte Fili. Credimus Nobilitatem tuam facere optimo animo, cum pro dilecto filio Francisco Maria de Ruvere Urbini Duce affine suo apud nos in-

¹ Carolo III. Gilberti Proregis olim Neapolitani & Glarz Gonzagæ filio qui etiam Mediolanensi Ducatui nomine Francisci I. Gallorum Regis præfuit, & Comestabilis ab eodem Rege creatus a. 1515. Cetera de bellis ab eo gestis, & miserrima morte cum Romam oppugnaret a. 1527. notissima. Franciscus M. de Ruvere varia usus est fortuna. Urbini Ducatu spoliatus a. 1516.

intercedit , oratque ut causam ejus audire & cognoscere velimus . Agnoscimus enim, præstare eam officium , & bonitati suæ , & affinitati debitum . Nos vero ejus causam studiose cognoscemus , rationesque audiemus : quæ utinam tales sint , ut eas nobis , salva nostra , & Sedis Apostolicæ dignitate , admittere liceat , aut saltem illatam contumeliam dissimulare . Amavimus enim semper ipsum Ducem , & sua , & Majorum suorum causa : idque multis , & magnis nostris erga illum beneficiis non destitimus declarare . Sed si nostra , & S. R. E. majestas ita aperte & graviter violata apparebit , ut nostro & ejusdem Sedis honori deesse non possimus , tunc erit & Nobilitatis tuæ, & charissimi in Christo filii nostri Francisci Regis Francorum Christianissimi , ad propulsandam illatam nobis , & Ecclesiæ injuriam, omni vestra ope atque auxilio adesse, sicut conjunctio , nostra , & vestræ religiosæ mentes postulant . Nos quidem eo animo sumus , ut hanc causam ex Deo & justitia & non aliter terminaturi simus . Datum Florentiæ.

Leo X.

Sadol.

XLIII. REGI HISPANIÆ¹.

Charissime Fili . Dilectus Filius Hieronymus de Wich tuæ Serenitatis apud nos Orator , vir & fide erga claræ memoriæ avum tuum præstans , &

no-

¹ Respondet litteris die 3. Aprilis datis : datæ autem videntur a Carolo V. postquam is accepta avi morte , Hispaniarum se Regem dixit ; quod Leonis etiam hortatu fecisse , tradit Raynaldus ad a. 1516, n. 43.

nobis ob virtutem , & prudentiam suam non solum charus , sed etiam maxime probatus , tuas nobis præbuit litteras 3. die Aprilis datas : atque ipse suo sermone diligentissime de tua probitate , erga nos benevolentia , in Deum Religione , multa adjunxit ; ex quibus nos & litteris & sermonibus singularem quamdam & jucunditatem , & lætitiā animo concepimus , jam certius cognoscentes id , quod nos tamen tua præstanti indole , & Majorum tuorum exemplo inducti semper expectavimus , te & virtute excellentem & pietate , quæ in Christiano Rege laus primaria est , eximia , ea Sedi Apostolicæ ac nobis tuæ erga nos voluntatis præbere testimonia , quæ & nostrum de te judicium non fallant , & sint tum nobis ac eidem Sedi optatissima , tum tuæ Serenitatis laudi , & nomini in primis accomodata . Etenim cum talis animus ac voluntas erga Sedem Apostolicam ipsa per se omni laude dignissima sit , cum nihil in magno Rege ad prudentiæ , & pietatis famam clarius unquam fuerit , quam habere in omni honore præcipuam sanctæ Sedis Apostolicæ auctoritatem , sicut multa antiquarum rerum monumenta testantur ; tum vero dubium non est , quin principibus tali virtute , & voluntate præditis , omnium actionum auspex , & fautor Deus adsit , sine cujus numine nulli unquam Reges prosperum rerum suarum cursum tenere potuerunt ; quem tibi , si in hoc animo erga ipsius sponsam Ecclesiam perstiteris , non defuturum non modo

modo speramus, sed etiam pollicemur. Paterna quidem erga te charitas nostra, etsi antea singularis & egregia semper fuit, tum tuis proximis litteris & d. Hieronymi relationibus, majorem in modum confirmata est; quam in omni occasione sumus tibi cum Deo declaraturi, sicut latius, & copiosius cum eodem Oratore tuo collocuti sumus; cui ad Serenitatem tuam nostro nomine scribenti fidem plenam adhibebis. Datum in Villa Manliana 20. Aprilis 1516. a. 4.

Leo X.

Sadolet.

XLIII. REGI HISPANIÆ¹.

Egit nobiscum diligentissime dilectus Filius Hieronymus de Wich, Majestatis tuæ apud nos Orator, quod & tu per litteras tuas, ut Ven. Fratrem Episcopum Cameracensem hac proxime futura Domini nostri natalis festivitate crearem Cardinalem, & in amplissimi Sacerdotii honorem vocare vellemus: in quo respondimus ipsi Hieronymo Oratori tuo, quæ necessaria fuerunt, & quæ nos causæ, & quæ rationes cogant, ut differre creationes hujusmodi in aliquantò longius tempus compellamur; tuam vero Majestatem hortamur in Domino, & ab ea valde expetimus, ut æquo animo pati

¹ Regi id a Leone postulanti, ut Episcopum Cameracensem crearet Cardinalem, respondet; necesse sibi esse creationes hujusmodi in longius aliquantò tempus differre. Inter litteras a Bembo scriptas lib. xv. 7. extat in qua Episcopum Cameracensem Cardinalib. adscripsisse nunciat Leo Cal. Apr. 1517.

pati, & in bonam partem accipere hanc nostram cunctationem usque ad tempus tibi alias per nos promissum velit: quo tempore erit nobis curæ, concedente Altissimo, ut suæ tunc voluntati per nos largiter satisfiat; quod nos quidem semper & cupimus agere, & meditamur: de qua re tota ex litteris Oratoris præfati Majestas tua plene fiet certior, quibus fidem adhibebit. Datum &c.

Sadoletus.

XLV. Charissimo in Christo filio nostro
Henrico Regi Angliæ Illustri

LEO PAPA X.¹,

Charissime in Christo fili noster salutem & Apostolicam benedictionem. Aliàs dilecto filio, Joanne de Bois Abbate Monasterii S. Martini Tornacensis ordinis S. Benedicti, jam in senecta ætate constituto de idoneo coadjutore, nobis homine gratissimo providere volentes, dilectum filium Ludovicum de Rossis, affinitate nobis arctissima conjunctum, qui nobiscum in omni varietate status nostri, adversis, secundis, angustis, amplisque rebus & studio, & fide, & benevolentia semper affuit illi in coadjutorem cum successione prædicti monasterii de

A 2

ipsius

¹ Henrico Ludovicum de Rubeis affinem suum commendat, ut coadjutor factus Abatis S. Martini Tornacensis, concessum munus assequatur. Eundem commendaverat Regi Francorum. *V. ep.* xviii.

ipſius conſenſu adjunximus & creavimus , ac deinde ipſi Joanni Abbati exemptionem & collectoriam in dicta civitate Tornacenſi conceſſimus , prout in litteris ſuper utraque re conſectis plenius continetur . Cum autem vehementer nobis cordi ſit pro noſtra paterna in Ludovicum affinem noſtrum charitate , quæ per nos vel conſanguinitati vel virtuti ipſius , vel perpetuis ejus erga nos meritis debetur , ut quæ tùm in beneficium & commodum ipſius proprium , tùm contemplatione ipſius in alterius perſonæ hoc eſt Abatis ſupradicti ornamentum & honorem data & conceſſa a nobiſmetiſſis ſunt , ſine ullo impedimento optatum exitum conſequantur ; Majeſtatem tuam in Domino hortamur & quantopere poſſumus requirimus , ut ita tua regia illa benignitate eorum utrique velis , ut noſtra in utrumque beneficentia & voluntas , per te non modo deſenſa , ſed etiam cumulata videatur . Quod erit ita nobis gratum , ut expectare a Majeſtate tua eo in genere gratius nil poſſimus . Quamobrem cum & res juſta ſit , & perſona in quam collatum beneficium , optime de nobis merita , & nos rei auctores , cujus acta tu pro Catholica voluntate tua & in nos , Sedemque hanc Apoſtolicam obſervantia , proque item vere paterna charitate in te noſtra , rata ſemper habere conſueviſti ; expectamus intelligere deſiderium noſtrum nutu tuo expletum eſſe . Quæ quidem expectatione ne fruſtreſmur , abs te etiam poſtulamus . His autem de rebus omnibus ex vene-
rabi-

rabilis fratris Episcopi Wingorniensis Oratoris apud nos tui litteris, cui mentem voluntatemque nostram omnem aperuimus latius intelliges; quibus fidem ut adhibeas Majestatem tuam enixe hortamur. Datum Romæ apud S. Petrum sub annulo Piscatoris die 2. Novembr. 1516. Pontificatus nostri anno quarto.

Ja. Sadoletus

XLVI. Dilecto filio nostro Thomæ tituli S. Cæcilie in Transtiberi Presbytero Cardinali Eboracensi¹.

Dilecte fili noster salutem & Apostolicam benedictionem. Alias dilecto filio Joanni de Bois &c. sine impedimento ullo optatum exitum consequantur; intelligentes quantum tua auctoritas & gratia hac eis in re prodesse possit. Circ. tuam hortamur in Domino & toto animi affectu requirimus; ut quoniam quidem non dubitamus quantum causa nostra velis, ita tuo favore & opera adesse utrique eorum studeas, ut nostra in utrumque beneficentia & voluntas per te non modo defensa sed etiam cumulata videatur. Quod erit ita nobis gratum & acceptum, ut tuam pristinam & perpetuam erga nos observantiam summo amore conjunctam simus hoc facto recognituri. Omnino cum honor noster ac hujus sanctæ Sedis in eo vertitur, ut quæ

A a 2

per

¹ Idem est argumentum atque eadem pars prima hujus epistolæ ac superior

per nos facta sunt , inviolata permaneant ; tùm talis est hæc persona , ut quantum cum Deo nobis licet , ejus ornamenta & comoda tamquam nostra propria ducamus . Quamobrem , cum & res justa sit , & persona in quam collatum beneficium , optime de nobis merita , & nos rei auctores , cujus tu semper voluntatem & auctoritatem pro tua præstanti virtute plurimi fecisti ; expectamus officium tale Circ. tuæ , tùm apud illum clarissimum Regem ad quem etiam scribimus , tùm vero apud temetipsum , ut quamprimum audiamus desiderium nostrum opera tua expletum esse : quod testimonium tuæ in nos benevolentiae sumus inter alia multa & magna non minimum existimaturi . His autem de rebus omnibus ex venerabilis fratris Episcopi Wingorniensis , Majestatis istius apud nos Oratoris literis , cui mentem voluntatemque omnem nostram aperuimus , latius intelliges : quibus ut fidem adhibeas Circ. tuam enixe hortamur . Datum Romæ apud S. Petrum sub annulo nostro Piscatoris die 2. Novembr. 15 16. Pontificatus nostri anno quarto .
Ja. Sadoletus .

XLVII. Dilecto filio Petro electo Lavellin¹.

LEO PAPA X.

Dilecte fili salutem & Apostolicam benedictionem. Cum nuper Cathedrali Ecclesiæ Lavel-
linen. , ex eo quod dilectus filius noster Franciscus
tit. S. Marcelli Presbyter Cardinalis Surrentinus re-
gimini & administrationi Ecclesiæ cui præerat, in
manibus nostris sponte & libere cessisset, nosque
cessionem ipsam duxerimus admittendam, vacanti,
de persona tua, nobis, & fratribus nostris ob tuorum
exigentiam meritorum accepta, providerimus, teque
illi in Pastorem præfecerimus, & in præsentia non
valeas ob continua itinera, quæ de necessitate nos
sequendo subis, & alia impedimenta, litteras pro-
visionis hujusmodi sub plumbo expedire; nos vo-
lentes te præmissorum meritorum tuorum & virtu-
tum intuitu speciali gratia prosequi, harum tenore
tibi facultatem concedimus & auctoritatem, actua-
lem possessionem dictæ Ecclesiæ per te, vel Procura-
torem tuum ad hoc legitime constitutum apprehen-
dendi, illiusque fructus, redditus, & proventus exi-
gendi levandique; mandantes propterea dilectis

A a 3

filiis

¹ Editam habes ap. Ughell. *l.* 7. *col.* 742. Est hic Petrus Priscus e nobili familia Guglielmuccia de Amandula Firmanæ diocesis, Panormitanus Archi-
presbyter & Card. Francisci Remolini a secretis. Hic ergo factus est Episcopus
Lavellensis, cum ejus Ecclesiæ administrator perpetuus Franciscus Remolinus
Episcopus Surrentinus administratione illa sponte cessisset.

filiis Archidiacono, Canonicis, & Capitulo dictæ Ecclesiæ & aliis omnibus ad quos spectat sub pœnis & censuris Ecclesiasticis, quatenus te ad hujusmodi possessionem recipiant & admittant, ac in Episcopum, & Pastorem recognoscant; felic. record. Bonifacii Papæ VIII. prædecessoris nostri quæ incipit, Injunctæ, & aliis constitutionibus & ordinationibus Apostolicis, ceterisque in contrarium facientibus, non obstantibus quibuscumque. Voluimus autem quod litteras Apostolicas provisionis dictæ Ecclesiæ intra sex menses expedire tenearis: alioquin lapso termino & litteris non expeditis, Ecclesia ipsa vacare censeatur eo ipso. Datum Florentiæ sub annulo Piscatoris die 30. Jan. MDXVI. Pontificatus nostri anno tertio.

Jac. Sadoletus.

ANNO MDXVII.

XLVIII. PRIORI, ET CONVENTUI S. MARCI
FLORENTIÆ¹.

Dilect. Fil. Volentes vobis ea gratiose concedere, per quæ istius Ecclesiæ & domus vestræ, quam in visceribus caritatis gerimus decori, ac fidelis

¹ Ecclesiæ S. Marci 11 I. Dominica Quadragesimæ Stationem sacram & peccatorum Indulgentias concedit, quas anno superiore cum Florentiæ esset concesserat. Præcipuo quodam amore Leo S. Marci Congregationem complexus est, ut diplomatibus datis Bullar. Rom. tom. 4. p. 29. 43, 106. constat, in quo

delis populi animarum salutis consulatur, ut eò ardentius ad bona opera & eleemosynas inducantur, quò dono cælestis gratiæ uberius se noverint refectos; vobis & Ecclesiæ vestræ in tertia Dominica Quadragesimæ proximæ futuræ Stationem cum iis indulgentiis & concessionibus, quibus anno superiore eandem Stationem, cum Florentiæ in nostra patria essemus, in eadem Ecclesia vestra indulgimus pro porrigendis manus adjutrices tam pro se, quam pro defunctis suis, denuo concedimus & indulgemus, præsentibus d. Dominica tertia dumtaxat valituris. Romæ 15 17.

Leo X.

Sadoletus.

XLVIII. VICEREGI NEAPOLITANO¹.

Dilecte Fili. Sicut etiam heri ad te scripsimus, cum gravis animum nostrum vexet cura, ne milites tam Hispani, quam aliarum nationum, ad eorum numerum se aggregantes, qui sine certo imperio & sine lege vagantur, maxima non solum damna, sed etiam pericula, non solum nostro &

A a 4

S.R.E.

quorum postremo familiam suam vocat illius *Conventus & libraria aulicæ & protectricem*. Cum Bononiam se conferens Florentiam venisset die sacro Epiphaniæ, quæ est dedicationis ejus Ecclesiæ, eam ingressus, plenariam Indulgentiam concesserat, aliamque, domum lustrans, & in Bibliotheca religiosos viros ad pedum osculum admittens, sacello juvenum qui studiis operam navant largitus fuerat. Hæc ex Chronicis mss. vir eruditus P. Angelus Moncada scire me voluit, qui tamen de hoc diplomate nostro nihil se comperisse nuntiavit. De religiosa illa domo fusc Vincentius Fontana *de Rom. Prov. O. P. tit. 25*.

¹ Ut milites contineat, præsertim qui nullo certo duce palantur.

S. R. E. statui , sed cunctæ Italiæ , ac tibi quoque commissis regionibus afferant , idcirco ad Nobilitatem tuam scripsimus , ut eos secundum tractata inter nos , & charissimum in Christo filium nostrum Carolum Regem Catholicum destinare tamdiu velles , quoad ab ipso Rege debitæ provisiones , quæ cito venturæ essent , ad te venirent . Nunc hòc magis idem ad tuam Nobilitatem repetendum duximus , ut tanto studiosius , ac celerius id faceres , quod nos per alias hodie litteras præfato Regi concessimus , ut de pecuniis ex sancta Crucjata provenientibus stipendia illis tradere posset , & pro communi Italiæ salute deberet : Quare cum videas propinqua celeriter tibi parata esse subsidia , ac stipendia etiam , si quid interea oppignorari oporteret , quando id cito redimi poterit ; ut id faceres pecuniæque aliquantum quoquo modo reperire non cessares , hortabamur ; quemadmodum ad Nobilitatem tuam latius dilect. fil. F.P.E. Syracusanus ejusdem Catholicæ Majestatis apud nos Orator perscribet ; cui fidem , etiam quod ad nos pertinet , adhibebis . Datum Viterb. 15 17.

Leo X.

Sadoletus .

L. P. TOLOSÆ¹.

Dilecte Fili . Accersivimus dilectum filium Nicolaum ; iidem requirentes ut cum ea navi ,
cujus

¹ Pro Nicolao Cantorineo .

cujus præfectus est, nobis deservire vellet in rebus maximi momenti : quemadmodum Devotionem tuam intelligere confidimus . Sed is , sua voluntate optime nobis declarata , asseruit , se ob eam causam , quominus id faciat impediri , quod habeat suam fidem tibi obstrictam super eadem navi . Nos ergo non dubitantes, te iis rebus, quæ magni nostra intersunt , favere , Devotionem tuam hortamur in Domino , & te enixe requirimus , ut nostra causa liberare illius fidem velis , quò is ad negotia nostra accedere quam primum possit : in quò facies nobis rem gratissimam . Datum Romæ 15 17.

Leo X.

Sadoletus .

LI. VICEREGI NEAPOLITANO ¹.

Dilecte fili . Remisimus dilectum filium Nicolaum Cantorineum , ut sese apparet ; qui liber & expeditus ad nostra maximi momenti negotia revertitur . Hortamur Nobilitatem tuam in Domino, ut quibus in rebus favore , & patrocinio eguerit Nobilitatis tuæ , ei adesse nostra etiam causa velis , & dare operam , ut is ad nos quamprimum licitum fuerit , redeat . Erit hoc nobis gratissimum . Datum *ut supra* .

Sadoletus .

LII.

¹ In id. argum.

LII. CARDINALI CAMPEGGIO¹.

Dilecte Fili . Nos deputavimus dilectum filium Marcum Carracciolum hujus Sedis Notarium Nuncium nostrum ad Cæsaream Majestatem , nostra apud eum negotia tractaturum , quem dante Domino confidimus celeriter apud ipsum Cæsarem fore . Quod cum ita sit , donec idonea ad iter faciendum tempestas est , nos Circ. tuam grato vultu atque animo inspecturi , te hortamur in Domino , ut quamprimum cum bona Cæsareæ Majestatis venia , viam ingrediens , ad nos , & almam Urbem nostram te conferas , subiturus nobiscum eam sollicitudinis partem , quam ista amplissima dignitas Cardinalatus in te merito collocata requirit & exigit . Datum Viterb. 1517. ann. v.

Leo X.

Sadoletus .

LIII. NUNCIIS IN HISPANIA².

Venerabilis Frater , & dilecte fili . Institimus sæpe , ac diu , & litteris , & Nunciis cum charissimo in Christo filio nostro Carolo Hispaniarum Rege Catholico super causa restitutionis Ven. Fratris

¹ Thomam Campegium apud Cæsarem Nuncium suum revocat Romam , ut Cardinalis sibi adsit . Et hæc quidem a Leone scribi videntur , cum recens eum Cardinalem creasset : creatus autem d. 26. Jun. a. 1517.

² Ut Cardinali ss. IV. Coronatorum , Laurentio nimirum Puccio beneficia quædam restituantur . Carolus V. dicitur aut in Hispaniam jam pervenisse , aut cito esse perventurus . Pervenit in Hispaniam a. 1517.

Fratris Cardinalis Sanctorum Quatuor ad Ecclesias, & Beneficia, ut vel ex justitia, vel ex honorifica dicti Cardinalis, & hujus sanctæ Sedis concordia rem quandoque terminaret, & hujus sanctæ Sedis honori, qui exemplo Majorum, & Prædecessorum nostrorum, ac Domini Salvatoris præcepto dictam re-stitutionem fecimus, consuleret. Qua re in longum protracta, ad extremum præfatus Rex per suas ad nos, & Oratores suos litteras nobis significavit, se cum primum ad Hispaniæ regna appulisset, rem omnem ad optatum finem deducturum, causamque terminaturum: quod nos quidem desideramus, & nominis & æquitatis respectu, & dictum Ven. Fratrem Nostrum S. R. E. Cardinalem quotidianis de hac re precibus, flagitamus. Cum igitur speremus, Regem ipsum jam ad sua Hispaniæ regna pervenisse, aut cito esse perventurum, Fraternitati, & Devotioni vestræ mandamus, ut hanc rem, & causam præfati Cardinalis, in qua & honor hujus sanctæ Sedis consistit, in curam, & diligentiam vestram suscipientes, ambo, vel alter vestrum, nostro nomine apud Regem instetis, ut quam primum hac re deliberanda, & cum justitia ac prudentia solita terminanda, nos, seque liberare hujus debiti atque officii molestia, atque onere velit; facturus in eo rem sua fide & virtute dignam, nobisque pergratam. In quo vos admonebit, & instruct dilectus filius Gabriel de Threso miles Hierosolymitanus familiæ nostræ; cui auxilium, & opem, quam poteritis, impendetis. Dat. Viterbii 15 17. AN-

ANNO MDXIII.

LIV. ÆGIDIO MATTHÆO CARDINALI¹,
In Hispania Sedis Apostolica Legato.

Dilecte Fili. Scribimus ad charissimum in Christo filium nostrum Carolum, Hispaniarum, & utriusque Siciliæ Regem Catholicum litteras in favorem dilecti filii Marii de Urfinis & fratrum, hæredum, ac filiorum quondam Julii de Urfinis, Dominicellorum Romanorum, pro eorum justitiæ executione commendatitias, quarum exemplum, tuæ Circ. præsentibus mittimus introclusum. Cum autem his magnæ spei adolescentibus, nobisque arcto cognationis vinculo conjunctis, præsertim in justitiæ executione deesse non possimus, Circ. tuæ per hæc scripta mandamus, quatenus apud Catholicam Majestatem dicti Regis, pro expeditione, atque executione justitiæ dictorum Marii, & Fratrum, nostro nomine instes, eorumque causam omni ope ju-

¹ Ægidius Viterbiensis vir doctrina & prudentia spectatissimus is esse videtur, tit. S. Matthæi. Fundum esse Hispanica legatione hoc anno, Paris de Crafis testatur, ubi Legatos numerat ad Reges missos; *ii legati fuere Cardinalis de Campeggio ad Regem Angliæ, Cardin. Ægidius ad Regem Hispania &c.* Idem Guicciardinus lib. xi. 11. &c. Legenda inter ceteras ad Ægidium ep. 38. *Bembi lib. xv.* qua Cardinalem se cum creaturum, Leo significavit Cal. Quintil. Scripta ep. vi. 11. Kal. Quint. 1517. Antea etiam Legati munere fundum apud Maximilianum Imperatorem liquet ex ep. 13. lib. xi. Hac vero epistola Marii de Urfinis & fratrum res commendat; quos arcto sibi cognationis vinculo conjunctos affirmat. Erat Leo matre natus Clarice Ursina. Franciscus Ursinus Cardinalis a Leone creatus Leonis amittinus.

juves , faciasque suæ Majestati quam enixissime commendatam , ut quæ per dictæ Majestatis Judices , juste judicata est , suæ tandem executionis debitum sortiatur effectum ; in quo Circ. tua , & justitiæ operam dabit ut debet , & nobis rem quam gratissimam faciet . Reliqua , si qua pro tua instructione opus erunt , ipsi tuæ Circ. dil. fil. Baccius de Bertis Florentinus , ipsorum Marii , & fratrum negotiorum gestor latius explicabit . Datum Romæ apud Sanctum Petrum sub an. Piscatoris die 31. Aprilis 1518. Pontificatus nostri Anno sexto .

Leo X.

Sadoletus

LV. EIDEM LEGATO¹.

Dilecte Fili . Ante tuum hinc discessum commendavimus Circ. tuæ dilectos filios Franciscum de Rubeis notarium , & Camerarium , nostrum familiarem , continuum commensalem , & Rodericum Del-rio Licentiatum , ejus germanum ; commisimusque tibi , ut eosdem , illorumque res omnes , & negotia apud charissimum in Christo filium nostrum Carolum Hispaniarum Regem Catholicum , & dilectum filium nostrum Hadrianum sanctorum Joannis , & Pauli Presbyterum Cardinalem² , & quoscumque alios , Majestatem regiam auctoritate & gratia propius appropinquantes , præcipue

¹ Commendatitia fratrum Francisci & Roderici de Rubeis .

² Is Hadrianus VI. postea dictus cum Leoni successit.

cipue foveres : quod etsi non dubitamus te diligenter facturum , tamen quia hæc res nobis præcipue cordi est , ob paternam , qua dictum Franciscum¹, ob ipsius virtutes & merita , complectimur , dilectionem , duximus ad te desuper scribendum , ut res ipsa tibi fiat in memoria recentior . Gratissimum itaque nobis feceris , si Francisco , & Roderico prælatis tantum favoris , & patrocinii impenderis , quantum pro tua virtute , & dexteritate opus esse duxeris : id enim nobis valde gratum , & acceptum & in eo ipso diligentiam plurimum commendabimus . Datum Romæ 1518.

Leo X.

Sadol.

LVI. ÆGIDIO MATHÆO

Legato de Latere¹.

Dilecte Fili . Cum certis nuntiis , neque uno ex loco intellexerimus , tyrannum Turcarum ab Orientis expeditione reversum Constantinopolim
se

¹ Ut Carolus V. ad bellum contra Turcas suscipiendum instigasset . Hoc anno magnum Christiano populo Turcarum terrorem ossusum fuisse , & a Principibus de bello ei inferendo deliberatum , leges apud Guicciardinum *lib. v. 111.* ceterosque historicos , ex quibus Raynaldus &c. Leonem Christianæ Reip. non defuisse , imo omnibus omnino nervis contendisse , ut Principes ad id gerendum sive excitaret sive confirmaret , testantur litteræ Bembi *lib. xv. 17.* , ubi & Lateranensis Concilii de hoc bello suscipienda decretum commemorat , atque alie . Extat etiam *ap. Goldast. Const. t. 2.* consultatio de totius belli ratione , impensis , apparatu , ductu &c. Romæ facta anno superiori mense Novembri . De Supplicatione , qua Leo a Vaticano ad S. M. *super Minervam pedibus nudatis incescit* , ut ait Panvinius , idest sine *sottulariis* , & *crepidis* , ut Paris de Crassis , prohibitus ne nudis omaino pedibus faceret , Jovius aliique narrant.

se contulisse, magnaue celeritate, & studio ad apparandam classem se dedisse, ita ut maximum numerum navium ex navalibus deducat, homines cogat, quæ ad victum necessaria sunt undique conquirat; voluimus hoc significare Circ. tuæ, ut cum charissimo in Christo filio nostro Carolo Hispaniarum Rege Catholico id communicares. Quanquam nos quid is moliatur aut cogitet, nihil certò habemus, nisi illud, non dubitare nos quin immani, & effera crudelitate hostis ad cædem, & cladem se instruat generis Christiani; etsi præcipiti jam æstate non est fortasse universa vis ejus hoc anno pertimescenda: veruntamen ad Dei nostri honorem, ad salutem Christianæ Reipublicæ, ad nostram vigilantiam, & istius Catholici Regis decus, ac dignitatem vehementer pertinet, nos & esse ad omnia, & videri paratos, ne quid nobis ab improviso mali ab illo accidat, cum veri, & magni Principis sit, qualis Rex Catholicus est, suo consilio, non casus beneficio, salvam retinere status, & nominis sui dignitatem. Ac quod ad induciarum, quas induximus approbationem pertinet, nec nos quidem volumus ipsius Majestatem a Cæsareæ Serenitatis consilio dissentire, quem & amore, & sanguine habet conjunctissimum. Sed quoniam Cæsaris voluntatis certam prope spem obtinemus, fore illum quem esse volumus, & induciis approbandis, & expeditione procuranda, veræ sanctæ Fidei protectorem; idcirco Circ. tua ipsius Majestatem

no-

nostro nomine hortabitur, ut promptum, ac paratum gerat animum omnia faciendi, quæ avi consiliis consona, sanctissimæ Fidei fuerint opportuna; cum præsertim aliorum quorundam Regum earumdem induciarum approbatio ad nutum nostrum parata sit. Dum autem abit dies, neque jam consiliorum, sed factorum tempus apparet, cum, vel si velimus esse salvi, necesse sit sequenti æstate habere præsidia, quibus si non obruere, at saltem sustinere hostem possimus, Circ. tuæ mandamus, ut ejus Majestatem non tam cohorteris, quam obsecres, & per viscera misericordiæ Dei nostri obtesteris, ut incumbat penitus in hanc curam sua virtute & magnitudine dignam, seque universalis salutis Fidelium, & sanctissimæ Fidei, pro sua regia parte, patronum profiteatur, ducem se præbeat, opes potentiamque suam Deo omnipotenti, sui nominis immortalitati, suorum posterorum securitati dedicet; nec omittat occasionem hanc, qua, hoste contra nos armato, aut clarissima victoria parienda, aut magna aliqua calamitas accipienda. Quamquam, si & animo & viribus eum promptum habebimus, exploratum sit nobis de victoria: ut aliquid damni subeamus, hostilis erit virtus; sed nostra, si cessabimus, negligentia extimescenda. A consiliis igitur ad facta veniendum, & tota urgenda res est, in quo tantò enixius volumus elaborare Circ. tuam, quantò cum constanti sermone ad nos perfertur, Regem ipsum, & pio, & generoso

roso inflammatum esse studio hujus sanctissimi belli suscipiendi ; de quo agimus nos quidem Deo omnipotenti gratias , qui spiritum veri consilii tanto Regi inspiret , sed & ipsius Serenitati habemus maximas : hæc enim sunt perpetua salutis , & gloriæ fundamenta , quibus si adhuc viridis ejus ætas innitetur , nihil erit in omni magnitudine tam amplum quod ipse sibi promittere non possit . Sed & quoniam ex magna Turcarum classe verendum est , ne pars aliqua otii impatiens , prædatum , & populum per maria , & littora nostra discurrat ; gratum esset nobis , & reipublicæ , regnoque suo commodum , ut aliquid haberet ipse in his oris maritimis Italiæ ac Siciliæ , idoneæ classis , ad arcendum hostem , suisque rebus præsidia , nostris etiam , si opus esset , ferret auxilia . Sed nos ingenio & prudentiæ tuæ committimus rem totam , ex nostra voluntate , & totius Fidei Christianæ commodo tractandam . Cetera , quæ distinctius scribenda erant , dilecto filio nostro Julio titulo Sancti Laurentii in Damaso Presbytero Cardinali S. R. E. Vicecancellario , ut scriberet ad te mandavimus ; cujus litteris Circ. tua his aliisque deinceps omnibus fidem summam adhibebit . Datum Romæ die 8. Augusti 1518. anno VI.

Leo X.

Sadol.

LVII. *E I D E M* ¹.

Dilecte Fili. Scribimus ad charissimum in Christo filium nostrum Carolum Hispaniarum Regem Catholicum in favorem dilecti filii Alexandri de Lecanis, & Benedicti de Gripellis Cubiculariorum nostrorum secretorum, circa percipiendam certam annuam pensionem trecentorum ducatorum supra fructibus mensæ Episcopi Melitenis, eis per nos auctoritate Apostolica rite, & canonice assignatam, prout in adjuncto Brevis nostri exemplo perspicias: quocirca te hortamur in Domino, tibi nihilominus committentes, ut apud dictum Regem nostro nomine agas, & demum pro tua prudentia & dexteritate efficias, ut prædictus Rex Thesaurario suo regni Siciliæ committat & mandet, ut Alexandro, & Benedicto prædictis, vel eorum legitimis Procuratoribus pensionem hujusmodi persolvi faciat, in quo studium, & diligentiam tuam in Domino plurimum commendabimus. Datum Romæ die 18. Augusti 1518. Anno sexto

Leo X.

Sadoletus

¹ Commendatitia epistola Alexandri de Lecanis &c.

LVIII. EIDEM¹.

Dilecte Fili . Delectaverunt nos mirum in modum litteræ tuæ scriptæ amanter erga nos quidem , sed in Christianæ Reipublicæ causa , & pie , & prudenter , quæ nobis peroptatum nuncium attulerunt,esse inducias quas indiximus quinquennales ab illo clarissimo Rege Catholico acceptas & approbatas ; idque inter solemnes divinæ rei ceremonias , quasi Deo ipso teste : in qua re tuæ Circ. fidem, virtutem , prudentiam vehementer enituisse , teque optimi , & gravissimi Cardinalis officio functum fuisse , non gaudemus solum , sed pro singulari erga te amore nostro , etiam gratulamur . Huic quoniam Regi per litteras gratias agimus , quorum exemplum ad te jussimus mitti , & ea quæ supersunt non videntur faciliora ; reliquus labor tuæ Circ. fuerit , urgere & instare omni studio , ut quæ ad belli apparationem necessaria sunt , jam nunc in cura , & meditatione versentur . Sicut enim ab illo præstantissimo Rege prima laus occupata est pietatis suæ declarandæ , quam ceteri procul dubio nunc

B b 2

fe-

¹ Gaudet inducias quinquennales a se inditas , fuisse a Carolo V. approbatas. De constitutis hujusmodi induciis Paris de Crassis ap. Raynaldum *ad* a. 1518. *num.* 41. Extat etiam Oratio Sadoleti ipsius in earum promulgatione habita xviii. Kal. Apr. a. 1518. in æde B. Virginis ad Minervam, ut in titulo Orationis hujus, quam pariter apographum nostrum habet, legitur ; ea vero edita est inter alia Sadoleti Veronæ a. 1737. Post Orationem Sadoleti lectum est diploma expeditionis in Turcas ex Paride de Cras, idque post supplicationem illam a Vaticano , de qua diximus .

sequentur ; sic arripienda prima gloria est, potentiae suae ad Turcarum terrores opponendae . Eo enim initium faciente, reliqui principes non deerunt. Sed cum de hac tota re satis superque edoctus instructusque sis, prudentia vero, & industria tua singularis monitorem non requirat ; tuum erit dare operam, & omnes moliri vias, quò ad speratos optatosque exitus nostra optima & sanctissima consilia deducantur : sicut latius ad te dilectus fil. noster Julius de Medicis perscribit, cujus litteris fidem adhibebis . Datum Romae die 24. Augusti 1518. Pont. anno 6.

Leo X.

Sadol.

LVIII. E I D E M².

Dilecte Fili . Arbitramur Circ. tuae cognitum, nos paterna charitate prosequi dilectum Filium Martinum Fernandes de Corduba, alias de Molina familiarem nostrum, cujus lepiditate ingenii, & morum, quae maxime extat in iis, quibus honestissime ocium traducitur, nos, quantum ab arduis negotiis interdum discedere licet, satis delectamur : Is, cum summopere desideret insigniri habitu Sancti Jacobi de Spata Ordinis Regii ; scribimus ad charissimum in Christo filium nostrum Carolum Hispaniarum Regem Catholicum, ut nostro ac merito-

¹ Ut a Carolo V. Martino de Molina insignia dentur habitus s. Jacobi de Spata Ordinis Regii. De equestri hoc ordine V. Heliot *part.* 2. *cap.* 30. & 40.

ritorum dicti Martini intuitu , velit alicui in Romana Curia committere , ut Martino , attento quod ipse in servitiis nostris jugiter versatur , & propterea ab ipsa Curia discedere non potest , habitum hujusmodi, nomine Majestatis suæ conferat . Cum autem res hæc nobis curæ sit , duximus etiam ad Circumsp. tuam scribendum , ut apud Regem præfatum nostro nomine instes , ac pro tua dexterritate efficias , ut idem Martinus voti compos fiat ; cui nos postea, occurrente opportunitate, de aliquibus redditibus providebimus , ut se juxta militiæ hujusmodi exigentiam decenter valeat sustinere . Datum Romæ die 28. Augusti 1518. Anno sexto .

Leo X.

Sadoletus

LX. *EIDEM* ¹.

Dilecte Fili . Expectabamus in dies , tuis litteris certiores fieri , Martinum de Molina familiarem nostrum voti compotem esse effectum circa habitum S. Jacobi de Spata , quem sibi a Catholico Rege conferri desiderat . Cum autem per litteras tuas nuper nobis significaveris , præfatum Regem ad hoc satis dispositum esse , id nobis pergratum fuit : quippe non parvo tenemur desiderio , ut præfatus Martinus , quem ob ejus lepiditatem , & ingenuos mores , præcipuamque probitatem pater-

B b 3

ne

¹ Idem argumentum est hujus ac superioris .

ne diligimus, id honoris, & gratiæ a dicto Rege nostra causa consequatur: & propterea ad illius Majestatem denuo scribimus, hortantes, & requirantes, ut talem dispositionem suam ad votivum exitum perducatur, prout ex adjuncto Brevis nostri exemplo perspicies. Tuum itaque erit, omni studio, & dexteritate perficere, quod ex nostra commissione ea in re mature, & prudenter cœpisti: in quo voluntati nostræ plurimum satisfacies. Datum Romæ die 26. Februarii Anno 6.

Leo X.

Sadoletus

LXI. *E I D E M* ¹.

Dilecte Filii. Cum venerabilis Frater Raphael Episcopus Ostiensis Cardinalis, regressu ad Ecclesiam Conchensem sibi auctoritate Apostolica concessa, in favorem dilecti Fili Francisci de Mendoza Cubicularii nostri secreti, fratris germani Marchionis de Mondesar, cedere paratus sit, nosque ob ejus Francisci virtutes & merita, cessionem hujusmodi admittere velimus, scripsimus diebus præteritis ad charissimum in Christo filium nostrum Carolum Hispaniarum Regem Catholicum; vellet consentire, ut expeditio cessionis dicti regressus omnino fieret. Cum autem postmodum acceperimus, prefatum Regem velle quemdam Cappellanum suum

¹ Ut Carolus V. annuat cessionem regressus ad Ecclesiam Conchensem Raphaelis Ostiensis. Est Raphael Galeottus Riarius de quo V. Ciaccon. tom. 3. col. 7c.

suum dicto Francisco ea in re præferre, non parva admiratione sumus affecti; animadvertentes eundem Franciscum, ejusque progenitores, & consanguineos nobilitate generis, ac præclaris facinoribus præstantes, summam semper observantiam, & integerrimam fidem erga Catholicam Majestatem, atque etiam erga Sedem sanctam Apostolicam præsetulisse, ac præferre. Quare Circumsp. tuam hortamur in Domino, tibi nihilominus injungentes, ut pro solita tua virtute, & dexteritate, apud Regem præfatum nostro nomine instes, & quantum in te fuerit pro virili efficias, ut Rex ipse consensum suum pro hujusmodi Coadjutoria in personam præfati Francisci expedienda, quamprimum mittat, prout a consanguineis ejusdem Francisci requisitus fueris; & ut occasionem alloquendi ea de re præfatum Regem nanciscaris, eidem Breve nostrum his alligatum reddes. Datum Romæ die 29. Augusti 1518.

Sadoletus

LXII. GALEATIO BUTRIGARIO

apud Cæsarem Nuntio².

Dilecte Fili. Mittimus tibi exemplum earum Litterarum quas ad Illustriss. Regem Catholicum

B b 4

pro

¹ Galeatii Butrigarii Internuntii antea apud Ferdinandum Catholicum meminisse Leo *ep. 16. lib. vii.* Scripta ipsi Ferdinando xv. Calend. Mart. 1714. Mittit ad eum exemplum litterarum, quas Leo ad Regem Catholicum scripserat, pro habendo delectu præstantium virorum, qui Legato suo adessent.

pro habendo delectu præstantium virorum, qui Mathæo Legato nostro in rebus sanctam Fidem concernentibus adesse debeant; inter quos nos maxime Joannem Episcopum Burgensem, aliàs in hujusmodi negotiis egregia virtute cognitum inesse cuperemus. Cum autem, ut res apte tractetur, in tua dexteritate valde positum sit, mandamus tibi ut cum præfato Burgenfi Episcopo re communicata, ita agas, & te geras, ut quoad commode fieri potest, cum voluntate nostra præfati Episcopi honor a te conservetur. Datum Romæ die 20. Julii 1518. Pontificatus Anno VI.

Sadoletus

ANNO MDXIX.

LXIII. CAROLO DUCI SABAUDIÆ,
ET PHILIPPO FRATRI¹.

Dilecte Fili. Etsi non credimus, Nobil. vestras agere, aut cogitare quicquam, quod vestro genere indignum, ac virtute alienum sit; tamen, cum ad aures nostras pervenerit, eos qui refectionem monasterii Ordinis Cælestinorum ad honorem Salvatoris nostri Domini Jesu Christi in oppido Annesiaci Gennebensis Diœcesis, a nobis motu proprio,
& ex

¹ Est hic Carolus III. qui Philiberto fratri successit a. 1504. Philippus Nemosi Dux fuit; cum Nemosium Franciscus I. Aloysia a Sabaudia dedisset; hæc vero in Philippum fratrem transulisset a. 1528. His ergo Leo scribit, ne instaurationem impediunt Monasterii Cælestinorum in oppido Annesiaci.

& ex certa scientia factam impedire, ac turbare non desistunt, jactare favorem vestrum; & hujus S. Sedis pro cultu, & augmento Catholicæ Fidei decretum, inane atque irritum reddituros sperare; non possumus non mirari tantam esse quorundam audaciam, ut & quæ a nobis in honorem Dei constituta sunt, violare, & Nobilitatum vestrarum constantiam labefactare contendant. Nam si omnis qui Deo honos impenditur, in nostram redundat salutem; quicquid, quæ ad honorandum, & colendum Dominum instituta sunt, disturbare conantur, id & suæ profecto, & omnium salutis sunt inimici. Quid autem sanctius, quam erigere templa Domino Deo, in quibus ipse castius, & religiosius adoretur? Quid autem salutaris populo fidei, quam habere oratores pro se apud eundem Deum, interpretes desideriorum suorum, votorum internuncios, curatores salutis? Qui vero hisce rebus sese opponunt, non illi profecto commune bonum, sed aut iniquam suam opinionem, aut propriam sequuntur utilitatem. Ac nobis quidem hæc res permolesta accidit: affert enim diminutionem nonnullam dignitatis nostræ, & auctoritatis Apostolicæ; sed certe pati talium pravas invalescere suggestiones, minime omnium ad Nobil. vestras pertinet; qui & propter egregiam vestram pietatem favere Deo, & servis ejus semper consuevistis, & propter animi constantiam manere in pristina sententia debetis. Præbuitis enim consensum vestrum
ere-

erectioni hujusmodi , voluntatisque vestræ , non solum verbo , sed etiam patentibus litteris fidem fecistis . Ac si qui ipsam minus utile ita essetis polliciti , tamen virtus a vobis vestra exigeret , ut constaretis vobis ipsis , præstaretisque promissum ; quod hoc magnorum Principum proprium esse soleat , non revocare in dubium pollicitationes suas . Cum vero rem plenam laudis , plenam pietatis , prædicto oppido vestro perhonorificam , vobis , & populis vestris salutarem vestro semel assensu comprobaveritis ; est jam magnanimitatis vestræ comprimere iniquitates eorum , qui & Deo , & huic Sedi , & honori nominique vestro una & eadem opera injurium quid efficere conantur : præsertim etiam nostra intercessione accedente , qui nunc secundò ad vos scribimus eadem de re , digni , ut quidem arbitramur , qui primò quod volumus a vobis impetraremus ; nostra autem conjunctio , & paternus noster in Nobilitates vestras amor requirit , ut quæ justè sancteque poscimus , facilia & plana apud vos inveniamus . Quapropter his rationibus omnibus permoti , nostro , vestro , hujusque sanctæ Sedis , & Dei omnipotentis honore , itemque dil. fil. Magistri Petri Lamberti de majori Præsidentia Abbraviatorum , & familiaris nostri cura , & sollicitudine , qui vester fidelis subditus , dignusque virtute sua , cui favor vester impendatur , gravi afficitur dolore , quam rem ipse sub vestra fide curavit , & gessit , cum facultatibus suis detraheret , ut Deo gratum

tum quid, & patriæ suæ decorum ageret, eam ab æmulis suis, & iniquis oppugnari; Nobilitates vestras hortamur in Domino, & omni studio requirimus, per eum, cui hoc templum, & hæc dicata, & consecrata erectio est, Salvatorem nostrum, ut curetis atque efficiatis, quod hæc nostra ordinatio, & erectio suum debitum consequatur effectum, neque ullius malitia, aut cupiditate aut suggestione apud vos impediatur: quod erit certe maxime religioni, & virtuti vestræ conveniens, conscientiæque salutare, nobis vero pergratum; atque eo etiam gratius, quod re ipsa cognoscemus; plus apud Nobilitates vestras auctoritatem, & intercessionem nostram, quam aliquorum alienis bonis prave obtrectantium falsas causas, & fictos sermones valuisse. Datum Romæ 15 19.

Leo X.

Sadol.

ANNO MDXXI.

LXIV. PRIORI MAGNÆ CARTHUSIÆ¹.

Dilecte Fili. Necessariò opus habentes opera dil. fil. Jo. Bapt. Prioris Trisulh, qui in vestro religioso, & sacro Ordine professus, a nobis ad

¹ Ut Jo. Baptistam Priorem Trisulh ad Pontificia negotia peragenda dimittat. Trisultum, opinor, celebre Carthusianorum Monasterium intelligit, qui locus Trisaltus olim dictus. De eo Lubin in *Abbas. Italia; Abbatis tit. s. Bartholomæi de Trisulto Ord. S.B. sive nigrorum Monachorum in Diocesi Ala-*

ad magna nostra , & Sedis Apostolicæ negotia tractanda idoneus judicatus est , cum etiam nostra de eo opinio magis ex eo , confirmetur , quod Ordo iste & probitatem ingeneret hominibus , & fidem ; decrevimus eum ad loca nonnulla mittere mandata nostra curaturum , cumque id pro sua religione & obedientia , tuam ad hoc accedere cupiat voluntatem & licentiam , duximus ad Devotionem tuam scribendum , te in Domino hortantes , ac in virtute sanctæ obedientiæ requirentes , tibi que mandantes , ut dicto Johanni Baptistæ ad peragendas commissiones nostras quò opus fuerit profecturo , benigne , ac libenter facultatem & licentiam præbeas ; quoad commissiones nostras executus fuerit , tùm peregrinandi , & ad varias regiones ac loca se conferendi , tùm quibus in locis monasteria vestri Ordinis extiterint ad ea si placuerit divertendi , & juxta observantiam regulæ vestræ , aut in communionem cum ceteris fratribus , aut in aliis hospitalibus , quot dies opportunum fuerit permanendi , indeque egrediendi , & cum negotium nostrum postulaverit , eodem revertendi , aliaque agendi , per quæ ea quæ ad nos & sanctam Sedem Apostolicam magnopere pertinent , curare , & tractare commode , ac sine ullo scrupulo negotiari possit . In
qua

Alatrina quinquagesimo ab urbe Roma milliario . In hanc a. 1208. per Innocentium III. Papam Pontificatus anno 5. introducti sunt Carthusiani . Quis Jo. ille Baptista fuerit , me latet . In hunc locum ideo rejecimus . hanc epistolam , quòd annus sit incertus . Codex librarii eum annum præferebat 1525. qui Pontificatus Leonis non convenit : annus forte 1521.

qua re, si ut volumus, facilitatem & voluntatem huic
missioni nostræ omnino accommodaris, facies rem
nobis gratissimam. Datum Romæ.

Leo X.

Sadol.

LXV. DESIDERIO ERASMO ROTERODAMO 2.

Dilecte fili salutem &c. Gratæ nobis admodum
fuerunt litteræ tuæ: declararunt enim id, de
quo addubitare aliquantum cœperamus, neque tan-
tum

1 Erasmi litteris respondet, quibus se optima in Sedem Romanam voluntate
esse significabat. Multum Catholicæ rei incommodasse Brasium, præsertim
cum a Friderico Electore Saxonie requisitus, quid de Luthero sentiret, exci-
pere visus est dumtaxat nimiam scribendi acerbiterem, cetera non improbare;
omnes norunt. Atque illud etiam constat, sæpius cum contra Lutheranos decla-
masse & Catholicorum partes suscepisse. Itaque nunquam illum inter suos He-
terodoxi homines numerare potuerunt; *qui noster profectò non fuit* (inquit
Georgius Calixtus in *Apparat. Theol.*) *neque esse vel audire unquam voluit.*
Mirum ergo non est, indulgentiorem erga illum fuisse Sadoletum proprio no-
mine cum scriberet, atque ad eum scribentem nomine Leonis. Ceterum inter
eos qui excusare eum quoquomodo conantur, & qui vehementissime accusant,
placet Canisii nostri de Erasmo atque ejus operibus judicium *De corruptel.*
Verb. D. lib. 5. cap. 10. *Nondum anni sunt 1. quod Erasmus Roterodamus*
in humanis fuit, vir sane sua atate ubique percelebris & præclare inter
doctos existimationis. *Fuit in eo, quod negari non potest, ingenium lepidum,*
& perjurandum, Latina Græcæque lingua peritia singularis, eruditio mul-
tiplax, mira scribendi facilitas & copia, eloquentia vero, ut illis tempo-
ribus, rara & admirabilis. *Ceterum, quemadmodum diligentia ejus & do-*
ctrina ad bonarum artium studia excitanda & a barbarie vindicanda, mul-
tis haud parum contulit, ita rursus, si libere dicendum est, in rebus Christia-
na Religionis & qua ad Theologiam spectant, tum sibi tum aliis haud parum
incommodavit. *Et enim qua ipse usus est, hanc alios etiam docuit immodi-*
cam libertatem in Veterum scriptis, in Ecclesiæ constitutionibus, in Theo-
logorum sententiis, in publicis ritibus judicandis, imò & convellendis at-
que exagitandis. *Igitur, quod Veteres de Philone viro disertissimo dicere con-*
sueverunt; aut Philo Platonizat, aut Plato Philonizat; hoc permulti de
ipso etiam tandem pronuntiaverunt in hunc modum; aut Erasmus Lutherizat,

tum ex quorundam quamvis prudentium & proborum testimonio, quantum ex scriptis nonnullis tuis quæ circumferuntur; te nihilominus egregia & constante esse cum in nos sanctamque hanc Apostolicam Sedem, tum erga communem pacem concordiamque, & imprimis publicam Christianam & rem & legem voluntate; quod profecto præclare convenit, & huic ingenio, quod Dei beneficio summum ad optimas disciplinas attulisti, & eis studiis pietatis, quæ semper es professus. Itaque nos, quorum sæpe ob animum versabatur tui quamquam absentis memoria, cum de tuis eximiis virtutibus ali-

aut Lutherus Erasmitæ, Et tamen fatendum est, si sincere iudicare velimus, inter Erasmus & Lutherum permixtum interesse. Ille Catholicum semper nomen retinuit, hic Ecclesia Catholica manifestus non solum defector sed impius etiam oppugnator, multarumque Sectarum caput extitit: ille arte potius quam potestate, sicut de Juliano dixit Orosius, religionem est infectatus, magnam sæpe suis vel opinionibus vel erroribus cautionem ac moderationem adhibens; hic autem natura vehemens, turbulentus, ardens, factiosus modum omnem excessit, ad extremamque ruit præceps, tam arrogans ut nulli cederet, tam durus & pertinax in sententiis, ut suis etiam sæpe visus sit intolerabilis, tante domum Ecclesia odio inflammatus, ut ad illius exitium aperto Marte & furiosissimo nihil non moliretur. Iudicavit Erasmus qua in Theologorum doctrina & Ecclesia improbanda, corrigendaque putabat, atque ita sive sciens, sive imprudens Mamum egit, ut magnam simul fenestram Lutheri & aliis aperuerit ad Religionem universam innovandam, & ad tumultus eos concitandos, quos in Christiano orbe nunc maxima malo consecutas esse videmus, satisque deplorare non possumus. Unde illud etiam a multis usurpari capit; ubi Erasmus innuit, sive joco scilicet, sive serio agens, illic Lutherus irruit, & qua ille aya posuit, hic tandem excubavit. Illud certa constat, Theologica Erasmi scripta, qua permulta ille quidem edidit, nec posse hodie, nec debere undequaque defendi: quandoquidem censura Ecclesiastica qua apud Orthodoxos quidem valet ac valere debet plurimum, Erasmitica scripta, paucis exceptis, legi vetuit, & gravissimas ob causas, licet Auctorem ipsum non damnaverit, tamen ejus opera, velut lectoribus obfutura potius quam profutura improbarit. Alias Leonis litteras editas habes tom. 3. oper. Erasmi. ep. 179. 193. & præterea lib. 2. ep. 4. lib. 29. ep. 80. edit. epist. Londin. A. 1642.

aliquo præmio honestandis cogitaremus, paulisper ex ea opinione deturbati, valde jucunde accipimus, restitutam in nobis esse, officio & diligentia litterarum tuarum, mentem pristinam diligendi tui. Atque utinam, quod jam nobis constat certumque est de officio & voluntate tua in hanc Sedem Sanctam, communemque Dei fidem, id apud ceteros omnes cerneremus constare. Nam nec tempus ullum opportunius, nec causa justior unquam fuit, ingenium atque doctrinam impiis hominibus opponendi: nec vero quisquam ipso te, ut nostrum est de tua eruditione judicium, ad tam laudabile opus aptior; in quo elaborant quidem & elaborarunt permulti summa cum pietatis & scientiæ fama. Sed & illorum corda direxit Deus, & de te tuæ prudentiæ permittendum est. Nos ad probra & contumelias seditiosorum hominum, divina ope & patientia armati illud magis moleste ferimus, quod cum zizaniis non parum bonæ segetis corrumpitur, omnisque de grege nobis credito jactura animum nostrum solitudine afficit. Qui enim possumus non dolere detrimento bonarum mentium quæ trahuntur in errorem, cum istos ipsos errorum & impietatis auctores salvos esse cupiamus? Sed neque deerit nobis Deus, neque nos muneri atque officio nostro sumus defuturi. Quod autem ad litteras tuas attinet, nos & de tua optima voluntate certum jam habemus, & tuum adventum in hanc urbem, quandocumque is fuerit, læte & gratanter sumus

sumus accepturi . Datum Romæ 11. Januar. 1521.
Anno octavo .

Jacobus Sadoletus

LXVI. Charissimo in Christo filio nostro
Carolo Regi Catholico in Romanorum
Imperatorem electo .

L E O X. ¹.

Charissime in Christo fili noster salutem & Apostolicam benedictionem. Aliàs Celſitudini tuæ per litteras & nuncios nostros significavimus , quod cum plures falsi & hæretici errores in inclita Germaniæ tuæ natione , auctore quodam Martino Luthero, seminati , & in libris impressi publice divulgati fuissent , ac nonnulli alii ab eodem Martino seditionis materiam quærente seducti , hujusmodi erroribus adhæsisſent , sicque alios insuper ipsi ex-cogitassent ; nos , quorum proprium officium est vineam Domini, hujusmodi vepribus in ea nascentibus

¹ Anno superiori 1520. xvii. Kalend. Jul. Leo Bullam *Exurge Domine* (quam recitat Raynaldus *num.* 51. extatque in *Bullario Romano*) contra Lutherum emiserat , in qua erroribus ejus xlii. recensitis illum monuerat ut ab eis recederet , A. 1521. iiii. Non. Jan. aliam pariter emisit *Decet Romanum Pontificem* , quæ in *Bullario* pariter extat , & sine proemio ap. Raynaldum *num.* 1. in qua Lutherum , & qui eum sequuntur non resipiscentes , sed magis obſirmatos damnat , decernitque , in Hæreticorum pœnas eos incurriſſe . His ergo litteris Carolum hortatur ut Apostolicas *Bullas* executioni mandari curet , Hæreticosque pleſti. Præter has litteras, alias scripsit eodem exemplo ad Cardinales, Príncipes &c. quæ huic ſubſciuntur . Imminebat enim Conventus Wormatiensis ; & multi qui Luthero primò adhæserant poſtea reſipuerant , ut Leo hæc altera *Bulla* narrat .

tibus purgare , ac Dei Ecclesiæ unitatem , quantum in nobis est , præeunte semper Domino conservare , ac periculis & offensionibus præsertim latius , & in complurium detrimentum manantibus obviare , re diligentissime prius cum Consilio discussa , de Fratrum nostrorum sententia errores ipsos partim falsos ac hæreticos , partim vero a Christiana pietate aberrantes , & rectas lædentes conscientias judicando damnavimus , ac ejusdem Martini libros dictos errores , seu aliquem eorum in se continentes , igni comburi ; ipsique Martino , ut ab omni prædicatione & disputatione abstineret , ac intra certum tunc expressum terminum libros ab sese editos combureret , erroresque in dictis libris contentos revocaret , & de revocatione ipsa nos certiores faceret , vel ipse ad nos sub fide nostra de salvo conductu ei a nobis concesso veniret , præcepimus , atque mandavimus . Quibus mandatis nostris cum parere is contempsisset , ac in falsa sua sententia pertinax esse , quam saniori consilio obtemperare maluisset ; nos ipsum patientia nostra abutentem , omnesque illi adhærentes , ejusque fautores & receptatores , tamquam notorios & pertinaces hæreticos fuisse & esse , per quasdam litteras declaravimus : & ut præmissa ad ipsius Martini & aliorum notitiam pervenire possent , litteras ipsas in alma Urbe nostra certis in locis publicari fecimus , & per Germaniam quoque , ope & auxilio ejusdem Celsitudinis tuæ publicari mandavimus , sperantes, quod

C c

ipse

ipse Martinus hujus sanctæ Sedis mandatis obedire , ac ejus determinationi de sacræ Theologiæ magistrorum & juris utriusque professorum consultatione , & eorundem Fratrum consilio & assensu factæ acquiesceret in his , quæ non solum a nobis , sed etiam antea, nobis necdum opinantibus , de majoris partis decreto a magistris universitatum Lovanien. & Colonien. pro orthodoxæ fidei veritate conservanda damnata fuerunt ; non sibi soli arroganter , sed plurimorum sententiæ credere , & ipsos errores revocare , & ad nostrum ac ipsius Ecclesiæ gremium redire tandem animum induceret . Nuper autem ex Nuncio nostro intelleximus , Celsitudinem tuam officium advocati Ecclesiæ , cujus nominis ex sua in Imperatorem electione sibi comparavit , in mandatorum nostrorum debita executione præstitisse , & quantum in ea fuit , in nulla re defuisse , quod ipse Martinus resipisceret , & ad viam veritatis rediret : prout etiam nos nullum officium prætermisimus , ut ejus animam Deo lucri faceremus , ac pii instar pastoris ovem perditam ad caulam reduceremus , & filium prodigum benigne recipere-
mus . Qui cum medicinam salutarem & paternam nostram monitionem spreverit , & non solum se non emendaverit , sed pejora prioribus fecerit & faciat in dies ; & præmio & pœna sibi per nos oblati , pœnam potius quam præmium habere , impiusque hæreticus esse , & membrum putridum fieri , & a fidelium consortio excludi voluerit , &
plures

plures alios ad nefariam sectam suam perduxerit , suumque potius nomen per impietatem & pertinaciam celebrari , quam Dei gloriam, pie & humiliter se gerendo , collaudari præoptaverit ; nos ipsum aliosque cum eo quosdam , ex quorum scriptis notorie nobis constitit , ipsum Lutherum ac falsa ejus scripta eos fuisse imitatos , & alios in publicatione aliarum litterarum nominandos , ac alios illis adhærentes , illorumque fautores & receptatores , notorios hæreticos esse declaravimus . Nunc vero , quod reliquum est , attendentes , quantum periculi Catholicis omnibus imminere atque accidere posset , si , quod absit , debita litterarum , & sententiæ declaratoriæ nostræ hujusmodi executio differretur ; cujusvemodi detrimentum succederet , si mora quamvis parva interponeretur , quominus crescentipesti , ac morbo invalescenti occurreretur ; cum , quod nostri officii erat id considerate ac diligenter per nos fuerit effectum , (siquidem sacræ Theologiæ ac utriusque juris professoribus in consilium vocatis , ac rebus omnibus , una cum Fratribus nostris diligenter excussis & examinatis , præfati Martini, ejusque sequacium falsos ac damnabiles errores damnavimus , eorumque auctores ipsos tamquam morbidas pecudes , ne totum gregem corrumperent , exclusimus , ac censuras & poenas Ecclesiasticas denuntiavimus prius , deinde etiam infliximus , adeo ut nihil superesse videatur , nisi ut quorum est hæc potestas , mandata hi nostra exe-

cutioni debitæ mandari procurent) mente nostra revolventes , neminem ex omnibus Regibus & Principibus Christianis esse , ad quem magis quam ad Celsitudinem tuam pertineat, nobiscum pro Catholicæ Fidei veritate laborare , opportuneque providere , & quod veteres Catholici Imperatores tam e Græcia , quam Germania ; non solum exilio & pœnis , sed suis etiam sacratissimis legibus omnes a Catholicæ Religionis tramite deviantes hæreticos censi , ac ei hominum generi nihil ex rationibus , nihil ex legibus commune cum ceteris , publicumque hoc crimen esse , decrevere ; quia quod in religionem divinam committitur , in omnes committi , ac omnibus injuriam inferri videtur , & eos qui talia præsumerent , in Romano solo commorandi non debere habere facultatem , quin imo nil his reliquendum loci esse , qui ipsis etiam elementis injuriam facerent , nec solum Hæreticorum personas sed eorum libros ac monumenta persecuti , illa ignibus tradi mandaverunt , ne videlicet adeo facinorosæ perversitatis vestigia extarent aliqua , sed flammis combusta penitus ex hominum oculis & memoria tollerentur , ac immanem sceleris & sacrilegii magnitudinem par pœna sequeretur ; hæc nos claræ memoriæ Prædecessorum tuorum facinora egregia , plena sapientiæ & veræ pietatis , de quorum gloria nulla unquam ætas conticescet , nobis ante oculos proponentes , ac cum tua Celsitudine conferentes , spe certa sumus:

mus: quos tu cælestis erga te benevolentia donis vicisti, eos etiam pietate in Deum, & omni virtute superaturum. Quem enim unquam Deus sua mirabili providentia tam virenti ætate ad summum imperium vocavit? cui largius & in honore & in judicio indulgit unquam? quem majoribus & firmitioribus surgere fundamentis, & niti ad amplissimam laudem sperandam voluit? Accinxit te terrenæ potestatis supremo gladio, quem frustra profecto ferres, juxta Pauli Apostoli sententiam, nisi eo uterere, cum adversus infideles, tum adversus infidelibus multo deteriores Hæreticos. Hac ergo tuæ magnitudinis, qua, ut imperio ita pietate maxima debes, spe freti; tibi que in memoriam reducentes, hanc primam esse oblatam occasionem declarandi, quam tibi unitas & quies Catholicæ Ecclesiæ cordi sit, Celsitudinem tuam hortamur in Domino, & per viscera misericordiæ Dei omnipotentis requirimus, ut eorundem more Prædecessorum tuorum, qui Romanis Pontificibus Prædecessoribus nostris in rebus dubiis ac periculosis semper astiterunt, velis tanquam Princeps Catholicus, & de quo omnia, quæ per te pro Fidei Catholicæ exaltatione præstari possunt, nobis promissimus, cum debita executione litterarum declaratarum sententiarumstrarum, nobiscum, ut decet, convenire, & ut omnibus Christifidelibus id innotescat, per tuum generale edictum in omnibus civitatibus & locis Germaniæ publicari curare,

eumdem Martinum , & alios Hæreticos ei adhærentes , ac ejus fautores & receptatores , ipsiusque perverſitatem ſequentes , illis poenis quæ in litteris noſtris contra eos decretæ fuerunt , niſi reſiſcant , plecti jubendo , ac civitatum rectoribus & provinciarum tuarum moderatoribus , earumdem apparitoribus , & aliis officialibus , ſub poenis , de quibus tibi videbitur , mandare , ut per publicum edictum omnibus declarent atque ſignificent , ſe contra eumdem Martinum , ac Hæreticos ipſos damnatos , ei adhærentes , eorumque fautores , juxta litterarum noſtrarum tenorem eſſe proceſſuros . Præſtabis enim in hoc Salvatori noſtro Jeſu Chriſto obſequium in primis acceptiſſimum , propter quod diffuſius extollet gloriam tuæ Majeſtatis & famam , quæ etiam in poſteros tuos cum laude maxima deſcendet , & ultra æternæ vitæ præmium , quod exinde tibi proveniet , reperies nos & hanc ſanctam Sedem Apoſtolicam ad omnia quæ honorem & ſtatum tuæ Celſitudinis concernere poterunt , omni cum benedictione promptos . Datum Romæ apud S. Petrum ſub anulo Piſcatoris die XVIII. Januarii MDXXI. Pontificatus noſtri anno 8.

Ja. Sadoletus

LXVII. CARDINALI EPISCOPO NOBILI.

INtelleximus ex litteris dilectorum filiorum Marini Caraccioli & Hieronymi Aleandri Nuntiorum nostrorum¹, qua virtute Nobilitas tua in causa non solum nostra, Sedisque sanctæ Apostolicæ, sed universæ jam Fidei Christianæ, adversus eam violare conantes se gesserit, & quemadmodum suam pietatem & prudentiam contra impios & seditiosos homines pro unitate Christiani corporis conservanda se opposuerit; quod profecto nobis auditu fuit gratissimum: & licet huic tuo operi atque officio præmii locus in cælo & apud Deum omnipotentem dignior & major comparatus sit; tamen nos quoque agimus tuæ Nobilitati magnas in Domino gratias, hancque actionem tuam dignissimam tua virtute & in Deum summum vere Christiana pietate, omni laude commendamus; quodque est reliquum, hortamur eandem tuam Nobilitatem in

C c 4

Do-

¹ Hos missos in Germaniam, qui Pontificia Bulla executionem urgerent, narrat Ulembergius cap. 3. Vit. Luth. Quid ab iis gestum sit tradit Johan. Cochleus de act. & script. Luth. ad a. 1520. Venerat jam Carolus V. Imp. ex Hispaniis per Oceanum in Flandriam & Brabantiam terras suas hereditarias, Imperialia comitia celebraturus Wormacia. Qui, ubi a nunciis Apostolicis Marino Caracciolo & Hieronymo Aleandro accepisset, Bullam Papa Leonis X. contra Lutheri libros editam, memoritutorum suorum, cum diceretur & esset Rex Catholicus Hispaniarum ac imp. RR. religiosa sua & pietatis & obedientia mox certissima exhibuit indicia, severe precipiendo ut Lutheri libri a Sede Apostolica damnati publice comburerentur. Combusti sunt igitur per littores & carnifices tum in Brabantia urbibus, tum in civitatibus Imperii, Colonia, Moguntia. Acta ab Aleandro præsertim in Conventu Wormatiensi describit idem Cochleus ad a. 1521.

Domino, ut susceptam semel Fidei sanctæ Catholicæ, & ejus cui Deo dante præsidemus Sedis Apostolicæ propugnationem, pari virtute & constantia in posterum tueare; ut si fieri potest, etiam isti qui & Deum, & communem pacem unitatemque Christianam discindere quærunt, ad salutarem poenitentiam conversi, veniam admissi erroris promereantur, aut si maligno spiritu obcæcati in pravitate persistent, ne contagione noceant, a bonis mentibus fidelium arceantur? Quod apud summum Deum tibi fructuosum, apud omnes homines tibi futurum est gloriosum, nobis vero supra omnia gratissimum; sicut latius cum Nobilitate tua dilecti filii Martinus Caracciolus & Hieronymus Aleander notarii & nuntii nostri, vel alter eorum nostro nomine aget, quibus plenam fidem habebis. Datum Romæ 25. Febr. 1521. anno octavo.

Cardinalibus

Nobilibus

Quatuor Prælati

Quatuor aliis

LXVIII. NOBILI VEL PRÆLATO:

Dilecte Fili &c, Litteris Nunciorum nostrorum, testimoniisque multorum ad nos perlatum est, Nobilitatem tuam in hac adversus Lutherum causa, in qua Catholicæ Fidei salus & veritas consistebat,

bat, tantam præstitisse virtutem, ac damnandis Martini erroribus, ipsoque pro hæretico, ut quidem est, reputando, ita religiose & graviter se gessisse, ut nos & Deo & tibi maximarum gratiarum debitores simus: Deo, quod is animum tuum sui sancti Spiritus igne ad defensionem veritatis accenderit; tibi, quod constantia & pietate tua dignum eidem Spiritui Sancto in tuo pectore domicilium præbueris; hocque maxime necessario tempore contra impium furorem novæ debacchantis hæreseos & auctoritatem tuam omnem & prudentiam opposuisti. Quod cum virtute tua & nobilitate dignum, tum isto ipso charissimo in Christo filio nostro Cæsare fuit dignissimum, cujus ut honor maximus, sic pietatis laus in hoc opere sanctissimo præcipua fuit. Ac nos quidem memoriam tanti tui officii perpetuam in animo retinebimus; ipse autem Deus spectator idem & remunerator bonorum operum, cui hæc a te opera navata est, & cui multorum fidelium animæ per te sunt vel servatæ vel redditæ, ea tibi præmia large conferret, quæ sunt omnibus humanis cogitationibus majora. Nunc quod reliquum est &c. *ut in Brevis Electorum,*

LXIX. MARCHIONI BRANDEBURGENSI.¹

Dilecte Fili &c. Agimus Nobilitati tuæ denuo gratias ; quod officium sæpe jam præstitimus , & ut videtur sumus præstituri : cum , si tua eximia in hanc sanctam Sedem & universam Fidem Catholicam quotidianaque merita expendantur , nulla videatur oratio præstantissimæ tuæ virtuti ac pietati reperiri posse par . Et quidem in officio , quod ad communem Christianæ Reip. pertinet salutem , ita se gerit tua Nobilitas , ut facile appareat , multum te in eo amoris quoque nostro tribuere & ei quam erga nos geris benevolentia . Sed etsi probris & contumeliis hominum , omnia uno incendio & fidem & pacem & communem concordiam dissipare volentium , quotidie persona nostra impetitur ; minus multo id ægre ferimus , quam quod venenatis eorum & sermonibus & scriptis bonæ & piæ mentes in unitate sanctæ Fidei perturbantur : ut si omnis eorum furor in odium nostri erumperet , nec divinam causam violare pergeret ; quam eis libenter ignosceremus , quam lætaremur , occasionem oblatam exercendæ nostræ & benignitatis , & clementiæ ?

¹ Est hic Joachimus Marchio Brandenburgensis , ejus in Kemp. Christianam obsequium atq. cultum , in se ipsum vero veterem observantiam & studium Leo prædicat ep. 24. lib. 111. *Bemb.* Clemens VII. in litteris ap. Raynaldum ad A. 1530. n. 96. affirmat sibi narrasse Cardinalem Campegius , non posuisse illum aut sentire præclarioris , aut loqui ardentius aut se gerere dignius in ea persona piensissimi Electoris & Principis , quam ei Deus omnipotens ad suæ Religionis tutelam hoc tempore contulit .

tiae? Sed in Dei honore, in Fidei sanctæ Catholice causa, si severe & acriter aut egimus aut sumus acturi, non id hominum etiam inimicissimorum odio, quos & nos ipsi salvos esse cupimus, sed nostro urgente officio est faciendum; quamquam illis brevis ad salutem via parata est poenitentia. Verum quod nobis scribentibus fuerat propositum, & gratias tuæ Nobilitati maximas agimus, & ut obnitaris tua ista singulari auctoritate & prudentia, ad extinguendum, quoad licitum fuerit, incendium, tuam Nobilitatem plurimum in Domino hortamur; sicut cum eadem dilecti filii Nuncii nostri agent, quibus fidem omnem habebit. Datum Romæ 16. Martii 1521. Anno VIII..

Simile Moguntino Cardinali¹.

LXX. OFFICIALI TREVIRENSI².

Dilecte Fiii &c. Ex litteris nostrorum, & præterea multorum isthinc nunciis cognovimus, qua tua devotio virtute, qua constantia, Spiritus certe sancti afflata ardore, impiam Martini Lutheri & mentem & sententiam confutaverit, ipsumque & Patrum, Majorumque nostrorum, & sanctissimorum Oecumenicorum conciliorum decretis, sanctio-

¹ Alberto nimirum Joachimi fratri, qui sedit Moguntinus Archiepiscopus ab a. 1514. ad 1545. creatus autem est Cardinalis a Leone a. 1518. V. Serarium lib. v. rer. Mogunt. & Historiam duorum actuum a. 1519. Augusti habiturum; quorum unus ad Albertum hunc pertinet & diem quo rubrum galerum solemni pompa induit.

² Joanni ab Eck.

ctionibus, institutis impudenter ac temere derogantem, aptis & expeditis interrogationibus ita irretierit¹, ut jam omnibus apparere incipiat manifestò, eum innovare omnia voluisse, non ut corrigeret, sed ut perturbaret populum sanctum Dei, & tamquam minister Satanæ rectum dogma Catholicæ observantiæ ad perniciem animarum, & suam nimis gloriæ cupiditatem perverteret. Quæ res, utpote tanta virtute & pietate gesta, quantam horum temporum gravitas & commune Reip. periculum postulabat, etsi Deum omnipotentem & laudatorem simul & remuneratorem habitura est, nobis tamen ita grata accidit, tanta eam cum lætitia audivimus, ut possimus Devotioni tuæ affirmare, nihil nos nec jucundius hoc tempore, nec, ut etiam arbitramur, ad communem omnium fidelium salutem accomodatius accipere potuisse. Si enim huic sanctæ Sedi Apostolicæ, cui divina providentia præsidemus, omnia debentur a nobis; gratissimam habeamus necesse est ejus per te susceptam propugnationem: si vero pro Catholica veritate tuenda & pro grege nostro a laqueis Satanæ liberando, & omnia perferre quamvis aspera & gravia, & mori

etiam

¹ Testatus est ipse Lutherus in Actis Wormacienfibus a se descriptis: *Orator Imperii dixit, me non ad rem respondisse &c.* Cochleus ad a. 1521. interrogationes ejus narrat: *Orator itaque Caesaris Joannes ab Eck vir eloquens, & juris peritus, Officialis generalis Archiepiscopi Treverensis Principis Electoris Lutherum primò Latine, deinde Germane hunc in modum allocutus est. Casarea Majestas huc te, Martine Luthere, accivit his duabus de causis. Principio, ut libros hactenus tuo nomine vulgatos agnoscas hic coram si tuum sunt. Deinde jam agnitos, an omnes potius haberi, an quicquam ex eis revocare velis. Ad hac &c.*

etiam possumus; quo accipiemus gaudio talem per te publicæ salutis navatam operam, ex qua aditus factus sit ad hanc immanem pestem ex cordibus & mentibus Christiani populi excindendam? Quod cum ita sit, resque Deo auspice bene cœpta, per tuam virtutem & charissimi in Christo filii nostri Cæsaris animi excellentiam, ceterorumque Procerum rectam voluntatem, ad suum speratum finem directæ sit; te non solum vehementer commendamus in Domino, sed insuper gratias agimus: quamquam te volumus in toto hoc negotio non nos ipsos gratiamve nostram, sed Deum & Dei Fidem & Reip. salutem intueri. Verum hæc quoque accessura sunt; quæ ita nobis in animo sunt infixæ, ut donec tuam egregiam virtutem aliquo nostræ liberalitatis insigni testimonio non ornaverimus, non satis videamur esse quieturi; sicut latius tecum Nuncii nostri nostro nomine loquentur, quibus fidem habebis. Datum in villa nostra Malliana die prima Maji 1521.

LXXI. CÆSARI¹.

Charissime &c. Cum in hac Catholicæ Fidei causa te advocato hujus sanctæ Sedis adversus impias opiniones novorum hæreticorum, ac filium præ-

¹ Carolum laudat, quod in Comitibus Wormatiz sententiam tulerit adversus Lutherum, qua cavit, ne palam concionaretur, neve populo prava sua dogmata instillare pergeret; statuitque adversus eum agere tamquam *notorium hæreticum*. Extat hæc sententia latine reddita (lingua enim Burgundica scripta a Carolo fuerat) apud Cochleum de *Act. Luth. ad h. a.*

præcipue iniquitatis Martinum defendenda , ea expectaremus de tuæ Majestatis animo atque judicio , quæ de maximo Principe & præstantissimo Cæsare poterant expectari , fatebimur tamen verum ; longe vicit virtus tua nostram expectationem . Ita enim ad nos omnium constanti voce perlatum est , tantam in te gravitatem , tam admirabilem insignemque sapientiam , tantum in te extitisse servandæ & custodiendæ ejus , quam a Deo & patribus nostris accepimus , Religionis studium , ut omnibus manifeste apparuerit , Deum tibi comitem , & Dei spiritum tuis optimis consiliis adfuisse . Res igitur acta per te omnibus sæculis memorabilis , exemplum salutare . Ceteros enim cernimus , auctoritatem tuam in damnanda perfidi hominis contumacia facile secutos . Quid modus ? aut quonam hæc a te studio gesta sunt ? quæ magnitudo animi ? quæ constantia ? cujusmodi erga Deum pietas , digna quidem Cæsare , sed summo & optimo Cæsare ? Domine salvum fac Regem hunc , & exaudi nos in die qua invocamus te . Quid quod tute decretum tuum conscripsisti , altis illis & magnificis verbis exorsus ¹ ; decere te , ex Ducibus , Archiducibus , Regibus , Imperatoribusque oriundum similia illis , in Dei omnipotentis honorem & fidei suæ sanctæ salutem , agere , nec Majoribus tuis

¹ Hoc est ejus sententiæ apud Cochleum initium : *Vobis constat genus me ducere a Christianissimis Imp., a nobili natione Germanica , a Catholicis Hispania Regibus , ab Archiducibus Austria , a Burgundia Ducibus , qui omnes Ecclesiæ Romana filii ad mortem usque fideles persistere .*

tuis deesse. Scilicet hoc non est esse similem, sed longe virtute antecedere. Non enim jam te ex Majorum tuorum exemplo cohortabimur, sed hæc erit animi tui & virtutis excelsitas, in universam posteritatem omnibus Principibus exemplo. Nos quidem, qui novo quodam amoris affectu erga Majestatem tuam incitati sumus, deprecantes tibi apud omnipotentem Deum omnia prospera & gloriosa, gratias tibi agimus pro tuo officio tanto, non quas debemus; id enim est infinitum, sed quantas animo capere aut verbis referre possumus maximas: quod & perpetuo acturi sumus, id supra omnia desiderantes, ut aliqua sese nobis offerat occasio, ut quid de tua singulari natura sentiamus, quantumve tua causa cupiamus, possimus tibi memorabili aliquo facto declarare: quod tamen Deo auspice futurum confidimus. Sed & de his omnibus, & quàm optemus, Majestatem tuam quæ bene cœpta sunt ad salutarem finem deducere, scribimus Nuntiis nostris, ut cum Majestate tua nostro nomine communicent; quibus illa fidem habere dignabitur. Datum Mallianæ die 4. Maji 1521. anno nono.

Gratias tibi quas possumus habemus, Redemptorem nostrum humiliter deprecantes, tibi concedat prospera cuncta, impleat sancta desideria, tribuatque Majestati tuæ similem semper animum, & parem virtutem.

Verba manu propria SS. D. N.

LXXII. ELECTORI ¹.

EX litteris quoque Nunciorum, testimoniisque multorum, tum ipsa in primis fama divulgante, quæ nullum clarius factum latere finit, ad nos perlatum est, Nobilitatem tuam in hac causa, in qua Catholicæ fidei salus & veritas consistebat, tantam præstitisse virtutem, ac damnandis erroribus Martini Lutheri, ipsoque pro hæretico, ut quidem est, reputando, tantam adhibuisse & religionem simul & prudentiam, ut certe Deo gratias agere maximas debeamus, quod talis viri Prælatique animum sui sancti Spiritus igne afflaverit, ejusque constantiam & pietatem maxime necessario tempore pro suæ sanctæ Fidei candore conservando contra impium furorem novæ debacchantis hæreseos stare voluerit; quod quidem dignum tua præstanti virtute, dignum hoc quem geris honore, *dignum genere & Majoribus tuis*; sed in primis isto ipso charissimo in Christo filio nostro optimo, religiosissimoque Cæsare dignissimum, cujus ut honor maximus, sic pietatis laus eximia fuit. Vincit profecto facultatem & vim nostram, ut vix te pari laude celebrare, vix idoneas gratias agere posse videamur. Sed nos memoriam tanti tui beneficii perpetuam in animo retinebimus; ipse autem Deus spe-

¹ Non uni, sed pluribus missum est hoc litterarum exemplum, Trevirens, Saxoniz &c.

ſpectator idem & remunerator bonorum operum , cui hæc a te opera navata eſt , & cui multorum fidelium animæ per te ſunt vel ſervatæ vel redditæ , is te proſecto jam largis præmiis illuſtrabit ; ut quotidie magis perſpecturus ſis , nulla re uberiores percipi fructus , quam vera pietate , & Dei legum mandatorumque obſervantia : quamquam nec nos , ubicumque locus nobis datus fuerit , Nobilitati tuæ deerimus . Nunc , quod reliquum eſt ; quoniam falſis & peſtiferis opinionibus damnatis , hominis impii perverſitas & pertinacia frangenda eſt , ipſeque acrius inſequendus , ut nefario fomite errorum ſublato , qui abducti in pravam ſenſum , Satanæ perfidia ſunt , ad veritatis regulam & viam reducantur , hortamur Nobilitatem tuam in Domino , & per viſcera miſericordiæ Dei noſtri obſecramus , ut ſemel ſuſceptam hujus pernicioſæ labis a grege fidelium propulſandæ curam , provinciam , actionemque ad exitum perducas ; inſeſque omni tua opera , auctoritate , diligentia , ut peſtilentis hominis , eorumque , qui cum eo ſenſerint pervicaciter , impietas nullum amplius locum inter fideles Dei inveniat , ſed vel exterminata ex omni Germania , vel pœna affecta ſuo exemplo doceat omnes , non eſſe a more Majorum divinitus inſtituto , nec a PP. & ſanctorum Doctorum ſanctionibus diſcedendum :
quod etiam tibi aliquanto ſtudioſius elaborandum eſt ,

D d

quod

1 In cod. noſtro legitur hæc adnotatio ; *verba que ſequuntur , & adnotantur , addita tantum ſunt in litteris ad Ducem Saxoniam .*

quod in corde & visceribus status , dominiorumque tuorum , te quidem ut cernimus invito , hoc ulcus enatum latius in perniciem Catholica fidei manavit , cui tu pro tua singulari sapientia in primis debes providere . Quia in re Nobilitas tua , & in honorem summi Dei publicæ saluti Christiani populi prospexerit & se dignissimum nobisque gratissimum effecerit, sicut cum ea latius Nuncii iidem nostri nostro nomine agent , quibus fidem adhibebit . Datum Mallianæ 4. Maii 1521. Anno nono .

LXXIII. CONFESSORI.

Dilecte Fili. Gratum est nobis, debere tibi quotidie novas gratias , ut etiam referre possimus : sic enim tua virtus , fides , religioque mereatur . Nam quod optimo animo , quod præstantissima pietate , quod singulari in Catholicam fidem & sanctam Sedem Apostolicam voluntate est Cæsar ; provenit id quidem a Deo potissimum , & ab illius optima religiosissimaque natura ; sed & tuæ partes in cohortando non exiguæ fuerunt . Itaque tantum ille Christianæ reip. damnanda Lutheri impietate præstitit , tam magnifice atque præclare auctoritatem suam ceteris exemplo esse voluit , ut nihil majus sit , quod a maximo Principe expectare possimus . Agimus igitur sublati manibus in Coelum & Deo , & illi , & Devotioni tuæ ingentes gratias , quas referet tibi quidem Deus , sed & nos
tuo-

tuorum officiorum erga nos memoriam sumus perpetuam in animo nostro conservaturi. Cernimus enim & cognoscimus, quantum tu elaboraveris, qua cura, quo studio, quanta diligentia fueris adnixus, ut ingens malum perniciosæ hæresis, quæ sensim Germaniam omnem, tamquam pestilentia quædam inficiebat, ipso auctore damnato, compri-meretur, Satanæque per hunc modum in fidelium greges grassanti, pessimorum hominum ministerium surriperetur. Quæ quoniam a te, Deo auspice, coepta & magna ex parte confecta sunt, de reliquo etsi non es hortandus; satis enim te eadem virtus tua religioque adhortatur; tamen Devotionem tuam hortamur in Domino, ut pergere eadem constantia, palmanque fractæ & penitus exterminatæ impietatis quærere tibi apud Deum & universum populum Dei non postponas: in quo quid tua virtus efficere possit, scimus; de optima voluntate non dubitamus. Certe id quod intelligere potes ipse, erit hoc tuum tibi officium & apud Deum fructuosum, & apud homines gloriosum; nobis vero ita gratum, ut quantum Devotioni tuæ pro eo debeamus, loco & tempore simus declaraturi: sicut latius tecum Nuntii nostri nostro nomine agent, quibus fidem habebis. Datum Mallianæ die 4. Maii 1521. Anno nono.

LXXIV. TUDENSI¹.

Venerabilis frater &c. Præter nomen virtutis & litterarum, quo fraternitati tuæ jam pridem eramus affecti, cum intelligeremus te egregia quadam ingenii & doctrinarum laude florere, accedit duplex jam officium, ut de tua in summum Deum pietate, in nos, hancque sanctam Sedem observantia judicare liquido possimus. Nam in hac labe pestifera, quæ per impietatem & scelus Lutherianum, in gregis nobis crediti perniciem latius manabat, cum talium virorum, qualis es tu, præsidio in primis Christiana egeret Resp., suscepisti tu munus non solum agendi & pro Catholica Fide laborandi, quod tibi commune fuit cum multis, sed etiam contra impios pro defendenda veteris religionis observantia, scribendi; in quo præcipuam certe laudem, & a nobis ipsis, & omnium eruditorum judicio es consecutus. At nos cum illam quidem præclaram orationem tuam libenter legimus, tum hæc novissima lætissime accepimus, te, ut Martini hæretica pravitas & perfidia totius concilio Germaniæ damnaretur, isque pro hæretico reputaretur, omni tua opera & consilio; gratia, auctoritate contendisse: pro quo sanctissimo opere & labore tuo

¹ Tudensem opinor Episcopum intelligit Ludovicum Marlianum natione Belgam, qui sedit ab a. 1518. ad diem 2. Octobris 1521. ut Prudentius de Sandoval in Antiquitat. Tudenfibus Hispanice scriptis & Bragæ editis a. 1610. pag. 191.

tuo agimus fraternitati tuæ magnas gratias . Fecisti enim quod te dignum , quod virtuti tuæ & isti quam obtines dignitati , consentaneum ; sed idem Deo acceptissimum , nobis gratissimum , qui hoc nunquam ex animo & ex memoria nostra amissuri sumus . Itaque & nostra tibi prompta voluntas & benignitas in omni occasione futura est parata . Nunc quod superest , quoniam ut exarescant rivi omnes errorum , fons ipse impietatis penitus excindendus est , hortamur fraternitatem tuam in Domino , ut quam adhibuit virtutem a principio , eandem deducat ad extremum ; ut jam omnium confessione nefarii & contumacis hæretici Martini nec nomen nec vestigium inter fideles populos in Germania consistat : in quo optimum & constantissimum habemus Cæsarem ; sed & tua auctoritas non mediocri adjumento Christianæ Reip. esse potest , ut quidem jam fuit . Quod supremum jam in causa hac officium tuis pristinis multis & actionibus & officiis summi meriti cumulum adjecturum est ; sicut cum fraternitate tua copiosius Nuntii nostri nostro nomine agent , quibus fidem habebit . Datum Mallianæ 4. Maji 1521. Anno nono .

LXXV. GEORGIO DUCI SAXONIÆ ¹.

Dilecte fili &c. Etsi non dubitamus Nobilitatem tuam qua coepit virtute in causa, & Fidei Catholicæ, & S. R. E. adversus impietatem eorum, qui & novas excitare hæreses, & veteres ac damnatas revocare conantur, defendenda, eadem usque ad extremum perseveraturam; visum tamen fuit nobis nunc cum tempus maxime opportunum adest, operam & auctoritatem tuam, ut adhiberes ad refellendos impetus istorum, qui præ sua & ambitione & iniqua iracundia pacem perturbare, zizania seminare omnia acerbo incendio permiscere contendunt, has denuo ad Nobilitatem tuam scribere litteras, teque in Domino vehementer exhortari, ut cum pristinam tuam virtutem atque prudentiam, tum veterem laudem Majorum tuorum, quorum in hanc sanctam Sedem semper præclara extitit voluntas, in hoc maxime facto, hoc præcipue tempore, Concilio totius Germaniæ procerum coacto, expromere, & perspicuam omnibus facere, ac causam S. R. E. constanter tueri adversus malignitatem & iniqua consilia novorum hæreticorum velles; ut præter causam Fidei, in cujus sinceritate atque unitate salus omnium nostrum consistit, communis etiam pax atque concordia, te quoque

au-

¹ Extat ad eundem Epistola IV. est autem hujus commune argumentum cum superioribus, adhortatio ad fidem Catholicam tuendam & proligandos Lutheranos.

auctore & defensore incolumis conservetur: quod certe dignissimum ea qua fulges & animi & generis nobilitate, Deoque acceptissimum futurum est; nobis vero, qui tuæ Nobilitati ex animo semper favimus, gratissimum; sicut tecum latius dilecti filii Marinus Caracciolus & Hieronymus Aleander notarii & nuncii nostri nostro nomine agent, quibus summam fidem Nobilitas tua habebit, Datum Romæ die xvi. Maji 1521. Anno octavo.

Dilectis filiis Chieregato & Hieronymo de Medicis
 Canonicis Concordiensibus, vel eorum alteri¹.

LXXVI. L E O P A P A

Dilecte fili Salutem & Apostolicam benedictionem. Contulimus nuper dilecto filio Francisco Chieregato decretorum Doctori cubiculario nostro Parochialem Ecclesiam S. Vitalis Villæ . . . Concordiensis Diœcesis, per obitum bonæ memoriæ Joannis Episcopi Catanensis, illius dum viveret ultimi commendatarii, extra Romanam Curiam defuncti, vacantem, nostræque & Apostolicæ Sedis dis-

D d 4

po-

¹ Leonis nomine hanc scripsit Bembus; sed hic eidem locum dedimus, quod de Francisco Clericato ageret ad quem sequentes epistolæ pertinent quas unum in locum conjicere voluimus. De Francisco Clericato, sive Chieregato (utroque enim modo latine vocatum invenies) Cochlaus ad an. 1523. & vitæ Hadriani VI. Scriptores: fuit enim Hadriano charissimus, ab eo ad conventum Norimbergensem missus. Sed & Leo Clericato plurimum usus est, ut ex his litteris patet, V. & Card. Pallavicinum *Hist. C. Tr. lib. 2. cap. 6. n. 9. &c.* Quis ille sit Jo. Episcopus Catanensis recens mortuus non primum est affirmare.

positioni reservatam , prout in aliis nostris sub plumbo conficiendis litteris plenius explicabitur . Cupientes autem ut huiusmodi nostræ provisiones suum ut par est consequantur effectum, ac providere volentes , ne dum litteræ sub plumbo huiusmodi expediuntur , possessio dictæ Ecclesiæ per quempiam occupetur indebite , illiusque fructus distrahantur & dissipentur , vobis per præsentis committimus & mandamus , ut ipsius Ecclesiæ possessionem fructusque , redditus, ac proventus, auctoritate nostra , nomine dicti Francisci quam citius capiatís & conservetis , neminique , præterquam eidem Francisco , vel ejus legitimo Procuratori , cum primum litteras sub plumbo , ut effertur , istuc miserit expeditas , relaxetis & consignetis , contradictores per censuras Ecclesiasticas , & alia juris remedia compescendo . Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die 26. Septembris 1513. Pontificatus nostri anno primo .

Petrus Bembus .

LXXVII. LEO PAPA X.

U Niverfis & singulis ad quos hæ nostræ pervenerint salutem & Apostolicam benedictionem . Cum in præsentia contingat, dilectum filium Franciscum Chieregatum , civem Vicentinum, notarium & cubicularium nostrum in patriam & ad nonnulla alia loca, ob quædam nostra & sua negotia proficisci;

cisci ; cupientes illum privilegiis , gratiis & immunitatibus , quibus ceteri familiares nostri potiuntur & gaudent , pariformiter potiri & gaudere ; universitatem vestram & vestrum singulos hortamur , civitatum vero & locorum nostrorum gubernatoribus , locatenentibus , castellanis , officialibus , armigeris , subditisque nostris tenore præsentium mandamus , ut ipsum Franciscum cum duobus aut tribus famulis , equis , valisiis , bulgiis , aut quibuscumque aliis farcinulis , ac rebus suis , absque alicujus datii , gabellæ , bulletiarum , aut cujusvis oneris solutione , per quascumque civitates , terras , castra , loca , passus , pontes , & portus , tam suos quam nostros , libere & sine impedimento ire , morari , transire , & redire permittant , ac eundem benigne tractent , eique si opus fuerit , & ipse duxerit requirendum , de scorta & salvo conductu provideant : quod erit nobis gratum . Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die primo Maji 1514. Pontificatus nostri anno secundo .

Ja. Sadoletus .

Carissimo in Christo filio nostro Henrico
Angliæ Regi illustri ¹.

LXXVIII. L E O P A P A X.

Carissime in Christo fili noster salutem & Apostolicam benedictionem . Dilectum filium Franciscum de Clericatis cubicularium nostrum & Apostolicæ Sedis notarium , ac juris utriusque doctorem ad Majestatem tuam mittendum duximus , eandem ex animo & enixe rogantes , ut pro tua in nos, & hanc sanctam Sedem devotione ac reverentia dilectum filium Polidorum in collectoria istius incliti regni nuper officialem nostrum , quem deliquisse non credimus , & si quid deliquit , quod certe nondum intelleximus, per alias nostras id nobis petivimus condonari , libertati & gratiæ pristinæ reddere , & Collectoriæ domum & reliqua exportata restitui mandare velit ; ac in primis dilectum filium

¹ Commadat Henrico Polidorum , cui commissum munus pecunias pro Romana Ecclesia colligendi & Cardinalem Hadrianum Castellensem . Hadrianus hic Bathoniensis Episcopus & Cardinalis creatus ab Alexandro VI. Pontifice, Leoni primo carissimus, postea in suspicionem initæ adversus eum conspirationis venit, ut narrat Jovius *lib. 4. Vit. Leonis*, qui addit, eundem Leonis clementiæ dissidentem ab urbe messoris habitu profectum usque ad vitæ exitum nullo persequente latebras mutasse . Garimbertus ementito habitu Venetias Hadrianum venisse tradit , vocatumque a Leone nec parentem, Cardinalatu & Sacerdotiis spoliatum , & nihil unquam de illo amplius auditum . Idem fere Pierius Valerianus *de litterat. infel.* Politioribus litteris apprime imbutum testatur libellus ab eo editus *de Sermone Latino & modis Latino loquendi* . Periculum vitæ aliud, quod adiit, hausto veneno, narrat idem Jovius *lib. 2. V. magni Consulvi* .

filium nostrum Hadrianum tituli S. Chrysogoni Presbyterum Cardinalem Bathoniensem, qui nobis ob singulares ejus virtutes, doctrinam, & insignia in nos & istam Sedem merita charissimus & acceptissimus est, & qua potest, opera, studio, laudibus, ac sedulitate, ut aliis nostris scripsimus, de Majestate tua, ac toto ejus regno benemereri nunquam desinit, omni benevolentia prosequi & confovere velit, quod certe erit Majestate tua dignum, ac nobis ita gratum, ut gratius profecto esse nihil possit. Existimabimus enim, quicquid favoris, gratiæ, & beneficii eidem Cardinali conferetur, id omnino in nostram propriam personam esse collatum; quemadmodum Majestas tua ab ipso Francisco coram latius intelliget. Datum Florentiæ sub anulo Piscatoris die 1. Decembr. 1515. Pontificatus nostri anno tertio.

Ja. Sadoletus

LXXIX. L E O P A P A X.

Universis & singulis ad quos præsentis pervenerint salutem & Apostolicam benedictionem. Cum dilectus filius Franciscus de Chieregatis cubicularius noster & Apostolicæ Sedis Protonotarius, & juris utriusque doctor de commissione nostra in Galliam & Angliam iturus sit; nos, prout æquum & rationi consonum est, dignum reputamus, ut præfatum Franciscum singulari prærogativa, prosequa-

quamur . Ideirco Devotionem vestram & vestrum singulos hortamur & requirimus ; subditis vero nostris, & gentium armorum capitaneis ac ductoribus, necnon officialibus quibuscumque expresse præci-
piendo mandamus, ut pro nostra & Apostolicæ Sedis reverentia eundem Franciscum cum comitiva sua usque ad numerum quinque, per omnes civitates, terras, oppida, & loca, tam vestra, quam nostra, necnon passus, portus & pontes quolibet absque ulla gabella datii, pedagii, portorii, fundinavis, aut cujusvis alterius indicti vel indicendi oneris solutione, ire, transire, morari, redireque permittatis, non inferendo eis ullam in personis vel bonis directæ vel indirectæ, quovis quæsito colore vel causa, molestiam sive impedimentum, & tales vos omnes & singuli cum præmissis vos geratis, ut apud nos & eandem Sedem Apostolicam valeatis non immerito commendari . Datum Florentiæ sub anulo Piscatoris die 11. Decembris 1515. Pontificatus nostri anno tertio .

Ja. Sadoletus .

LXXX. LEO PAPA X. 1

Dilecto filio Francisco Chieregato nuncio, notario, & cubiculario nostro . Dilecte fili salutem & Apostolicam benedictionem . Intelleximus te certis de causis distulisse trajicere in Angliam, si-
cuti

3 V. ep. 78.

cuti tibi pro certis nostris , & dilecti filii nostri Hadriani tituli S. Chrysogoni Presbyteri Cardinalis Bathoniensis negotiis peragendis , nuper mandavimus . Quare volumus , ut in illud regnum quam primum transeas , & quæ tibi commissa sunt diligenter exequaris , nec inde recedas, donec aliud a nobis aut ab ipso Cardinali habueris in mandatis . Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die 12. Martii 1516. Pontificatus nostri anno tertio .

Ja. Sadoletus.

LXXXI. Dilecto filio Franciseo Clericato
Notario & Nuncio nostro .

LEO PAPA X.

Dilecte fili salutem & Apostolicam benedictionem . Vidimus quæ ad dilectum filium nostrum Hadrianum tituli S. Chrysogoni Cardinalem Bathoniensem nuper scripsisti , placuitque admodum , intellexisse te tam benigne & humaniter a dilecto filio nostro Thoma¹ tituli S. Cæcilie Presbytero Cardinali visum & exceptum esse , ipsumque Cardinalem tam bene dispositum esse erga res & negotia ipsius Cardinalis Hadriani : nec enim aliter de ejus Circ. quæ manuumstrarum factura est , & præclaris virtutibus pollet, existimari poterat. Laudamus in omnibus diligentiam tuam, hortamurque,
ut

¹ Thoma Vuleco Cardinali Eboracensi .

ut in eo perseveres , & ad ipsum Cardinalem crebro de iis quæ ad ipsum pertinere visa fuerint perscribas , & negotia ipsius Cardinalis quæ tibi committentur , solita fide procurare studeas ; in quibus nobis quoque apprime satisfacies . Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die X. Maii 1519. Pontificatus nostri anno quarto .

Bembus

Pro Francisco Cheregato .

LXXXII. L E O P A P A X.

UNiversis & singulis , ad quos hæc nostra pervenerint , salutem & Apostolicam benedictionem . Mittimus in Hispaniam dilectum filium Franciscum Cheregatum , juris utriusque Doctorem , Notarium , & familiarem nostrum , hominem nobis ob probitatem aliasque ejus virtutes admodum probatum & gratum , nonnulla negotia apud charissimum in Christo filium nostrum Carolum Hispaniarum Regem Catholicum nostro nomine curaturum . Nos cupientes eidem Francisco tutum & liberum iter ubique patere , Devotionem vestram hortamur in Domino , subditis vero nostris & gentiumstrarum armigerarum Capitaneis , & ductoribus , militibusque ad nostra & S. R. E. stipendia militantibus districte præcipiendo per præsentem mandamus , quatenus præfatum Franciscum cum sociis

fociis five familiaribus suis usque ad numerum quinque, tam equestribus, quam pedestribus, necnon cum bulgiis, valisiis, sarcinis, & eorum bonis quibus cumque per civitates, terras, oppida, & loca, fossas, portas, & pontes, tam nostra quam vestra terra marique, absque ulla datii, gabellæ, portorii, fundinavis, aut cujusvis, quacumque de causa indicti vel indicendi oneris solutione, ire, transire, manere, redire libere permittatis; eundem demum, ejusque focios, & familiares intuitu nostro ita benigne, liberaliterque tractetis, ut apud nos, & sanctam hanc Sedem merito in Domino commendari possitis. Datum Romæ apud sanctum Petrum sub anulo Piscatoris die ultimo Novembris 1519. Pontificatus nostri anno sexto.

Jacobus Sadoletus

LXXXIII. Dilecto filio Francisco Chieregato
Notario & Commissario nostro.

LEO PAPA X.

Dilecte fili salutem & Apostolicam benedictionem. Ex tuis ad nos litteris agnovimus, quo honore ista Catholica Majestas, pro Sedis Apostolicæ reverentia, te receperit, quove affectu atque humanitate promiserit, se eam causam ob quam te destinavimus super Aoripaldi Marchionatu, pro dilectis filiis Roberto & Camillo de Ursinis, nostris secun-

cundum carnem affinibus cito & favorabiliter expedituram, nostroque tam pio quam iusto desiderio satisfacturam; quod quamquam pro explorato habuiffemus, ob ejusdem Majestatis perpetuum erga justitiam cultum & erga nos observantiam; quia tamen ea res nobis, ut scis, valde cordi est, teque nos propterea quod tua opera aliis in rebus uti volumus, quanto citius regredi cupimus, tibi tenore præsentium enixe injungimus, ut apud eandem Majestatem nostro nomine denuo, atque sapius instare non cesses pro ejus negotii celeri & favorabili expeditione, eidemque Majestati planum facias, nos hanc rem ita enixe cupere ut præterquam Majestas suæ justitiæ & fidei avitæ satisfaciet, nobis etiam rem quam gratissimam sit factura. Datum Pali Portuensis Diocesis sub anulo Piscatoris die 12. Februarii 1519. Pontificatus nostri anno sexto.

Ja. Sadoletus.

LXXXIV. Dilectis filiis Francisco Clericato Notario
& Octavio Ursino commissariis nostris¹.

LEO PAPA X.

Dilecti filii salutem & Apostolicam benedictionem. Cupientes eos tumultus, qui his ipsis diebus in terra nostra Fabriani nequaquam publico,
ut

¹ Exortis Fabriani turbis, ad eas sedandas Commissarios mittit.

ut audimus, consilio, sed aliquorum temeritate exorti sunt mature coercere, & adhibita paterna cura sedare; ac vestræ virtuti, prudentiæ, integritati cum Domino plurimum fidentes, nec dubitantes, quin ea quæ vobis commiserimus recte & cum laude exequamini; vos Commissarios nostros tenore præsentium facimus, constituimus & deputamus, & in provinciam nostram Marchiam ad dictos tumultus sedandos proficisci mandamus, dantes vobis harum tenore amplam & omnimodam facultatem. simul & potestatem, omnibus tam Officialibus nostris, quocumque illi munere & titulo censeantur, quam etiam Communitatis Domicellis, Baronibus, singulis denique hominibus dictæ provinciæ Marchiæ, necnon gentium armigerarum nostris & S. R. E. capitaneis, ductoribus, militibus tam equestri quam pedestri militia stipendia a nobis accipientibus mandandi, imperandi, & sub poenis tam privationis & exilii, quam etiam pecuniariis, prout vobis videbitur, præcipiendi, ut vobis in omnibus quæ facienda duxeritis præsto sint omni subsidio, favore, opera; vosque eos convocare, cogere, armare, quòcumque vobis visum fuerit vobiscum ducere, aut quo fuerit opportunius mittere ac destinare, quæ per illos exequi volueritis eis injungere, necnon necessitate ingruente, pro pace provinciæ & Status Ecclesiastici, si improborum temeritatem retundi oportuerit, ab ipsis Communitatibus auxilia armorum atq; hominum petere, quos ali-

E e

cubi

cubi suspectos duxeritis in alias partes mittere , relegare ; quos vobis & huic sanctæ Sedi fideles cognoveritis , eos debitis honoribus honestare , eis qui peccaverint , quatenus publico bono fieri possit , veniam promittere si ad sanitatem redierint , eaque sub fide nostra firmare ; si quæ fuerint onera populis imposita graviora æquo , de eis nos abientes certiores facere , ut nos cum clementia & benignitate subditorum nostrorum commodis consulamus ; denique omnia agere , exequi , ordinare , gerere quæ ad pacem & quietem dictæ provinciæ hujusque sanctæ Sedis honorem duxeritis opportuna , possitis & valeatis , earundem præsentium tenore omnem vobis potestatem permittimus , omnia quæcumque aut nostro nomine , aut vestro consilio in tali re feceritis , grata & rata habituri . Mandantes omnibus & singulis antedictis Prolegato , Gubernatoribus , Officialibus , Communitatibus , Domicellis , hominibus dictæ provinciæ , itemque gentium nostrarum capitaneis , ductoribus , militibus tam equestribus quam pedestribus , sub poenis per vos præfigendis ac sub gravis nostræ indignationis ac privationis omnium honorum , bonorum , & privilegiorum poena ; ut vobis & mandatis vestris , non secus quam nostris facerent , si nos præsentem imperaremus , obediunt & pareant , vobis omni diligentia , fide , studio , auxilioque assistant , recepturi a nobis & sancta Sede Apostolica , si de ea bene meriti fuerint , dignum præmium . Vos ergo dilecti filii , ita vos
in

JACOBI SADOLETI.

435

in hac cura & administratione pro nostro & hujus
Sedis honore gerere studeatis, ut vestra virtus &
diligentia apud Deum, nosque & ceteros omnes
jure possit commendari. Datum Romæ apud S. Pe-
trum sub anulo Piscatoris die 24. Decemb. 1519.
Pontificatus nostri anno septimo.

Ja. Sadoletus.

E c 2

IACOBI

JACOBI SADOLETI

EPISTOLÆ

NOMINE CLEMENTIS VII. SCRIPTÆ

ANNO MDXXIV.

LXXXV. REGI CHRISTIANISSIMO¹.

Dilecte Fili. Non habemus hominem neque magis participem omnium curarum, & consiliorum nostrorum, neque cui magis fidamus Ven. Frat. Joanne Matthæo Giberto Veronensi, Datario, & Prælato nostro domestico, nec vero qui Serenitatis tuæ honor, nomini, amplitudini magis addictus sit, ut ei non minus quam nos possit, & debeat Serenitas tua confidere. Is ergo apprime conscius & laborum, & difficultatum nostrarum, quarum ipse omnium fuit particeps, delectus est a nobis, qui ad Serenitatem tuam accedens, animi nostri arcana intima omnia tibi aperiat, deque rebus cunctis quæ gestæ sunt reddat rationem; quas nos omnes profecto, proposita semper nobis non minus tua quam nostra dignitate, & suscepimus, & gessimus. Postquam enim nostrum amorem penitus
ad

¹ Francisco I. Legatum mittit Matthæum Gibertum: de hac legatione in Vita Giberti; Operibus ejus præmissa cap. 3.

ad te convertimus, duximus omnia esse communia, eodemque, & cursu, & eventu tecum decrevimus esse conjuncti, nuncque in eadem sententia sumus. Sed necessitati vis humana cum impar sit, illud vehementer desideramus, ut Serenitas tua, adhibita animi æquitate, & illo singulari ingenio quo præcipue polles, audiat, & cognoscat ex eodem Matthæo Giberto principia progressus, finesque rerum omnium: non enim dubitamus quin tu erga nos pari sis voluntate. Quæ restant a nobis cogitata, & pro communi dignitate etiam decreta, si ea tibi & commoda, & honorifica fore existima-veris; cum primum nobis propositum sit semper satisfacere & voluntati, & amplitudini tuæ; in iis nec labori, nec periculo ulli parsuri sumus, dum & tibi nostram summam benevolentiam, & ceteris omnibus propensam erga bonum publicum voluntatem ostendamus. Quæ quoniam ab ipso Johanne Matthæo uberius & copiosius tibi explicanda sunt, remittimus te ad ejus orationem, cui non secus, quam si nos ipsi te alloqueremur, cupimus fidem abs te haberi. Nos omni eventu rerum, & temporum, declaraturi sumus, nostrum amoris studium erga Serenitatem tuam susceptum, neque casu ullo neque tempore imminui, aut commutari. Datum Romæ.

LXXXVI. DUCI GENUÆ¹.

Dilecte Fili. Nullum tempus antehac tam necessarium fuisse judicantes, in quo de generali salute nominis Christiani agendum, & consulendum esset; & si præsens occasio omittatur, omnia intuitus damna, & pericula nobis, & gregi Christiano imminere; ad ponenda arma primi aditum fecimus, jactisque pacis, & concordiae fundamentis, tam pro nobis, quam pro eis, qui amici, & confœderati nobiscum sunt, pro communi commodo, & dignitate, omnia nobis tentanda, & experienda decernentes, elegimus Ven. Frat. Matthæum Gibertum Episcopum Veronensem, Datarium, & Prælatum nostrum domesticum, cujus fides, labor, prudentia, singulari cum studio nostris cogitationibus omnibus semper adjuncta fuit, quem arcana nostri, cordis omnia tenentem ad Reges omnes, & Principes, & in omnem partem Christiani Orbis, quacumque opus esset, mitteremus, nostra consilia explicaturum, ceteros ad consensionem cum boni publici tum privati cujuscumque eorum, nostris verbis, & precibus hortaturum. Cui cum mandaverimus, ut cum Nobilitate tua omnia communicet, tibi que, & benevolentiam in te nostram, & fidem, quam in tua virtute eximiam habere-

¹ Huic quoque Legatus mittitur Gibertus, atque ut videtur, eodem tempore; etsi hujus legationis in Vita Giberti nullam vidi commemorationem fieri, cum ceteroquin reliquas ejusdem res diligentissime persequatur.

bemus, diligenter exponat; hortamur te, ut illi non secus, ac nobis certissimam fidem habendo, quæ ille abs te nomine nostro poposcerit, & quæ abs te cupimus fieri, tu in eis illum tuo consilio, opera, autoritate adjuves; quod erit Deo, ac nobis maxime acceptum, laudi, & nomini tuo in primis honorificum. Datum Romæ.

LXXXVII. EBORACENSIS¹.

Dilecte Fili. Commendamus denuo Circ. tuæ Ordinem, & Fratres Sancti Francisci de Observantia, qui cum Ecclesiæ Dei eum fructum afferant, qui sit coetui Fidelium, & secundus, & utilis, digni sunt, quorum tu quoque & quietis & pacis rationem ducas. Atque in hac tua Ordinis in Anglia visitatione, cujus tibi faciendæ a nobis facultas concessa est, ipsi quoque libenter parati sunt, si quos eorum, regni istius turbatores aut speculatores ratione improba compereris, ut punias eadem qua nosmetipsi faceremus animadversione; in Lutherana quoque perfidia lapsos corrigas, & persequare; reliqua vero quæ Officiorum, Magistratuum, locorumque distributionem continent, cupiunt sibi esse salva, neque se in suis institutis, & privilegiis

E c 4

im-

¹ Commendatitia FF. S. Francisci de Observantia Thomæ Vulceo. Tempus quo data est incertum. Vulceus Cardinalis a Leone creatus mense Sept. a. 1515. ex Aula pulsus a. 1520. Hic eam collocavimus quod superiorem in cod. nostro sequeretur. Quantum apud Henricum VIII. olim valeret Vulceus & vulgo notum, & Guicciardinus tradit lib. xv. ad a. 1524.

impediri. Nos quidem arbitramur, magis timere eos in hac re, quam expertos esse potestatem tuam; sed tamen proprium est virtutis tuæ, & ejus, quæ nobis bene nota est, prudentiæ, nullam præbere causam cuiquam conquerendi: quod nos ad Circ. tuam scribere volumus, illam adhortantes, ut istorum animos vel dubitantes, vel timidos sua benignitate, & temperantia confirmet; quod nobis non mediocriter futurum est gratum. Datum Romæ.

LXXXVIII. EBORACENSI¹

Dilecte Fili noster. Ex aliquot suis litteris Circ. tua nostra erga se officia commemorat; id jam a nostra conjunctione esse alienum debet: sumus enim, erga te sicuti semper fuimus, & voluntate quadam eximia propensi, & benevolentia. Et vero ejusdem tuæ Circ. opera, dil. filius Laurentius² ad Sarisburiensem Ecclesiam ab isto Sereniss. Rege nobis fuit commendatus. Id & nobis magnopere gratum, & tibi profecto fuit honorificum. Dignum enim, & præstantem, & omni virtute præditum Cardinalem, tuo singulari beneficio tibi in perpetuum devinctum reddidisti: qui semper de te meritus est & amore, & observantia, ut talem animum

¹ Respondet Eboracensis epistolæ quæ ille sua erga Clementem officia significaverat. Videtur, hoc Vulceus fecisse, cum Legatos Pontifex misisset ad pacem sive inducias saltem obtinendas inter Catolum V. & Galliarum atque Angliarum Reges; his veto non assentiretur Vulceus ut Guicciardinus *lib. xv. ad b. a. &c.*

² Laurentius Campegius is esse videtur, qui Sarisburiensi præfuit Ecclesiæ, missus a Clemente VII. ex Jo. Cochleio de *Art. Luth. ad a. 1524.*

num erga eum susciperes; qui cum nunc in Germania adest, maximis Sedis Apostolicæ vel Christianæ potius negotiis occupatus, nos tibi, & nostro nomine, illius debitas gratias agimus. Cetera, quæ nunc agantur & gerantur, utque acerrimum in Italia bellum recruduerit ad dil. fil. Melchiorem Langum Nuntium istic nostrum, plenius scribi mandavimus. cum Circ. tua communicanda, illam hortantes in Domino, & omni studio requirentes, ut quantum auctoritate, quantum prudentia potest; potes autem maxime; tantum conferret ad studia conficienda pacis, sine qua res Christianæ prope ad interitum redactæ sunt. Datum Romæ XXIX. Nov. 1524. Sadol.

ANNO MDXXV.

LXXXIX. CARDINALI EBORACENSIS.

D Il. fili noster &c. In omni eventu rerum credimus, nos & Deo, & debito nostro satisfacere, si ab optima Patris communis voluntate, & a conservandæ Reip. Christianæ cupiditate non discedimus. Ac possumus fortassis falli. Sed tamen pro certo habemus, & pene manifestò cernimus, tantos Christianitati afflictæ metus, tanta pericula impendere, ut nisi Dominus Deus sua ineffabili misericor-

¹ Ut dec. operam, quò Rex Angliæ conventionem & fœdus concordia a Carolo V. factum approbet. *V. ep. super.*

ricordia opem ferat , insignem aliquam ruinam rebus Christianis proxima ætate paratam esse intelligamus . Quod nos quidem non destitimus prædicare , & monere , hæc penitus arma horrentes , quæ in perniciem Christianitatis assumptæ , nec pertinciæ finem , nec damni & calamitatis faciunt modum . Sed tamen , cum in officio boni Pastoris constantissime perstitissemus , & ex Dei , ac veri Pontificis debito , & inopia etiam hujus sanctæ Sedis nos in eadem sententia confirmante ; egimus huc usque precibus consiliisque , ut pacis aliquando incundæ , & concordiæ conciliandæ ratio haberetur ; sine qua pace Christianitas ad extremum interitum esset jam perducta : nec ullæ tamen aures , aut ullorum animi eorum , qui in armis sunt , vocibus adhuc primis veris & salutaribus patuerunt . Igitur omnibus tentatis viis , cum nihil per nos fuerit profectum , plusque aliquorum obstinatio , quam nostra consilia valuerint , superioribus vero diebus Francorum Rex , viribus copiisque præpollens manum militum ad regnum Neapolitanum tentandum mittere instituisset ; egimus tunc quidem multis allatis . . . rationibus ut ab eo consilio desisteret . Sed nunc cetera sibi cernens difficilia , ad eandem deliberationem reversus , sive impotentiam nostram agnoscens , sive consilium nostrum ab armis omnino abstinendi intelligens , mittit Ducem Albanæ ad idem regnum oppugnandum ; qui cum iter faciens , per urbes , & ditionem nostram , sanctæque Romanæ Ec-

Ecclesiæ , ac fidei nostræ commissam transeat , non
necessarium solum,verum etiam justum esse censeba-
mus , cum ab exercitu atque armis essemus nudi , pa-
ctis & conventionibus cum ipso Rege initis nosmet-
ipsum , Statumque nostrum & nostrorum , tutum ab
periculo, & suspitione periculi conservare . In qua
consultatione & cogitatione cum essemus , ecce
litteræ Ven. Fratris nostri Archiepiscopi Capuani
Nuncii nostri ad nos allatæ sunt , quibus significat ;
Serenitatem Cæsaris,habito tamen ad nos & nostram
voluntatem respectu , sine quibus nihil esset acturus,
ad consilia & studia pacis propensam esse: qua etiam
spe & fiducia, quod necessario facere cogebamur, li-
berius fecimus, eaque conventionum capitula firma-
vimus quæ facile aperteque demonstrant , quo
nos animo & qua in omnem partem modestia nil
quæsierimus aliud , nisi fidem , & securitatem ;
tamen seorsum quoque Circumspectioni tuæ & isti
clarissimo Regi affirmamus, omnes curas, cogitatus ,
actionesque nostras nullum alium ad finem,quam ad
commune bonum intentas esse . Cupimus quidem
salvi ipsi quoque & incolumes esse ; sed si quid præ-
terea incremento honoris & fortunarum nostrarum
a Deo opt. max. dandum esset , totum id libenter
ad Reip. bonum reijcimus ; carereque eo nos , dum
res Christiana publica potiatur , animum induci-
mus : cujus etiam pro salute & fidei Christianæ
commodo , casus omnes & pericula æquo animo
essemus subituri . Hanc igitur conventionem & fœ-
dus

dus concordiae nostrae, ut & necessarium & honestum, ut approbare & grate accipere Serenitas ista, velit, Circumspectionem tuam magnopere in Domino hortamur, cum de nostro erga eam animo, ac singulari & eximia erga te voluntate, non solum in eis ipsis conventionum capitulis aperte testemur, sed simus summæ amicitiae & conjunctionis nostræ fidem perpetuam præstituri. Vere enim & novimus & confitemur, Serenitatis ejus studium ac benevolentiam, erga nos, in hanc sanctam Sedem observantiam, maxime nobis, & gaudio semper, & comodo esse, nec ullam tam asperam accidere tempestatem posse, quin tua atque illius summa prudentia, auctoritas, virtus, firmissimæ anchoræ nobis vicem, ad omnes fluctus sustinendos præbitura sit. Quem animum vestrum erga nos, omni in re & tempore jam nobis cognitum, ut omnibus nostris studiis, & officiis, & singularis benevolentiae indicis, & demereamur, & retineamus, ut semper antehac fecimus, nihil sumus omissuri. Tua Circumspectio, ut ad procurandam & conficiendam pacem universalem nobis assistere, esseque auxilio sua præstanti auctoritate, & sapientia velit, illam in Domino plurimum obtestamur: super quibus omnibus misimus dilectum filium Joannem Casaliū Notarium, & Nuncium nostrum, fidum nobis, & probatum, qui te, quando quibusdam de causis cogebamur Ven. fratrem nostrum Archiepiscopum Capuanum ad nos revocare, largius alloqueretur, & de omni-

nibus nostris consiliis actisque edoceret; cui Sere-
nitas tua fidem summam habebit. Datum Romæ
sub anulo Piscatoris die 5. Januarii 1525. Pontifi-
catus nostri anno secundo.

XC. CARDINALI MOGUNTINO¹.

D Il. fili noster &c. Superioribus diebus, cum de
tumultu civit. Magdeburgen. ac de impiorum
Lutheranam pestem in eo populo spargentium fa-
ctione, ad nos esset allatum, non mediocrem in
animo nostro concepimus dolorem. Nam & procu-
ratione, atque custodia nostri dilecti gregis, quem
a truculenta luporum rabie incolumem servare non
poteramus, admodum moesti sollicitique fuimus, &
tuæ quoque dignitati ac tuo honori, ille modo de-

¹ Alberto de quo *ad epist.* LXXIX. Fuit autem non Moguntinus solum Archie-
piscopus, sed Archiepiscopus etiam Magdeburgensis, Joannis Marchionis
Electoris filius & Joachimi frater; de cujus studio in Catholica religione tuen-
da Trithemius in *Hist. S. Maximini. Dominus Albertus ex Marchionibus
Brandeburgi, Princeps nobilissimus, Moguntina & Magdeburgensis in Saxo-
nia Ecclesiarum insignium Archiepiscopus, atque Primas Germania reveren-
dissimus, Christi devotissimus Archi-Presul, cum cultor, & amator, & ve-
nerator Sanctorum Dei maximus esset, Reliquias & sacra busta eorum
summa cum veneratione semper, ubi licuit, inquisivit, de pulvere cum
honore levans, auro & argento vestivit; honorem quoque debitum sin-
gulis exhibuit, & omnem memoriam festivo celebravit. Mox enim, ut summi
Pontificatus duplicem apud Germanos, domino providente, apicem suscepit,
totum se Christianæ religioni mancipavit &c. De eo plura Serarius in Vita,
& ex Serario Raynaldus ad h. a. n. 34. narrantque a Catholica Fide advocare
eum conatum Lutherum; cum nihil profecisset dixisse iratum; Recte institu-
tus est Roma Albertus, ideoque Lutheranam doctrinam nostram flocci facit.
De hoc tumultu Magdeburgensi hoc anno, aut superiori nihil Cochleus, aut
Surius, Raynaldus &c. qui tamen testantur universum, Germaniæ urbes tumul-
tuatas esse.*

detrahi, pro nostra in te paterna benivolentia ægretulimus. Videbamus etiam exemplum in ea re toti Germaniæ ac Principibus, nobilibusque præsertim, perniciosum proferri, si imperitiæ plebes illa ratione subducere se a superiorum obedientia; & ordinem omnem disciplinamque vitæ turbare & confundere conarentur: quæ cum omnia gravia nobis & dura videbantur, tùm nihil durius, quam quod cum tanto animarum fidelium detrimento ista nobis charissima & dilectissima natio invictæ Germaniæ tantis incommodis & calamitatibus erat vexata. Itaque tunc paterno affectu studioque moti mandavimus dil. filio nostro Laurentio Tituli S. Anastasiæ S. R. E. Presbytero Cardinali, nostro & Sedis Apostolicæ de latere Legato, ut nihil curæ laborisque omitteret, pro reducendis ad verum Dei cultum sanctamque & sinceram fidem Christi iis qui aberrassent, ac Circumspectioni quoque tuæ omnem & meæ auctoritatis, & auxilii consiliique sui opem offerret atque præstaret: quod & illum fecisse omni cum diligentia, scimus. Cum autem nunc ab eodem Cardinali Legato nostro intellexerimus, Circumspectionem tuam, ut bonum & religiosum Sacerdotem ac magnanimum & severum Principem decet, quorundam amicorum & necessariorum Principum auxilio speque suffultam, instituisse experiri, ut illa, pravo paucorum consilio a fide, & Deo, & Episcopo suo debita, averfa, ad sanio rem mentem reducat civitas; ac si paternæ hortationes non valuerint, ho-

honestam illi vim etiam & justam adhibere ; lætati non parum hoc nuncio sumus , tuamque in eo plurimum & virtutem collaudamus & prudentiam, Circumspectionem tuam in Domino enixe hortantes, ut capere & exequi hujusmodi consilia digna tuo genere, & illa qua es præditus dignitate non postponas, operamque omnem dare, ut quæ tibi commissæ animæ, in interitum abeunt errore suo sempiternum; tua vigilantia & severitate ad lucem vitamque revocentur . Nollemus vim , si aliter fieri posset . Sed si non potest, omnis vis quæ salutem affert iis quibus adhibita est, est indulgentia & remissione sanctior. Quamobrem nos quidem , ut magno animo ad id opus ingrediare, tibi auctores sumus, ac ut omnes vias experire quæ prodesse possint, humanitatis quidem primum & mansuetudinis ; ac si illæ non profecerint, etiam severitatis; quando utrumque omnino est charitas. Ac nos quidem ad diversos Principes Germaniæ amicos tuos, & necessarios scribimus , hortantes eos & commonentes , ut tibi adesse firmo auxilio, communemque causam tueri tecum velint ; suamque virtutem & opem omnipotenti Deo , & saluti patriæ suæ, in illa excindenda Lutherana peste, ferre ac præstare : quod facturos certo credimus . Agitur enim nobilitatis , & potestatis , & salutis omnium Principum causa communis , quæ etiam cum honore , & causa summi Dei conjuncta est ; quos etiam cuperemus ad simile foedus omnes , ac in Ratisbonen. conventu inter illos clarissimos procures factum fuit ,

fuit, cum Circumspectione tua convenire; ut esset omnium incolumitas communi tutela, & defensione tutior. Nos, si Circumspectio tua rem bene cogitatam, & coeptam insistere atque exequi perseveraverit, non sumus illi, neque auctoritatis nostræ brachio, neque omnibus auxiliis, quæ præstare a nobis potuerint, defuturi: idque tibi pollicemur, ac etiam ut perseveres & pergas, injungimus; quæ etiam de re, ad nostros in Hispania Nuncios scripsimus, ut apud Serenissimum Cæsarem omnem operam, quod ipsius tibi quoque auxilio adsit Serenitas, adhibeant, & interponant: sicut de his tecum supradictus Cardinalis Legatus noster latius aget, cujus litteris fidem habebis. Datum Romæ die 7. Febr. 1525. anno secundo.

XCI. MATRI REGIS CHRISTIANISSIMI^r.

Dilecta in Christo Filia salutem, & Apost. Benedict. Quantum dolorem acceperimus, & quantum animo fuerimus perturbati ex hoc casu acerbo, & inopinato, qui filio tuo Regi præstantissimo, & nobis omni amore charissimo accidit, tuæ prudentiæ est existimare. Sive enim illius studium erga nos, & sanctam Sedem Apostolicam, sive virtutem atque animum dignum illo honore quem

ge-

¹ Consolatoria ob filium Franciscum I. a Carolo V. captum; edita est *Hist. Genealog. Sabaudia Guichenon* t. 3. pag. 436. nos eam alicubi ex Archivo Vaticano restitimus: erat tamen & in codice illo nostro cum inscriptione *Ludovica Engolismensi*.

gerebat , sive rerum humanarum imbecillitatem
variosque , & incertos casus cum animo nostro co-
gitamus , omnia sunt ejusmodi , ut magnum in eo
detrimentum videatur fecisse hæc Apostolica Sedes ,
& universa Christiana Respublica . Nos quidem
adhuc propemodum stupemus , nec satis mentis
sumus compotes , cum desigimus cogitationem no-
stram in consiliis summi Dei , qui hæc rara , & mi-
rabilia quandoque evenire vult , ut ab omnibus in-
telligatur , unam esse in rebus stabilem , & firmam ,
quæ ipsi tribuitur fides , ac pietatem ; cetera om-
nia incerta , caduca , fragilia , quibus confidere
nemo sapiens possit . Cujus rei documentum , si un-
quam aliàs , nunc profecto maximum , & apertis-
simum a Domino Deo datum est . Sed tamen , etsi
res luctuosa , & acerbus est dolor , quem te matrem
indulgentissimam pro tali filio accipere necesse est ,
cujus nos etiam calamitatem patrio moerore prose-
quimur ; attamen tibi prudentissimæ & religiosissi-
mæ feminæ omnis tanti doloris levatio ab eodem
ipso Deo petenda est . Ille enim disponit res nostras
secundum altitudinem divitiarum consilii sui , per
quam quæ nobis sæpe aspera & intolerabilia viden-
tur , eadem proficua & salutaria sunt . Siquidem
multa sensibus nostris gravia incidunt , & molesta ,
quæ eadem animabus afferunt salutem . Omni enim
honore & dignitate hujus mundi , salus animæ mul-
to est præstantior , quam maxime affert , & com-
parat patientia , cujus omnis actio , atque exerci-

F f

tatio

tatio in rebus adversis cernitur . Atque , hæc nos non ideo scribimus, quin maximam spem habeamus , & filium aliquando tibi, & regno Galliarum Regem suum, & nobis , ac Sedi Apostolicæ nobilissimum Principem restitutum iri ; quam spem in nobis , & Dei bonitas , ac providentia , & Cæsaris benignitas valde confirmat ; sed ut Nobilitas tua patienter suum casum ferendo , atque ipsi Deo ultro gratias agendo , omnemque suam fidem in eo collocando , celerius divinam opem , ac clementiam impetrare mereatur . In quo nos quoque , nec tibi , nec filio tuo deerimus . Quantum , & nostræ apud Deum preces , & apud optimum Cæsarem valebit auctoritas , instabimus , & nitemur , ut sit filii tui salus , ac libertas in pristinum locum restituta : quod majore cura , & studio efficiemus, quam audeamus nunc polliceri . Tu si quid esse in nobis arbitrare , quod opportunum esse possit ad tuum dolorem consolandum , atque levandum , ita volumus confidas , id totum tibi paratum esse , ut nihil simus gratius habituri , quam ea omnia tibi præstare officia , quæ certissima esse testimonia possunt nostræ singularis , & propensæ in tuum , & filii tui amorem voluntatis . Datum Romæ die 4. Martii 1525. anno secundo .

XCII. MATRI REGIS CHRISTIANISSIMI ¹.

Dilecta in Christo filia. Quod intelleximus te aliquantum ægre tulisse, quod nos, qui prius dilectum filium nostrum Joannem Cardinalem de Salviatis Legatum ad Carolum, Regesque alios, & Principes, communis pacis & concordiae causa destinatum iter per Galliam habere institueramus, deinde commutato consilio, ut maritimo cursu uteretur injunximus; id nobis non parum molestum fuit: nostras enim actiones optimo animo susceptas in suspicionem adduci, non possumus satis æquo animo ferre, præsertim apud te; quæ de nostra in te, ac charissimum in Christo filium nostrum Regem Christianissimum, natum tuum amantissima voluntate, si adhuc parum certa es, & etiam nunc dubitas, profecto rem alienam a tua prudentia, & de nostra fide, ac natura injuste detrahis; si vero non dubitas, planeque esse conscia potes, nos animo amicissimo nihil aliud, nisi de pace universali, & de filii tui salute, ac liberatione cogitare, indignum est, te vel suspicari aliquid sinistrum de nobis, vel si nihil suspicaris, dare tamen indicia, & sermonis argumenta, per quæ ceteri, te suspicionibus adversus nos offensam existimare possint. At nos, quod ad rem ipsam pertinet, qua cura fuerimus, qua solitu-

F f 2

citu-

¹ Satisfacit querenti, quod Jo. Salviatum Legatum ad Carolum V. missum maritimum iter suscipere jussisset; & de asserendo filio in libertatem.

citudine, ut ne bellum immite & asperum, quod imminere in Galliam, atque erupturum esse videbatur, recrudesceret, totaque Christianitas diuturnis armis afflicta & debilitata, hoc etiam vulnere concideret ad ejus perniciem prope supremo, testis Dominus Deus, & testes toties a nobis, & tanta cum cura scriptæ missæque litteræ, testes nuncii, quos jam multos ob unam hanc causam quoquoersum destinavimus. Sed hæc testimonia ita volumus apud te fidem obtinere, si tu ipsa quoque optima testis es: sunt enim hæc omnia a nobis, tua Nobilitate conscia, acta, & transacta; & nunc, cum Legatum nostrum jussimus ad Cæsarem ire, atque in Hispaniam de pace, & filii tui liberatione, & hujus sanctæ Sedis dignitate acturum; prima nostra cogitatio fuit, ut ad te ille primum contenderet, conferretque, & communicaret tecum nostra consilia, quæ maxima ex parte ad tuum commodum pertinebant. Sed cum repente, & præter expectationem non solum nostram, verum etiam insciis illis, qui Cæsaris victoriæ in primis adjutores, & in agendis rebus fideles ministri electi erant, qui ejus consilii participes fierent, dil. fil. nobilis vir Vicerex Neapolitanus Serenissimum filium tuum in Hispaniam transportasset, nos hac inexpectata re commoti, ac dubitantes, si Legatus noster deliberanti Cæsari non adesset in tempore, ne quid fieret consiliis nostris & pacis, & dignitatis conservandæ contrarium; Legatum appropere jussimus, & omisso itinere

itinerē terrestri, quod longum, & tardum fore videbatur, classe navigare. Dabat autem nobis causam non Cæsaris ipsius mens, aut parum propensa ad omnem clementiam, & humanitatem voluntas, sed quia sciebamus, quam multi essent, qui quò aut actiones suas clariores facerent, aut fidem, & industriam suam magis jactarent, ceteros, & facile, & libenter calumniarentur: quorum iniquitati, in ipso articulo capiendæ deliberationis fuit occurrendum, ut ipsius Cæsaris, quanquam firma, & recta per sese mens, nostris tamen etiam consiliis, & monitionibus adjuvaretur. Consilia autem nostra quæ sint, quanquam tuæ Nobilitati notissima esse debent, tamen hic aperte, & ingenue profitebimur, cupere nos & suadere, ut belli causæ omnes amoveantur, ut salus, & dignitas filio tuo reddatur, ut noster, & Sedis Apostolicæ honor conservetur: huc curæ omnes nostræ, huc cogitationes tendunt, in quibus non minus Cæsari ipsi consulimus, quam aut tibi & filio tuo, aut nobis. Cum enim dignitatem utriusque nostrum illius voluntate confirmari quærimus; maximam illi profecto attribuimus dignitatem, qui quod victor tanti belli exitit, potuit etiam casu evenire: sin autem bellum, & victoriam pace, & prudentia composuerit, erit ista laus jam propria, & perennis ipsius Cæsaris. Hæc sunt, quæ a Legato nostro ad Cæsarem deferuntur, quæ quia celerius deferenda erant, idcirco eum jussimus maritimis cursibus appropereare:

& tamen mandavimus , ut cum primum appulisset Massiliam , homines certos ad te mitteret , qui te rerum harum omnium redderent certio rem , tuaque mandata exposcerent , & illa ipsi Legato referrent; quod ab illo fuisse factum non dubitamus . Illud pro nostræ conjunctionis amore Nobilitatem tuam paterno affectu monitam volumus , ut minas , & verba atrocia , quæ isthic in nos & Legatum nostrum jactata feruntur , compressa esse velis; quæ etsi incredibilia sunt , tamen cum sermonibus hominum circumferuntur, omnes in eam opinionem adducunt, tanquam parva apud vos habeatur Sedis Apostolicæ ratio : quod cum nostræ & ejusdem Sedis dignitati contrarium est , tùm vero rebus vestris etiam inutile . Nihil enim in existimatione , ut nobis videtur , neque in opinione acquiritis , cum honori Sedis Apostolicæ , & nostro detrahere judicamini . Sed hæc , ut falsa sunt , sic etiam ut falsa esse appareant , a vobis est , tuæ potissimum Nobilitatis prudentia operante , contendendum . Nos quidem , quantum nobis datum desuper fuerit , neque de amore nostro erga te , & filium tuum , neque de cura conservandæ communis omnium dignitatis quidquam remitemus , omniaque experiemur , ut intelligant omnes, officio boni Pontificis, diligentiam nostram non defuisse ; sicut Deo freti , & in bonitate Cæsaris fiduciam habentes , piis nostris consiliis divinam clementiam opem confidimus allaturam .
Datum Romæ .

Sadol.

XCIII. CÆ.

XCIII. CÆSARI.

Charissime &c. Etsi diebus superioribus, cum bellum in Italia maxime arderet, nos miserantes duram hujus nobilissimæ regionis conditionem ac gregi nostro dilecto, pastoralis cura affecti, alia quadam via ad communem pacem tendebamus, sublatisque inter Serenitatem tuam, & Regem Francorum dissidiorum causis, concordiam suadebamus: tamen postquam Deo Omnipotenti aliud visum est, atque ejus nutu ac numine, arma non per compositionem dimissa sunt, sed per victoriam detracta; id quod evenit, evenisse nos quidem lætamur, ut ad arbitrium & providentiam tuam, cum magna tua gloria bello feliciter confecto, ipso Francisco Gallorum Rege capto, & in tuorum ducum potestatem reducto, salutis & quietis omnium spes ac ratio delata fuerit: in qua constituenda hoc tibi magis elaborandum est, quò sunt in te divina beneficia majora. Nam cum tua Serenitas affecuta fuerit victoriam, cui similem, nec prisca unquam sæcula viderunt, non in eo tua magnitudo ampla est, quod viceris; potest enim hoc sæpe etiam indignis fortuito & casu evenire; sed in eo tua virtus præclara & gloriosa futura est, si hac victoria, juste, temperate, prudenter usus fueris. Quanquam nos hoc magis ex abundantia cordis & amoris erga te nostri scribimus,

F f 4   mus,

x De victoria gratulatur, quam de Francisco I. retulerat

mus, quam quod judicemus, te hujusmodi monitionibus indigere, quem semper novimus tùm Deo deferentem tantum, quantum ab optimo Principe æquum est deferri, tùm in amplissimis donis ac beneficiis, quæ tibi ab eodem tributa sunt, gratiam illi & pietatem semper referentem. Sed est hujus temporis occasio ejusmodi, ut nunc maxime per te providendum sit, ut omnes intelligant, victoriam & felicitatem tuam omnibus saluti & commodo esse, quo maxime modo illa stabilis & diuturna futura est; in qua tamen voluntate ac deliberatione & manere te, & esse mansurum, tùm tua proba mens & justissima natura, tùm etiam duces & actores tui hic sua virtute & temperantia ostendunt: in eorum enim modestis actionibus jam apparere omnibus incipit lumen integritatis & sapientiæ tuæ. Nos quidem pro nostro perpetuo de tuis præstantissimis virtutibus animi judicio, proque ea benivolentia qua Serenitatem tuam semper mirifice prosecuti fuimus, tibi de omni tuo honore, & gloria, & amplitudine gratulamur, maximamque ad nos ex iis rebus lætitiâ pervenisse confirmamus. Ac, quod cum voluntate summi Dei, & Italiæ tranquillitate, omniumque salute fiat, tibi ad tuam victoriam & felicitatem stabiliendam, augendam, confirmandam, omnem nostram opem, amorem, studium, auctoritatem, diligentiam, deferimus & pollicemur. De quibus omnibus & aliis etiam, quæ arctius & melius meam optimam voluntatem in res tuas ostend-

ostendant, dedimus mandata per litteras dilecto filio Baldassari Castiglioneo Notario & Nuncio nostro, aut eo absente Jo: Corsio Oratori Florentino, ut cum tua Serenitate uberius & plenius agant, quibus illa fidem omnem habebit. Datum Romæ ix. Kal. Mart. MDXXV. Anno secundo.

XCIV. DOMINÆ MARGARITÆ¹.

Dilecta in Christo filia. Ex regione Hollandiæ, & circumadiacentibus locis, in quibus tuæ Nobilitatis potestas & auctoritas summa est, quotidie ad nos deferuntur querelæ adversus complures, qui ejus quæ nunc debacchatur hæreseos perfidia inquinati, vetusta Ecclesiæ Sacramenta, & fidem sinceri cultus Christi, non modo transgredi, sed palam etiam reprehendere & oppugnare audent; quorum impietas etiam aliis potest esse nocumento; cumque nos de Nobilitatis tuæ religione & prudentia ita sentiamus, ut de Catholica & in primis excel-

¹ Austriacæ, Maximiliani Imp. filia, quæ mortuo Phillberto 11. Duce Sabaudia a. 1504. cui nupsérat a. 1501. post Johannis Hispani Infantis mortem, in Germaniam apud patrem se receperat. Eidem Provinciarum Belgicarum curam pater commisit a. 1508. ut Miræus in *Chron. Belg.* easque rexit magna prudentia fama, & Catholicæ Religionis tuendæ studio. De suis ipsa infortuniis & vita scripsit, præter alios multos, de quibus Guichenon in *Hist. Gen. Sab. pag. 615*. Elle fut Gouvernante des Pays-Bas & atquit tant de reputation par sa prudence & merveilleuse conduite, que tous les Historiens Flamans l'ont tout hautement loué, & particulièrement des soins qu'elle prit d'arrester le progres que faisoit en ces Provinces la nouvelle heresie de Luther. Mechlinia mortua extremo anno 1530. Huic ergo de coercendis Lutheranis Hæreticis scribit Clemens.

excellente muliere sentiendum est, quam ipsi sci-
mus, quo ingenio & quanta polleat virtute, tecum
communicare eam curam volumus, quæ nos pro
nostro pastoralis officio vehementer premit. Habe-
mus enim ante oculos nostros propositum, quid a
nobis postulet & requirat ipse Deus, cui soli re-
gnum animarum subjectum est, quibus nulla est pre-
ciosior, nec majoris æstimanda possessio. Hujus
regni tutandi & defendendi laborem nobis hujus,
quem gerimus, honoris pondus infert, quo vices
Christi gerentes, de salute animarum solliciti esse
debemus. Nec desumus officio, quæ nostræ perti-
nent facultates; nam & consilio & hortatione, &
cura & monitis, errantibus subvenimus. Si qui
vero sunt pertinaciores, aut si quorum furor salu-
tarem medicinam pastoris sui non recipit, nobis
est ad Principatus & Potestates confugiendum, &
eorum providentia ad auxilium invocanda; ut eo-
rum auctoritate & metu, qui alias negligunt, ad
sanitatem reducantur. Hoc nos consilio requirimus
Nobilitatem tuam paterne atque amanter, ut adef-
se nobis ad juvandam rem Dei, & ad fidem Christi
immaculatam conservandam ferre opem velit, in
eis locis præsertim, in quibus tu & jubendi & ve-
tandi obtines potestatem. Ac novimus quidem hæc
mala ipsa, tibi displicere: sed in tanta virtute &
tanta potestate tua, non solum ægre ferenda sunt,
quæ adversus veterem morem sanctæ Ecclesiæ ten-
tantur & proferuntur, verum etiam iusta severita-
te

te vindicanda. Idcirco enim Nobilitas tua præfecta a Deo est illis populis, ut in obedientia eos retineat & Dei, & Majorum. Neque vero tu post illum diem, qui extremus paratus est omnibus, quicquam ferre poteris ex tantis opibus, quibus prædita nunc es ante tribunal summi Dei, quod magis tibi patrocínio & adjumento esse possit ad immortalem beatam vitam consequendam, quam curam & diligentiam adhibitam inter tuos, ut animarum salus, quarum maxime Deo cura est, inviolata custodiretur. Hoc est proprium virtutis tuæ, hoc pietatis & religionis, quam semper erga Deum integram præstitisti, ut & vetus tuæ laudis opinio apud omnes homines confirmetur, & spes beatæ immortalitatis tibi apud Deum sit exploratior. Nos hac eadem de re ad dilectum filium nostrum Erhardum tituli sancti Chrsifogoni Presbyterum Cardinalem Leodien. ¹ scribimus injungentes, ut diligentiam & sollicitudinem circa ista adhibeat; cui tua Nobilitas omni ope & auxilio ut velit suffragari, illam in Domino valde adhortamur. Datum Romæ apud Sanctum Petrum die XXI. Aprilis M. DXXV. Anno secundo.

XCV.

¹ Erhardus Marchianus, Comitibus Leodii celebratis a. 1523., edisquisque contra Lutheranos latis, summo studio ac diligentia annisus est, ut in Hæreticos animadverteretur, tollereturque hæresis, ut narrat Chapcavi, in *Chron. Leodien.* V. Ciaccon. t. 3. col. 420.

XCV. CAROLO ROMANORUM IMP.¹

Charissime in Christo fili noster &c. Cum a primis temporibus Pontificatus nostri, intelligentes in quam curam & laborem, & in quæ tempora Christianæ Reip. nos ad tantæ onus sollicitudinis Deus omnipotens vocavisset, institissemus procurare & suadere pacem, sine qua Christianitatem tot & externis & domesticis malis, damnis, incommodisque attritam, proximam esse exitio videbamus: recordamur, nos ex officii potius nostri debito, quam quod spe ulla teneremur, ad eam actionem tunc adductos fuisse. Etsi enim Deum sciebamur omnipotentem mutare sæpe repente consilia hominum in melius, & quæ difficillima videantur, ea cum omni facilitate conficere, tamen in tantis amorum contentionibus & diversis Principum Christianorum sententiis non cernebatur paci locus; quam cum suadebamus, & ad eam hortabamur, proponebamusque ea quæ nobis videbantur ad pacem propiora esse, studio magis & desiderio conscientie nostræ satisfaciebamus, quam spe proficiendi aliqua sustentabamur. At vero nunc, postquam ejusdem Dei omnia gubernantis judicio, quod tunc commune tibi cum aliis Principibus fuit, id totum videtur esse ad tuæ Serenitatis arbitrium, pote-

¹ Diligentissime de pace scribit; & quod a Turcis periculum immineat, & quod turbis Hæreticorum ferveat Germania.

potestatemque delatum, ut penes te unum jus belli pacisque sit; eadem quidem sumus cupiditate & sententia, ut conficiatur pax, sed spe & fide ducimur multo majore. Satis enim aspirare coeptis optatisque nostris Deum cernimus, cum quod ab eo supplices precabamur, ejus nobis concedendi.... ad optimum & Maximum Pontificem dignissimumque Cæsarem videmus delatam esse potestatem. Nos vero, qui tanto studio curabamus pacem, tunc cum pacis pene omnis ratio desperata erat; nunc in tanta spe nostra, tanta expectatione justissimæ & clementissimæ tuæ mentis ac voluntatis, si ab illa pacis actione desisteremus, faceremus injuriam profecto & ipsi Deo & honori nostro, neque tunc pacem voluisse, sed aliud quiddam spectasse videremur. Sed si quippiam habemus vel habuimus unquam desideriiis nostris magis propositum, quam pacem, digni sumus quos non exaudiat Deus. Si vero nostra consilia ipsius Dei honorem, communem Christianitatis salutem, & bonum optatæ pacis spectaverunt, eundem Deum oramus, ut Serenitatem tuam, in cujus manu pacem esse voluit, pacis jubeat esse effectricem; hoc est, ut quod sanctissimam mentem tuam desiderare cernimus (nihil enim clarius est, quam te velle pacem & appetere) ejus conficiendi & transigendi, remotis impedimentis omnibus, tibi a summo Deo tribuatur facilitas. Sed cur pax maxime necessaria sit, aliqua dicenda sunt, non tam illa quidem nova genere, quam gravia diuturni-

turnitate . Quibus nisi citum remedium adhibeatur, ut in effecto mortali corpore, longior morbus exitium & mortem affert, sic in Christianitate jam defatigata & attrita proximus est interitus expectandus. Urgent enim & opprimunt duo gravissima mala atque incommoda Christianitatem, quorum alterum est a Turcis, qui continuis successibus elati, & nostra ignavia ac negligentia in spem maximam erecti, Christianæ Reip. penitus opprimendæ ineunt rationem . An tu trecentarum navium paratam jam classem & terrestres exercitus in armis adesse iussos, alio consilio, aliaque mente coactos esse putas, nisi ut Septentrionales Christianorum provinciæ ab ipso littore Illyrici usque ad Poloniam impiis illis armis & signis obruantur ? An nos hæc soli intelligimus, tuaque Serenitas harum rerum ignara est ? Deferuntur quidem ad nos primum ex omni parte querelæ, nec quicquam jam crebrius aures nostræ percipiunt quam oppidorum Christianorum direptiones, hominum prædas, excidia agrorum, cum quotidie fere miserorum sanguinem effundi, viros & virgines in teterrimam servitutem abstrahi, urbes, & oppida capi audiamus . Sed in his malis illud longe gravissimum malum est, quod qui periculo proximi sunt, quorum est periculum cum nostro conjunctum, ii tamquam læthali somno oppressi, nullam videntur ducere sui propinqui exitii rationem . Atque hoc malum externum est . Quid illud intestinum ac domesticum, quo nullum

nullum majus neque perniciosius ulla unquam aspexit ætas. quod tua Germania tantis jam cladibus & seditionibus involuta est, ut nemo in ea jam sit, qui habeat exploratam rationem non solum dignitatis, sed etiam salutis suæ. Increbuit enim in animis imperitarum plebium furor immixtus illis a Dei hoste, & ejus hostis ministris, impiarum hæresum auctoribus, per quem, conjurationibus nefariis popularium, omnis nobilitas & omnis Ordo Ecclesiasticus in exitium vocatur, qui furor quorsum irrupturus sit, graviter pertimescendum est. Non enim cernimus finem neque modum. Sed per Deum immortalem, si tantis calamitatibus afflicta & perditæ Christianæ Reip. celeri pacis remedio non subveniatur, quid tandem spei aut salutis reliquum omnibus esse potest? Quis vero alius pacis & auxilii præter te idoneus futurus est auctor, qui ejusdem Dei omnipotentis beneficio, tantis e cælo muneribus es illustratus, ut facile appareat, quasivisse sibi Deum secundum cor suum Regem unum, tanquam alterum Davidem, qui Dei hostes conterat, populis fidelibus parcat; cujus tu Dei & propter virtutem ac religionem, amplissima beneficia meruisti, & ejus beneficentiæ propter pietatem gratus esse vis, ad pacisque consilia aspiras. Ac pro tua singulari sapientia optime cernis, remedia, & auxilia tot perniciosis Christianitatis cladibus quam primum esse necessaria. Sed ut voluntati tuæ locus sit; ut quod religiosissime, & christianissime designasti, opere & facto

facto compleas; idcirco hæc est a nobis tecum suscepta adhortatio. Confidimus maxime bonitati tuæ, deferimus virtuti, prudentiam quoque & magnitudinem animi cognoscimus. Sed si honori & gloriæ tuæ satisfactum a Deo est, si quæ pristini belli & controversiæ causa fuit, ea est & tua insigni victoria, & ipsorum confessione hostium terminata: si nihil est majus aut amplius, quod moderatis & prudentibus animis posci ab immortali Deo possit, quam quantum tibi cælesti illius beneficio est tributum; oramus precamurque Serenitatem tuam, ut in conditionibus pacis tractandis de te ad eam partem... ut magis propter desiderium pacis, faciles & benignas condiciones tulisse, quam propter difficultatem conditionum, paci locum non reliquisse videare. Hoc petimus, hoc hortamur, neque dubii sumus, te ad omnia liberalia & humana promptum esse. Sed ut tua præclara mens, in sua bonitate & sententia permaneat, deprecamur. Nemo unquam princeps fuit, qui majora senserit erga se Dei omnipotentis promerita, quam experta est Serenitas tua. Sed nemo etiam extitit unquam, qui illustriorem occasionem habuerit referendæ illi gratiæ. Scimus nos & testamur, & vades & sponsores inter te & Deum esse volumus; si tua auctoritate & clementia, his luctuosis temporibus constituetur pax, nullum unquam Principem & Regem nullum, aut majus obsequium Deo præstitisse, aut ullo tempore esse præstiturum. Carpimur paulatim, concludimur,

dimur , in angustias redigimur , atque ex orbe terrarum universo , qui fere totus aliquando Regi Regum Christo Jesu Salvatori nostro paruit , in tres vel quatuor Christianitatis provincias repulsi & coarctati sumus , quæ solæ restant integræ : aliæ , aut penitus Deo rebellarunt , aut impiis sectis & hæresibus ad rebellandum sunt propinquæ , aut in tanto periculo constitutæ sunt , ut quasi pro desperatis & perditis habeantur. Quænam quæsumus tanta nos agit præcipites Dei ira , ut pestem & interitum nostrum ipsimet appropereamus ? Convertamur ad ipsum Dominum , & cum illi iras & injurias nostras condonaverimus , speremus ab eo consequi misericordiam ; quæ certe non deerit , si pie & humiliter fuerit petita . Et hæc tamen omnia in manu tua potissimum , fili carissime , sunt , quæ si te , ut confidimus , ad constans pacis consilium converteris , erunt tuo ductu & imperio non salvæ solum Christianitatis res , verum etiam florentes. Non minor est gloria parcere hostibus devictis , quam eos vincere ; pietas autem , & virtus , & sapientia , multo major , pro cœlesti imperio ferre signa in Dei hostes , quam pro terrenis rebus depugnare . Nos certe ardentes benivolentia erga te , & studio laudis tuæ , ea consulimus tibi ; quæ arbitramur utilitati , dignitati , amplitudini tuæ accommodata : quid Dominus Deus appetat , perspicuum est , nullum quidem illi est pace gratius & placabilius sacrificium : tua mens jam plurima & clarissima

G g

signa

signa dedit virtutis & religionis in summum Deum maximæ; nemo est qui non ita existimet, & personæ & dignitatis tuæ ipsum esse patronum & protectorem Deum; quantum illi debeas, cogitare tuum est; nostrum admonere, quid nobis videatur, tantæ conservandæ Dei gratiæ esse expediens. Illud quidem extremum, quod nostri erga te amoris est adjungimus, cupere nos quicquid egeris & consuleris, id Deum ipsum immortalem & omnipotentem, bene & feliciter tuæ Serenitati evenire jubere: quemadmodum de his, & si qua reliqua sunt, mandavimus dilecto filio Baldassari Castilioneo Notario & Nuncio nostro, ut cum Serenitate tua ageret; cui illa fidem summam præbebit. Datum Romæ sub anulo Piscatoris die 7. Maji 1525. Pontificatus nostri anno secundo.

XCVI. DUCI BORBONIO¹.

Dilecte fili. Litteræ tuæ die 11., & 12. hujus datæ, gratæ nobis majorem in modum, & jucundæ fuerunt: declaraverunt enim candorem, & virtutem animi tui, de nobis ac rebus nostris amantissime cogitantis; quod & te semper fecisse scimus.
 & in

¹ Nunciandi ea quæ acciderant officiosè responder. Epistola in die adscribendo certe mendosa: nec enim convenire simul possunt annus 1527. & Clementis annus 2. Falsum esse primum annum liquet ex die quo Borbonius obiit 6. Maji 1529. Præterea vel ex privatis Sadoleti litteris constat, eo anno v. Maji jam cum Carpentoradi fuisse. Ad hunc ergo annum 1525. Clementis, a die x11. Kal. Decembris secundum pertinet epistola.

& in posterum facturum non dubitamus . Dum enim curas, ut nota nobis sint , & ea quæ accidunt , & consilia cum illis tua , satis plane ostendis quam erga nos geris benivolentiam , ab optima eam & sincera procedere voluntate , pro qua , ut debemus , pari certe tibi amore , & studio respondemus; quod utinam accadat , ut re possimus declarare . Nos & de iis quæ scribis ad nos sentimus idem , quod tu , & ut nos de singulis rebus quæ in dies eveniunt facias certiores te valde hortamur .... quem profectum, curæ, & administrationi rerum Cæsaris in illis locis admodum gratulamur . Sapiente enim & probo rectore , omnia sperandum est recte , & moderate esse agenda , quod tuæ mentis bonitas , consiliique prudentia & pollicetur , & præstitura est . Datum Romæ die 20. Junii 1527. anno. secundo :

XCVII. HERCULI GONZAGÆ¹.

Dil. Fili. Gravem nostrum dolorem quem ex bon. mem. Sigismundi Cardinalis Gonzagæ
G g 2 patriui

¹ Consolatoria de morte Cardinalis Sigismundi Gonzagæ . *Mortem subiit* (ait Oldoinus t. 3. col. 261.) *ex monumentis Vaticanis die 4. seu 5. ex Ciaconia vera 9. Octobris* . Ciaconium errasse vel hæc epistola demonstrat . Herculem mire laudant hujus temporis historici , præterea Bembus , Hosius , Sadoletus . Natus annos xv. creatus est Episcopus Mantuanus, cedente eo munere Sigismundo patruo . Annorum xxi. Cardinalium collegio ann. 1527. a Clemente adscitus : Concilio Tridentino Legatus præfuit; cui muneri immortalis mense Martio 1563. Extant ad eum Sadoleti privatæ epistolæ, atque inter eas lib. xv. 1. qua consolatur eum de fratris morte, atque inter cetera; *utinam alter mihi facile veniret in mentem, qui secum videretur esse comparandus, qui in tanta nobilitate tantam mansuetudinem &c.*

patrui tui morte accepimus , cum alia quidem multa sunt quæ possunt consolari: nam & ipsius, quoad vixit, virtus , ac pietas erga Deum , propter quam certa prope spe & credulitate nostra, ejus ipsius Dei est misericordiam consecutus ; & honoris splendor ac dignitas , qua nobilissimam domum & familiam vestram exornabat, magnum afferunt nobis ægritudinis levamentum : sed nulla res in nobis consolandis est præstantior, quam quod in te, fili per dilecte, & in præclaris tuis virtutibus conquiescimus . Ut enim translata plantæ , sæpe lætiores uberioresque conflunt; sic in te & accepta a Majoribus nobilitas, & dotes patris, patrui, avorumque tuorum efflorescunt etiam magis , accedente doctrina , cui tu ita deditus es , ut optimæ artes in te cum optima mente & natura , quasi ad te certatim ornandum, contendere videantur . Quamobrem nos te , ut si filius esses ex nobis natus, humana etiam benivolentia prosequentes , ut vero talem & tantæ spei in Christo filium paterna charitate complexi , Devotionem vestram primum in Domino hortamur , ut ferre æquo animo casum hunc doloris tui, & divinæ voluntati acquiescere non postponas . Quod vero & nostri in te amoris proprium est, & tua eximia virtute probitateque dignissimum , tibi in verbo veri summi Pontificis pollicemur ; nos quicquid honoris & ornamentorum in patruo tuo vestræ familiæ amissum est , id totum in te ipso restituturos ; teque in proxima Cardinalium creatione , cujus tempus non
longe

longe abest, ad honorem summi Ordinis, & ad amplitudinem eximiae illius & praestantis in Ecclesiam Dei dignitatis libenter & studiose esse sublaturus: in quo quidem honore ac judicio, & nostrae erga te voluntati satisfacimus, & hujus S. Sedis commoditati; cujus etiam interest, tales & tali spe praeditos, tantisque virtutibus ornatos habere penes se suorum honorum & maximorum praemiorum participes: quorum & dignitate, ipsa quoque resplendeat, & consiliis adjuvetur. Datum Romae sub anulo Piscatoris 8. Oct. 1525. Pontificatus nostri anno secundo.

XCVIII. MARCHIONI MANTUAE¹.

DIl. fili. Gravi nuncio turbati sumus ex obitu bon. mem. Sigismundi Cardinalis Gonzagae patruī tui²; neque ideo, quod aliquid illi mali accidisse existimemus, qui cum virtute & bonitate eximia parem erga Deum pietatem habuit conjunctam, & fratre tuo, fratris sui filiis clarissimis, ornatissimisque viris³, aliis quoque muneribus & auctoritatis & opum a Domino Deo ita insignitus, ut omni ratione beate vixisse in hoc saeculo existimandus sit; sed quia nos hominem charissimum, sancta

G g 3 . Sedes

¹ Idem argumentum hujus ac superioris.

² Erat enim Sigismundus Francisci II. frater, ex quo natus hic Fridericus II. primò Mantuae Marchio, deinde a. 1530. a Carolo V. apud quem Mantuae hospitatus fuerat, Ducis titulo ornatus; denique a. 1533. & Montisferrati Marchionatu auctus.

³ Hercule & Ferdinando, quorum postremus Marchionum Guastalle caput.

Sedes Apostolica Cardinalem dignissimum hoc maxime alieno tempore amisimus . Quod si nullus proprius hujus damni nobis inesset dolor , possemus ei vel de præterita vita gratulari , vel de præsentī , & æterna quam affecutus est gaudere . Siquidem confidimus summi Dei misericordia , illius optimæ voluntati assistente, ad immortalitatem illum beatæ & coelestis vitæ fuisse sublatum . Sed , ut hac ille felicitate jam fruatur , nos tamen ejus morte , ob singularem nostram qua illi affecti fuimus benivolentiam, non possumus non dolere ; cum præsertim tuo quoque dolore non mediocriter moveamur : paterno enim affectu tuam Nobilitatem prosequentes, omnia tua & læta & tristia, aliqua ex parte ad nos putamus pertinere . Quoniam vero hujus acerbi casus unicum levamentum patientia est , & divinæ voluntatis in bonam partem acceptio ; nos quidem molestiam nostram, ipsius defuncti memoria, & recordatione illius præstantium virtutum consolabimur ; tuam vero Nobilitatem ita ad æquitatem animi revocare contendemus , ut si quid in patruo tuo tibi & familiæ tuæ amissum honoris atque ornamentorum est , id simus tibi, Deo concedente, propediem relaturi, tuumque moerorem, quoad nobis licitum fuerit, in non minorem lætitiā conversuri . Datum Romæ sub anulo Piscatoris die 8. Octobris 1525. Pont. nost. anno secundo .

Dilecte Fili. Cum in hoc gravi, & turbulento motu, quo Turcarum tyrannus ad bellum inferendum Hungariæ se apparat, eas partes curarum, & sollicitudinis capiamus, quas onus prægrave Pontificatus nobis imponit, videamusque & auxilio nostro opus esse & consilio; auxilium quidem illud mittimus quod possumus: summam enim aliquantæ pecuniæ ex maximis rerum nostrarum, & Sedis Apostolicæ angustiiis comparatam ad te transmittimus; quam, & omnes illas pecunias, quæ reliquæ apud te, aut dilectos filios Fascaros depositæ sunt, volumus per te in hoc omne opus defensionis istius regni dispensari, sive te ipso expendente, sive per alios, quos judicaveris idoneos, diligenti tamen ratione omni per te retinenda, quando, & quomodo impendatur. Consilio autem in eam rem potissimum instamus, ut carissimus Ludovicus Rex in castra se conferat, & in suo exercitu animandis, atque adhortandis ducibus, militibusque suis versetur: nisi enim id faciat, & offensionem belli ac

G g 4

peri-

¹ Contra Solimanum ad sustinendum bellum in Hungaria, pecuniarium subsidium mittit. Iampridem Leo, vix factus Pontifex, instante Thoma Card. Szigonienfi bellum juverat ut refert Isthvanus *lib. 5*. Idem multo magis fecit, cum Ludovicus Hungaria Rex Stephanum Verbeicum ad se legasset ut periclitanti regno succurreret. Clementem VII. 50. aureorum nummum millia eidem Ludovico Regi misisse narrat Raynaldus *ad a. 1526. n. 59*. Res tamen infeliceiter cecit, ut idem Isthvanus tradit *lib. 7111*. Buda expugnata a Solimano, & post miserabilem Mohaclanam cladem pereunte Rege in Carassi paludibus.

periculi certiolem, & ipsius Regis, ac nominis Hungarici ignominiam cernimus. Quare volumus, ut tu nostro nomine, toto animo, toto studio contendas ab eo, ut in hoc nobis omnino obtemperet; neque monitiones nostras posthabeat ullo pacto, aut negligat; quod ut ardentius, & magis assidue exequare, etiam tibi injungimus, ut ipsius Regis personam comitere, non tamen armis, & tumultui bellico te immisceas; non enim est nostræ, nec Apostolicæ Sedis dignitatis, ut Nuncii ejus, armis, & vi, sed, ut consilio, & prudentia rem gerant, quorum in te utrumque abunde est; quatenus quidem tuto, & sine periculo licitum erit, ut cum Rege conjunctus sis, nostrasque illi monitiones, ut ingeras. Hoc est, quod tibi mandamus; illud etiam statuentes, ut quæ tibi ad iter, & moram cum persona regia extra Budam civitatem trahendam necessaria sunt, tum in equis, quam in cetera supellectile, & nostris & Sedis Apostolicæ pecuniis honeste compares; in quibus omnibus tuam solitam fidem, prudentiamque adhibebis. Datum Romæ.

Sadoletus.

C. E L E C T O R I.

Venerabilis Frater. Quot & quantis, pro debito officii & sollicitudinis nostræ, urgeamur

an-
 1 De iisdem Hungariæ periculis, cum Spira conventus habendus esset, de quo Cochleus ad h. a. *Eo anno jussu Caesaris vocati sunt Spiram Principes & Sta-*

angustiis hoc tempore, Christianæ Reipublicæ accipi-
 piti, & periculoso, Fraternitas tua potest ipsa per
 sese, etiam sine litteris nostris existimare. Nam,
 & Christianitatis nondum sedatæ, & compositæ
 graves motus veremur, & ab immani hoste, Tur-
 carum tyranno non jam metus neque terror;
 id quod antea fuit; sed præsens, & ultimum, &
 terra, & mari Christianis rebus imminet exitium,
 & istius inclytæ Germanicæ nationis domesticæ in-
 commoditates nos permovent. Ac nos quidem, quan-
 tum homini fas est, quantum a Domino conceditur,
 & cura, & studio, & iis auxiliis, quibus possumus
 laborantibus subvenimus, discordesque animos pla-
 cando, bonos hortando, in periculo positis opem
 ferendo, sicut modo regno Hungariæ, & illi affli-
 ctæ nationi pecuniarium subsidium extractum ex
 maximis Sedis Apostolicæ difficultatibus misimus,
 nihil prætermittentes, quoad nobis datum est,
 quod ad Patris, & Pastoris officium pertineat, &
 quâ vires desunt, amore, & dolore gregi nostro
 compatientes. Sed inter ceteras curas, illa nobis
 quoque infidet non mediocris, quod in hoc pro-
 pinquo Germanorum Principum conventu, qui
 Spiræ indictus est, cogimur extimescere, ne prava-
 rum hæresum femina aliquid veneni mali pariant,
 per quod Fidei Catholicæ, & Ecclesiastico nomini
 de-

*Status Imperii ad celebranda Comitia, atque ad consultandum in commune,
 tum de pace & Religionis negotio, tum de subsidio Hungaris contra Turcas
 ferendo.*

detrahatur . Quamquam magna est nobis spes in
ipsis Germaniæ Principibus posita , qui & propter
prudentiam cavebunt , & propter religionem ob-
viam ibunt , ne impiis Ministris pessimarum pote-
statum tantum audaciæ , & facultatis tribuatur .
Ac inter ceteros , cum nota sit nobis Fraternitatis
tuæ virtus , & in suscepta fide constantia , etsi non
dubitamus quin illa , etiam sine hortatu nostro , pro
gradu , & honore sibi a Deo collato , arcem defen-
sorem veritatis , & rectæ Religionis se præbitu-
ra sit ; eam tamen ex amore potius , quam ob ne-
cessitatem hortandam duximus , ut ad id quod sua
sponte factura est addat etiam aliquid , voluntatis ,
& operæ nostræ causa , qui plurimum virtuti ipsius
fidimus , atque in frænandis , & coercendis teme-
rariis perniciosisque hæresibus , siquæ ipsi ferere
zizania volent , consulat , & Fidei Catholicæ , & di-
gnitati authoritæque Ecclesiasticæ ; qua sublata ,
omnis jam reverentia , omnis erga Superiores obe-
dientia perierit : quod ita esse , utinam incommodo
exemplo non essemus edocti ; studiumque suum
præterea & omnem conatum adhibeat , ut regno
periclitanti Hungariæ aliquod firmum auxilium ab
ista fortissima natione præbeatur , ad quod non
solum cura , sed celeritate est opus ; ita regni illius
res , ut te nosse credimus , ingruentis hostis Turcæ
rapinæ & direptioni expositæ sunt , quibus tu certe
consiliis , & actionibus , & maximam tibi apud
Deum mercedem , & apud homines gloriam
es

es comparaturus ; nos vero ita obligaturus , ut omnis tibi officii , & benivolentiæ futuri simus debitores : sicut latius tecum dil. fil. noster Nuncius , nostro nomine aget , cui Fraternitas tua fidem adhibebit 1526.

Clemens VII.

Sadoletus

CI. CAROLO V. ROMANORUM IMP.

Semper Augusto .

Charissime in Christo fili noster salutem & Apostolicam benedictionem . Non opus esse credimus ¹ , apud Serenitatem tuam multis verbis uti , ad demonstrandum , quo jam per tres annos studio , quibus nos curis & actionibus , a nostri videlicet Pontificatus initio , tum pacem communem totius Christiani nominis , tum privatim tuam amicitiam & conjunctionem nobiscum procuraverimus atque appetierimus ; sunt enim omnia acta cogitataque tibi propemodum æque nota ac nobis : sumus nos quidem conscii , nihil prætermisisse , quod vel ad boni Pastoris officium erga universum gregem , vel ad fidelis amici animum in tuam Serenitatem speciatim pertineret . Quorum tamen bonorum operum , atque amoris erga te nostri eum sumus exitum consecuti , ut repulsi jam toties a benivolentia & conjunctione tua , cum nullam æquitatem conditionum , nullum indicium veri amoris apud

¹ In edit. *arbitramur* .

apud te invenerimus; siue eorum artibus & dolis, qui nos cum Serenitate tua nunquam conjunctos esse voluerunt; siue tua mente, oppressionem Italiæ & imminutionem nostræ dignitatis meditante, ad ea consilia a quibus & natura & voluntate semper abhorruimus necessario sumus compulsi, serius quidem multo quam aut plurimarum rerum indignitas, aut honoris nostri, & publici Italiæ boni ratio postulabat. Sed cum ad extremum ventum esset, cumque patientiæ nostræ diuturnæ atque magnæ jam nomen & opinio ad negligentiam rerum publicarum, converteretur; coacti sumus tandem ea capere arma, quæ & justitiæ, & Italiæ libertati, & nobis ipsis possent esse præsidio, non offendendi cujusquam causa, sed tuendi & conservandi honoris atque officii nostri. Etenim ut commemoremus breviter causas, quibus adacti sumus ita facere; meminisse potuit Serenitas tua, nos cum in Cardinalatu essemus, tibi summe addictos atque conjunctos, & vivo f. r. Leone X. fratre nostro patruale, & deinde etiam mortuo, quò rerum tuarum is exitus esset, & ea gloria, quam tumet optabas, non laboribus, non periculis nostræ personæ propriæ, non impensis pepercisse. Cumque deinde Divinâ providentiâ ad Pontificatus honorem vocati fuisset, tuique tunc hostes in Italia magnas copias haberent, etsi pro Pastoralis officii debito ab illis armis nobis abstinendum erat, tamen ne rationes tuas impeditas relinqueremus, non solum Florentinorum, sed fan-

sanctæ etiam Romanæ Ecclesiæ copias in tuis subsidiis & castris versari permisimus; nec vero pecunias suppeditare cessavimus, nec ante quam depulsum illud periculum fuit, destitimus tuis ducibus favere & juvare. Postea vero, cum hic Pontificatus honor etiam in nobis patris personam exposceret, decrevissemusque abesse ab armis & bellis, exercitusque & milites nostros, tuis jam bene constitutis rebus, & non modo non inferioribus, sed superioribus etiam quam hostium tuorum, revocavissimus; tamen armis a nobis depositis, neque fideli consilio Ducibus tuis in Galliam transeuntibus, neque inde pedem referentibus pecuniarum auxilio, pro rerum nostrarum tenuitate, defuimus¹. Successit ex illo intempestivo in Galliam transalpinam tuorum transitu, celerior & gravior in Italiam Gallorum irruptio, Rege maximi nominis exercitum ducente, ac urbis opulentissimæ Mediolani ab illis receptio. Quo tempore, cum duces tui de defensione illarum regionum spem totam posuissent, ac de earum insuper, quæ tuæ erant propriæ, periculo commoverentur, nos etiam in magno nostrarum rerum metu essemus; eis conventionibus occurrere coacti fuimus imminenti periculo, quas tu optime nostri. Ex quibus vidisti tu profecto & cognovisti, quæ nobis esset cura, quæ cautio rerum harum², ut nihilo minus tibi rebusque tuis, quam & nobis & nostris caveremus. Hæc tu si nosti, quæ ad te certe pervenerunt, nihil opus

¹ In ed. *adfuimus* male.² In edit. *enim*.

opus est illius temporis actiones nostras comprobare apud te, singulareque quoddam studium nostrum status honorisque tui ostendere; facile enim hoc tibi ipsa declaravit: sin autem vel non cognovisti, vel oblitus es, erit tempus commodius, quo ista exponemus, qui & Gallorum transitum in tui regni fines multis rebus remorati fuimus; & cum si societatem illorum voluissimus sequi, maxima nobis præmia, non solum proponerentur, sed etiam essent parata, ab instituto nostro non discessimus: plusque apud nos amicitiae tuæ memoria quam præmium ullum valuit. Secuta est victoria tuorum adversus Gallos, qua adepta, cum omnis nobis sublata contentio videretur, cumque jam sine cupiditate & partium suspicione tibi videremur foederis vinculo hæere posse, magnumque in eo beneficium Italiae & Christianitatis totius positum arbitraremur, non foedus solum fecimus, sed quod tui duces egentes pecuniae alere, & sustinere exercitum possent, eumque a nostris finibus abducerent, centum illis dedimus ducatorum millia, conditione apposita, ut si de foedere aliqua dubitatio tibi oriretur, illæ nobis pecuniae restituerentur. Eo foedere plane a te non accepto, nec probato; cum propter æmulationes quorundam ex ducibus tuis, & ingrata ceteris consilia, bon. mem.¹ Piscariae Marchio nonnulla jactare tractareque, coepisset, quæ in detrimentum tui status intendi videbantur, nosque etiam illa consilia audiv-

¹ In ed. Verma.

vissimus, neque, foedere abs te rejecto, essemus penitus aspernati; quærentes scilicet, si tu nobis deesses, sicut jam deeras, ubi possemus niti atque confidere; tamen neque a verbis ad facta aditum ullum tentavimus, & vincente tuam in nos duritiam amore erga te nostro, recordamur te admoneri mandasse, ut duces tuos in Italia, quorum in manu res tuæ essent, curares de te esse contentos; quo certe officio probare debuimus, esse nobis vehementer curæ quietem & stabilitatem rerum tuarum. Deinde vero, maximo cum gemitu & dolore nostro atque Italiæ totius, cum iidem duces tui statum Mediolani occupavissent, atque arcem, in qua Franciscus Maria residebat circumvallare instituissent, tamen, postulante a nobis curam & securitatem adversus indignitatem tantam Italiæ periculo, omnibus notis atque ignotis flagitantibus, paratis qui arma & auxilia conferrent, cunctis prope Christianitatis Regibus nos animantibus; cum non videremur posse resistere monitis, querelis, precibusque illorum; cum nos officii nostri debitum, Italiæ calamitas & periculum commune commoneret; tamen adveniente per eos dies dil. fil. Commendatore Herrera, a te ad nos tractandi causa (ut ipse ferebat) misso, relapsi in pristinam spem & cupiditatem benivolentiæ tuæ nobis quoquomodo conciliandæ, dimissis consiliis, conspirationibus, oblationibusque cunctorum, gravi omnium indignatione & querela, qui se a nobis desertos conquerebantur, ad te
denuo

denuo confugiendum putavimus, quærentesque tibi comparare gloriam pacandæ Christianitatis, & moderationis tuæ omnibus declarandæ, meminimus, ea conventionum capitula, quæ prædictus Herrera attulerat, paucis in locis leviter immutata remisisse ad te comprobanda, scripsisseque manu nostra litteras, quibus te per Dei misericordiam obsecrantes, ut depellere velles hanc suspicionem, quæ de tua nimia cupiditate omnibus adhærebat; & perpetuitatem ac fructum amicitiae nostræ tibi pollicebamur, & consilium fidele dabamus, & quæ petenda erant omni cum humanitate & benivolentia abs te petebamus; securitatem videlicet Italiæ; Duci Mediolani, si quo pacto errasset, clementiam; nobis ipsis amorem: quæ tot nostra opera atque officia erga Serenitatem tuam, necnon alia quamplurima, quæ tibi quotidie a nobis postulanti prompte semper concedebamur, ex quibus tibi commodum atque honor quotidie accrescebat, quemadmodum a te accepta & recompensata sint, in promptu est cognoscere. Primùm, omnium tuorum in Italia agentium iniquitati & contuberniis ¹ ita fuimus expositi, ut cum non omnia statim ex illorum præscripto & cupiditate egissemus, de nostra fide & voluntate obloquerentur, nosque apud te suspicionibus sinistris onerare non desinerent; nec reputantes quid officium nostrum honosque deposceret, vellent nos secum in omne consilium, quod illis placeret, ruere præcipites; atque ubi primum moderatius & circumspectius nos contineremus, omnium præterito-
rum

¹ in ed. *contumeliis*,

rum officiorum periret gratia : quibus tu profecto fidei multo plusquam conveniebat habebas . Deinde in Senensi civitate omnes nobis amicos & benivolos tanta tuorum acerbitas & iniquitas infectata est , ut exterminata omni pene nobilitate , cædibusque multis factis , nihil fieret apertius , quam eas contumelias & opprobria nobis ipsis impingi ; cum nos patientia & dissimulatione , atque ut omnes modestiæ partes erga te servaremus , nulum aliud remedium tot innocentium calamitatibus nisi a te ipso quæsissemus ; quod tantum abfuit ut præstaretur , ut quotidie pejus atque acerbius illi in clades benivolorum nostrorum , & nostrum dedecus grassarentur . Foederis autem ipsius tua rejectio , quod nos cum tuis Oratoribus & agendi facultatem habentibus ictum , & a dilecto filio nobili viro Carolo De la Noy Vicerege Neapolitano comprobatum & ratificatum pro firmissimo habebamus , cum ejus non tam ratificatio abs te , quam executio sola expectaretur , quid tandem tibi erga nos animi esse ostendit ? cum si quid in illo pro te esset , id libenter adscisceres ; in quo vero aut dignitati nostræ aut commodo inserviretur , id infectum irritumque dimitteres : sicut in iis quæ separatim stipulata fuerant , spoliū videlicet terrarum & locorum Sedis Apostolicæ , & aliorum quorundam repudiatio tua declaravit . Quo etiam eventu non solum pecunias nostras ex pacto

H h

con-

convento non recuperavimus, verum etiam contra promissum, & fidem datam, exercitus tui bona pars in S. R. E. locis & terris prope assidue versata est, tantis & tam gravibus injuriis & detrimentis subditorum nostrorum, & crudelitatis, avaritiæ & innumerabilium scelerum atque inaudita immanitatis fama, ut horribilis sit & auribus humanis intoleranda commemoratio. Accessit in eis conditionibus, quæ inter Serenitatem tuam & charissimum in Christo filium nostrum Franciscum Regem Christianissimum apud te existentem tractabantur; ut de illis nostri Legati & Nuncii aut penitus celarentur, aut vix atque ægre, cum ipsi studiose inquirerent, de levissimis docerentur, & neque ea quæ auditu ex conjectura assequebantur, illis ad nos scribere permetteretur. Quo quidem tempore maximum dabatur signum tuæ & a nobis alienæ, & fidei nostræ derogantis voluntatis. Mittimus innumerabilia alia, in quibus nulla unquam habita est ratio nec honoris, nec voluntatis nostræ. Ad illas ipsas litteras, quas ad te tam humane & liberaliter scripsimus, ita responsum a te est, ut ubi clementiam Duci Mediolani petebamus, tu rigorem, justitiæ offerres; ita tamen, ut nequaquam ex ordine justitiæ, judicium atque sententiam poena antecederet: ubi eorum quæ tunc adversus rationes tuas a tuis ducibus jactata & ad nos delata etiam fuerant, culpam in quibusdam esse dicebamus

bamus; tu¹ nos quodammodo criminarere, illos immunes criminis faterere: quæ tibi benigne & large pollicebamur; ea tu tamquam tibi debita & obligata flagitares. In quo vero perspicuum indicium constitit, nos abs te illudi & pro nihilo haberi, fuerunt ipsa illa capitula Herreræ remissa ad te, ut comprobarentur. Cum illi facultas primo concessa uberior esset, quod jam confectam concordiam cum Rege Christianissimo habebas, tu restrictiora multo quam prius & jejuniora transmisiisti, apertissime indicans nos postremos esse, & contemni abs te, ubi tibi cum aliis amicitia convenisset. Quibus tot animi tui erga nos non bene dispositi significationibus animadversis; cum sive ea tua esset propria voluntas; tuæ in nos voluntati vehementer diffidere coepissemus: sive quorundam ex tuis, quod magis credimus, perversitas & maligna persuasio; tantum tamen illos apud te posse, vehementer periculosum intelligeremus nobis, totique Italiæ: persistimus tamen in studio & amore pacis; persistissemusque perpetuo, solitaque arma nostræ patientiæ induentes, permisissemus Deo omnes actiones cogitationesque nostras; si non tuorum pertinacia in obsidenda arce Mediolani, illiusque ultimum prope discrimen, nos ad sustentandam libertatem Italiæ, discernendumque facta a verbis prope supremo tempore excitavisset: præsertim cum quò minus de tua voluntate dubitare possimus, tua in Hispania ad deprimendam auctoritatem sanctæ Sedis Apostoli-

cæ , & Summi Pontificis dignitatem infringendam proposita pragmatica fuere edicta , Ecclesiasticæ facultati & libertati derogantia ; quibus in regno Neapolitano , Ecclesiæ Romanæ feudo, similia alia consecuta sunt : supradicti quoque Viceregis Neapolitani , qui ad nos ut veniret electus fuerat , apud Christianissimum Regem remansio, & cum eo novarum tecum conventionum occulta & a nostris ibidem agentibus abscondita tractatio , fixum in te illud consilium nostræ auctoritatis deprimendæ , & amicitiae omnino repudiandæ , perseverantemque in ea opinione sententiam indicaret . Quod confirmavit etiam nobis magis, dilecti filii Hugonis de Moncada , ad nos firmandæ amicitiae causa cum amplis mandatis , ut ferebatur , missi , in regno Franciæ mora , tamquam eventum speculantis ; ut si illæ res tibi ex sententia consecutæ essent, nos tunc penitus posthaberemur ; ac deinde eodem animo cum Duce Mediolani potius pacisci contendentis : cum quidem interea tui in Italia agentes ; ut omnino¹ & extra & intra appareret, contra nos quoque & S.R.E. statum iniri consilia ; Parmam urbem nostram proditione occulta eripere nobis tentavissent . Quibus tot & tantis injuriis & causis , invitique quidem & gementes de te desperare & diffidere coacti sumus, nostramque amicitiam & benivolentiam , quam tu toties repudiasti , multis & magnis Regibus adjungere ; quorum optimum in Christianam

¹ omnia in ed.

nam rem & Sedem Apostolicam animum si aspernati essemus, non jam Pastoris & communis Patris laudem, sed superbi & insolentis nomen acquisivissemus. Quod cum esset a nobis jam factum, & fide invicem data, foedereque constricti cum eis Regibus essemus, accessit tum demum itineribus lente & tarde confectis dictus Hugo, nobis tecum conjunctionem & conditiones eas afferens, quas nos cupidi tuæ amicitiae, & ut nobis quidem videbatur, cum communi Italiae & Christianitatis commodo, tui etiam & commodi & honoris privatim appetentes, tam sæpe abs te tamque vehementer cum requisivissemus, fuimus toties repudiati ac repulsi: quarum nunc accipiendarum occasio & tempus præteriere. Atque ut impendens Italiae grave servitutis periculum, acurbationem universæ Christianitatis, quantum in nobis est, propulsaremus armis & exercitu Sedem Apostolicam munire sumus compulsi; abhorrentes quidem ab ipsa armorum tractatione, sed tamen nullam aliam viam defendendæ justitiæ & pacis inter omnes æquis conditionibus sperandæ, minime cernentes. Habes rationem nostrorum actorum & consiliorum, quæ idcirco summatim a nobis tibi explicata est, ut justificemus non solum coram Deo (is enim inspector cordium est) sed etiam coram omnibus hominibus actiones nostras. Et nunc eo animo sumus, atque ita coram eodem Deo ac te testamur; si Serenitas tua ad æquitatem & humanitatem referre se

voluerit , nostra arma non solum non adversa tibi ,
 verum etiam ad res vere gloriosas propicia futura :
 sin autem in occupanda quotidie magis Italia , &
 aliis partibus Christianitatis perturbandis , tu non
 tam naturæ tuæ (quam nos probam semper existi-
 mavimus) quam cupiditati & consiliis tuorum
 obsequi perseveraveris , nos neque justitiæ , neque
 libertati Italiæ , in qua hujus quoque sanctæ Sedis
 tutela continetur , defuturos , sed iusta & sancta
 arma moturos , non tam ad offensionem tuam (ti-
 bi enim omnia semper honesta & prospera opta-
 mus) , quam ad defensionem nostrorum & patriæ
 salutem , communisque dignitatis . Quod , ut ne
 nobis , nimium ægre & invite hæc ipsa tractantibus
 facere necesse sit , obsecramus te , fili carissime , per
 viscera misericordiæ Dei nostri , & per eam spem
 quæ de tua virtute , tamquam futura Christiano
 nomini salutare , omnium mentes occupat , ut
 providere velis , quo immoderatis cupiditatibus
 repulsis , & aliquid potius publico Christianitatis
 bono condonando , quam omnia¹ ad te trahere co-
 nando , hæc Italiæ & Christianitatis incommoda
 & pericula tua moderatione sedentur . Est enim
 tibi profecto hujus curæ onus commune nobiscum ;
 & ambo a Deo in hanc sollicitudinem pro commis-
 sis nobis honoribus sumus vocati : in quo nos offi-
 cio & debito nostro neque detuimus , neque quan-
 tum justitiæ patrociniū permiserit detuturi su-
 mus . Tu vero , si quæ de tua in pacem generalem

¹ *nimum* edit.

voluntate passim ferebantur, veras prudentiæ & pietatis radices habebant, habes occasionem declarandi, quæ sentiebas, omnia vere & ex animo sensisse, atque operibus verba comprobando, singularem optimi Principis laudem tibi acquirendi: qui si tam nobis vere amorem tuum cupientibus, in liberanda Italia, quam foederatis nostris, in suis justis & plenis humanitatis æquitatisque petitionibus, satisfacere institueris, erit id Serenitatis tuæ famæ & sapientiæ melius multo accomodatum, & paci universali, securitatique, tam rerum tuarum, quam totius Christianitatis magis consentaneum. Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die 23. Junii 1526. Pontificatus nostri anno tertio.

Clemens VII.

Sadol.

CII. CÆSARI.

Charissime in Christo fili noster salutem & Apostolicam benedictionem. Aliqua sunt, quæ nobis præter naturam nostram, præterque voluntatem, cum summa quadam necessitate incumbunt; quæ si prætermittantur, nec boni Pontificis officio, nec justitiæ faventis, & patrocinantis Principis debito satisfacere posse videamur; quibus coacti sumus inire ea consilia, per quæ libertati Italiæ, & periclitanti sanctæ Sedi Apostolicæ præsidio simus; in quibus tua diu tam a nobis expectata, & ab omnibus sperata animi virtus

H h 4

& mo-

& moderatio , si eam medicinam adhibere voluerit , quæ & felicitatem a parte tua habet , & ut nos quidem recte judicamus , etiam gloriam , & utilitatem ; magnis erit terroribus , & periculis Christianitas liberata : de quibus omnibus scribimus largiter ad dilectum filium Baldasarem Cardinalem ¹ , ut cum Serenitate tua conferat , ac communicet . Obtestamur per Dominum Jesum , patrem omnis misericordiæ , Serenitatem tuam , ut animum , & curam adhibere ad dictum Nuncium auscultandum , & providere publicæ saluti , pace æquis conditionibus amplectenda , & continendis suorum cupiditatibus ac injuriis intra legum , & æquitatis fines velit , ut reliquis de vita , & de fortunis suis vivere securis liceat : quod erit non famæ solum , & sapientiæ tuæ melius multo accommodatum , sed tranquillitati etiam tam rerum tuarum , quam Christianitatis totius magis consentaneum . Datum Romæ die 25. Junii 1526. an. 111. Clemens VII. Sadol. ²

CIII. REGI PORTUGALLIÆ ².

Charissime in Christo fili noster salutem & Apostolicam benedictionem . Credimus non ignorare

¹ Sic in apogr. nostro : sed legendum *Balthasarem Castilionem* : erat enim hic Pontificis Nuncius ap. Casarem , cujus litteræ dum eo munere fungebatur leguntur inter *epist. Princip. lib. 1.*

² De calamitatibus a Turcarum Rege Christianis importatis , strictim ; uberius vero de Romana calamitate quæ hoc anno contigit , & de qua Historici omnes ; hæc vero litteræ ejusdem exactam narrationem habent .

rare Serenitatem tuam, quo in statu nunc sint Christianitatis res, ancipiti videlicet & periculoso. Nam & bellis inter nos impliciti, & a Turcarum Rege occupata prorsus Hungaria, Italiæ tam imminente, quid nobis bonæ spei ad præsidia nostræ reliquæ salutis ostendatur, plane nil videmus. Quamquam nos illi regno misero atque infelici quibus potuimus auxiliis opitulati sumus; atque, ut constat, & tibi constabit testimoniis eorum qui illas res bene noverunt, nostra præsidia, nostræ copiæ, nostri milites, aut impedimentum Turcis non mediocre fuerunt, aut illorum certe impetus sua clade & sanguine sunt remorati. Sed siue ob hostium inenarrabilem potentiam, siue quod Deus (id quod potius timemus) nostris peccatis adversus est, victis & confractis repagulis omnibus, illud est regnum in hostium infidelium potestatem redactum. Accidit illud nobis, illa regna servare & defendere cupientibus incommodum; quod bello eramus in Italia implicati, non tam quidem contra Cæsaris Serenitatem; nihil enim ab ipso certi mali aut perniciæ Italiæ parari putabamus; quam adversus & illius exercitum & Duces, qui statu Mediolani occupato, omnibus ceteris similem terrorem suæ nimæ cupiditatis injiciebant. Cujus belli per nos suscepti si tibi reddenda esset a nobis ratio, aut si tu clades, rapinas, direptiones, detrimenta miseræ Italiæ perspicere potuisses; non dubitamus quin justissimam vel potius necessariam causam
no-

nostram judicaturus fueris . Exercitum quidem Cæsaris sine stipendio tandiu retentum , omnium bonis & fortunis illi in prædam oblati , qua licentia , quotque injuriis in imbecilles populos usum fuisse putandum sit , potest per se tua Serenitas cogitare . Nos igitur ad liberationem afflictæ Italiæ arma sumpsimus , ut sumus arbitrati , pia & iusta ; nec quicquam nos aliud spectasse , quam salutem nostræ & communis omnium gentium patriæ Italiæ , testimonio est , quod nihil in victoria ad nos emolumenti pervenire pacti sumus , sed tantum pastoris & defensoris justitiæ officio fungi volumus . Contra autem ipsum Cæsarem , ejusque res legitimas atque proprias ita nihil unquam sumus damni machinati , ut cum superioribus diebus Columnnensibus subditis nostris quidem , sed nobis parum fidis , arma in manibus ad portas Urbis nostræ tenentibus , nos quoque firmam manum militum comparavissemus , qua illis facile superiores in Neapolitanum Regnum intrare , & omnia turbare , ac labefactare potuissemus , simulatque fides est nobis per Columnnenses data , eos arma esse deposituros , nihilque contra nos & statum nostrum tentaturos , statim omnia armata præsidia dimisimus , quaque in parte , si inimico animo fuisset in Cæsarem , bellum flagrare & vigere oportebat , ea ex parte summam pacem fecimus . Ergo in hoc statu res nostræ erant , cum est ad nos de Regis Hungariæ morte , & ejus exercitu cæso , ac de Turcarum victoria allatum .

latum. Quo nuncio perculsi cum cerneremus nisi apta remedia quærentur, omnia in unam ruinam procubitura, statim coepimus consilium, inspirante Domino, quacunque ratione arma nostra deponendi, ac jussio accersiri Ugonem de Moncada Cæsaris Capitaneo, induciarum tempus constituendi; quò interea nosmetipsi ad charissimos in Christo filios nostros Cæsarem & Christianissimum Regem accedere & efflagitare inter illos pacem, auxilium labanti Christianæ Reipublicæ petere atque obsecrare, iram Dei denunciare, omnia denique tentare & agere quæ ad profectum pacis necessaria essent, valeremus, non nostro incommodo, non populorum nostrorum, non periculis ullis, aut maris, aut terræ, nostram piam voluntatem deterrentibus. Hac re sic deliberata, postero die mane advocato Venerabilium Fratrum nostrorum sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium Consistorio, significavimus illis hujus suscipiendi itineris mentem nostram, quæ cum ab omnibus fuisset approbata, silentium tunc illis indiximus. Vespere autem ejusdem diei, vocatis Oratoribus omnium Principum qui apud nos erant, eandem voluntatem nostram illis aperuimus, inter quos dilectus filius Martinus de Portugallia Serenitatis tuæ nepos, cujus virtus, industria, prudentia, nobiscum sæpe alias, tum maxime in hoc omni periculosissimo tempore satisfecit, optimus potest tibi esse testis; qui in consiliis periculisque nostris omnibus, labore, diligen-

ligentia , consilio assiduus intervenit , & hactenus quæ . . . . Cum ecce postridie summo mane tumultuosissimus nuncius ad nos venit . Columnenfes oblitos fidei quam nobis dederant , iniquissima mente & voluntate , Duce jam dicto Ugo de Moncada Cæsaris Capitaneo cum magna manu esse ad Urbis portas , jamque ingressos moenia ad personam nostram vel necandam , vel captivandam præproperos advolare . Quo metu subacti , continuo ad arcem sancti Angeli nos recepimus , atque illi noctu , longissimo . . . . confecto cum in palatium venissent , atque ibi personam nostram non invenissent , ad cædes direptionesque conversi sunt . Quo in spectaculo acerbo & lugubri , quid est quod pro calamitate tanti mali scribere apte possumus ? cum oculis nostris videremus rapi , trahi , ferri omnia tam sacra quam profana (quamquam in ejusmodi loco quid potuit esse profanum ?) cum templum illud sanctum & venerabile Beati Petri , quod caput , quod domicilium , quod fundamentum Christianæ Religionis semper habitum est, Hispanorum & aliorum, qui cum illis erant, manibus cruentis videremus diripi , aras sanguine foedari , omnia sacrorum ministeria distrahi & dilaniari , necnon antiquum Sacrarium in palatio , in quo rem divinam perpetuo Romani Pontifices celebrare soliti erant, ita cultu & apparatus ornatum , ut tamen in eo plus reverentiæ & sanctitatis quam divitiarum esset ,

set, omnibus ornamentis, nullo sacramento Religionis cupiditatem retardante, vidimus spoliatum; quibusque templis & sacris rebus, neque Gothorum quondam nimis feræ mentes, neque Vandalorum Christo non parentium infidelitas, cum in hæc eadem loca barbaræ illæ gentes per vim invasisissent, ullam injuriam, ullum detrimentum propter reverentiam sanctitatis attulerunt; nostri, Christi nomen & characterem præferentes, nullam in partem pepercere, eis ducentibus, atque hortantibus, quos maxime ægre ferre tam atrox delictum & facinus oportebat. Nec hic illorum immanitas constitit, sed discurſionibus factis, cum plurimæ domus prædæ fuissent datæ, cumque alias plures idem incommodi sensuras cerneremus, ita dolore victi & afflictæ Urbis misericordia affecti fuimus, ut potius ad conditiones devenire, quam tam acerbum spectaculum diutius intueri sustineremus: magna quidem nostra & Sanctæ Sedis Apostolicæ indignitate; sed de duobus maximis malis quod minus malum fuit duximus eligendum. Itaque ad pacationes descendimus, ut utrinque arma in Italia suspenderentur, quod nos quidem jam velle facere fueramus professi; sed magnus tamen in eo dolor, quod voluntate faciebamur, id per vim facere videri, ut eis . . . omnibus qui in eo insultu contra nos & sedem Apostolicam ignosceremus; quod etiam concessimus, conditione apposita, quam tamen conditionem nec illi servaverunt,

verunt , neque , ut apparet , sunt servaturi . His pa-
ctis conditionibus illa procella summi periculi tum
a nobis depulsa est; sed tam subito & insperato
incommodo consilium nostræ profectionis subla-
tum videbatur; dissuadentibus fere omnibus , ut
ab itinere desisteremus, quod jam nullam habiturum
esset dignitatem , nec optati exitus pacis conci-
liandæ gratiam . Stetimus igitur ancipites & vehe-
menter dubii , quid nobis esset agendum . Hæc lin-
quere uti erant sic turbata , parum cautum; ad
conficiendam pacem non accedere , parum pium,
videbatur . Cum , re denuo cum Venerabilibus Fra-
tribus nostris communicata , hoc Consilium cap-
tum est, ut mitteremus ad omnes Reges novos Nun-
cios; qui & calamitatem regni Hungariæ, & neces-
sitatem pacis , & nostrum quoque recentem casum
significarent : ac si , coeuntibus eorum ad pacem &
studium concordiae voluntatibus, aliquis eligeretur
locus, in quo fieri commune Regum colloquium in-
ter ipsos posset , nosmet denuntiarent ad illud
colloquium esse venturos . Ac alii ad alios destinati
sunt; ad te vero, fili charissime, non habuimus dexte-
riorem prudentiorem Nuncium quem mitteremus ,
quam tuum ipsius Oratorem , cujus omni hoc tem-
pore summa erga nos & hanc sanctam Sedem offi-
cia extiterunt. Ille enim, nullo labore recusato, sæpe
inter nos & Ugonem , jamdiu cum nec gladiatorum,
nec licentiæ militaris periculum, quod illi ab cupi-
dis prædæ & sanguinis militibus imminebat , illius
pie-

pietatem & operam retardaret, omni sollicitudine, omni studio & opera conatus est, ut & illorum crudelem vim mitigaret, & nos ad compositionem cum illis adduceret; cui quantum debeamus vix possumus explicare: certe nisi ejus industria & auctoritas intercessisset, aliquod majus malum illo die fuisset patratum. Cum igitur & testis fidelis, & prudens explicator, & optima mente atque animo in Christi rem prædictus a nobis esset judicatus, eum in secreto Consistorio jussimus introduci, ac illum obtestati sumus, ut iter hoc necessarium ad te pro Christiana Republica & Dei optimi maximi fide, ac pro nostra dignitate susciperet: quam petitionem nostram omnium Venerabilium Fratrum nostrorum preces sunt subsecutæ. Atque ipse, ut est in omni pio labore promptissimus, etsi durius aliquantum ducebat, sine tuo jussu a sua legatione discedere; tamen tanto consensu nostro & Senatus Apostolici victus, ac optime existimans, Serenitati tuæ, pro tuo eximio animo in rem Christi & publicam, id non solum probatum, sed gratum etiam futurum, concessit nostræ voluntati; atque hunc quoque, post alios multos laborem ad te proficiscendi, & ad Serenissimum quoque Cæsarem suscepit, ad quem, quamquam & per alios curavimus perferri nostra desideria; tamen in ipso tuo Oratore maximum momentum illius movendi, & suadendi posuimus. Quæ autem a tua Serenitate requirimus, ea hæc sunt; primum, ut quod ad
pacem

pacem communem , & remedium adversus crudelissimum hostem parandum pertinet , in eo velis omnem vim adhibere & virtutis & potentiae tuae : deinde , si alia ratio negotii conficiendi expeditior non occurrat , diem & locum & modum velis constituendum curare , suadendo hoc Cæsari , & si etiam tibi videatur , Christianissimo Regi , ut colloquium sanctum & salutare fieri possit ; sicut nos quoque ambos eisdem Reges non solum hortamur per Nuncios nostros , verum etiam obsecramus . Nos enim Serenitati tuae pollicemur , si hujus optati colloquii data erit facultas , nos promptissimo & libentissimo animo illuc accessuros , personamque nostram omnibus periculis pro Dei , & Fidei Christi utilitate & causa objecturos . Quod ita maxime fieri cupimus , ut etiam interveniat , si possit fieri , Serenitas tua , vel hortatrix concordiae , vel conditionum confirmatrix ; quod tua maxime auctoritate poterit effici . Nec tamen arbitramur , factum ullum præclarius aut gloriosus posse , a te hoc tempore suscipi , dignum tua & parentis tui gloria : qui quidem tuus pater , cum omnem ætatem suam in re Christi , & Religionis Christianæ propagatione consumpserit , tantæque laudis hæreditatem tibi reliquerit ; advenit nunc tempus , non optabile illud quidem , sed tamen tibi quidem accommodum , quo brevi spatio , uno maxime & opportunissimo pacis opere , & consilio , illius perpetuam & eximiam laudem , ex multis pietatis operibus acquisitam

tam possis adæquare. Debes autem hoc Deo, & eis divinis muneribus ac beneficiis, quæ tibi ab illo collata multa & magna sunt: in quem si parum gratus reperirere, timenda illius ira indignatioque esset. Porro res Christianæ in eum locum adductæ sunt, ut aut celeri remedio maximis urgentissimis non jam periculis sed cladibus occurrendum sit, aut nullum posthac futurum sit remedium: cujus remedii inveniendi nos summam quandam spem & opinionem in tua Serenitate ponimus, quæ ne nos fallat, etiam atque etiam te per viscera misericordiæ Dei nostri obtestamur. Sed de his copiosiora mandata ipsi tuo Oratori ad te perferenda dedimus, cui Serenitas tua circa hæc referenti fidem summam habebit. Datum Romæ apud Sanctum Petrum sub anulo Piscatoris die XVI II. Octobris MDXXVI. Pontificatus nostri anno tertio. Jacob. Sadoletus.

CIV. HELVETIIS¹.

Dilecti Filii. Non ignari eximiæ illius virtutis studiique perpetui, quo natio ista invictissima Apostolicam Sedem, sanctamque Romanam Ecclesiam est prosecuta, ut primùm ad summum

I i hunc

¹ Episcopum Verulanum Ennium Filonardum Nuncium suum ad eos mittit. Functus fuerat eadem legatione Filonardus sub Julio II. & sub Leone X. atque ad eum extat *ep. 38. lib. viii. Bem.* in qua Leo laudat fidem ejus, operam, diligentiamque in rebus cum Helvetiis administrandis. Vicissim illum Helvetiis commendat *ep. 33. lib. viii. Vide epist. hic xxviii.* Ceterum epistolæ huic adscriptus a. 1532. vitiosus est vel ex Sadoleti vitæ rationibus: aberat enim eo anno & consequentibus ad a. 1536. Carpendoratenſi Ecclesiæ suæ restitutus. Substituendus ergo vel a. 1524. quo fidem Catholicam reti-

hunc Pontificatus gradum fuimus assumpti, aliquem isthuc mittere cogitavimus, qui nimirum, & sanctæ hujus Sedis Nuncium apud vos ageret, nostramque erga vos paternam benevolentiam omnibus declararet officiis, quæ optari a vobis, & a nobis præstari posse cognosceret. Sed enim, ut vos non latuit, ea paulo post consecuta sunt tempora, quæ omnes cogitationes nostras consiliaque interruperint, nosterque, & rerum omnium status nostrarum eo aliquando fuerit redactus, ut ejusmodi amoris, ac pietatis signa potius accipere ab aliis necesse haberemus, quam Devotionibus vestris, aut cuiquam ex aliis vere nobis dilectis dare possemus: nunquam plane in eo neque nobis, nec vobis satisfacimus. Quamquam, quod ad nos pertinet, uti vestræ semper gloriæ & amplitudinis fuimus studiosi, ita vestrarum Devotionum perturbationibus, & incommodis, quæ sane non mediocria visa nobis sunt, ut decuit parentem vestrum amantissimum, vehementer affecti sumus; nihilque prætermisimus, quo, quantum cum Deo fieri a nobis posset, vobis, & vestris rebus consuleremus. Nunc autem, etsi novæ nos in dies premunt angustiae, aliæque ex aliis difficultates assidue impediunt; perpetuo tamen commodi, & honoris vestri

retinendam decreverunt; quare a Clemente eodem laudantur litteris quæ exstant ap. Raynaldum *ad h. a. n. 52.* excitanturque, ut in eo qui proxime futurus erat conventu pergant religionem tueri: vel ad aliquem ex proxime consequentibus, quibus hæc Filonardi Legatio commemoratur a Pallavicino *Hist. C. Tyrid. lib. 2, cap. 12, num. 5.*

stri impulsu desiderio, diutius differte nequivimus, quin aliquem ad vos Nuncium mitteremus, qui cum omnes inter vos pacem atque concordiam, tum quidquid ad vestram amplitudinem, nominis gloriam, rerumque accessionem spectare videret, nostro, & hujus sanctæ Sedis nomine procuraret. Cum vero eum esse hominem optaremus, qui non nobis modo ipsis, sed vobis quoque, & gratus, & probatus foret, ven. Fr. Episcopum Verulanum potissimum delegimus, cui etsi mandavimus, ut ad hoc nostrum, pacis vestræ, commodi, & dignitatis explendum desiderium, amoremque erga vos quacumque in re opus fuerit declarandum omni opera, studio, assiduitate incumbat; idem tamen sua ipsius sponte, quadamque erga vos animi propensione eum esse facturum non dubitamus. Hortamur igitur vos, ut eo illum nomine excipere, atque animo velitis, quo a nobis est missus, & per se ipse est profectus; in eisque rebus omnibus, quas vobiscum aget fidem omnem præstare. Nam, quod ad cetera attinet, sive vestra ipsorum, seu nostra, & sanctæ Sedis agenda sit res, nihil unquam a vobis expectavimus, nisi quod ab observantissimis, & optimis S. R. E. filiis expectari debet, quodque iis dignum sit titulis, & honoribus, quos vestra singulari fide præstantique virtute a summis Romanis Pontificibus Prædecessoribus nostris, a nobisque meruistis; sicuti de his, & aliis idem Episcopus pluribus est vobiscum acturus. Datum Romæ Die 22. Augusti 1532.

Clemens VII.

IACOBI SADOLETI

EPISTOLÆ

NOMINE PAULI III. SCRIPTÆ

ANNO MDXXXVI.

CV. CÆSARI¹.

Carissime in Christo Fili noster &c. Etsi certi sumus, famam ipsam, quæ malarum præcipue rerum velox & festina est, gravem tibi nuncium de periculis Hungariæ, ad paucos dies allaturam; tamen existimavimus nostrarum partium esse, quæ ex Nuncio ibidem nostro Joanne Antonio Pulleone Barone Burgii, homine prudentissimo, & vigilantissimo accepimus, ea quam primum Serenitati tuæ significare; futura illa tibi quidem molesta, veruntamen cognitu necessaria: in his enim vul-

¹ Cæsari, ex iis quæ sibi a Jo: Antonio Pulleoneo Nuncio scripta fuerant de Hungariæ periculis, narrat, commemoratisque quæ ipse fecerat, Carolum ad æmulationem quandam misericordiæ virtutisque excitare conatur. Suspicio tamen anni designationem non recte se habere; in mense saltem nominando erratum est. Nam hoc ipso anno Carpendoracte scribit Gryphio *op. 16. l. v. 111. Kal. Jul.* Sadoletus, ut diximus; nec nisi Autumno Romam venit, unde postea ad hunc ipsum, ut videtur, Antonium Pulleonem scribit Idib. Novemb. *op. 16. lib. 1x.* Hungaria sapius a Turcis misere vexata est. *De regno Hungaria ab hostibus Turcis oppresso & capto* exstat Homilia 20. 3. *oper. Sad. nov. edit. pag. 1. & inter Consilia Bellica edita in Officina Grosiana a. 1603. vol. 2. pag. 240.* habita, ut opinor a. 1514. quo Christianum exercitum Solimanus vicit, ut Isthuanus *lib. 14.* & ex Jovio, & Bellajo Raynaldus *n. 46.* Anno ergo sequenti, postquam Romam redierat Sadoletus, hanc epistolam Pauli 111, nomine scriptam suspicor.

vulneribus. quæ afflictæ jam dudum, & labanti Christianitati quotidie afferuntur, ad eum potissimum Auctorem confugiendum, unde salutaris medicina potest expectari. Ac de rebus quidem illius regni, in quo statu sint, quamve misere & infirme se habeant, deque consiliis hostium, quibus jam, & spe ipsorum, capta atque confecta, & nostra prope desperatione complorata Hungaria est, jussimus capita ipsa litterarum describi, & ad Serenitatem tuam mitti; ex quibus seriem totius negotii cognosceres. Quid vero ad hæc tanta, & tam acerba mala ferri opis, aut consilii inveniri possit, ut tantisper saltem imminens excidium, differatur, quoad constitutis desiderata pace Christianitatis rebus, aliquis aliquando Reipublicæ & veræ pietatis amor in Principum mentibus, & cordibus recalescat; testamur Deum, & Dominum nostrum, nos nihil adhuc quod placeat, statuere potuisse. Sive enim viribus, & opibus sit opus, omnia hic infirma, & extenuata sunt; sive etiam illa adessent, vix videtur brevitatis temporis illius jam remedii capere vim posse. In qua nos cura, & cogitatione ancipites, ut primum litteræ illæ nobis redditæ fuerunt, advocavimus e vestigio Venerabiles Fratres nostros, atque eorum Consilio & Coetui, Regum & Principum Christianorum Oratores, qui in Urbe aderant, etiam adjunximus; ut & nobiscum, & cum illis una, cum testes essent miseriarum, tum adiutores, si fieri posset inven-

niendæ salutis , quorum cunctorum deliberatione , & consilio , quæ sunt explicata , in alia scheda seorsum conscripta sunt . Illud quidem præ ceteris præsentius , & promptius remedium , & nobis , & illis visum est ; quoniam armis , & apparatu bellico occurrere in tempore ad illam nobilem , ac maxime opportunam Provinciam retinendam non possumus , ut unusquisque Principum per suum fidem aliquem, subsidium pecuniæ in Hungariam mittat ; per quod ex finitimis nationibus Bohemisque præsertim , pedites conducti sustinere impetum ingruentium hostium tantisper possint , & regni illius spiritum , atque vitam ad aliquod commodius medicinæ tempus reservare . Hoc unum consilium reliquum videtur factum , in quo spes etiam nunc aliqua exiguæ salutis resideat . Quod si neglectum , ac repudiatum fuerit , non veremur jam nos quidem , sed pro certo ducimus , nos ad alterum annum Hungariam non habituros ; frustra deinde , & nobile membrum Christianitatis . & propugnaculum nationis fortissimæ adversus Turcarum intolerabilem potentiam desideraturos . Quæ res cum sic se habeat , scribimus ad cunctos quidem Principes , & eorum auxilium rebus Hungaricis imploramus ; sed in te unum præcipue , fili charissime , oculi , & spes nostra conversa est . Scimus etenim Dei causa quid possis ; novimus quid velis ; quantum autem velle debeas , omnes ignoti , notique intelligunt : ad tantam autem naturæ bonitatem ,
tan-

tanto necessitudinis, & erga Deum gratiæ officio adjuncto, quid est vel tam arduum, quod pro Republica, vel tam laboriosum, quod pro honore Dei aut non suscipere, aut nos de te non sperare debeamus? Cernimus ipsi in quæ tempora vocati ad hoc pergrave jam, nequaquam autem jucundum Pontificatus administrandi onus fuerimus, infausta videlicet, & turbulenta; quibus quidquid sanandum, confirmandumque apprehendas, ut in ruinosis parietibus putres structuræ solent, ita tibi apprehensum in manibus conteritur, ad nihilumque redigitur. Tenuimus tamen, Deo adjuvante, Hungariæ salutem usque in hodiernum diem. Nos enim summam pecuniæ, quæ illuc a felicis recordinationis Adriano Prædecessore nostro missa fuerat, auximus. Nos jam aliquoties hordei, tritici, pulveris non mediocrem numerum ad sustinendas arces Croatiæ misimus. Nos Urbem Elizem¹ bis a Turcis obsessam, & pene captam, nostro item bis sumptu, nostra cura liberavimus; ut quisque in his regionibus opis indigus est, ita ad nos opem petatum advenit, quos nos non sinimus vacuos spei, opisque discedere: & hæc facimus omni ipsi ope, omnibus prope vectigalibus destituti. Vincit tamen voluntas impotentiam, & fidei ac charitatis studio difficultates omnes superantur; quæ cum a nobis fiant summa egestate oppressis, quid a te expectandum est, fili charissime, in quem omnis Dei beneficentia tam large, & abundanter

¹ Vereor ut ne hic aliquod sit librarii peccatum.

effusa est? Neque nos te monemus officii & debiti, in iis regionibus celeri, & opportuno pecuniæ subsidio adjuvandis, quò jam suscepto oneri, & impendio nosmetipsos subducamus, partesque etiam nostras in te transferamus; sed ut tu nobiscum unà ad ferendam opem illi regno te accingas, in honorem, & salutem Christianitatis, cujus tibi incolumitas prope æqua ex parte ac nobis commendata est. Quæ si, illa inclyta natione amissa, manca, & mutila facta fuerit, deformatoque corpore, hanc etiam notam tuæ ætatis sæculo inusserit, ut, te usque adeo florente & præpolente, immanissimis tamen hostibus prodita, & & objecta fuisse videatur; quid te quæsumus opes tuæ, quid imperium, quid victoriæ insignes adjuvabunt ad diluendam maculam nominis tui? Quam ad Deum omnipotentem causam dicturus es? apud quem certe dicenda est; quando cætera omnia caduca, & interitura sunt; opus Religionis & pietatis solum est æternum. Sed hæc ager idem ille Omnipotens Deus, ut longe sint a te, atque ab ætate nostra, tuque potius, quæ invictissimo Rege, & Christianissimo Cæsare digna sunt, agenda, paranda; navandaque, suscipias. Atque utinam, pace inter te Regemque Francorum conciliata; de qua rumores venerunt satis constantes, ita opportuno tempore, ut junctis simul tanti boni milique nunciis (si modo pax ipsa vera est) & severitatem simul, & misericordiam Dei immortalis
omnes

omnes admiraremur. Verum quæ huic periculo, propinquæ calamitati propulsandæ necessaria sunt, ut Serenitas tua accurate, mature, pieque cogitet atque efficiat, illam in Domino adhortantes, omni animi studio obtestamur; de qua etiam cum ea dilecti filii nostri Legatus, & Nuncius nostris verbis agent; quibus illa fidem habebit. Datum Romæ die 19. Februarii 1536. Anno tertio.

Paulus III.

Sadol.

ANNO MDXLVI.

CVI. ARCHIEPISCOPO TREVIRENSI¹.

Venerabilis Frater. Omnibus tentatis jam consumptisque remediis, quibus impiorum hominum mentes Germanicæ nationis sanari posse sperabamus, & pro nostro erga illam nobilem nationem paterno affectu vehementer optabamus; cum nec lenia remedia, quæ primò adhibuimus quidquam profecerint, nec Generalis Concilii² ratio, tot jam menses in ipsis Germaniæ finibus aperti, atque habiti ullam prorsus apud eos auctoritatem, ac vim habeat; quippe quod apertissime

CON-

¹ Joanni Ludovico ab Hagen (electo v. Id. Aug. 1540. mortuo a 1547. d. 23. Martii ex Browcio lib. 21. *Annal. Trevir.*) scribit ut Carolum v. in bello Hæreticis inferendo adjuvet. Atque hoc nimirum anno bellum Smalcaldicum cœptum est, quo Elector Saxoniz vivus captus: *finemque accepit*, ait Spondanus *ad a. seq. n.xi.*, bellum Germanicum magno animo a Carolo Casare, hortationibus & auxiliis Pauli Pontificis susceptum.

² habita hoc anno sess. 6. 7. 8. 9. 10. nec Paulo Pontifice præterea ulla.

contemnunt; nos cum fatis jam spectatam omnibus patientiam, & lenitatem nostram esse intelligeremus, id consilii, non nostra quidem sponte, sed necessitate compulsi, & coacti coepimus, quo illorum pertinacia summa impietate conjuncta, Deo juvante, frangatur, nec ad reliqui Domini Gregis, nostræ tutelæ divinitus commissi perniciem, ipsa impunitate corroboretur. Itaque nostris paternis cohortationibus, & suasionibus excitatus charissimus in Christo filius noster Carolus Romanorum Imperator semper Augustus, frustra ipse quoque mites vias omnes persecutus, quò illorum animos sanaret, quod optimo ipsius in Rempublicam Christianam animo, summaque prudentia, & fortitudine, ac perpetua erga nos, atque hanc sanctam Sedem observantia, dignum erat, fecit, ut arma contra Religionis, & publicæ pacis, ac tranquillitatis hostes, tam pia, quam necessaria caperet; cui nos ad tam sanctum, & toti Christiano nomini salutare bellum ea missuri auxilia sumus, quæ nostrum ardens restituendæ Religionis, & pacis publicæ recuperandæ studium, ac desiderium postulat. Magnam quidem spem habemus, reliquos Catholicos Principes nobiscum esse ad hoc tam pium bellum sanctissimo quodam fœdere consensuros; sed eos id agere, & præstare maxime decet, qui Ecclesiasticis dignitatibus præditi, opes, quas ob eas ipsas dignitates possident, ad defendendam Dei Religionem, & ipsius Ecclesiæ cau-

causam ut conferant , arctiore quodam obligationis , & officii vinculo sunt adstricti . Sed cum alios speramus , hac in re muneri , & officio suo minime defuturos , tum id nobis de te præcipue pollicemur , vel quod virtus , & constans erga Deum pietas tua nobis optime nota est , vel quod sacri es Romani Imperii Elector ; quorum alterum , ut Religionem pro tuis opibus , & facultatibus tueare contra impietatis auctores , alterum , ut Imperatorem invictissimum , in tam præclaro conficiendo opere prompte sequaris atque adjuves , te debet impellere . Istiuc accedit , id quod præclare pro tua prudentia intelligis , ut nisi illorum hominum furor armis reprimatur , quando alia ulla jam ratione fieri id nequit , omnium Ecclesiasticorum Principum in illis regionibus , non fortunæ solum , & dominia , sed ipsa etiam salus , & incolumitas in summo discrimine periculoque versetur . Quamobrem , ut hoc bellum quantis poteris facultatibus juves , te etiam , atque etiam in Domino cohortamur ; quemadmodum te facturum esse minime dubitamus . Nihil est profecto , quod aut tu Christiano nomini salutaris , aut tuis fortunis , tuæque saluti defendendæ magis necessarium facere possis : neque dubium esse debet quin Deus omnipotens , cujus hoc bello religioso , & Fides Catholica , eo ipso auctore , defenditur , causæ tuæ fautor propitiusque futurus sit , & Religionis suæ propugnatoribus ea & in cælo , & in terris præmia

mia tributurus, quæ sunt omnium maxima atque amplissima. 1546.

CVII. AD CONCILIUM

Venerabiles Fratres. Significaverunt nobis nostri de latere Legati, qui sanctæ isti Synodo nomine nostro præsident, vel in quorum personis potius nos, cura & affectu conservandæ puræ immaculatæque Christi fidei, & Religionis præsidemus; vos velut pios probosque vineæ Domini cultores, non solum ea cogitare quæ præsentem fructum nostro sæculo afferant; sed etiam longe in posteritatem providere, ut ea semper agantur, curenturque, quæ & ad stabilimentum Catholicæ fidei, & ad impiarum hæresum tanquam malarum plantarum prohibitionem, extirpationemque apta sint, atque opportuna: quam nos vestram prudentiam, diligentiam, plenamque summæ pietatis voluntatem vehementer in Domino commendamus. Cum autem videatur Fratritatibus vestris in primis id ad hanc rem pertinere, ut cæleste illud sacrarum litterarum donum, quo Dei omnipotentis liberalitas tota in nos effusa est, rite atque sancte celebretur, exerceatur, in manibus omnium, quoad fieri potest, & in summo apud omnes honore habeatur; in eorundem Legatorum litteris cognovimus, statuere vos cogitare nonnulla, quæ ad augendum ipsarum sacrarum littera-

terarum studium ; animosque hominum , & ad docendum illas , & ad discendum magis commovendos pertinere possint ; ut , de Præbendis primo vacaturis ad Magistros sacrarum lectionum deferendis , de Regularibus , aliisque Prædicatoribus , nec non Ecclesiarum Parochialium Sacerdotibus , item de exemptis , & si quæ sunt alia hoc genere conjuncta , de quibus in vestris consultationibus sit disputatum : hæc enim omnia scripserunt ad nos , in vestris nunc consiliis congregationibusque tractari . Sed quoniam aliqua ex his fortasse , quæ ad medendum perturbationi temporum Spiritus Sanctus a vobis statui oportere demonstrat , aut juri communi , & aliorum Conciliorum ordinationibus , aut etiam privilegiis ab Apostolica Sede concessis aliqua in parte videntur repugnatura , vestras Fraternitates desiderare significaverunt , ut nos iis quæ a vobis sunt in hoc genere decernenda , nostrum consensum , & auctoritatem Apostolicæ approbationis adjiceremus ; ut jure semper , atque honorè Beatissimi Petri conservato , quæ per sacrum istud Concilium gerenda sunt , firmitatem semper inviolabilis Decreti obtineant . Nos itaque illi fundamento innixi , super quod Deus universam ædificavit Ecclesiam , vestra justissima vota atque consilia non solum commendatione , & laude , sed etiam paterna in vos , & unumquemque vestrum benevolentia prosequentes , volumus , atque decernimus , ut quidquid super
his

his a prædictis Legatis nostris , vobiscum unà , hoc est , cum sacri istius Concilii communicatione , & assensu fuerit statutum , id plenam , & perpetuam habeat roboris firmitatem ; præmissis , ac aliis in contrarium facientibus , non obstantibus quibuscumque . Nunc quoniam ab his principiis , quæ a vobis posita jam sunt , expectanda sunt , in Christianæ charitatis fundamentum , reliqua plena ejusdem , & pietatis , & prudentiæ , hortamur vos in Domino , ut divinum de vobis judicium agnoscetes , qui culturam charissimæ suæ vineæ , ejusque a pravis vepribus , & spinis purgationem , vestris potissimum consiliis , vestræ diligentiae , & fidei commissa credidit , velitis tempus hoc opportunissimum a Domino vobis datum , in eas curas actionesque impendere , per quas pristinus Catholice Ecclesiæ nitor , & dignitas Sacerdotalis in omni parte terrarum , in qua colitur Christus , restaurata refulgeant : in quo opere sancto , plurimumque laudabili nos semper auctores , & approbatores habituri estis . 1546.

JACOBI SADOLETI

S. R. E. CARDINALIS

ET EPISCOPI CARPENCTORACTENSIS

EPISTOLÆ FAMILIARES XXXVIII.

ANNO MDXVII.

I. NICOLAO TEUPULO S. P. D.¹.

FRANCISCUS Valerius noster, cum superioribus diebus Venetiis rediisset Romam, meque inter primos forte obvium habuisset, complexus est ille me quidem, ut nostra coniunctio ferebat amicissime, sed & multis sermonibus ultro citroque habitis salutem quoque mihi a te plurimam nunciavit; deque tuo, & fratrum tuorum statu atque incolumitate ea quæ maxime optabam, eum cum percontarer, exposuit. Quem ego ipsum cum libentissime vidissem, tum vero hoc adjuncto nuncio salutis tuæ & constantis erga me voluntatis, summa lætitia me affectum sensi; cum, & te in omnes

¹ Suum erga illum amorem benevolentiamque significat, & simul de studiis, quibus operam navet, interrogat. Laudat Nicolaum Sadolectum in epist. ad Longolium xi. lib. xvi. 1. edit. Veron. atque inter amicos suos numerat lib. v. ep. 9. Teupulum; Teupulos tamen duos salvere jubet lib. 1. ep. 3. ut anceps sit, an Nicolaum illa epistola appellet.

omnes partes valere intelligerem , & mihi eam benivolentiam præstare , quam ego tibi tuis singularibus virtutibus adductus perpetuum præstitissem . Quæ recordatio vel significatio potius tui pristini erga me sensus hòc mihi , etiam gratior , & jucundior accidit , quod cum antea addubitare cœpisssem ne te mei forsitan cœpisset oblivio , propter eam occupationem ambitionis civilis , cui te more Majorum deservire necesse esset ; mihi vero ipse conscius essem , animum meum arga te eum semper fuisse quem hominis amicissimi esse oporteret , facile cognovi hoc benivolentiæ conservatæ nuncio , te mei absentis memoriam retinere , nullamque rem esse quæ ex natura ingenua , & animo optimis artibus exculpto fidem veræ amicitiae posset evellere ; quam ego mihi tecum institutam esse duco jam ab illo tempore , quo tu in Urbem veniens , tui præstantis ingenii singularisque doctrinæ tam præclara documenta publica præbuiisti . Laudis tum primum tuæ me utique commovit admiratio , ut te mihi diligendum proponerem ; postea vero consuetudine aliquot dierum , quibus una jucundissime fuimus humanitate tua , moribusque perspectis , amori meo in te cumulum adjeci ; quem si ullo tempore apud meum animum obliterari passus fuisssem , ipse me non satis hominem esse existimarem : nihil enim bono viro magis alienum est , quam semel vero iudicio susceptam benivolentiam , aut oblivioni tradere , aut temporum spatiis , & locorum imminui debi-

debilitarique finire. Sed accidit nescio quo pacto, ut quamquam mea summa cupiditas existeret his etiam exterioribus rebus, atque officiis, quibus commercia communis vitæ continentur, meam voluntatem tibi declarandi, nihil tamen a me in te profectum fuerit, quod aut tibi commodo fuerit, aut ornamento: credo, quod res nulla incidit, in qua meam tibi operam necessariam putaris. Quod si ita fuit, gratulor medius fidius, vel virtuti, vel felicitati tuæ: virtuti, si fortunæ nihil omnino detulisti, omniaque in te tibi posita duxisti; felicitati, si ita abundasti eis rebus omnibus, quæ ad lautiores vitam pertinent, ut ex hac Urbe, atque ab hoc Orbis terrarum optimo clementissimoque Principe nullam rem expetieris, in qua amicorum tibi operam, ac diligentiam adhibendam existimaris. Sed si res ita se habuit, si ad Collegam meum¹ hominem omni virtute, & dignitate ornatissimum postulata tua potius retulisti, magisque jure censuisti petendum tibi ab eo esse, si quid opus fore putares; hoc tamen scire te volui; quamquam multæ inter vos causæ intercedant & vetustatis, & civitatis, & propinquitatis, tamen unam apud me virtutem tuam pro omnibus causis necessitudinum ad summum meum amorem erga te valuisse; nihilque me præterea requirendum putasse, cum tu tantis ornamentis præditus omni benivolentia dignus existeres. Etsi idem omnino fecit, te Bem-

K k

bo

bo tuo , Collegæ meo , nonnihil aliquando oneris , idest ut ego interpretor , beneficii , aliquid petendo ab eo , detulisse : magnum enim ego me capere beneficium arbitror , cum talibus viris gratum aliquid faciendi facultas mihi data est . Sed in illo perinde est , ac si egomet tibi hanc gratiam deberem . Tanta enim est conjunctio , atque ita nostra inter nos voluntas conglutinata amore quodam incredibili , ac unanimi conspiratione , & consensu rerum omnium ; ut non modo opiniones , sed ne animas quidem videamur habere sejunctas ; quod forte in vulgus difficile habeatur in tanta communicatione honoris , dignitatis , rerumque omnium , ac raritate exemplorum hujusmodi . Quamquam ego illum me ipso dignitate superiorem semper duxi . Sed nos , qui innocentiam , & probitatem præcipua ornamenta veræ vitæ semper duximus , vulgi admirationem scilicet irridemus ; in fide autem perfectæ , & constantis amicitiae , nihil non unum , atque idem incidere posse , recte arbitramur . Ergo si nihil tibi opus fuit ab hoc magistratu quem gerimus , nec ab eo Principe , cui propter ipsius virtutem , & sapientiam , & humanitatem , & libentissime simul , & liberalissime inservimus ; potius gratulandi quam quicquam tibi pollicendi causa est : sin autem contingat aliquid , in quo mea benivolentia tibi esse queat opportuna , te existimare volo in meis jucundissimis , optatissimisque rebus mihi futurum , si cognoro , te eam de me obtinere opinionem

nem, tamquam neque mea res ulla tanti sit, quam ego non tuis rebus omnibus postpositurus sim; neque tua, in qua non tuum ipsius desiderium ac studium sim mea cura, assiduitate, diligentia superaturus. Sed hæc re tibi potius quam præstabo litteris. De studiis autem utriusque nostrum; etsi de te id existimo, quod de homine summo ingenio, singulari diligentia prædito necessario existimandum est, te cum aliquot ab hinc annis optime cognoveris, quam sit necessarium ad egregiam doctrinam assequendam excolere Philosophiam his artibus, quæ semper habitæ fuerunt honestissimæ, & illi tanquam colorem ac succum, sic bonarum litterarum vigorem infundere; cumque post hoc judicium factum omnem tuam operam studium, laborem, industriam ad liberaliores scientias contuleris; perfectum hominem jam evasisse, tum in pulcherrimis, & maximis rebus scientia comprehendendis, tum in eisdem ornate, ac copiose litteris explicandis; tamen vere tibi hoc confirmo, cupere me majorem in modum nosse de te ipso, quantum profeceris in studiis eloquentiæ, & quam spem habeas in manibus, equidem arbitror non mediocrem. Neque enim est hujus tui ingenii, & animi, habere propositum quicquam potius, quam virtutem, ac immortalitatem ipsam; quarum altera vel legendo dumtaxat has cultiores literas, altera vero sua etiam cogitata posteris prodendo, facillime comparatur. Verum erit amoris tui erga me, huic meo

K k 2

desiderio

desiderio satisfacere per litteras, quas ego avide expecto; modo illæ te, & Venantium Fratrem tuum, quem ego mehercule facio plurimi, nobis saluum nuntient. Nam de me tibi quod scribam tantum habeo; me, cum quatuor annorum assiduis occupationibus ab ocio, & a litteris vehementer abductus fuerim, nihil cupere ardentius, quam me totum referre ad ea studia, sine quibus nec vitam ipsam esse expetendam duco; quod ut ex sententia eveniat, magnæ felicitatis futurum est: sed habeo optimi Pontificis summam voluntatem, in qua valde acquiesco. Ego F. Valerio non parvam habeo gratiam, quod mihi occasionem attulit, has ad te litteras scribendi: a te peto, ut in pristina sententia diligendi me permaneas; teque a me amari vehementer tibi persuadeas. Quod si acciderit, ut re tibi demonstrare possim; efficiam profecto, ut intelligas, me in omnibus officiis benivolentiæ tibi esse amicissimum. Vale. Ab Urbe v. Kal. Junias MDXVII.

II. FRANCISCO VICTORIO.

Accepi tuas, quas Hieronymus Mutius, cum ipse propter urbanæ pestilentiae suspicionem Florentiæ subitisset, ex itinere ad me præmisit; ex quibus ani-

¹ Alius hic est a Francisco Victorio, qui Petri τοῦ γυλαρόβη nepos, Francisco magno Etruriæ Duci Petri Victorii avi epistolas & orationes nuncupavit. scri-

animum tuum probavi quod ad convertenda Galeni volumina dedere te instituisses : consilium vero non probavi ; quod ob eam causam publicum docendi munus omittere decrevisses, atque incipere te a multorum detrimento quod omnium salutis causa abs te susceptum esset, ut si qui te audire soliti sunt, tua doctissima lectione frustrarentur, tuque tibi fortasse ires non bene consultum. Ut enim ad te antea scripsi, Maximi Pontificis summa omnino benignitas est; sed incredibiles rerum angustiae: nam neque in vectigalibus habet, nec in arca quippiam: praeterea ipse alieni abstinentissimus; ut quod ipse maxime vult atque optat, suppeditare & benigne facere doctis viris, quo pacto facere prolixè possit, non perspiciam. Quamobrem rectius ages, & temperantius, si quæ habes certa non dimiseris: nam & subcivis, ut ajunt, horis poteris proficere in ejusmodi translatione multum; & tua ætas, atque ingenium ejusmodi est, ut cuique labori par esse posse videatur. Si vero advenerint compositiora tempora, quod non diffidimus fore, hujus optimi Principis sapientia freti; tunc ego unà cum aliis amicis tuis causam tuam agemus; & interea tamen aliquid curabimus, quo Pontificis liberalita-

K k 3

tem

scribens Florentia xvi. kal. Maj 1586. Bergomensis hic erat Rinaldi Iulii magistri filius, ob ingentem memorie vim, *Memoria* cognomen sortitus. Philosophiam & Medicinam in multis Italiae Gymnasiis professus est, & extremum in Patavino, ubi mortuum a 1523. tradit Papadopoli *Hist. Gymn. Pat. lib. 3. sect. 2. cap. 9.* Laudat eum Manutius in *pref. ad Comment. Alex. Aphrodis. in Top. Arist. Græc.*

tem reipſa experiare . Quod ſi ad me ſcripſeris, qua Patavii mercede publica proficere , tentabo , num idem tibi in Urbe referri poſſit . Denique omni in re benivolentia mea , & amiciffimi hominis officium tibi aderit . Ego tuis acceptis , has reſcripſi ſtatim , antequam ſummum Pontificem alloquutus eſſem: quod mox agam, commodum tempus nactus. Giberto noſtro , omnium tui ſimilium amantiffimo reddam tuas litteras , ipſeque ſermone ſubſequar , ut habeat meum quoque de tua doctrina & virtute teſtimonium . Jovius ob contagionis ſuſpicionem quamdam ſeceſſerat . Curabimus tamen tuas litteras ad eum perferendas . Tu vale , & nos, quod facis , dilige . Ex Urbe prid. Non Sept.

III. N. N. ¹.

GRata eſt mihi memoria mei tua ; & quod te amorem illum conſervare intelligo , quem olim erga me ex mutuis noſtris ſermonibus ſuſcepisti; in quo abs te non vincor: viſus enim mihi fuiſti , & nunc videris hercule amabilis . Quare ita ſtatuas velim , quo tu in me es animo , amico & benivolo videlicet , tali me erga te eſſe voluntate . Ego mei promiſſi , quod tibi jamdudum feceram ,
im-

¹ De ſua in illum voluntate ſignificat, & voluntate Pontificis ; ſed petenti nescio quid , temporum rerumque anguſtias excuſat . Epistolæ inſcriptum nomen non eſt ejus, ad quem miſſa eſt ; ſuſpicabar eſſe Franciſcum Viſtorium , cui ſuperior epiſtola ſcripta ; repugnat tamen annus , in quo forte mendosa epiſtola eſt : ideo eam hic collocare maluimus .

inmemor, non sum : sed credibile non est , in quantis angustiis versemur: omnino. Principis benignitas summa est , sed res extenuatæ & fere ad nihilum arctatæ ; in tantis autem difficultatibus temporum , si mihi fortuna lætior aspirarit , curabo , ut experiare , quantum velim causa tua . Summus Pontifex a me appellatus de eo, quod tibi ejus verbis mandatum a Jovio fuisse dicebas , non modo affirmavit , se auctorem fuisse , sed & mihi præcepit , ut te etiam atque etiam animarem , quò tuo labore atque industria multorum saluti confu-
leretur ; suamque tibi liberalitatem non defuturam significavit . Proinde tu te ita para , ut & tanto Principi , & expectationi , quæ est de te , satisfacias . Ego te in sinu gero , ac bene salvum custoditumque teneo . Tu me item , id quod facis , ut diligas , Bemboque meo plurimam meis verbis dicas salutem , peto a te magnopere . Vale 4. Non. Julii Ex Urbe 1525.

IV. CARDINALI ÆGIDIO¹.

VEllem , ut coram mihi liceret , & viva voce , ut ajunt , expromere tibi sensum omnem animi mei ; & , quod inter nos suavissime atque amicissime soliti sumus , meas tecum cogitationes conferre : profecto , non modo approbares consi-

K k 4

lium

¹ De steru suo scribit , cum Roma Carpendoracæ ad suam Ecclesiam venisset .

lium meum huc veniendi , de quo subdubitare aliquando nonnihil visus es ; verum etiam ultro mihi gratularere , quod ex illis urbanis non tam fluctibus hoc quidem tempore , quam procellis , in portum quietis & tranquillitatis me contulerim . Crede mihi , nihil nec cogitari quidem pacatius hoc statu , in quo nunc sum , potest ; qui mihi etiam aliquantò est jucundior , quòd ex meis jam multis ac magnis laboribus requiem , & studiis optimarum artium ocium requirebam ; quorum nunc utrumque divino beneficio mihi tributum gaudeo . Et si , ut humano modo facti sumus , habet hoc gaudium aliquam secum adjunctam sollicitudinem : careo enim convictu , & familiaritatibus plurimorum doctissimorum , & amicissimorum hominum , quorum assiduitate , & frequentia Romæ florebat domus nostra . Porro in eorum locum libri successerunt , quibus totum me dedere quotidie potius cogito , quam adhuc dederim : sed fiet hoc quidem propediem . Quod si quæris , qui sit noster status ? qualem maxime cupere oportet , qui ab omni sit ambitione semotus ; amor civium erga nos , & incredibilis omnium voluntas : itaque salutamur , colimur , in oculis ferimur . Quod si in hoc numero haberem aliquos Marios ^x , (quamquam quid ego aliquos dico , cum vel Romæ unum esse magnum sit ?) sed tamen mihi si essent

^x Marium , opinor Maffæum Volateranum intelligit , cui libros inscripsit *De Laudibus Philosophia* .

fent quibuscum, aut festive joculari aliquando, aut libere suspirare possem¹, quorum Romæ non deerat copia, aut si cum accideret casus anceps quispiam, mihi consilium, & auctoritas gravissimi, ac prudentissimi viri præsto foret; quo in genere tu mihi pro multis sufficebas unus; nullas utique fortunas meis fortunis anteponendas putarem. Nunc careo hoc quidem quamgratissimo vitæ condimento, sed possideo alia non minora, pacem, libertatem, tranquillitatem animi; quarum potiundarum in Urbe nec sperandi ratio erat. Quis enim esset tam ferreus, qui si etiam ad privata incommoda obduruisset, publicis non moveretur? Sed fugiamus a cogitatione hac, neque nos tradamus urbanis curis obruendos, præsertim cum tanti isthic fluctus sint, ut usque huc rejiciantur. Ego post labores varios, viarumque discrimina, quæ permulta mihi imminebant, tum pestilentiae labe² suspectis fere omnibus locis, tum a militaribus rapinis, & licentia, qui absque stipendio dimissi omnium bona prædam suam ducebant, certe incredibili felicitate, ope præsentis Dei conservatus, post quartum & trigesimum diem, quo a Roma discefferam, incolumis cum toto nostro comitatu veni Carpentoracte, honoratissimo quoque nobis obviam longissime prodeunte (nam populus expectabat ad portas, ibique subitus

¹ Idem Noster hic quod Attico Cicero l. 1. §.

² V. quæ de rebus gestis Sadoleti scripsimus §. 2.

tus meus adventus fuerat) apparatu raptim facto , effusissimis omnium studiis excepti fuimus ; cetera ad idem exemplum . Quid enim attinet narrare me nunc tibi , quasi me jactem , aut quæram materiam gloriandi ? Quin & hoc prætermissem opinor recte , nisi ad te hoc genus partem maximam pertineret . Fuerunt enim mihi renunciata a pluribus mirifica testimonia , quæ tu mihi absenti , cum iter hæc faceres , dedisti , grata illa quidem vehementer & jucunda , sed similia reliquorum tuorum . Itaque , & egimus tibi , & agimus , & ut video , sæpe acturi sumus gratias . Audi hoc quoque : cum laboraretur Carpentoracti suspicione pestis ; ita meo adventu omnis compressa est , ut nusquam quicquam existimetur esse salubrius . Verum hoc , & si quid aliud , ad Deum optimum maximum referendum est , cujus sunt maxima illa quidem & plurima adversus me beneficia , quæ gratiam , quæ cultum , quæ absolutam undique , & perfectam pietatem requirant : neque nos voluntate & studio desumus ; sed adhuc non sumus voluntati pares . Distrahit enim nos , revocatque ab illis curis , cogitationibusque cælestibus , corporis , & carnis imbecillitas , adversus cupiditatem parum firma , humana illa quidem , sed tamen mihi neutiquam concedenda ; quam dabimus operam , quoad fieri poterit , ut ejiciamus . Itaque quoties ad illa antiqua me refero , *O robur , o constantiam* : quamquam illis magis præsens aderat Deus ,

Deus ; nos meritis deficimus , ut vitium nostrum , non illius indulgentia debeat accusari . Sed hæc hactenus . De te autem ipso , obsecro te optime virorum omnium , quid agis ? cedo , tibine unquam ego verfor in animo , licet absens ? Atqui omnes Deos contestans affirmare tibi possum , nulum me punctum poene temporis sine te esse . Nunc illa tua singularis humanitas , admirabilisque prudentia , nunc sermones illi nostri dulcissimi in mea mente loquuntur . Atque ego quidem tecum assiduus sum : sed tu , quod mihi molestum est , sine me es : ignosco tamen . Arbitror enim premi te eis curis , quæ optimum quemque hoc tempore conficiant , necesse est ; & iniquitatem fortunæ in te accuso , quæ animis præstantibus , & ingenuis facultatem nullam dat navandæ virtutis , & liberalitatis . Atque utinam id ne accideret hominum vitio ; esset fortunæ injuria constantius ferenda . Nunc in eum locum dejecti sumus , ut ne sperare quidem liceat melius . Age autem , nihil ne tandem in nobis ipsis est ? *Aude hospes contemnere opes , & te quoque dignum finge Deo* : sunt illa , sunt profecto divina bona , ad quæ isti ne cogitatione aspirant quidem , quorum ipse abundas , de quibus memini agere me tecum , ut curam aliquando tempusque sumeres digerendorum in ordinem monumentorum tuorum , ne , si fortunæ reliqua in prædas abeunt , hanc velut hostilem prædam , sibi-que maxime infestam mors dilapidaret . Collegam
tuum

tuum Præsulem Sixtianum vehementer doleo, ab Urbe profectum esse: magnus ille vir, & vera pietate præditus; nec commodi sui unquam, nec salutis duxit rationem, dum Deo & divinæ rei satisfaceret; neque ego video quid effici possit hoc tempore: sed illius est virtus, & voluntas in cælum extollenda; Deos illum fortunare cupio. Quid tibi scribam præterea? quid? illud videlicet ut te orem, ne te mei capiat oblivio, desq. aliquando aliquid ad me tuarum amoenissimarum litterarum; quas quidem ego studiose expectabo. Addam hoc etiam, ut Ioanni Matthæo adolescenti præstantissimo, quem ego amo unice, & a quo me sentio amari, multam verbis meis salutem dicas. Vale, & nos absentes, ut fuesti, tuere. Carpentoracti Idibus Junii MDXXIII.

V. HIPPOLYTO¹

Accepi dulces, & perelegantes litteras tuas, quæ incredibili voluptate me affecerunt; tum significatione tuæ benivolentiæ erga me, qua nihil mihi optatius esse potest; tum quia cognovi ex illis, quam spem de te jamdudum habebam conceptam, eam eventu ipso cœptam comprobari. Video enim te, id quod maxime lætor, in virum talem

¹ Quis iste fuerit, ego plane nescio; respondet autem gratias agenti de litteris pro eo scriptis Clementis nomine, simulque hominem ad virtutem hortatur.

talem evadere , qualem ego futurum , tua optima indole fretus , omnibus pollicebar . Sed quod scribis in eisdem literis , gratas tibi fuisse litteras ad cives tuos Maximi Pontificis nomine per me scriptas ; accipio equidem humanitatem istam tuam , ac deolculor : sed illius officii ; ipsi Pontifici omnis a te gratia debetur , cujus ego imperium fideliter executus sum . De me autem ipso , Hippolyte charissime , sic tuo velim persuasum esse animo ; cum huic vere optimo , & præstantissimo Principi ita me in perpetuum dicarim , ut quodcumque ille suum judicium despectit , eodem studia mea omnia convertantur , tum , tibi peculiari quodam mei animi judicio , plurimum me semper tribuisse ; quod quidem potuisti tu olim animadvertere , quamquam puer admodum eras : ingenium enim tuum multò antecedebat ætatem ; nunc autem liquido habere perspectum debes . Secutus autem sum in te amando cùm familiæ tuæ merita , ex quo tot clari , atque illustres viri prodire ; tùm vero , quod de te ipso ita speravi semper , itaque sensi ; te succrescente Majorum tuorum eximiis , summisque virtutibus , non minus illis ornamentorum , quam acceperis , ex virtute tua redditurum . Lucebat enim in ipsa indole pueritiæ tuæ imago quædam domesticæ nobilitatis , quæ avorum tuorum repræsentaret decora ; eam porro commendabat ingenium , non irrequietum , neque ardens , qualia fere ætas illa fert , sed pacatum moderatumque ,
ut

ut in eo multum constantiæ , & gravitatis inesse appareret . Quid dicam de bonarum artium , & litterarum studiis , in quibus assidue exercebare ? nec sine notabili quidem profectu ; ut jam tum facile constituere possemus , quid de te nobis promittere deberemus . His tot causis , cum accedat amor tuus erga me , quem multis sepe indiciis mihi perspectum , litteræ nunc tuæ apertius declararunt , quo me tandem putas ardore animi , aut quo studio benivolentiæ in te incensum esse ? Nempe eo , quo homo gratus , atque idem non omnino imperite de ingeniis existimans erga tantæ spei , & tanti nominis adolescentem esse debet . Itaque , & incredibili gaudio elatus sum ex eis honoribus , quos es amplissimos in tua Patria consecutus , & reliqua est expectatio , nec mea solum , sed omnium , ut tanto consensu tuorum civium virtus tua omni genere laudis cumulate respondeat . Faciam , opinor , non necessario ; sed quia amantium est , eorum vicem semper esse sollicitos , quos ament , præcipiam tibi quiddam , quod & meus amor me cogit , & ætas tua hortatur . Vocatus es ad eorum hominum consuetudinem , ac convictum qui ingeniis maxime acuti , moribus politici , & communicabiles sunt , apud quos jus præcipue viget , & civilis æqualitatis conservatio ; qui profecto vetus suum studium , & animorum benivolentiam , quam Majoribus tuis præstiterunt , in te ipsum libentissime persequentur , si adnitare , inter eos
non

non apparatu nec specie aliqua elationis , sed prudentia , & consilio esse princeps . Ad quam stabilem , ac veram & vitæ , & potentiæ rationem , quæ in amore civium suorum solidum jacet fundamentum , ut te pares , & quotidie meditere , non solum te hortor , verum etiam pro eis cogitationibus , quas de te capio , vehementer rogo . Ego , quod mei in te amoris proprium est , meæque constantis in omnes tuos voluntatis , quicquid ex me est , quod tibi tuisque , aut commodo alicui , aut ornamento esse possit ; omnem meam operam , gratiam , studium , auctoritatem , industriam , omnia denique , & naturæ , & fortunæ adjumenta , si qua modo adsunt nobis , quantula ea sunt , ita tibi in omne tempus , & polliceor , & defero ; ut in omni cursu temporum tuorum , nihil magis præsto , nec paratius , meâ fidelitate , & benivolentia sis habiturus : ad quam fidem tibi præstandam , non solum ex viri boni officio , qualem me profecto cupio esse , sed hujus etiam epistolæ tanquam foedere quodam esse obstrictus volo . Tu fac valeas , & nos absentes diligas , Ex Urbe IIII. Kal. Septembris MDXXIIII.

VI. FERDINANDO AUSTRIÆ ARCHIDUCI:

Serenissime atque invictissime Princeps & Domine mihi plurimum colende. Reditus Reverendi D. P. Salamanchæ magnam mihi lætitiā attulit. Nam & de Serenitatis vestræ bona valetudine, ea quæ maxime cupiebam, & de illius optima ac præstantissima in Christianam Rempublicam voluntate, jamdiu nota & commemorata retulit; præterea litteras mihi ab illa reddidit, plenissimas humanitatis & sapientiæ, in quibus me hortatur, ut susceptam semel erga Serenissimum Cæsarem & suam Serenitatem observantiam retinere perpetuū velim: quod equidem facturus sum, non aliam ullam ob causam, quam quod spe firma teneor, magnū Christianæ Reipublicæ commodum in Serenitatis vestræ eximia virtute, & fratris ejus summa auctoritate paratum fore. Quod ut celeriter & expedite videre possimus, equidem cuperem, hæc civilia & intestina bella, quibus afflicta & pene perditā Christiana res laceratur, aliquo fine terminari; ut quæ per SS. D. N., cui ego tota mente & integra fide deservio, cogitata & deliberata sunt, nomini Serenitatis vestræ imprimis gloriosa, Christianæ Reipublicæ salutaria, quamprimum a
 primo

1 Hanc inscriptionem nos posuimus ex epistola ipsa; ex qua apparet, esse hunc Cæsaris, idest Caroli V. fratrem. Est ergo Ferdinandus Austriæ Archidux, qui a Sadoletto petiverat, ut perpetuam observantiam erga se, fratremque suum regneret; quibus litteris Sadoletus respondet.

primo quoque tempore in actum deducerentur. Quod ut Deus sua faxit bonitate, illius inenarrabilem clementiam supplices deprecamur. Mihi, si licitum est coram Serenitate vestra ea effari, quæ & fides mea, & singulare studium erga illius amplitudinem me cogit, nihil optem ardentius, quam horum tot malorum atque tantorum a Christiana Rep. depellendorum laudem & decus illi reservari: in qua . . . , etsi privati aliquid in ea affectus est, ut cogatur prope necessario suscipere partes & Serenissimi fratris sui, & suas . . . illa est vera sapientiæ laus, quæ publicam utilitatem primam omnium ducit, tamen ad illius singularem & egregiam pertinet naturam ac sapientiam providere longius, nec solum quæ in præsentia aguntur, sed etiam quæ in posterum possint impendere, prospicere. Ego & quæ mei desiderii sunt ingenue expromo, & pro Serenitatis vestræ honore, statu, perpetuitate, fama ita animo & cogitatione exulto, ut omnem præclarissimarum rerum & vere summo Principe dignissimarum gerendarum gloriam, communem illi cum Sanctissimo Domino nostro & conjunctam esse cupiam: in quem erga Serenitatem vestram animi affectum acrem, atque ferventem, primum Sanctissimi Domini nostri in illam amor incredibilis, deinde ipsius summa & meo judicio incomparabilis virtus me impulit; in quo quidem affectu & judicio perpetuo mansurus sim, atque ejus commodis, amplitudini, gloriæ quantum mea tenuitas

L I

feret

feret, omni tempore deserviturus. Valeat semper felix Serenitas vestra, cui me unice commendo. Ex Urbe die 17. Jan. 1525.

VII. ARCHIDUCI AVSTRIÆ¹

Serenissime atque invictissime Princeps & domine mihi plurimum colende, post commendationem debitam. Dominus Petrus Salamancha doctus vir, & gravis, & Serenitatis vestræ rerum, ac dignitatis studiosissimus reddidit mihi eas litteras, quas ipsa ad me scribere dignata est, plenas humanitatis, denique dignas, quæ a magno Principe & magno animo prædito mitterentur; mihi vero hòc gratiores, quò minus expectatas. Nam etsi ego, tum meo quodam proprio iudicio, quo de summis & præstantissimis virtutibus Serenitatis vestræ mirifice existimabam tum SS. D. N. cuius mihi omnis voluntas pro norma est, incredibili erga eam benivolentia adductus, libenter Serenitati vestræ inserviebam, omniumque ipsius & acta atque consilia mihi probabantur, & voluntates ac desideria fovenda videbantur, tamen cum id agebam, non tam quærebam in eo satisfacere Serenitati vestræ, quam animo meo & veritati. Cum enim ipsa pro Sedis Apostolicæ dignitate, & pro fidei Catholicæ unitate nullum sibi laborem gravem esse duceret

¹ De sua in eundem voluntate atque officiis. Annus incertus; sed vel idem ac superior esse videtur, vel ei proximus: ideo hic eam collocavimus.

ceret; ita statuebam, pertinere ad omnes qui Christi nomen diligerent, & præcipue ad me, qui multis de causis ad id sum obligatus, amare, & celebrare, & omni observantia ac cultu prosequi Principem illum, qui de re & pietate Christiana tam præclare promeritus esset; ut in eo ipso vera illi, & perpetua, & in universam posteritatem celebris futura esset gloria. Hoc igitur animo, hoc affectu in amplectendis Serenitatis vestræ negotiis procedebam; satis magnum mihi præmium constituens, in sinceritate animi mei, & in bona voluntate. At postquam Serenitas vestra pro singulari sua humanitate hoc mihi significare suis litteris, haud gravata est, grata sibi esse officia mea atque accepta; quod sponte antea faciebam, ut essem illi maxime deditus, id mea omni ratione facere cogor. Neque enim aut ulla res est, quæ me magis obliget, quam benivolentia, aut ulli beneficio majorem gratiam debeo, quam tali judicio erga me & voluntati. Quamobrem sic volo Serenitas vestra. . . . . inter multos qui pro illius dignitate, & honore curam suscipiunt & suscepturi sunt, me, quantum mihi datum, & concessum fuerit, primas partes studii, laboris, atque observantiæ appetiturum, omnibusque in rebus adnixurum, ut mea constans & fidelis erga eam voluntas appareat. De his ulterius cum eodem Domino Petro Salamancha sum adlocutus; cui ego homini valde affectus sum, propter eximiam quidem illius doctrinam & summam integritatem ....

magis quam me ab illo sentio amari. Valeat felix
semper Serenitas vestra; cui me unice commendo.
Romæ 3. Kal. Novembris.

VIII. SERENISSIMI ARCHIDUCIS
SECRETARIO.

Quod scribis ad me, grata tibi fuisse ea amicitiae
nostrae fundamenta, quæ vir gravis, & pru-
dens, & utriusque nostrum amicissimus P. Sala-
mancha jecisset, id mihi ex tuis litteris agnosce-
re, fuit jucundissimum. Nam & tua virtus antea
mihi spectata & cognita, & humanitas nunc per-
spicue percepta est; quarum altera fecit ut te
mirifice amarem; altera vero, abs te ut amarer.
Quamobrem, quod tu mutuam nostram benivo-
lentiam multis fortunæ commodis anteponis, fa-
cis peramanter. Neque tamen arbitrere, me abs te
in amore superari. Is enim ego sum, qui nulla for-
tunæ præmia, neque emolumenta cum bonorum &
doctorum amicitia comparari putem: in quorum
quidem numero vel imprimis tu a me habitus es;
quem, cum amare mea sponte occepi, dedi hoc
virtuti tuæ, cujus nomen & dignitas valet apud
me plurimum. Cum vero & tu tam accurate & di-
ligenter de tuo erga me animo benivolo ac pro-
penso ad me scripseris, planeque mihi ingenuam
mentem tuam & studium in amicitia constans de-
claraveris, prorsusque ita esse persuaseris; si di-
gnus

1. Officios ejus litteris officiosissime respondet.

gnus sum aliquo bonorum judicio, & eis studiis quæ semper artium optimarum & honestissimarum sum secutus; debes existimare, me omni ope curaturum, ut mea tibi & voluntas & benivolentia cum omni tuo commodo & honore respondeat. Itaque & quæ tu mihi officia tua polliceris, in eo habeo tuam voluntatem gratissimam; & ego de te jam sum cum hoc meo & omnium Principe accurate locutus, nec jam ut de ignoto homine, sed ut de amicissimo; qui pluribus verbis ostendit, tuam & fidem & observantiam sibi esse acceptissimam. Sed ut aliquid tui causa faciam aliquando, quod tibi emolumento esse queat, Deus & occasio afferat: ut vero ita velim & optem, jam sum tibi ex officio nostro amicitiae obstrictus, sicuti me facturum & polliceor & defero. Tu ut valeas meque perpetuo diligas, magnopere a te peto. Ex Urbe 16. Kal. Feb.

IX. REGI POLONIÆ SIGISMUNDO *

Serenissime atque invictissime Rex & Domine honoratissime. Cum natura, ac voluntate, Deique beneficio ad virtutem venerandam satis propensus

L 1 3

sim,

* Suam in eum voluntatem declarat. De Sigismundi laudibus (fuit enim vere prudentia, fortitudine, constantia, studioque Catholice Religionis insignis) præter Stanislaus Oricovii & Martini Cromeri fanebres laudationes, quibus vitam ejus omnem ferme complexi sunt, Antonius M. Gratiani cap. 7. *Vita Card. Commendoni*: obiit Sigismundus 4. 1548. ipso Paschatis die annos natus LXXXI 1. cum regnasset a. XLII.

sim , fuit jamdiu mihi necesse , illam in Majestate vestra colere ac venerari , in qua , præcipua & admirabili dignitate , præcellit . Itaque mihi conscius sum , quantum in omni tempore , ubi aliqua mihi sese obtulit occasio , ejusdem Majestatis vestræ honoris studiosissimus , & rerum omnium amantissimus fuerim . Sed quoniam status mei tenuitas non est passa , mea erga illam officia magni æstimari , cum desiderio ac voluntati opes meæ pares non essent , existimavi antehac , summam meam in vestram Serenitatem observantiam tacitis officiis mihi potius colendam , quam aperta significatione esse ostendendam . Ac in eadem nunc sententia mansissem , nisi Venerabilis vir Dominus Joannes Rudniski Archidiaconus Ecclesiæ . . . . . qui aliqua Majestatis vestræ negotia procuravit apud me , cum vidisset , qua ego diligentia , quo amore inservire illi conarer , hortatus me esset , ut has ad eam litteras mitterem ; quod feci libenter . Magnus enim fructus amantis est , intelligere suum amorem esse probatum & agnitum : qui cum nulli rei magis debeatur , quam virtuti , non mirum est si in animo meo erga Serenitatem vestram vehementer est inflammatus ; quam ego agnovi in his miseris & calamitosis temporibus propemodum solam facultates omnes , & illam qua potissimum valet & prædita est , sapientiam Deo , & Dei Fidei , & amplitudini Christianæ Religionis dedicasse . Hæc faciunt , ut si quid est in me , licet id sit exiguum , sed

ta-

tamen, si quid possum & valeo ingenio, industria, fide, sedulitate; id totum cupiam, & optem Majestatis vestræ honoribus, & commodis promptum & paratum esse; nihil gratius, neque optatius habiturus, quam si intellexero, Majestati vestræ hunc animum acceptum & dicationem meam gratam esse: quam Deus omnipotens in omnibus consiliis suis actionibusque secundet. Romæ IV. Non. Martii 1528.

X. N. N.¹

Reverendissime in Christo Pater & Domine, debita & reverenti benedictione præmissa. Litteræ, quas V. P. Reverendissima mihi misit super facultate conferendorum beneficiorum ad triennium impetranda, simul cum litteris Serenissimi Cæsaris, ad SS. D. N. & ad me scriptis, a me quidem diligenter Summo Pontifici redditæ fuerunt. Sed, cum ipse cuperet uti benignitate erga eam, de qua optime sentit semper & loquitur, non tamen potuit, propter expectativas, quarum illo ipso tempore expeditio erat in procinctu paulo post facienda, quæ inde est facta: cum peterem ad reservata, libenter se facturum fuisse, respondit, sed se impediri, ex eo, quod plures ex Hispanis Episcopi, ac Archipræsul imprimis Toletanus, idem instantissime petierunt, seque a D. V. in simili

L 1 4

gratia

¹ Respondet facultatem conferendorum beneficiorum ad triennium, aliæque petenti.

gratia superatos esse moleste ferrent ; quorum precibus resistere non posset si D. V. soli morem gerere vellet . Dixit tamen de reservatis, se majorem partem mihi collaturum, ut de eis gratificari hominibus bene de D. V. meritis possem . Ac de hac quidem re nihil amplius exprimere potui : de causa vero & contentione Capituli Conchenſis cum ostendiſſem Sanctitati ſuæ litteras & D. V. illi plurimum commendaviſſem ; dixit , via juſtitiae ordinaria id ab illis fuiſſe impetratum : quod ſi commiſſio denuo ad Signaturam referretur, ſe conſulturum juſtitiae & honori D. V. ; multaque benigne & honorifice de ea locutus eſt . Dixi Reverendo P. Cantori , ut curaret, ſolicitaretque negotium ; me omni diligentia D. V. rebus non defuturum : quod quidem agam ſemper , nec me unquam illius ſingularium clariffimarumque virtutum , & aliàs expertæ erga me benivolentiae capiet oblivio ; tantum donet mihi Deus , ut quo animo quaque obſervantia erga eam ſum , factis & rebus declarare poſſim . Præteritis diebus rumor fuit D. V. pro Oratore Cæſaris huc adventurum , quod ego lætiſſimo animo accipiebam : nihil enim mihi poſſet evenire jucundius, quam illam videre, & alloqui, & coram meam illi reverentiam benivolentiamque præſtare ; ſed is rumor nunc evanuit : quicquid ſit , iter omne precor ſit D. V. fauſtum & proſperum . Nos in aliquo metu peſtilentiae ſumus , magna tamen adhibetur diligentia , nec principis benignitas & liberalitas
pu-

publicæ curæ deest. Summum Deum deprecor, ut D. V. Reverendissimam salvam diu incolumemque custodiat: ipsam vero, ut solitum suum erga me amorem conservet, enixe oro. Ex Urbe. ultima Augusti 1525. E. Rev. D. V.

Obedientissimus filius & servus Ja. Sad. Carp.

XI. N. N. 1

SI vestræ virtutis fama atque opinio, quæ in laude justitiæ, & studio æquitatis magnam apud omnes habet commendationem, mihi bene nota, & perspecta non esset; durius tulissem meæ Ecclesiæ Carpentoractensis causam, cum diu in Aquisnensi consilio agitata, & jam prope ad finem perducta esset, ad initia litigandi rursus esse revocatam. Sed quoniam de unoquoque vestrum ita sentio, ut de justissimo, & optimo judice sentiendum est, vestrique istius Senatus gravitatem, dignitatem, constantiamque intelligo; gaudeo, mihi oblatam esse occasionem, qua, & patrocinium tantorum virorum experiar & ego in jure Ecclesiæ meæ prosequendo animi mei integritatem ac innocentiam vestris Spectabilitatibus probare possim. Etsi enim grave est mihi litigare, propterea quod optimarum artium studiis deditus, & in hoc onere atque officio, quod sustineo, maximis occupationibus distri-

1 Judicibus Gallicis, ut finem aliquando imponant litibus, & causam quamdam suam judicent: quæ ea sit, explicatum habes *ep.* 17.

strictus, natura etiam a litibus abhorrens sum; tamen in hac cura & sollicitudine illæ res me consolantur, primum, quod Deo omnipotenti deferuiens, cum Ecclesiasticas res retineo, videor mihi Dei honori & debito meo non deesse; deinde, quod vestri clarissimi, gravissimique Consilii æquitatem atque virtutem confido justitiæ, & veritati fore propitiam. Non enim ego aliud quicquam quæro aut postulo, nec vero quæsiui unquam, nisi justitiam & justitiæ exitum: cum qui res Ecclesiæ meæ diripuerunt, & illam possessionibus suis expoliarunt, omnibus artibus semper studuerint, ut numquam finis huic iudicio daretur; causamque spoli præsertim, per triginta circiter annos tractatam & actam, ad terminum venire passi non sint, nunc varias cavillationes subterfugiaeque inveniundo, nunc producendis, sæpe bis, aliquando ter eisdem scripturis, maximum processus volumen cumulando, quo diem sententiæ ferendæ infinitum extraherent. Quas illorum artes & caliditates non commemorarem, nisi in potestate vestra esset celeriter cognoscere, utrum ego hæc vere, an simulate scriberem. Sed per Deum immortalem, cujus ante thronum justitia sedem suam habet, & qui filios hominum, si vere justitiam loquuntur, juste jubet judicare; oro obtestorque vos viri præstantissimi, ut causam hanc ita cognoscendam & finiendam suscipiatis, ut diu multumque per tot annos agitata, aliquando vestræ sapientiæ iudicio con-

conquiescat; & quod jus dictat, veritas præscribit, vestra virtus integritasque pollicetur, decisione & sententia declarare velitis. Quamquam hoc ipsum Spectabilitates vestræ sponte sua facturæ sunt; tamen illud orare atque obsecrare meum est (in quo maximum beneficium a vobis accepturus sum) ut non me diutius in hac sollicitudine versari permittatis. Satis diu mea Ecclesia vexata est, satis ego cum litigiosissimis hominibus conflictatus: qui si aut privatæ cupiditatis causa, aut quò avaritiæ prædam comparem, causam hanc ipsam persequor; indignum me iudico, qui apud vos gratiæ locum inveniam. Si vero ex debito & officio id ago, & quò Ecclesiasticis facultatibus uti possim ad subsidium bonorum, atque egentium; de qua mea voluntate & natura ferre testimonium possunt qui me novērunt; peto a vobis, ut me ipsum & Ecclesiam ipsam meam commendatam vobis accipiatis, velitisque pro humanitate vestra dare hoc mihi precanti, si non iniqua deprecor; dare nomini & dignitati non solum vestræ propriæ, sed & communi Galliæ totius, quam ego, in ea Ecclesiam, hoc est cælestem sponsam affecutus, patriam meam charissimam esse profiteor, ut apud vos & in vestro iudicio quod æquum iustumque fuerit, non solum iudicatum, sed etiam accurate & celeriter iudicatum sit; ut ego his molestiis aliquando liberatus, ad ferendam vobis gratiam expeditus esse possim: quod tanto amore & studio polliceor me facturum, ut
nemo

nemo ex vobis meam aliqua in re operam quæsiturus sit, quin summam in me fidem & summam benivolentiam semper reperiat; istius autem præclari eximii Senatus nomen & auctoritatem, virtutem, omnibus a me officiis, atque omni observantia cultam in perpetuum, & honoratam sit intellecturus. Romæ 27. Junii 1525.

XII. PRÆSIDENTI¹.

PRæsidenti &c. Etsi non dubito virtutem, & integritatem tuam ad expediendam tandem aliquando causam meæ Ecclesiæ Carpentoractensis, mihi pro tua præstanti humanitate affuturam, tamen cum post trigessimum ferme spoliis atque injuriæ ei Ecclesiæ factæ & litium agitarum annum, hic qui proxime appropinquat annus magnam mihi spem præbeat, tua imprimis auctoritate & justitia interveniente, exitus inveniendi earum molestiarum, quas diu adversarii malitia sum perpeffus, volui has ad Spectabilitatem tuam litteras scribere, quibus & me, resque meas ejus fidei commendarem, & meum erga illam animum declararem. Ego enim in eis rebus, quas ad te pertinere arbitratus sum, id studii profecto præbui, quod & tuæ eximiæ virtutes, & mea insignis erga te benivolentia postulabat: sumque eodem animo paratus semper futurus
(uti-

¹ Idem est argumentum hujus epistolæ & quæ sequuntur xi. ac superioris.

(utinam ea mihi offeratur occasio) quo melius etiam mentem meam , & desiderium inserviendi tibi possis cognoscere : quod donec acciderit , ut interea meam optimam voluntatem grate accipias magnopere a te peto . Abs te vero id postulo , quod in præsentia mihi concedere cum tua laude potes , ut tua auctoritate , benignitate , gratia causa mea expediatur ; atque ita expediatur , ut id quod ego maxime volo , jus , & æquum , & veritas in suo honore retineatur . Hanc petitionem , si tu justam intelligis esse , da mihi quæso , meæque observantiæ , & summæ erga te benivolentiæ , ut tua ope & patrocínio ab hoc onere liberer . Multa sunt officia , quæ ego abs te , tali viro expectare possum : es enim in eo honore & loco constitutus , ut plurimis in rebus egere possim tuo præsidio ; sed nullum certe majus beneficium , nullum mihi carius nec gratius potes exhibere , quam si sensero , te favente , & moderante judicium , sententiam primo quoque tempore in hac causa latam ; pro quo munere tibi sum perpetuam gratiam & obligationem debiturus , nec unquam animo quieturus , donec aliquo insigni testimonio experiare meæ erga te effectum benivolentiæ & amantissimæ voluntatis . Romæ 3. Novembris 1525.

XIII. NOVO PRÆSIDENTI.

Spectab. & Magn. tamquam frater honorande .
 Gratularer libenter dignitati tuæ, quod ad præ-
 fidendum tanto isti Consilio fueris vocatus, nisi
 multo magis ipsi Consilio gratulandum esset, quod
 tanto Præside fuerit exornatum. Sic enim intelligo;
 omnes illas virtutes, quæ in magno viro, & patro-
 no juris ac justitiæ requirendæ sunt, in te ipso cu-
 mulate existere, ingenium, æquitatem, prudentiam,
 scientiam, quodque præterea rarum inter homines
 est, & ut ego judico maxime præclarum, te ita ex-
 cellere ac florere eis artibus & litteris, quæ & sunt
 & vocantur optimæ, ut nullam laudem desiderari
 in te finas. Quibus ego rebus & causis adductus,
 etsi opem tuam mihi & causæ meæ, quæ istic agita-
 tur, accedente semper veritate & justitia, eram
 imploraturus; tamen hoc libentius facio, quod
 video in te non solum auxilium & patrocinium,
 sed aliquanto etiam magis benivolentiam ac amici-
 tiam optimi, & præstantissimi, & omnibus rebus or-
 natissimi hominis mihi esse optandam: cujus im-
 primis adipiscendæ causa, has denuo ad te litteras
 scribere sum inductus; cumque ego, simili tecum
 voluntate, multum bonis litteris tribuam & ho-
 noris, & studii; arbitror eam causam, quæ me ad
 te amandum maxime impulit, tibi quoque ad me
 diligendum alicujus momenti futuram: non enim
 du-

bito, quin, qua es doctrina, eadem sis humanitate; & quo es animo omnium virtutum laudem consecutus, eodem animo sis eos, qui ad te colendum accedunt, ad tuam amicitiam & benivolentiam accepturus; quod ut in me ipso facias, te vehementer rogo. Et quoniam tua auctoritas in isto Consilio plurima est; pro veritate justitiæ & integritatis tuæ, causam meæ Ecclesiæ que xxx. ferme annis calumnia adversariorum protracta, & nunc ad calculum pene redacta est, ut decidi & terminari ex juris ratione adjuves atque efficias etiam atque etiam deprecor. Ego omnem amoris significationem, quem mihi exhibueris, ita sum grate & jucunde accepturus, ut in perpetuum, quam suscepero erga te obligationem, nulla unquam ætas sit dissolutura; quicquid etiam in me erit studii, auctoritatis, operæ, id totum tibi & honoribus commodisque tuis, ac tuorum promptum sit paratumque futurum: in quo & fidem meam firmam esse senties, & amorem experiere. Vale. Romæ 3. Novembris 1525.

XIV. PRÆSIDENTI¹.

Spectab. & Magnifice &c. Audio Spectabilitatem tuam florentem laude virtutis, atque doctri-

¹ Consilio Tholosano, In editis *lib. 1. ep. 13.* est epistola N. Senatus Tholosani Præsidi; ubi causam Ecclesiæ suæ ad Senatum Tholosanum delatam significat; quam eandem hanc esse puto. Scripta est illa epistola xi. kal. Nov. 1527.

Erinæ præsidere in isto Consilio Tholosano, quod propter gravitatem & justitiam magni nominis ubique est : quod ego summe gaudeo ; gratulorque, dignum honorem in te tali viro virtuti esse habitum . Et quoniam ego eorum qui virtutum ornamentis præditi sunt , sum & natura & voluntate amicissimus , peto a te , ut tu quoque me aspirantem tecum ad conjunctionem benivolentiæ , ne aspernere , velisque mihi esse ad tuam amicitiam aditum ; sicut te facturum spero , si modo , ut audio, pari humanitate & doctrina polles . Tulit autem casus & cursus temporum , ut apud te primum esset facultas promerendi de me ; quod quidem iustissime & rectissime facere possis : non enim aliter volo nec postulo ; sed ut causam meæ Carpentoractensis Ecclesiæ triginta fere annos in Aquensi Consilio agitaram, & nunc istuc translatam, pro justitia absolvi expediri que adjuves , oro te & deprecor : hoc enim est in quo maximum abs te expecto beneficium , cui debiturus sum gratiam sempiternam . Causa spoliis est ; quod ius semper expeditum esse solet ; & nunc tamdiu dilatum finem aliquando habere debet , quod potissimum , tua auctoritate adjuvante, confido fore : adversarius homo omnium litigiosissimus, qui exitum causæ videre non vult : hac tu me cura & sollicitudine ut aliquando, iure præeunte , liberes, humanitatem tuam omni studio obtestor ; quod ego liberius possim & optimarum artium studiis vacare, quibus mirifice sum deditus ,
& huic

& huic summo Pontifici deservire apud quem maximis occupationibus obstrictus sum. Tu, ut hujus tui meriti iatelligas gratiam tibi a me relatam, ac meam omnem operam, studium, auctoritatem tibi ac tuis in hac Curia paratam esse cognoscas, efficiam, perpetuamque tibi fidem in amicitia & benivolentiam præstabo; ut te nunquam me accepisse in clientelam poeniteat: sicut cum Spectabilitate tua nobilis vir Gregorius . . . . . pro vice mea latius loquetur, cui illa fidem habebit.

XV. PRÆSIDENTI.

Virtus tua & prudentia, quam ego intelligo esse eximiam, animum mihi dat ad Spectabilitatem tuam scribendi, ut & commendem causam Ecclesiæ meæ, quæ ad vestrum judicium delata est, & inveniam aditum ad præstantis & magni viri amicitiam, quam ego ceteris rebus anteferendam puto. Nam cum hoc habeat virtus, ut ingenuos animos ad se amandum alliciat, ego, qui si non virtute præditus, virtutis tamen cultor sum, ita ad te amandum colendumque accessi, ut te quoque rogem atque obsecrem, ut me dignum tua benivolentia ducas. Quod ad causam meam pertinet, nihil a te peto, nisi justitiam & integritatem, quam tu sponte tua omnibus præstiturus es: illud, oro te, concedas benivolentiæ & occupationibus meis, quæ apud summum hunc Pontificem maximæ sunt,

M m

ut

ut celeritate expeditionis ab his aliquando sollicitudinibus tua benignitate liberer; quod maximum abs te beneficium accepturus sum, tibi pro eo æternam gratiam habiturus. Causa Spolii est: res, ut ego arbitror, a parte nostra plena æquitatis. Sed est negotium cum homine omnium hominum litigiosissimo & versutissimo; cujus injuriis ego & Ecclesia mea ne opprimamur, ad tuam quoque fidem & justitiam pertinet providere, atque ut post triginta fere litis, aut amplius annos, aliquando expediamur. Ego, quod pertinet ad me, ita tibi tuisque meam omnem operam; benivolentiam, fidemque in amicitia polliceor, ut nil sim gratius habiturus, quam occasionem mihi dari, meæ voluntatis & benivolentiæ tibi ostendendæ. Vale.

XVI. RELATORI.

Spectabilis & Magnifice &c. Quod te de nomine tuo non cognoscam, id vestri moris vestraque consuetudinis est. Soletis enim velle occulta nomina eorum, quibus in definiendis causis relatio ad Consilium mandata est; quod vero intelligo te integritate, & doctrina, & optima erga justitiam voluntate excellere; in eo mihi vehementer gratulor, ad talem virum potissimum, meam causam referendam esse delatum. Sed etsi aliquantum audacius inductus sum scribere ad te . . . . . ex illo amore, quem susceptum erga eximias virtutes tuas
in

in animo non mediocrem gero ; volui has litteras testes tibi afferri meæ erga te amantissimæ voluntatis . Equidem , si peterem aliquid abs te , quod minus ex veritate , minusque ex officio probi viri esset ; reprehenderem ipse me , neque is essem , qui semper esse volui , æqui & recti & justî observantissimus ; tu vero , cujus singularis integritas egregia opinione est , facile me posses & damnare & coarguere : sed absunt hæc ab utroque nostrum . Ego vero peto & deprecor , ut post triginta fere litium annos , tua industria , opera , auctoritate meæ Ecclesiæ causa aliquando definiatur . Faciunt autem meæ plurimæ occupationes , & illud studium , quod ego optimis artibus & litteris assiduum do , ut abhorreat in me animus a litibus ; nec ex omnibus beneficiis quæ mihi multa a tui similibus venire possunt , ullum sit mihi expectatius harum curarum & molestiarum levamento : quod , quando in tua potestate situm est , obsecro te & deprecor per vinculum illud pietatis & justitiæ , quo Deo omnipotenti omnes obstricti sumus , perque amicitiae fidem , quam ego mihi tecum & fidam & perpetuam esse opto , ut me & meam libertatem tranquillitatemque tibi habeas commendatam , aliquantumque laboris mea causa assumas , ut tuo singulari dono his sollicitudinibus celeriter sim abstractus : atque hoc ita abs te peto , si tu me non indignum existimas , quem tuis præclaris beneficiis ornatum , perpetuam tibi gratiam c onstituas debere .

M m 2

Illud

Illud, quod & grati; & constantis, & non inertis hominis proprium est, ego tibi a mea parte defero ac polliceor, nullum tempus unquam fore, quo aut memoria in me nominis tui aboleatur, aut gratiæ tibi referendæ voluntas: quam promissionem his litteris expressam, fidelissimi pignoris & testimonii loco apud te perpetuam esse volo. Vale
Romæ 3. Novembris 1525.

XVII. CONSILIARIO

Spectabilis & Magnifice &c. Tua virtus multorum mihi cognita testimonio facit, ut & amicitiam tuam summopere expetam, & tui auxilii indigens, audacter ad te confugiam in re quidem iustissima & rectissima: non enim aliud aut me petere aut te concedere honestum est. Habeo causam cum homine omnium litigiosissimo Domino de Muris super duobus dirutis oppidis S. Lamberti & Bastiti de Befania, quibus mea Carpentoractensis Ecclesia spoliata fuit, quæ causa annis iere 30. in Aquensi consilio agitata, cum prope ad finem adducta esset, semper fugiente adversario decisionem litis, ejus calliditate & versutiis, ad istud nobile Consilium translata est: hanc ego peto aliquando post tam diuturnum tempus absolvi expediri, prout iustitia exigit; sed ad celeritatem expediendi requiro opem & auctoritatem Spectabilitatis tuæ, qua plurimum illam pollere intelligo, si
modo

modo non indignus sum, quem humanitate & benignitate tua in re honestissima esse adiutum velis. Mihi quidem abs te nullum majus beneficium dari potest, quam si ero his litigandi sollicitudinibus te adiutore liberatus, a quibus mea mens & natura longe abhorret: præterea cum sim & litterarum optimis studiis valde deditus, & maximis apud hunc summum Pontificem occupationibus obstrictus, amo & desidero his curis liberari: quod si tua clementia fuero assecutus, polliceor tibi, me totum in tua potestate futurum, gratiamque tibi hujus meriti perpetuam habiturum. Equidem quantum in me est vel auctoritatis, vel gratiæ in hac Curia, etsi id non multum est, tamen ita tibi promptum & paratum offero, ut nunquam sis in me nec fidem amicitiae, nec memoriam gratæ & benivolæ erga te voluntatis frustra desideraturus: sicut &c.

XVIII. CONSILIARIO

Spectabilis & Magnifice, tamquam frater honorifice. Peto a te, ut quo ego animo ad tuam amicitiam expetendam venio, eadem tu me excipias voluntate; & quoniam casus tibi primum obtulit facultatem beneficii in me conferendi, tuam humanitatem simul & justitiam mihi paratam esse velis. Habeo causam meæ Ecclesiæ Carpentoractensis, quæ ab hinc annis circiter 40. duobus territoriis oppidorum dirutorum spoliata, agit ad recuperationem

M m 3

tionem

tionem spoli: quæ causa triginta fere annis plus minusve in Aqueensi Consilio agitata nuper ad istum gravissimum Senatum advocata est, adversarii mei calliditate & versutiis, qui omnium hominum maxime litigiosus, nullum juris finem unquam videre vellet. Hujus ego causæ celerem expeditionem postulo, precorque a Spectabilitate tua, per illam virtutem & integritatem tuam, qua te summe valere intelligo, suscipias in fidem & patrocinium tuum me ipsum, & meam sponsam Ecclesiam, qui & optimarum artium studiis deditus, & maximis apud summum Pontificem occupationibus impeditus nihil magis cupio, quam finem litigii, a quo mea natura longe abhorret: nec majus beneficium accipere possum, quam harum sollicitudinum liberationem. Quantum ergo Spectabilitas tua, salvo officio & fide sua, mihi in hujus causæ expeditione favere dignata fuerit, tantum ego tibi in perpetuum debiturus sum; habiturusque gratiam tuæ benignitatis sempiternam: & quod ad me pertinebit, in eis rebus omnibus, quæ tibi honori & commodo esse poterunt quicquid esse in me potest, in hac Curia aut auctoritatis aut gratiæ, etsi illud non maximum est, totum tamen tibi atque tuis futurum est paratum: in quo me memorem & gratum atque in suscepta amicitia fidelem semper es experturus.

XIX. CONSILII THOLOSANI CONSILIARIO.

Spectabilis & Magnifice &c. Si ea tua est humanitas, quam ego esse audio, mihi his litteris ad tuam amicitiam aspiranti facilem aditum præbebis; præsertim cum omnia sim honesta & recta a te petiturus: hoc enim & naturæ meæ petere est, & tuæ integritatis concedere. Nam causam quidem meæ Carpentoractensis Ecclesiæ triginta & amplius annos injuriis adversariorum oppressæ, quæ super recuperando spolio actitata est, ut pro justitia & veritate commendatam accipias, vix petendum a tua Spectabilitate est: tu enim ex natura & integritate tua, justitiæ & veritati non es defuturus. Illud est, in quo velim adesse mihi humanitatem & benignitatem tuam; si modo preces meæ justam causam afferunt obtinendi, quod precamur; ut litem tanto tempore dolis & calliditate adversarii ductam, aliquando tandem in isto sapientissimo Consilio, tua auctoritate mihi assistente, videam expeditam. Hoc est illud beneficium, quo a te cupio affici, quod mihi maximum futurum est; cum & natura a litigando abhorrens sim, & maximis apud hunc summum Pontificem occupationibus impeditus. In hoc si tua benigna mens precibus meis annuerit, sumpseritque studium & curam justitiæ meæ expediendæ, polliceor tibi, me æternam pro tanto dono gratiam tibi habiturum; omnem-

M m 4

que

que daturum operam , ut te collati in me beneficii nunquam poeniteat : quicquid certe valeo & possum vel opera, vel gratia, vel auctoritate in hac Curia , etsi ea in me non magna sunt , quantacumque tamen sunt, tuis commodis ac honoribus sunt parata : in quo & fidem amicitiae, & studium amoris erga te semper in me cognosces .

XX. CONSILIARIO

EX meorum litteris certior factus sum , te in meae Ecclesiae causa , quae 30. ferme annis calumnia & malitia adversarii extracta litibus est, singularem quamdam justitiam & integritatem ostendisse ; operamque adhibuisse , ut ea aliquando secundum normam veritatis, & juris decidi posset, totiusque judicii expeditionem tua praecipue virtute adjuvante in procinctu paratam esse : quo nihil potuisssem audire , nec accipere mihi gratius . Valde enim opto , cum & occupationibus maximis , & studiis artium optimarum honestissimis districtus sim , liberari aliquando hac molestia , quae me , non commodo mei , sed officii , & pietatis , ac in Deum omnipotentem religionis causa , maxime sollicitum tenet . Quod ut per benignitatem & auctoritatem tuam consequar , magnopere tuam Spectabilitatem rogo atque oro . Ex omnibus enim beneficiis quae mihi impendi possunt, hoc maximum habiturus sum, ac pro eo aeternam tibi obligationem
& gra-

& gratiam debiturus. Quòd si acciderit, ut mea tibi fides & opera alicubi utilis, aut honorifica esse possit; intelliges, te homini gratissimo, & in suscepta benivolentia constantissimo & officio & humanitate tua tribuisse. Ego ad meos istos actores scribo, ut in rebus omnibus consilio & auctoritate tua nitantur; tu ut eis auram tui favoris in omni iusta & honesta re (non enim aliter postulo) impendas, meque in tua fide receptum foveas, omni animi studio te deprecor. Vale 3. Novembris 1525.

XXI. EPISCOPO MIRAPOYS¹.

Reveren. &c. Nihil eram de te meritis, nec meum officium erga Reverendam Paternitatem tuam adhuc ullum constabat; cum tu singulari quadam humanitate præditus me absentem, & tibi incognitum in fidem & patrocinium tuum suscepisti, eamque auctoritatem & gravitatem, qua plurimum polles meis istis actoribus ad expeditionem causæ meæ benignissime obtulisti: quo ego præstanti tuo erga me beneficio ita sum obstrictus, ut ne ad agendas quidem verbis gratias satis digne posse me intelli-

¹ Mirapicensis Episcopus erat hoc tempore Philippus de Leris de quo Sammarthani: *Episcopus sane generis claritudine aque illustris, ac munificentia, qui Ecclesiam suam opulentissime ditavit argenteis & sericea suppellectili; libris officiorum divinatorum, fundationibus, aliisque Episcopatum suum, ipsamque Abbatiam Graffa adificiis decoravit. Mortuus anno 1537.*

telligam vel merito tuo, vel voluntati meæ satisfacere . Præterquam enim quod in meæ Ecclesiæ causa, quæ tot jam annos iniquissime vexata, me hominem vehementer occupatum , & bonis præterea artibus ac litteris deditum majorem in modum sollicitat , video mihi prodesse plurimum posse ad affectionem justitiæ optimi & gravissimi & omni virtute ornatissimi Præfulis auctoritatem, ac prudentiam ; illud etiam mihi multo est jucundius , quod in tua erga me benivolentia maximos mihi fructus jucundissimæ amicitiae video esse propósitos . Atque , ut tu sola bonitate ad me amandum & favendum adductus es , sic ego omnes causas habeo, quamobrem te non amem solum, verum observem etiam atque colam . Nam & præclaræ virtutes tuæ, & tanta humanitas erga me, & officium in meis rebus jam adhibitum , onus in me tam magnæ obligationis imponunt , ut ego id perpetuo gesturus sim , æternamque tibi pro beneficiis gratiam habiturus . Quod si quid in me est vel auctoritatis, vel industriæ; id totum tibi , & commodis tuis , ac tuorum ita polliceor ac deferō , ut te velim existimare , nihil tibi paratius quam meam fidem, operam, studium omnibus in rebus esse & semper fore . Ego , quod jam abs te fieri cœptum est , te deprecor atque oro , ut mihi in omni re honesta opem & patrociniū tuum præbeas , & me, quem jam semel in fidem tuam recepisti , tuis officiis, auxiliisque sublevatum ab anfractibus litium & hominum

minum litigiosissimorum injuriis adjuves liberari. Quod cum effeceris, vicissim promitto tibi & spondeo, eam rem tibi aliquando honori & voluptati futuram esse. Valeat Reverenda Paternitas tua, cui me unice commendo. Vale. III. Novembris 1525. Romæ.

XXII. EPISCOPO PINO¹.

EX litteris meorum intellexi, tuam Reverendam Paternitatem commorari Tholosæ², eamque memoriam servare nostræ mutæ benivolentiæ, quam fides & virtus tua postulat: quod mihi accidit gratissimum. Recordor enim, cum tu in Urbe esses, meum amorem erga te & observantiam justissimis de causis fuisse susceptam. Quamquam enim vir magnus esses, & auctoritate, & nomine, egregieque Legatione regia fungerere, plus tamen multum erat in te, quod propter singularem doctrinam & eximiam probitatem amandum esset, quam quod propter fortunam. Quo tempore etiam memini, tuam mihi benivolentiam & studium non defuisse. Successerunt ea, quæ tu scis tempora, quibus, distracta consuetudine nostra, amor tamen servatus est. Accidit autem consilio quodam veluti

¹ Joanni du Pin, de quo Vossius in *Hist. Lat. lib. 3. cap. 11*. Scriptit enim, præter librum de vita Aulica, vitam S. Catharinæ Senensis, item vitam Philippi Beroaldi Magistri sui. Laudat eum Erasimus quoque in *Ciceron*. Floruisse in sede Rivenfi a. 1500. scribunt Sammarthani. Extant ad eum Sadoleti nostri litteræ jamdiu vulgatæ lib. IV. 13.

² *Rienais* civitas *Rienx* subest Archiepiscopatus & *Parlementi* Tholosano.

luti Divino, ut cum ego causam Ecclesiæ meæ Carpentoractensis spoliatae ac vexatae quorundam injuria in Galliis agiterem, tuque tunc in Urbe praesens tua illam commendatione non parum adju-
visses, in eis locis nunc existeres, ubi maximo illi possis esse adjumento. Quod ut facias, te maximo-
pere deprecor, vel justitiæ, & veritatis causa, cujus tu semper fuisti amantissimus, vel amicitiae etiam nostræ; si te homini non ingrato tuum officium praestitutum existimas. Equidem, cum multis aliis de causis hac solitudine & cura cupio esse expe-
ditus, tum maxime, ut eis artibus honestissimis li-
beriore animo vacare possim, in quibus tu singu-
lari quadam laude excellis; ego mediocriter ver-
for. Itaque mandavi actoribus meis, ut tuo consi-
lio, gratia, ope, patrocinio in rebus omnibus utan-
tur. Quos si tua illa solita humanitate exceperis, mihique ad fidem tuam confugienti opem eam
praestiteris, quam ego abs te & spero & opto; non
solum egeris id, quod te talem virum maxime de-
cet, ut justitiam tueare; sed mihi libenti æternum
vinculum obligationis ad cultum & amorem tui ...
quod ego sum singulari semper fide & constantia
conservaturus. Valeat tua Paternitas Reverenda,
cui me unice commendo. Romæ 3. Novemb. 1525.

XXIII. DOMINO DE PIRA

QUOD multorum fama , & testimoniis intelligo , te esse hominem singulari ingenio & doctrina præditum, laudemque prudentiæ & æquitatis eximiam obtinere ; id me ad te amandum , observandumque compellit : huic enim generi hominum natura sum amicissimus. Accidit autem percommode , ut quem virtutis causa omnino amare cogebar , ejus fidei & veritati me & meam Ecclesiam gauderem esse commissam : quod patrocinium ut suscipias , te vehementer oro , meque tibi deditissimum , & tui nominis amantissimum tua æquitate adjuves . Nec tamen postulo a te in causa mea aliud quicquam, nisi justitiam & integritatem; hæc enim in te virtus maxime præclara mihi visa est : sed ad celeritatem expeditionis , ad liberationem & finem mearum sollicitudinum , ut curam & benivolentiam tuam adjungas ; hoc ego a te deprecor; aperiasque pro tua humanitate, quam audio summam esse , aditum mihi , hoc maxime expetenti , ad amicitiam tuam , quam ego egregia fide & sinceritate culturus sum , atque hujus tui beneficii , si dignum me duxeris quem diligas , memoriam perpetuam retenturus . Quibus injuriis & detrimentis ab homine omnium litigiosissimo & versutissimo mea Ecclesia affecta fuerit , ex actoribus meis , & ex causa ipsa cognosces : huic succurrere
& sub-

& subvenire oppressæ, tuæ virtutis proprium est; in qua ego spem maximam locavi: quæ me ne deserat, Spectabilitatem tuam etiam atque etiam vehementer rogo. Ego si quid tua causa aut tuorum efficere idoneus sum, ita tibi meas omnes facultates defero, vel operæ, vel benivolentiæ, vel auctoritatis, si qua mihi modo apud hunc optimum Pontificem est; ut te velim confidere, non minus me tibi paratum fore, quam te ipsum tibi: quod in omni eventu & occasione re ipsa cognosces. Vale, & nos in amorem tuum recipe.

XXIV. MAGNO CANCELLARIO FRANCIAE¹

Illustris & excellens Domine, semper observande. Pro ea observantia, qua Excellentiam tuam semper singulari prosecutus sum, aliquantum moleste tuli

¹ Quis iste fuerit non facile est dijudicare. Cancellarii Franciæ ex P. Anselmo *Hiſt. des Grands Officiers de la Cour.* fuere sub Ludovico XII.

Jo: de Gannay ad a. 1512.

Stephanus Poncher Sigillorum custos ad a. 1515.

Sub Francisco I.

Antonius de Prato ab a. 1515. ad a. 1535.

Antonius de Burgo ab a. 1535. ad a. 1538.

Guillelmus Poyet ab a. 1538. ad 1542.

Franciscus de Montelon custos Sigillorum ab a. 1542. ad 1543.

Franciscus Errault custos Sigillorum ab a. 1543. ad 1544.

Matthæus de Longuejume quia. 1538. custos aliquamdiu Sigillorum fuerat, iterum ab a. 1541. ad 1545.

Franciscus Olivier Cancell. ab. a. 1545. ad 1560. Sub Henrico II. & Carolo IX.

Ex his Guilielmo Poyeto & Antonio de Prato extant jam editæ Sadoletti *Utræq; lib. XII. 7. 8. p. 10. lib. VI. 4. 5. 6. 7. 8.*

tuli, de eis negotiis, quæ in Romana Curia habes nihil ad me delatum fuisse: potuissem enim, si a principio rem scissem, si non auctoritate atque ope, at studio, amore, diligentia tibi aliqua ex parte satisfacere: quam meam erga te, & tuos omnes voluntatem jampridem tibi exploratam esse arbitror. Equidem tibi ego semper admodum fui deditus, vel præstanti virtute tua, vel magnis erga me beneficiis provocatus; neque destiti tamen apud summum Pontificem instare atque urgere ut negotia tua expedirentur: quem inveni (ita Deus mihi sit propitius) studiosissimum ac penè ardentem cupiditate satistaciendi tibi. Sed res parum caute ab initio agitata in eum locum deducta est, ut opposito justitiæ nomine cogatur ipse Pontifex, pro instituto suæ justissimæ mentis ac naturæ ire cunctantior. Datum est tamen negotium summo & doctissimo viro Cardinali Anconitano¹, ut videat, ecquis modus sit te explicandi; qui in eo nunc totus est; neque ego non optime spero de exitu. Nam & Pontifex optima in te voluntate est, & nos opera non deerimus, si modo a tuis adhibebimur, & quæ ad te pertinuerint, in eis opera mea fideli & prompta volent uti. De his omnibus copiosius locutus sum cum Petro Spina viro prudente, & tuæ Excellentiæ studiosissimo; cui etiam animum erga te meum, & studium inserviendi tibi aperui: qui tibi coram
omnia

¹ Petro de Accoltis, de quo Ciaccon. t. 3. col. 295. Cardinalis creatus a Julio obiit a. 1532.

omnia melius exponet; ei ego postulo haberi a te fidem. Tu quicquid erit, in quo me tibi commodo esse posse arbitrare, si de me tibi omnia promiseris, non fallam ulla in re opinionem tuam. Vale vir maxime. xiv. Kal. Decembris.

XXV. LANGE Oⁱ.

Habeo litteras datas Parisiis xvii. Kal. Junias, mihi tardissime redditas, propter difficultatem credo itinerum & moras excutientium tabellarios omnes, ne quid litterarum ultro citroque perferatur: quas etsi non habeo compertum, a te esse, idest ab eo, de quo & per Archidiaconum Avenionensem, & per Gregorium procuratorem meum ad me scriptum est, cujus officia in me apud Regem Christianissimum maxima extiterunt; tamen similitudo & nominis & facti me inducit, ut arbitrer eundem esse, quando pro Langeo Langiatus scriptus est. Quod si ita est, atque idem tu, qui me & causam meam tuis humanissimis officiis apud Regem sublevasti, litteris quoque tuis, scriptis amicissime animum tuum omnem & amorem ostendere

(1) Guilielmo Bellaio Langeo, suspiceor hanc esse scriptam epistolam, homini antiqua nobilitate prudentiaque insigni, Martini Historici, & Joannis Bellai Archiepiscopi Parisiensis & Cardinalis, fratri. Johanni editæ jam extant Sadoleti epistolæ; lib. vi. 1. 2. 3. lib. x. 19. Guilielmo vero ipsi lib. iv. xii. 12. cui etiam librum inscripsit *De liberis recte instituendis*: litteræ certe sunt homini scriptæ, qui apud Galliæ Regem plurimum poterat, cui de præstitis in se officiis gratias agit, commendatque illum qui has litteras reddit.

dere mihi voluisti, scito te ita recte in me tuam operam, & beneficium collocasse, ut eorum qui te amant & florentem esse cupiunt, quorum non mediocris pro tua præstanti virtute esse debet copia, ego tui benivolentia & amore incensus principem me esse profitear: tantum apud me virium habet humanitas & hæc benivoli animi significatio, hoc mihi gratior, quò minus provisa aut expectata fuit. Ac tibi equidem gratulor, quamplurimas partes amicitiae constituendæ fortunam ad te detulisse; quas ego occasiones soleo ceteris rebus omnibus anteferre. Sed quando tu tali virtute, ingenio, probitate præditus es, meo judicio, es dignissimus, cui omnis præclaræ rei gerendæ facultas deferatur. Est præterea in eisdem tuis litteris scriptum, esse quod operam meam apud summum Pontificem requiras; quod ego, quidnam sit intelligere non potui, neque vero quisquam ad me detulit, quo fierem certior, quod summo meo cum dolore fero; nihil enim mihi magis est in optatis, quam referre tibi gratiam si modo ea referri possit; quod tuorum erga me magnitudo meritorum excludere videtur. Verumtamen, si quid dabitur occasionis, ut meum in te animum declarare possim, non desiderabitur a te nec voluntas nec industria mea. De tuis erga me officiis & singulari tua humanitate communicavi cum eo qui tibi has litteras reddidit, cujus apud summum Pontificem gratia atque auctoritas maxima omnium est; idque ejus merito: nihil enim

N n

illo

illo fidelius, nihil integrius, nihil in omni genere virtutis perfectius; qui quidem te etiam mirifice diligit, & tuam amicitiam familiaritatemque expetit, cui si te totum tradideris, hominemque omni laude præstantem tua illa humanitate incomparabili fueris complexus, nequaquam te poenitebit optimi & prudentissimi viri amicitiam esse affectum: penes hunc quidem summum omnium & vere optimum Pontificem quicquid ambo valeamus gratia, & benivolentia, valeamus tibi; quod magis reipsa experimentoque cognosces.

XXVI. SANCTISS. AC BEATISS. D. N. PAPÆ I.

Pater Sanctissime ac Beatissime, post pedum devota oscula beatorum. Venit ad has regiones Sanctitatis vestræ Commissarius D. Joannes de Piscia, homo peritus, & prudens, & mihi jam diu amicitia

(1) Clementi VII. pro Avenionensi Legato, cum Jo. de Piscia (de quo lib. vii. 8.) Commissarius a Pontifice missus ed esset. Hunc his litteris descendit & laudat. Nescio, an ille sit, de quo Florebellus in Vita, de Carpentoracensibus loquens; *eorum causa, amplissimi & potentissimi viri similitudinem (qui eo tempore Legatus Avenionem & finitima illi urbi oppida, qua in fide Romana Ecclesia sunt, regebat) homo in injuriis perferendis qua ipsi fierent incredibili lenitate ac nimia propter patientia, suscipere veritus non est. Multas enim Ecclesia sua injurias inferri, multa tum a Legato, tum ab ejus Magistratibus, ac ministris inique discerni atque agi, pro munere ac pro persona quam sustinebat minime sibi ferendum existimavit. Ac primo quidem illum ab eis institutis hortando & amice sapius monendo detertere conatus est; sed cum nihil hac ratione proficeret, cumque ejus quamquam absentis, Roma magna apud Clementem P. M. esset auctoritas, brevi tempore perfecit ut Legatus, sese colligeret, & eos quibus prae-*

tia conjunctus, qui tres commissiones attulit; ex quarum una, quæ maximi momenti est, & adversus Officiales jus male administrantes instituta est, & in qua Sanctitas vestra me quoque nominatum esse voluit, facile cognovi id, quod mihi maximæ lætitiæ est, meam illi fidem, & servitutem satis esse probatam, pro quo ego semper eidem Sanctitati vestræ maximas gratias. Sed quod ad zelum pertinet justitiæ (qui semper in Sanctitate vestra fuit singularis) & ad illam summam integritatem ac prudentiam, qua Sanctitas vestra & Dei munere, & sua voluntate, ac virtute in primis est prædita; visum est mihi eam de toto statu hujus suæ provinciæ per litteras facere certiores, ut re plene cognita possit ipsa deinceps iis, qui querelas ad sanctam Sedem deferrent, ea reddere responsa, quæ ipsius summæ dignitati, & sapientiæ erunt convenientia. Ac primùm Pater Sanctissime, non possum hoc affirmare, nullos unquam errores ab Officialibus his committi, cum ut Sanctitas vestra optime scit, in magna copia eorum, qui juri reddendo præfecti sunt, aliqui, interdum quidem etiam malitia, sed sæpius negligentia, aut etiam ignorantia possint peccare. Sed quod ad Reverendissimum D. Lega-

N n 2

tum

præerat populos, magna in posterum aequitate & diligentia reget. Quæ in re Sadoleti officium ac pietatem potius adeo is aliquanto post amavit, ut non modo cum eo in gratiam redierit, sed ex eo tempore illum & vereri maxime, & patrem etiam appellare solitus fuerit. Jo. de Piscia mentio habetur ep. ad Binum inter Italicas edit. Veron. 111. eam vide, Nam eodem anno scripta est, atque iidem fere de rebus agit.

tum, pertinet (ego enim Pater Sancte, dabo fidele, veritati testimonium, neque hominibus odio, aut amore ero affectus, sed res ipsa, & facta cujusque, cujusmodi ipsa fuerint, integro animo sincereque fide, aut laudabo aut reprehendam) quod igitur ad D. Legatum pertinet, sciat, & teneat Sanctitas vestra, nihil illo fieri posse ad gubernandum populos sibi creditos, aut justius hoc tempore, aut providentius. Et quoniam laus a verbis communibus ducta parum videtur habere soliditatis, narabo ipsa facta, ut Sanctitas vestra intelligat, utrum habeamus, necne, omnes qui in his locis degimus justam, & agendi gratias Deo, & gloriæ vestræ Sanctitatis, ac honori sanctæ istius Sedis gratulandi rationem. Primum annus est, & eo plus, quod nos qui de Comitatu sumus, cum aliquot capita juris viderentur nobis ab Officialibus administrari aliquanto secus, quam statuta Patriæ, & nostra utilitas ferret, adivimus D. Legatum, & ad eum causam totam, postulationesque nostras detulimus: qui convocato Consilio, rebusque coram (nam, & ego adfui præsens) examinatis, ac discussis, nihil nobis denegavit eorum, quæ honeste, & juridice petebantur: atque id ita prompto, & liberali animo fecit, ut in quibus ratio etiam juris non ita erat certa ac liquida, maluerit tamen pro sua benignitate nostræ voluntati morem gerere, quam aliquid suæ potestati reservare. Itaque earum postulationum, & concessionum decem circiter,
aut

aut duodecim capitula confecimus, quæ universæ Patriæ gratissima, opportunissimaque sunt, & nobis summa cum fide observantur. Secuta est pestilentia paulo post, quæ nos omnes in varia loca disjecit: annus deinde, & a principio sterilis, & extremis tribus mensibus, omnibus his vestræ Sanctitatis populis ferme perniciosus; quo tempore, asperissima fame incrudescente, hominibus tanquam feris per agros, & nemora victum sibi ex ramis herbisque quærentibus, cum D. Legatus ab urbe Avenione abesset, facileque posset, si vellet, causam probabilem suæ absentiae reddere, nihil ejusmodi fuit, sed venit ultro in civitatem, & semetipsum obtulit: multisque laboribus atque omni diligentia, missis circumquaque hominibus, & prospexit quantum fieri potuit publicæ indigentiae, & privatim ipse, magnifico, & memorabili opere, pauperum turbam, & numerum ingentem, ferme ad duo hominum millia, duorum mensium spatio amplius, privatim aluit, pane singulis, & pulte quotidiana præbita: cujus præclari facti exemplum, atque imitatio ita animavit, incenditque ceteros, ut plurimi, qui domesticis copiis instructiores erant, domum suam indigentibus aperuerint, nec unquam, ut ego arbitror, ulla in gente tantum misericordiae, & charitatis, fuerit aut expectatum, aut visum, quantum in populis vestræ Sanctitatis reipsa, & opere fuit expertum, & cognitum: quæ res, quantum ad decorandum, &

celebrandum S. Sedis Apostolicæ nomen inter has gentes valuerit, Sanctitas vestra optime potest existimare. Constat quidem certe, nisi hæc Domini Legati virtus, & magnificentia lumen salutis pauperibus ostendere cœpisset, multique exemplum pietatis secuti fuissent, non pauca hominum millia fame interitura fuisse. Transiit ista nox famis, & tenebrarum; & cum ubertatem frugum, non solum terra monstrare, sed effundere etiam cœpisset; ipsaque spe propinquæ saturitatis facile homines per se suæ saluti subvenire inciperent, Dominus Legatus interea, accersito homine doctissimo, & Religioso peritissimo, qui natione Italus, patria Vicentinus regulam Fratrum Prædicantium proficitur, rem novam, & inauditam in his regionibus, maximeque sanctam, & salutarem instituit, ut beati Apostoli Pauli epistolæ publice legantur. Nam hæc gentes, Pater Sanctissime, sua quidem sponte, & christianissimæ, & devotissimæ sunt; sed præter fidem illam simplicem, & illa prima Religionis rudimenta, nihil unquam, neque legerunt, neque audiverunt, quod ad altiora fidei Christianæ mysteria intelligenda pertineat; una est illis litterarum cognitio in jure, & canonibus, in quo genere doctrinæ, multi sane versantur; ceteras quidem artes, & disciplinas liberales, & præsertim eas, quæ ad cognitionem Dei, & sui unicuique sunt necessariae, nemo ferme in his terris cognoscit. Quod videns D. Legatus & bonitate quadam,

ac

acut cælestis scientiæ femina in his populis fereret, providentia erga suos adductus, hominem istum conduxit, non publico civitatis, sed suo privato sumptu atque impendio, qui sanctissimi, & sapientissimi, Deoque dilectissimi Apostoli mysteria fidei, ac præcepta hominibus aperiret. Itaque tanta est ex hac lectione, facta Avenionensibus animorum concitatio, ut concursus ad audiendum magni fiant; sperandumque sit, Deo sanctum, opus dirigente, maximas ex hoc utilitates, & quidem cælestes potius, quam terrenas in his populis esse proventuras. Mitto nunc Monasteriorum reformationes, in quibus feminae Deo sacrae versantur, quæ cum nomen quidem Religionis haberent, parum autem prospera essent pudicitiae fama, ipsius D. Legati cura, & attentissima diligentia, restrictæ, & correctæ sunt: mitto particulares aliquas Curiarum, & Tribunalium emendationes. Ad maximum enim & pulcherrimum D. Legati factum festinat animus; qui, jam menses aliquot sunt, cum videns judicia, & jurisdictionem in populis hujus Provinciæ, longo abusu, & malitia multorum, depravata non minimum, & corrupta esse; litesque perpetuas, fugas, & fraudes cavillantium esse infinitas, adjecit animum ad universalem totius justitiæ correctionem, vocatisque peritis, & consilio cum illis communicato, plurima decreta, statutaque confecit; quæ licet nondum plane perfecta sint, ad finem

tamen , & exitum sunt propinqua : quæ si in usum
venient , & in jure dicendo observabuntur ; credat
mihi hoc affirmanti Sanctitas vestra , maximas a
populis suis incommoditates , & consumptiones
bonorum ac fortunarum , & privatim , & pu-
blice fore amotas . Hæc ego cernens , gaudebam
animo , & triumphabam lætitia , sperans prope-
diem me visurum lumen Domini in his terris , &
ut sanctæ Sedis Apostolicæ nomen in antiquam
dignitatem , auctoritatemque restitueretur : quod
eò etiam mihi erat jucundius , quod Sanctitate ve-
stra Sedem istam sanctam obtinente , videbam hu-
jus rei gloriam ad ipsius præcipue laudem & de-
cus redundaturam esse , cui ego toto corde & ani-
mo sum affectus . Sed interim , Pater Sancte , quod
cum dolore aliquo loquor , hæc intervenit nova
commissio , quæ aliquantum de honore , & fama
D. Legati detrahens , apta sit animum ipsius potius
retardare ab his actionibus præclaris , quam inten-
dere ; nec dubito , quin illa ab optimo animo , &
sapiente consilio Sanctitatis vestræ profecta sit :
novi enim ejus pietatem , prudentiam , religionem ,
atque in primis zelum justitiæ , quo prædita est . Sed
accidit , ut puto , maligni hostis consilio , qui sem-
per ad disturbandas pias actiones paratus est , ut
aliquorum apud Sedem Apostolicam querelæ hoc
tempore plus valuerint , quam fortasse valere de-
bebant . Quamquam qui sint isti , & quam queren-
di causam habeant , postquam ita placuit Sanctitati

ve-

vestræ ; ego cum Commissario simul cognoscam ;
In ceteris vero, ut inquiramus contra Officiales , &
salvos conductus præbeamus ; hoc putarem ita no-
vo Brevi esse moderandum , ut si quid sit , quod re-
prehendendum , & corrigendum esse videatur , de
eo nos non judicemus , nec salvos conductus præ-
beamus , sed ad D. Legatum deferamus : qui non
sum dubius , siqua constabunt Officialium errata ,
quod emendabit illa & corriget . Atque ad has
fortasse nondum intellectas Sanctitati vestræ D. Le-
gati actiones, egregiæ ipsius voluntatis , & optimi
animi testes , cum accedat ejus potentia , nomen,
auctoritas, quæ in his nationibus permagna est , &
maximis opibus, clientelis, cognationibusque muni-
ta , si licitum mihi est infimæ Sanctitatis vestræ
creaturæ loqui coram ea libere quod sentio , au-
derem rogare eam, quam etiam rogo atque omnibus
precibus obtestor , ut mutata ratione scribendi,
ipsi D. Legato de his rebus, & factis potius gratule-
tur ; eumque in hac præclara voluntate confirmet ;
commendet , & approbet quæ gesta sunt ; ad cete-
ra quæ supersunt gerenda adhortetur . Hoc enim
Sanctitas vestra si efficiet , maximum certe bonum
suis fidelissimis populis procurabit ; & insigne ,
atque eximium suæ sapientiæ , justitiæque lumen
his gentibus ostendet . Altera commissio est de feu-
dis , & juribus Camerae , si qua usurpata sint , re-
cuperandis ; quæ cum justa & honesta sit , caute
tamen & prudenter est tractanda : de qua re tota
cum

cum ipso Commissario locutus sum. Tertia contra Lutheranos, & alios Hæreticos intenta est; quam sanctissimam esse nemo potest negare. Sed tamen Pater Sancte, in hac Ecclesiastica provincia, Lutherani feminis nulla suspicio est, & Hæreticorum nomen incognitum. Est quædam natio, quæ in hanc suspensionem apud aures vestræ Sanctitatis adducta forte est: non enim ignoro sensus, & voluntates horum hominum, ac quorundam inter se æmulationes. Nam per hæc calamitosa omnibus fere locis tempora, multi multis ex locis mercatores Avenione se receperunt, factaque est ob hanc causam hæc civitas opulentior; quod omnes ita existimabant, si in hanc urbem se contulissent, portum in ea pacis, & tranquillitatis se reperturos: quibus si isti nunc terrores, & formidines ostendantur; video Pater Sancte, cum parvo istius S. Sedis, aut nullo potius commodo, magnam commutationem rerum futuram esse, ut demigrent in alia loca qui hic sedes constitutas habebant; quorum tamen species, & forma tanquam bonorum virorum est, nec unquam de illorum impietate ulla extitit suspicio. Itaque ego fretus vestræ Sanctitatis iustitia, dixi Commissario, ut, si quid per testes probatos intelligeret, severissime exequeretur; ab ignominia autem & dedecore ne inciperet; cum hujus peccati infamia gravibus viris ipsa morte sit durior, nec illis aures, qui odio simultateque feruntur, præbendas esse duceret: quos ego novi, Pater
San-

Sancte , qui sint , & quemadmodum sese habeat res tota , optime intelligo . Sed quod magis pertinet ad honorem Sedis Apostolicæ , & non mediocre etiam utilitatem , aperta est via ipsi Commissario , ab ipso etiam Reverendissimo D. Legato , per quam cum summa justitia , & æquitate , commodis Camera poterit consuli ; de quo Commissarius eandem Sanctitatem vestram plenius est informaturus . Ego Sanctitatem vestram humiliter deprecor , ut hæc omnia quæ scripsi in optimam partem accipiat , atque ita reputet , me fidelissimo animo , & summa cum fide omnia scripsisse : non quin possim iudicio falli ; sed certe , quod mihi ipsi persuasum est , rectum & æquum esse , id Sanctitati vestræ statui esse per me exponendum ; quæ solita sua cum sapientia omnia & gubernabit , & diriget : quam Dominus Deus noster omni felicitate , & gratia augere semper dignetur , & cujus sanctissimis pedibus me commendatum esse & cupio , & rogo . Carpentoracti xxviii. Julii mdxxxi.

S. V. Humillim. servus Jacobus Sadoletus .

XXVII. SS. AC CLEMENTISS. D. N. PAPÆ¹.

Pater Sanctissime ac Beatissime , post pedum devota oscula beatorum . Cum Gaspar de Brancatiis , præsentium lator Romam accederet , petiit a me , ut eum Sanctitati vestræ litteris meis commendarem ; quod ego libenter feci , non tam meis litteris ,

¹ Commendatitia pro Gaspare de Brancatiis .

teris , quam Sanctitatis vestræ benignitate , & clementia fretus . Cum autem sit juvenis optima indole , ac egregiis moribus præditus, tum autem ex nobili familia & genere , cujus pater Dominus de Cæsariſta , inter primos hujus provinciæ , existimatione, & fortunis ornatus est, mihique amicissimus, commendo hunc juvenem Sanctitati vestræ , ut in eis rebus quas postulabit , quæ cum honestate , & justitia, & cum vestræ Sanctitatis dignitate conjunctæ fuerint, velit ei suam humanitatem , gratiam , benignitatem , libenter impertire , in quo , & suæ optimæ clementissimæque naturæ rem consentaneam faciet , & mihi valde gratam : qui Deum continue rogo, ut vestræ Sanctitati omnia prospera feliciaque concedat ; cujus sanctissimis pedibus me humillime commendo . Carpentoracti VIII. Octobris MDXXXI.

Devotissimus servus Jacobus Sadoletus.

XXVIII. *Reverendiss. in Christo Patri, & D. Domino,
& Patri mihi observandissimo, Domino*
E P I S C O P O C O N C H Æ¹.

RE verendissime in Christo Pater , & Domine-
mihi semper observande, post commendationem

(1) Commendatitiæ pro Jo. Francisco Bino . De hoc Bembo scribit *lib. 1. ep. 3. 8.* eidem vero & Cardinali Trivultio *ep. Italico sermone conscripta inter epist. xii. Virorum Illustrum pag. 86. & 89. edit. Vener. 1582. Edit. Veronens. oper Sadoleti tom. 2. pag. 120. & 223. Lib. v. epist. 18.*
in

nem debitam. His mensibus præteritis cum transisset prope hanc civitatem Carpentoractensem Dominus Alonfus consanguineus, & Nuncius R. P. Vestræ, & propter metum pestis convenire me non potuisset, dedit ad me litteras, & suas, & V. R. D. quibus significabantur mihi molestiæ, quas ipsa in Urbe sustinebat; quæ mihi magnum dolorem attulerunt, propter singularem observantiam, & amorem, quo prosequor Reverendis. D. V. & quia ipsius summas virtutes cognoscens certus sum, illa omnia ab iniquis animis procedere. Scripsi igitur efficacissime ad aliquot summos viros, habentes potentiam & auctoritatem, & mihi amicissimos, atque etiam ad ipsum summum Pontificem, dans illustre testimonium de D. V., & multis precibus utens, ut has calumnias tanquam veram integritatem maculantes vellet coercere. Quæ litteræ, cum ad manus dicti D. Alonsi pervenerint, adhuc ab eo, ut intellexi, non sunt redditæ, neque ille illis usus est; quod si fecit, quia non fuit necesse, multum gaudeo, rem & honorem V. Rev. D. in tuto esse; si autem non reddidit, quia parum utiles fore existimavit, ego e contrario puto nihil fuisse nocituras: sed dummodo

in utraque enitentem lingua appellat. De eodem & Bembo lib. 3. epist. 24. &c. Fuit ille Florentinus (etsi cum in Scriptoribus Florentinis præterierit Pocciantus) ut in ejus epitaphio dicitur apud Schrederum p. 150. civis Romanus, Basilica Sanctæ Mariæ Majoris Canonicus, summorum trium Pontificum Julii III. Marcelli II. Pauli III. ac Sacri Senatus Scriba. Quare in epistolis Italicis Sadoleti, quarum quinque ad eum spectant, prima inscribitur A. M. Gio: Francesco Bini Secret. di N. S. V. epistolam Trivultio scriptam.

modo V. R. D. sciat , me , quicquid sum & quantum valeo , totum esse ipsius voluntati , & commodo semper addictum; de reliquo, opera mea utatur quantum ei placuerit ; ego enim promitto , me neque amore , neque studio animi, neque diligentia unquam illi defuturum ; nec unquam ex meo animo excidet memoria illius paternæ benivolentiæ , quam ipsa mihi , dum fuit Romæ , ostendit . Ceterum , est quod rogem D. vestram , & pro amico meo, & pro iustitia . Aliàs enim cum vacasset beneficium De la Fuente Petro Naharro , & id mihi in Curia Romana fuisset delatum , dedi illud Domino Joanni Francisco Bino doctissimo , & probatissimo homini , qui me tunc in illo Secretariatus officio plurimum adjuvabat ; illeque id postea resignavit in favorem cujusdam Hispani , viri optimi , & Sacerdotis , reservato sibi regressu, & pensione , quarum reservationum litteræ extant Apostolicæ . Post vero, illo cui resignatum fuerat mortuo, convenit iterum cum alio, jusque suum illi tradidit, qui quominus possessionem consequatur , allegat se a quodam impediri , cui per V. Rev. D. illud Beneficium fuit collatum . Quod si ita est , precor Rev. D.V. ut meo intuitu , qui pro homine in omni virtute egregio , & quem ego fraterno amore diligo , multum laborem , velit ipsa efficere , ut tam ipse meus Jo. Franciscus Binus, quam ille, cui per eum id Beneficium denuo resignatum est, suis iustis, & debitis commodis , fructibusque utantur, nullumque
illis

illis impedimentum a quopiam inferatur. Nam, præterquamquod hoc æquum est, & convenit præsertim P. V. Rev. quæ & doctissima est & prudentissima, ut suum cuique reddatur, legesque, & jura, quibus utitur Christianitas, & quibus vivimus, conserventur; tum vero propter amorem mei, qui hoc enixe, & instanter postulo, & propter ipsius Domini Bini magnas virtutes, cujus similibus hominibus V. Rev. D. semper fautrix fuit. Spero, illam hoc etiam benigne, libenter, prompteque facturam; in quo me sibi quamvis obligatissimum, semper tamen magis obligabit. Quod si dubium aliquid sit, ego ad ipsum D. Binum scribo, ut V. Rev. P. de omnibus per literas suas doceat: quem, & ipsum, & causam ejus totam, ut ipsam in protectionem suam accipiat, magnopere oro; atque eum, si videbitur, V. Rev. D. in suis rebus, & negociis adhibeat: est enim familiaris summo Pontifici, & valde ei charus ac dilectus. Ego hic in studiis, & litteris assiduus sum, recteque per Dei gratiam valeo, & V. R. P. semper optime valere, & felicem esse opto, me cum omni amore, & reverentia plurimum illi commendans. Carpentoracti XXVIII. Decembris MDXXXI.

Obedientissimus filius & humili sciliens

Ja. Sadoletus Episc. Carpent.

XXIX. SS. AC BEATISS. D. N. PAPÆ¹.

Pater Sanctissime ac Beatissime, post pedum devota oscula beatorum . Annus agitur quintus decimus , ex quo in civitate vestræ Sanctitatis hac Avenionensi Jus civile profitetur optimus profecto doctissimusque vir Joannes Franciscus Ripa , de quo ego vestræ Sanctitati hoc testimonium præbere possum, nullum a me de his, de quibus aliquid judicare potuerim , aut præstantiore ingenio , aut illustriore fama fuisse cognitum ; nec solum doctrinæ , & eruditionis , sed virtutis etiam eximæque integritatis . Illud equidem ipsis oculis cerno, quod ceteri quoque omnes; præcipuum esse in eo ac pene solum ornamentum provinciæ Ecclesiasticæ huic , civitatique Avenionensi , quam alteram Romam nationes circumjectæ appellant ; quod etiam in decus , & laudem Sedis Apostolicæ , & Sanctitatis vestræ redundare cognoscitur: magni enim concursus ex tota Gallia quotidie fiunt , hujus hominis consilium , & sententiam de maximis suis rebus sciscitantium ; nosque omnes incolæ Ecclesiastici, illius prudentia , & æquitate in dubiis rebus nostris

¹ Pro Jo Francisco Ripa, qui Avenione Jus Civile proficebatur, ut in eadem ille urbe retineatur, etsi optimis conditionibus evocetur Mediolanum, pœnis etiam, ni parcat, intentatis. Scribit Ripa Sadoletus *ep. 8. lib. v. ubi omnibus bonis in litteris artibusque excellere* eum hominem affirmat; & de voluminibus *xl. editis, xx. Interpretationum, totidemque Responsorum. Epistola vero lib. II. 1. summum omnium & maximum Jurisconsultum* vocat.

fris præcipue nitimur. Quæ cum ita sint, Pater Sancte, cum iste nobiscum vivat, fortunisque apud nos, & liberis pluribus comparatis, multas, & honorificas condiciones, quæ sibi offerebantur, aliàs fuerit aspernatus, nullo modo intendens ab umbra & patrocinio Sanctitatis vestræ se dimovere; intelleximus nunc magno nostro cum dolore Illustriss. Ducem Mediolani vocare eum ad Gymnasium Papiense; & nisi pareat pœnam illi publicationis bonorum, quæ possidet in Mediolanensi Ducatu, ex quo est oriundus, proponere. Quod si accadat, Pater Sancte, nos maximum certe detrimentum, Sedes autem Apostolica non exiguum damnum sui splendoris, & nominis inter has nationes factura est. Nec vero æquum nobis videtur, cum hic tantus vir sub duorum Principum dominio constitutus, in amborum statu bona, & fortunas obtineat, ut a minore Principe ei imperetur, quò is majorem debeat posthabere, & relinquere. Hoc enim est inferiori Principi, non suo jure uti, sed alterius jus, quod, & gravius sit, & verius, velle pervertere. Atque etiam illud & expectant, & intelligunt omnes, Sanctitatem vestram non minus fortem, & constantem in retinendo tali ornamento, & præsidio fidelium populorum suorum esse debere, quam alios in eo evocando, & eripiendo. Quæ cum se sic habeant, Pater Sancte; cum magna populis his ex hoc homine utilitas, magnum Ecclesiastico statui proveniat decus; nosque si hoc lumine privemur,

O o

mur, in tenebris deinde videamur quodammodo futuri; rogo ac deprecor Sanctitatem vestram, ut suscipere curam sua magnitudine, & sapientia dignissimam hanc velit, quò nobis, & suæ, ac Sedis Apostolicæ laudi conservetur hic vir, sine quo Avenio, hoc quidem in tempore, luce omni orba, & litterarum, & jurium, & quotidianæ ad eam venientium celebritatis esset remansura. Quod cum & honoris Sanctitatis vestræ, & ipsius subditorum commodi causa postulo, tùm vero illa mihi summum in hoc quoque beneficium privatim concessura est, qui huic homini conjunctissima amicitia sum astrictus, diligoque eum amore quodam singulari; ut si ille mihi eripiat, dimidium pene mei mihi videar amissurus; a quo moerore animi me, & totam simul Patriam hanc Sanctitas vestra, ut liberare dignetur, omnes illam supplices oramus, & obsecramur. De hac eadem re ad D. Blossium Secretarium scripsi, qui exponat Sanctitati vestræ desiderium nostrum, & quod fieri ab ea pro nobis cupimus, requirat: cui illa, & fidem, & benignitatem suam exhibebit. Dominus Deus Sanctitatem vestram omni sua gratia. & prosperitate tueatur semper, & conservet; cujus me pedibus sanctissimis humillime commendo. Carpenctoracti XI. Martii MDXXXIII.

S. V. infima creatura Ja. Sadol.

XXX.

XXX. AL REV. MONSIG. BLOLIO PALLADIO

*Segretario di N. S.¹**Fratello amatissimo.*

OMnibus in rebus, quæ mihi præcipue cordi sunt, confugio semper ad operam, & ad benivolentiam erga me tuam, quam nullo mihi loco defuisse expertus sum; quòque minor talium amicorum copia est, qui erga absentes amicitiae fidem tueantur, hoc ego te merito magis amo, videor-que mihi ex eo plurimum tibi debere, speroque tempus fore, ut tu quoque talibus tuis officiis, & ista animi virtute vehementer ex me gaudeas: non enim aliquam tibi aliquando gratiam non relaturus sum. Sed ut veniam ad id quod volo; scito, mi Bloli humanissime, si ulla in re unquam benivolentiam mihi tuam præstitisti, eam nunc maxime me in hac re exquirere, quæ, sicut ego jam semper soleo, ad officium meum, non ad compendium aliquod pertineat. Habemus in civitate Avenionensi summum quendam virum Joannem Franciscum Rippam Jurisconsultum inter primos nobilem, cujus

O o 2

no-

¹ Ejusdem argumenti epistola hæc ac superior. Blolio litteræ in editis extant *lib. viiii. 11.* Blolii vero ipsæ extant versus in Coricianis multi, & in Suburbanum Chisianum. Inter *uberes & suaves poetas* recensetur a Sadoleto *lib. v. ep. 18.* Factus est a Paulo *111.* Episcopus Fulginas, eoque Episcopatu abdicato Romæ vixit, ubi a. 1558. decessit, sepultusque est in æde S. M. de Aquiro posito hoc titulo. *Di. O. M. Blolio Palladio Sabino, Præsuli Fulginat. Clementis viii. Pauli 111. Julii 111. Pontif. a secretis, viro in omni vita probatissimo, Incurabilem Orphanorumque socii heredes posuere 1559.*

nomine, integritate, doctrina, tota hæc Provincia & Sedis Apostolicæ dignitas in his gentibus ex imie honestatur . Eum ego præterea quoque incredibiliter diligo : summa enim est in homine comitas, summum ingenium , tum animus plane nobis deditus ; nosque illius consilio, virtute , opera plurimum utimur , neque nos tamen plus , quam reliqui omnes ; quum maximi quotidie ex omni Gallia concursus fiant eorum , qui ad istius prudentiam , & consilium de suis maximis rebus referant : habet ipse in eadem civitate uxorem , familiam , fortunas , liberos , majoribusque sæpe præmiis sollicitatus , ut in alias regiones se conferret , nunquam voluit a summi Pontificis umbra patrocinioue divertere . Hunc nunc Dux Mediolani Papiam revocat , & nisi pareat , publicationem bonorum minitatur , quæ isti non pauca sunt in Cisalpina Gallia , ex qua est oriundus . Quod si accadat , ut iste a nobis auferatur, non solum damnum , & dedecus, sed dolorem etiam magnum sumus accepturi : hoc civitas ipsa Avenio , hoc provincia tota , hoc nos iniquo animo ferimus . Itaque præter alios ego quoque privatim ad summum Pontificem scribo ; quarum litterarum exemplum ad te jussi perferri : petimus autem hoc remedii , ut maximus Pontifex vehementer agat cum Duce per litteras , & Nuncios (si Nuncium tamen apud eum ullum habet) , ut hic ab hac præceptione velit desistere , Sedique Apostolicæ non minus , quam Duci ipsi subjectum,

ma-

majori, & potiori Domino suo deservire permittat. Etenim habet iste, ut dixi sub Pontificis imperio domicilium, & fortunas, quodque pluris est, habet voluntatem, in Apostolicæ Sedis gremio semper requiescendi; tum autem etiam ad Legatum hujus Provinciæ, & ad civitatem Avenionensem literas Pontifex mittat, quibus severe jubeat, atque imperet, ne hunc ullo modo patiantur discedere. Hæc te mi Blosii, ut renuncies Pontifici, agasque cum eo, ut quemadmodum volumus, fiat, in primis oro rogoque: ut vero litteræ graviter, expresse, significanterque fiant, tuo nobis ingenio, tua diligentia, tuo labore fuerit opus; quem ut mea gratia levem tibi, ut jucundum esse arbitrare, magnopere a te peto: nihil mihi omnino potes facere gratius; inter plurima tua erga me officia, hoc mihi optatissimum futurum; qui vehementissime laboro, ut mihi vir amicissimus, saum his populis solatium atque lumen, Sedis Apostolicæ eximium decus, ne auferatur. Vale mi Blosii, nosque, quod facis, dilige, & Antonio Cornazano meo, qui tecum de hac eadem re loquetur humanitatem, & studium tuum accomoda. Iterum vale. Carpentoracti v. Idus Martii MDXXXIII.

Tuus frater amicissimus Ja. Sadol.

SANCTISS. AC BEATISS. D. N. PAPÆ¹.

Pater Sanctissime ac Beatissime, post pedum devota oscula beatorum. Non sine magna cura, & sollicitudine animi ad Sanctitatem vestram scribo de his, quæ hic passim feruntur, & prædicantur, quæ ad summam existimationem Sanctitatis vestræ videntur mihi pertinere. Increbuit enim sermo, atque opinio, omnium fere hominum vocibus divulgata, hanc provinciam, in qua maximum profecto Sedi Apostolicæ apud exterarum nationes ornamentum constitutum est, ad alienas manus, aliudque imperium translatum iri, propeque diem adesse, quo commutatio novi status facienda sit: in qua fama opinioneque communi, utinam possem Sanctitati vestræ ostendere, quam incredibiliter homines doleant, quam alii ægritudine animi, alii ira, indignationeque ferantur, quamque multa dicant, & proferant, quæ perturbatis magis hominibus, quam prudentibus, & moderatis sint consentanea. Ego vero, cui ista & dolorem afferunt, & molestiam non mediocrem, quique pro meo summo amore in Sanctitatem vestram ægerrime ferre cogor, recentem gratulationem adventus sui quæ maximam illi laudem attulit, hac contraria hominum quasi recantione corrumpi, sustineo equidem

¹ De rumore qui percrebuerat, Avenionem, oppidæque illi conjuncta, Romani Pontificis voluntate, ad alienas manus perventum iri.

dem partes , quoad possum , meoque solito & perpetuo more tueor honorem , & laudem Sanctitatis vestræ ; sed studio , & sedulitati meæ vehementer rumor iste adversatur , quem tamen confido esse falsum ; palamque ita omnibus dico , nullo mihi modo persuaderi posse , quod ab optimo , & prudentissimo Pontifice tantum , & tam inveteratum Sedis Apostolicæ decus abiiciatur ; præsertim cum nullum in hoc Christianæ Reipublicæ commodum , nulla præclara dignitas , neque laus , nullum sapientis hominis consilium appareat , a quo genere rerum & actionum solita sit Sanctitas vestra abhorrere : tum autem cum certum sit , eos , qui in imperio , & ditione Sedis Apostolicæ nati sint , & vixerint , eamque , ut matrem optimam , ac benignissimam summo amore semper , summa observantia , & fide prosecuti sint , hanc rem gravius morte esse laturos ; quibus vero hoc veluti munus , & beneficium paretur , ut utilitatem suam non contemnant , animum tamen , & consilium donandi parum esse probaturos ; sit mihi prorsus incredibile , talem sententiam , & voluntatem in tantum , & tam prudentem Pontificem , studiosissimum semper virtutis , & laudis incidere potuisse . Itaque , ut dixi , contrariam opinionem tueor , proque nomine & fama vestræ Sanctitatis fortiter propugno ; idemque mecum facit vir omni virtute , & laude cumulatissimus Paulus Capisuccius Neocastrensis , dignus ea auctoritate , quam apud vestram Sanctitatem

obtinet, & in defendendo honore Ecclesiastico homo acer atque constans, cujus ego prudentiam, & doctrinam, & singularem æquitatem, integritatemque in maximo honore habeo: sed tamen utrumque nostrum iste hominum metus, & suspensio cunctorum animi, rumorque parum Apostolico nomini decorus non mediocri dolore afficit. Quod si Sanctitas vestra non alienum sua dignitate arbitritur, nos ambos de hac re, cujusmodi sit, certiores facere; erit utile profecto & ad decus Apostolicæ Sedis, & ad consolandos horum populorum animos, ut non rationibus solum, & argumentis, quæ innumerabilia, & manifesta sunt, verum etiam vestræ Sanctitatis testimonio, quod unum erit pluri, hæc falsa, & indigna ipsius nomine opinio penitus tollatur. Quod ut facere Sanctitas vestra dignetur, ego eam vehementer oro atque rogo. De rebus reliquis scripsi superioribus diebus ad Sanctitatem vestram, librumque misi; quas meas literas ad eam puto perlatas. Itaque repetere eadem, supervacaneum esse duco. Me quidem amantissimum, deditissimum, observantissimum nominis, honoris, laudisque vestræ Sanctitatis, ipsius benignitati, & clementiæ summæ commendo; cujus Deus, & vitam & virtutem quotidie magis, & fecundet, & augeat. Ex Oppido Bauceto VI. Id. April. MDXXXIV.

Sanctitatis vestræ infima creatura

Jacobus Sadoletus.

XXXII.

XXXII. CARDINALI CARPENSI ¹.

Incredibilem coepi voluptatem ex tuis litteris ; vidi enim in illis , & perspexi , meam in te summam benevolentiam , insignemque observantiam , & cognosci a te , & in primis grate accipi : quo nihil mihi potest evenire optatius . Certe enim ego , quo ex tempore nosse te coepi , statim de te feci id judicium , quod præstans virtus tua & nobilitas postulabat : quorum utrumque etiam mihi videbatur in te esse illustrius , quod cum integritate animi , & quadam religionis erga Deum constantia erat conjunctum ; quam ego virtutem omnium statuo esse maximam . Itaque & antea semper amavi te , & colui , & nunc hac Collegii necessitudine² adjuncta , etiam enixius veneraturus sum : sed hæc factis melius præstabo , quam verbis . Ex litteris ad Paulum , quas dedisti , cognovi quam amanter & quam diligenter officio pro me functus apud Memorantium Magnum Magistrum fueris , de quo ago tibi maximas gratias . Illum ego certe virum jampridem honore magno atque observantia sum profecutus , non tam quicquam expetens ab eo (non enim tum egebam , cum illam vivebam vitam , cujus etiam nunc desiderio non mediocriter

¹ Rodolpho Pio , cui erant editæ litteræ Sadoleti *lib. v. §. & x. 3.* quarum postrema gratulatoria est de Cardinalatu . His vero , officiosis ejusdem Cardinalis litteris pari officio & benevolentia respondet .

² creati sunt una Cardinales a Paulo .

ter afflictor : erat enim prorsus beatissima) sed virtus hominis , & prudentia , quam in maximis rebus admirabilem perspexeram , totum me illi vinctum , adstrictumque tradiderat , ut nihil mihi esset in amore ardentius . Nunc cum tantum ipse erga me humanitatis , benivolentiæque ostendat , idque bonitate tantum sua , nullis meis meritis , flagitationibusve compulsus ; infinitum est profecto , quod illi debeo : cujus utinam persolvendi aliqua saltem ex parte aliquando mihi offeratur occasio ; sed hoc dies ipsa , & ratio temporum gubernabit . De subveniendo fortunis meis quod tam liberaliter pollicitus est , gratissimus mihi est animus ; res autem ipsa , etsi necessaria est , quod hic locus atque honos uberiores fortunam postulat , quam mea sit ; tamen iudicio magis summi viri , quam munere lætabor ; cum præsertim ipse sponte sua in hanc venerit cogitationem , ut & ipsius liberalitas illustrior , & mea modestia , qua ego semper a petendo ac flagitando deterritus sum , incorruptior possit permanere . Sed de his satis . Ego in te , amplissime Carpenfis , & ut in amicissimo fidem omnem meam , & ut in dignissimo honorem , atque cultum jamdudum collocavi ; tu ut me diligas , tibi que deditissimum suscipias , magnopere te rogo . Vale XII. Kal. Apr. MDXXXVII. Roma.

Tuæ Amplitudini deditissimus

Jac. Cardin. Sadoletus .

XXXIII.

XXXIII. SANCTISS. AC BEATISS. D.N. PAPÆ¹.

Pater Sanctissime ac Beatissime, post pedum devota oscula beatorum. Etsi multis, ac magnis a Sanctitate vestra, non ullo meo merito, sed ipsius tantum bonitate, beneficiis affectus atque ornatus, parem & similem omnibus debeo gratiam, quod quamquam illa gradibus inter se differant (aliud enim est eorum quod ad commodum meum pertineat, aliud quod ad honorem, reliquum quod ad justam quandam, & piam animi mei jucunditatem) tamen, quoniam ex eodem fonte benignitatis universa deprompta sunt, mea una, atque eadem omnibus illis est obligatio. Si tamen petatur mei animi judicium, & quo ipse magis sum delectatus requiratur, non dubitabo proferre palam, & dicere, hoc quo Sanctitas vestra hos nuper populos fidei meæ a Deo omnipotente commendatos, & creditos, ab impendente illis ex importuni-

¹ Argumentum epistolæ hujus petendum ex Florebello in Sadoleti vita, ubi de Carpentoracensibus scribit; *Maxima jamdiu Hebraeorum multitudo apud eos confederat: ii Christianos homines imperitos & incallidos circumvenire, & quibus pecunias credidissent, & fenoris gravitate, & renovandis multiplicandisque usuris, ad extremum fortunis omnibus evertere solebant. Eorum quoque avaritiam & fraudes, suscepta miserorum populorum causa, eaque diligenter apud Pontif. Max. & Magistratus urbanos per litteras & procuratores acta, magna ex parte repressit tandem ac coercuit. Pro repressa ergo & coercita Judæorum avaritia, & fraudibus Paulo III. gratias agit. De his sæpius repetitum sermonem in epistolis ejus videbis lib. XII. ep. 5. 15. 16. 17. lib. XIII. ep. 3. lib. XIV. 8. & 5. quæ sunt omnes anno superiore 1539. scriptæ: lib. XIII. ep. 5. hoc ipso anno.*

tunitate, & avaritia Judæorum exitio liberavit; maximum mihi fuisse jucundissimumque beneficium. Equidem habeo fixum in animo, hæretque id mihi in memoria, & semper hærebit; cum Sanctitas vestra suo ipso tacito mentis consilio, suaque sponte me ex longinquis oris, & regionibus Romanam evocatum cum summo honore dignum non tam invenisset illa quidem, quam fecisset, in amplissimum Ordinem S. R. E. Cardinalium cooptavit, Deique summi imitatione, & more, qui vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt, quem obscurum hominem, ignobilemque acceperat, in loco illustri, & splendido collocavit. Quo ipsius de me judicio nihil ornatius, honore autem & munere nihil magnificentius potuit desiderari. Et certe nil videbatur ad hanc beneficentiam & paternam propemodum erga me voluntatem addi posse. Secutum illud est, ut cum ad aures vestræ Sanctitatis pervenisset, me in re familiari, vehementer perturbatum esse, nec solum laborare animo, sed etiam corpore jacere ægrum; illa ad me visendum unum ex suis intimis, & fidelissimis mitteret, qui me non solum ipsius verbis consolaretur, sed magnum ab ea pondus auri, & subsidium vitæ commodius agenda, statutum mihi in menses singulos largum ac liberale stipendium deferret. Qua ego vestræ Sanctitatis eximia, & singulari liberalitate cum non essem usus, ne gravius illi aliquod onus, quam meus patiebatur pudor, imponerem, præoptassem-
que

que reverti huc ad meos ; & cum his vivere , quibuscum eram assuetus ; quid mihi in mentem venit , aut postulare , aut optare , in quo Sanctitatis vestræ benignitas , atque humanitas precibus , & votis meis non præcucurrerit potius , quam supplicanti mihi fuerit assensa . Vera dicam , Pater Sancte , si hæc pendantur omnia , & simul examinentur , nec solum cujuscumque ipsa sunt , quam ampla , quam clara , quam honorifica , sed etiam a quo auctore profecta sint , nempe a Principe sapientissimo omnium , & maximo , cujus vel nutus ornare solus quemlibet potest ; mihi non intelligere solum necesse est , verum etiam confiteri , ad tantam vim , & magnitudinem omnium obligationum ferendam , ac sustinendam , me unum non satis esse ; ad quam ne omnes quidem , qui ubique sunt , majore multo ingenio , quam ego ; & opibus fortunæ præditi , pares esse possunt . Sed etsi tantorum onere officiorum oppressus , & pene obrutus , locum novæ gratiæ esse non arbitrabar ; quod videbatur mihi vestræ Sanctitatis liberalitas , tot erga me donis , & muneribus jam esse expleta ; accessit tamen recens hæc gratificatio , quod ejusdem vestræ Sanctitatis providentia singularique consilio , populos meos mihi incolumes , atque salvos videre licitum est , quorum ego propinquum , & imminens interitum lugere jam coeperam . Etenim cum ad domesticam eorum paupertatem , quæ sane illis assidua & familiaris est (de aratoribus ,
& agri-

& agri cultoribus loquor , quæ longe maxima , & maxime cum Judæis implicita multitudo est) cum ad onera infantium , & liberorum , quorum ferme hæc gens nimis interdum est fecunda , cum ad sterilitatem terræ , rerumque gravem omnium , intolerandamque inopiam , Judæorum acerbitas , & crudelis exactio fœderatarum pecuniarum accederet , quæ illis per carcerem , per vincula , per detentionem in urbe agricolarum , & rusticorum , eorumque ab aratro , & opere rustico abstractionem , minus certe honestis , & laudabilibus privilegiis concessa est ; quis dubitare posset , quin omnia luctu , & lamentis , & direptione larium , pauperumque focorum , fuga , ploratu , lacrimisque infantium , & muliercularum misceri , atque agitari futurum esset necesse , nisi Sanctitas vestra suo incomparabili , & opportunissimo dono , mora solvendi debitoribus ad annum prorogata , miseris , atque egentibus ipso in tempore subvenisset ? Quod quamquam ab illa datum est summi hominis fidei , & præstantissimi Cardinalis auctoritati , & testimonio Reginaldi Poli , qui pro his gentibus deprecatus est ; tamen quoniam hujus rei fructus ad me potissimum redundat ; egoque memetipsum ad hanc sententiam , & voluntatem quotidie magis erudio , ut eorum qui in fide mea sunt , salutem , & tranquillitatem meis commodis & utilitatibus potiosem semper ducam ; habeo , atque ago pro tanto beneficio Sanctitati vestræ

stræ maximas gratias , meque hoc ab illa præcipuo ,
& summo ceterorum omnium munere affectum esse , & confiteor , & prædico . Nam cetera illius erga me liberalitatis indicia ad me ornandum pertinuerunt ; hoc ad stabiliendum : ex illis meum nomen , & fama celebrior facta est ; ex hoc pietas mea , caritasque erga meos cum fructum summæ jucunditatis adepta est , quod fratribus his meis , atque filiis (neque enim alia eos mente , & voluntate prosequor) , jam jamque instante , & proxima perniciæ , per S. V. liberatis , me quoque in illis saluum , & hospitem ab eadem V. S. factum esse gaudeo . In quo ipsa mihi , non honoris solum ut olim , sed hoc tempore , virtutis etiam atque officii , quod mihi multo est optabilius , & charius , & parens , & adiutrix , & conservatrix sola est . Sed cum leve sit verbis agere gratias , ab operibus autem atque factis altitudo fortunæ S. V. me prohibeat ; testor omnes eos , qui virtute , & veritate in cælo sibi domicilium acquisierunt , tanquam mei animi , & intimæ voluntatis conscios , me , uno excepto dumtaxat Deo , & iis quæ ad Deum pertinent , quæ S. V. vult etiam excipi , omnes meos de reliquo sensus omnes , animi mei facultates atque partes , omnem cultum , amorem , observantiam , gratiam , ita & debere , & habere S. V. deditam , atque adstrictam , ut nihil neque in fortuna , neque in vita meum esse possit , quod non ad illius necessaria tempora , omnemque ejus
aucto-

auctoritatem , & dignitatem defendendam , si
 usus veniat , offerre , atque objicere sim paratus .
 Interim autem pia voluntate erga S. V. , & gra-
 ta illius beneficiorum memoria incensus , Deum
 omnipotentem assidue rogo , ut is ea omnia
 V. S. largiatur semper , & tribuat , quæ ego-
 met maxime ab illo tribui mihi semper cuperem ,
 atque concedi . Valeat S. V. cujus beatissimis
 pedibus me commendatum esse cupio . Carpentor-
 acti Idibus Februariis M. D. X. L.

S. V. infima Creatura Ja. Sadol.

XXXIV. CAROLO LOTHARINGO CARD.¹

SAepe mihi ad amplitudinem tuam scribere cu-
 pienti , & initia ejus familiaritatis , quæ olim
 funnina tua humanitate mihi tecum contigit , hoc
 litterarum genere , quando majoribus officiis non
 possum , colere , illa res fuit impedimento , quod
 sum veritus , ne si tibi tot tantisque negotiis im-
 pedito

¹ Ecclesiasticam provinciam Comitatus Vennusini magnis affectam incom-
 modis , injuria regionum militum , Carolo commendat , quo tempore ad
 Regem Legati mittebantur , qui presentium incommodorum levamen pete-
 bant , & adversus futura aliquod presidium . Notissimum est Caroli hujus
 nomen , vel ex historia Tridentini Concilii ; & de eo nos quoque multa *ad*
orationem ultimam Petri Perpiniani , atque inter cetera , cum vulgo Gui-
 sius seu Guisianus diceretur , defuncto Joanne patruo Cardinali , *Lotharin-*
gium dici cæptum ; quod & Thuanus *lib. 6. num. 12.* tradit , & Ciaconius
tom. 3. col. 724. Cum tamen Cardinalis creatus sit vi. Kal. Aug. a. 1547.
 hinc vel error irrepfit in anno adscribendo , legendusque hic idem , Sadolet-
 ti vitæ postremus , vel inscriptio *Carolo Cardinali* postea addita ; quod est
 fortasse verius : ita enim scribit Sadoletus , ut videatur Carpentoracti esse .

pedito inanes litteras misissem , non satis tibi vi-
 derer , & gravissimarum occupationum tuarum ,
 & publicæ utilitatis rationem ducere . Nam tu
 cum eas apud maximum istum Regem Reipublicæ
 partes geras , quæ summa tua virtute , summoque
 ingenio , tuaque , & Majorum tuorum nobilitate
 maxime sint dignæ ; profecto curæ cogitationes-
 que tuæ minime sunt interpellandæ , nisi cum se
 aliqua gravior occasio obtulerit , ut ad operam
 patrociniūque tuum pro necessariorum nostro-
 rum commodis sit confugiendum . Quæ quidem
 nunc , cum mihi in primis opportuna esset oblata
 occasio scribendi ad te , ut tibi horum populorum ,
 qui meæ curæ a Deo commissi sunt , res & com-
 moda difficillimo ipsorum tempore commenda-
 rem , libenter eam arripui ; existimans id quod re
 est , me neque honestiore ratione meæ summæ
 erga te observantiæ amorisque constantiam tibi
 declarare , nec justiore de causa tuam humanita-
 tem , benivolentiam , atque amicitiae fidem im-
 plora e posse . Ea autem res sic se habet . Cum hæc
 Ecclesiastica provincia Comitatus Venesini magnis
 modo affecta esset incommodis ex militum regio-
 rum exercitu , qui non eis legibus eaque moderatio-
 ne , quæ illis ab optimo rege fuerat præscripta , iter
 per hæc loca fecerint , sed fere hostili animo hanc
 maxime pacatam , & Regi ipsi deditam provin-
 ciam vexaverint , magnisque nostros homines cum
 injuriis contumeliisque affecerint , tū extraordi-

P p nariis

nariis sumptibus exhauferint ; statutum est publico consilio duos isthuc ex nostris mittere , genere , probitate , industria in primis insignes , qui clementissimum Regem de provinciæ hujus incommodis admoneant , petantque ab eo cum aliquod præsentium incommodorum levamen , tum futurorum etiam temporum præsidium : quod quidem non in pecunia , sed totum in ipsius Regis gratia benignitateque positum sit . Eos ego , causamque unâ hujus provinciæ , tuæ amplitudini , bonitati , fidei , humanitatique commendo ; te etiam , atque etiam orans atque obtestans , ut tuam gratiam auctoritatemque , quæ summa est , interponere velis , quò Rex ipse facilem se precibus nostris præbeat , nosque , quos suo nomini , auctoritati , voluntati addictissimos , cum usus venit , semper est expertus , dignos statuatur , quos & justitia sua æquitateque tueri , & benignitate , & gratia prosequi velit . Hoc cum nobis gratissimum & ad homines hujus afflictæ provinciæ sublevandos opportunissimum feceris , tum tuo etiam officio , & dignitati maxime consentaneum : cum hæc ipsa provincia ita in ditione Romana , & sic Ecclesiæ sit , ut nominatim , ac proprie ad amplissimum Ordinem S. R. E. Cardinalium pertineat ; in quo Ordine cum tu auctoritate , gratia , opibus , virtute , dignitateque tantopere excellas , debes profecto ea ipsa eximia , cum animi tui , tum fortunæ bona , quæ ad omnium commoda , qui tua opera indigeant ,
tam

tam liberaliter adhibere es solitus, in primis ad eorum, qui tuæ fidei crediti sunt, salutem, utilitatesque conferre: me vero ipsum tanto tuo beneficio devinxeris, si tùm negotia hujus provinciæ, tùm eos ipsos actores, & nuncios tua illa insigni comitate fueris complexus, ut maximam tibi perpetuamque gratiam, si minus eam meis officiis referre possim (quod tua amplitudo tenuitatem fortunæ meæ longe exsuperat); gratissimo tamen, & memori animo sim habiturus. Vale Kalend. Aprilis 1542.

XXXV. *Iacobus Sadoletus Episcopus Carpentoractensis
Clarissimo Juris utriusque Doctori*

IOANNI DE LOPIS.

A Mor tuus erga me omnibus in rebus se ostendit, idem ille quidem semper, & inveteratus jam inter nos, sed aliis atque aliis quotidie operibus ac officiis novus. Nam ut ego principio¹, tuæ virtutis atque doctrinæ fama commonitus,

P p 2

cum

Johanni Lopis qui opusculum quoddam suum ei nuncupaverat officiose responderet. Opusculi hic est titulus; *Solennis repetitio utilissima L. si pater C. de Hæred. instit. per clariss. J. II. Doctorem D. Ioan. de Lopis Vicerectorem Comitatus Venayssini edita. In qua ultra principalem materiam multa inseruntur, quæ ad rectorum animarum mores pertinent. Lugduni apud Seb. Gryphum 1536. in 4.* Post nuncupatoriam epistolam ipsius Joannis de Lopis, ibidem edita est hæc ipsa Sadoleti epistola. Eam tamen maluimus hic repræsentare, quod in paucorum manibus sit ille liber; quem Fontana *Bibl. Legal. part. 6.* solum memorat ex testimonio Freymonii. Qualis quantusque vir fuerit Joannes, Sadoletus, qui cum Vicarium sibi delegerat, testatur. Sadoletum vero vicissim laudat Joannes, ac de eo inter cetera

cum essem absens, atque in urbe Roma degerem, te ad meæ procurationis Episcopalis onus mecum una subeundum vocavi, vicariumque meæ diligentiae constitui; primum illud fuit indicium tui amoris, quod libenter & studiose meam vocantis auctoritatem secutus es, totumque te mihi & meis commodis dedisti atque exposuisti: alterum etiam præstantius quod tanta integritate & diligentia munus illud curasti, ut tuam singularem juris utriusque scientiam non minore cum fide & iustitia conjunctam omnes experiremur. Veni in Ecclesiam meam, hic quidem commorandi, & Deo

cetera, hæc habet in nuncupatoria illa epistola; *Accedunt ad bonarum disciplinarum tuarum splendorem tot præclara animi dotes, tamque singularis virtus, ut omnibus, qui te norunt, te admirari difficile, te imitari impossibile videatur. Fecerunt hæc, Reverende Pater, ut tu muneri, cui merito præes, non prece, aut precio, non potentum instantia, minus etiam tua, ne dicam importunitate, sed neque petitione pervectus sis, sed mera Leonis X. providentia, qui ex urbe Roma multis milliaribus abfentem, huic Ecclesie pastore destituta, de te potius quam tibi voluit providere; teque ex longa rerum experientia eum esse sciens, cui Pastoris officium congruebat, ad acceptandum compulsit venientem. . . . Hæc tua tam præclara virtus, tuique mores probatissimi, Antistes dignissime, me a natali solo, dulcissimaque Avenionensi patria in tuum servitium evocant; & cum tua amplitudini, cui pro susceptis a te beneficiis plurimum debeam aliquas lucubrationum mearum primitias offerre honestum existimarem, interim dum argumentum quod tibi gratum esset, cogito; relatum est, te causam duorum civium tuorum, qui jam annis plurimis litigant, componendam suscepisse; unde non indignum existimavi legem illam, in qua totius processus summa consistit repetere, non ut tua amplitudini ac plenitudini aliquid adjiciam; sed cum in causa illa ego jus dixerim, ut omnibus innotescat, quam examinatum & circumspectum nostrum in ea re fuerit iudicium, adduco etiam (nec extra propositum) aliqua quæ ad Presbyterorum & rectorum animarum rem multum pertinent, ut eos, quos in sollicitudinis partem vocasti, ad tui imitationem excitarem. Ex quibus habes, præter Sadoleti laudem, Joannis patriam, & libri scribendi causam plane cognitam atque perspectam.*

Deo uni inserviendi causa : quid nostra consuetudine quotidiana dulcius ? cum ego omnia tibi plane credens ac committens , quæ & probitatem , & consilium , doctrinamque requirerent , nusquam opinionem meam de te , & de virtute tua decipi sum expertus . Addidisti etiam illud , ut dimissa patria & parentibus tuis , quod esses mihi propior atque adjunctior , sedem omnium fortunarum tuarum Carpentoracti constitueres . Qua quidem in re declarasti prorsus quanti me faceres , & quo amoris studio accensa esset erga me voluntas tua . Atque hæc tot ac tanta testimonia tui animi sat magnam vim profecto habere videbantur ad me omni tibi benivolentia devinciendum ; cum tu recenti quotidie munere aliquo afficere me studens , repetitionem legis *Si pater C. de heredib. instituend.* quam summa cum cura & diligentia lucubrasti , & in qua tuum præstans ingenium rerumque copia elucet meo nomini inscribere adortus es ; quod ego donum tale esse existimo , ut debuerit id potius majoribus viris conferri , quique tui & ornandi & illustrandi facultatem majorem haberent ; quando & tu , tua virtute sic postulante & gravioribus apta rebus , qui universæ huic provinciae jus dicas his paucis annis electus es . Sed sive id tu benivolentia tantum adductus fecisti , sive judicio ; habeo tibi omnino magnam gratiam , a teque peto , ut tibi certò persuadeas , te a me non solum diligi vehementer , sed etiam magni fieri .
Vale .

XXXVI.

XXXVI. AL CONTESTABILE DI FRANCIA¹.*Illustrissimo, & Eccellentissimo Signore*

LA lettera di vostra Eccellenza delli 36. di Gennaro in risposta di una mia, che io le scrissi mostrando la gran speranza, che io aveva della pace, andando V. S. Illustrissima a quella impresa, quanto piacere mi abbia dato, io non posso appieno nè scrivere nè dire. Certo è, che stimando io già lungo tempo fa V. S. Illustriss. come uomo di gran destrezza, e di grand' ingegno: dapoi così come ogni di più si scopriva la sua prudenza, e bellissima maniera di governare, e far faccende, e favorire sempre uomini da bene, così crescendo l'amore, e l'ammirazione mia delle sue gran virtù, effendocisi dipoi aggiunta quella benignissima cura, e protezione, che ella prese di me, e delle cose mie a Carpentras in que' tempi tanto perico-

P p 3 lofi,

¹ Anna Monmorancius Catholicæ rei adversus Hugonotos magnum columnen, qui eos etiam prælio Sandionysiano vicit, ex vulnere tamen ibidem accepto paulo post mortuus a. 1567. cum esset *major regia domus & Marefcallus*, a. 1538. *Connestabilis* dignitatem obtinuit a Francisco I., apud quem gratia & auctoritate multum poterat. Ad eum ergo Sadoletus scribit novam dignitatem gratulatus, & ad curandam pacem acriter exstimulans, adjiciens ad extremum decretum quoddam suum, nihil pro se a Principibus postulare. Maximopere pro pace constituenda inter Carolum V. & Franciscum I. Romani Pontifices laborabant hoc tempore, ejusque rei monumenta multa ad a. 1537. atque hunc ipsum 1538. profert Ribier; apud quem item extat hæc epistola *tom. 1. pag. 104.* Rursum vulgatur a nobis quod *sa. Veronenses editores præterierit.* Quod spectat ad abstinentissimi Cardinalis decretum illud, idem leges ferme scriptum Antonio Prato *lib. vii. ep. 8.*

losi, la memoria, ed obbligazione de' quali non uscirà in mia vita dall' animo, e dal cuor mio; avendomi, come io dico, tutte queste parti di V. S. Illustriss. eccellenti, e singolari, già molto tempo fa, talmente preso, e legato, che io non avevo persona in quelle bande di là, ne sono per aver mai, a chi io porti più nè di amore, nè di onore, che a V. Ecc., alla quale io mi conosco ancora essere sì strettamente obbligato; quella può pensare qual piacere, e quanta allegrezza di animo io pigli delle sue lettere, vedendo in esse quel Sig., che io tanto stimò, & amo, ricordarsi ancor lui di me, e rendermi parte di quell' amore per sua umanità, che io per ogni obbligo quasi infinitamente gli porto. Io, ricevuta che io ebbi la lettera di V. Ecc. come prima mi parve occasione, fui con nostro Signore, & esposi a sua Santità quanto si conteneva in quella; d' onde nacque un ragionamento assai lungo, tutto in dimostrazione del giudizio, che faceva sua Santità delli trattati della pace, parendoli quel che è, che il Re Cristianissimo si fosse ridotto a molta equità, e che dal suo lato non si mancasse di venire all' effetto della pace, tanto da sua Santità desiderata, e nella quale, per condurla, ella ha posto ogni suo pensiero, e disegno; confidandosi ancora, come diceva, nella virtù, e prudenza di V. S. Illustriss., che non li mancharia in questa santissima opera, come in tutte le altre non è mancata, che sono

state pertinenti alla fede Cattolica, ed all' onore di questa santa Sede; le quali opere, ed azioni di V. Ecc. sono benissimo note a sua Santità, co ne ancora prima in ragionamenti avuti altre volte di V. Ecc. con sua Santità avevo chiaramente conosciuto, e così si estese in parlare delle virtù di V. Ecc. tanto onoratamente, e con sì grand' affezione, che non si potrebbe dir più, congratolandosi ancor con lei del nuovo onore datoli dal suo Re meritissimamente, e comandommi che io ne scrivessi a V. S. Illustriss., e mi rallegrassi con lei da parte sua, e gli diceffi, come evidentemente appare, che Dio onnipotente non manca di onorare, ed esaltare quelli, che servono lui, e li quali con buon consiglio, ed animo moderato fanno reggere, e tenerli ferma la prospera fortuna, come V. Ecc. fa, e sà fare. E in conclusione eseguendo io l' ufficio con sua Santità, che V. S. Illustriss. nelle sue lettere mi commette, ne retraggio, come ho detto di sopra, l' animo suo ed il giudizio circa li trattati della pace esser tale, quale voi desiderate; & in particolare sì ben volto ad amare e tener conto di V. S. Illustriss., che se a quella accaderà farne esperienza, conoscerà per prova esser amata, e forte stimata da un sapientissimo, e sommamente ricordevole, e grato Pontefice. Di me io ho a pregare V. S., che se io non mi allargherò in dichiarar l' allegrezza, che ho presa della nuova sua esaltazione a quell' onore, che in tutto quel
quel

quel potentissimo Reame è supremo sopra gli altri, lo attribuisca non alla volontà mia, ma alla impossibilità. Vorrei poter esprimere quanto piacete ne ho ricevuto; ma non posso farlo, perchè è infinito, e come in molte altre cose la lingua non può essere pari al cuore, così in questa certo non è. Questo ben dico, che non meno mi hanno dilettrato i modi tenuti da V. S., che l'onore, che gli è stato dato: perchè l'onore spesse volte suol esser dono di fortuna; ma tenere tali modi, ed usare sì gentil modestia in ricusarlo prima, poi obbedientemente accettarlo, non può esser se non di uomo in ogni virtù eccellente; li quali modi finchè V. S. servirà, come ha servato per il passato, essendo ella sempre simile a se medesima, non potrà mai dubitare, che fortuna a tanta virtù possa far torto: come io prego il Sommo Dio, che mai non faccia, e che sua Divina Maestà ci conservi V. S. Illustriss. lungamente in ogni prosperità, e dignità. Resta Monsignore che io ringrazj V. S. dell'amorevoli offerte, che ella mi fa, alla quale certo io rendo tutte le grazie a me possibili, replicando quanto altre volte ho scritto, che mia natura, e mio costume non è di domandare cose di fortuna a niun Principe; il che io fo, per non guastare la lode della loro liberalità, la quale è vera lode, quando quel che si dona si da per proprio giudizio, non per importunità di domandatori; & io ricevendo un dono da un sì gran Re senza averlo

averlo domandato , pigliarei più piacere del giudizio , che si facesse di me , che d' ogni utilità , che me ne potesse venire , e tanto più ancora restarei obbligato : perchè chi domanda ha solo il beneficio della fortuna , chi non domanda ha il beneficio doppio e della fortuna , e quello , che è molto maggiore , dell' onore , e del giudizio , che è fatto di lui , donde un uomo da bene , come io desidero essere , si conosce doppiamente obbligato . Con questa ragione , e con conservar sempre la mia modestia , mi rimetto in tutto ad ogni volontà , e comandamento di V. S. Illustriss. , alla quale in ogni modo io sono già totalmente tenuto & obbligato : dalla quale essendo io talmente amato , come per grazia sua mi veggio essere , già mi tengo ricevere da lei grandissimo dono , e beneficio , alla quale con tutto il cuore sempre mi raccomando . Di Roma alli xi. di Marzo 1538.

Di V. S. Illma affectionatissimo e deditissimo
J. Sadoletto Cardinale di Carpentras .

XXXVII. *Copia di Lettera scritta da Monsignor
Reverendissimo Sadoletto a Messer Ludovico
Castelvetri & suoi Compagni*¹.

A Mici miei carissimi &c. Hieri essendo in Con-
sistoro fu ragionato di voi a Nostro Signore
da alcuni Cardinali, i quali pare che di voi hab-
biano qualche sinistra relatione; di che io presi
molto dispiacere & per minor male feci in modo,
che la cosa non si divulgò per tutto il Consistoro;
nè mi parendo all' hora tempo di ragionare a No-
stro Signore di tal materia, feci pregare S. Santità,
che non volesse muoversi per queste suspicioni,
a fare altro, finchè io non le havessi ricordato il
parere mio. Hora, perchè vi amo tutti cordialmen-
te, per la patria, per le lettere, per l' amicitia, &
per l' opinione, ch' io ho, che tutti siate huomini
da bene, come certo non dubito, di quelli, che
io conosco, ho voluto darvi avviso di questo, &
dell' ufficio, che fin quì ho fatto per voi, & che
anche sono apparecchiato di fare per l' avvenire,
essendomi molto difficile a credere che tra voi sia
alcuno

¹ Quæ fuerit scribendæ epistolæ hujus occasio, petendum est ex vita Ludovi-
ci Castelvetri a Cl. Muratorio scripta & præposita Operibus Criticis p. 16. &c.
Cum scilicet Mutinæ litteratorum hominum conventus ageretur *Academia*
nomine, quod ii nonnulla à sacris Oratoribus imperite dicta reprehenderant,
in suspicionem venerunt deesse Catholicæ Religionis; quam suspicionem
invaluisse præsertim hoc eodem anno 1542. *ibidem* pag. 19. leges; atque
ipsum Sadoletum tunc etiam Mutinam se contulisse, cum legatione fungeretur
ad Galliæ Regem.

alcuno macchiato di qualche opinione indegna d'huomini letterati, & veri Cristiani. Ma quando pure ce ne fossero alcuni; il che mi dispiacerebbe grandemente, per l'honore della patria, & per il bene loro, & perchè a chi io porto amore ogni incommodo suo reputo mio; & non è però maggior incommodo nessuno che farsi sospetto di nove & non usate opinioni appresso li nostri maggiori homini santissimi; efforto quelli tali, & prego a desistere da ogni novità; essendo cosa da huomini che poco considerino oltre la verità, il dishonore, & danno, che ne gli può avvenire, il cercare tali cose: & voi altri sinceri & diritti miei carissimi amici & fratelli, ancora efforto ad ammonirgli amorevolmente & fraternamente; Et quando pure vogliano perseverare in qualche loro fantasia, separargli dalla compagnia & conversazione vostra, continuando voi sempre di essere huomini saldi, & non mobili, & veramente Cattolici, come spero in Dio che fa rete; di che & io piglierò molta consolatione, & voi havrete maggiore honore appresso gli huomini, & merito appresso Dio. Vi prego a darmi presto risposta. State fani. Di Roma alli XII. di Giugno M. D. XLII.

XXXVIII. *Copia di Lettera di Monsig. Reverendiss.
Sadoletto a Messer Ludovico Castelvetri
& suoi Compagni.*

A Mici miei carissimi &c. Con molta mia consolazione ho letto le vostre lettere, le quali non solo mi hanno confermato nella buona opinione, che io havevo de vostri ingegni, ma anchora certificato dell' animo Cristiano & Cattolico, che havete. Del quale anchorachè io prima non dubitassi, anzi ne faceffi fede, dove accadeva, a gli altri; pure perchè mi premeva summa-mente per amore della patria & vostro, che alcuni haveffero preso qualche ombra di voi, questi di mi mossi a scrivervi quella mia, & hora ho havuta carissima la risposta, che mi havete fatta, per poterla mostrare; & far conoscere anche ad altri, & principalmente a Nostro Signore la innocentia & integrità & bontà vostra. Pertanto essendo hieri in Consistoro, & havendo havuto di voi privato & longo ragionamento con sua Santità, le riferii quel, che mi havete scritto, soggiungendo molte bone parole in vostra commendatione, le quali & la verità, & l' amore mi sforzava a dire. Di che sua Beatitudine, la quale mi ascoltò molto benignamente, mostrò, che ricevesse tanto maggior satisfattione & piacere, quanto più le increlescerebbe, che quella città acquistasse infamia

mia alcuna per quella paterna affettione & benivolentia , che in più cose si è potuto comprenderè ch' essa le porta . Hora io giudicherei , che fusse molto a proposito , che voi comunemente scriveste a sua Santità una buona lettera del medesimo tenore , di che havete scritto a me , sottoscrivendo i nomi vostri ; nè importerebbe , ch' ella fusse volgare . Et così vi esorto a fare , perchè non dubito , che sua Santità come benignissimo Principe & Padre di tutti , massime di persone ingegniose & dotte , l' avrà gratissima , & conosco questo essere il più espediente partito di liberarvi da ogni molestia per l' avvenire , & ferrare la via alle male relationi d' altri , non solamente senza una minima infamia , ma anche con molto honor vostro . Perchè mi rendo ben certo , che come gli uomini prudenti & boni , & che amano & Dio & la salute & l' honor suo , debbono fare , così voi continuerete di essere sempre buoni & obbedienti figliuoli della santa madre Chiesa , per essere questa la diritta & battuta strada , che ci conduce a quel sommo bene , che a tutti i buoni Cristiani è proposto : della qual Chiesa , come & i sacri Evangelii , & tutti i secoli passati ci fanno indubitata fede , è capo questa santa Chiesa Romana , nè può chi altrimenti sente , fuori della nave di Pietro , giungere a quello desiderato porto di vita eterna , come voi & per institutione di tutti i nostri maggiori , & per proprio vostro sapere & giudicio mi rendo
certo

certo che tenete & istimate. Pertanto torno ad essortarvi & pregarvi se mi portate amore, & se conoscete, che io amo voi di core veramente fraterno, che vogliate dichiarare il bono animo vostro a sua Santità, come ho detto, con una lettera, la quale io a tempo & luogo le presenterò; & sono certo, che appresso quella ne acquisterete commendatione & gratia, & appresso tutto il nostro sacro Collegio tal riputazione, che & a tutti insieme & a ciascuno di voi in particolare potrà in molte cose giovare, & nell' honore & nell' utile: oltra che, come vi affermo & replico, questa è sola la via di essere grato a Dio, & di tenere il loco & nome di vero Christiano. State sani. Di Roma alli xv. di Luglio MDXLII.

FRAG-

FRAGMENTUM OPERIS

JACOBI SADOLETI.

CUpienti¹ mihi agere semper aliquid, quod esset dignum iis studiis, in quibus a puero, non modo liberaliter, verum etiam magna cum spe fueram educatus, multa sæpe obstiterunt, quæ non tam interromperent quidem hunc omnino meæ voluntatis cursum, quam retardarent. Nam cum mearum initio actionum, quas in media ipsa adolescentia, consiliis posteræ & consequentis vitæ capiendis susceperam, clarissimis in urbe Roma & potentibus viris observandis me dedissem (quod is fere ad lucem & ad cognitionem hominum omnibus ingenuis, & præstantibus animis aditus primus atque introitus esse videbatur) usus illorum auctoritate & consilio ad eam vitæ rationem me contuli, quæ soluta & cælebs, ac Sacerdotum ordini legibus nostris præscripta, magis etiam cum meis optimarum artium studiis & occupationibus congruebat. Quarum ego artium amore inflammatus, cetera omnia vilia & mihi posthabenda esse ducebam. Itaque quantum mihi ab observantiæ officiis vacui & liberi temporis

¹ Proemium hoc esse operis, quod Sadoletus moliebatur *de Rep. Christiana* ex ipsa ejus lectione patet & stylo, qualis proemiorum esse consuevit. Auctor dialogi *de claris Pontificiarum epistolarum Scriptoris* in Sadoleti vita, quam dialogo subjecit pag. 225. partem hujus producit, atque *epistolam* semel iterumque vocat.

ris relinquebatur, quod erat tum quidem plurimum, totum in Philosophia, & in volutandis summorum Auctorum libris monumentisque terebam, dieque ac nocte Græcis & Latinis insudabam litteris; semper id mihi, quod illa ætas tum ferebat, præcipue habens propositum, ut eis imitandis quos assidue legebam, immortalitatem assequerem eandem si possem, quam illos videbam esse consecutos; & in cognitione quidem rerum atque doctrina, ad omnem excellentiam; in parandis vero rei familiaris copiis, ad mediocritatem aliquam pervenirem. Secuta sunt tempora, cum a Leone X. primum, deinde a Clemente VII. Pontificibus maximis ad negocia publica vocatus, factusque epistolarum principalium, hoc est earum quæ vel ad Reges a Pontifice summis de rebus mitterentur, vel a Regibus eisdem ad Pontificem afferuntur, & lucubrador & custos; quod munus magni sane in Urbe & honoris & nominis, superioribus temporibus Magisterium Scrinii, nunc a populo Romano Secretarium domesticum appellari video; gratam illam admodum, & mihi non inopportunam occasionem accepi, quæ mihi datura exercitationes videretur, ex quibus ad ea doctrinæ studia, quæ colueram, maximarum quoque rerum usum adjungerem. Igitur tredecim annis in eo negotio versatus, cum ita & fidem meam Pontificibus ipsis, & ceteris comitatem liberalitatemque probassem, ut omnibus perspicuum factum esset,

Qq

nihil

nihil a me neque in uberrima re illiberalis compendii, neque in illo honore fastus, sed tantum integritatis fructum & bonam existimationem esse quæsitam; cupivi me illinc aliquando abstrahere, & ad mea exoptata studia me referre, in quibus magnum profecto damnum & quamdam veluti vastitatem eram passus; cumque aliquot annis ante, summum Sacerdotium Carpentoraënsensem, quem Episcopatum vocamus, a Leone accepissem, nactus idoneam causam commeatum petendi a Clemente VII., quod me meam invisere Ecclesiam omnis & divina & humana ratio cogebat, alacri & læto animo ex Urbe egressus sum, hac mente trans Alpes in provinciam Galliam proficiscens, ut omni abjecta voluntate in Urbem unquam revertendi, perpetuum illic vitæ studiorumque meorum domicilium ponere constituerem. Sed profecto altior est illa, & longe potentior nostris omnibus consiliis vis & suprema Dei omnipotentis dominatio, quæ hæc humana suo arbitratu agit atque versat, neque finit fere cuiusquam hominis consilia & deliberationes ad suos & destinatos exitus pervenire. Nam cum decimum jam annum in mea Ecclesia assiduus degerem, beatus (si cuiquam homini e genere mortalium hac voce uti licitum & concessum est) beatus inquam, quod & divinæ religionis munerumque Ecclesiasticorum sanctitas, & hominum illorum benivolentia, & optimarum litterarum in primisque

que sacrarum studium attentum & diligens, & ceterarum curarum cupiditatumque omnium vacuitas animum meum summis semper gaudiis delectationibusque refarciebant, nullus ut unquam esse posset in eo neque desiderandi quippiam, neque poenitendi locus; illinc tamen ex illo beatissimo ac jucundissimo vitæ statu, meisque jam fundatis consiliis & rationibus migrare etiam, ac recedere compulsus sum. Vocatus enim ad Urbem a Paulo III. Pont. max. qui Clementi successerat, ac eo nomine vocatus, ut unà cum aliis nonnullis electissimis viris, corrigendis moribus Sacerdotum, qui negligentia superiorum temporum a veteris curriculo innocentiae deflexerant, operam & partes meas impenderem, cum id neque homini a me, neque rei ipsi denegari potuisset; haud ita multo post ab eodem Pontifice, præter omnem quidem expectationem meam, in amplissimum Ordinem S. R. E. Cardinalium cooptatus sum. Si memorem, quanta cum animi mei molestia, fidem fortasse non faciam, quod ex consuetudine ceterorum de mei ipsius voluntate judicabitur: sed tamen ego Deum testem advocans, optima fide hoc affirmo, nihil mihi visum esse meis posse accidere institutis rationibusque inimicitius. Etenim qui primùm natura ipsa vere liber, deinde etiam mente atque animo studiis optimarum & præclarissimarum artium totus deditus, cuique præsertim neque honoris ambitio nec cupiditas opes facit

optabiles, sed tantum ardor quidam inhærens & penitus insitus cum ad contemplandi & intelligendi incredibilem quamdam voluptatem rapit; is ferat æquo animo, fructuosissimum ocium impeditiſſimo negotio, suavitatem libertatis servitutis molestia commutare? Atqui perstringit fortasse oculos minus acriter intuentium hujus splendor honoris; angores vero & sollicitudines, quæ insunt in eo & assidue hærent, cum non cuivis in promptu sit dispicere, curritur certatim ab hominibus leviter judicantibus ad eum ambiendum, flagitandumque, de quo nos plene longa observatione rerum antegressarum eramus edocti, nihil eo fieri posse placatæ & tranquillæ vitæ repugnantius. Itaque & fugeramus eum studiose per Leonis & Clementis tempora, quorum uterque mihi honorem illum desponderat. At posteaquam nihilominus in eas plagas, quas diu vitaveramus, fuimus compulsi, permisimus quidem nosmetipsos Deo, nostroque officio & muneri non deesse constituimus; decrevimus tamen, id quod fuit necesse, intermissionem studiorum commentationumque nostrarum, quarum jucundissima exercitatione cum antea teneremur, & scripta jam aliqua partim divinæ, partim etiam humanæ Philosophiæ in lucem edididissimus, incredibile dictu est, quantum his deinde decem annis, quibus ad Cardinalatum fuimus electi in omni genere litterarum jacturæ detrimentique fecerimus, quod in iis (quando alterutrum sci-

scilicet necesse est, aut acquirere in illis quotidie aliquid, aut deperdere) propter molestissimas quidem multarum rerum occupationes atque curas, & progrediendi erepta nobis facultas, & necessitas retrogradiendi fuit allata. Sed tamen, cum viri non sit debilitari animo, quamvis difficillimis in rebus, neque cum fortuna colluctantem in terram se abjicere atque prosternere, sed contra niti fortiter atque constanter, si nihil aliud, saltem ut non instrenue neque indecore cadatur; constitui animo, anteaquam ea, quæ diu & multo cum labore collegeram, veterum lectionum rerumque pulcherrimarum monumenta ex mente mea prorsus effluerent, ipsum illud opus, ad quod efficiendum primò accersiti fuimus, correctionem videlicet morum atque emendationem, quæ in cuncto quidem populo Christiano, sed maxime in Sacerdotibus Dei videtur necessaria, libris & litterarum custodia comprehendere; quando, ne eam re & opere exequi peragereque possimus, temporum iniquitas fuit nobis impedimento. Quamquam autem & senectute jam graves; quippe qui ad septuagesimum annum accesserimus, & quotidianis distributionibus impediti, & non satis firma valetudine, tantum hoc onus tollere gerereque instituamus, quod magis videatur florenti validæque ætati, quam nostræ affectæ ac debilitatæ convenire; tamen Dei clementia & bonitate confisi, qui pias fovere voluntates est solitus, idque ante oculos positum in-

tuentes, de quo supra dictum est, nos, non ignave, sed fortiter conantes extremum diem fati expectare debere; non deterrebimur, quin omni nostra & animi contentione, & laboris, subcissivis horis dumtaxat (neque enim aliter nobis est licitum) nitamur usque ac elaboremus, donec cudamus e vere forma, quantum in nobis erit, aptum idoneumque velut simulacrum, in quo, tamquam in speculo, cerni & agnosci ab omnibus possit quæ Christiani hominis vita, & cujusmodi specimen morum ac studiorum in Dei præsertim Sacerdotibus esse debeat, a quibus vivendi exempla potissimum petuntur, & quorum imitatio aut infundit vitia in populos, aut extrahit illa ab eisdem atque purgat; quod opus inscribere de Republica Ecclesiastica decrevimus: magnum negotium & perdifficile aggressi, sed in quo perpoliando omnium dierum curas & noctium ponere conveniat. Quod si mihi, divina suffragante ope, ex sententia processerit, erit ex illo aliqua fortasse & ea non aspernanda hominibus utilitas; a me quidem certe magna & multa Deo habebitur gratia. Sin autem nostrum interim laborem atque conatum aut mors præciderit, aut occupatio valetudine oppresserit; nihilominus tamen & gratias Deo agemus, & posteris testatum de nostra voluntate relinquemus, quæ profecto ejusmodi in nobis innata est, ut quicquid unquam ope, studio, auctoritate, gratiaque valuimus, totum id, neglectis etiam & posthabitis commodis nostris, sicut

sicut & præterita vita & præsens nostra fortuna
fatis indicat, ad aliorum commoda utilitatesque
contulerimus: in quo quidem juvandi & ceteris
commodandi genere, hanc in primis ingenii &
doctrinæ operam censemus oportere ....

A D P R O B A T I O

M Agnas sane gratias Cl. V. Petro Lazzari S. J. Presbytero & agere & habere debemus, quod latitantia hucusque clarorum Virorum monumenta in lucem extulerit, Theodori Prodromi literas Græce scriptas, Dantis item & Petrarchæ, multasque aliorum epistolas, qui iisdem, quibus Poetæ illi, temporibus floruerunt, Cardinalis denique Sadoleti epistolas Romani Pontificis nomine scriptas, easque typis nunc primum edendas curaverit. Earum epistolarum Syllogen Præfationesque elegantissimas Clar. editoris, quibus sua cuique illorum auctorum scripta mirifice illustrantur, Reverendissimi P. Jos. Aug. Orsi Magistri Sac. Palatii Apostolici jussu cum attente legerim, neque in iis quidquam deprehenderim, quo vel Catholica Fides imminui, vel probi mores labefactari possint, dignam propterea eam Syllogem censeo, quæ typis in lucem proferatur. Dat. III. Kal. Augusti MDCCCLIV.

Michael Angelus Giacomellus .

IMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendiss. P.M.S.P.

F. M. de Rubeis Patriarcha Const. Vicefg.

IMPRIMATUR.

**Fr. Vincentius Elena Ord. Præd. Reverendiss.
P. Mag. Sac. Pal. Apost. Soc.**

INDEX

RERUM ET NOMINUM.

A

- A** Cademia antiquissima Mediolanensis . 113. Linterni .
ibid.
 Aegidius Cardinalis 380. &c.
 Albertus Moguntinus & Magdeburgensis Archiepiscopus . 445.
 Alexius Aristenus 12. 72.
 Alvianus Bartholomæus . 310.
 Anna Ducæna . 8.
 Azarolus Florentius cui Petrarcha scribit est Nicolaus Acciajolus Florentinus . 94.

B

- Bella denuntiandi ritus . 100.
 Bona quid sit . 13.
 Binus Jo. Franciscus . 572.
 Blanca Galeatii Comitis Virtutum mater quando mortua . 117.
 Blofius Palladius . 579.
 Boloniensis Cardinalis Guido Roberti . 100.

C

- Carolus Aretinus . 112. 160.
 Casini Franciscus Medicus . 117. 184.
 de Capellis Pasquinus Cremonensis . 104. 113.
 Castelvetrus Ludovicus in suspicionem Christianæ Fidei violatæ venit . 603. &c.
Ceppo : *Battere il ceppo* mos jam sæculo xiv. inductus . 118. 187.
 Ciacconius emendatur : 350. 467
Circumspectio . *Circumspectus* honoris titulus . 335.

Cle-

Clericatus Franciscus . 423. &c.

Codices mss. Bibl. C. R. operum Theodori Prodromi . 4.

Dantis 86. Petrarchæ 93. Colucii Salutati 109. Leonardi Aretini . 100. Sadoleti . 200.

Colucii Salutati epistola . 154.

D

Dantis epistolæ latinæ scriptæ . 85. epistola nunc primum edita . 139.

Diffidatoriæ litteræ . 100. 150.

de Dondis v. de Horologio .

E

Erasmus Roterodamus . 397.

F

Ficini Marfilii proemium ad librum Dantis . 87.

Filonardus Ennius . 497.

Firmi turbæ . 343.

G

Galeatii Comitis Virtutum filius quando natus . 116;

de Gambacurtis Benedictus . 129. 224.

H

Hadrianus Cardinalis . 426.

de Horologio Jo. antea de Dondis . 124. 195.

Hungariæ calamitas . 357. 362.

L

Lascaris Jo. 299.

Leonardi Aretini epistolæ . 119. 156.

Lopis Jo. 595.

Longævi homines . 191.

Lotharinghus Carolus Cardinalis . 592.

Lutheri hæresis & contra eam litt. a Leone script. 400. &c.

De Lyra Nicolaus obiit annos natus cxx. 118. 193.

M

Malespina Spineta . 131. 185.

Manzinus Jo. de la Motta quis fuerit . 134. ejus epistolæ .

115. 173.

Mar-

Margarita Austriaca . 457.
 Marfupinus Carolus . 112. 160.
 Michael Oxites . 15.
 Modii Parmensis versus . 107.
 Monmorancius Anna . 599.
 Mutinensis Civitas in potestate Leonis X. 337.

N

Nicolaus Lyranus . 118. 193.
 Notarii veteres . 105.

O

Orphanotrophium Constantinopolitanum . 12.

P

Pestis Anni MCCCXLVIII. 215.
 Petrarchæ opera Latina negligenter edita 89. editio Veneta An. MDIII. *ibid.* Veneta epistolarum An. MCCCXCII. 91. Coloniz Allobrogum MDCI. *ibid.* Operum aliquot Latinorum Basileensis MCCCXCVI. 92. Epistolarum familiarium in mss. eodd. libri xxiv. 93. in iisdem earum ordo 94. inscriptiones epistolar. aliquot restitutæ 95. subscriptiones &c. 97. epistolæ nunc primum vulgatæ . 245. Petrarchæ mors male a ceteris descripta . 12. a Manzino narrata . 123. 191.

Porcellus . 113. ejus epistola de vita activa & contemplativa . 163.

Portinarus emendatus . 124.

Prodromus . v. Theodorus .

Provocationes litterariæ olim usitatæ . 128. 219.

R

Raynaldus Firmi tyrannus . 118. 187.

Romanæ calamitatis descriptio 488.

De Rubeis Ludovicus . 326. 369.

S

Sabellus Troilus turbarum auctor . 339.

Sadoleti Jacobi Card. litteræ nomine Pontificum RR. scriptæ . 229. &c. 297. &c. ad salarii tabernam delatæ . 231. aliquæ jam editæ. 232. in *Bullario Dominicano* xv. in *Cassinesi* iv. Familiares xxxvi. nunc editæ . 511. epistola nuncupatoria poematis *Curtius* 263. epitaphium M. A. Columnæ . 265. Sadoleti annus natalis perperam hactenus consignatus . 237. quando Roma profectus mortuo Leone X. 241. causa in Concilio Tholosano & Aquensi . 537. &c. vita per annos digesta . 237. &c. scripta omnia . 261.

Scardeonijs emendatus . 124.

Scotiz res . 347. &c.

Sedunensis Card. Matthæus Schiner . 334.

T

Theodori Prodrumi epistolæ . 1. opuscula nondum edita in cod. nostro . 4. alia . 8. cur falso dictus Episcopus Cotyzi . 15. quis fuerit . 12. morbus . 51.

Tragedia scripta Sæculo xiv. 130.

V

Vallis nebulæ . 132.

De Verme Jacobus . 129. 319.

Urbanus VI. & præclarum de eo testimonium . 117.

